

ЧАСОПИСИ ЗА ДЕЦУ: ЈУГОСЛОВЕНСКО НАСЛЕЂЕ (1918–1991)

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ

Серија: Историја српске књижевне периодике

28

Рецензенти

проф. др Љиљана Пешикан Љуштановић
др Милан Миљковић
др Срђан Милошевић

Уређивачки одбор

проф. др Јован Љуштановић

(Висока школа струковних студија за образовање
васпитача, Нови Сад)

др Маријана Хамершак

(Институт за етнологију и фолклористику, Загреб)

др Ева Коволик

(Семинар за славистику Универзитета Марин Лутер
Хале-Витенберг)

проф. др Зорана Опачић

(Учитељски факултет Универзитета у Београду)

др Тијана Тропин

(Институт за књижевност и уметност, Београд)

др Станислава Бараћ

(Институт за књижевност и уметност, Београд)

ЧАСОПИСИ ЗА ДЕЦУ:
ЈУГОСЛОВЕНСКО НАСЛЕЂЕ
(1918–1991)

Зборник радова

Уредиле
др Тијана Тропин
др Станислава Бараћ

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ
БЕОГРАД
2019

Зборник је резултат рада на пројекту *Улога српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца* (178024), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

САДРЖАЈ

<i>Уводна реч</i>	9
-------------------------	---

I

Краљевина СХС/Југославија и (анти)модернизацијски процеси у дечјој књижевности

<i>Биљана Андоновска</i> Будућност (без) <i>Будућности</i> : први комунистички књижевни часопис за децу у Краљевини СХС	17
<i>Зорана Ойачић</i> Књижевност и идеологијау периодици за децу Краљевине Југославије (<i>Полиџика за децу и Јуџословенче</i>)	49
<i>Jelena Lalatović</i> „Jugoslovenski srednji vek“ – diskursi nacionalizma, modernizacije i tradicije u časopisu <i>Jugoslovenče</i>	73
<i>Милица Ђуковић</i> На трагу Јована Јовановића Змаја: Зорка Лазић, Тихомир Остојић и новосадске <i>Дечије новине</i> (1918–1919).....	93
<i>Ana Vatinić</i> Илустровани мјесећник <i>Zoološki vrtić</i> (1933–1937)	111
<i>Валентијина Хамовић</i> <i>Полиџикин</i> додатак за децу (1929–1941).....	135

II

Југословенски континуитети

<i>Јелена Панић Мараш</i> Kako se kalio Коџа	151
<i>Melaniја Rimar</i> Časopisi za decu na rusinskom jeziku: <i>Naša zagradka</i> (1937–1941) i <i>Pionirska zagradka</i> i <i>Zagradka</i> (od 1947).....	167
<i>Предраї Тодоровић</i> Тарзан у стрипу.....	175
<i>Stanislava Barać</i> Časopis <i>Smilje</i> , Mato Lovrak i pitanje jugoslovenskog nasleđa.....	193

III

Це(н)зура Другог светског рата

<i>Бојан Ђорђевић</i> Књижевност за децу у српској окупационој периодици (1941–1944)....	231
<i>Virna Karlić i Sanja Šakić</i> „Doba reda, stege i čestitosti“: ideologija u dječjem časopisu <i>Ustaška izdanica</i> 1941–1945.	243

IV

Дечја периодика социјалистичке Југославије и процват
издаваштва за децу

<i>Sanja Petrović Todosijević</i> Slika oca u jugoslovenskim časopisima za decu od kraja Drugog svetskog rata do šezdesetih godina 20. veka.....	263
<i>Sanja Roić</i> Od <i>Pionira</i> do <i>Duge</i> , transformacija jednog časopisa.....	287

<i>Marijana Hameršak</i> <i>Naš pionir</i> i (o)tisak izbjeglištva	299
<i>Jelena Milinković</i> <i>Poletarac</i> (1947–1948) u kontekstu pionirske štampe	323
<i>Eva Kovolik</i> Kako je <i>Zmaj</i> (1954–1992) uspeo da preživi: književne strategije <i>Zmaja</i> , književnog časopisa za decu, u vreme tranzicije.....	347
<i>Marko Čudić</i> Četiri decenije vojvođanskog dečjeg i omladinskog lista <i>Jó Pajtás</i> (1947–1987)	361
<i>Zorana Simić</i> Četrdesetogodišnji jugoslovenski život <i>Vesele sveske</i> (1952–1992).....	377
<i>Jovan Bukumira</i> Socijalističko političko obrazovanje posredstvom dečje štampe: <i>Male novine</i> (Sarajevo, 1956–1991).....	391
<i>Svetlana Kalezić Radonjić</i> <i>Pobjeda za djecu</i> : ideologija i uređivačka politika.....	407
<i>Тијана Тройин</i> Пипци и ракете: развој научнофантастичне илустрације у српској периодици за децу и омладину југословенског периода на примеру <i>Полиџикиној забавника</i>	421
<u>Јован Љушићановић</u> „Мирко, пази метак...“: појава <i>Дечјих новина</i> из Горњег Милановца – културнополитички и идеолошки контекст	437
<i>Вишња Мићић</i> Неговање претчиталаца: дидактичко-методичке функције периодике за најмлађе на примеру часописа <i>Зека</i> (од 1970. до 1991)	457
<i>Немања Каровић</i> Између идеолошког и естетског: Поетика кратке приче у децјем листу <i>Тик-Так</i>	477

Сирахиња Полић

Уређивачка политика часописа *Венац* (1972–1991) и његове стратегије у изградњи књижевне свести омладинског узраста 497

Прилози 517

Биографије аутора 533

Индекс имена 547

Индекс периодике 563

УВОДНА РЕЧ

Идеја о научном скупу и зборнику радова *Часописи за децу: југословенско наслеђе (1918–1991)* први пут се појавила у зиму 2016. године. Идеја је била подстакнута тиме што су различити радови, објављени током неколико претходних година у разним истраживачким областима, од историографије преко теорије књижевности до историје уметности, показали да је југословенско наслеђе дечје културе још увек отворено истраживачко поље.

С друге стране, на пројекту специјализованом за проучавање српске књижевне периодике крајем 2015. размишљало се о дечјој и омладинској периодици као једној од битних тема у наредном периоду. У априлу 2016. године та је тема и прецизно формулисана у плану рада. У јуну 2016. године удружиле смо рад два пројекта Института за књижевност и уметност („Српска књижевност у европском културном простору“ и „Улога српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца“) и институтском Научном већу изнеле предлог о одржавању скупа у новембру 2017. године. Дугорочније планирање, од годину и по дана, било је условљено природом грађе, њеном слабијом доступношћу и (не)истраженошћу.

У позиву за научни скуп, који смо потенцијалним сарадницима послале у јулу 2016. године, подсетиле смо на сразмерну занемареност области периодике за децу објављиване у оквирима Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца / Краљевине Југославије и социјалистичке Југославије. Сматрале смо да су разлози за истраживање дечјих часописа данас вишеструки: у њима су се формирале ауторске поетике књижевности за децу, али и генерацијски идентитет читалачке публике и њен колективни имагинаријум; тим путем су се деца образовала као читалачка публика; преко часописа је вршена дисеминација едукативних (педагошких, идеолошких, верских итд.) садржаја у облику прилагођеном дечјем узрасту. Примарни интерес скупа и зборника од почетка је, дакле, била периодика намењена деци до петнаест година, али смо исто тако од почетка предвиђале да ћемо се бавити и оном периодиком која је намењена омладинском узрасту а читају је и деца (какви су, на пример, *Полиџикин Забавник* или *Јо Пајшаи*).

Предлагале смо да се истраживања колико год је могуће усмере ка следећим (запостављеним) областима: 1) часописи који нису критички и научно обрађени или о којима није уопште писано; 2) часописи на језицима мањина,

вишејезични, са више језичких верзија; 3) „петпарачка“ штампа за децу, тј. часописи и стрипови без наглашене дидактичне функције, 4) подлиски за децу у дневним листовима и недељницима; 5) периодика за предшколски и нижи школски узраст.

Сматрале смо да нова истраживања и изворни научни радови треба да имају предност у односу на резимирања и синтезе већ познатих чињеница, као и у односу на прегледне радове. Нарочито смо се надале интердисциплинарним радовима, као и онима који би на нов начин обрађивали стандардне теме из овог поља: 1) уређивачке политике; 2) историјат и еволуција појединачних значајних дечјих часописа; 3) идеологија у периодици за децу (политичка, религијска, родна итд.); 4) ауторске поетике и групне тенденције унутар једног или више часописа, како књижевне тако и ликовне; 5) однос слике и текста у часописном медију (илустрације, стрипови и графичко обликовање текста), 6) књижевне врсте и жанрови карактеристични за периодиком (кратка прича, пригодна поезија, пословице, загонетке, вицеви).

Посебно смо се надале да ће се позиву одазвати проучаваоци који су се специјализовали у областима књижевности за децу, политике образовања и васпитања и часописне културе, што се великим делом и остварило. Радови ових учесника јасно указују на њихова трајна истраживачка опредељења у наведеним областима, као што се може приметити и да је на Учитељском факултету у Београду формирана читава једна заједница проучавалаца књижевности за децу. Драго нам је и што је низ истраживача својим првим радовима закорачио у ову област.

Такође, најављено је да ће зборник бити објављен у едицији *Историја српске књижевне периодике*, коју је Институт за књижевност и уметност покренуо 1988. године, а у којој се редовно објављују резултати пројекта специјализованог за проучавање периодике. Зборник који је пред нама представља 28. по реду публикацију ове серије.

Већ у току трајања самог скупа, кроз излагања учесника, поступно се „исписивала“ историја југословенских држава и историја југословенске периодике за децу. У исто време, питања и дискусије поводом реферата указивали су на активан однос учесника према југословенском наслеђу, на чињеницу да и сами истраживачи говоре са формираних идеолошких позиција. Све то чинило је расправе веома богатим и живим, а више пута и полемички заоштреним.

Многа поља су на самом научним скупу остала нетематизована, али се слика целине југословенског наслеђа у дечјој периодици од 1918. до 1991. ипак могла јасно сагледати. Скуп јесте, као и зборник, остао ускраћен за радове о дечјим часописима на словеначком и македонском језику, као и за радове о часописима многих мањинских националних група. Међутим, овај подухват сматрамо само почетком рада, који ће тек у следећем кораку добити – уколико је такво нешто уопште могуће – доследни карактер *обједињеног* истраживања

укујној југословенског наслеђа. За такав корак била би потребна и сарадња више институција из свих држава наследница Југославије.

Зборник радова је подељен на четири неједнаке целине. Принцип компоновања целина и груписања радова у њима примарно је хронолошки, али комбинован са проблемским. Први одељак чини шест радова који анализирају часописе за децу објављиване у Краљевини СХС/Југославији, односно и додатак за децу београдског дневног листа *Полићика*. Ако ове радове читамо као мозаичку целину, постаће јасно да су писци и песници субверзивно деловали у односу на политику монарха и владе, у просторима који су се за те могућности отварали (какав је био и додатак за децу у листу *Полићика*), док су на плану званичне образовне политике државно привилегован статус имали часописи попут *Југословенчејџа* (1931–1941), који су децу васпитавали као поданике династије Карађорђевић. У исто време, *Полићика за децу* представља повезницу са следећим одељком зборника, у ком су анализиране појаве које повезују две југословенске државе. Трећа целина састоји се од два рада који се баве периодом Другог светског рата. Четврта, и најобимнија, целина, коју чини четрнаест радова, посвећена је периоду југословенске републике и богатој часописној продукцији за децу током готово пет деценија њеног трајања. Зато је занимљиво повезати је са првим чланком у зборнику и пратити континуитет комунистичких идеја кроз две југословенске државе – посебно оних које се односе на васпитање и образовање деце – од њиховог издвајања и развијања из социјалнодемократског програма, преко њиховог илегалног преношења након забране рада Комунистичке партије Југославије, до заузимања позиције владајуће идеологије и хегемонског дискурса у социјалистичкој Југославији, са свим унутрашњим менама и противречностима.

Читани у континуитету, радови показују и да су промене у схватању детињства развијане дуго, почев од концепција о децјој аутономији и самосталности међу интелектуалцима и писцима окупљеним око часописа *Будућности* почетком тридесетих година, па преко нових педагошких и уметничких пракси током тридесетих година, као и да су се отеловљавале у појединачним ауторским поетикама. Од 1945. неко време су на снази била строго комунистичка (па и стаљинистичка) педагошка начела, видљива у дидактичности тадашње пионирске штампе, али се од 1948. надаље, а нарочито од средине педесетих година, ситуација постепено мењала и осим педагошког и естетско-забавни аспект се поступно враћао у часописе, а с њим и представа о безбрижном детету. Од седамдесетих до деведесетих година кристалисало се виђење југословенског детета као разиграног и ослобођеног обавеза одраслих, што се одразило и у ширењу тематског и узрасног спектра часописа.

Зборник радова отвара студија „Будућност (без) *Будућности*“: први комунистички књижевни часопис за децу у Краљевини СХС“ Биљане

Андоновске. Чланак не заузима иницијалну позицију у зборнику само зато што истражује нови часопис основан на почецима нове државе (1920) већ и зато што је реч о комунистичком часопису који замишља и пројектује *будућности* деце и одраслих, која ће се у југословенском случају након Другог светског рата и остваривати. У другом по реду чланку зборника, „Књижевност и идеологија у периодици за децу Краљевине Југославије (*Политика за децу и Југословенче*)“, Зорана Опачић је из перспективе односа идеологије и естетских вредности пружила један могући синтетички поглед на тридесете године 20. века, прецизније, на период након увођења Шестојануарске диктатуре, односно доношења Октроисаног устава. Јелена Лалатовић у студији „Југословенски средњи век – дискурси национализма, модернизације и традиције у часопису *Југословенче*“ анализира проблем конструисања прошлости кроз рубрику „Југословенски великани“ и разоткрива антимодернизацијске учинке ових претежно псеудоисториографских нарација, потврђујући дату тезу додатном анализом родних политика, како у поменутој рубрици, тако у књижевним чланцима часописа.

Валентина Хамовић у студији „Политикин додатак за децу (1929–1941)“ детаљно описује (ко)уреднички допринос Бране Цветковића у *Политикином* децем додатку (подразумевајући да је улога покретача додатка Живојина Вукадиновића довољно позната), издвајајући пре свега Цветковићеву иновативност у визуелном односно интермедијалном обликовању овог подлистка, која га позиционира на линији континуитета са деветнаестовековним новосадским часописом *Невен* Јована Јовановића Змаја и антиципације часописа *Полетарац* Душка Радовића (1973–1975). Полазећи од оквира истог *Политикиног* додатка, Јелена Панић Мараш описује обликовање модернистичке и надреалистичке поетике Александра Вуча у његовој поезији за децу тридесетих година, пратећи затим њену обнову у београдском часопису *Пионери* у уредничко време Душка Радовића (1951–1952). Истраживање Милице Ђуковић изнето у раду „На трагу Јована Јовановића Змаја: Зорка Лазић, Тихомир Остојић и новосадске *Дечије новине* (1918–1919)“ показује, с друге стране, како су се по стварању нове државе чували одређени континуитети са (дечјом) периодиком у Аустроугарској монархији.

Ана Батинић у студији „Илустровани мјесечник *Зоолошки врџић* (1933–1937)“ са иновативног методолошког аспекта који укршта културну анималистику и студије периодике описује појаву и деловање првог хрватског часописа специјализованог за зоотематику. Реч је о једном од оних часописа која су различита министарства просвете у Краљевини (некад државна, као у случају часописа *Југословенче*, некад бановинска – као у овом случају) одобравала као званична помоћна средства у настави односно као лектуру. Ауторка је посредно исписала и део историје града Загребa у међуратној Југославији.

Меланија Римар у тексту „Часописи за децу на русинском језику: *Наша зајрадка* (1937–1941) и *Пионирска зајрадка* и *Зајрадка* (од 1947)“ пружа историјат овог часописа, заснован на личном искуству дугогодишње сараднице и уреднице. Предраг Тодоровић у свом раду „Тарзан у стрипу“ нуди пресек објављивања овог стрипа у југословенској периодици и пише о његовом значају за развој наших стрип-аутора и читалачке публике. Станислава Бараћ у исцрпној студији „Часопис *Смиље*, Мато Ловрак и питање југословенског наслеђа“ повезује уредничку политику *Смиља* и Ловраков опус у узорни пример и симбол југословенског наслеђа у данашњој дечјој култури.

Трећа целина зборника садржи само два рада која, међутим, пружају добар увид у дечју периодичку Другог светског рата: Бојан Ђорђевић у „Прилозима из дечје књижевности у окупацијској штампи“ пружа целовиту слику о оскудној понуди новинског и часописног садржаја за децу за време немачке окупације, док Вирна Карлић и Сања Шакић темељно анализирају усташки часопис за децу у тексту „’Доба реда, стеге и честитости’: идеологија у дјечјем часопису *Усташка узданица* 1941–1945“.

Четврта целина започиње синтетичким радом Сање Петровић Тодосијевић, „Слика оца у југословенским часописима за децу од краја Другог светског рата до шездесетих година 20. века“, који прегледно описује развој концепта детета и државне васпитно-образовне политике у послератној Југославији. Сања Роић у „Од *Пионира* до *Дује*, трансформација једног часописа“ оцртава „животопис“ дечјег часописа италијанске мањине из Истре и с Кварнера, док Маријана Хамершак у раду „*Наш њионир* и (о)тисак избјеглиштва“ приказује врло особен случај дечјег часописа објављиваног у избегличком логору у Ел Шату. Уредничким стратегијама баве се како Јелена Милинковић, која у „*Полејшарац* (1947–1948) у контексту пионирске штампе“ профилише уреднички рад Јелене Билбије у контексту послератног агитпропа, и Ева Коволик која у „Како је *Змај* (1954–1992) успео да преживи: књижевне стратегије *Змаја*, књижевног часописа за децу, у време транзиције“ оцртава читав лук *Змајевој* развоја током неколико послератних деценија. Марко Чудић даје преглед још једног листа на језику националне мањине, овог пута мађарске: „Четири деценије војвођанског дечјег и омладинског листа *Јо Пај-шааш* (1947–1987)“ и кроз анализу одабраних годишта приказује еволуцију тог часописа. Сарајевским часописима за децу баве се Зорана Симић, која у „Четрдесетогодишњем југословенском животу *Веселе свеске* (1952–1992)“ нуди свеобухватан преглед овог часописа, са посебним освртом на уредничку политику и Јован Букумира, који се у „Социјалистичко политичко образовање посредством дечје штампе: *Мале новине* (Сарајево 1956–1991)“ усредсређује управо на идеолошко-дидактични аспект часописа. Једини прилог о периодици из Црне Горе јесте рад Светлане Калезић Радоњић, која у „*Подједа за дјецу*: идеологија и уређивачка политика“ анализира промене у колажној

структури овог подлистка и његовој уредничкој политици. Тијана Тропин се у „Пипци и ракете: развој научнофантастичне илустрације у српској периодици за децу и омладину југословенског периода, на примеру *Полиџикиној забавника*“ бави научнофантастичном иконографијом у делима илустратора овог часописа. Рад Јована Љуштановића, „’Мирко, пази метак...’: појава *Дечјих новина* из Горњег Милановца – културнополитички и идеолошки контекст“ описује комбиновање поучног и забавног елемента у овом часопису и успех који је довео до изградње читаве издавачке куће под истим именом. Због тога Љуштановићева студија представља својеврсни увод у наредна три рада која обрађују репрезентативне часописе издавачке куће Дечје новине у распону од предшколских до средњошколских. Вишња Мићић у „Неговање претчиталаца: дидактичко-методичке функције периодике за најмлађе на примеру часописа *Зека* (од 1970. до 1991)“ анализира часопис који је због специфичне циљне групе углавном ван видокруга истраживача. Немања Каровић у раду „Између идеолошког и естетског: Поетика кратке приче у дечјем листу *Тик-Так*“ приказује различите и повремено диспаратне поетике листа намењеног нижим основношколским разредима, с нагласком на иновативна дела Душана Радовића, док Страхина Полић у чланку „Уређивачка политика часописа *Венац* (1972–1991) и његове стратегије у изградњи књижевне свести омладинског узраста“ описује јединствену позицију овог књижевног часописа који је функционисао као мост између дечјег и омладинског приступа читању.

Као што се да видети, ови радови пружају широку лепезу различитих методолошких полазишта примењених на једнако различите садржаје, од педагошко-идеолошких до чисто естетских, од књижевноисторијских до интердисциплинарних. Нас као уреднице радује што плуралитет ауторских гласова ипак, у оквиру овог зборника, креира заокружену целину која пружа добар почетан увид у историјат југословенских дечјих часописа.

Коначно, још једном желимо да захвалимо свим сарадницима и сарадницама на уложеном труду, експертизи и таленту, а пре свега на стрпљењу и толеранцији какве захтева рад на оваквом дугорочном пројекту. Захвалност дугујемо и члановима Уређивачког одбора и рецензентима на темељном читању и професионалној сарадњи, као и колективу Института за књижевност и уметност који нас је подржао у овом подухвату.

За време завршних припрема за штампу зборника, преминуо је члан нашег уређивачког одбора, сарадник и наш драги пријатељ, професор Јован Љуштановић. Без његовог неуморног истраживачког и уредничког рада, и труда да окупи и повеже проучаваоце књижевности за децу, данас би читаво то научно поље било знатно сиромашније. Овај зборник је мали допринос успомени на Јована Љуштановића.

Уреднице

I
Краљевина СХС/Југославија
и (анти)модернизацијски
процеси у дечјој књижевности

БУДУЋНОСТ (БЕЗ) БУДУЋНОСТИ: ПРВИ КОМУНИСТИЧКИ КЊИЖЕВНИ ЧАСОПИС ЗА ДЕЦУ У КРАЉЕВИНИ СХС¹

Апстракт: У раду се представља „забавно-поучни лист ДЕЦЕ организованих радника“ *Будућности*, први комунистичко-пролетерски часопис за децу у Краљевини СХС. Описујемо његов организациони оквир, програмска начела, типологију књижевних прилога које је објављивао и значај који је поклањао илустрацијама и техничком уређењу листа. Уз извештавање о васпитно-образовним политикама у револуционарној Русији као „дечјем рају“, *Будућности* је била усмерена ка раскринкавању идеолошког миража и „одбрани“ пролетерске деце од класно утемељеног, буржоаског васпитања, школства и вредности. За своје читаоце *Будућности* креира и посебну врсту литерарних садржаја, које сагледавамо из перспективе критичког концепта тзв. *радикалне књижевности за децу*.

Кључне речи: *Будућности* (1920; 1923–1928), Драгутин Владисављевић, радикална књижевност за децу, периодика, раднички покрет, Први светски рат, Октобарска револуција, Комунистичка партија Југославије, дечје групе „Будућност“, Први мај

I КОМУНИЗАМ ОБЈАШЊЕН ДЕЦИ: ОРГАНИЗАЦИОНИ ОКВИР И ПРОГРАМСКЕ ПОСТАВКЕ ЧАСОПИСА БУДУЋНОСТ

„Забавно-поучни лист ДЕЦЕ организованих радника“ *Будућности* представља пионирски покушај заснивања комунистичко-пролетерске *књижевности* и културе за децу у Краљевини СХС. Победа револуционарног покрета и оснивање социјалистичке Југославије током и после Другог светског

* biljana.andonovska@gmail.com

¹ Рад је резултат рада на пројекту *Улоја српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца* (178024) који финансира МПНТР.

рата омогућиће да се овај издавачко-едукативни пројекат сагледа у новом светлу – као *йреџеч* целог једног корпуса и типа публикација за децу. Животне и друштвене вредности, педагошке идеје, научне поставке и литерарни садржаји које срећемо у *Будућности* имаће у том смислу врло богату и отворену будућност. С друге стране, оно што је одређујуће за дискурзивни лик *Будућности* везано је управо за оне *конџексџуалне* аспекте који ће у ери југословенског социјализма бити одсутни – *марџинална* и *конџракулџурна* позиција гласила које комунистичке идеје пропагира у окриљу „непријатељског“, грађанско-капиталистичког поретка. У том смислу, оно најважније у *Будућности* јесте оно што остаје *без будућности* у тренутку када, након 1945, њени идеали бивају остварени и постају део државне културне политике. Није тешко уочити да се, тако посматрано, *Будућност* на посебан начин обраћа и нашој постјугословенској савремености, где би се часопис попут овог изнова нашао у својој изворној, контраваспитној и критичкој позицији у односу на хегемони културно-политички модел. У сваком случају, у све три историјско-идеолошке зоне и пројекције – предсоцијалистичкој, социјалистичкој и постсоцијалистичкој – *Будућност* је књижевна прошлост која би могла (или морала) да нас занима.

У једном од сасвим ретких критичких текстова посвећених овом необичном часописном подухвату Сава Паланчанин истакао је својство које је од средишњег значаја и за наше разумевање *Будућности*: то да у питању није само први пролетерски и комунистички часопис за децу већ и први такав *књижевни* часопис, „у којем садржаје бројева чине претежно текстови књижевног жанра“ (Паланчанин 1980: 54).

У организационом смислу, настанак и деловање *Будућности* везани су за више инстанци: 1) за личну иницијативу лекара и комунистичког активисте др Драгутина Т. Владисављевића, а преко њега и за социјалдемократске токове пре Првог светског рата; 2) за Комунистичку партију Југославије у кратком периоду њеног легалног деловања и „полета револуционарног покрета“ до проглашења Обзнане; 3) за Секретаријат жена социјалиста (комуниста) којем је Партија поверила организацију рада с децом. *Будућност* је, наиме, првобитно (1919) била најављена као додатак листу жена социјалиста (комуниста) *Једнакости*, али ће се Владисављевићев часопис наредне године ипак појавити независно.² КПЈ ће на свом другом, Вуковарском конгресу јуна 1920. посебном резолуцијом признати часопис као свој и позвати чланове да помажу лист и његову дистрибуцију.³

² „Драгутин Владисављевић у једном извештају Комунистичкој интернационали из 1924. каже да је он сам покренуо лист *Будућности*, не чекајући процедуру око Извршног одбора Партије, својим средствима и моралом. У почетку је готово све прилоге писао, а није добио помоћ од Партије и синдиката ни за растурање листа“ (Vesović 1977: 116).

³ Делови из резолуције пренети су и у самом часопису (6/1920: 13–14). Уп. Паланчанин 1980: 52.

Иако није реализована као додатак *Једнакости*, веза *Будућности* и женске секције комунистичког покрета остаће видљива и значајна. Дечја *Будућност* и женска *Једнакост* припадају истој етапи деловања КПЈ, имају сродан век излагања, па и један круг заједничких тема (мајка, деца, породица, антиратни ставови) и сарадника (М. Шарчевић, Љ. Ивошевић Димитрова, М. Бурић Топаловић) (уп. Бараћ 2015: 164–179). Повремена тенденција да се *Будућност* одреди као врста додатка који је излазио „уз“ послератну *Једнакост* (в. Кисић, Булатовић 1991: 218) занимљива је утолико што је *Будућност* заиста својеврсног претечу имала у дечјем додатку предратне *Једнакости*, који је током 1911. излазио под називом *За нашу младеж*.⁴ Веза са женским покретом постојала је и преко дечје групе „Будућност“, која је почела с радом већ у мају 1919, и за коју је био задужен Секретаријат жена социјалиста (комуниста). Паланчанин такође наглашава да је *Будућност*, као први књижевни комунистички часопис за децу, био истовремено и „једини лист чија готово половина књижевних прилога, махом песама, потиче из пера жена писаца“ (1980: 54). Најзад, за оличење типског детета и групе и часописа *Будућност*, уредништво је одабрало – лик девојчице, Мале Зоре.

Будућност је, и као часопис и као дечја организација, за токове предратног социјалдемократског покрета била везана и преко њеног покретача и уредника, Драгутина Владисављевића. Владисављевић је „још као студент организовао у Женеву дечју групу *l'Avenir* [Будућност] и са њом радио до 1906“, да би 1914. организовао дечју групу „Будућност“ при социјалистичком Народном дому у Београду, прву такве врсте „не само у Србији већ и на Балкану“ (Кесић 1966: 356).⁵ Након рата дечја група „Будућност“ је обновљена, окупљала је „пролетерске малишане“ од 6 до 12 година, а часопис *Будућност* био је пре свега њено гласило. Поред гајења класне свести

⁴ Овај додатак, који је изашао у укупно седам бројева (шест и један нумерисан) био је намењен нешто старијој деци и омладини (шегртима), доносио је песме, приче, стиховане и прозне басне, једну бајку, преводе Толстоја и Тургеева, али и „озбиљне“ чланке о милитаризму, социјализму у васпитању, верској настави, извештаје о штрајковима и законима везаним за рад, о дечјем покрету у Немачкој, и сл. Идеолошком оријентацијом, концентрацијом на питања образовања и васпитања, одабиром текстова и политиком уређивања, па и неким аспектима визуелног идентитета (сецесијско заглавље), овај лист може се узети као зачетак социјалистичке периодике за децу и/или омладину и претходница *Будућности*. *Будућност* ће, међутим, много више настојати да буде прави *дечји лист*, а од свог социјалистичког претече разликује је, посебно у првом годишту, њена радикалнија комунистичка оријентација.

⁵ „У ово првој дечјој групи било је око 30 дечака и девојчица од 6 до 12 година. Група је имала добре резултате већ на старту, али је ратним вихором те исте године била ометена, те је убрзо престала да ради“ (Кесић 1966: 356). Једном каснијом приликом Владисављевић ће оснивање „прве 'Будућности'“ везати за 1913. и лик Д. Туцовића (8/1924: 2). При обнављању листа, Владисављевић је размишљао и о њиховом поновном организовању (4/1923: 15); октобра 1927. извештава о делатности сарајевске групе која је прославила раднички Дечји дан, позивајући да се и у другим градовима формирају дечје групе „Будућност“ (6/1927: 4–5).

и поноса, часопис је радничкој деци желео да пружи додатно образовање, забаву и ужитак, тј. све оне активности које су им из класно-економских разлога биле ускраћене. Деца „Будућности“ имала су свој амблем (црвену заставу), химну и часопис, организовала су излете, концерте, представе и добротворне акције, али и учествовала у политичким активностима својих родитеља (протести, штрајкови) и посећивала сродне групе у другим градовима земље. Као организовани комунистички подмладак, групе „Будућност“ могу се сматрати претечом југословенских малих пионира.⁶

Данас готово сасвим заборављен, Драгутин Т. Владисављевић (1875–1938), по основној делатности лекар, био је вишеструко занимљива личност. Поред ангажмана у комунистичкој партији, оснивања првог комунистичко-пролетерског часописа за децу и протопионирске организације *Будућности*, Владисављевић је био аутор и преводилац неколико наслова. Прво српско (скраћено) издање Марксовог *Кайиџала* појавио се 1900. године у Женеви захваљујући иницијативи и преводу Д. Владисављевића.⁷ Владисављевић је у то време (са извесним колегом медицинаром „А. А. Ј.“) превео и књигу *Хијноџизам и сџириџизам* свог женевског професора Емила Јунга (Београд, 1900), која је у духу француске експерименталне психологије и психијатрије с краја 19. века заговарала објективно-научни приступ овим „натприродним“ феноменима. Поред чланака у периодици лекарске струке, Владисављевић је објавио и један приручник из сексуалног васпитања (*Полна хиџијена*, Београд 1912), као и књигу *Минимална надница или Плаџа физичкој и инџелекџијалној радника* (Београд 1922).⁸ Може му се приписати и знатан број прилога из *Будућности*, и то не само уредничких већ и популарнонаучних и књижевних (посебно они под псеудонимима Чика Доктор и Мала Зора). Додамо ли томе и бригу о техничком уређењу часописа и ликовним прилозима, добијамо слику једног врло свестраног и посвећеног „пролетпедагога“,⁹ који је у историјски заборав пао вероватно највише због разилажења са својим партијским (не)истомишљеницима средином двадесетих година 20. века.

⁶ О дечјим групама „Будућност“ в. Кесман 1978: 112–114; Кесцић 1966: 356–357; Duda 2015: 24–26; Ogrizović 1989.

⁷ Између раних превода одломака из *Кайиџала* у периодици 19. века и целовитог превода Моше Пијаде тридесетих година, Марксово дело је у два наврата на српски преведено у скраћеном облику: Владисављевић је 1900. превео извод из *Кайиџала* који је сачинио Габријел Девил, а М. Пијаде је 1924. с немачког превео скраћено издање које је приредио Јулијан Борхарт (в. Маркс 1978: 7). На уводним странама свог превода, који је „допунио по оригиналу“, Владисављевић је штампао и преписку са Девиљом поводом преводилачких права. За биографске податке о Владисављевићу в. Бујас 2006. и некролог у *Полиџиџици* (18. мај 1938, 10).

⁸ Књига је првобитно штампана анонимно, али Владисављевићево ауторство потврђује оглас за књигу публикован пред гашење *Будућности*, где је име аутора наведено (6/1928).

⁹ Како је сам себе означавао, в. Ogrizović 1989: 56.

Будућности је, као и остала комунистичка гласила, престала да излази након проглашења Обзнане и забране деловања КПЈ крајем 1920. Владисављевић ће, међутим, поново покренути *Будућности* маја 1923, на таласу иницијатива везаних за обнову радничко-комунистичког јавног деловања након дефанзиве изазване Обзномом (в. Паланчанин 1986: 21; Џолакović 1963: 108). У другој фази или серији *Будућности* од 1923. до 1928. године изаћи ће преко шездесет бројева, али је концепција часописа у условима официјелне забране комунистичког деловања и пропаганде нужно морала бити измењена. О томе сведоче и трансформације поднаслова часописа: 1923. он је „пролетерски дечји лист за поуку и забаву“, да би од 1924. постао само „дечји лист за забаву и поуку“, а од 1925. „забавно-поучни лист за младеж“. Појам који из поднаслова нестаје је најпре *орјанизовано*, а потом и *пролетерско* деловање, а приметно је и померање генерацијског фокуса са *деце* на нешто шири појам *младежи*.

За идеолошко репозиционирање *Будућности*, међутим, није заслужна само државна цензура већ и унутрашње фракцијске борбе у Комунистичкој партији, у оквиру којих се Владисављевић средином двадесетих година нашао на линији тзв. „центрумашке“ или реформске, десне линије, те је 1925. искључен из КПЈ.¹⁰ Упркос том идеолошком репозиционирању, социјалистичке и пролетерске поставке листа задржане су све до његовог гашења; један од последњих прилога објављених у *Будућности* била је биографска скица Карла Маркса.

Између прве и друге серије часописа има битних разлика, али и једнако важних континуитета. Обновљена *Будућности* умногоме наставља програм прве фазе листа: прештампава текстове и илустрације из 1920, задржава програмски лик Мале Зоре и култ Првог маја, фокусирана је пре свега на пролетерску (дечју) културу, а педагошки назови и уреднички печат Д. Владисављевића такође су један од јаких залага континуитета. Оно што у другој серији часописа не(до)стаје јесте уже комунистичка, радикализована компонента: непосредни знаци везаности за организовани политички покрет и активну дечју организацију, као и отворено позивање на Совјетску Русију као узор. Иако ћемо се у раду фокусирати на иницијални период деловања *Будућности*, другу серију часописа неопходно је задржати као

¹⁰ Поводом постепеног идеолошког репозиционирања *Будућности*, Паланчанин каже да часопис пред крај „мења политичку оријентацију“, приближавајући се „ставовима десничара, који су били 1920. године искључени из КПЈ“ (1986: 21). Весовић пише да је током 1925. лист почео да „мења политичку оријентацију, а његов издавач је искључен из Партије због тога што је био уз Животу Милојковића, крајњег десничара искљученог из КПЈ крајем 1924. У 1926. препоручују га реформистичке *Радничке новине*, тако да је у ово време сасвим прешао на њихове позиције“ (Vesović 1979: 115–116).

референтни оквир, пошто је у њој, посебно кад је у питању књижевност, често долазило до разрађенијих реализација управо оних својстава које је прва серија тек наговестила.

Будућности је излазила као илустровани месечник на 16 страна, у тиражу од 5.000 примерака,¹¹ по цени од 1 динара, објављујући прилоге и на ћириличком и на латиничном писму, што је била пракса у многим часописима који су имали публику на целом југословенском простору. Ритам излажења часописа није пратио ритам школске године, како је то уобичајено код дечјих часописа, већ неутрални ток календарске године, а од друге серије годишта ће се рачунати у складу с пролетерском митологијом и темпоралношћу, тј. од Првог до Првог маја.

Кроз објављиване спискове претплатника и донатора, програмске чланке уредништва и апеле за измирењем обавеза, могу се пратити тешкоће и изазови једног самоодрживог и непрофитно замишљеног часописног пројекта, потпуно упућеног на властите ресурсе и класну солидарност: „наш једини капитал састоји се из смелости и добре воље“ („Великим друговима“, 3/1920: 15).¹² Иако је рачунао само с „организационим капиталом свесних пролетера, а не са новчаним фондом, кога немамо“ (према Паланчанин 1980: 48), уредништво је ипак имало замашну амбицију да створи лист „јефтинији, већи и лепши него ма који буржоаски дечји лист“ („Пријатељима 'Будућности'“, 11/1920: 12–13). Проблеми с финансијама, међутим, наставиће се и у другој серији и на крају ће бити и разлог гашења часописа. Оно што је важно приметити јесте да за један комунистички часопис издржавање од стварне публике и читалаштва није било само ствар економског преживљавања већ и питање од програмског значаја. Када је 1923. захваљујући прилозима југословенских радника из Америке дошло до побољшања финансија часописа, Владисављевић се не радује, већ ламентује јер, „један пролетерски лист код свесних читалаца не сме да се издржава прилозима“ (4/1924: 15). То је за комунистичку политичку културу важан моменат: издавање, куповина и ширење радничке штампе су један од главних политичких задатака пролетера, који зна за значај штампане речи за подизање класне свести, тј. да „новина није само колективни пропагандист и агитатор, она је и колективни организатор“ (Лењин, према Debre 2017: 22).

¹¹ Осим првог броја, који је изашао на 8 страна и у 3000 примерака. Према табели тиража комунистичких гласила 1920. године, *Будућности* је, поред тога што је била један од сасвим ретких месечника, спадала у пет најтиражнијих гласила (в. Vesović 1979: 66–67).

¹² У ред солидарних акција спада 8. број *Будућности*, који су бесплатно сложили радници социјалистичке штампарije „Туцовић“. С друге стране, дечја група „Будућност“ учествовала је у партијској акцији скупљања прилога за покретање штампарije „Туцовић“, организацијом концерта с игранком 12. 10. 1919. у београдском Социјалистичком народном дому (в. Vesović 1979: 80).

Императив ниске цене било је утолико теже одржати када се узме у обзир пажња која је поклањана илустрацијама, графичком дизајну и техничком уређењу листа. Заштитни знак прве *Будућности* било је заглавље које се састојало од назива часописа у који се уплитало коло распеване деце, а изнад кога се налазила адаптирана комунистичка парола: „Децо свију радника – загрлите се!“¹³ Сваки број часописа био је обилно илустрован, а посебна пажња поклањана је изради насловне стране.¹⁴ Прва година излажења *Будућности* препознатљива је по интензивној и донекле неочекиваној употреби сецесијске технике у изградњи визуелног идентитета часописа. Наслањајући се на традиције графичке сецесије предратне периодике (о којој в. Јанц 1977), *Будућност* упоставља један занимљив континуитет, али и неочекиван спој: визуелне сецесије и револуционарно-романтичког комунизма. Сецесијске мотиве и поступке – декоративне линије, женске фигуре у вегетацији, апстрактне геометријске и флоралне матрице, уоквиравање текста, наслова, уредничких прогласа – *Будућност* користи у широком распону, од словних иницијала, оквира и вињета, преко слика, до глобалног компоновања странице као целине.

Сецесијска штампа и декорација постепено се повлаче у другој серији, када часопис мења формат, заглавље, начин рачунања годишта и укупан дизајн листа. Занимљиво је да у време кад радикалнија комунистичка компонента часописа слаби, у домену илустрација почињу да провлађују графике социјалне тематике. Оне већ од 1924. најчешће запремају читаву уводну страну и често служе као позив на „утакмице“ и складање књижевних састава на задату ликовну тему.¹⁵ Друга промена која се уочава, посебно од 1925, јесте (с)кретање визуелног идентитета часописа ка документарној фотографији.¹⁶

„Да окушамо нове методе васпитања“:
борбена пролетерска (анти)педагогија *Будућности*

¹³ У другој серији, током 1923. задржана је донекле измењена парола „Децо радника целог света, загрлите се!“, да би је 1924. замениле пароле које су варирале из броја у број: „Поштуј рад и радника“, „Сва богатства радник ствара“, „Знање је сила – знање је моћ“, „Дајте нам школу рада и разума“, „Мајке, читајте и ви овај лист“, „Децо, иде Први мај“. Од 1925. пароле нестају са насловнице листа.

¹⁴ Упадљивији изостанак илустрација осећа се у бр. 10/1920, у којем уредништво позива на измирење дугова и наводи недостатак средстава као узрок слабијег ликовног уређења броја.

¹⁵ То је варијација једног од класичних жанрова дечје књижевности и периодике: сликовнице као предлошка за састављање прича. Овде су преовлађивале слике радничке деце, дечјег рада и сиромаштва, угрожених породица и сл.

¹⁶ У првој години *Будућности* је ретко доносила фотографије, а један од изузетака су две фотографије дечјег обеда из Совјетског Савеза (4/1920: 8).

Циљна група часописа била је дефинисана генерацијски (деца), али и класно (пролетера), и то у ужем смислу „организованог“, освешћеног и политички активног дела радничке класе, чланова Комунистичке партије или синдиката (в. Ogrizović 1989: 24). Уредништву је било важно да то заиста буде часопис ДЕЦЕ, а не пропагандни продужетак партијских листова. Прилози су често писани из дечје перспективе, деца се позивају на сарадњу, а сарадницима се упућује молба да не интервенишу у дечје написе. У другој серији листа такви захтеви постају читаве, типографски истакнуте, паролe,¹⁷ а једну од њих чинило је Толстојево упутство о стилској супериорности дечјег стила и начина компоновања.¹⁸ Али часопис је био намењен и родитељима, посебно мајкама, којима се често обраћа и уводи их у начела пролетерске педагогије. *Будућности* у том смислу несумњиво има и карактер педагошког часописа, што потврђују и чести чланци о проблемима васпитања, позиви учитељима на сарадњу, или позивање на тековине прогресивне и социјалистичке педагогије (Русо, Песталоци, Фребел, Толстој, Х. Шулиц и др.).

С друге стране, *Будућности* је била часопис јасне идеолошке оријентације и програмских поставки, везан за ширу активистичко-пропагандну делатност КПЈ. Тај идејни интегритет одражавао се на сам карактер часописа, начин његовог компоновања и уређивања, па и на један специфичан ефекат који би се могао означити као ефекат *програмајичности*. О њему би се могло рећи нешто слично ономе што С. Бараћ примећује поводом *Једнакости*, наиме да је „читав лист, тј. сваки његов број, реализован као проширени пропагандни летак“ (Бараћ 2015: 175). Али у *Будућности* није толико реч о непосредној пропаганди, колико о једној уредничкој стратегији по којој је практично сваки часописни прилог требало уобличити као демонстрацију одређеног теоријско-идеолошког начела и његове примене у конкретним друштвеним ситуацијама. Видимо то у осетном напору који уредништво улаже да се постојећи књижевни и часописни жанрови, односно конкретни друштвени поводи и проблеми, представе из марксистичког угла. Из таквог активног уређивања настају оне за левицу типичне „новине-као-водиља“, које испуњавају „улогу тумача и улогу посредника између теоријских концепата и појавности ствари“ (Debre 2017: 23), у овом случају с ужим фокусом на теме васпитања, образовања, права и заштите радничке деце.

¹⁷ „Сарадници, кад пишете за овај лист имајте у виду увек да пишете за **дечји** лист“ (11–12/1924). „Другови, приповедачи и песници, пишете нам за децу, дечјим језиком и само оно што **деца** треба да схвате и да знају“ (1/1924). Занимљиве су паролe о естетској супериорности дечјег менталитета: „Дечје песме треба да су пуне поетичне лепоте, јер менталитет детета је много ближи менталитету песника, него менталитет одраслог“ (3/1923).

¹⁸ „Дајте деци приче што су их деца сама саставила. Служите се само дечијим узорцима у композицији, јер су деца праведнија, моралнија и елегантнија, него ли они писмени састави што су их написали одрасли људи“ (2/1923: 9).

Порекло тог дискурзивног ефекта програматичности, који не треба мешати ни са дидактизмом ни са пропагандом у ужем смислу, могло би се потражити у Владисављевићевом опису метода нове *пролетерске педагогије*. Пледирајући да се дечјим питањем унутар партије не баве дилетанти и омладинци, већ жене и професионалци, Владисављевић појашњава своје виђење односа између *волиничко-активистичке акције* (примерене омладинском покрету) и суптилнијих и далекосежнијих операција *пролетерске педагогије* (која се односи на децу):

„Код васпитавања пролетерске деце мора се радити врло обазриво и са великом способношћу. Дилетантски рад овде се апсолутно не сме дозволити. Ту није реч само о пропаганди за наше циљеве, које је довољно једном агитатору политичком, већ ту треба се бити и веома *еластичан* и *свесобан* да се из сваког случаја и у сваком моменату *ствара нова – борбена пролетерска педагогија*. Омладинац је способан можда да ствара гавроше, али ти су гавроши потребни у [...] непосредном тренутку револуције, тј. у тренутку када почиње оружана борба, и како је за то потребно изазвати само мало ентузијазма па да се постигне циљ, то се онда не може тражити да се такав рад и сада у *периоду припремања* ради и да се на то само троши сво време“ (нав. према Кесић 1966: 359, подвукла Б. А.).

Та разлика између непосредне *волиничке акције* и еластичне и борбене *пролетерске педагогије*, која тек *припрема* новог човека, *будуће* омладинца и револуционара, врло је важна за разумевање *Будућности* и као педагошког и као књижевног пројекта. Иако је „борбена“, пролетерска педагогија делује у „споријој“ темпоралности *предреволуционарне* доба *припреме*, и то своје *вре* схвата као залог оног *осле*:

„Нека се други боре, а ми хоћемо само да уносимо у дечју душу оно, што је потребно после борбе: – да их оспособимо за *стварање* новог друштва. [...] ми хоћемо да сву снагу, која је у дечјем организму, у дечјој души – па било да се она испољава у несташлуку, разуму, себичности, пакости, доброты, дружељубљу – да ту сву снагу искористимо и да је употребимо на појачавање стваралачке моћи будућих људи“ („Програм нашег рада“, 2/1920: 16).

Оваква програмска прокламација донекле је у колизији с каснијим акцијама уредништва, па и самим поставкама комунистичке педагогије, која је предвиђала висок степен аутономности деце и њихово непосредно укључивање у конкретне друштвено-политичке перформансе. Владисављевићев став је утолико ближи социјалистичким позицијама, које су подразумевале уношење идеолошко-политичких садржаја, али не и политички активизам деце. У *Будућности* ће та тензија између социјалистичког и комунистичког бити стално присутна. Ипак, управо у иницијалној, комунистичкој фази часописа

назначено опредељење уредништва има посебан значај, као одбрана слободног простора за извођење далекосежних педагошких интервенција и примену марксистичке теорије на осетљивом пољу рада с најмлађом децом, и то унутар друштвеног поретка који је почивао на битно другачијим светоназорима.

У том сукобу са владајућим светоназорима кристалисала се и она *антхи* или *контривасијна* позиција, коју је комунистички часопис за децу морао заузимати унутар грађанско-капиталистичког поретка. Експонирајући савез владајуће грађанско-капиталистичке идеологије и образовно-педагошких институција и пракси, *Будућности* је била упућена на својеврсно *иревасијтавање* и *одбрану* радничке деце од постојећег школско-васпитног система и класних вредности које он имплицитно промовише. Пошто „данашња класна држава насилно утиче и на школу и на педагога и принуђава ове да служе класним интересима буржоазије [...] ми сами морамо да стварамо нов начин васпитања, које одговара нашим идеалима, који већ по мало престају да буду идеали и изгледа да ће се у скорој будућности почети да остварују“ („Пролетерским родитељима“, 1/1920: 8). Иако далекосежнија и припремна, комунистичка педагогија нужно је *дордена* и стратешки посвећена раскринкавању идеолошког миража, како би се деца од малих ногу одгајала „у слободном духу“, а њихове „нежне душе“ заштитиле од „клиц[е] празноверица и обожавања установа данашњег друштва“ (нав. према Паланчанин 1980: 46). У тој „одбрани“ деце од класних импликација владајућих образовно-васпитних пракси и идеала, пролетпедагози *Будућности* само су следили назнаке из *Комунистичкој манифесту*: „Комунисти не измишљају утицај друштва на васпитање; они само мењају њихов карактер, они отимају васпитање испод утицаја владајуће класе“ (Маркс, Енгелс 1945: 49–50).

Против милитаризма и клерикализма

У настојању да изгради књижевну културу за децу која ће одговарати животном искуству, потребама и идеалима пролетерске популације, уредништво *Будућности* апеловало је и да се радничкој деци не дају други дечји листови у руке, пошто су они „увек пуни верских лажи и сујеверја и уносе у детињу душу отров лажног патриотизма и шовинизма“ (8/1920: 3). Заштита од разорног дејства та два „отрова“ налазила се у основи критичко-борбене антипедагогије *Будућности*.¹⁹

¹⁹ Тај нагласак на критици „шовинизма и клерикализма“ постаје разумљивији у светлу чињенице да је један од главних циљева наставе матерњег језика званично било „развијање националних и патриотских осећања“, а веронаука први на листи предмета, једнако заступљен

Критика цркве и веронауке, присутна како у документарно-уредничким, тако и књижевним прилозима, почивала је на класичном марксистичком аргументу о религији као опијуму за масе, који „уноси у дечји мозак сујеверје и навикава их да трпе, да би се богаташима дала слобода да живе и раде како хоће“ („У Русији“, 7/1920: 15). Борећи се за научност и световност школске наставе, *Будућности* је настављала захтеве предратне социјалдемократије, а надовезивала се и на агитацију за секуларну школу, коју је системски спроводила култна социјалистичка педагошка библиотека „Будућност“.²⁰ У патријархалном друштву с јаком спрегом цркве и државе ипак је требало пажљиво маневрисати. Тако *Будућности* доноси и приче које објашњавају порекло кључних хришћанских празника, а молитву „Оче наш“ адаптира у „јутарњи завет пролетерчета“, који почиње са „Оче наш, који свакога дана журиш на посао, твоје је име Пролетер“ (6/1923). Друга карактеристична стратегија била је настојање да се пронађу тачке компатибилности социјализма и хришћанства, као у причи О. Рилеа, која је о Богу говорила као о унутрашњем гласу и етичком пориву („наша истинска и јака воља за добром – то је бог“), а пролетере описивала као „безбожнике са дивним и живим богом у срцу“ („Један недељни разговор о Богу“, 6/1928: 14–15).

Друга упоришна тачка *Будућности* била је критика онога што зову „отровом лажног патриотизма и шовинизма“ (8/1920: 3). Тек окончан светски рат нудио је бројне примере разорних последица међуетничке мржње, а занимљиво је да су у *Будућности* критику милитаристичког и шовинистичког духа који се деци „спонтано“ усађује од најранијих дана повезивали и са питањем васпитне улоге играчака. У другој серији *Будућности* објављен је читав низ чланака о *дечјим играчкама*: не само о њиховој васпитној функцији²¹ или штетности играчака које опредмеђују оружје и децу навикавају на рат и убијање²² већ и о експлоатацији радника у индустрији играчака,

---

као и часови ликовног, музичког или физичког васпитања. Та „новина“ уведена је у наставним програмима у Србији с краја 19. века, а неће је се одрећи ни програми у социјалистичкој Југославији, која је такође тежила развијању „осећања љубави према народу и отаџбини“ (1945), па и „одушевљења за рад на социјалистичкој изградњи наше домовине“ (1950/51). О овом проблему и променама в. Николова 2016: 34–41.

²⁰ Након књиге *Религија и социјализам* А. Панекука (1909), у библиотеци „Будућност“ је објављено шест књига њеног покретача и уредника Милоша Б. Јанковића посвећених захтеву за световношћу наставе: *Школа без боја* (1912), *За што тражимо световности наставе* (1919), *Ко играчи световности наставе* (1919), *Религија и школа* (1921, полицијски забрањена), *Реформа или укидање религијске наставе* (1921), *Противу клерикализма* (1924). О овој теми в. Ђорђевић 1975.

²¹ Чика Доктор, прича „Његов поклон“ (1/1925: 4–6).

²² Marceline Несquet, „Играчке за нашу децу“ (7/1923); „Дечје играчке. Један злочин према деци“ (9–10/1926); „Не поклањај деци оружје за убијање“, одломак из књиге О. Рилеа (3, 4/1928). Једна прича с критиком милитаризма преко мотива дечјих играчака објављена је још у додатку *За нашу младеж* („Оловни војници“, 2/1911, 14–16).

што је један од топоса левичарске књиге за децу.²³ Иза лепих предмета за забаву често се крије тежак дечји рад, управо „онај скривени, невидљиви незапажени други који је тамо иза наше играчке, који стоји иза наше забаве“ (11/1928: 4). Слично се иза појединих популарних професија крије невидљива људска патња, у чему се слажу чланци о „загорчаном детињству“ циркуских пајаца (2/1924), о „горком животу филмских уметника“ (7/1927) или о „злоупотреби спорта“ (4/1927).

Дечја интернационала и Русија као „дечји рај“

Главни интернационални узор и ослонац за легитимацију свог програма *Будућности* је налазила у совјетској Русији, о чијем се „гигантском раду за подизање подмлатка“ (10/1920: 14), поред уредничких чланака, редовно извештава у рубрици „Дечји међународни преглед“. (Ова рубрика, као и сваки помен бољшевичке Русије, сасвим ће ишчезнути у другој фази деловања листа.) Представљајући револуционарну Русију као „дечји рај“ на земљи, *Будућности* се укључивала у токове популарисања „прве земље социјализма“ и рушења медијских табуа о њој, и свакако би је требало имати у виду при анализи рецепције Октобарске револуције у југословенском контексту. Ужи фокус из којег *Будућности* посматра Русију подсећа пак на централно место које су васпитно-образовне идеје и праксе имале у бољшевичком програму, као и на огроман значај који је Совјетска Русија имала у развоју модерне, посебно радикалне књижевности и књиге за децу.

У „Дечјем међународном прегледу“ *Будућности* је доносила вести и из других земаља (Швајцарска, Енглеска, Румунија, Италија), али се и тада револуционарна Русија као парадигма и узор налази у позадини. Тако *Будућности* критикује гушење револуције у Мађарској и подсећа „како су деца била негована у Маџарској за време владе социјалиста“ (2/1920), апелује за помоћ деци у земљама пораженог ратног непријатеља (5/1920), а формирање „совета“ у швајцарским школама посматра као преузимање метода из Русије.

Одушевљење Русијом довело је и до тога да је у првој фази деловања *Будућности*, али и не само у њој, најзаступљенији страни аутор био Лав Толстој.²⁴ Опредељење уредништва за Толстоја постаје разумљивије из

²³ „Размишљања о играчкама“ (11/1928). Микенбергова бележи сличан обрт у тзв. производној причи, која више не описује само одакле ствари потичу и како су направљене, већ и експлоатацију радника која је укључена у стварање производа (Mickenberg 2017: 14; 2006: 69–70).

²⁴ У др. 2: „Један разговор између мајке и кћери (по Толстоју)“; Лав Толстој, „Дечја мудрост“, дијалози „О порезима“ и „О рату“ (с руског Нед. Јовановић); др. 6: Недељко Јовановић, „Без-

перспективе чланка који је извештавао о судбини његовог наслеђа у постоктобарској Русији, где је Јасна пољана, уз сагласност Толстојеве ћерке, била претворена у дечји дом, својеврсно „царство деце“, што се у *Будућности* посматра као „очевидан доказ да су идеали великог писца и комунистички идеали потпуно сагласни у свом крајњем циљу“ (3/1920: 14). Било је то „једно од великих дела совјетске власти“, где су деца обрађивала поља која је Толстој обрађивао, учила из његових књига и буквара, а уз дечје позориште, музеј, певачку групу, била је то „једна дечја република, дечја општина, једна Толстојева дечја заједница“ (исто). Интересовање за Толстоја наставља се и у другој серији *Будућности*, где ће Владисављевић објавити и чланак „О стогодишњици рођења Лава Николајевича Толстоја“, подсећајући на (за редовног читаоца) стару вест о томе да је Јаснаја пољана данас претворена у „Царство деце“ (али се совјетска Русија, овај пут, нигде не помиње) (6/1928: 8–9).

Поред Толстоја, најзаступљенија преводна књижевност у раној *Будућности* је бугарска, што је вероватно условљено везама са бугарским радничким покретом, а у служби је промовисања радничке солидарности насупрот и упркос „произведеном“ ратном непријатељству. Али у *Будућности* су, посебно у другој серији, поред руског (Тургењев, М. Горки) и бугарског, присутни и преводи с других језика: француски (А. Франс, В. Иго), немачки, енглески, чешки, словеначки, па и есперанто (језик мира). Управо ће радничка интернационална и активна политика превода бити заслужни за неке од најзначајнијих књижевних продора часописа *Будућности*.

II РАДИКАЛНА КЊИЖЕВНОСТ ЗА ДЕЦУ

У дорбеној пролетерској педагогији *Будућности* јасно су била профиласана два фокуса: критика *актуалној* (постојећег) и пројекција *будућеј* (пожељног) стања. Оно што је недостајало била је *прошлости*, традиција сродних педагошко-литерарних подухвата на коју би се могли ослонити. Јер „на дечјој књижевности уопште се релативно мало радило, а на пролетерској дечјој књижевности скоро ништа није рађено. Мало је таквих, који су мислили да пролетерској деци нешто пруже, јер тамо се њихов рад не

божник (по Толстоју)“; бр. 9: Лав Толстој, „Како је сељак поделио гуску (истинита прича)“; бр. 10: Л. Толстој, „Зрно, колико кокошије јаје“ (прев. Д. Папић). Интересовање за Толстоја наставља се и у другој серији *Будућности*, где је прештампан прилог „Како је сељак поделио гуску (2/1925) и објављена басна „Веверица и курјак“ („по Толстоју“, 2/1923). Треба напоменути да је прича „Зрно као јаје“ била објављена, у другачијем (непотписаном) преводу, још у дечјем додатку предратне *Једнакости* (*За нашу младеж*, 3/1911: 22).

плаћа ни новцем нити почастима“ („Програм нашега рада“, 2/1920: 16). Чика Јова Змај и његови следбеници су у својој застарелости штетни за душевни профил малог пролетера, што се још више односи на патриотско-шовинистичке и религијске садржаје на којима је саздана, сматрају, практично целокупна домаћа књижевност за децу. Модерна ера радничке борбе има потребу за новом врстом дечје културе и литературе, а на питање „каква треба да буде та нова дечја књига?“, Милица Ђуровић Топаловић²⁵ одговара:

„Ево каква! Писана простим дечјим језиком, да садржи само истине из живота и о животу, да буде испуњена борбеним одушевљењем и стварном поуком. [...] она мора одбацити од себе сву званичну и лажну догму о свему и свачему [...] У њој се мора увек видети нова вера, нова наука, нова уметност, нове контуре новог живота. Свака реч мора бити јасна, истинита и деци разумљива. Она може бити тако написана да деца из ње црпе животне свеже снаге, а не отров шовинизма и клерикализма [...] Децу треба отргнути нашем дечјом књигом од околних учитеља званичне дечје књиге и школе, дати им нову, свежу, истинску храну [...] створити критичко суђење код деце и задобити их за нови свет, за слободно човечанство“ („Нешто о дечјој књижи“, 8/1920: 2).

Часопис *Будућности* био је лабораториј за стварање те нове класно-пролетерске књижевности за децу. Малим пролетерима, који се, као и њихови родитељи, нису препознавали у садржајима и вредностима традиционалне књижевности за децу, требало је понудити духовну и имагинативну храну која би одговарала њиховом стварном животном искуству, потребама и идеалима. Иако често посеже за наивном реториком и артикулацијама, Владисављевићева *Будућности* заправо је препознавала коренитост задатка којем је приступала. Та самосвест уочљива је у једном драгоценом *аутокритичком* моменту, где пролетпедагози *Будућности* упозоравају на опасност да се малограђански менталитет страха и потчињавања прокријумчари и у њиховим антибуржоаским настојањима: „Ми се боримо за неке 'више' идеале, али у понашању према деци [...] ми смо задржали идеологију буржоазије, која тражи покорност, послушност, и подчињеност“ („Управа у групи 'Будућност'“, 8/1920: 14–15). Насупрот духу страха и покорвања, требало је ослонити се на дечју искреност, љубав, слободу, па чак и самовољу, јер, како је то препоручивала једна парола у другој серији часописа: „Будућа јачина воље лежи скривена у самовољи детињој“ (Гете). Најпродуктивнија „клица“ *Будућности*

²⁵ Једна од најактивнијих социјалисткиња и супруга Живка Топаловића, шефа Српске социјалдемократке партије, припадала је такозваној „центрумашкој“ фракцији унутар Партије, из које ће бити искључена 1920, да би на крају свог идеолошког пута постала једна од најангажованијих жена у четничком покрету и гласилу *Нова Југославија: глас нејкорене Југославије* (в. Воџиновић 1996: 147).

састоји се управо у том настојању да се, кроз васпитно-едукативни рад, али и кроз стварање адекватне *књижевне лекције*, развије једно племенито а непокорно и непоткупиво младо биће, узимајући „урођено“ достојанство, радозналост, емпатичност и непослушност детета као драгоцене сараднике у процесу креирања резистентних и револуционарних субјеката.

Оптималан теоријско-критички оквир за разумевање књижевног програма *Будућности* налазимо у концепту тзв. *радикалне књижевности за децу*. Реч је о скорашњем настојању да се прикупи, прештампа и теоријски осмисли један значајан корпус литературе за децу, која је била везана за прогресивне друштвене и политичке покрете с краја 19. и почетка 20. века: аболиционизам, анархизам, социјализам, комунизам, феминизам, антирасизам, на које ће се потом надовезати покрети за људска права, заштиту животне средине и др. Џулија Микенберг и Филип Нел реконструисали су ову потиснуту књижевну традицију у хрестоматији *Приче за мале бунтовнике* (*Tales for Little Rebels* 2008), с предговором Џека Зајпса. То да је „готово сваки радикални политички покрет модерног доба нашао израз у дечјој књижевности“ не треба да чуди пошто – *деца јесу будућности*, и сви који су желели да на будућност утичу неизоставно су уочавали потребу да се обрете (и) деци (Mickenberg 2017: 4; 2011: 446).

Писана унутар група супротстављених владајућим структурама моћи, *радикална књижевност за децу* препознатљива је по својим нескривеним политичким порукама и настојању да се у детету нађе савезник за различите програме друштвене промене, чиме нужно нарушава доминантне представе о невиности детета и детињства. Дете које ова литература дискурзивно (ре)конструира је једно „слободно, информисано, активистичко дете“, осетљиво на друштвену неједнакост, неправду и тлачење, суочено са актуелним друштвеним контрадикцијама и злоупотреблама моћи, и подстицано да пропитује ауторитете и анализира околности у којима живи. И ако се, с једне стране, радикална књижевност за децу испоставља као својеврсни парадокс, јер у мери у којој је озбиљно *пוליитичка* не може бити истински *гечја* (Mickenberg 2017: 1), она с друге стране детету прилази с већим поверењем у његове когнитивне и емотивне капацитете, његову аутономност, способност да мисли критички и понаша се противно конвенцији и налогу за потчињавањем.

Будућности се може посматрати као „школски“ пример социјалистичко-комунистичке фракције радикалне књижевности и штампе за децу међуратног периода. Концепт *радикалне књижевности за децу* чини се још примеренијим оквиром за њено разумевање када се има у виду да су у *Будућности* преведена чак два репрезентативна наслова која су Микенбергова и Нел укључили у своју хрестоматију – *Природне приче о економији* (1912) Каролин Нелсон и *Бајке за радничку децу* (1925) Херминије Цур

Милен. У даљем опису оквирно ћемо се држати неколико тематско-проблемских тежишта издвојених у *Причама за мале дунџовнике*, прилагођавајући их специфичним захтевима грађе коју нуди београдска *Будућности*.

Б као бунт

Своју хрестоматију Микенбергова и Нел отворили су једним занимљивим микрожанром који показује како идеолошка индоктринација деце почиње врло рано, још од првих словара. „Сваки буквар од 16. века до данас био је и јесте идеолошки“, тврди Зајпс, а описменити се не значи просто научити слова, већ научити да *чијиаш свети* на одређени начин, обично онај који прописују држава и црква и углавном зато да би се (п)одржао друштвени *status quo*, постојеће хијерархизације и добри манири репродукције (за)датог система вредности (в. Zipes 2008: vii). И учење првих слова, јединица лишених семантике, кроз организоване друштвене праксе подучавања брзо задобија идеолошки смисао. Јер, у познатом маниру букварског жанра, на свако *слово* калема се читав низ мнемотехничких и експликативних „анекса“, слика, појмова и рима, који ниуколико нису неутрални и лишени друштвено-вредносних импликација. Тако ће од хришћанског и колонијалног 18. века па до београдског часописа *Наша деца* из доба *Будућности*, букварско „А“ често оличавати Адама; за аболиционисте „Б“ евоцира „нешто тамнијег Брата“, а у Мартиновом социјалистичком абецедарију (1935) „С is for Capitalist“, „Р is for Poverty“ а „R Revolution, we're going to win“.²⁶ Зато су комунисти, као и други политички покрети, често израђивали властите букваре, раскривајући експлицитном идеологизацијом овог жанра нормативност и имплицитну опресивност *узбучавања деце*, традиционалног образовања које је по правилу – како каже Зајпс – *буржоазирање*.

Један од књижевних прилога *Будућности* намењен најмлађим читаоцима могао би се уврстити у овај радикализован и „букварски“ жанр. Поигравајући се насловним појмом публикације, песма „Самогласници *Будућности*“ била је заправо једна стиховна лекција из фонетике кроз чије се риме провлачио и науч о социјалној (не)правди, класној припадности, идеалима и солидарности: „А–а–а, / Ми смо деца радника; // Е–е–е, / Мајке су нам раднице; // И–и–и, / Наша душа игру снi, // О–о–о, / Песму, цвеће и коло; // У–у–у, / Ми волимо децу сву. // Групи нашој нек се збира// Свако, ког неправда дира; // Кога дечја патња боли, // И ко малу децу воли. // Ми грлимо децу сву – // А–е–и–о–у“ (6/1920: 6).

²⁶ Примери су из *Tales for Little Rebels*, одељак „R is for Rebel“.

Организовање, активизам, солидарност

Процес цивилизовања, односно буржоазирања, заснива се на подучавању деце „да се покоре ауторитету“ (Mickenberg, Nel 2011: 447), а сама дечја популација може се посматрати као својеврсни „мали ’пролетаријат’ у односу на ауторитет и моћ њихових родитеља и света одраслих“ (Mishler 1999: 24). Већ смо видели како се у *Будућности* позивало на опрез да се и у њиховој борби не прокријумчари идеологија буржоазије, која, пре свега „тражи покорност, послушност, и потчињеност“ (8/1920: 14). Зато би се прави и дубински (радикалан) педагошки задатак састојао у томе да се из деце искорени психопатолошки комплекс *сѝраха*, пошто – како је писало у једном преводном чланку – *сѝрах сѝвара ѝесимисѝе*, а „човек који страхује никад нема идеала“ и „неспособан [је] за борбу“, те детету, које је „по природи својој пуно достојанства“, треба уливати веру у себе, осећај да може да оствари своје жеље и делотворно утиче на свет који га окружује. Јер ће дете које се плаши вас кад одрасте „исто тако да се плаши полицијске батине, жандармског прута или претње капиталисте код кога буде на раду!“ (8/1920: 9).²⁷

У том одгајању резистентних субјеката значајну улогу имали су хумор и сатира. У хумористично-сатиричној рубрици „Стари учитељ и нов ђак“, коју у неколико бројева потписује Андра Костић, школски амбијент (не) очекивано постаје поприште *ѝоуке у ѝркошењу*, где довитљиво пролетерче мали Раша пред таблом „све наопако одговара“, надмудрује и поучава старог учу.²⁸ Школски пример антишколске лекције за малог ребела представља сцена у којој Раша изводи рецитал који поентира троцистичким „наравоченијем“: „Кој’ год неће да се влада / Како каже Троцки, / Тај ће стално да пропада / И да живи скотски“ (5/1920: 4). На мети критике овде се налази амбивалентна фигура учитеља, који је често корумпиран системом који и њега обесправљује. Учитељи и чиновници били су граничне фигуре које могу превагнути на обе класно-идеолошке стране, што се у *Будућности* такође диференцира и на конкретним примерима сугерише деци.²⁹

Хумористичне прилози, досетке и вицеви, увек везани за питања радника, школе и деце, објављују се редовно и у другој серији *Будућности*. Судаћи по овом часопису, пролетерска деца су се налазила у суштински

²⁷ Сличну логику грађанске идеологије потчињавања тематизују А. Вучо и Д. Матић у поеми *Марија Ручара* (в. Андоновска 2017).

²⁸ За сличан микрочанр у америчкој комунистичкој периодици за децу тридесетих година (под насловом „Наш је учитељ нешто научио“) в. Mickenberg 2006: 70.

²⁹ Као у прилогу где Мала Зора увиђа да и њена другарица, ћерка чиновника, није у бољем положају од радничке деце, те да „чиновници нису ’господа’, већ да су господа они који ништа не раде“ (3/1920: 12). С друге стране стоје позитивне слике о новом учитељу-комунисти („Нов учитељ“, 10/1920: 7).

„комичној“, „изврнутој“ ситуацији, где су од стране самих родитеља била подстицана на разне облике непослуха у школском и ширем друштвеном окружењу. Било је то вероватно ретко место где се с озбиљном мотивацијом и несумњивим ужитком могла прочитати реченица: „Ја нећу да одем у школу, па шта буде нек буде“ (5/1920: 9).

По позиву на политички активизам комунистичка литература за децу разликовала се од социјалистичке, а „инкорпорација деце у рад и револуционарне покрете била је централна за све књиге за децу које су комунисти објавили“ (Mishler 1999: 115, 119). Активности дечје организације која је деловала око *Будућности* подразумевале су: окупљање у социјалистичком Народном дому и координирање с активностима сличних група у другим градовима Краљевине; читање и растурање часописа *Будућности*; прослава Првог маја и Дечјег дана „Будућности“ (3. октобар);³⁰ организовање излета, добротворних акција, концерата, декламација и позоришних представа.³¹ Али *Будућности* је своје читаоце и читатељке подстицала и на необичније друштвене авантуре: да не иду у школу за Први мај из солидарности са родитељима; да поздрављају штрајкове и суделују у протестним шетњама и другим политичким активностима; да противрече, критикују учитеље и постављају „незгодна“ питања; да оснивају *гечје совјетје* и самоорганизују се, укључе се у доношење одлука које се тичу школства и сл.

Када је у питању емотивно ангажовање деце и идентификација са садржајима које им је нудио њихов „часопис-водиља“, неопходно је истаћи лик Мале Зоре, средишње персоне и хероине *Будућности*. Поред низа текстова које потписује као ауторка, Мала Зора је у *Будућности* имала такорећи и своју рубрику („Наша деца“), где је фигурирала као протагонисткиња различитих анегдота из свакодневног живота. Зорине приче нудиле су образце дискурзивног општења и понашања у конкретним друштвеним околностима у којима се могло наћи дете пролетера. Часопис *Будућности* је у том смислу био и један „приручник у покрету“, у којем је радничко дете, као и родитељ, било поучено да низ друштвених ситуација препозна као

³⁰ Прослава Дана деце „Будућности“ требало је да представи дотадашњи рад и успехе групе и да код деце пробуди осећај солидарности и свест о истоветном класном положају. Извештаји из различитих градова показују да је дан обележен можда „не на најбољи, али за прилике врло оригиналан и демонстративан начин“ (10/1920: 8). Тако су радничка деца у Београду аутомобилом посећивала партијске станице, бацајући летке и приређујући на свакој станици „по један мали агитаторски концерт са декламацијама и песмама“; у Приједору су демонстративно шетала кроз град под црвеном заставом и са транспарентима (10/1920: 11) и сл.

³¹ Учешће у позоришним изведбама у присној је вези са часописом, који је те текстове рекламирао и издавао као посебну „Библиотеку радничке младежи“. Тако су 1920. изведене и најављене четири дечје драме (праћене нотним записима): *Добро милосрђе*, *Њен је оштац украо*, *Наша деца* и *Они и ми*.

идеолошки условљене, али и добијало инструкције како да на њих одговори.³² У сваком случају, Мала Зора, хибридна дискурзивна творевина која је обједињавала дидактичне потребе уредништва и инфантилну перспективу читалаца, била је један од залога континуитета и интегритета часописа, а иза њеног симболичног имена и лика највероватније се крије уредничко перо Д. Владисављевића.³³

Рад, радници и новац

Не треба наглашавати да су у књижевним прилозима у *Будућности* доминантна тема и актери – радници и радничка деца. То је литература у којој је свет доследно представљен из перспективе једне многобројне а, парадоксално, миноризоване друштвене групе, из тачке гледишта експлоатисаних и потлачених.³⁴ Кроз документарне прилоге, поезију и посебно кроз реалистичку прозу с доста трагова сентиментализма, пред читаоцима *Будућности* раскривала се *пролетерска свакидашњица*: свет сиромаштва и борбе за преживљавање, декор скучених, замрачених, влажних просторија без хигијенских услова за живот, „гладне, голе и босе“ деце која не доручују пре школе до које дуго пешаче у обући коју је тешко приуштити, деце која рано ступају на рад, незбринуте деце, ратне сирочади, деце која не виђају родитеље, чији су родитељи болесни, хапшени и сл. Поврх тога, пролетерско дете живи у друштвеном окружењу у ком је радничка борба предмет страха, предрасуда и различитих тактика табуизирања и демонизације.

Оно што је посебно зачуђујуће и зазорно у тим реалистичким причама за децу јесте њихова презасићеност сликама интензивне патње, страдања и смрти, било да је у питању смрт самог детета, или смрт родитеља

³² У једној документарно-реалистичкој анегдоти Мала Зора показује „кооперативни дух наше деце“, тако што бакшиш који је добила при продаји часописа не присваја већ даје у благајну часописа (3/1920: 12), или објашњава учитељици зашто за Први мај радничка деца, иако је реч о кажњивом поступку, из поштовања према родитељима нису дошла у школу (5/1920: 9). Слично је и са поуком како пролетерче треба да се постави када га буржујче, репродукујући класне стереотипе (радници мрзе рад, безбожници су и сл.), омаловажава и понижава.

³³ Зора потписује и програмске чланке (нпр. „Чему нас учи наш лист *Будућности*“, 6/1920: 12), што је тренд који ће бити настављен и у другој серији *Будућности*.

³⁴ Заинтересованост за мањинске групе била је општија. Ту се издвајају прича о ромској деци („Чудурци на Врбци“, 2/1925), као и чланак о проблему младих преступника („За заштиту омладине“, 3/1927). Приче „Правда“ (1, 2/1924) и „Недовршена прича“ (5/1920) говоре о проблему криминализације радника, тј. преступима, најчешће везаним за крађу хране, које су пролетери приморани да почине како би деци обезбедили оброк, завршавајући због тога у притвору. Изванредну обраду датог мотива доноси и поема *Марија Ручара* Д. Матића и А. Вуча (1935).

са којом се дете суочава.³⁵ Врло чест узрок смрти малишана јесу глад или хладноћа, док породицу разара пре свега смрт оца у рату, а потом и болесне удовице-раднице.³⁶ То имагинативно уприсутњавање *смрти* у дечјем животу несумњиво је одговор на близину ратне трауме, али и једна од одлика радикалне књижевности за децу, која не преза да децу суочи са трауматским садржајима, чији афективни удар, кроз рад симпатије и емпатије, може постати „катализатор“ за друштвено и етичко делање (Mickenberg, Nel 2011: 461).

Слике дечје беде, страдања и смрти, које нису непознате и ранијој књижевности за децу, имале су у контексту програма и деловања *Будућности* посебну функцију. С обзиром на припадност комунистичком покрету и теоријско-идеолошке експликације у часопису, приче овог круга нису биле у искушењу које Микенбергова и Нел препознају као чест мањак оне прозе која поставља питања бескућништва и сиромаштва, али често пропушта да освоји њихове *узроке* (2011: 461). Главна брига *Будућности* била је управо да се укаже на мање видљиве и очигледне *узроке* сиромаштва и деградираног стања радништва. Занимљиво је да је баш поводом оваквих садржаја уредништво *Будућности* једном приликом као своју циљну групу и потенцијалне читаоце одредило властите „непријатеље“ – богаташе, „који у своје раскошу не виде беду, коју свуда сеју“ и са којом их треба суочити (6/1920: 12). Сентиментално-реалистичка прича чију смо конвенционалну структуру склони да дисквалификујемо, у времену непосредно након рата имала је по свој прилици много стварнији и акутнији друштвени подтекст, а њени клишеи и репетитивни елементи би, парадоксално, могли бити управо она места где наратив додирује стварност. Другим речима, ове често „наивне“ приче можда ипак омогућавају да непосредније заვიримо у социоекономске и афективне оквире живота радничких породица тог времена. Документарни подаци и приповедни реализам кроз часопис се узајамно допуњују: уз приче о смрти детета читаоци *Будућности* читали су и *некролоје* својим дојучерашњим другарима.

³⁵ О теми смрти у поезији за децу и младе в. хрестоматију *Ако ти јаве: умро сам*, коју је приредио В. Вукомановић Растегорац (2018), као и поему *Бајка о смрти* (2016) истог аутора.

³⁶ Прозни и песнички прилози о дечјем страдању и смрти из 1920: „Мали другови (дечја слика)“ (3: 8–9); „Катарина“ (4: 2–5); „Два брата“ (5: 1); „Остављени“ (7: 7–8); „Сироче“ (10: 2); ту спадају и песме К. Абрашевића „Једно дете“ (2: 12), Љ. Ивошевић „Беда“ (5: 12) и М. Шарчевића „Историја једног малишана“ (7: 14). Од документарних прилога в. некрологе Ноци Ђукићу (бр. 4) и Наталији Пејићевој (бр. 6), писмо ученика Ђорђа Вуковића (бр. 8) и прилог Катарине Илић „Сећање на своје другове“ (бр. 2). У другој серији *Будућности* ће, поред прича са сродним мотивима, објавити и чланак „Смртност деце код разних друштвених класа“, где повишену смртност деце у нижим класама види као повод да мајке раднице „узму активно учешће у политичком животу и да нарочито у питањима социјалне политике воде главну реч“ (4/1927: 14).

Циљ борбене пролетерске педагогије није, уосталом, био сентиментализам. О томе сведочи и вишеструко разрађиван концепт *одбијања милостишње и милосрђа*, који представља транспозицију једног идеолошко-научног становишта у имагинативну прозу и у *Будућности* има такорећи програмски значај. Већ у првом уредничком тексту указује се на важност праксе (не)примања милостишње: „Наша су деца пуна поноса. [...] У доба опште беде, кад сваки сиромашак упире поглед у ’милостива’ бића разних мисија и установа за помагање бедних, наши малишани схватају да су деца оних који творе и производе, и да, као таква не морају тражити нити примати нигде милостишњу, него да имају права да захтевају оно што им је потребно“ („Будућност’: Група деце Социјалистичког Народног Дома“, 1/1920: 1–2). Теми (критике) милосрђа посвећени су многи прилози и у првој и у другој серији часописа,³⁷ а о њеној програмској важности сведочи и то да је први прозни прилог штампан у *Будућности* била прича „Добро милосрђе“.³⁸ *Добро* милосрђе је оно несентиментално дело дужности и класне самосвести које сиромашни указује сиромашном, како се то у виду поуке сугерише у издвојеном коментару-тумачењу приче: „Деца су, и ако мала, схватила да сироте могу од свег срца да помогну само сироти. [...] То није милостиња, то је дело дужности. Милостиња богатих горка је. Помоћ дата од срца, без сажаљења, са осећајем дужности, која у исто време са собом пружа и поштовање ономе коме се даје, јесте једино право и искрено милосрђе“ (1/1920: 7). Реч је о специфичном смислу који феномен милостишње има у радничкој борби и идеологији: њеним примањем радник (п)одржава своју беду, перпетуира и легитимише положај у којем се налази, уместо да ради на његовој промени и рационално захтева оно што му припада као равноправном члану друштва. На сличан начин психолошки су уверљиве и етички нијансиране приче које деци појашњавају феномен лажи, било нехотичне лажи коју отац санкционише („Прва лаж“, 2/1924), лажи која се научи на часу веронауке („Како је Драгица научила лагати“, 1/1923), или „добре лажи“ за којом деца инстинктивно посежу када желе да емотивно заштите своје родитеље („Једна слатка лаж“, 9/1920), приступајући им као осетљивим и угроженим бићима, такорећи деци коју треба заштити.

³⁷ В. прилоге: „Богаташко-хришћанско милосрђе и дечја пролетерска љубав“ (2/1920); „Милостиња“ (1/1924); „Доброчинство“ (3/1924); „Два милосрђа“ (5/1925); песму М. Шарчевића као део комада с певањем „Добро милосрђе“ (3/1920); или пак паролe: „Рука добротинца, која даје, увек је изнад руке која прима добротинство“ (11–12/1925) и „Милостиња вређа срце и унижава до скота. Пролетерско дете не сме да прими милостишњу“ (1/1924).

³⁸ Ова прича била је очигледно важна Владисављевићу: биће прештампана и у другој серији (10/1928, потписује Чика Доктор), а под истим насловом часопис је оглашавао драмску једночинку коју су деца „Будућности“ изводила, и која је продавана као засебно издање.

Сродном комплексу припада и рубрика „Поуке о хигијени“ из прве серије *Будућности*, која читаоце упућује у основе здравог живота (природа, светлост, чист ваздух, исхрана, одећа и сл.), али и важност обезбеђивања материјалних услова за њега. Да би се дете играло по чистом ваздуху и зими, треба имати топлу одећу, као што клизалишта треба градити и у сеоским, а не само градским школама (1/1920: 7–8). У причи „Њено предавање“ (3/1920: 3–7), коју потписује Мала Зора, кроз дечју игру даје се критичка анализа суптилних дискурзивних механизма кроз које се сиромашнима усађује осећај *кривице* што не досежу здравствено-хигијенске стандарде, за чије су им испуњавање пак елементарни услови системски ускраћивани.

Когнитивне операције, емотивни улог и етички закључци које су ове приче подразумевале, свакако није мали. Оне доносе читав спектар примера, мисаоних и етичких смерница којима су се деца учила да рашчаравају идеолошки мираж, уочавају логику опресије и пропитују оно што се издаје за природно и очигледно, да разумевају противречне феномене као што су *лоше милосрђе* или *добра лаж*, или пак да уоче класни савез корумпираног судије (државе, закона) и богатог газде (капитала) у *произвођењу* друштвене неправде. Један од тих облика натурализованог насиља који је требало објаснити деци био је и светски или империјалистички рат.

Мир/рат, историја и хероји

Опсесивна тема смрти (у свету) детета подсећа нас на једну од тешкоћа у идеолошком позиционирању ране *Будућности*, која делује у време када је, као и у случају смртности деце, тешко разлучити шта је од дијагностикованих проблема било последица капиталистичког уређења, а шта резултанта тек окончаног светског рата. Рат је, међутим, као такав нужност и последица капитализма, а једина његова „добра“ страна је у томе што је ту и такву природу капитализма учинио видљивом и оснажио солидарност људи по другачијим основама: „Али је рат и здружио и збрлатио људе и народе који су се до јуче као зверови тукли и крвавили. Знају данас радници и сиромашни у свима земљама да су се тукли и крвавили као неки назови 'непријатељи' за рачун царева и краљева, крупне господе и богаташа, лопова и пљачкаша“ („Помозимо беднијим од себе“, 5/1920: 14–15). Нудећи својим читаоцима нешто другачије тумачење природе и узрока рата, *Будућност* је позивала на транснационалну и трансконфесионалну, класну солидарност. У том смислу посебно су карактеристичне приче о непријатељским, српско-бугарским војницима и деци, чији се протагонисти смештају у типске

наративне ситуације, чија је поука слична оној коју Микенбергова и Нел препознају у савременој радикалној књижевности за децу: „војници зараћених страна имају више тога заједничког међу собом него са онима који их шаљу у битку“ (2011: 455).³⁹

Занимљиво је да у првој серији *Будућности* нема једне важне теме радикалне, посебно комунистичке литературе за децу: прича из историје и о херојима, оног бацања погледа у прошлост како би се критички сагледала садашњост и имагинирала боља будућност (Mickenberg, Nel 2008: 4). Та празнина је донекле компензована свеприсутном *рајн*ом темом, а у узорном облику та *историјација у име будућности* појавиће се у другој серији часописа. Поред осталог и кроз жанр *часојисној њорџреџа*,⁴⁰ биографских бележака о важним личностима из историје домаћег и интернационалног радничког покрета, као што су К. Абрашевић (3/1923), Д. Туцовић (8/1924), М. Горки (6/1928) или К. Маркс (2/1928). „Илуструјући оно што су стварни људи урадили, биографија показује деци да је стварна промена могућа“ (Mickenberg, Nel 2011: 458).

Будућности је у другој серији објављивала и „Општу историју цивилизације“ Шарла Ришеа (прев. Ј. Ожанић, од бр. 4/1928), а напомена преводиоца да је реч о слици прошлости из пера једног грађанског интелектуалца требало је да читаоце подсети да се историја као и наставни програми увек (ре)креира из одређене класне позиције и идеолошке перспективе. У другој серији *Будућности* биће публиковано доста прилога о пореклу и развоју разних друштвених заједница и културних феномена, уз, донекле неочекивано, повишено занимање за *џраисџорију*,⁴¹ што нас већ приближава једном другом, за београдски часопис много карактеристичнијем типу лектире за децу.

Субверзивна наука

Социјалистичка и комунистичка књижевност за децу препознатљива је по залагању да се у дејем васпитању и образовању промовише научни поглед на свет, како би се дете опремило да самостално, рационално и

³⁹ Уп. причу „Мали другови“ (3/1920), где деца без родитеља, Српче и Бугарче, умиру од зиме загрљени, или „Озбиљан разговор“ (с бугарског, 2/1920: 4) између деце на тему српско-бугарске националне мржње. У причи Н. Ф. Гинева (11/1920: 8–9), пренесеној из бугарског дејег листа *Друјарче*, отац, подлежући ранама задобијеним на фронту, ћерку упућује њеној „сестрици“ у Србији, кћери преминулог српског војника који је донедавно био с њим.

⁴⁰ О жанру часописног портрета в. Бараћ 2015.

⁴¹ В. серију чланака „Постанак човека – Постанак друштвене заједнице и друштвеног уређења“ (од бр. 9–10/1926) које „по разним изворима пише Чика Доктор“, или чланак „Некад и сад“ (9–10/1926).

критички опажа окружење, тумачећи га на начин који је световни и ово-светски, у сталној борби са рецидивима народног сујеверја, натприродних или религиозних објашњења појава. Овај аспект програма *Будућности* суштински залази у поетику њених књижевних прилога. Иако је часопис отварала поезија, која је и квантитативно заступљенија, најинвентивнији књижевни моменти *Будућности* везани су за естетски и идејно далеко успелију и интригантнију *џрозу*. То се посебно односи на подврсту *џоју-ларнонаучне џриче*, која је имала своје место и у старијој периодици за децу, али је у контексту комунистичке публицистике стицала ново значење и привилеговано место.

Реч је о причама и чланцима с темама из природних наука, али и историје, технологије и индустрије, које су увек прожете социолошким знањима и значењима. Један од важних момената социјалистичке, а делом и комунистичке литературе за децу била је тема *еволуције* и посебан тип прича које деци објашњавају *џорекло* различитих природних, биолошких, астрономских, али и техничких и историјско-цивизацијских појава.⁴² То спајање Маркса и Дарвина почивало је на социјалистичком уверењу да су „научне теорије биолошке еволуције подржавале социјалистички веру у нужност друштвене еволуције“ (Mishler 1999: 112, 114). Иако се и у (америчкој) комунистичкој штампи могу наћи дела која су повезивала питања биолошке и друштвене еволуције, њихова тесна идејна спрега и фаворизовање представља, по Мислеру, специфичност социјалистичке литературе за децу.

Цела једна рубрика у првој серији *Будућности*, под називом „На изворишту живота“, била је посвећена питању *како настаје животи*, како се размножавају и рађају бића, мишеви, канаринци, срне, воћке, па и људи. И то су неке од најлепших прича у часопису, у којима идеологија није експлицитна већ уграђена у дубинске принципе (научног, секуларног, откривачког) сагледавања и тумачења света. У првом сегменту ове рубрике, који је упућен родитељима, образлаже се како ће рубрика „служити за појашњење деци: како су дошла на свет и како је уопште свет постао“, али и зашто је нужно та сазнања саопштити деци и тако реплицирати неутољивој децјој радозналости када су у питању теме порекла ствари, па и њих самих. Један од разлога да се на та питања о пореклу не одговара бајкама и причама о родама јесте што се тиме уводи лаж у однос између родитеља и детета, чиме деца губе поверење у родитеље и бивају упућена да истину траже ван односа

⁴² Ту се посебно издваја, на совјетском моделу заснована, тзв. *џпродукциона џрича* (*production story/book*), „жанр дечје књижевности који говори како су ствари направљене и како ствари раде“ (Mickenberg 2017: 11–12; 2006: 62 и даље). Те приче често су доносиле историјски развој техничких или научних феномена и могу се посматрати као „модерне бајке које су славиле чаробне квалитете науке и инжињерије“ (Mickenberg 2006: 64).

са њима (5/1920: 10–12). За комунистичког родитеља то тражење истине у свеокружујућем капиталистичком „ван“ представљало је, разумљиво, посебно деликатно питање.

Природа је, као тема и идеологема, имала повлашћено место у *Будућности*. Промовишући русоовски однос према Природи као главној „васпитачици“, часопис је доносио бројне песме о природи као савезнику (детета) пролетера, који живи по њеном ритму и која његовом телу пружа оно што му друштво ускраћује: светлост, простор, слободу, здравље, плодове. Први мај има митски статус управо захваљујући аналогiji с општим и незауостављивим буђењем природе. У неким прилозима, попут приче о шумару и сину, који спасавају бремениту срну коју је у лову ранио охоли богаташ („Једна успомена из детињства“, 7/1920: 11–12), могуће је наићи и на прецизније артикулисану еколошку свест.⁴³

У другој серији *Будућности* овај тренд научне прозе је настављен и знатно обогаћен. Узоран пример имагинативне доградње и наративизације знања из домена природних наука представља у наставцима објављиван циклус „истинитих“ прича о пореклу живота на земљи, у којима Мала Зора деци *Будућности* преноси оно што је сазнала у едукативним шетњама са својим рођаком. Приче су илустроване, а посебно су упечатљиве слике диносауруса и визуелна мапа која трасира процес формирања живота на земљи.

Сродног је типа и циклус прича оријентисан на технолошка открића, као што је историјат железнице (6–8/1924). Занимљиво је да у чланцима о индустрији и техници нема одушевљења машинизмом, већ преовлађују питања „борбе између радника и машине“ и „противречности и антагонизама у употреби машина у буржоаском поретку“, које је Маркс образлагао у *Кайишалу* и који воде питањима социјално-етичке контроле научно-технолошког напретка.⁴⁴

Све је то праћено многим краћим прилозима о изумима и проналазачима, који су, поред сазнајне функције, у деци подстицали истраживачки и откривалачки дух.⁴⁵ Поетика научног открића у складу је са етиком малих

⁴³ В. и причу о заштити животиња „Добродушна дјеца“ (3/1925).

⁴⁴ В. „Индустрија стакла“ (4/1927); „Где нас воде машине“ (1/1928), уз дијалoшку анегдоту о страдању на раду док газду занима само „здравље“ машине; „Једна електрична централа без радника, у Њујорку“ (7/1928); „Прича о мајмунима“ (10/1924) о неуспелом покушају да се радници замене мајмунима.

⁴⁵ „Како је пронађена упијајућа хартија“ (3/1924); „Проналазач цепног часовника“ (1/1925); „Велики и мали проналазачи“ (3/1925); „Mališan Humphry Potter пронашао је најглавнији део на рапној машини“, „Како су исмејавани проналазачи“ (9–10/1924); „Историја сапуна“ (1/1925); „Проналазак магнета“ (4/1927); „Проналазач“ (6/1927); „Непознати проналазач“ (3/1927); „Наука и проналасци. Математика код старих Египћана. Историја шећера“ (5/1928).

бунтовника. Једна прича говорила је тако о „лењом“ дечаку, који се, уместо да као добар школарец учи и чита, упорно забављао паром коју производи подизање и спуштање поклопца са лонца на ватри; дечак се, наравно, звао Џејмс Ват. Из ове „мале приче“ уредништво извлачи „велику поуку“: „Оставите дете нека само тражи где ће своју способност да покаже. Будите му само при руци да му помогнете у овоме, али никако да га скрећете с пута где оно тежи“ (11–12/1925).

На иницијативу радника Јосипа Ожанића из Америке, коју је Владислављевић одушевљено прихватио, *Будућности* је 1927/28. донела скоро целовит превод једног од најпознатијих примера научнопопуларне прозе у међународном радничком покрету.⁴⁶ Реч је о књизи *Природни разговори о економији* (*Nature Talks on Economics*, Chicago, 1912) Каролин Нелсон. Засноване на предавањима које је Нелсонова држала у *Young Socialist Sunday School* у Сан Франциску, ове приче егземпларне су за социјалистичко повезивање биолошке и социјалне еволуције (в. Mishler 1999: 112–113).⁴⁷ Појављивање овог превода јесте својеврстан датум у повести левичарске књижевности за децу на нашим просторима и сведочанство о иначе слабо истраженим контактним везама између југословенске и америчке левице у међуратном периоду.⁴⁸

Машта, фантастика и алегорија

У *Будућности*, као и у тадашњој напредној и социјалистичкој педагогији, однос према фантастици био је наглашеније негативан.⁴⁹ За то је илустративна песма Мале Зоре, која изражава „Протест дечје душе“ не само против сујеверја и религијске фантастике (анђели, свеци, пакао, ђаволи) већ и против *чудесној* као таквог: „Причају нам о вилама, / О чаробним замковима, / О шумама неким страшним / И крилатим змајевима“ (2/1920: 3–4). Та дисквалификација фантазије и фантастике, која би се данас чинила проблематичном, била је у складу са широм поставком критике религије, сујеверја, као и контрапродуктивних ефеката лажи и страха у одгоју деце

⁴⁶ Ожанићев превод је објављен у бр. 5–8/1927. и 9–12/1928, при чему су изостављена два поглавља (9 и 10) и измењен наслов првог поглавља.

⁴⁷ У том је смислу егземпларна уводна „Прича о птичјем јајету“, која излегање птића посматра као алегорију с револуционарном поруком: „И овај силни рад у јајету јест еволуција, тј. припремање за улазак у нови живот онда када увјети не буду више погодни за живљење на стари начин. А крич 'Срушимо љуску која нас обавија' јест глас револуције. Живот је увијек рушио све што му је пречило да ступа напред“ (нав. према *Будућности*, 5/1927: 8).

⁴⁸ Недавно је на ове везе скренуо пажњу П. Бребановић (Brebanović 2017).

⁴⁹ О расправама о педагошкој функционалности бајке у учитељском покрету тридесетих година, в. Николова 2016: 54–60; Hameršak, Zima 2015: 244–246.

или изградњи њиховог односа са родитељима. Искључити бајке, лажне приче о родама или страшне приче о бићима која кажњавају и односе децу, није значило лишити дете фантазије, већ потражити фантазију на другом месту. То друго место је заправо оно с којим се дете прво сусреће и које је трајни подстрек за његову радозналост и истраживачки дух: стваран, искуствени свет, подједнако пун мистерија и чудеса. Или, како је то једна мајка објашњавала: „Ви сте наклоњени да сажаљевате моју ћерку што је била лишена дечјих прича и гатки. Не, пријатељу, није тако. [...] Цео свет је за њу био испуњен чудесима која су је занимала и за које се распитивала. Али ја је никад нисам лајала и њурдила сам се да код ње задржим осећај и схватање да оно што се око ње дешава није нешто банално, нешто безначајно, нешто да је то јуно значаја и веома занимљиво“ („Писмо једне мајке“, 5/1924: 11). Да би се реалан свет мењао и побољшавао, требало је најпре признати тај свет за постојећи и важан. Они који у њему пате одувек су имали више разлога за то неубичајено схватање.

„Протест“ против негативних импликација фантастике био је познато обележје левичарске политичке културе, али не и једни начин на који је унутар ње то питање решавано. Друга струја, с којом *Будућности* такође има директан контакт, истраживала је *субверзивне њошеницијале фантастике*, где су „магични и бајковити елементи коришћени да изложе (а не прикрију) извор доминације и стварне друштвене контрадикције“ (Zipes 2006: 107; в. и Mickenberg 2017: 14–15). То се посебно односи на жанр бајке, у којем су немачки аутори и ауторке у међуратном периоду извели праву малу револуцију на књижевној левици. Главна представница овог тренда била је ауторка Херминија Цур Милен, чије су приче, под називом *Бајке за радничку децу* (*Fairy Tales for Workers' Children*) 1925. преведене и објављене као прво издање Комунистичке партије САД (Mishler 1999: 111, 116). Утолико је занимљивије да су у другој серији *Будућности*, у преводу М. В. Матића с немачког, 1925. и 1926. биле преведене три од четири приче Х. цур Милен, које су се у то време нашле и у америчкој збирци.⁵⁰ Једна од тих прича, под насловом „Зашто?“, наћи ће се и у *Причама за мале ребеле* Џ. Микенберг и Ф. Нела, а недавно их је приредио и Џ. Зајнс (2006). Присуство Херминије Цур Милен у *Будућности*, међутим, датира још од 1924. године, када је преведена њена прича „Игралиште“ (10/1924), а њену књигу *Шта ствари њричају деци* (1925, прев. Мих. Тодоровић), уредништво је препоручивало као „најподеснији“ поклон деци (9–10/1924).⁵¹ У сваком случају, присуство

⁵⁰ Реч је о причама: „Ружа“ (4/1925: 10–14), „Зашто“ (8/1925: 13–14; 9–10/1926: 10–14), „Врабац“ (11–12/1926: 10–14, недовршена). О Х. цур Милен уп. и Варац 2012.

⁵¹ Ове приче биће касније преведене и у књизи *Шта њричају Пејрови њријашељи* (1957).

ове ауторке представља важан књижевноисторијски моменат, и из перспективе веза *Будућности* с интернационалном комунистичком штампом за децу, и из угла расправа о статусу бајки и фантастике у револуционарно оријентисаној дечјој литератури.

У другачијем жанровском кључу и контексту, присуство фантастике може се тражити и у многим примерима алегоријске прозе штампане у *Будућности*. Слично као и жанр бајке, басне и приче о животињама могле су бити кориговане у смеру преношења етичких вредности и друштвено-политичких порука радикалне левице. Општа дидактичка компонента многих басни које су публиковане у обе серије Владисављевићевог часописа надограђивана је значењима везаним за савремени друштвено-политички тренутак и радничку борбу. Тако је друштвено-политичка басна „Курјак – вођа“ Г. Киркова (2/1920: 6–8) конципирана као прича о овцама (радницима) које за вођу бирају вука (капиталисту), оглушивши се о упозорења пса (социјалисте), док је уредништво у фусноти позивало читаоце да сличне актере и односе препознају у свом окружењу, тј. да декодирају алегоријско-идеолошку природу друштвених наратива и стварности у којој живе.

Ту су и други примери алегоријске прозе с фантастичким елементима и социјално-политичким кључем за декодирање. У алегорији „Сунце и деца Будућности“ сунчеви зраци посећују Земљу, што је повод да се кроз *чуђење природе*, и то, као што видимо, *асирономских* размера, *очуде* социоекономски односи и *капиталистичке* капитализма, где пекар, или ратар, производе свог рада уступа господару, док сам остаје гладан, где обућар хода бос, а градитељ велелепних палата живи у страћари, и сви они поврх свега пристају да у рату гину за оне који их отуђују од елементарног људског достојанства и услова за живот. Реч је о симплификованој али важној идеолошко-сазнајној матрици, која је могла да се неисцрпно варира: дијалогска алегорија „Будући зидари“ испричана „по Толстоју“ и све три приче Х. Цур Милен објављене у *Будућности* засноване су на том базичном али упечатљивом аргументу у критици капитализма као натурализованог система насиља и израбљивања.

Кроз наведене примере могуће је наслутити како се у *Будућности* спроводи поступак идејног репрограмирања и друштвене актуализације постојећих жанрова дечје књижевности, потврђујући тезу о алегоријском модусу као медију „критике доминантног састава вредности, па и афирмације тема које се увријежено сматрају непримјеренима за децу“ (Hameršak, Zima 2015: 336–337).

Најзад, иако се не може рећи да фантастика спада у програмске моменат књижевне политике *Будућности*, најзначајнији књижевни продор овог необичног часописног пројекта остварен је управо у жанру фантастике,

и то научне фантастике и социјалне утопије. На страницама часописа *Будућности* објављен је, по свој прилици, први социјалноутопијски и научнофантастични роман за децу у српској књижевности, а вероватно и на ширем југословенском простору. Реч је о „роману за децу“ који је, под насловом *Шејња кроз будућности*, објављен у 8 наставака у периоду од јуна 1924. до априла 1925, а који је до данас остао непознат и широј публици и историчарима књижевности. У типичном маниру утопистичко-фантастичке литературе, Мала Зора, која је потписана и као ауторка овог романа, пред прославу Првог маја пада у сан и онирички *јуујује у будућности*, стижући практично у нашу савременост (2024). У њеној научно-фантастичној пројекцији то је време оствареног комунизма, који се имагинира као *дечји рај на земљи*, заснован на балансу високог и функционалног технолошког прогреса и повратка природи и спонтаности. У тој педагошкој утопији деца се од васпитне станице до васпитне станице крећу малим аутомобилима са бежичним навођењем, родитељске и учитељске фигуре су максимално повучене из образовно-васпитног процеса, а дечја аутономија и таленти у фокусу, школски дан нема утврђени програм већ се прилагођава дечјим *ad hoc* интересовањима и потребама, нема учења напамет ни васпитних батина, већ се учи кроз биоскопске пројекције и позоришне представе. О свим оним тешким условима живота и рада малих пролетера о којима је читалац иначе сазнавао на страницама *Будућности* утопијска деца будућности учиће тек у склопу фантастичне и сурове Историје Старог света.⁵²

Остављајући детаљније тумачење овог дела за другу прилику, *Шејња кроз будућности* свакако је одличан повод за позив да се у књижевну прошлост *враћимо* донекле као у *будућности*, тј. богато и још неистражено складиште грађе која би могла водити значајнијој редескрипцији жанровске, тематске, па и вредносне мапе српске и југословенске књижевности за децу.

ЛИТЕРАТУРА

Андоновска, Биљана. „Тело, дискурс и идеологија у поеми *Марија Ручара* Душана Матића и Александра Вуча“. *Матићева оледала*, ур. Александар Ранчић, Маша Дудић, Ивица Попадић. Ћуприја: Народна библиотека „Душан Матић“, 2017. 6–17.

⁵² Т. Тропин захваљујем на повезивању с Друштвом љубитеља фантастике „Лазар Комарчић“, у чијем је часопису *Емијор* роман *Шејња кроз будућности* недавно прештампан (септембар 2018). Више о овом делу писаћемо у зборнику *Маринални и маринализовани жанрови* у издању ИКУМ-а.

[Аноним]. „Д-р Драгутин Владисављевић“. *Полиџика* 18. мај 1938: 10.

Бараћ, Станислава. *Феминистичка конџрајавносћ*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2015.

Barać, Stanislava. „Pacifistički i antifašistički diskurs u listu *Žena danas* (1936–1940). *Intelektualci i rat 1939.–1947.: zbornik radova Desničinih susreta 2011*, ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, Plejada, 2012. 217–231.

Božinović, Neda. *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*. Beograd: „Devedesetčetvrtica“, „Žene u crnom“, 1996.

Brebanović, Predrag. „O jednoj književno-istorijskoj analogiji: časopis *Partisan Review* i međuratna jugoslovenska književna periodika“. *Istorija 20. veka* 35.1 (2017): 59–76.

Бујас, М. „Владисављевић, Драгутин Т.“ *Српски диографски речник*, књ. 2, В–Г. Нови Сад: Матица српска, 2006. 242–243.

Владисављевић, Драг. Т. *Полна хиџјена: крајке љоуке намењене младим људима и њиховим очевима*. Београд: Нова штампарија С. Раденковића и брата, 1912.

[Владисављевић, Драгутин Т.] *Минимална нагнициа или Плаџа физичкој и инџелекџуалној радника*. Београд: Међусавезни синдикални одбор, 1922.

Vesović, Milan. *Revolucionarna štampa u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1918–1929*. Beograd: Institut za savremenu istoriju: Narodna knjiga, 1979.

Vesović, Milan. „Rad Komunističke partije Jugoslavije na izdavanju štampe i literature u Beogradu od Kongresa ujedinjenja do Obznanе“. *Tri decenije revolucionarnih zbivanja u Beogradu 1920–1950*. Beograd: Institut za savremenu istoriju: Narodna knjiga, 1979.

Вукомановић, Владимир. *Бајка о Смрџи*. Илустрације Јана Растегорац. Београд: Мали врт, 2016.

Вукомановић Растегорац, Владимир, прир. *Ако џи јаве: умро сам: џесме о смрџи за децу и младе*. Београд: Дом културе „Студентски град“, 2018.

Debre, Režis. *Socijalizam: životni ciklus*. Beograd: Falkutet za medije i komunikacije, 2017.

Duda, Igor. *Danas kada postajem pionir. Djetinjstvo i ideologija jugoslavenskoga socijalizma*. Zagreb: Srednja Evropa; Pula: Sveučilište Jurja Dobrile, 2015.

Ђорђевић, Јован. „Библиотека ’Будућност’ о световности наставе и образовања“. *Социјалистичка џегаџошка диблиџека ’Будућносћ’ (1908–1941)*. Београд: Педагошко друштво СР Србије, 1975. 97–105.

Јанц, Загорка. „Сецесија у периодици Србије почетком ХХ века“. *Зборник за ликовне уметносћи* 13 (1977): 339–343.

Јунг, Емил. *Хиџносћизам и сириџизам: џозиџивне чињенице и џреџиџосћавке*. Превели А. А. Ј. и Драгутин Т. Владисављевић. Београд: Штампарија код Просвете С. Хоровица, 1900.

Kecić, Danilo. „Dečje grupe Budućnost 1919–1920. godine“. *Pedagoška stvarnost*, Novi Sad, 6 (1966): 356–364.

Kecman, Jovanka. „Učešće žena u radničkom pokretu Jugoslavije 1918–1921. godine“. *Istorija radničkog pokreta*. Zbornik radova 2. Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1965.

Кисић, Милица и Бранка Булатовић. *Библиографија деоџрагске шџамџе: 1835–1991*. Београд: Удружење новинара Србије, 1991.

Маркс, Карло. *Кайиџал: краџак извод Габријела Девиља*. Предео и према оригиналу допунио Драг. Т. Владисављевић. Женева: [с. н.], 1900.

Marks, Karl. *Kapital*. Prvi tom. Prev. Moša Pijade i Rodoljub Čolaković. Beograd: Prosveta, 1978.

Маркс, К. и Ф. Енгелс. *Комунистички манифест*. Прев. Моша Пијаде. Београд: Борба, 1945.

Matić, Dušan i Aleksandar Vučo. *Marija Ručara*. Beograd: Svetlost, 1935.

Mickenberg, Julia L. *Learning from the Left: Children's Literature, the Cold War, and Radical Politics in the United States*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2006.

Mickenberg, Julia L. „Radical Children's Literature“. *Oxford Research Encyclopedia of Literature*. Publication Date: Jun 2017. DOI: 10.1093/acrefore/9780190201098.013.89

Mickenberg, Julia L. and Philip Nel. „Radical Children's Literature Now!“ An expanded and revised version of the Francelia Butler Lecture, given at the 2011 Meeting of the Children's Literature Association. *Children's Literature Association Quarterly* (January 2011): 445–473. DOI: 10.1353/chq.2011.0040

Mickenberg, Julia L. and Philip Nel, eds. *Tales for Little Rebels: A Collection of Radical Children's Literature*. New York: New York University Press, 2008.

Mishler, Paul. *Raising Reds. The Young Pioneers, Radical Summer Camps, and Communist Political Culture in the United States*. New York: Columbia University Press, 1999.

Николова, Маја. *Једном, јако давно, у далекој земљи...* Београд: Педагошки музеј, 2016.

Ogrizović, Mihajlo. *Dječja grupa 'Budućnost' preteča Saveza pionira Jugoslavije*. Zagreb: Radničke novine, 1989.

Паланчани, Сава. „Два ретка рана листа Комунистичке партије Југославије у Библиотеци Матице српске. 1. Књижевни лист за децу *Будућности*. 2. Хумористичко-сатирични лист *Црвени смех*“. *Годишњак Библиотеке Матице српске за 1978*. III. Нови Сад: Библиотека МС, 1980.

Паланчани, Сава. *Револуционарна и рајџна шџамџа 1871–1945: џериодика*. Каталог Библиотеке Матице српске. Нови Сад: Библиотека Матице српске, 1986.

Hamersak, Marijana i Dubravka Zima. *Uvod u dječju književnost*. Zagreb: Leykam international, 2015.

Čolaković, Rodoljub et al. *Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije*. Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1963.

Zipes, Jack. *Fairy Tales and the Art of Subversion: The Classical Genre for Children and the Process of Civilization*. 2nd ed. New York, London: Routledge, 2006.

Zipes, Jack. „The Twists and Turns of Radical Children’s Literature“. U: *Tales for Little Rebels*, ed. Julia Mickenberg and Philip Nel. New York: New York University Press, 2008. vii–ix.

Biljana Andonovska

A FUTURE WITH(OUT) *FUTURE (BUDUĆNOST)*: THE FIRST COMMUNIST LITERARY CHILDREN’S MAGAZINE IN THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA

Summary: The paper presents *Budućnost*, „an entertaining and educational magazine of the organized workers’ CHILDREN“, the first communist-proletarian children’s magazine in the Kingdom of Yugoslavia. We describe its organisational framework, programme and principles, the typology of its literary contributions and the significance of its illustrations and technical editing. Besides reporting on the educational politics in revolutionary Russia as a „children’s paradise“, *Budućnost* was oriented towards deconstructing the ideological mirage and the „defence“ of proletarian children from the class-based, bourgeois education, school system and values. *Budućnost* also created a separate type of literary content for its readers, viewed here from the perspective of the critical concept of *radical children’s literature*.

Key words: *Budućnost* (1920; 1923–1928), Dragutin Vladislavljević, radical children’s literature, periodicals, workers’ movement, World War I, October Revolution, Yugoslav Communist Party, children’s group „Budućnost“, May Day

Зорана ОПАЧИЋ*
Учитељски факултет у Београду
Универзитета у Београду

821.163.41.09-93
050.488ПОЛИТИКА ЗА ДЕЦУ"1930/1940"
050.488ЈУГОСЛОВЕНЧЕ"1931/1941"
оригинални научни рад

КЊИЖЕВНОСТ И ИДЕОЛОГИЈА У ПЕРИОДИЦИ ЗА ДЕЦУ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ (ПОЛИТИКА ЗА ДЕЦУ И ЈУГОСЛОВЕНЧЕ)

Айсиџракџи: У раду анализирамо два значајна а различита листа за децу између два рата – недељник *Полиџика за децу* и месечни лист *Јуџословенче* – који излазе у Београду током тридесетих година 20. века у Краљевини Југославији. Корпусу међуратне периодике приступамо из две перспективе: поетичке и идеолошке, у смислу начина на који периодика уноси књижевне иновације, односно разматрање друштвено-историјског контекста и уплива владајуће идеологије у периодику. Поредимо њихову уређивачку политику, круг сарадника, писмо и језик на којем су штампани, годишњи распоред прилога, доминантну књижевну поетику и однос према друштвеној стварности, посебно у случају важних историјских догађаја (убиство краља у Марсеју и почетак Другог светског рата). Значај аутора ове епохе мерио се степеном његове сарадње у овом листу: у њему се први пут објављују кључна дела међуратне (Вучове поеме, песме и приче, Цветковићеве песме) и савремене (послератне) књижевности (приче Десанке Максимовић, Бранка Ћопића, Гвида Тартаље, Јелене Билдије и др.). Вучо пуне две године у *Полиџици за децу* оштро критикује државни поредак и социјалну неправду, чиме се лист оријентише субверзивно у односу на режим. Осим тога, лист доноси и ликовне иновације: песме-стрипове Бране Цветковића, рубрике у сликама, Дизнијеве стрипове о Мики Мишу, а његови сарадници су неки од највећих стрип-цртача епохе (нпр. Ђорђе Лобачев). Са друге стране, *Јуџословенче* је режимски државни школски месечник који издаје Југословенско учитељско удружење, од ког се захтева да креира интегрални југословенски идентитет у младим нараштајима, да их васпита као поклонице династије Карађорђевић. Иако је одређен као допунска лектира за све ученике основних школа широм Краљевине, и његови сарадници су неки од највећих писаца, острашћени и памфлетски идеолошки садржаји деструишу његов књижевни квалитет. У раду смо показали бројне механизме конструисања југословенског идентитета, који

* zorana.opacic@uf.bg.ac.rs

подразумевају чак и историјске мистификације. Стога ова два дечја листа откривају лице и наличје југословенске ројалистичке епохе – оно режимско, идеолошко, и оно субверзивно, иновативно и естетско. Чињеница да *Југословенче* данас спада искључиво у историјски куриозитет, а садржаји *Полиџике за децу* су и даље једнако актуелни и живи – сведочи о победи естетског над идеолошким.

Кључне речи: међуратна периодика за децу, *Полиџика за децу*, *Југословенче*, идеологија, интегрално југословенство, побуна против режима, традиционална и модерна књижевност, стрип

Периодика за децу омогућава нам да увидимо какво је место најмлађе популације у одређеном друштву, односно какав значај јој систем придаје и које садржаје жели да јој презентује. То је, у извесном смислу, улагање у будућност, односно покушај да се та будућност обликује у односу на одређени систем вредности. Не мање важна улога књижевних часописа за децу је и васпитање естетског укуса читалаца, па је периодика била пресудна за развој и промовисање овог поља књижевности. Већ и сами подаци о бројности периодичних публикација за најмлађи узраст у одређеној епохи (на пример, у другој половини 19. века, в. Опачић 2011) указују на постојање друштвене свести о специфичним културним, књижевним и образовним потребама младих читалаца које треба развијати.

У овом раду бавимо се књижевном периодиком за децу у међуратном периоду, пре свега због чињенице да се управо у овом периоду значајније мењају представе о детињству и књижевности за децу, а те су представе наступиле прво у периодици за децу. Од статуса „лаке“, примењене књижевности у којој не треба очекивати значајнији естетски квалитет, каквом је разумевана у периоду модерне, детињство постаје инспиративно поље нове, авангардне уметности (в. Љуштановић 2012: 82; Опачић 2018). Деловањем авангардиста у оквиру књижевности за децу долази до битних поетичких промена, односно одвајања од традиционалне, змајјовинске традиције (која је била доминантна) ка модерном духу и изразу. Из тог разлога корпусу међуратне периодике за децу приступамо из две перспективе: оне поетичке, желећи да сагледамо на који начин су се мењале представе о детету и поетички обрасци – и оне идеолошке, у смислу начина на који се друштвено-историјски контекст и владајућа идеологија укључују у периодиком и утичу на читалачку публику.

Из тог разлога одабрали смо два листа за децу: *Полиџика за децу* (1930–1941) и *Југословенче* (1931–1941), која излазе током турбулентне деценије у Краљевини Југославији. Први лист почиње да излази током Шестојануарске диктатуре, а други непосредно по доношењу Октоисаног устава (у септембру

1931). Оба периодичка гласила штампају се у престоници и имају широку читалачку публику. Територија коју тиражом покривају један и други лист битно се разликује (српски дневни лист, мада Петрановић тврди да „иако је штампана ћирилицом, читала се у скоро свим крајевима Југославије“ (1988: 330), а други широм Краљевине: „једини лист који читају деца из свих бановина. Нема ни једне школе у Југославији где се не чита наше Југословенче“). У сваком случају, занима нас утицај периодике која има највећу доступност у Србији (било кроз родитељску кућу или кроз школу).

Између два светска рата *Полиџика* је била најутицајнији дневни лист у Србији (и по Петрановићу „најтиражнији“ – 1988: 329). У *Историји Београда* наводи се да је 1941. године *Полиџика* имала тираж од чак 146.000 примерака (Тасић и др. 1995: 397). Њен недељни додатак *Полиџика за децу* (и *Дечја сѝрана*, која му је претходила 1929–1930¹) излазио је четвртком од 16. јануара 1930. до 3. априла 1941. Реч је о подлиску од четири стране чија нумерација континуирано траје од првог до последњег броја у текућој години (у најави редакције и у првом броју подлистка читаоци се упућују да сакупе све бројеве и укориче их на крају године у „лепу књигу“²). Улога и концепт *Југословенчеџа* су знатно шири: то је месечни часопис Југословенског учитељског удружења (испрва одређен као „књижевни лист нашег младог нараштаја“, од септембра 1934. прераста у „дечји лист“) осмишљен као врста допунског наставног средства, о чему сведочи и обавештење на унутрашњој корици четвртог броја: „Југословенче служи за лектуру ученика основних школа. Школски програм одређује да ученици: 1. знају обе

¹ У Божићном броју 1929. јавља се први пут страна *Дечји јануар*, као најаву за покретање *Дечје сѝране*. У првом издању *Дечје сѝране*, 21. фебруара 1929. (стр. 9) Бранислав Цветковић (потпис Б.) обраћа се „читаоцима малим“ као уредник, на свој начин, стиховима: „Ову страну „ПОЛИТИКЕ“ / ми смо вама дали, / да вам пружа разне слике, / мале приче и велике, / у збиљи и шали. / Даваће вам песме, гатке, / загонетке и задатке. / Биће све по вашој жељи, / по једанпут у недељи, / кога било дана. / А дан ће се лако знати, / само треба упитати: / „Има л` дечја страна?...“. У оквиру *Дечје сѝране* 2. јануара 1930. најављује се Божићно изненађење, а у самом Божићном броју (6, 7, 8, 9. 1. 1930) покретање *Полиџике за децу*: „Ево Божићне радости свој деци која читају „Политику“: Од овога Божића свакога четвртка, даваће „Политика“, као свој бесплатни додаток, не Дечју Страну него двапут веће Дечје Новине. Те ће новине излазити на четири стране, моћи ће да се изваде из редовног броја и тако чувају и сви наши млади читаоци биће у стању да их на крају године укориче и тиме добију једну лепу књигу. Сва деца која су с нестрпљењем чекала четвртак дочекаће га одсад са двапут већом радошћу, јер ће сада, као што рекосмо, бити за њих увек двапут више и песама, и прича, и слика, и шала“ (1930: 28).

² *Полиџика за децу* често је непажљива у навођењу имена аутора (нпр. Ханс Кристијан Андерсен јавља се и под правим именом и као Андерсон), чак и у нумерисању бројева часописа, па се у више наврата јавља погрешна нумерација која траје неколико бројева (нпр. бр. 39 из 1940. штампан је као 38, 40 као 39, 41 као 40 и тек од 42. броја се наставља правилна нумерација).

азбуке, 2. да ученици свих разреда (осим првог) читају децје листове“ (децембар 1931).³ Лист препоручује министар просвете и дистрибуира се по свим школама у тиражу од 100.000 примерака („да би допрло у сваку школу у Југославији. Дужност је зато управитеља, наставника и родитеља да помогну и препоручују Југословенче“ – Исто).⁴

Период у коме постоје оба периодичка гласила био је веома турбулентан, испуњен снажним тензијама између конститутивних народа и политичких партија у Краљевини. Покушај Краља Александра да превазиђе нарастајуће националне и верске разлике и расколе увођењем конструкта југословенске нације и преименовањем државе у Југославију⁵ није се показао као нарочито срећан. Одлука о измени назива државе донета је у време Шестојануарске диктатуре 1929, светске економске кризе, током обрачуна са комунистима који су се залагали за рушење „империјалистичке“ и „фашисоидне“ ројалистичке творевине и рад на стварању независних националних држава (одлуке Четвртог конгреса КПЈ у Дрездену), као и у периоду нарастајућих тежњи хрватске странке за осамостаљење и активности ВМРО за осамостаљење Македоније. Дакле, иако је имало за циљ да помири „братске“ народе у оквиру новог идентитета, конструисање југословенства као да је од почетка било осуђено на неуспех. Показаћемо како се два листа сасвим различито одређују у односу на драматичну друштвену стварност.

Уређивачка политика листова у епохи интегралног југословенства (Ко *шири цвети*а у *шири доје* зајрљена браћа *сти*оје)

Концепт *Полиитике за децу*, са снажним ауторским – уредничким, али и уметничким (књижевним и ликовним) печатом Бранислава Бране Цветковића⁶ заснован је на естетском, забавном, али и сазнајном начелу и подра-

³ „Поштујући наставну основу која је тражила да већ од другог разреда деца у школи читају децје листове (пре свих *Југословенче*), учитељи су настојали да их привуку читању и навикну на њега и у будућем животу“ (Димић 1997: 290).

⁴ На крају трећег броја постоји напомена редакције да је одштампан и већи тираж – 10.000 примерака више, укупно 310.000, што сведочи о великим амбицијама редакције.

⁵ Идеја југословенства рођена је из наслеђа илирског покрета и идеје о сарадњи балканских словенских народа – „у Краљевини Србији уз њу је пристала већина ‘напредних’ интелектуалаца, књижевника, уметника и политичара“, а књижевници и уметници били су значајни носиоци и пропагатори југословенске идеје (Радојевић 2012: 25, 29; о томе и у: Пијановић 2012).

⁶ Бранислав Цветковић (Чика Брана) (1875–1942) био је дечји песник, приповедач и преводилац, глумац, редитељ, управник позоришта, сценограф, карикатуриста, илустратор. На Академији уметности у Минхену студирао је сликарство, сценографију и глуму. Радио

зумева књижевне прилоге („разне слике, / мале приче и велике, / у збиљи и шали, / даваће вам песме, гатке“) прилагођене младом узрасту („Биће све по вашој жељи“), мале интелектуалне изазове (ребуси, погађалице, загонетке, рубрика „Мали мађионичар“ и сл.). Садржај листа знатно се динамизује укључивањем различитих кратких и занимљивих информација, у рубрици „Истинита чуда“ и ван ње: анегдота о јунацима прошлости и садашњости – писцима, музичарима, авијатичарима, глумцима, књижевним ликовима; занимљивости из историје, географије, астрономије, филма, авијатике,⁷ као и прилога о удаљеним народима и културама – чиме се млади читалац мотивише за стицање дубљих сазнања. Мора се напоменути како овакви садржаји преовладавају у првим годиштима листа, а касније се постепено губе.

Посебна вредност овог листа је равноправност текстуалног, пре свега књижевноестетског, и визуелноестетског момента. *Полиџика за децу* штампана је, као и остатак листа, једнобојно, на новинској хартији, али уредник добро разуме да је за млађи узраст необично важна спрега ликовног и текстовног, па све прилоге обогаћује илустрацијама (цртежима и ређе фотографијама). Иако скромне опреме, лист је ликовно инвентиван и обележава га визуелна поетика уредника који је илустратор препознатљивог ликовног израза, био потписан (надимком Брана или иницијалом Б.) или непотписан. Визуелни идентитет листа раслојен је на бројне рубрике засноване на илустрацији: приче у сликама, приче без речи, скривалице, загонетни цртежи, рубрика „Како мали Перица замишља...“, „Сенке на зиду“, савети за мале цртаче, „Писмо од слика и речи“, песме од „слика и слова“, загонетне плоче и сл.

је као сценограф у Народном позоришту у Београду и глумац у путујућим позоришним трупима. Оснивач је позоришта *Орфеум* (1899). За време Првог светског рата био је инспектор војничких позоришта, а затим управник позоришта у Скопљу и Новом Саду. Био је уредник сатиричних часописа *Ђаво*, *Церекало*, *Саширац* и *Виц*, а у *Полиџици за децу* је објавио највећи број својих песама и илустрација.

⁷ Анегдоте о малом Моцарту, авијатичару Линдбергу, америчком глумцу Бастеру Китону, анегдота „Раблово лукавство“ (1931/36), „Тежак музички комад“ о опклади Хајдна и Моцарта (1930/42), фотографија статуе Мале Сирене у Данској, информације о стварносној инспирацији за књижевне ликовне: „Је ли постојао Робинсон Крусе. А Шерлок Холмс?“ (1930/17), необичним библиотекама: „Дечја књижница у парку“ (1930/26); прилозима из историје: „Како је свет живео пре сто година“ (1930/3), „Како је коњица заробила флоту“ (1931/35), „Прва трка између коња и железнице“ (1931/23); географије: „Велики точак“ – о бечком Пратеру (1930/46), „Колико је људи живело некада, а колико сада у Европи“ (1930/48), „Мале приче о аутомобилима“ (1930/50); биологије: „Мрави и њихови мравињаци“ (1930/21), „Хипноза и животиње“ (1931/11), „Чудовиште кога више нема“ о диносаурусима (1931/14), „Одакле долазе и куда путују птице селице“ (1935/17); филма: „Како филмски глумац падне са облакодера – па му опет ништа није“ (1930/29); авијатике: „Да се спасе авион који пада“ (1930/27), „Скокови преко Океана“ (1930/1); астрономије: „О удаљености звезда од земље“ (1936/1).

Осим Цветковића, сарадници су неки од најбољих илустратора епохе, између осталих Ђорђе Лобачев.⁸ Друга половина тридесетих карактеристична је по наглом развоју стрипа, посебно Дизнијевог Мике Миша (сматра се да су то златне године српског стрипа). И у том погледу *Полиџика за децу* је модерна и актуелна, пошто међу првим новинама укључује стрип у свој садржај, пре свега песме-стрипове Бране Цветковића (види се у којој су мери они били иновативни). Од 11. априла 1935. почиње објављивање стрип-догодoвштина Дизнијевог Мике Миша⁹ а од 1936. то прераста у препознатљив знак листа (исте године чак и конзервативно *Југословенче* објављује неколико стрипова, што само сведочи о великој популарности новог медија).

Може се слободно рећи да се значај аутора између два рата мерио његовом сарадњом у *Полиџици за децу*. Лист представља кључно место сусрета традиционалне, змајевске књижевности и авангардне поетике, а његови сарадници су писци различитих генерација: они који су почели с радом пре Првог светског рата (Даница Бандић), они који обележавају међуратну књижевност (Андра Франичевић, Стеван Бешевић, Јелена Билбија, Милан Вукасовић, Андра Лојаница, Милица Јанковић, Соња Нахман, Бранко Сучевић, Петар Петровић, Константин Степановић и други – а изнад свега Александар Вучо и Брана Цветковић) и они који ће постати канонски писци модерне књижевности (Десанка Максимовић, Бранко Ћопић, Гвидо Тартаља¹⁰) – зато се *Полиџика за децу* може сматрати огледалом стања књижевности за децу између два рата. На његовим страницама се први пут штампају важни текстови међуратне и послератне српске књижевности: Бранко Ћопић је целу своју збирку *У свијету медвједа и лејширова* (1940) склопио од прича објављиваних током 1939. и 1940.¹¹ Десанка Максимовић

⁸ У *Полиџици* и *Полиџици за децу* Лобачев објављује стрипове у наставцима: *Хајдук Сјанко*, 1936; *Женидба цара Душана*, 1938; *Пројаси града Пирлићора*, 1939; *Барон Минхаузен*, 1940; *Чаробњак из Оза*, 1941.

⁹ Мика Миш први пут појављује се 1932. у *Веселом четврћу* а „био је већ добро познат многим читаоцима са филмског екрана. У јануару те године (1935, прим. З. О.), на пример, он је увелико увесељавао посетиоце престоничког биоскопа „Колосеум“. Од тог тренутка Дизнијеви јунаци ће постати нека врста заштитног знака листа *Полиџика*“ (Зупан 1999).

¹⁰ Гвидо Тартаља у овом периоду чешће сарађује у *Југословенчецу*.

¹¹ „Сунчани певач“ (1939/22), „Жива ватра и рис усамљеник“ (1939/23), „Последњи потомак великог борца“ (1939/25), „Косовица и њен син“ (1939/30), „Разговор над реком“ (1939/33), „Оштрободља постаје јунак“ (1939/39), „Цврчак тражи сунце“ (1940/10), „Воденичар и његов мачак“ (1940/13), „Видра и варалица“ (1940/17), „Паук, бубица и ветрови“ (1940/25), „Медведичин сан“ (1940/26), „Птичји разговори“ (1940/31), „Гавран и лептирови“ (1940/37). Такође, прича „Како је опустео свијет“ (1939/43) касније налази место у збирци *Приче занесеној дјечака* (1963), као и поглавља прозе о мачку Тоши: „Мачак отишао у хајдуке“ (1939/46), „У псећем селу“ (1940/20).

сарађује у листу од његових почетака, причама и песмама (потписана иницијалима и пуним именом), а први пут објављује неке од својих најпознатијих прича, од којих су неке касније сакупљене у збирци *Срце лутке спаваљке* (1933).¹² Приче Јелене Билбије, сталне сараднице листа, касније познате по уређивању *Полећарца* и увођењу Душана Радовића у књижевност, инкорпориране су у њене међуратне и послератне збирке: *Приче за децу* (1932), *Приче о селу и њраду* (1934), *Деца у селу и њраду* (1935), *Брики и друје њриче* (1946), *Бакина њрасад. Мачак Гриша* (1946), *Јесењи њућиници* (1961). Из приложених примера видимо како је савремена књижевност формирана управо на страницама *Полићике за децу*.

Осим нових текстова, у часопису се објављују српске народне приповетке, као и фолклорни жанрови европских (руске, норвешке, енглеске, италијанске, финске, ређе француске и немачке) и ваневропских народа (индијске, „китајске“, јапанске, кореанске, црначке, индијанске књижевности), посебно у првом годишту док круг сарадника није још стабилизван. Заступљени су и значајни европски писци: један од најзаступљенијих је Андерсен, а први број отвара управо његова бајка „Јелка“; објављују се и приче Фјодора М. Достојевског („Код Христа на јелци“ – 1931/2: 6–7), Лава Толстоја („Два трговца“ – 1931/22: 85), Виктора Игоа („Пас који је постао анђео“ – 1930/32: 127), браће Грим („Сиромас и богаташ“ – 1930/39: 153, „Бременски музиканти“ под измењеним насловом, 1931/14: 55), адаптације Езопових басни, Плутархових записа, руског писца Аркадија Аверченка, Бугарина Асена Расцветниковог, данас мање познатих француских писаца, а код великог броја текстова нема трагова ауторству (као, на пример, за одломак Биргерових *Чудноватих доживљаја дарона Минхаузена*).

Дете је у овом листу и даље упадљиво у златном Змајевом, односно породичном кругу. Њему се, као и раније, обраћају *џике, браце и џеџе* (џика Андра, Тета Соња, џика Ђура, џика Мика, џика Божа, џика Тика, џика Јеша, Бата Коста) као и у Змајево доба, а експлицитна поучност и изградња вредносних модела пожељног и непожељног понашања и даље преовлађује. Детету се тепа, коришћењем хипокористика и деминутива, оно се хвали и критикује (што се види и по самим насловима „Живко дробљивко“, „Ранко неопранко“, „Незахвално дете“, „Мала лењивица“, „Како лењи џаци постају магарци“), а понекад и физички кажњава („Добио је Миша батине ко киша“; „јесте било батина, / ал’ и ти си џаво“ – 1930/37: 145). Аутори често користе

¹² „Чудотворно срце лутке спаваљке“ (1931/52: 207), „Патуљкова тајна“ (1932/33), „Патуљак Кукурузовић“ (1934/32), „Бајка о лабуду“ (1935/6: 1011), „Орашчићи-палчићи“ и др. Занимљиво је да се прича „Три јагоде“ објављује прво у *Полићики за децу* (1931/25), затим у збирци *Срце лутке спаваљке* (1933), па затим у *Југословенчећу* (1934/3), с напоменом да је из едиције *Злајна књија*.

псеудониме (Брадан, Чавељан, Брана, Стеб, Ждрвуц и др.) или иницијале, што је карактеристика почетака периодике за децу од 19. века. Мало је оних који се потписују пуним именом: Јелена Билбија, Милица Јанковић, Соња Нахман, Мара Јеленић, Иван Пунит, Бранко Ђопић и Бранко Сучевић.

Сав упућен на свет детињства, уметнут међу садржински битно другачије странице дневнополитичког листа, овај лист представља праву оазу у односу на званичну политику, идеологију и бурна дешавања на политичкој сцени у Краљевини. Рефлекси друштвене стварности ретко доспевају у њега. Чак и само спомињање краљевске династије (у времену наглашеног култа краља ујединитеља) ретко је и дискретно, ограничено на престолонаследника Петра Карађорђевића, који је и сам у узрасту деце читалаца, па се рачуна на генерацијску блискост. Тако се у претходници листа, на *Дечјој сѝрани*, појављује фотографија петогодишњег престолонаследника Петра (иста она која је дата у *Полиѝици* од 14. фебруара на стр. 3¹³), коју прате стихови Бране Цветковића: „Најмилија дечја слика / ево је на „дечјој страни“. / Да гледају малишани / свог Престолонаследника. // Ви сте, децо, Њему драги. / Он је дете – децу воли. / Свако дете Бога моли: / Чувај Петра, Боже благи!“ (21. 2. 1929). Такође, 27. августа 1931. читаоци се обавештавају да ће се, поводом престолонаследниковог рођендана за викенд 5–6. септембра Материнско удружење одржати вашар „са лутријом, рингишпилом, позориштем, кугланом, сладоледом и колачима“ у порти Цркве Светог Саве и да ће свако дете бити даривано „лепим изненађењем“ (1931/бр. 35: 138) (*Полиѝика* 7. септембра 1931. прослави рођендана посвећује ударне почетне стране).

Ако изузмемо спомињање младог престолонаследника и, са друге стране, критички интониране текстове Александра Вуча, којима треба посветити више пажње, рефлекси на стварност односе се спорадично још на спортска дешавања, филм / цртани филм и авијатику (у овоме се такође види рефлекс духа времена: техничка достигнућа која омогућавају нове опажајне могућности тематизована су обилато у периоду авангарде – в. Опачић 2017). Чика Андра (Андре Франичевић, најдоследнији сарадник листа, песник постзмајевске оријентације¹⁴) има песму о неправедном суђењу на фудбалској утакмици БСК и Југославије („Б. С. К. – Југославија 2 : 1“) (1930/40: 155). Песма је испевана из перспективе дечака Лоле, који привидно навија за БСК, али се њом заправо критикује неправедно суђење, по ком је победа постигнута голом из офсајда („И заиста видео сам, / што

¹³ Чланак је о Краљици Марији и Њ. В. престолонаследнику и преноси се текст лондонског *Сандеј експреса*.

¹⁴ Рекламиран на корицама *Злајвне књиѝе* (Издавачке књижарнице Геце Кона) као „наш најбољи савремени дечји песник“.

бих од вас крио: / други гол је спортанаца / из офсајда био! (...) Јесте да сам офсајд вид'о, / али не признајем!"). Три дана раније (13. октобра 1930) спортски новинар споменут у песми („Залуд сад и извештаји / Сенегалца Душка“) пише у *Полицији* опширан текст о утакмицама за првенство Југославије („Тешка победа Б. С. клуба над Југославијом 2 : 1“) и извештава о неочекиваној победи БСК-а у утакмици у којој је Југославија била фаворит: „Судија је гол признао, и поред великог протеста играча „Југославије“ и њених навијача. 2 : 1 за Б. С. клуб“ (13. 10. 1930: 9). Популарност фудбала у међуратном периоду видљива је у сразмерно честој тематизацији песама за децу: „Осветник Монтевидеа“ (1930/29: 113), „У дој Мика војску спрема, јер фузбалске лопте нема“ (1930/38: 149), „Фузбал у шуми“ (1931/21: 81), „Кад у лету лопта зађе, шта све може да је снађе“ (1931/33:130) итд., као и у саветима за прављење играчки за „Футбал на столу“ (1931/45: 178). Нови јунаци постају славни фудбалери, па је одговор ученика на питање ко су српски јунаци – у песми „Народни јунаци и данашњи ђаци“ (1930/41) да је то „из Б. С. К, Моша!“ (Благоје Марјановић Моша).

Изолованост младих читалаца од бурних друштвено-историјских дешавања засигурно је била један од разлога због ког Вучо одлучује да сарађује у листу. Иако узроке његовог писања за децу треба преваходно тражити у поетици авангарде, не треба заборавити чињеницу да се његово име, због комунистичких уверења, налази на списку тајне полиције. Маргинална позиција дечје штампе представљала је чврсту димну завесу за цензуру, па је Вучо несметано могао да критикује друштвени поредак и упушта се у полемике.

Појава Вуча је право освежење: његови песнички и прозни текстови радикално су поетички другачији од осталих прилога: по онеобиченој слици стварности, примени пародије, гротеске, естетике шока, динамизацији форме стиха и укључивању жаргонских и непесничких речи радикално мењају природу наивне књижевности. Током 30-те године непотписан објављује „Путовања и авантуре храброг Коче“ (од 27. 2. до 21. VIII 1930), па поему „Полудели дициклет“ у четири наставка (18. и 25. IX, 2. и 16. X). Следеће године сарађује под два псеудонима, као Чика Аца – приповедач који објављује циклус од тринаест прича *Верина ошкрића*, а затим и под познатијим псеудонимом Аскерланд (земља војника као алузија на диктатуру),¹⁵ штампа поему *Подвизи дружине Пеј њејлића* (од 16.7. до 15.

¹⁵ Из истог разлога своје песме „Мој отац трамвај вози“ и „Парк у предграђу“ објављује нешто касније у феминистички оријентисаном женском листу *Жена данас* (бр. 11–12, март–април, стр. 10), који је, такође, као лист посвећен женским питањима, без обзира на његов прогресивни однос према женским правима и интелектуалистичке тенденције, ипак припадао маргинализованом пољу периодике.

10. 1931) и две песме. Вучов песнички и друштвени ангажман читује се у бунтовничком духу (оличеном у исплаженом језику бициклета читавом неправедном свету: „као да се неко лице / из точкава, баш кроз жицу / целом овом свету плази“ – 1930/38: 151), који обухвата младе јунаке поема, машине и животињски свет,¹⁶ због изразито продубљеног јаза међу социјалним слојевима – док „у отменом крају града / тару руке; крај прозора лепих кућа / задовољно сад се смеше / сви банкари“ (Исто), млади шегрти затрпани послом а гладни не добијају плату.

Иако под псеудонимом, Вучо се не устручава да се упусти у отворену полемику са онима који га оспоравају. На песму Стевана Бешевића (Стеба) „Ко је бољи Коча или Ива?“ (19. јуна 1930) Вучо у следећем броју објављује „Исправку Тозе Трећеавлије“ у којој га оштро напада као „бедну жабу, издајицу или бабу“, „глупу птицу ил папагаја дрбљивицу“ и дрско и бескомпромисно алудира на његове рођачке везе са Николом Пашићем: „Ја знам да он никад није / био даље од Земуна / и да га је неки теча / у кога је каса пуна / а чије се име крије / протекцијом вешто стрпо / тамо где му место није. Коча би га смождио ко путер кифлу, поцепо ко штанифлу ову бедну шаку меса“ (1930/24: 95)¹⁷. Стеб (иначе познат по своме сатиричномом књижевном раду) у следећем броју објављује пародичну песму „Господичић Ива“ и ту се полемика завршава.

***

За разлику од тога, концепција *Југословенчеџа* је изразито прорежимска, будући да га осмишљава и штампа Југословенско учитељско удружење,¹⁸ које је било уско везано за државну идеологију:

Генерације југословенских учитеља уложиле су себе у озиђивање и учвршћивање темеља југословенског друштва и југословенске државе.

¹⁶ „Јер то није мала шала / кад се као нека хала / оружана дигне маса: / и безбедност јавна цела / кад се гневно заинати / и на неког баш окоми / да га ломи / да га млати“ (Исто). У песми „Како је кит дошао до Станимировог новца“ (1931/45: 180) кит уцењује посаду прекоокеанске пловидбе да му преда газду Станимира, типичног богаташа ожењеног младом женом; када му преплашени газда пружи сав свој новац, кит тријумфално узвикује: „Од сада ћеш и ти знати, / какву страшну муку пати / онај који није сит“.

¹⁷ Истини за вољу, Стеван Бешевић (1868–1942) рођен је у Сремској Митровици а у 19. веку, живео је у Сплиту, где је уређивао сатиричне новине *Врач йомајач*, па од 1896. године у Загребу. У Београд прелази 1911. и запошљава се у Министарству иностраних послова, а за време Првог светског рата уређивао је на Крфу *Српске новине*. После рата (1919–1941) уређује *Службене новине Краљевине СХС/Југославије* и пише за децу (збирке *Снови из дечјеј царствија*, 1933, *Шарена ђалерија*, 1934; *У граду радосији*, 1940). Ипак, његова поезија прави је пример постзмајевске поучности, без значајнијих искорака у квалитету.

¹⁸ Надаље ЈУУ.

Истинско уједињење коме су тежили и кога се већина није одрицала у целом међуратном периоду доживљавано је као покушај долажења до „резултантне, хомогене заједнице“ (Димић 1997: 285).

Зато су уредници листа актуелни председници ЈУУ (током 1931–1935. Дамњан Рашић¹⁹; 1935–1937. уредник је Витомир Б. Срњић, а као председник удружења потписује се Иван Димник, словеначки учитељ; 1937–1941. Светолик Р. Милосављевић²⁰). *Југословенче* је богато ликовно опремљен лист, у пуном колору, а од јесени 1937. штампа се једнобојно. Његов ликовни уредник је академски сликар Драгослав Стојановић. Цела насловна страна по правилу је илустрована акварелом или илустрацијом са мотивима из дечјег живота (дете се санка, иде у школу, седи у клупи), природе (зимски, пролећни пејзаж) или пригодним ликовима. Усмереност на школску популацију очитује се и у разноликим садржајима на крају сваког броја: нотни записи, драмски текстови и цртежи и упутства за физичке вежбе.

Југословенски идентитет представља нову идентитетску матрицу у односу на идеју троименог народа из Краљевине СХС. Њиме је требало да се превазиђе свака национална, културолошка и религијска посебност и реализује национално јединство унутар државе („сва три племена југословенског нација – Срби, Хрвати и Словенци – имају заједничко порекло, али су, свако понаособ, вековима били препуштени дивергентним токовима историјског развоја“ – Буквић 2014: 84). Зато је појам нације спуштен на раван „племена“, а национално одређење почива на интегралном југословенству, којим се маргинализују националне посебности у име заједничке матрице: „овако конструисана прошлост требало је да обезбеди Југославији и југословенству кредибилитет, трајност и постојаност“ (Стевановић 2010: 46).

Процесом реконструисања прошлости сви важни историјски догађаји и личности требало је да урасту у заједничко памћење и културноисторијски низ:

Када је на политичком плану зачета идеја интегралног југословенства, која је постулирала да су Срби, Хрвати и Словенци изворно један, древни народ чије су потоње поделе на неки начин вештачке, поставило се питање на који начин помирити католичку и православну традицију његових „племена“. Решење је понуђено у два доктринама: извесном степену деклерикализације идеологије југословенства истицањем нације науштрб вере, као и тежњом да

¹⁹ Управник ОШ „Престолонаследник Петар“, препознатљив по рубрици *Југословенски великани*, писац читанки и уџбеника историје за основну школу.

²⁰ Иначе отац познатог сликара Предрага Пеђе Милосављевића, учитељ и писац прича и романа за децу.

се – ако се о религији баш мора говорити – створи представа о југословенству као рестаурацији изворног, прешизматског хришћанства (Буквић 2014: 88).²¹

Политички кругови у Краљевини, па и сам краљ, сматрали су да учитељи имају пресудну улогу у „стварању националне свести“ (о томе сведочи краљево обраћање Главној скупштини ЈУУ – Исто: 269). У новој држави од учитеља се захтевало да буду студ југословенства²² и да код ученика, а и кроз шире културно деловање, развијају јединствени национални (југословенски) дух: „Да би се то постигло, требало је почети од основе, а то је за југословенске учитеље било дете које је требало васпитати, образовати, културно оформити у духу југословенске идеологије“ (Исто: 285). За реализацију нове идеологије била је потребна „југословенска педагогија“. Њу су осмишљавали педагози, социолози, психолози, историчари, етнологзи и пре свих политичари, а у пракси спроводили учитељи (Исто: 262–263).²³ Дакле, не само

²¹ Тако је Видовдански храм Ивана Мештровића био отелотворење митеме о заједничкој прошлости, које „не представља сећање на јунаке пале у боју против Турака, већ својеврсну апотеозу голготе заједничке југословенске прошлости пре 1389. године и потоњег, у тренутку настанка пројекта актуелног васкрса. У тако одређеној хронологији, „српско Косово“ је само последњи у низу удеса које је јединствена исконска југословенска национална заједница доживела после пораза из 1102. и 1371. године“ (Буквић 2014: 87). Споменик незаном јунаку на Авали, отворен на Видовдан 1938. такође представља „спуштање интернационалног мита на (над)национални ниво. [...] Оба су окренута жртвовању и стварању колективног идентитета“ (Исто). Међутим, „остаје чињеница да су српска национална свест и идентитет били једнако потиснути као хрватска и словеначка“ (Петровић 2008: 33).

²² На конгресима ЈУУ 1930, па затим и 1932. (после Министарског савета на Бледу 1930, на коме је усталичена идеологија интегралног југословенства) Министарство просвете упутило је учитељима апел да буду „првоборци“ у стварању југословенског идентитета. Бан Дравске бановине Велимир Поповић изјављује: „Ви сте они који имате дужност да створите, изградите и формулишете оно што сви желимо: јаку и здраву националну свест. Ви треба да утрете трагове сепаратистичке прошлости [...] јер то од вас захтевају Краљ и сав југословенски народ“ (Исто: 273). И помоћник министра просвете, Федор Никић, захтева од учитеља да испуне своју „историјску мисију“: „Наше данашње доба је историјско јер се изграђује јединствени национални и државни менталитет, јединствени национални морал и врши преображај и консолидација државног живота. У овом добу учитељство има мисију да својим школским и ваншколским радом, својим идеализмом (...) докаже да је спремно да прихвати ту мисију“ (Никић, „Улога учитеља у изграђивању државе“, *Народна просвета*, бр. 1, 2. 6. 1931, према: Димић 1997: 263).

²³ Међутим, осим вербалне подршке, учитељи су били слабо плаћени, премештани по политичким директивама, па су осећали да их је држава изневерила. „Просветна политика која се водила од мандата владе Милана Стојадиновића 1937. до краја међуратног раздобља била је двоструко нереална: претерано је наглашавала систем евиденције и надзора и утицала на контролу културе, просвете и науке користећи организациону и финансијску подршку као средство принуде [...]. Честе смене министара просвете нису одговарале културним потребама, па је чињеница да је у двадесет четири владе било десет министара просвете у првој деценији Југославије доказ да је место министра схваћено као политичка синекура, а не морална и државна обавеза према необразованом становништву. Идеја да је национално васпитање ђака у духу југословенства важније од њихове елементарне писмености

да је учитељима стално усађивана идеја о мисији коју треба да обављају у новом друштву, већ је и највећи број њих, за разлику од професорског кадра²⁴, искрено у њу веровао. Постепена промена ситуације дешава се после краљевог убиства у Марсеју („Нестанак краља са политичке сцене као да је помогао учитељима да се брже ослободе заблуде о интегралном југословенству“ – Исто: 279)²⁵ упоредо са јачањем сепаратизма²⁶, односно установљењем Бановине Хрватске 1939.²⁷ Промене су видљиве и у уређивачкој политици *Југословенчеџа*, која, иако до краја доследно режимски оријентисана, показује јачање религиозних и националних посебности, о чему ће бити речи.

У основи, добар део књижевних прилога *Југословенчеџа* чине радови значајних писаца, који су најчешће у вези са просветном струком. Аутори *Југословенчеџа* су етаблирани писци из свих крајева Југославије, макар у једном периоду живота професионално везани за школу: Даница Бандић (учитељевала у Кикинди), Десанка Максимовић (професорка књижевности), Милица Јанковић (наставница цртања у Другој женској гимназији), Андра (Андрија) Лојаница (учитељ у Ужицу), Јован Удицки (учитељ и школски надзорник у Сремској Митровици), Милан Вукасовић (учитељ у Старим Бановцима познат по својим баснама), Душан Вукасовић (учитељ у Срему и Македонији), Григор Витез (учитељ у Славонији пре него што је прешао у Загреб);²⁸

показатељ је до ког степена идеологија може да игнорише реалност живота и елементарне потребе становништва“ (Петровић 2008: 29).

²⁴ Професори врло критично гледају на постојећу просветну политику, а југословенско удружење професора никада није успело да окупи део хрватских професора (Димић 1997: 300).

²⁵ Нову идеолошку оријентацију наговестио је Иван Димник, председник ЈУУ 1935. Учители се постепено еманципују од државне идеологије и удружење полако напуштају апологете интегралног југословенства (в. Димић 1997: 279).

²⁶ „Кад је интегрално југословенство напуштено, просветна политика државе и обједињавање југословенског културног простора почели су да се мењају. Као природна последица одустајања од униформности појавиле су се националне културе, посебно словеначка и хрватска, чије су последице биле отпор држави у спровођењу јединствене терминологије, слабија повезаност разних читалачких култура и средина, а стваралаштво других крајева земље нестало је са стубаца медија“ (Петровић 2008: 29).

²⁷ Хрватски учители који су радосно поздравили ослобођење од Аустроугарске („Ставовe према новој држави и очекивања можемо ишчитавати из записа кроничара. Тако Стјепан Гјурковић, учитељ у Готалову, пише: *Година 1918. врло је знаменитија за наш народ [...] њро-џаишу Аустро-Угарске, Хрваџи се ослободилише џешикој јарма Мађара. Тлачили су нас али нам сину сунице слободе и исџуни давно жуђена жељу за народним уједињењем. Радосна срца џохрлисмо у брајски зајрљај Срба и Словенаца – џер џод сјајном звијездом Карађорђевића основана је држава Југославија – држава Срба Хрваџа и Словенаца*“) кличу како су дочекали завршетак страховитих мука: „Уз оснивање Бановине Хрватске налазимо подуље образложење које записује учитељ Иван Хорват у школској споменици/љетопису школе у Готалову: Након два десетљећа страховите борбе, незаборављених патња свих Хрвата обновљена нам је домовина Хрватска – ускрснула је слобода“ (према: Салајпај 2016: 137, 140).

²⁸ Од старијих аутора српске књижевности присутни су Јован Јовановић Змај и Милета Јакшић.

од хрватских аутора ту су Мато Ловрак (учитељ у Кутини, местима око Сиска и Бјеловара, па у Загребу), Габријел Цвитан (учитељ и школски надзорник у Далмацији), Тони Богумил (учитељ и школски надзорник у Самобору), Јосип Антун Краљић (учитељ у Истри и међуратни писац за децу), Вјекослав Фукуша (потписан као учитељ); ту су и Гвидо Тартаља, Војислав Илић Млађи, Живојин Карић, Милош Матовић (иначе писац романа *Краљичица Звездана*, који се рекламира на страницама листа). Од аутора из БиХ²⁹ заступљени су Исаије Митровић (учитељ у Босни, председник Удружења учитеља Врбаске бановине, школски надзорник), Алекса Микић, Назиф Ресуловић, Данило Чутурило; од Словенаца Франце Бевк, Отон Жупанчић, Звонимир Косем (писац и учитељ), Карел Широки и др. (а штампају се и дела значајних словеначких писаца из претходних епоха: Франа Левстика, Антона Ашкерца и Ивана Цанкара). Македонски аутори су ретки (песма „Кос“ Ванче Николића из 1941, а уз песму „Будимо сложни“ Десанке Милошевић наводи се да је из Скопља – 1931/ 4: 11), па се овај регион јавља преваходно као књижевни и географски простор (нпр. „Соко са Вардара“, Мих. Петковић), али је, са друге стране, објављено више књижевних прилога познатих бугарских писаца Елина Пелина и Ангела Карајличева. Међутим, и поред велике мреже сарадника међу којима су велики писци, *Југословенче* никад није направило неки књижевнопоетички или естетски искорак (као што је то био случај у *Полијици за децу*), пошто је његов прави интерес био ванкњижевни.

Циљ часописа је, дакле, креирање и учвршћивање југословенског идентитета и идеје братства и једнакости међу „племенима“, уз учвршћивање култа краља ујединитеља. Идеолошки програм реализује се бројним механизмима: уз помоћ књижевних (бројни текстови посвећени краљу и његовој породици, нпр. први број листа отварају песма „Југословенче“ и ораторијум Драгољуба Ј. Филиповића „Вечне душе великоме краљу“, уз фотографију краља и престолонаследника, баш као што се редовно објављују песме о годишњици краљеве смрти: „Тужна годишњица“ – 1935/2; „Тужна двогодишњица“ – 1936/2, ноте за композицију „Мртав нам краљ“ 1935/5 и сл.) и ликовних прилога (фотоприлози и илустрације из рубрике „Из наше домовине“ / „Кроз нашу домовину“), песама са нотним записима („Песма младих Југословена“, „Југославија“, „Химна Југословенчета“, „Молитва за Југославију“), позоришних игара („Три Југословенке“, „Чувајмо Југославију“), писама читалаца (ученичке песме о краљу), укрштеница у облику

²⁹ Босанско-херцеговачки регион највише се јавља као књижевни мотив (песме „Алаху Екбер“, „Херцеговка“, „Поносна Босанка“ и др.) и географски топоним (илустрације Цареве цамије у Сарајеву, Ферхатпашине цамије у Бањој Луци и др.).

краљеве фигуре, па и распореда часова из првог броја, који садржи стихове о братству Србина, Хрвата и Словенца³⁰. Инсистирање на братству јавља се у тексту „Југославенској деци“ списатељице Милице Јанковић, сараднице оба листа, необично по томе што она никада пре, ни касније, није експлицирала своје политичке ставове:

Србин, Хрват и Словенац, три сина једнога оца, три имена једнога презимена, као три цвета на једној стабљици, као три гране једнога стабла и једне круне. Словенче, драги ђаче, Хрвате, брате, Србине, роде, знате ли ви да сте троје деце једне мајке – Југославије? Кажите онима који не знају, да запамте и никад не забораве (1931/3: 15–16).

Иста идеја о заједничком идентитету видљива је и у песми „Браћа“ А. Тоскића („Ко три цвета у три боје / што нам красе лепи венац / загрљена браћа стоје / Србин, Хрват и Словенац. // Све их једна мајка роди“ – 1934/8: 6). Има чак и примера својеврсног дописивања (или мењања оригиналног текста) у функцији истицања југословенског идентитета: прича Карела Широка „Како сам постао савестан Југословен“, у којој је, иначе, реч о препознавању словеначког идентитета у младом јунаку који се налази у туђинској средини, завршава се речима „Тако сам постао свестан Словенац, Југословен“ (очигледно накнадно додато).

Тенденција да се лист обраћа деци из целе земље реализује се објављивањем великог броја песама које певају о деци различитих географских подручја – и наравно, о југословенском идентитету помиреном са осећањем завичајне припадности („Ђаче Повардарче“, „Мала Призренка“, „Шумадинче“, „Херцеговка“, „Далматинка“, „Соко са Вардара“). Тако се у песми „Поносна Босанка“ Назифа Ресуловића каже: „Југословенско сам чедо / Шехер-Сарајева“. Велики број песама посвећен је значајним историјским личностима (за њих је изгледа био специјализован Радослав Петровић: „Смрт Матеје Гупца“, „Зрински и Франкопан“, „Свети Сава“, „Милош Обилић“), бројне песме Ј. Ј. Штросмајеру („Великому Мецени – Јосипу Јурју Штросмајеру“ – Тони Богумил, „Јосипу Ј. Штросмајеру“ Крсто Михотић).

У рубрици *Југословенски великани* врши се најизразитије реконструирање националних историјских наратива у онај интегрални, југословенски, често уз грубо фалсификовање историјских чињеница. Њен аутор је Дамњан Рашић, тадашњи председник ЈУУ, а прилоге из ове рубрике он објављује 1933. као засебну књигу са истим насловом, која се, да ствар буде још гора,

³⁰ „Што је златна круна грбу нека буде Хрват Србу“ и „што је драги камен злату нека буде Срб Хрвату“, а Словенци су споменути у доњој линији распореда: „Словенец, Срб, Хрват за увек брат ин брат“.

препоручује по школама као приручна литература за наставу историје. У рубрици се тематизују биографије владара, мисионара, просветитеља, епских јунака из свих историјских периода, припадници различитих нација који треба да урасту у заједничко колективно памћење. И поред тога што је највећи број њих живео вековима пре Југославије, сви се приказују као изградиоци југословенског идентитета и државе – чак и они из доба паганства. Сви постају заједнички – *наши*: Вук Караџић је описао живот и обичаје „нашег народа“, Никола Тесла је „понос и слава нашег народа“, кнез Лазар је пример југословенског родољубља („Косовска битка је диван пример како треба бранити свој народ и она је по томе понос југословенског народа“), као и Карађорђе Петровић, Никола Шубић Зрињски, краљ Томислав, Примож Трубар, краљ Петар (после чије смрти су Хрвати били под влашћу туђина све до 1918), Штросмајер, Људевит Гај, владари из лозе Карађорђевића, Свети Сава, краљ Твртко итд. Чињеница је да се овом рубриком не само покушава наметање српске културе другим културама, већ се њоме врши и системско денационализовање српског културно-историјског идентитета у младом узрасту.

Позивањем на заједничку, прехришћанску прошлост и дописивањем чињеница југословенство губи карактер свеже створеног идентитета и добија патину, историјску вертикалу и тежину вековних жеља свих народа, чиме почиње текст о Ђирилу и Методију: „Кад су се Југословени доселили у земље у којима данас живе били су многобошци...“ Текст о словенским мисионарима успоставља вертикалу од прехришћанског братства до прешизматског периода („Тада су Срби, Хрвати и Словенци били исте вере и имали су исте обичаје“), које треба да укаже на јединствено порекло, а затим се покушавају дрисати све конфесионалне различитости изреком о братској љубави: „југословенски народ је створио врло паметну изреку: *Браји је мио које вере дио*“, насталом после раскола цркве у 11. веку.

Додуше, и *Полиџика за децу* у првом годишту има повремену рубрику *Животи великих људи у сликама*, али је она превасходно била оријентисана на личности српске историје – са малим изузецима. Рубрика се најављује причом у сликама о чешком панслависти Томашу Масарику („Детињство и младост једног великог човека“ – 1930/8: 30), затим причом о животу Светог Саве („Како је млади краљевић очев двор заменио манастиром и овоме народу више користио књигом него његова браћа стрелама и мачем“; 1930/19), после којих се објављују стране о Вожду Карађорђу (бр. 20), Доситеју Обрадовићу (бр. 21), следеће године само један портрет – Јована Ристића (1931/8). Међутим, међу великанима је и портрет поборника југословенства Ивана Мештровића, који је прославио својим делима „не само себе већ и цео југословенски народ“ (1930/24: 94).

Писмо и језици

За разлику од *Полиџике за децу*, која је првенствено намењена српским читаоцима, па је зато штампана искључиво ћирилицом, за пројугословенски дечји лист било је важно начело законом прописане равноправности писама, ћирилице и латинице: „Зато је Југословенче, у сваком свом броју штампано пола латиницом, пола ћирилицом. Тиме ће деци омити обе наше азбуке“ (1931/4). Тако су већ само заглавље и назив листа били од броја до броја наизменично штампани ћирилицом па латиницом, чак се наслов 10. броја из октобра 1937. именује западном варијантом – *Jugoslavenče*, а присутне су и међуваријанте са екавизованим западним изразом, као што је наслов текста „Југославенској деци“ (1933/1: 15–16).³¹ Од јесени 1939. (заправо од стварања Бановине Хрватске) смена писама у заглављу по бројевима замењује се насловом листа који се даје у оба писма, прво ћирилично и испод латинично, а унутрашња заглавља страна, која су раније такође била равноправна у коришћењу писама, постају искључиво ћирилична.

Унутрашњост *Југословенчеџа* била је штампана и једним и другим писмом, које се смењују и унутар истих страна. Исти случај је и са књижевним прилозима српских и хрватских писаца, који се штампају наизменично једним и другим писмом (нпр. приче Мата Ловрака, али и Десанке Максимовић, Данице Бандић и других сталних сарадника). Са друге стране, рубрика *Југословенски великани* доследно је писана екавским наречјем, па је тежња за равноправношћу азбука заправо привидна. У суштини, лист је заснован на осовини српско-хрватског културно-историјског подручја. Приметна је доминација екавице³². Кајкавско наречје је, такође, присутно, али веома ретко и даје се уз напомену. На пример, песма „Вечко зајец неваљалец“ (1937/6: 11), аутора потписаног као Стриц Мићо, објављује се с напоменом: „Ово је кајкавско наречје којим се говори у Хрватском Загорју“.

Словеначки језик се готово уопште не појављује у листу (македонски у потпуности изостаје), али су заступљени словеначка књижевност, историја и топографија. Истину за вољу, у уредничкој напомени у 4. броју (1931) напомиње се да осим *Југословенчеџа* секција Југословенског учитељског удружења за Дравску бановину издаје и два школска листа на словеначком

³¹ „Лако је уочљива доминација екавице и ћирилице, па чак и тако што су понекад ћирилицом штампани текстови са лексиком која је била особена за западни део државе, што обрнуто никада није био случај“ (Стевановић 2010: 42–43).

³² „[j]езичка биполарност омогућила је нарушавање планираног принципа равноправности према коме су Срби, Хрвати и Словенци представљали јединствен троимени народ, у коме су сви народи, тј. „племена“, равноправни (с тим да се остали народи који су живели у краљевини и не спомињу)“ (Стевановић 2010: 43).

језику, па је могуће да се због тога уредници нису оријентисали на изворне текстове на словеначком, али су се трудили да и ова нација буде заступљена. То се види по објављивању текстова најпознатијих словеначких писаца, о којима се (повремено) дају биографске белешке, али се њихова дела најчешће преводе. Ретки примери кратког текста на словеначком су песме „Веверица“ Отона Жупанчића и „Појдимо спат“ Карела Широка (1934/35/4), са објашњењима словеначких речи. Објављују се и преводи на словеначком, као, на пример, Толстојева прича „Dedni delež“ коју је превео Алојзиј Градник (1941/6: 8).³³

Годишњи распоред прилога

Полиџника за децу обележава православне празнике везане за породични, односно деџи живот, па тим поводима расписује наградне конкурсе и читаоцима дели књиге. Адекватним књижевним прилозима (за разлику од *Југословенчеџа*, у питању су текстови високог квалитета) обележавају се Божић, Покладе, Врбица, Ускрс, односно тематиком се прате годишња доба (лети се објављују песме уз фотографије деце са мора, зими се пева о Снешку Белићу и сл.). Државни, па ни школски празници се не спомињу.

Супротно томе, пошто је намењен школској популацији, *Југословенче* има свој годишњи ритам који прати школске празнике³⁴ и важне јубилеје. Хрватски настојници школа пропагирали су југословенство, али су управо у вези са државним празницима сматрали да се њима маргинализује национални идентитет:

Југославенску матрицу зрцале светковине везане уз владајућу кућу [...] и оне везане уз српску повијест. Славе се Свети Сава, Видовдан, Куманов-

³³ Има и дубиозних превода: превод легендарне приче „Свети Сава и мајка“ објављује се с напоменом да је Живојин Карић превео са словеначког (1935/5:2).

³⁴ У Краљевини Југославији обележавали су се, како наводи Тереза Салајпал (2016), бавећи се историјом школства у Прекодрављу, следећи државни празници: Дан рођења Његова Величанства Краља (рођендан Александра I 17. XII, одн. принца Петра II 6. IX), Дан смрти Александра I (9. X 1934), Дан ослобађања од Мађара и отцепљења од Аустро-Угарске и Прослава битке код Куманова (29. X), Дан уједињења (1. XII 1918), Свети Сава (27. I), Дан Јосипа Штросмајера (4. II), Дан Француске (26. III), Дан Зринског и Франкопана (30. IV), Мајчин дан (7. V), Дан Николе Тесле (28. V), Дан Ђирила и Методија (24. V, Дан венчања краља Александра Првог с Маријом (8. 6. 1923), Видовдан и Дан народног просвећивања (28. VI), Дан смрти краља Петра I Карађорђевића (16. VIII), Дан ратне сирочади (Салајпал 2016: 139). Из наведеног се види да су државни и школски празници претежно били везани за лозу Карађорђевића и српску историју.

ска битка, Француски дан. Тај дух агресивног наметања српства у школству, испод плашта југославенства, непознати аутор ишчитава као профашистички и поткрјепљује запажањем како у Голи већ говоре српски. То ново профашистичко идеолошко озрачје зрцали у оживљавању митских архетипских наслага (Свети Сава и Видовдан) и учешћу војних особа у наведеним прославама (Салајпај 2016: 145).

Први, септембарски број по правилу на почетку има прилоге и фотографије о краљу и краљевској породици (пошто је млади краљ рођен у септембру), као и пригодне текстове о југословенству; после атентата у Марсеју од 1935. октобар је посвећен годишњици трагичне краљеве смрти и текстовима о јединству и заједништву. Децембарски број намењен је прослави дана краљевине („Песма јединства“, „Дан уједињења“ и сл.), али и присећању на годишњицу повлачења српске војске преко Албаније. У овом месецу прославља се Божић а од 1935/1936. уводи се и мотив православних празника, Материца и Оцева. Јануар је везан за обележавање Светог Саве – школске славе (нпр. „Пред иконом Светог Саве“ И. Митровића, мада 1936. нема помена Савиндана, већ се објављује слика џамије). Управо у честитању хришћанских празника, тачније двојним честиткама, хришћанима обе вере види се измена политике и дезинтегрисање интегралног југословенства: јануара 1938. уредништво честита Божић и Нову годину читаоцима хришћанске вере (уз песму „Божић“ Вјекослава Вукуше штампа се песма о Светом Сави, а затим прича Мате Ловрака „Бадњак сиротог дрвосече“, све три ћирилицом, па „Божић малог Нацека“ Мартина Фућека латиницом и позоришна игра „Растков одлазак у Свету гору“), 1939. појављује се прва честитка уредништва читаоцима православне вере за Божић и Нову годину, а 1940. свим читаоцима и сарадницима се честита Божић, из чега је јасно да се честитка односи само на читаоце православне вере. Фебруар је посвећен обележавању празника Јосипа Јураја Штросмајера, који је, сматрало се, био родоначелник хрватске идеје југословенства. У марту се постепено уводи Врбица, а у априлу доминирају текстови у вези са пролећем и ускршње теме (нпр. 1937. у априлском броју даје се прилог о Пећкој патријаршији), али и обележавање Дана Зринског и Франкопана. У мају се обележава Ђурђевдан: године 1934. на првој страни после насловне штампа је песма Отона Жупанчића „Зелени Ђурђе“, а 1937. и 1939. песме и приче о ђурђевданском уранку. Јун је посвећен крају школске године, предстојећем распусту, али и обележавању видовданског празника (нпр. 1935. песма Живојина Карића „Видовдан“ објављује се уз фотографију Грачанице, 1937. објављује се песма „Косовско цвијеће“, 1938. прилог о Косову пољу а 1939. „Видовдан“ Вјекослава Вукуше). (Обележавање православних празника видљиво је и у причи Новака Арсенина „Код друга на слави“ – 1940/2.)

Однос према друштвеноисторијским догађајима

Одсуство друштвено-историјске стварности у *Полиџици за децу* најочигледније је у време значајног историјског догађаја, убиства краља у Марсеју 9. 10. 1934. Крајем августа у неколико бројева објављују се писма малог Перице из Париза, што је вероватно представљало својеврсну најаву краљеве посете Француској, али већ у децембру после атентата објављује се прилог о томе како је Божић Бата стигао у Париз, као да у Француској два месеца раније није убијен краљ. Информативни и дневно-политички лист какав је *Полиџика* свакодневно, недељама извештава о убиству, реакцијама, политичким дешавањима, о сахрани – за то време две недеље нема *Полиџике за децу*. Први број појављује се 25. октобра, али судећи по садржају, као да се ништа није десило. На насловној страни доноси се текст којим као да се иде најдаље могуће од актуелних историјских дешавања: „Писмо за децу из Токија: мали Јапанци и њихова љубав за старе самураје“, а и у остатку стални сарадници прилажу своје змајјовинске песме: чика Андра има песму „Како је до млека дошла маца сека“, а Брана Цветковић песму о зеки и жаби. За то време, *Југословенче* читав октобарски број посвећује краљу. Лист је црно-бели, на насловној страни фотографија краља је у црном раму са трновим венцем (мучеништва). И следећи бројеви посвећени су краљевској породици у болу, краљици мајци која се приказује у црнини и посвећују јој се песме. Новембарски број је у црвеној боји и а портрет младог краља на насловници смештен је у краљевски грб.

Крај тридесетих година и почетак четрдесетих, уочи самог рата, у *Полиџици* је испуњен фотографијама ратних разарања, ширењем нацистичке војске по Европи, узнемирујућим вестима о прекидима дипломатских односа међу земљама – а са страница *Полиџике за децу*, која је, додуше, мање редовна него ранијих година, весело се смеше Дизнијеви јунаци, насмејана деца из песама-стрипова и животиње. Током марта и априла насловна страна *Полиџике за децу* посвећена је стрипу Ђорђа Лобачева *Чаробњак из Оза* – чак и на дан мартовских демонстрација. Последњи априлски бројеви оба листа из 1941, пред бомбардовање и улазак Југославије у Други светски рат, изнова су различити у односу према актуелним догађајима, али у обрнутом смислу. *Југословенче* је по уобичајеном програму рада у школама посвећено пролећу и објављује причу Данице Бандић „Зечићи траже пролеће“, а рубрика *Лейа наша домовина* објављује прилог о Цриквеници. Међутим, у последњој предратној *Полиџици за децу* од 3. марта (1941/13) и поред насловног стрипа о доживљајима у земљи Оз наговештавају се зебња и страх пред будућношћу. Цела последња страна доноси причу Бранка Сучевића „Залогаш хлеба“, којом се најављују године рата – и глади. Почетак

приче: „Метнимо преда се залогај хлеба, саберимо све своје душевне снаге и размишљајмо о тој драгоцености ствари без које не можемо да живимо, која нам је увек пред очима, за којом многи гладан уздише, а о којој тако мало размишљамо“ (1941/13: 52) злослутан је и експлицитно опомињући. Тиме видимо да је уредник био крајње опрезан и дискретан у алузијама на актуелне догађаје, али их је било.

Закључак

У раду смо анализирали два сасвим различита листа за децу која су излазила у истом граду током специфичног историјског периода – настанка и разарања Краљевине Југославије. Листови које смо анализирали обрађали су се детету са сасвим различитим тенденцијама: један да га развесели, подстакне на машту, креативност и сачува од драматичне, угрожавајуће стварности (али и да му прикаже њену другу, скривену страну), а други да га васпита као припадника новостворене нације, поштоваоца владајуће династије и државног устројства. Такође, *Полијтика за децу* јасно је профилисана ка српском националном и религиозном идентитету (обележавањем породичних и религиозних празника и инсистирањем на слици детета у породичном контексту), док уредништво *Југословенчејша* систематски брише национални идентитет и преобликује га у југословенски. Политичка уверења која су преносили такође су диспаратна: и поред крајње обазривости, *Полијтика за децу*, за разлику од агресивно оријентисане државне пропаганде *Југословенчејша*, допушта снажну субверзију, тј. сасвим отворене нападе на друштвени поредак, и то не као случајни ексцес, већ континуирано, током пуне две године. Тешко је поверовати да се Вучова побуна могла наћи у Цветковићевом листу без његове сагласности, чиме се посредно оцртава и уреднички однос према режиму.

Читаоци *Полијтике за децу* били су добро обавештени о свему што је било актуелно у међуратном периоду: о техничким достигнућима (авијацији), новим уметностима (филму, стрипу, цртаном филму), о егзотичним културама и људима других раса, али и о спортским јунацима новог доба – фудбалерима. Што се тиче књижевног утицаја, читаоци *Полијтике* могли су да сазнају све најбоље из српске, па и понешто из европских књижевности за децу; могли су да васпитавају свој естетски укус на укрштају традиционалног, поучног и новог, авангардистичког. Читаоци *Југословенчејша*, са друге стране, могли су да се добро упознају са књижевностима народа из краљевине. Иако су књижевне вредности значајног процента текстова у овом листу неупитне, као и избор књижевника, оне бледе пред радикалним,

острашћеним и памфлетским идеолошким садржајима који преплављују стране листа и деструишу његов књижевни квалитет. Стога ова два дечја листа откривају лице и наличје исте епохе – оно државно, програмско, идеолошко, и оно субверзивно, иновативно, разиграно и естетско. Због чињенице да данас *Југословенче* спада искључиво у историјски куриозитет о заблудама једне епохе, а садржаји *Полиџике за децу* су и даље једнако актуелни и живи (и стрип, и Дизнијеви јунаци и књижевна дела) – са задовољством можемо констатовати убедљиву победу естетског над идеолошким.

ИЗВОРИ

Цветковић, Бранислав (ур.), *Дечја сѝрана, Полиџика*, 1929.

Цветковић, Бранислав (ур.), *Полиџика за децу*, 1930–1941.

Југословенче (ур. Рашић, Дамјан; Срњић, Витомир / Димник, Иван; Милосављевић, Светолик), Београд: Југословенско учитељско удружење, 1931–1941.

ЛИТЕРАТУРА

Буквић 2014 – Bukvić, Dimitrije, „Kosovski mit i ideologija jugoslovenstva: Vidovanski hram Ivana Meštrovića“, *Sociološka liča*, VIII/2, 83–91.

Димић 1997 – Димић, Љубодраг, *Кулџурна ѝполиџика у Краљевини Југославији 1918–1941*, II, Београд: Стубови културе.

Зупан 1999 – Zupan, Zdravko, *Zlatno doba srpskog stripa ili Strip u Srbiji 1935–1941, Projekat Rastko* – Biblioteka srpske kulture na Internetu, jul 1999, доступно на: <https://www.rastko.rs/strip/zupan-zlatnodoba.html>

Љуштановић 2012 – Љуштановић, Јован, *Књижевности за децу у оїлегалу кулџуре*, Нови Сад: Змајеве дечје игре.

Опачић 2011 – Опачић, Зорана, *Наивна свесѝ и фикција*, Нови Сад: Змајеве дечје игре.

Опачић 2017 – Опачић, Зорана, „Авијатичарски путописи Станислава Кракова (надземаљска перспектива авангардне путописне прозе)“, *Научни сасѝанак славистиа у Вукове дане*, МСЦ, Београд, 46/2, 2017, 427–438.

Опачић 2018 – Опачић, Зорана, „Два и по века српске књижевности за децу и младе“, у: *Анѝолоѝија књижевности за децу 1*, Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 14–49.

Петрановић 1988 – Петрановић, Бранко, *Исѝорија Југославије 1918–1988*, књ. 1, *Краљевина Југославија 1914–1941*, Београд: Нолит.

Петровић 2008 – Петровић, Љубомир, „Југословенско друштво између два рата“, *Историја 20. века: часопис Института за савремену историју*, год. 26, бр. 2 (2008), 23–44.

Пијановић 2012 – Пијановић, Петар, *Српски културни круи 1900–1914*, Београд: Институт за књижевност и уметност.

Радојевић 2012 – Радојевић, Мара, „Југословенска идеја као део југословенског културног наслеђа“, у: Ковачевић, Иван (ур.), *Опеди о југословенском наслеђу*, зборник радова са научног скупа *Оквири конститивисања југословенског културног наслеђа*, Београд: Српски генеалогски центар / Филозофски факултет, 21–38.

Салајпал 2016 – Tereza Salajpal, „Zrcaljene ideološke matrice u školstvu prekodravља – u četiri državna okvira“, *Cris*, god. XVIII., br. 1/2016, 133–147.

Стевановић 2010 – Stevanović, Lada, „Nacionalno vaspitanje. Konstrukcija jugoslovenske nacije u časopisu *Jugoslovenče* (1931–1941)“, *Traditiones*, Vol 39, br. 1 (2010), 37–55.

Тасић и др. 1995 – Тасић, Никола, Зотовић, Љубица и др., *Историја Београда*, Антонић, Здравко (ур.). Београд: Балканолошки институт САНУ, Драганић.

Zorana Oračić

LITERATURE AND IDEOLOGY IN CHILDREN'S MAGAZINES OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA

(*Politika za decu* [*Politika for Children*] and *Jugoslovenče* [*Little Yugoslav Child*])

Summary: This paper analyses two different children's periodicals, the weekly *Politika za decu* and the monthly *Jugoslovenče*, both published in Belgrade from the creation to the destruction of the Kingdom of Yugoslavia. We compared their editorial politics, popularity, circles of associates, literary poetics and their attitudes towards social events. *Politika za decu* is characterized by the creative and editorial mark of the writer and illustrator Branislav Cvetković. The importance of contemporary authors was measured by their contributions to this supplement: apart from the existence of traditional post-Zmaj literature in it, the key texts of interwar (Vučo's long poems, short poems and stories, Cvetković's stories) and contemporary literature (stories by Desanka Maksimović, Branko Ćopić, Gvido Tartalja, Jelena Bilbija et al.) were published here for the first time. During the 6th January Dictatorship and afterwards, the supplement became an oasis for the subversive Aleksandar Vučo, who spent two years criticizing the regime in his texts. Besides, the supplement was visually innovative: among its illustrators are the most important comic authors (e.g. Đorđe Lobačev) and it was one of the first periodicals that introduced Disney's Mickey Mouse comics. The readers of *Politika za decu* were well-informed about technical achievements (aviation), new art forms (films, comics, animated films) and the sport heroes of a new age – football players.

On the other hand, *Jugoslovenče* was a school monthly periodical, founded by the state regime and published by the Yugoslav Teachers' Association, intended to create a new integral Yugoslav identity for the young generations. Although it was defined as a literary journal and supplemental lecture for all primary school pupils in the entire kingdom, and some of the best Yugoslav writers contributed to it, its pamphletary ideological content destroyed its literary value. In this paper, we pointed out numerous mechanisms of introducing integral Yugoslavism. Therefore, those two children's periodicals uncover the face and reverse of the Yugoslav royalist epoch – the state-approved one, programmatic, ideological, and the subversive one, innovative and aesthetic.

Key words: interwar children's periodicals, *Politika za decu*, *Jugoslovenče*, Kingdom of Yugoslavia, ideology, integral Yugoslavism, rebellion against the regime, traditional and modern literature, comics.

Jelena LALATOVIĆ*
Institut za književnost i umetnost,
Beograd

050.488ЈУГОСЛОВЕНЧЕ"1931/1941"
оригинални научни рад

„JUGOSLOVENSKI SREDNJI VEK“ – DISKURSI NACIONALIZMA, MODERNIZACIJE I TRADICIJE U ČASOPISU *JUGOSLOVENČE*¹

Apstrakt: U ovom radu analiziram rubriku *Jugoslovenski velikani* u časopisu *Jugoslovenče*, jer je unutar časopisa predstavljala poziciju „kurikularne reforme“ tj. mesto na kome se formirao pedagoško-didaktički diskurs o zajedničkoj prošlosti jugoslovenskih naroda. Metodološki okvir od kojeg polazim u analizi jeste trostruk. Uvažavajući uvide R. Skoulsa (Robert Scholes) o modernoj periodici kao tekstualnom prostoru na kome se artikuliše i diskutuje modernost, kroz analizu rubrike *Jugoslovenski velikani*, kao supstrata uredničke politike časopisa, nastojim da pokažem da konstrukcija jugoslovenskog srednjeg veka (izbor znamenitih „Jugoslovena“ iz daleke prošlosti i naracija o njima) nužno stoji u antagonističkom odnosu prema modernizaciji. Dalje, ovaj anti-modernistički impuls dovodim u vezu sa ideologijom jugoslovenstva koju urednička politika reprezentuje, ukazujući na kontradiktornosti i ograničenja tradicionalističkog i etnonacionalističkog shvatanja zajedništva jugoslovenskih naroda. Naposletku, međudnose modernizacijskih procesa, ideologije jugoslovenstva i (pseudo)istoriografske naracije tumačim pomoću kategorije roda, zbog čega je predmet analize i književnost objavljivana u časopisu *Jugoslovenče*. Oslanjajući se na istraživanja Rite Felski (Rita Felski) i Nire Juval Dejvis (Nira Yuval Davis), koja su pokazala da je koncepte modernosti i nacije nemoguće shvatiti bez uvažavanja rodnih politika na kojima, uglavnom prećutno, počivaju, nevidljivost žena kako u rubrici *Jugoslovenski velikani*, tako i u celom časopisu, dovodim u vezu sa ograničenim brojem ženskih rodnih uloga (majke i domaćice), koje se u književnosti ovog časopisa predstavljaju kao poželjne za buduće Jugoslovenke.

Ključne reči: časopis *Jugoslovenče*, antimodernizam, studije moderne periodike, etnonacionalizam, jugoslovenstvo, rod i nacija

---

* zlatnalala@gmail.com

¹ Rad je nastao u okviru projekta *Uloga srpske periodike u formiranju književnih, kulturnih i nacionalnih obrazaca* (178024), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Studije moderne periodike, onako kako su ih definisali Robert Skouls (Robert Scholes) i Šon Lejtam (Sean Latham) u tekstu *Nastanak studija periodike* (*The Rise of Periodical Studies*), donele su neke od potencijalno ključnih uvida za razvoj savremene književne historiografije.² Naime, ove studije pokazale su da je moderna (u smislu epohe) i modernistička štampa (u smislu plediranja za modernizam kao kulturni fenomen, modernističke poetike i sl.) ne samo ključna za preispitivanje samog pojma modernosti i modernističkog kanona nego i za fundamentalno razumevanje fenomena modernističke kulture kao kulture u kojoj umetnost postaje mesto osvešćene artikulacije ideološkog i političkog sadržaja (prema Kolarić 2017: 21–61). Razlozi za to leže, između ostalog, i u činjenici da istorijski razvoj štampe, te njeno raslojavanje na masovnu i elitnu (najčešće časopisi koji se bave književnošću i kulturom) kao preduslove podrazumeva uspostavljanje građanske javnosti (onako kako ju je definisao Jirgen Habermas), te procese industrijalizacije privrede i modernizacije društva.

Procesi stvaranja i raslojavanja javne sfere proizašli iz kapitalističke modernizacije ogledaju se u časopisima na barem dva načina: kroz sam proces proizvodnje, tj. formiranje interesnih grupa koje svoje političke, kulturne identitete tj. političke zahteve izražavaju okupljanjem oko časopisa i kroz tekstove u kojima se aktuelni društveni problemi posredno ili neposredno reflektuju, a neretko i otvoreno diskutuju/pretresaju. Iako bi se moglo reći da zastupa sasvim suprotan pristup proučavanju periodike od onog koji zagovaraju studije moderne periodike, i Dušan Ivanić, jedan od pionira u istraživanju časopisa kod nas, konstatuje da je za vreme Kraljevine Jugoslavije gotovo svaka struka imala svoje glasilo, time prepoznajući društvenu stratifikaciju svojstvenu modernosti kao relevantnu za časopisnu produkciju (Ivanić 2010: 53). Interesne skupine okupljene oko časopisa, različite javnosti, modernizacija i formiranje moderne države povezani su sa još jednim za modernost krucijalnim konceptom – sa konceptom nacije.

Danas je već opšte mesto humanističke literature da su nacije u velikoj meri diskurzivno konstruirane. Uloga štampe u toj konstrukciji postaje više nego samoočigledna kada u obzir uzmemo da je kultura sredstvo legitimisanja nacije (o tumačenjima koja povezuju i ideološko-političko i kulturalno poimanje nacije videti npr. Stefanović 2018: 53). Zbog toga nacionalni i nacionalistički diskursi posežu za kvaziistorijskim naracijama, sa ciljem da ovu modernu pojavu prikažu kao teleološko ishodište prastarih istorijskih kontinuiteta (Hobsbom i Rejndžer 2011). U uvodu za zbornik radova *Izmišljanje tradicije*, čiji je priređivač zajedno

² Ovaj tekst može se tretirati kao programski, ali je važno imati u vidu, pre svega, i uticaj feminističkih studija periodike/istorije medija (videti npr. studiju Džejn Marek [Jayne E. Marek]) *A Distorting Lens. Ezra Paund and Literary Editors* ili *The Feminist Periodical Press: Women, Periodical Studies and Modernity* autorke Barbare Grin [Barbara Green], da pomenem samo neke), te značaj kompletnog Skoulsovog opusa, posebno onog u koautorsvu sa Klifordom Vulfmanom (Clifford Wulfman).

sa Terensom Rejndžerom (Eric Hobsbawm, Terence Ranger), Hobsbom tvrdi da izmišljene tradicije, poglavito vezane za proces konstituisanja nacija i nacionalnih država u doba moderne, karakteriše korišćenje stare građe sa ciljem da se proizvede jedna nova kulturno-politička paradigma: „Ukratko, te tradicije su odgovor na nove situacije, koje uzimaju oblik reference na staro ili uspostavljaju sopstvenu prošlost putem navodno obavezujućeg ponavljanja“ (Hobsbom i Rejndžer 2011: 6–7). Ciljevi izmišljanja tradicija uglavnom se svode na utvrđivanje kriterijuma za članstvo među pripadnicama i pripadnicima (buduće) nacije, legitimizaciju novih društvenih institucija, te stvaranje kolektivnog identiteta.

U ovom radu pokušaću da dokažem da okosnicu sadržaja časopisa za decu *Jugoslovenče: književni list našeg mladog naraštaja*, koji je izlazio u Kraljevini Jugoslaviji u periodu od 1931. do 1941, čini upravo postupak izmišljanja tradicije koji počiva na jednoj specifičnoj viziji jugoslovenstva. Ideja zajedništva južnoslovenskih naroda jedna je od, i teorijski i iz perspektive realpolitike, najuticajnijih ideja od druge polovine 19. do kraja 20. veka. Ona, često simultano (što uspostavlja niz društvenih i ideoloških kontradiktornosti bez čijeg rasvetljavanja nije moguće razumeti epohalni karakter ove ideje), obuhvata raspon od ideje ujedinjenja južnoslovenskih naroda na osnovama jezičko-kulturne srodnosti, preko građansko-nacionalne i nacionalističke ideje državne zajednice, do njene transformacije u polugu oslobođenja radničke klase tj. u oslonac antifašističke borbe neposredno pre Drugog svetskog rata i tokom Narodnooslobodilačke borbe i Revolucije. Kulturni dometi ove ideje mogu se sameriti i u odnosu na činjenicu da se i književnoistorijska periodizacija jugoslovenskih književnosti može izvršiti na osnovu transformacija i različitih aspekata ove ideje. Pojednostavljeno rečeno, to čini i Endru Baruh Vahtel u svojoj studiji *Stvaranje nacije, razaranje nacije* (Vahtel 2001), kada govori o nekoliko paradigmi jugoslovenske kulture: o dominaciji romantičarski shvaćene uloge srpske narodne tradicije u periodu jezičko-kulturne reforme Vuka i Daničića (kao i ilirskog pokreta), o multicentričnoj viziji jugoslovenske kulture kao jedinstva etničkih posebnosti u periodu stvaranja prve jugoslovenske države – kraljevine – ili o, uslovno rečeno, nadnacionalnim tendencijama u različitim fazama druge jugoslovenske države – republike. Diskurs vladavine/diktature kralja Aleksandra Karađorđevića oslanja se na ideologiju jedinstva etničkih posebnosti (odatle potiče diskurzivna hegemonija ideologeme o „troimenom narodu“, odnosno tri „plemena“ – srpskog, hrvatskog i slovenačkog – u zajedničku državu), ali sa ciljem ekonomskog i političkog ojačavanja kako kapitalističke klase u Jugoslaviji, tako i dinastije Karađorđević³.

³ Videti pregledne studije u ovoj oblasti, na primer, Branko Petranović. *Istorija Jugoslavije 1918–1978*. Beograd: Nolit, 1980. Ili Jovo Bakić. *Ideja jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma: 1918–1941: sociološko-istorijska studija*. Zrenjanin: GNB Žarko Zrenjanin, 2004.

Tek kada uzmemo protivrečnost i kompleksnost ovih okolnosti u obzir, možemo uspostaviti pouzdanu osnovu za kritičku interpretaciju onoga što je *jugoslovensko* u kulturnoj ideologiji koju reprezentativni časopisi za decu u Kraljevini Jugoslaviji plasiraju. Rubrike *Naša domovina u slici i reči* i *Jugoslovenski velikani*, u kojima se, kako već sami naslovi sugerišu, najeksplicitnije kreira identitet „Jugoslovenčeta“, odnosno budućeg građanina Kraljevine Jugoslavije, predstavljaju osnov uredničke politike iz nekoliko razloga. Najpre, s izuzetkom beležaka ili preporuka za čitanje, ove rubrike čine tekstovi koji i po vizuelnoj formi i po retorici i po sadržaju odudaraju od ostatka dominantno književnih priloga. Po naslovu književnih priloga uvek je lako zaključiti da li se radi o priložima čija je funkcija jasno didaktičko-ideološka, dakle u svrhe nacionalnog odgoja, ili o priložima sa apstraktnom etičko-vaspitnom porukom koji se uobičajeno nalaze u časopisima za decu. Dalje, ove rubrike, u časopisu koji je, kao jedini dečji list koji izdaje Jugoslovensko učiteljsko udruženje, sa preporukom Ministarstva prosvete, istovremeno namenjen i đacima i nastavnom kadru, kao dodatno didaktičko sredstvo, obiluju sadržajem koji simulira sadržaj listova za odrasle, zbog čega poseduju povlašćeno mesto u časopisu. Autor rubrike takođe je i glavni urednik *Jugoslovenčeta* – Damjan V. Rašić – predsednik Jugoslovenskog učiteljskog udruženja, a sam časopis jeste jedini dečji list koji izdaje ovo udruženje. Dok je rubrika *Naša domovina u slici i reči*, koja donosi estetizovane fotografije raznih predela Jugoslavije i uglavnom geografske opise (vrlo verovatno su demografske i etnografske karakteristike svesno izbegavane, jer zahtevaju objašnjenje koje je kompleksnije od onog koji odgovara primordijalističkim shvatanjima nacije), fokusirana na poticanje osećaja horizontalne pripadnosti jugoslovenskoj naciji, rubrika *Jugoslovenski velikani*, oslonjena na tri toposa – topos državnosti, topos (jugo)slovenskog oslobođenja od stranih sila, u čemu upotreba južnoslovenskih jezika ima važnu ulogu, i topos zajedničkog porekla tri konstitutivna naroda – čini sasvim suprotno. Budući da su u mom fokusu diskursi tradicije i modernizacije, u ovom radu baviću se isključivo potonjom rubrikom, tj. načinima na koje urednička politika časopisa *Jugoslovenče* predstavlja oblik intervencije u realnost posredstvom izmišljanja tradicije.

Takođe, pokušaću da dokažem da je vizija etnički i etatistički shvaćenog jugoslovenstva, koja se plasira u ovom časopisu, antimodernistička, u smislu u kojem je antimodernizam definisao Zoran Kravar: kao skup retrogradnih stavova, filozofska i svetonazorska paradigma suprotstavljena modernizmu, koja, međutim, ne postoji tj. nije operativna kategorija izvan okvira moderne (Kravar 2003: 31–70). Zazivanje primordijalnih korena jugoslovenskih naroda umesto podsećanja na nedavnu prošlost i recentno istorijsko iskustvo koje je rezultiralo osnivanjem nove zajedničke države jeste jedan od primera antimodernističkog mišljenja. Prigovor koji bi se unapred mogao uputiti – da su listovi za decu *po*

difoltu privrženi tradicionalnim književnim obrascima, te da modernizmu zbog toga tu nema mesta – ne stoji – jer bi to značilo izjednačavanje modernosti i modernizma sa modernističkim kanonom „za odrasle“. Kao deo javne sfere nastale kao direktan proizvod modernizacijskih procesa u društvu, i časopisi za decu podležu preispitivanju uticaja tradicionalnog i modernog. Samo prisustvo izmišljenih tradicija u svrhe izgradnje nacionalnog identiteta svedoči da časopisi za decu, podjednako kao i kulturni proizvodi za odrasle, reflektuju duh vremena i njegove unutrašnje protivrečnosti. Štaviše, ako Hobsbom tvrdi da su „izmišljene tradicije važni simptomi, pa prema tome indikatori problema koji drugačije ne bi mogli da se prepoznaju, i razvojnog toka koji bi inače bilo teško identifikovati i datirati“ (Hobsom 2011: 23), onda postoji evidentan istraživački legitimitet da se diskursi dečjih časopisa proučavaju baš kao diskursi, analitičkim sredstvima koja se primenjuju i na časopise i na književnost za odrasle.

Drugim rečima, Hobsbom ukazuje na to da izmišljene tradicije, čak i kada se radi o rubnim tj. marginalnim pojavama, jasno signaliziraju neke društvene tendencije. Margina tj. rubna pozicija jeste pojam koji povezuje književnost za decu, u ovom slučaju štampu namenjenu deci, i izmišljene kontinuitete. Da bih razjasnila šta u ovom kontekstu podrazumevam pod marginalnim, najpre moram da objasnim koje određenje dečje književnosti ovde koristim. Istorijska naracija u časopisu *Jugoslovenče*, bez obzira na to što je reč o paranaučnom diskursu, nedvosmisleno reprodukuje vladajuću ideologiju Kraljevine Jugoslavije. Kako je, ponavljam, reč o listu koji ima nedvosmislenu podršku državnih institucija, on se niukoliko ne može smatrati marginalnim u smislu društveno nevidljivim, politički osporavanim i sl. Međutim, marginalnost ovde proizlazi iz toga što su deca shvaćena kao društvena grupa koja ne polaže pravo na subjekatsku poziciju, zbog čega je i književnost za decu shvaćena kao suštinski drugačija u odnosu na književnost za odrasle. U časopisu *Jugoslovenče*, budući da se sve vreme, samom namenom časopisa, insistira na autoritetu nastavnika, koji samo dopunjuje autoritet nacije i kralja Aleksandra I Karađorđevića, figura deteta, učenika osnovne škole, kao naratera, uobličena je u koncepciji deteta kao poslušnog i pasivnog, a ne kao, makar delimično, ravnopravnog čitatelja. Autoritet nastavnika i status ovog lista kao pedagoškog instrumenta očituje se i u preporuci koju je Ministarstvo prosvete 11. 09. 1931. uputilo nastavnicima i direktorima škola širom Jugoslavije (s izuzetkom Dravske banovine, u kojoj izlazi *Naš rod*, časopis Jugoslovenskog učiteljskog društva namenjen učenicima na slovenačkom jeziku). U preporuci se kaže sledeće: „Kako sama ideja kojoj je *Jugoslovenče* namenjeno stoji potpuno u skladu sa zadatkom osnovne škole, naročito u pogledu *nacionalnog vaspitanja*, preporučujemo ga svim upraviteljima i nastavnicima osnovnih škola“.⁴

⁴ Kurziv je moj.

Stoga ovde pojam dečje književnosti koristim u određenju koje mu u *Uvodu u dječju književnost* pripisuju Marijana Hameršak i Dubravka Zima – kao vrstu žanrovske razlike koja može proizlaziti iz „specifičnosti autorske dimenzije dječje književnosti“ (Hameršak i Zima 2015: 135). Žanrovske osobenosti dečje književnosti u ovom radu biće istaknute i na jednoj drugoj razini. Naime, Hameršak i Zima tvrde da je igrokaz kao *rubni* žanr književnosti za decu (u smislu žanra koji je potcenjen i nedovoljno istražen u odnosu na lirsku pesmu, pripovetku i roman za decu), istovremeno i „ideološki prostor raznih tipova didaktičnosti u rasponu od doktrinarne političke ili vjerske poduke, do uopćenih, ali vrijednosno i povijesno također specifičnih pouka“. One ukazuju i na značaj „razmatranja o napetosti između emancipacijskih i stabilizacijskih tendencija igrokaza, kao i između shvaćanja dječjih čitatelja i gledatelja kao aktivnih ili pasivnih subjekata“ (Hameršak i Zima 2015: 152). Ove odlike igrokaza kao žanra biće važne za iščitavanje odnosa roda i nacije, imajući u vidu da se ograničenost ženskih rodnih uloga možda najjasnije ogleda u igrokazu, jednoj od redovnih rubrika u časopisu *Jugoslovenče*, koju potpisuje grafički urednik lista Miloš S. Matović.

Jugoslovenski srednji vek: prefiguracija Kraljevine Jugoslavije i Kralja Ujedinitelja

Izgradnja integralne tj. multikulturalne jugoslovenske kulture bila je jedan od strateških ciljeva kako jugoslovenske države i njene dinastije tako i velikog dela jugoslovenskih kulturnih elita. No, ubrzo nakon osnivanja zajedničke države postalo je jasno da je za Kraljevinu multikulturalna kulturna politika sve manje relevantna, a nametanje srpske hegemonije i u kulturnom i u političkom životu postaje izvor razočaranja za mnoge jugoslovenski orijentisane književnike, umetnike i intelektualce. U periodici iz 20-ih i 30-ih godina prošlog veka nailazimo na brojna svedočanstva inauguracije novog vida jugoslovenske ideje, prodiranja diskursa koji su se oslanjali na stariju viziju jugoslovenstva, koju Endru Baruh Vahtel imenuje kao romantičarsku i srbocentričnu (Vahtel 2001: 99–101), i naposljetku stičemo uvid u nastanak ozbiljne krize jugoslovenske ideje, što se jasno može videti upravo na primeru izmišljenih tradicija, kako je Hobsbom argumentovao. U tom smislu, pokušaću da ukažem na slojevitost reperkusija u razumevanju odnosa kulture i vladajuće ideologije, koje oživljavanje jednog diskursa iz prošlosti u izmenjenim društvenim okolnostima proizvodi. Lada Stevanović je, pišući o kulturnoj i obrazovnoj politici *Jugoslovenčeta*, ovu pojavu imenovala kao jugoslovenski identitet „konstruisan pre svega od već konstruisanog srpskog identiteta, sa primesama hrvatske i slovenačke kulture i istorije“

(Stevanović 2010: 53)⁵. To je polazišna tačka za razumevanje kako se i značenje *srpskog* i *srpstva* menjalo unutar naizgled jednoznačnog nacionalnog diskursa, koji se navodno proteže kroz vekove.

Časopis *Jugoslovenče* pojavljuje se, dakle, u vreme ozbiljne društveno-političke krize u Kraljevini Jugoslaviji, te predstavlja pokušaj da se kulturnim delovanjem iznova uspostavi legitimitet jugoslovenske nacije (a time i države), a posledično i osećaj jugoslovenskog jedinstva. On počinje da izlazi u septembru 1931, dakle, u trenutku kada Oktroisani ustav formalno ublažava Šestojanuarsku diktaturu, kao list pod direktnom kontrolom državnih institucija, zbog čega treba biti kritički nastrojen u oceni karaktera vizije jugoslovenstva na kojoj urednička politika ovog časopisa počiva. Naime, iako je ideja o zajedničkoj jugoslovenskoj državi načelno pozitivna⁶ i, kao što će se videti na primeru *Jugoslovenčeta*, u

⁵ U radu *Nacionalno vaspitanje: konstrukcija Jugoslovenske nacije u časopisu Jugoslovenče (1931–1941)*, koji je jedan od pionirskih radova o samom časopisu *Jugoslovenče*, ali i na polju analize diskursa u predratnim časopisima za decu, Lada Stevanović daje obiman pregled svih programskih rubrika u ovom časopisu, odnosno analizu toga kako se jezične i kulturne politike jedinstva i (stvaranja) rivaliteta između tri konstitutivna naroda u Kraljevini Jugoslaviji očituju u ovim rubrikama u celokupnom periodu izlaženja časopisa.

⁶ Ideja zajedništva svih južnoslovenskih naroda svakako predstavlja i kulturni i politički napredak u odnosu na potpirivanje mržnje i sukoba između dve najveće etničke grupe u jugoslovenskom spektru – Hrvata i Srba. Međutim, međuetničke trzavice nisu, kroz čitav 20. vek, bile ograničene samo na Hrvate i Srbe, a ujedinjenje koje ne podrazumeva istinsku jednakost između pripadnika i pripadnika svih etničkih grupa koje potpadaju pod krovni nacionalni kod jugoslovenstva ne sprečava već podstiče međuetničku netrpeljivost. Ova tvrdnja može se potkrepiti i zaključcima jedne zaboravljene emancipatorske tradicije – srpske socijaldemokratije. Naime, ideja Balkanske socijalističke federacije, kao političkog otpora nastajuće radničke klase na Balkanu imperijalnim silama, početkom 20. veka, umesto fokusa na jugoslovenske narode kao kulturnu zajednicu iz koje treba da proistekne politička zajednica, akcenat stavlja na interes celokupne radničke klase Balkana, kao proizvodne snage podeljene između interesa nacionalnih buržoazija u nastajanju i imperijalističkih projekata Rusije, Austrougarske, Velike Britanije i Osmanskog carstva (v. Dimitrije Tucović. *Izabrani spisi*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1964. i Svetozar Marković. *Izabrani spisi*. Novi Sad: Muzej socijalističke revolucije Vojvodine, 1974). Bez uvida koje Tucović iznosi u delu *Srbija i Arbanija: jedan prilog kritici zavojevačke politike srpske buržoazije* (1914), da je savez nacionalnih buržoazija – Prizrenska liga – nastao sa ciljem konačnog ukidanja osmanske vladavine – iz faze odbrane nacionalnih interesa promptno prešao u mikroimperijalističku agresiju na sever Albanije i time stvorio etničku netrpeljivost između srpskog i albanskog naroda, dve važne emancipatorske poente ostaju nevidljive: 1) da je etnička netrpeljivost na Balkanu proizvod sadežstva imperijalizma i nacionalizma, koji, zarad ekonomskih interesa kapitalističke klase, neprekidno generišu nove nacionalne neprijatelje, a ne inherentnih antropoloških i kulturoloških obrazaca naroda Balkana, te 2) da je perspektiva koja problem nacionalizma reducira na srpsko-hrvatsko (ne)prijateljstvo nedovoljna da objasni protivrečnosti jugoslovenstva, i unekoliko ponavlja logiku prema kojoj je nacionalna ravnopravnost makedonskog, albanskog i muslimanskog/turskog stanovništva uvek u drugom planu. Takođe, važno je istaći odjek ovih ideja u okvirima vremena u kojem nastaju. Ideja Balkanske socijalističke federacije proizvod je dijaloga i saradnje srpske socijaldemokratije sa socijaldemokratskim partijama Bugarske, Rumunije, Grčke, gde se, u okvirima Druge internacionalne,

određenim slučajevima samo naizgled suprotstavljena etničkom nacionalizmu, ona poprima sasvim drugačiji karakter kada je diktirana sa instance najviše državne vlasti, prvenstveno kao sredstvo pacifikacije nezadovoljstva i maskiranja nejednakosti, i socijalnih i nacionalnih. Privrženost vlasti i karadorđevićevskoj ideologiji jugoslovenstva najpre se ogleda u tome što diskurs časopisa, a neretko i njegov vizuelni sadržaj, izjednačavaju jugoslovenstvo sa dinastijom Karadorđević. Razlog za negovanje kulta ličnosti vladara⁷ – i tadašnjeg kralja Aleksandra I Karadorđevića i prestolonaslednika Petra – prilično je očigledan: ujedinjenje jugoslovenskih naroda, tj. njihovo oslobođenje od Osmanske i Austrougarske imperije rezultiralo je stvaranjem zajedničke države pod Karadorđevićima.

Međutim, da se zaista radi o etatističkom poimanju jugoslovenstva koje se personifikuje kroz kult ličnosti, a ne o formulaičnim iskazima odanosti dinastiji, rečito govori rubrika *Jugoslovenski velikani*. Tokom prve godine (period od 1931. do 1932) izlaženja ovog časopisa, u rubrici *Jugoslovenski velikani* D. V. Rašić skicira portrete istorijskih ličnosti, mahom kraljeva – Karadorđa, vođe Prvog srpskog ustanka, hrvatskog kralja Tomislava, bosanskog kralja Tvrtka, Ljudevita Posavskog, panonskog kneza iz 9. veka, kralja Petra I i Aleksandra I Karadorđevića, te poslednjeg hrvatskog kralja Petra Svačića – a sve ove istorijske ličnosti povezane su fiktivnim državotvornim (u krajnje modernom smislu te reči) etosom; naime, svaki od njih je, s izuzetkom Karadorđa, čija je „zasluga“ u tome što je rodonačelnik dinastije Karadorđević, i Petra Svačića, čiji lik funkcioniše kao amblem hrvatskog „ropstva“ do jugoslovenskog ujedinjenja, u nekom trenutku „ujedinio“ neke grupe Južnih Slovena u smislu suživota ili u zajedničkoj borbi protiv veće sile, unutrašnjeg neprijatelja i sl.

Kontinuitet sa sadašnjošću uspostavlja se na dva nivoa – motivom drevne težnje za zajedničkom državom, gde se insistira na ulozi Karadorđevića u njegovom ostvarenju, i motivom sloge/nesloge. Tako Damjan V. Rašić, u okviru rubrike *Jugoslovenski velikani*, objašnjava mladim čitaocima u jednom od prvih tekstova, koji nose naslov po imenu ličnosti o kojoj govore, da su se „Pod knezom Ljudevitom zajednički borili Hrvati, Srbi i Slovenci za svoju slobodu. Još onda su oni znali da su jedan narod i da treba da imaju svoju državu. Da nije bilo nesloge, možda bi i onda odolevali navali tuđina“ (*Jugoslovenče* 1/1931: 6–7). Veštačko uspostavljanje kontinuiteta sa dalekom prošlošću uvek je centrirano oko

---

kao najznačajni teoretičari ističu bugarski socijalisti Kristijan Rakovski i Ljuben Karavelov. Ne manje važan podatak jeste da je ideja balkanskog jedinstva kao projekta univerzalne emancipacije artikulisana i u protofeminističkom diskursu književnice Dore d'Istrije, o čemu su u studiji *Rod i Balkan* (2017) pisale antropološkinje Svetlana Slapšak i Marina Matešić.

⁷ O duboko patrijarhalnom karakteru kulta ličnosti vladara u jugoslovenskim društvima pisala je Olivera Milosavljević u radu „Otac – genije – ljubimac: Kult vladara – najtrajniji obrazac vaspitavanja dece“.

narativa ispunjena hiljadugodišnjeg sna o zajedničkoj državi, a pitanje nesloge u prošlosti, koja je, prema tumačenjima D. V. Rašića, rezultirala viševjekovnom porobljenošću južnoslovenskih naroda, ispostavlja se kao srž nacionalnog odgoja. Tako osmišljen kontinuitet omogućava da se autonomno nasleđe integriše u kult Karađorđevića. Ako znamo da je Aleksandar I Karađorđević, nakon smrti svog oca, objedinio epitete Oslobođilac i Ujedinitelj, a potom i epitet *kosovskog osvjetnika*, te da ga je prilikom svoje inauguracije u Peći 1924. patrijarh predstavio kao „oslobodioca i ujedinitelja našeg naroda i istorijski prvog naslednika krune Nemanjića“ (Čolović 2016: 297), jasno je kako je nasleđe srpske srednjovekovne države linearno inkorporirano u političku mitologiju tadašnje Jugoslavije.

Međutim, kreiranje *jugoslovenskog* „srednjeg veka“ zahtevalo je drugačije diskurzivne strategije, a „hiljadugodišnji san o zajedničkoj državi“ bila je priča kojom se nasleđe srednjovekovne Hrvatske i srednjovekovne Bosne predstavljalo kao prefiguracija buduće jugoslovenske države i njenog kralja, slično kako su to bile i srednjovekovne srpske zemlje. Ako su „Srbi, Hrvati i Slovenci još tada znali da su jedan narod i da treba da imaju svoju državu“, po toj logici je teritorijalna ekspanzija na vrhuncu moći kneza Dalmacije, kasnije hrvatskog kralja Tomislava Trpimirovića, deo jugoslovenske istorije, kao što je to i proširenje opsega Bosne za vreme vladavine bosanskog bana, kasnije kralja, Tvrtka I Kotromanića. No, motiv nesloge implicitno plasira snažniju političku poruku. Narativ o „slovenskoj neslozi“ komplementaran je narativu o spoljnoj invaziji koja je dovela do porobljavanja. Kao jedan od jugoslovenskih velikana pojavljuje se i poslednji hrvatski kralj Petar Svačić, nakon kojeg hrvatska država potpada pod ugarsku vlast, što Rašić interpretira kao hiljadugodišnje ropstvo Hrvata do ulaska u Kraljevinu Jugoslaviju. Tamo gde interna nesloga nije izvor porobljavanja slovenskih naroda, ona je upozorenje da do gubitka suvereniteta može ponovo doći i figurira kao motiv kojim bi se eventualno propitivanje istorijskog i svakog drugog legitimiteta Aleksandra I Karađorđevića osporilo kao antijugoslovensko, a time upereno i protiv svakog od konstitutivnih naroda.

No, pitanje koje iskrsava samo od sebe jeste zbog čega je rani srednji vek dobio tako važno mesto kada je reč o formulisanju jugoslovenskog identiteta i o nacionalnom vaspitanju, posebno ako se ima u vidu da je jugoslovenstvo jedna od ključnih kulturnih, ideoloških i političkih vizija u veku koji prethodi osnivanju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, tj. Kraljevine Jugoslavije. Prvi „kanon“ jugoslovenskih velikana koji je Rašić sastavio ticao se – kao što vidimo, s izuzetkom Karađorđevića i Karađorđa, za koga se kaže da je bio „Vožd Prvog srpskog ustanka iz kog je ponikla današnja velika Jugoslavija“ (Damjan V. Rašić, „Karađorđe“, 1/1931:9) – fiktivnih srednjovekovnih korena jugoslovenske države. Razlozi zbog kojih urednička politika poseže za konstrukcijom „jugoslovenskog srednjeg veka“ mogu biti višestruki. U studiji *Smrt na Kosovu polju: istorija*

kosovskog mita, u poglavlju posvećenom tome kakvu je ulogu modifikacija raznih verzija kosovskog mita imala u legitimisanju državnih institucija Kraljevine Jugoslavije i kulta Karađorđevića, Ivan Čolović objašnjava:

U slavljeničkom raspoloženju koje posle završetka Prvog svetskog rata vlada u novoj državi nastaloj kao tekovina tog rata, Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca učvršćuje se kult kralja Petra i njegovog naslednika Aleksandra i u tu svrhu se opet koristi njihovo povezivanje sa kosovskim junacima. Ali sada u novim okolnostima, kad se slavi pobeda i stvaranje nove države, Karađorđevići nisu predstavljeni kao kosovoliki i hristoliki martiri, što je bilo potencirano u vreme Velikog rata, nego opet kao moćni osvetnici Kosova i obnovitelji carstva, dakle u ulozi koju su dobili posle Balkanskih ratova (Čolović 2016: 297).

Dakle, posezanje za srednjovekovnim materijalom i njegovo izvitoperenje u kvaziistorijskoj naraciji Damjana V. Rašića posledica su dosledne primene oficijelnog diskursa dvora u obliku biografske pripovesti namenjene deci. Međutim, ma koliko, kao što ćemo videti kasnije, *Jugoslovenski velikani* i veliki deo sadržaja časopisa *Jugoslovenče* samo odražavaju i preslikavaju modele izmišljanja tradicije koji je utkan u najvažnije državne protokole i rituale u vezi sa obeležavanjem godišnjice Kosovske bitke u Kraljevini Jugoslaviji, teško je ne uvideti antimodernistički duh u potrebi da se stvaranje jedne moderne nacije i države (pri čemu, važno je istaći, atribut *moderno* ovde nije upotrebljen kao kvalifikacija, već je upotrebljen relaciono – kao svojstvo modernizacijskih procesa industrijalizacije, militarizacije, stvaranje javne sfere, što su neka od osnovnih obeležja modernosti) legitimiše konstruisanjem praiskonskog južnoslovenskog zajedništva. Razlog za to leži u načinu na koji je kulturno-politički kod jednog vremena opstao i zadio nova, uglavnom konzervativna i opresivna značenja, u novim okolnostima.

U knjizi *Stvaranje nacije, razaranje nacije*, čija je osnovna teza da su uporište, ali i inherentna kontradiktornost izgradnje jugoslovenske nacije uspostavljeni u određenim kulturnim politikama koje su manje ili više uspevale da stvore osećaj zajedništva među narodima na teritoriji Jugoslavije, Endru Baruh Vahtel (Andrew Baruch Wachtel) kaže sledeće: „Iako je Petar Karađorđević bio poznat po svom srpskom nacionalizmu, tokom njegove vladavine osećanje jugoslovenstva oživelo je divovskom snagom“ (Vahtel 2001: 66). Ono što je pre Prvog svetskog rata, tj. pre nacionalnog oslobođenja od Austrougarske i Turske, bilo izvor identifikacije sa tekovinama borbe za nacionalni identitet Srba, ono što je davalo zamajac izjednačavanju srpskog i jugoslovenskog, u okolnostima kada više nema starih imperija i kada je već došlo do proglašenja ujedinjenja tri ravnopravna naroda, ovaj kod poprima značenje srpske hegemonije i težnje ka asimilovanju drugih jugoslovenskih naroda.

Antimodernizam ovde je, dakle, izraz prodiranja etničkog nacionalizma u kulturni kod koji bi trebalo da bude nadnacionalni. Otuda je u književnosti koju

Jugoslovenče objavljuje toliko prisutan imaginarijum o ratniku/junaku/osvetniku Kosova, kao, na primer, u jednoj od programskih pesama: „I čobanče u sviralu zlatnu / zorom budi vitorogo stado; / a nevesta na svilenom platnu / vojnu veze svoje srce mlado“ (Periša G. Bogdanović, „Otađbina“, *Jugoslovenče*, 1/1931: 1). Antimodernističke tendencije, oličene i u oživljavanju Vidovdana i kosovskog zaveta koji teži mitskoj i ratničkoj slavi, a ne komforu svakodnevice, kako se to isticalo i u štampi onog vremena (Čolović 2016: 305–306), jasno se očituju i u često isticanom motivu „rase“, odnosno zajedničkog porekla, čime se, paradoksalno, etnička i nacionalna posebnost svih onih naroda Jugoslavije koji ne spadaju u „troimeni“ narod, a koja je dosledno potiskivana u Kraljevini Jugoslaviji, na izvestan način priznaje. Jedan od primera takve unutrašnje napetosti jeste i pesma jednog od stalnih saradnika *Jugoslovenčeta*, bosansko-hercegovačkog književnika Nazifa Resulovića, u kojoj se lirski subjekat imenuje po regiji, a ne po etnicitetu kao „Đače Povardarče“, odnosno kao „Mala Prizrenka“, dok je smisaono ishodište potvrda jugoslovenskog identiteta shvaćenog kao zajednice ljudi istovetnog porekla – „Jugoslovenskog sam roda, / Krv me veže s njime“ (Nazif Resulović, „Mala Prizrenka“, *Jugoslovenče*, 4/1931: 15).

Jugoslavenski velikani u službi kosovskog mita

Tek je u drugom godištu časopisa, 1932/1933. godine, kanon jugoslovenskih velikana proširen i na ličnosti ne samo iz sfere vlasti i utemeljenja državnosti već i iz oblasti kulture. Prošireni sastav jugoslovenskih velikana čine: Ćirilo i Metodije, Vuk Karadžić, Primož Trubar, Ljudevit Gaj, Sveti Sava, Josip Juraj Štrossmajer, Marko Kraljević, Nikola Šubić Zrinski, kralj Petar Svčić i knez Lazar. Ratnički model nacionalne etike dopunjen je ličnostima iz kulturnog života, mada je evidentna težnja da se karakter njihovog delovanja redukuje na stereotip tj. formulu koja je zadata u prvoj seriji tekstova iz rubrike *Jugoslovenski velikani* – napori Ćirila i Metodija, Svetog Save, Primoža Trubara, autora prve štampane knjige na slovenačkom jeziku i prevoditelja Novog zaveta, Vuka Karadžića, Ljudevita Gaja i Josipa Jurja Štrossmajera izolovani su od evropskih trendova tog doba, a njihov rad sveden je na formulu borbe za nacionalno oslobođenje na kulturnom polju – borbu za standardizaciju slovenačkog tj. srpsko-hrvatskog jezika i pisma. Štaviše, simbolička poveznica između rada Ćirila i Metodija, s jedne, i Štrossmajera, sa druge strane, jeste Rašičev klišetirani jezik – da se načelo njihovih napora iscrpljuje u narodnoj poslovici „brat je mio, ma koje vjere bio“. Nikola Šubić Zrinski bio je hrvatski plemić i junak bitke kod Sigeta u 16.veku, koju su jugoslovenski orijentisani hrvatski intelektualci interpretirali kao „hrvatsko Kosovo“ (Čolović 2016: 300–302). Iako su dani Ćirila i Metodija, Trubara, Vuka Karadžića, Svetog Save i Štrossmajera

obeleženi kao praznici u školskom kalendaru, to još uvek nije pokazatelj istinski multikulturalne ili inkluzivne vizije jugoslovenstva, jer je njihov rad preoznačen u okviru tradicionalističkog i antimodernističkog konteksta, čija je okosnica kosovski mit i legitimacija Karađorđevića kao izvršilaca vidovdanskog zaveta.

Proizvođenje neprijatelja, uvek komplementarno motivu osvete i retribucije, ostaje ključni narativ oko koga se strukturira istorijsko znanje prezentovano učenicima. Upravo zbog te stereotipnosti, kompleksne i, iz perspektive oživljavanja kosovskog zaveta u službi kulta Karađorđevića, kontradiktorne, biografije poput one Nikole Zrinskog i Marka Kraljevića, proizvoljno se uklapaju u figuru osvetnika. Naime, Zrinski je bio istovremeno i mađarski i hrvatski junak, čije je junaštvo izazvalo divljenje čitave Evrope, budući da je Siget, kao jedno od utvrđenja koje je zaustavilo prodiranje vojske sultana Sulejmana I do Beča, odbranjen žrtvovanjem Zrinskog i vojnika koji su preživeli neprekidne juriše na mnogobrojnu tursku vojsku. Na kraju su i Zrinski i njegovi vojnici u toj borbi poginuli, ali je Siget odbranjen. Ono što se ne pominje u njegovoj biografiji u preradi Damjana V. Rašića jeste da je Šubić Zrinski komandovao hrvatskim, ugarskim i nemačkim vojnicima, budući da bi to bilo u izravnoj kontradikciji sa porukom koja se formuliše u biografijama boraca za upotrebu i standardizaciju narodnog jezika, gde su Mađari i Austrijanci, imajući u vidu recentno istorijsko iskustvo Prvog svetskog rata i imperijalnu prošlost Austrougarskog carstva, predstavljeni kao arhineprijatelji. Poruku o neprijateljstvu između Jugoslovena, s jedne, i Mađara i Austrijanaca, s druge strane potcrtava i serija pripovedaka pod naslovom *Preteče oslobođenja*. Akcentovan je, dakle, samo onaj deo biografije Zrinskog koji insistira na hrabrom suprotstavljanju turskoj vojsci i tragičnom porazu, a ova dva motiva istovremeno su i stub modernih, nacionalističkih stereotipa o Kosovskoj bici.

Slično tome, u biografiji Marka Kraljevića, koji je svakako najprepoznatljiviji i koji se pojavljuje u narodnim pesmama i kod Srba i kod Hrvata i kod Slovenaca⁸ (Vahtel 2001: 50), naglašava se njegov sukob sa Turcima, koji u svetlu novih društvenih okolnosti poseduje sasvim drugo značenje od izvornog. Hobsbomovski rečeno, „reference na staro“ – srednjovekovna istorija južnoslovenskih naroda – u novim okolnostima predstavljaju se kao obavezujuće upravo posredstvom antimodernog i antimodernističkog interpretiranja kosovskog mita. Čak i da je nenamerna, posledica toga jeste pomeranje središta ratničkog koda sa spoljnog na unutrašnjeg neprijatelja. Naime, prezir prema Turcima i svemu „azijatskom“, što je zajednička ideologema i režimske i evropske, liberalno orijentisane štampe⁹

⁸ Branislav Krstić. *Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena*; priredio Ilija Nikolić. Beograd: SANU, 1984.

⁹ Važno je zapaziti da je osporavanje „svega azijatskog“ u službi ne samo srpskog nacionalizma već i jedan od ključnih narativa evropskog imperijalizma, koji ne nestaje sa završetkom Prvog svetskog rata nego se strukturira na drugačiji način. Otuda je dokazivanje evropskog karaktera

onog vremena, metonimijskom logikom prenosi se na građane islamske veroispovesti, čija etnička autonomija, kao ni etnička posebnost Makedonaca i Crnogoraca, zvanično ne samo da nije priznata već je sistemski osporavana. Popularnost Marka Kraljevića, kao što i Vahtel argumentuje, može se objasniti time što se on nalazi u ulozi zaštitnika slabijih i junaka koji prkosi tlačitelju. No, kada Turci, tj. muslimani, postanu etnički označitelj, što se odvija upravo u kontekstu stvaranja jugoslovenske nacije, Marko Kraljević u semiotičkom smislu gubi svoje primordijalne mitske prerogative, te se ukalupljuje u imaginarijum modernog, etnonacionalističkog diskursa o osvećivanju Kosova.

Kao i politika srpske hegemonije pod krinkom jugoslovenstva, i na tim osnovama uspostavljena jugoslovenska kultura odražava kontradiktoran odnos vlasti prema građanima muslimanske veroispovesti – Bošnjacima, Turcima, Albancima. Ivan Čolović objašnjava kako je slika koju su jugoslovenske vlasti htele da stvore proslavom Vidovdana slika u kojoj se i etničke manjine islamske veroispovesti pridružuju toj proslavi (Čolović 2016: 308), čija i suština i retorika predstavlja, najblaže rečeno, omalovažavanje njihovog postojanja. Takođe, treba podsetiti da je vreme najžešćeg propagiranja kosovskog mita kao duhovnog temelja Kraljevine Jugoslavije istovremeno i period kolonizacije Kosova i severne Makedonije sa ciljem da se odnos muslimanskog i srpskog stanovništva „izjednači“.¹⁰ To je period koji se poklapa sa vremenom izlaženja *Jugoslovenčeta*. Stoga ne čudi što gotovo svaki broj sadrži po jednu pesmu posvećenu Kosovu, koja se neretko štampa na prvoj strani, rezervisanoj za visokoparnu poeziju koja tematizuje kraljevsku porodicu, otadžbinu, ratnički etos jugoslovenskog naroda i ostala opšta mesta nacionalnog vaspitanja. U takvoj intelektualnoj klimi retki prilozi koji govore o muslimanima pre su pokazatelj inherentne kontradiktornosti etnički i antimoder-nistički shvaćenog jugoslovenstva nego želje da se ravnopravnost učenicima plasira kroz književnost. Tako se može objasniti da isti autor – D. J. Filipović – piše oratorijum u nastavcima, gde Karađorđe kaže „Polumesec drhtao je / Ispod krsta što sam diz'o“ („Večne duše velikome kralju“, *Jugoslovenče* 3/1931: 4) i, samo nekoliko brojeva kasnije, pesmu pod naslovom „Alahu ekbar“, koja se završava stihovima „Alahu ekbar! – toj veri klanja / I jedan deo naroda mog“ (*Jugoslovenče* 7/1931: 1).

Produžavanje zavojevačke politike prema Kosovu, nasledeno iz perioda balkanskih ratova i Prvog svetskog rata, odražava se, očigledno, i na polju kulturne legitimacije. U jednoj od ovih pesama, pod nazivom „Večne duše velikom kralju“, koju potpisuje D. J. Filipović, nalaze se sledeći stihovi: „U porfiru carskom tvome

---

jugoslovenskog naroda važna odlika diskursa, na primer, i jedne zagovornice istinski multikulturalnog jugoslovenstva i borkinje za ženska prava Zofke Kveder Demetrović, urednice časopisa *Jugoslavenska žena*, koji je izlazio u Zagrebu 1919. godine.

¹⁰ Videti, na primer, Vladan Jovanović. *Slika jedne neuspele integracije: Kosovo, Makedonija, Srbija, Jugoslavija*. Beograd: Fabrika knjiga, 2014.

dvoglavi se orli jate / Klik ubojni njihov i sad mrzne Azijate“ (*Jugoslovenče* 3/1931: 4–5). „Večne duše“ koje se obraćaju kralju Aleksandru Karađorđeviću jesu, očekivano, kosovski junaci i one ličnosti koje se smatraju organskim naslednicima kosovskog zaveta, poput Karađorđa i Petra Petrovića Njegoša, a značenje atributa „azijatski“ se, kao što smo videli, metonimijski prenosi na jugoslovenske građane islamske veroispovesti. Antimodernizam teži da revitalizuje prethrišćansko jedinstvo „rase“, jer u prirodi antimodernizma jeste, kako ističe Zoran Kravar, da već u širenju hrišćanstva kao oficijelne ideologije srednjovekovlja vidi izvor modernih civilizacija (Kravar 2003: 14). Time se, pomalo paradoksalno, briše emancipatorski sadržaj kosovskog mita, budući da taj mit, kako je Čolović pokazao, sadrži i starije, prethrišćanske slojeve kodirane kao sukob časne, male vojske i velike sile, a taj su sloj, u želji da konstruišu kontinuitet jugoslovenske ideje, reafirmisali i hrvatski i bošnjački autori. Nimalo slučajno, publicista Vladimir Vujić, koji je u dnevnom listu *Vreme*, jednom od ključnih kreatora javnog mnjenja, pisao o Vidovdanu kao tradicionalnoj istini srpskog nacionalnog etosa, istini suprotstavljenoj svakodnevnim brigama građana i zahtevom za udobnošću života, što je u biti zahtev za modernizacijom, bio je prevodilac Špenglerove *Propasti Zapada*, jedne od paradigmi antimodernističkog mišljenja.

Naime, kao što je pokazao Ivan Čolović, paralelno sa ideologizacijom mita koju je izvršila Srpska pravoslavna crkva nakon pogibije kneza Lazara, sa ciljem da zaštiti dinastijske interese njegovih naslednika, na šta se kasnije nadovezuju moderni projekti srpske državnosti, među svim južnoslovenskim grupama, u 19. veku i među bosanskim intelektualcima muslimanske veroispovesti, ovaj mit opstajao je kao narativ koji prenosi snažnu etičku poruku u kojoj se Lazareva vojska suprotstavlja brojno nadmoćnoj sili (Čolović 2016: 5–96). Opozicija hrišćanstvo–islam postaje operativna tek sa nacionalnim i agresivno nacionalističkim projektima u moderno doba, a u etnički shvaćenom jugoslovenstvu, kakvo je propagirala urednička politika časopisa *Jugoslovenče*, ta opozicija postaje i izrazito važna i naglašena. U tom smislu, uloga velikana slovenske pismenosti i jugoslovenske kulture jeste pokušaj pomirenja ideala srpskog ratnika–osvetnika i samo nominalno integralne tj. nacionalno ravnopravne vizije jugoslovenstva.

Uzor-Jugoslovenka: ćerka, sestra i majka

Savremena feministička istraživanja osporila su ideju da su tek sa modernizacijom i pojavom ženskih pokreta žene postale subjekti istorije, premda je neosporno da su upravo ženski i feministički pokreti omogućili ženama status kolektivnog političkog, društvenog i kulturnog subjekta. Drugim rečima, tek je sa istraživačkim zamahom ženskih studija od sredine sedamdesetih godina prošlog

veka načinjen iskorak iz evolucionističke svesti, prema kojoj žene kao pojedinke postaju društvene akterke tek u moderno doba, odnosno jača feministička svest o sistematskom brisanju ženske istorije iz oficijelnih diskursa.¹¹ Imajući ovo u vidu, kao i otvoreno favorizovanje ratničko-patrijarhalnog modela u časopisu *Jugoslovenče*, nije iznenađujuće što u rubrici *Jugoslovenski velikani* nema nijednog ženskog portreta. Budući da žene i devojčice nisu adresirane kao čitateljke, niti kao relevantan subjekat istorije, tekstualna politika roda u ovom časopisu ne pretenduje na legitimitet koji sa sobom nose (kvazi)istorijski diskursi već se konstituiše isključivo u književnim žanrovima. Iako u časopisu objavljuju i, za to vreme, relativno etablirane književnice, kao, na primer, Danica Bandić, Milica Janković i Desanka Maksimović, likovi devojčica i žena javljaju se prvenstveno kao relacionalo određeni likovi – majke, sestre i ćerke. S obzirom na sve navedeno, jasno je da je i implicitna i eksplicitna poetika *Jugoslovenčeta* zagovarala nejednakosti. Takav diskurzivni okvir intrinzično poništava emancipatorski potencijal koji ima prisustvo autorki u časopisu. Stoga je u središtu moje analize, naizgled paradoksalno, upravo jednodimenzionalnost ženskih likova u književnim tekstovima muških autora. Ta jednodimenzionalnost sumpsumirana je kroz svođenje žena/devojčica na tipski lik uzor-Jugoslovenke, čija se tipičnost sastoji upravo u izjednačavanju relacionog tj. rodbinskog sadržaja sa nacionalnim izrazom.

U priči „Ivin dar“, koju potpisuje Miloš S. Matović, grafički urednik *Jugoslovenčeta*, govori se o guslama koje je mali Iva napravio da obraduje oca. Ovo je jedna od retkih pripovedaka u časopisu koja prikazuje socijalnu stvarnost u Kraljevini Jugoslaviji. Očeva promena naravi nakon gubitka noge „negde kod Drine“, ogleda se u skoro neprekidno nasilnoj komunikaciji, a presek makro i mikro političke stvarnosti, posredovane Ivinom perspektivom, opisuje se ovako: „I čudio se: otkud od svih junaka ne ostade baš niko, da rastera Švabine šumare i džandare, što ne daju sirotinji ni kola drva oterati u grad za malo soli i projina brašna“ (*Jugoslovenče* 3/1931: 14). Posledice Prvog svetskog rata, siromaštvo, izolovanost i očaj ratnih invalida jesu materijalna stvarnost koja, ako ne zasenjuje, onda nesumnjivo uokviruje Ivinu idealističku fascinaciju srednjim vekom: „Jed-

¹¹ Zbog toga se uvodi i razlika između ženske istorije – istraživanja marginalizovanog doprinosa žena u kulturi, ekonomiji, društvu – i rodne istorije – primarno zainteresovanih za diskurse koji formiraju predstave o polovima i njihovim ulogama u društvu. Primeri istraživanja koja pokazuju da žene, čak i kada nisu imale materijalne uslove za kolektivno organizovanje, nisu naprosto pristajale na vlastitu potčinjenost. Jedan od takvih primera jeste i monografija koju su uredile Dženi Bačelor i Džilijan Dau (Jennie Batchelor, Gillian Dow) *Žensko autorstvo, 1660 – 1830 (Women's writing, 1660 – 1830): feminisms and futures* iz 2016. godine. Štaviše, iako se folklor s razlogom smatra uporištem patrijarhalnih i ženomrzačkih vrednosti i stereotipa, zbirka narodnih pesama koje tematizuju polnu transgrasiju i posredno propitivanje patrijarhata, *Antologija Delija devojka* (2006), koju je priredila Jelena Kerkez, jeste svedočanstvo o postojanju ženskog otpora i u tradicionalnim društvima.

noga dana dovrši Iva posao koji je tako dugo krio, od tuđa pogleda: gusle javorove. Vrat im dug, vitak, a na njemu glava orlovska, dvoglava. Na dvoglavom orlu kruna, baš kakvu je na Dušanu zamišljao“ (*Jugoslovenče* 3/1931: 15). Simboličko oživljavanje srpskog carstva figurira kao kompenzacija za bedu, nezadovoljstvo i nesreću koje su Ivinog oca zadesile. Ova slika, iako to evidentno nije autorova namera, može se tumačiti kao alegorija učinka „vidovdanske politike“, tj. kao alegorija o sukobu nacionalističke imaginacije i dubokog siromaštva i nejednakosti u društvu kakvo je bila Kraljevina Jugoslavija. No, ova pripovetka ne predstavlja samo redak primer prodora socijalnog i stvarnosnog u nacionalistički narativ. Javorove gusle prikazane su u opoziciji prema vretenu, kao simbolu delatnosti koje obavljaju žene, a time i simbolu položaja žena u društvu – „nije izrezao preslice, vretena, već ono što će oca najviše obradovati“ (*Jugoslovenče* 3/1931: 15). Evokacija narodne, predmoderne tradicije u vidu gusala jedini je način da se otac, makar na trenutak, vrati svojoj patrijarhalno-ratničkoj svesti, što mu je oduzeto kada je ostao bez noge, te je osuđen na neku vrstu sedelačkog, „ženskog“, načina života.

Patrijarhalni karakter jugoslovenske kulture za vreme vladavine Karađorđevića Endru Baruh Vahtel komentariše ovako: „Kada se sve sabere, etnokulturni ideal Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca bio je muški i južnoslovenski. Dogod je prva Jugoslavija postojala, nacionalni cilj bio je da se konačno formira jugoslovenski narod i da se stvori jedinstvena jugoslovenska kultura na osnovu nacionalnog jedinstva, za koje se smatralo da u suštini već postoji [...]. Na političkoj sceni [...] glavne srpske političke partije najčešće su zastupale stavove veoma slične onome što ćemo nazvati romantičarskom nacionalnom ideologijom karakterističnom za sredinu devetnaestog veka. To znači da su insistirale na tome da ostali Južni Sloveni mogu i u suštini treba da se utope u već postojeću srpsku državu i njene institucije“ (Vahtel 2001: 90). Za Vahtela, nadnacionalni kulturni model podrazumevao bi istinski zaokret ka modernističkoj kulturi.

Etnički nacionalizam, kako je u svojoj studiji *Rod i nacija* pokazala Nira Juval Dejvis, opsednut genetskom čistotom nacije, utemeljen na narativu o zajedničkom poreklu, izrazito je opresivan po žene, jer teži kontroli reprodukcije i strogoj kodifikaciji seksualnog morala. Na taj način etnonacionalizam komplementaran je antimodernističkom ideologemu o jedinstvu, čistoti, osobenim karakteristikama „rase“. U knjizi *Rod, modernost i emancipacija: uredničke politike u časopisima Žena (1911–1914) i The Freewoman (1911–1912)* Ana Kolarić zaključuje: „Posle 1918. godine, umesto kao majke, domaćice ili 'Srpkinje', žene nastupaju pre svega kao diskriminisane i obespravljene žene. Time je nagovešten jedan važan zaokret – od majki i učiteljica nacije ka feministkinjama“ (Kolarić 2017: 237). To znači da potpuno odsustvo reprezentacije žena izvan rodnih uloga majke, ćerke ili sestre u časopisu *Jugoslovenče* možemo objasniti razvojem samog nacionalističkog diskursa.

U prilog ovoj tezi svedoči i činjenica da je u časopisu *Jugoslavenska iskra*, koji je po uredničkoj politici, vizuelnom identitetu i institucionalnoj potpori srodan *Jugoslovenčetu*, premda je namenjen jugoslovenskoj omladini, društvena uloga žena svedena na predmoderne figure domaćice i seoske učiteljice.

Početni entuzijazam prilikom ujedinjenja i osnivanja nove države, ono što Juval Dejvis naziva državnim nacionalizmom, koji po definiciji, barem delimično, afirmiše ulogu žena u društvu i njihova građanska prava, ubrzo je skrajnut i zamenjen etnonacionalističkim modelom. Značaj sestre u zajednici koja je zasnovana na istovetnom poreklu leži u tome što je ona granična figura drugosti, suprotnost u odnosu na ratnika-osvajачa, ali istovremeno i „naša“, članica zajednice. Čak i žanru koji po sebi problematizuje odnos aktivnosti i pasivnosti, tj. emancipacije i poslušnosti, jer računa sa mimetičkim angažmanom deteta (Hameršak i Zima 2010: 150–153), igrokazu, koji Miloš S. Matović objavljuje u nastavcima, a ponekad i pod različitim naslovima kao što su „Malo pozorište“ ili „Komedija bez naslova“, a čiji su protagonisti Bata i Seka, sestra je uvek prikazana kao pasivna ili čak glupa, nesposobna za samostalno rasuđivanje bez bratove pomoći. Tako, na primer, dok brat mašta o knjigama koje želi da pročita i o tome da se bavi nautikom, sestra hoće da se stara o lutkama, imitirajući način na koji se žene brinu o deci (*Jugoslovenče* 2/1932: 8), pri čemu sestra ne pravi razliku između lutke i živog bića. Do koje mere je u odnos lutke i devojčice upisan patrijarhalni vaspitni model, koji žene priprema isključivo za ulogu majke, govori i jedna od lirskih pesama u kojoj je glas u celini dat isključivo ženskom subjektu. Pesma je narativizovana kao dilema devojčice ko će čuvati njene lutke umesto nje, kada ona bude morala da se od njih odvoji. Retoričko pitanje „Da li se igde majčica ikad odrekla dece?“, gde su lutke simbolička deca svoje vlasnice-devojčice, otkriva da je suštinska svrha igranja lutkama ne igra sama po sebi već priprema za majčinstvo.

Lik sestre, odnosno odnos brata i sestre, važan je tematsko-motivski kompleks i u pripovetkama Mate Lovraka (npr. pripovetka „Nebeska duga“, *Jugoslovenče* 2/1932: 5–7), jednog od stalnih saradnika časopisa. Ono što je kod Matovića izrečeno eksplicitno, kao u jednom od igrokaza „Malo pozorište“, gde se kaže da, kada braća prolaze kroz neprijatna iskustva, „Eto sestre uvek spremne, / Da ljubavlju utre suze, / Bol osmehom da ozari“ (*Jugoslovenče* 5/1931: 16), Lovrak prikazuje nijansirano, dajući psihološki portret bratsko-sestrinske ljubavi. Međutim, taj portret se po pravilu javlja u okviru dihotomije zaštitnik / (za) štice. Sestra je oličenje onog što je kućno, domaće, poznato, dakle, sedentarno, i najvernija slušateljka bratovljevih avantura, zbog čega ova dihotomija podrazumeva i podelu na aktivne i pasivne atribute, čime se ispostavlja i kao hijerarhija. Iako postoji kvalitativna razlika između priloga Miloša S. Matovića i pripovedaka Mate Lovraka u kojima je brat uvek zaštitnički nastrojen, a sestra oličenje bezrezervne ljubavi i dobrote, one su deo istog obrasca, koji buduću

Jugoslovenku vidi realizovanu isključivo u ulozi majke i domaćice. Ovakva vizija Jugoslovenke posledica je sadejstva antimodernizma i etničkog nacionalizma, koji potrebu za izmišljanjem prastarih kontinuiteta jedne nacije deriviraju upravo iz opsednutošću „rasom“, gde je ženska reproduktivnost ključni posrednik između mitskog i fizičkog opstanka nacije.

Zaključak

Danas, kada zahvaljujući raznim istraživanjima možemo da pratimo simultanost i analogije između diskurzivnih „izmišljanja tradicije“ i državnih protokola i rituala (Čolović ukazuje i na uspostavljanje veze između paganskog, slovenskog, hrišćanskog i modernog u procedurama prilikom obeležavanja Vidovdana u Kraljevini), jasno je da i časopisi za decu, kao deo kulture koja se tradicionalno smatra drugorazrednom ili manje važnom, predstavljaju materijal pomoću kojeg možemo preispitivati i (re)interpretirati granične (u smislu da se iznova moraju kontekstualizovati) i preskriptivne pojmove (jer nas obavezuju da budemo „za“ ili „protiv“) kakvi su nacionalizam i modernost. Ako bismo sledili zamisao Rite Felski iznetu u knjizi *Rod modernosti (The Gender of Modernity)*, prema kojoj se naše shvatanje modernosti bitno menja ukoliko analitički aparat podešavamo prema (ne)vidljivosti i reprezentacijama roda (Felski 1995), mogli bismo reći da je brisanje ili potpuno negiranje žena kao subjekata u kulturnim proizvodima moderne i modernizma nedvosmislen indikator antimodernističkih strujanja.

LITERATURA:

Bakić, Jovo. *Ideja jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma: 1918–1941: sociološko-istorijska studija*. Zrenjanin: GNB Žarko Zrenjanin, 2004.

Batchelor, Jennie and Dow, Jillien (ed.). *Women's writing, 1660–1830: feminisms and futures*. London : Palgrave Macmillan, 2016.

Čolović, Ivan. *Smrt na Kosovu polju: istorija kosovskog mita*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2016.

Felski, Rita. *The Gender of Modernity*. Boston: Harvard University Press, 1995.

Jovanović, Vladan. *Slika neuspele integracije: Kosovo, Makedonija, Srbija, Jugoslavija*. Beograd: Fabrika knjiga, 2014.

Kerkez, Jelena (prir.). *Antologija Delija devojka*. Beograd: Deve, 2006.

Kolarić, Ana. *Rod, modernost i emancipacija: uredničke politike u časopisima Žena (1911–1914) i The Freewoman (1911–1912)*. Beograd: Fabrika knjiga, 2017.

Kravar, Zoran. *Antimodernizam*. Zagreb: AGM, 2006.

Krstić, Branislav. *Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena*. Prir. Ilija Nikolić. Beograd: SANU, 1984. Marković, Svetozar. *Izabrani spisi*. Novi Sad: Muzej socijalističke revolucije Vojvodine, 1974.

Milosavljević, Olivera. „Otac – genije – ljubimac: Kult vladara – najtrajniji obrazac vaspitavanja dece“. *Žene i deca: 4. Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2006, 188 – 292. <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/sveske23.pdf>

Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918–1978*. Beograd: Nolit, 1980.

Slapšak, Svetlana i Matešić, Marina. *Rod i Balkan*. Zagreb: Diurex, 2017.

Stefanović, Svetlana. „Rod i nacija: osnovne pretpostavke“. *Feministički časopisi u Srbiji: teorija, aktivizam i umetničke prakse u 1990-im i 2000-im*. Ur. Biljana Dojčinović i Ana Kolarić. Beograd: Filološki fakultet, 2018, 43–61.

Stevanović, Lada. „Nacionalno vaspitanje: konstrukcija Jugoslovenske nacije u časopisu Jugoslovenče (1931-1941)“. U *Traditiones* br. 39 (1), 2010, 37 – 55.

Tucović, Dimitrije. *Srbija i Arbanija: jedan prilog kritici zavojevačke politike srpske buržoazije*. Beograd: Izdanje Socijalističke Knjižare, 1914.

Tucović, Dimitrije. *Izabrani spisi*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1964.

Vahtel, Baruh Endru. *Stvaranje nacije, razaranje nacije*. Beograd: Stubovi kulture, 2001.

Yuval Davis, Nira. *Rod i nacija*. Zagreb: Ženska infoteka, 2004.

IZVORI:

Jugoslovenče: književni list našeg mladog naraštaja. Beograd: Jugoslovensko učiteljsko udruženje, 1931–1941.

Jugoslovenska iskra: nezavisan nacionalno-kulturni omladinski list. Beograd: Glavna uprava Jugoslovenske iskre, 1930–1933.

Jelena Lalatović

„YUGOSLAV MIDDLE AGES“: – DISCOURSES OF NATION(ALISM),
MODERNIZATION AND TRADITION IN THE JOURNAL
JUGOSLOVENČE

Summary: Starting with an assessment of the relations between the discourses of tradition, nation and modernization in the interwar monthly review for children *Jugoslovenče*, this paper reveals a link between the ideologies of ethnic nationalism followed by anti-modernist medieval imagery in the rubric named *Prominent Yugoslavs* and the representation of the Yugoslav women only as sisters or mothers. The discursive invention of „Yugoslav Middle Ages“ in the rubric, with the Kosovo Myth as its core, is interpreted as a marker of the breakthrough of an ethnic nationalism into a more modern supranational code, which the building of Yugoslav nation, at least nominally, was supposed to be. Since “race” is the meeting point of the discursive encounter of anti-modernism and ethnic nationalism, they both rest on an obsession with women’s reproductive role, which, as the paper argues, informs the portrayal of women in the role of pre-modern figures such as mothers and housewives exclusively.

Key words: journal *Jugoslovenče*, antimodernism, modern periodical studies, ethnic nationalism, Yugoslavism, gender and nation

НА ТРАГУ ЈОВАНА ЈОВАНОВИЋА ЗМАЈА: ЗОРКА ЛАЗИЋ, ТИХОМИР ОСТОЈИЋ И НОВОСАДСКЕ ДЕЧИЈЕ НОВИНЕ (1918–1919)¹

Апстракт: У раду су предочени тренутак покретања, тираж, композиција, идеолошка оријентација и поетичке карактеристике прва два годишта *Дечијих новина* (Нови Сад, 1918–1919). Поседна пажња посвећена је улози уреднице *Дечијих новина*, Зорке Лазић, у организационо-техничком и литерарном обликовању овог педагошко-забавног листа. Такође, указано је на сличности, у уређивачкој концепцији, начину именовања рубрика, кругу сарадника и односу према читаоцима између „чика-Јовиног“ листа *Невен* (Нови Сад, 1880–1904) и педагошко-забавног листа *Дечије новине*. У раду су описани текстови о Доситеју Обрадовићу, Петру II Петровићу Његошу, Вуку Стефановићу Караџићу, епској народној поезији и пословицама које је у току 1918. и 1919. године Тихомир Остојић објавио у *Дечијим новинама*, са циљем да се укаже на то да је, иако није био писац за децу и иако се као историчар књижевности није бавио проучавањем књижевности за децу, своје прве, као и неке од својих последњих, радова објавио управо у периодичи за децу (у *Невену* Јована Јовановића Змаја и *Дечијим новинама* Зорке Лазић).

Кључне речи: *Дечије новине*, Зорка Лазић, Тихомир Остојић, Јован Јовановић Змај, периодика за децу, Први светски рат

Први број педагошко-забавног листа *Дечије новине* објављен је 1. септембра 1918. године у Новом Саду.² *Дечије новине* излазиле су прилично

* tiskicvet38@gmail.com

¹ Овај рад настао је као резултат истраживања спроведених на пројекту *Улога српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца* (178024), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² О тиражу и дистрибуцији *Дечијих новина* Душан Попов је забележио: „Први број листа штампан је у 3.000 примерака, а растуран је по Војводини, Србији, Босни и Херцеговини, Косову, Хрватској. Лист је имао своје поверенике, углавном учитеље, у Сомбору, Приједору,

дуго, пуних дванаест година, од 1. септембра 1918. године до 1. јуна 1930. године. (У раду се, пак, анализира само прво годиште, 1918/1919. година, када са *Дечијим новинама* сарађује Тихомир Остојић). *Дечије новине* објављиване су једном месечно, сваког првог у месецу, на двадесет и четири стране, а годишта су се рачунала према школској, не према грађанској години, па су тако *Дечије новине* излазиле од септембра до јуна, док у јулу и августу, за време школског распуста, овај лист није објављиван. Уредница *Дечијих новина* била је књижевница Зорка Лазић (синовица Светозара Милетића, супруга Симе Лукиног Лазића, глумца Српског народног позоришта и угледног публицисте), односно, како је у *Дечијим новинама* писало, Зорка Симе Лазића, рођена 1878/1880. године у Нештину³, умрла 1948. године у Новом Саду, где је и сахрањена, на Успенском гробљу. Након мужевљеве смрти, 1904. године, Зорка Лазић наставила је да уређује хумористичко-сатирични лист *Врач ђоџаћ*⁴, који је 1896. године у Загребу покренуо и уређивао Сима Лукин Лазић. Лист је, према речима ауторке студије „Прича о тетка-Зорки“, Иванке Неофитовић Грубјешкић „... стекао [...] велику популарност, јер је заступао интересе српског народа под туђинском влашћу“ (Неофитовић-Грубјешкић 1994: 38), а по називу листа уредница је и добила надимак Зорка Врачевица⁵. Дакле, пре покретања *Дечијих новина*, Зорка Лазић уређивала је десет година (од 1904. до 1914. године) лист *Врач ђоџаћ*, а издавала је и илустровани шаљиви календар *Врач ђоџаћ* (1906. и 1907. године), што сведочи о незанемарљивом уредничком искуству (чија су последица солидност концепције и квалитет одабраних прилога у *Дечијим новинама*), али и о изузетној одлучности, храбрости и пожртвованости ове књижевнице.

Бјеловару, Косовској Митровици, Кореници, Сарајеву, Горњем Милановцу, Петрињи и многим другим местима“ (Попов 1982: 166).

³ Док за године рођења и смрти Симе Лукиног Лазића не постоје недоумице (овај књижевник и новинар рођен је 1863, а умро 1904. године), дотле подаци о години рођења Зорке Лазић варирају – с једне стране, у лексикону *Ко је ко у Јуџославији* (1928: 79), у *Лексикону јисаца Јуџославије* (Новаковић 1987: 621), у тексту „Прича о тетка-Зорки“ Иванке Неофитовић Грубјешкић (1994: 37), у *Енциклопедији Нове Сада* (Неофитовић-Грубјешкић 1999: 239), као и у *Српском биографском речнику* (Мартинов 2011: 523) може се прочитати да је Зорка Лазић рођена 1878. године, а с друге стране, Даринка Буља у *Српкињи* (1913: 39) и Гордана Стојаковић, у књизи *Знамениите жене Нове Сада* (Стојаковић 2001: 178), као годину рођења Зорке Лазић наводе 1880. годину (податак о 1880. години као години рођења Зорке Лазић налази се и у бази података сајта *Књиженство*: <http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr/authors/zorka-lazic>, приступљено: 22. 6. 2018), док је место рођења Нештин неупитно – у тексту Даринке Буље „Немштин“ (Буља 1913: 39) очигледна је штампарска грешка.

⁴ О *Врачу ђоџаћу* писао је Жарко Рошуљ у књигама *Час ојиса часојиса III* и *Лексикон српске шаљиве ђериодике (1830–1918)* (в. Рошуљ 2004: 234–239. и Рошуљ 2017: 54–57).

⁵ За живота Симе Лукиног Лазића Зорка Лазић упознала се са одређеним пословима везаним за издаваштво „После удаје, две године је Лазићева радила у администрацији ‘Врача’“ (Рајковић 1979: 24), да би, након мужевљеве смрти, постала уредница и власница *Врача ђоџаћа*.

Упркос финансијским проблемима које је имала због претплатника *Врача њоџаџа* који нису измиривали своје обавезе⁶, Зорка Лазић, оставши сама са четворо деце, покренула је лист *Дечије новине*, који је са великим успехом (опет, и не малим проблемима) уређивала пуних дванаест година.

Мање је познато, међутим, да су 1919. године Зорка Лазић и Васа Стајић „преговарали“ око могућности да Васа Стајић постане коуредник *Дечијих новина*, што се може сазнати из писма које је Зорка Лазић послала 7. августа 1919. године (а које се чува у Рукописном одељењу Матице српске, под инвентарским бројем 8360)⁷. Зорка Лазић, упркос бојазни због ограничавања самосталности, потенцијалног задирања у уређивачку концепцију, а понајвише због републиканског опредељења Васе Стајића, ипак је била спремна да у *Дечијим новинама* сарађује са Васом Стајићем као коуредником:

⁶ Неодговорност, несавесност и немар претплатника и повереника *Врача њоџаџа* нагнали су Зорку Лазић, након осам и по година уређивања листа, у тренутку када је вересија достигла своју од 15.000 круна, да се јавности обрати отвореним писмом, насловљеним „Доста ми је!“ (в. Буља 1913: 40–42), у којем је детаљно изнела све проблеме са којима се као уредница и власница листа суочавала, све непријатности које је доживљавала и све муке које је зарад наставка излагања листа храбро и достојанствено подносила. „Ево чега ми је доста: оног натезања због кога морам да црвеним и пред једним шегртом, кад немогу да исплатим рачун; због кога морам гледати, да ми један Чивут пљени српске слике и српске књиге, у које сам гледала као у светињу; да чекам јадна да ми 'Врач' стоји 2 дана сложен у штампарији, а да се не штампа, јер немогу да нађем јамце за меницу и тек тада, кад сам ту меницу иставила, да чујем како се штампарским радницима каже: 'Сад можете – наставити!' итд. итд.“ (нав. према: Буља 1913: 40–41). Ово отворено писмо имало је ефекта, већи део дуга је измирен, а лист је наставио да излази, све до јула 1914. године, када је „Зорка Лазић закључала врата редакције решењем аустроугарских власти о заплени листа“ (Рајковић 1979: 24).

⁷ Позивајући се на текст Васе Стајића из *Књижевної севера*, пишући о Стајићу и *Дечијим новинама*, Душан Попов наводи „Васа Стајић, познати национални борац, из Турчанског Светог Мартина послао је прилог за *Дечије новине*, али га Зорка Лазић због слободоумних идеја у њему није смела да објави. Стајић јој је тада предлагао да га ипак штампа и тако провоцира забрану листа, сматрајући да то може да буде само повољно по Србе у Војводини пред мировне разговоре“ (Попов 1982: 166). Душан Попов није навео наслов текста Васе Стајића на који се позвао, већ је само изнео податак да је текст објављен у *Књижевном северу*, у бројевима јануар–април за 1926. годину. Међутим, библиографски податак који је навео Душан Попов је нетачан, будући да је текст Васе Стајића „1914–1918. Мало успомена“ објављен у троброју *Књижевної севера*, јул–август–септембар 1925. године. У овом тексту, Стајић пише „Из Париза поручује Вељко Петровић да треба демонстровати да је Банат српски. (...) Из Т. Св. Мартина сам сличну демонстрацију саветовао и гђи Зорки С. Лазића. Под крај рата она је покренула своје *Дечије Новине* и искала мој прилог. Кад га је добила, писала ми да га не сме штампати. Ја сам јој предлагао да га штампа, да провоцира забрану листа. Она је била другог мишљења.“ (Стајић 1925: 215). Овај необјављени текст Васе Стајића прокоментарисала је супруга Тихомира Остојића, Јелена Остојић, у пост скрипту писма које је упутила супрузи Васе Стајића, Милицы Стајић, из манастира Шишатовца, 17. августа 1918. године „Читала сам чланак Г. Стајића за '*Дечије Новине*'. Штета што га *онакво* не могаде штампати. Уопште је кубура са цензуром. [Реч написану курзивом Јелена Остојић је подвукла, прим. М. Ђ.]“ (РОМС, инв. бр. 9. 642)

„Ја Вам, ето, рекох све искрено чега се бојим (за своју самосталност, републиканство и у опће мењања правца листу), па ако том мом страху нема места, онда би се врло радовала да и ви учесћујете у уређивању, јер сам уверена да би лист бољи био, и да би Ви више књижевника окупили око њега. [Речи исписане курзивом, Зорка Лазић је у писму подвукла – *јрим. М. Ђ.*]“ Васа Стајић није постао коуредник *Дечијих новина*, али занимљив је пост скриптум овог писма, у којем Зорка Лазић запажа: „Ви сте, чини ми се, тог уверења да је неко утицао на правац мог листа. Не. Ја сам га сама завела, по свом уверењу“. Какав је био „правац“ *Дечијих новина*? На правац овог педагошко-забавног листа утицали су, пре свега, идеолошка оријентација уреднице и њено разумевање функције књижевности за децу, као и улоге коју би периодичне публикације намењене деци требало да имају. Поред привржености династији Карађорђевић и непрекидног величања принца Павла Карађорђевића у *Дечијим новинама* (отуда и отпор тзв. републиканству Васе Стајића), Зорка Лазић била је чланица Групе југословенских демократа, која је основана 15 (28) децембра 1918. године у Новом Саду, а чији су чланови били, између осталих, Васа Стајић и Тихомир Остојић.⁸ Ангажман Зорке Лазић у Групи југословенских демократа вероватно је и допринео томе да су у *Јединству*, „органу Демократске странке“, који је излазио такође у Новом Саду, у 104. и 151. броју, 31. августа и 15. новембра 1919. године, објављени огласи, у којима су саопштени ритам излагања, цена и адреса на коју се могу послати прилози за *Дечије новине*, и у којима су читалачкој публици *Јединства* препоручене *Дечије новине*: „Овај добро уређивани лист препоручујемо нашој омладини“ („Дечје Новине“, *Јединство*, 151, 2 / 1919: 2), а није неважан ни податак да је овај часопис имао и препоруке Министарства просвете за коришћење у настави „Дечје Новине су препоручене школама од Министарства Просвете ОБР. 8567., па се уредништво нада, да ће Г. Г. наставници-це ове године поклонити више пажње овом дечјем листу“⁹

⁸ „Позив“ на оснивачки састанак Групе југословенских демократа објављен је у *Српском листу*: *органу Српској народној одбора* 14 (27) децембра 1918. године. Оснивачки састанак заказан је за четири сата поподне 28. децембра 1918. године у новосадској магистратској дворани, а као потписници „Позива“ (и будући чланови Групе југословенских демократа) наведени су др Сима Алексић, др Људевит Ауер, др Милорад Влашкалин, проф. Радивој Врховац, др Владан Јокић, Милан Кашанин, Димитрије Кириловић, Петар Коњовић, Зорка С. Лазића, др Петар Летић, др Лаза Марковић, др Јован Ненадовић, др Тихомир Остојић, Јелена Остојић, др Игњат Павлас, др Радивој Павловић, др Јован Петровић, проф. Богољуб Прешић, др Никола Радојчић, др Милан Секулић, др Стеван Симеоновић Чокић, проф. Васа Стајић, Милица Стајић, др Мојсије Стојков, Паја Татић, Душан Тушановић, проф. Димитрије Шилић, проф. Александар Замуровић. (в. „Позив“, *Српски лист*, 41, 1 / 1918: 3).

⁹ У цитатима из часописа и новина, као и у преписци чији су делови наведени у раду, правопис није усклађиван са савременом ортографском нормом, већ је све цитирано онако како је и написано и(ли) објављено. Стога, у случају када су интерпункцијски знаци тачка и зарез

(„Књижевност“, *Јединство*, 104, 1 / 1919: 3)¹⁰. У прогласу о покретању *Дечијих новина*, који је Зорка Лазић 1918. године упутила „Поштов. родитељима и дечјим пријатељима“ (а који се чува у Рукописном одељењу Матице српске, под инвентарским бројем М. 11. 229)¹¹, будућа уредница образложила је програм листа, као и разлоге његовог покретања. Овај лист, који „... ће доносити песме, приповетке, белешке и чланке из науке, расправице о здрављу и чланчиће, како да се деца владају и понашају у животу“ (РОМС, инв. бр. М. 11. 229) и који ће, према речима Зорке Лазић, бити „Уређен [...]

написани један до другог, није интервенисано и није ништа мењано, као нпр. у цитату из *Јединства* „ОБР. 8567.“, а тако и у делу текста из писма Зорке Лазић „Мин. Просв.“:

¹⁰ Тврдњу Иванке Неофитовић Грубјешкић како је Зорка Лазић „Срећом наилазила и на велику подршку. Било је људи у министарству који су испословали да се упути препорука школама да претплате ђаке на њене новине“ (Неофитовић-Грубјешкић 1994: 39) требало би сагледати из још једног угла. Наиме, Зорка Лазић јесте добила подршку Министарства просвете и *Дечије новине* јесу препоручене за коришћење у настави, али оне нису одмах по доношењу одлуке заиста и ушле у наставу нити је Министарство просвете одмах откупило бројеве *Дечијих новина* које је обећало да ће откупити. О овоме сведочи писмо које је Зорка Лазић упутила 14. августа 1919. године и у којем уредница отворено пише: „После онога писма, у ком сам Вам изнела верно моје матер. стање, не би требала више ни речи да додам. (...) Не знам да ли сам се преварила, али ето већ је нека 3 месеца откада сам Вам донела писмено решење Мин. Просв., па у *Војводини* још није ни *прејоручено школама*, а како ли да ми је пружена обећана помоћ од Просв. Одс. у откупу преосталих примерака (Ви сте ме уверавали: чим примите писмено решење, одмах ће све у реду бити.) [Речи написане курзивом Зорка Лазић је у писму подвукла, прим. М. Ђ.]“ (РОМС 8. 361). Тон којим је Зорка Лазић у овом писму изнела тешкоће са којима се суочавала, исповест о томе да већ три месеца живи „на кредит“, да њена деца која су „у добу развијања (...) оскудевају и у најпречој храни“ (и то деца човека који „...се отворено – као ни један Војвођанин – борио за династију Карађорђевића, док деца шпијуна и досадашњих одрода уживају [...] све благодати“) засигурно побдијају тврдњу Иванке Неофитовић-Грубјешкић о „великој помоћи“ коју је Зорка Лазић имала. Зато је и значајна белешка, објављена у *Јединству* 31. августа 1919. године, у којој је наставницима скренута пажња на *Дечије новине* („Књижевност“, *Јединство*, 104, 1 / 1919: 3). Писмо Зорке Лазић од 14. августа 1919. године у Рукописном одељењу Матице српске означено је као писмо упућено Васи Стајићу, док се као вероватнији адресат ауторки овог рада чини Милан Петровић.

¹¹ Иванка Неофитовић Грубјешкић забележила је о *Дечијим новинама* „Примерци листа разаслати су на адресе школа и учитеља и наишли су на много места на добар пријем. А било је и таквих који су пошилику вратили, као што је учинио учитељски збор у Зачретју у крапинском котару, уз заједљиву напомену 'Не разумјемо, јер смо Хрвати'“ (Неофитовић-Грубјешкић 1994: 39). Примерак прогласа „Поштов. родитељима и дечјим пријатељима“, који се чува у Рукописном одељењу Матице српске под инвентарским бројем М.11.229, управо је овај примерак који је поменула ауторка текста „Прича о тетка-Зорки“, тј. примерак који је учитељски збор из Хрватске вратио, са примедбом „Не разумјемо, јер смо Хрвати“ (проглас је штампан ћирилицом). Примедба је написана плавом оловком, латиницом, на врху прве стране прогласа. Ова порука учитељског збора у дубоком је нескладу са културном идеологијом која је у *Дечијим новинама* пропагирана, идеологијом заједништва, љубави и поштовања људи свих националности и вероисповести, односно у нескладу са југословенством за које се Зорка Лазић залагала и које је као позитивну вредност и позитивно опредељење пропагирала у *Дечијим новинама*.

за мању и већу децу, а надам се да ће и старији наћи подстрека у њему“ (РОМС, инв. бр. М. 11. 229), она је покренула како би деци, чија је душа током четворогодишњег рата „највећма страдала“, пружила квалитетне књижевне прилоге, забаву и поуку, како би их васпитала и припремила за живот у новој држави¹². Захтеви новог времена, „нове мисли и нови путеви“, који се помињу у прогласу о покретању *Дечијих новина* („Не покрећем, дакле, ове новине тек да их имамо. Оне су истакле себи озбиљан правац. Ново време, што се надвило над нама и што ће да наступи, захтева да га дочекамо са разумевањем. Захтева удвојени напредак; тражи нових мисли и нових путева.“) наликују (и претходе) циљевима које је Група југословенских демократа формулисала у већ поменутом *Позиву*: „У ослобођеном, са свим осталим југославенским областима уједињеном, завичају нашем има се целокупни наш народни живот поставити на сасвим нове, на начелне основе“ („Позив“, *Српски лист*, 41, 1 / 1918: 3).¹³

Ипак, неупоредиво више од идеолошке оријентације уреднице, на концепцију *Дечијих новина* утицала су њена књижевна мерила и књижевни укус, а пре свега и више од свега модел листа за децу који је *Дечијим новинама* претходио. Покренуте у Новом Саду, граду који је Тихомир Остојић одредио као средиште српске књижевности и журналистике у јужној Угарској (в. Остојић 1902: 408–411), *Дечије новине* директно су се надовезивале на новосадску традицију српске периодике за децу, која је своје највеће домете остварила у „чика-Јовином“ листу *Невен*. Сличности између *Невена* и *Дечијих новина* уочљиве су у композицији (распореду и начину именовања рубрика), васпитној функцији (инсистирању на значају познавања српског језика и граматике, васпитању укуса и упућивању младих читалаца на уметнички вредна остварења и квалитетну периодичку), идејној (и идеолошкој) равни – јачању свести о националном идентитету (родољубље), у видовима кореспонденције између књижевних и ликовних прилога (у оба листа често се може прочитати поезија за децу написана „на слику“, односно поезија којој је одређени цртеж послужио као ликовни предложак), као и у начину

¹² О циљевима покретања *Дечијих новина*, као и о идеалима које је Зорка Лазић желела да у *Дечијим новинама* негује сведочи и посвета коју је уредница написала на примерку првог броја листа који се чува у породичној архиви „У руком писаној посвети своме сину Дејану, на првом броју листа који се чува у породичној збирци, Зорка је рекла да жели да се и њеној деци душа оплемени, да буду постојани у својим идеалима, да буду разборити и да сачувају тело и душу, свој образ и честито име“ (Неофитовић-Груђешкић 1994: 39).

¹³ *Дечије новине* покренуте су пре ослобођења, док је „Позив“ Групе југословенских демократа објављен по ослобођењу. О приликама у којима су *Дечије новине* покренуте Душан Попов забележио је „Кад су *Дечије новине* покренуте још је трајао рат. Требало је имати и личне храбрости и носити се с властима у време кад се ратна ситуација окренула у корист Србије и њених савезника.“ (Попов 1982: 166).

именовања самих уредника (чика Јова / тетка Зорка), те у породичној трагедији Јована Јовановића Змаја и Зорке Лазић (губитку деце¹⁴, као и супружника – Руже Личанин / Симе Лукиног Лазића), која је довела до њиховог окретања књижевности и периодици за децу. У *Дечијим новинама* поједине рубрике имаће исте наслове и позицију као у Змајевом *Невену* – тако ће се, након поезије и прозе, у епилошком сегменту сваког броја *Дечијих новина*, наћи рубрике „Даштања“ и „Разнолије“ (рубрике идентичног наслова као у „чика-Јовином“ листу *Невен*)¹⁵, док ће рубрика преписке са читаоцима (која је у *Невену* носила називе „Чика Јовина пошта“, потом „Наша поштица“ и коначно „Одговори и поруке“¹⁶) бити насловљена „Тетка Зоркине поруке и одговори“. Рубрике „Чика Јовина пошта“ (односно „Одговори и поруке“) и „Тетка Зоркине поруке и одговори“ повезује фамилијарни тон којим су се уредницима ових гласила обраћали њихови читаоци, али и дидактична намена савета и по(р)ука упућених кроз одговоре у овој рубрици, односно захтев уредника оба листа да им деца пишу „својом руком“ и „из своје главе“ (тј. без помоћи родитеља), отворено и искрено. Као што је у рубрици „Чика Јовина пошта“ („Одговори и поруке“), у Змајевом *Невену*, уредник неретко износио властите ставове и расуђивања о књижевности, језику, стилу, „Са друге стране, осим Змајевих духовитих одговора младом нараштају, занимљивост преписке је и у чињеници да су Змајеви одговори углавном преплетени са његовом биографијом, као и да доносе непосредна, огољена размишљања о књижевности, правописним, естетским, моралним, уопште вредносним критеријумима који би требало да управљају књижевним

¹⁴ Јовану Јовановићу Змају умрла су деца Мирко, Тијана, Јован (Сава), Смиљана и Југ, док су Зорки Лазић умрли синови Милош и Радиша. „Милош је у шестој години 1908. пао са прозора и од последица повреда је 1912. преминуо. Његова смрт је тако тешко погодила брата Радишу, да се разболео и после шест недеља умро“ (Неофитовић-Грубјешкић 1999: 240). Њерку Зорке Лазић, сарадницу *Дечијих новина* и професорку Женске гимназије, Милицу – Симку „убили су мађарски окупатори априла 1941. године, без икакве кривице, као српског родољуба“ (Неофитовић-Грубјешкић 1999: 241). Зорку Лазић надживео је само син Дејан, „публициста и здравствени статистичар“ (Мартинов 2011: 523), технички уредник *Медицинског ирепеледа*, чија се ћерка Светлана удала за песника Мирослава Антића и са њим имала четворо деце (в. Неофитовић-Грубјешкић 1994: 37).

¹⁵ У рукопису насловљеном „Успомене на Змаја“ Триве Милитара (РОМС, инв. бр. М. 9. 582), насталом поводом педесетогодишњице смрти Јована Јовановића Змаја, Милитар, присећајући се излета у каменички парк 1903. године и упознавања са Змајем, поменуће и Змајев лист *Невен* и издвојиће, притом, рубрику „Даштања“ као изузетно занимљиву за тадашње новонасадске ђаке „... цитирали смо понеке чика-Јовине стихове, говорили смо о његовом децем листу *Невену* у којем смо свагда уз живо интересовање пратили како песмице и причице са осталом научном прозом, тако и рубрику Даштање са ребусима и коњичким скоком“.

¹⁶ Одговоре читаоцима Јована Јовановића Змаја из рубрике „Чика Јовина пошта“ („Наша поштица“ / „Одговори и поруке“) приредила је Зорица Хаџић, у књизи *Ошворена њисма Јована Јовановића Змаја (Невен 1880–1904)* (в. Хаџић 2009).

стваралаштвом“ (Хаџић 2009: 8), тако је и рубрика „Тетка Зоркине поруке и одговори“, у *Дечијим новинама*, карактеристична по томе што се у њој могу наћи експлицитни аутопоетички ставови уреднице о намени и циљу покретања *Дечијих новина*, који су садржани у жељи да посредством овог педагошко-забавног листа младим читаоцима пружи „... добре и здраве душевне хране“ (*Дечије новине* 1, 2 / 1918: 47), да их поучи заједништву, љубави, толеранцији („Дакле, ето, то хоћу овим новинама у првом реду: да вас окупим, ујединим, да се међусобно волите као права браћа и сестре, као једно. А то значи: да не волите само ону децу, која су у вашем месту, вашем крају, него и ону, која су далеко од вас... и ону, која су друге вере, али истог племена...“; *Дечије новине* 1, 2 / 1918: 47), слози, једнакости, правди („...трудите се још из малена да цвета љубав, слога, једнакост и правда у нашој драгој домовини, и све што чините, чините заједнички, братски, сестрински“; *Дечије новине* 1, 5 / 1919: 119), да их упуту на то да су слобода и равноправност позитивне вредности за које би требало да се залажу („У нашој држави је потпуна слобода и равноправност за све народе без разлике“; *Дечије новине* 1, 5 / 1919: 118), односно да истакне, у једном од ретких обраћања одраслима, у обраћању „Неколицини наставника“, демократизацију друштва и равноправност свих друштвених сталежа као основни постулат друштвеног развоја:

Дечје Новине нису „уређене за градску и господску децу“. Време је већ, да нам се сва деца – и господска и сељачка – једнако васпитају, јер ма у ком положају доцније била, једно исто ће бити: деца свог народа и чланови човечанства. А ја желим да им овим новинама покажем стазу, по којој треба да иду, а да би и свом народу и човечанству од користи били (*Дечије новине* 1, 5 / 1919: 118).

У *Дечијим новинама* брижљиво је негован култ Јована Јовановића Змаја¹⁷ и истрајно чувана успомена на овог књижевника, како посредством прештампавања његових дела – Зорка Лазић увела је сталну рубрику „Змај Јовине песме“, касније преименовану у „Чика-Јовине песме“ и „Песме Чика-Јове Змаја“ (само је наслов рубрике варирао, али је концепција рубрике остајала иста), у којој је, у сваком броју, доносила две до три песме Јована Јовановића Змаја (у избору песама уочљиво је високо уметничко мерило), тако и објављивањем студија и литерарних прилога о Јовану Јовановићу

¹⁷ Као што је у огласу за илустровани шаљиви календар *Врач њојаћач* за 1907. годину, који је уредио Стеван Бешевић Петров и који је објавила Зорка Лазић, наведено „Један део чиста прихода намењен је ове године подизању споменика неумрлом ЗМАЈУ ЈОВАНУ ЈОВАНОВИЋУ“ (в. Рошуљ 2017: 57), тако је у јунском броју *Дечијих новина* за 1919. годину (дакле, у броју који је објављен петнаест година након смрти Јована Јовановића Змаја) објављен микротемат (блок текста) о Јовану Јовановићу Змају, који је Зорка Лазић отворила индикативним насловом „Неумрли чика-Јово слава ти и хвала!“ (*Дечије новине* 1, 10 / 1919: 219).

Змају. Међу њима се по вредности истичу „О чика-Јови и чика-Јовину листу. Прве и последње песме Чика-Јовине“ Милана Шевића (*Дечије новине* 1, 10 / 1919: 219–224), „Апотеоза. Змај-Јовану Јовановићу“ Алексе Шантића (*Дечије новине* 2, 3 / 1919: 49–53) и „Моје прво и последње виђење са чика-Јовом“ Зорке Лазић (*Дечије новине* 1, 10 / 1919: 233–235). У аутопоетичком тексту „Моје прво и последње виђење са чика-Јовом“, објављеном у десетом броју *Дечијих новина*, 15. јула 1919. године, Зорка Лазић изнела је сећање на свој први сусрет са Змајем, на дан свог венчања у Загребу, када је стигла у мужевљеву кућу (Сима Лукин Лазић живео је у истој кући – Сима на трећем спрату, Змај у приземљу, „у палати грофа Буратија на Зрињевцу“ у Загребу), као и сећање на свој последњи сусрет са Јованом Јовановићем Змајем у Сремској Каменици, неколико дана пред пишчеву смрт, када га је посетила са децом. При томе је у свој текст Зорка Лазић укључила песму Симе Лукиног Лазића „Неуки и нејаки“ посвећену Змају, чији су стихови „Ти си у наш живот сеј’о само цвеће, / И та сетва твоја – погинути неће! / А да овај завет не остане бајком, / Кунемо се на то – и оцем и мајком!“ (*Дечије новине* 10, 1 / 1919: 234–235), као својеврсно образложење за неговање култа¹⁸ Јована Јовановића Змаја у *Дечијим новинама*, проистекло како из пијетета према Змају тако и као вид чувања успомене на супруга, који је преминуо убрзо након Јована Јовановића Змаја и чији је завет Змају Зорка Лазић настојала да испуни: „После 3 дана био је и он [Сима Лукин Лазић – *џрим. М. Ђ.*] мртав.... И пошто сам ја мојој деци остала ’и отац и мајка’, трудила сам се да завет који је њихов тата у име њих оставио, не остане бајком. И трудим се, и трудићу се, да то не остане ни код остале деце, јер тај завет је положен над чика Јовиним гробом у име све српске деце....“ (*Дечије новине* 10, 1 / 1919: 235).¹⁹

¹⁸ Петнаест година након смрти Јована Јовановића Змаја, у априлском броју *Дечијих новина* 1919. године, у тексту „Чика Јовин дан“, Зорка Лазић изнеће предлог о установљењу „Чика-Јовиног дана“ и „Чика-Јовиног фонда“. У обраћању деци, Зорка Лазић образлаже ову идеју „Сваке године на чика Јовин дан да купите прилоге по целом нашем Краљевству. И то тако, да свако дете (и мало и велико) мора скупити 1 круну прилога, што би предало свом г. учитељу, који би послао у Дечји фонд, или чика Јовин дечји фонд.“ (*Дечије новине* 1, 8 / 1919: 183). Наредне, 1920. године, у *Дечијим новинама*, у тексту „Чика Јова-Змај“, Зорка Лазић подсетиће на свој предлог о установљењу *Чика-Јовиног дана* (а то би био 14. јун, дан Змајеве смрти) „... те да се деца на његовом гробу скупљају сваке године и ’загрљена слогом братском’, свију му најлепши венац, а својим делом – кроз неколико година – саграде највећи и најтрајнији споменик (чика Јовин фонд)...“ (*Дечије новине*, 3, 10 / 1920: 218).

¹⁹ Из преписке Зорке Лазић са Миланом Шевићем, која се чува у Рукописном одељењу Матице српске, под инвентарским бројевима 24. 474, 24. 475, 24. 476, види се да је Зорка Лазић чувала писма која јој је Јован Јовановић Змај слао и да их је позајмила Милану Шевићу, аутору биографије *Млади Змај Кишијанош (1833–1860)*, великом поштоваоцу Јована Јовановића Змаја, скупљачу и приређивачу Змајеве преписке, али и да је ту преписку (око четрдесет писама) загражила натраг, како би је продала: „Поштовани господине, Молим Вас да ми *одмах* вратите (рекомандирано)

У *Дечијим новинама* сарађивали су многи истакнути писци и књижевни историчари: Алекса Шантић, Светозар Ђоровић, Вељко Петровић, Иво Војновић, Милица Јанковић, Јосип Милаковић, Јован Храниловић, Стеван В. Поповић (чика Степа), Милан Шевић, Тихомир Остојић, Васа Стајић итд. Изузетно је важно истаћи да је велики број сарадника *Невена* касније сарађивао и у *Дечијим новинама*: Алекса Шантић, Стеван В. Поповић, Милан Шевић, Тихомир Остојић и други (а у Рукописном одељењу Матице српске чува се дописна карта, под инвентарским бројем 10.916, којом је Зорка Лазић на сарадњу у *Дечијим новинама* позвала Милету Јакшића²⁰, такође сарадника *Невена*).

Улазак Тихомира Остојића у српску књижевност везан је, пре свега, за „чика-Јовин лист“ *Невен*, у којем је Остојић од 1882. до 1884. године објављивао поезију, прозу и одломке из свог ђачког дневника. Тако је у 19. броју *Невена* за 1882. годину објавио одломак из дневника, насловљен „Из мога дневника“ (*Невен*, 19, 3 / 1882: 596–604), у којем је описао излет у каменичку башту и лепоту природе Сремске Каменице²¹; потом је у 5. и 18. броју *Невена* за 1883. годину објавио три прилога – ауторске приповетке „Паметнији попушта“ (*Невен*, 5, 4 / 1883: 132–135) и „Дуга“ (*Невен*, 18, 4 / 1883: 567–574)²², као и запис народне бајке „Курјак гвоздене главе“ (*Невен*, 18, 4 / 1883: 563–567); док је у 2. броју *Невена* за 1884. годину објавио песму „Пето и псето“ (*Невен* 2, 5 / 1884: 20), у шест катрена и у маниру Змајеве

преписку Змајеву, коју сам Вам позајмила. У великој сам новчаној неприлици те ћу морати ту преписку продати, да бих некако избегла зло које ми иде у сусрет. *Хијно је*, и пошаљите ми *одмах*. Рекомандирајте пошиљку ради сигурности. С поштовањем Зорка Симе Лазића. [Речи написане курзивом, Зорка Лазић је подвукла – *ћрим. М. Ђ.*]“ (РОМС, инв. бр. 24. 475).

²⁰ У дописној карти коју је Зорка Лазић послала Милети Јакшићу, уредница је написала: „Поштовани господине! Хтела бих, да око овога листа окупим све наше најбоље снаге, како би своју замисао посве остварила, па молим и Вас, да ме својом сарадњом помогнете. Хонорар као и код др. листова. Надам се, да ћете се одазвати те Вам унапред захваљујем. Циркулар Вам послах, но шаљем поново, да не морам много писати. У послу сам великом, но, извините! Поштује Вас З. С. Лазића“ (РОМС, инв. бр. 10. 916).

²¹ О утиску који је на новосадске ђаке оставила посета каменичком парку 1903. године, о узбуђењу због путовања до Сремске Каменице, о уређености и лепоти овог парка, као и о значају доживљаја који је за ђаке имао одлазак у каменички парк писао је Трива Милитар, у рукопису *Успомене на Змаја*: „За оно време, пре пола столећа, и при тадањим приликама излет у Каменички парк није била ни мала ни обична ствар за нас мале гимназисте“ (РОМС, инв. бр. М. 9. 582).

²² У Рукописном одељењу Матице српске, под инвентарским бројем М. 5. 906, чува се рукопис приповетке „Дуга“, коју је Тихомир Остојић, под псеудонимом „Теша“, објавио у *Невену*, са примедбом Јована Јовановића Змаја. Наиме, Змај је обележио два пасуса ове приповетке (од реченице која почиње „Скинути дугу доле...“ до реченице „Славка опет одсекла...“) и са стране је написао коментар: „Ово је класично. Овако што не избаци се сваки дан. Браво Тешо! Браца Јова“ („Дуга. Прича. Рукопис аутора са примедбом чика Јове“, РОМС, инв. бр. М. 5. 906).

поезије за децу²³. Готово четири деценије након сарадње у *Невену* и првих литерарних покушаја, Тихомир Остојић, сада већ афирмисани научник, објавио је неколико прилога у педагошко-забавном листу *Дечије новине*.

Тихомир Остојић је у *Дечијим новинама* писао о Доситеју Обрадовићу, Вуку Стефановићу Караџићу, Петру II Петровићу Његошу, али и о поетичким карактеристикама појединих жанрова српске народне књижевности, као што су пословице и епске песме. У сталној рубрици „Народне умотворине“, у првом и осмом броју *Дечијих новина*, 1. септембра 1918. године и 1. априла 1919. године, у краћим чланцима „Народне јуначке песме“ и „Пословица“ дао је дефиницију ових књижевних врста, предочио њихове основне стилске одлике и поетичка својства, да би текстове о овим творевинама народног духа завршио навођењем примера јуначких песама (изабрао је песму „Диоба Јакшића“) и примерима пословица (које је груписао тематски, у скупине насловљене „Бог“, „Отаџбина и дом“, „Својта“, „Пријатељство“, „Здравље“, „Знање“, „Пијанство“, „Памет и присебност“, „Честитост и доброта“, „Истина и лаж“, „Правда“ и „Рад“) ²⁴.

Тихомир Остојић (Мали Семиклуш, 1865 - Беч, 1921) био је књижевни историчар, секретар Матице српске, уредник *Лейойиса Мајице српске*, двадесет и две године радио је као професор Српске православне велике гимназије у Новом Саду, а био је и наставник вечерње школе новосадске трговачке и занатлијске омладине, члан Читалачког девојачког друштва (претече Девојачког кола и Српског омладинског кола) и предавач на састанцима овог удружења (в. Остојић 1904: 18–29), предавач у Колу напредног женскиња у Новом Саду (ово Коло основала је управо Зорка Лазић и била такође његова чланица), тако да је за њега карактеристично да је умео да своја јавна излагања и(ли) књижевноисторијске прилоге прилагоди публици различитог нивоа образовања и различитих интересовања. Најчешћи метод који је у конципирању јавних предавања и беседа држаних у вечерњој школи новосадске занатлијске и трговачке омладине примењивао било је навођење примера, односно поступак илустрације изнетих тврдњи или дефиниција великим бројем појединачних примера из области која се у тексту анализира. Идентичан поступак применио је и у својим чланцима у *Дечијим новинама*, како у оним објављеним у рубрици „Народне умотворине“;

²³ Дневничке белешке, ауторске приповетке и запис народне приповетке Тихомир Остојић објавио је, у *Невену*, под псеудонимом „Теша“, док је песму „Пето и псето“ објавио под иницијалом „О“.

²⁴ Аутограф целог чланка о пословицама, са идентично груписаним и истоветним примерима, налази се у Рукописном одељењу Матице српске, у фасцикли насловљеној „Разни ситни чланци и ситне белешке, списи у вези са историјом српске књижевности“, која се чува под инвентарским бројем М. 1. 905.

где су у готово речничке одреднице о епским народним песмама и пословицама инкорпорирани примери књижевних дела чија се поетика разматра, тако и у чланцима објављеним у рубрици „Наши књижевници“. Рубрика „Наши књижевници“ специфична је по томе што се у њој одражава уређивачка концепција целокупног листа – у првом броју *Дечијих новина*, објављеном 1. септембра 1918. године, у рубрици „Наши књижевници“ у којој су доношени концизни портрети (биографски и књижевноисторијски) српских писаца, налази се текст „О Чика-Јови“, дакле рубрика „Наши књижевници“ није била замишљена по хронолошком принципу, где би се о књижевницима писало редом, према години рођења и смрти, већ је избор био одраз процене њиховог значаја, те је, тако, као први портрет у овој рубрици, дат портрет Јована Јовановића Змаја. Други портрет у рубрици „Наши књижевници“ јесте онај који је у трећем и петом броју *Дечијих новина*, 1. новембра 1918. и 1. јануара 1919. године, дао Тихомир Остојић. Аутор монографија *Српска књижевност од Велике сеобе до Доситеја Обрадовића* (1905) и *Доситеј Обрадовић у Хойову* (1907), Тихомир Остојић, који је 1907. године на Универзитету у Бечу одбранио докторску дисертацију о Доситеју Обрадовићу „Dositheus Obradović's Klosterjahre: ein Beitrag zur serbischen Literaturgeschichte des XVIII Jahrhunderts“ (а која је објављена у *Архиву за словенску филологију – Archiv für slavische Philologie* 1908. године, да би на српски језик била преведена 1965. године у *Зборнику Матице српске за књижевност и језик*, под насловом „Манастирске године Доситеја Обрадовића“), у *Дечијим новинама*, у рубрици „Наши књижевници“, у трећем броју 1918. године и петом броју 1919. године, писао је о Доситеју Обрадовићу. У складу са позитивистичким и филолошким методама проучавања српске књижевне и културне прошлости, које су доминирале у књижевноисторијском раду Тихомира Остојића, у чланку „Доситеј Обрадовић“, објављеном у два наставка у *Дечијим новинама*, велика пажња посвећена је разматрању културноисторијског контекста који је изнедрио опус Доситеја Обрадовића, анализи услова и претпоставки генезе Доситејевог филозофског мисли, етичких гледишта и поетичких начела, као што је, уједно, у овом тексту, детаљно анализирано стање српског друштва, српске привреде, културе и здравствено-хигијенских услова у време када је Доситеј живео и стварао. Попут „Програма Књига за народ“ Матице српске, који је Тихомир Остојић објавио у наставцима у *Летопису Матице српске* 1913. године (в. Остојић 1913: 113–128 и Остојић 1913а: 95–118) и у којем је расправљао о потреби просвећивања српског народа и његовог упућивања у савременије и ефикасније методе чувања здравља, лечења, одржавања хигијене, што је за циљ имало смањење стопе смртности српског народа у јужној Угарској (а чему би допринеле популарно писане „Књиге за народ“ Матице српске),

тако се и у чланку о Доситеју Обрадовићу у *Дечијим новинама* препознају рефлекси овог Остојићевог просветитељско-педагошког рада. Тихомир Остојић, тако, предочавајући услове у којима је Доситеј Обрадовић живео и пишући о средини из које је овај српски књижевник потекао, запазио је да је српски народ у Доситејево време био непросвећен и закључио: „У чем се видела највише његова непросвећеност? Ево у чем: прво, живео је у бедности и сиротињи, јер је био лен, није разумевао ратарски посао као данас, а трошио много на свадбе, даће и свечаре; друго, боловао је и умирао много, јер је мало знао и није пазио на чистоћу, а више је веровао у бапске враџбине и чарања, него лекарима; био је затуцан, па је мислио да све то мора бити тако, и да не може бити друкчије.... Данас и наш сељак зна да свет иде напред, и мора ићи напред, само ако људи о свему добро промозгају, па кад нађу шта је добро, а они засучу рукаве па се јуначки лате посла.“ („Доситеј Обрадовић“, *Дечије новине* 1. 3/1918: 58). Поред изразите дидактичности (као одраза рационалистичке тежње за просвећивањем народа, по којој се Тихомир Остојић показује као следбеник Доситеја Обрадовића) и начина писања прилагођеног узрасту и познавању историје српске књижевности читаоца *Дечијих новина*, текст „Доситеј Обрадовић“ Тихомира Остојића карактеристичан је по томе што након детаљног приказа биографије и књижевног рада Доситеја Обрадовића доноси уједно две Доситејеве басне („Мишић и мишица“ и „Лисица и вук“ [„Доситеј Обрадовић“, *Дечије новине*, 1. 3/1918: 60]), као илустрацију Доситејевог књижевног поступка, чиме се по индуктивности (неколико књижевних дела као метонимија ауторове поетике) и репрезентативности овај текст приближава Остојићевим чланцима о епској народној поезији и пословицама из рубрике „Народне умотворине“. Попут чланка „Доситеј Обрадовић“, текст „Петар Петровић Његош“ (*Дечије новине* 1. 6/1919: 129–132) Тихомира Остојића такође је заснован на тумачењу културноисторијских прилика у којима је Његош живео, при чему се као књижевноуметнички највредније Његошево дело издваја *Горски вијенац*, да би читаоцима *Дечијих новина* на завршетку текста о Његошу било дато „Неколико одломака из Горског Вијенца“. У тексту „Вук Стефановић Караџић“ (*Дечије новине* 1, 2 / 1918: 29–30), објављеном стотину година након појаве *Српског рјечника* Вука Стефановића Караџића, Тихомир Остојић указао је на значај Вуковог рада у области реформе српског језика и правописа, као и на културноисторијску и књижевноисторијску важност труда овог књижевника на плану прикупљања и објављивања народних умотворина. Увек свестан нивоа образовања и разумевања света рецепијената својих текстова, Остојић, након изношења биографског податка о Вуку као самоуком али вредном културном посленику, као искусни педагог, читаоцима *Дечијих новина* објашњава: „Али зато не треба нико да мисли, ако је

Вук могао постати славан без школе, да школе не требају. Само ванредни услови могу и сами; обичним људима је потребна школа“ (*Дечије новине* 1, 2/1918: 30). Према томе, о писцима који су Тихомиру Остојићу били трајна инспирација и о којима је у бројним периодичним публикацијама (као што су *Српски књижевни гласник*, *Летопис Мајнице српске*, *Србодран*, *Нови Србодран*, *Позоришће*, *Трговачке новине*, *Соко* итд.) објављивао како мање чланке тако и обимније студије, Остојић је писао и у *Дечијим новинама*, имајући увек на уму потребу васпитања и образовања читалаца овог листа.

Тихомир Остојић није писао поезију и прозу за децу, као књижевни историчар није се бавио књижевношћу за децу (нити је у своје уџбенике историје српске књижевности укључивао преглед књижевности за децу), његови текстови у периодици за децу, невелики су и по броју и по вредности, али они представљају свакако саставни део Остојићеве културне идеологије и један од видова Остојићевог рада на просвећивању народа. Такође, у прилозима Тихомира Остојића у *Дечијим новинама* могуће је уочити доследност у примени позитивистичког приступа књижевним делима, али и у методу навођења одломака из књижевних дела која се анализирају у циљу илустрације изнетих тврдњи и закључака. Занимљива је и чињеница да је улазак Тихомира Остојића у српску књижевност везан за периодику за децу (Тихомир Остојић своје прве литерарне покушаје објавио је у „чика-Јовином“ листу *Невен*), као што је и једна од последњих периодичних публикација у којима је Остојић објављивао књижевне прилоге (сада већ тешко болестан – боловао је од туберкулозе која се погоршала за време његове интернације у Првом светском рату) био управо педагошко-забавни лист *Дечије новине*. Сарадња Тихомира Остојића у *Дечијим новинама* условљена је како његовим педагошким радом, тако и књижевним сензибилитетом, али и идеолошком блискошћу и сагласношћу са програмом који је заступала Зорка Лазић. Зорка Лазић и Тихомир Остојић били су, као што је поменуто, чланови Групе југословенских демократа, чланови Кола напредног женскиња у Новом Саду, али и ватрени заговорници идеје југословенства и људи чији је јавни рад и књижевни ангажман директно био усмерен на пропагирање и (о)чување дубоко хуманистичких вредности, као што су слободно и сложено живљење људи различите националности и вероисповести у истој државној и културној заједници, вредности за које се залагао и Јован Јовановић Змај, чији је лист *Невен* пресудно утицао на формирање књижевног укуса Зорке Лазић и Тихомира Остојића, идеолошких истомишљеника и сарадника на педагошко-забавном листу *Дечије новине*.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Anonim, „Lazić, Zorka S. (rodj. Miletić)“. *Ko je ko u Jugoslaviji*, Beograd: Izdanje „Jugoslovenskog godišnjaka“, Zagreb: Nova Evropa, 1928. 79.
2. Буља, Даринка. „Зорка Симе Л. Лазића“. *Српкиња: њезин живој и рад, њезин културни развјиак и њезина народна уметносиј до данас*. Ур. Српске књижевнице. Ириг: Добротворна задруга Српкиња, 1913. 39–43.
3. „Зорка Лазић“, *Књиженство: теорија и историја женске књиженности на српском језику до 1915. године*. Без пагинације. Доступно на: <<http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr/authors/zorka-lazic>> 22. 6. 2018.
4. Мартинов, Добрила. „Лазић, Зорка“. *Српски биографски речник*. Ур. Чедомир Попов и др. Нови Сад: Матица српска, 2011. 523–524.
5. Неофитовић-Грубјешић, Иванка. „Прича о тетка-Зорки“. *Свеске за историју Новој Сага* 3. 5 (1994): 37–41.
6. Неофитовић-Грубјешић, Иванка. „Лазић С. Зорка“. *Енциклопедија Новој Сага*, књига 12, КОС–ЛЕР. Ур. др Душан Попов. Нови Сад: Новосадски клуб – Прометеј, 1999. 239–241.
7. Novaković, Boško. „Lazić, Zorka S.“. *Leksikon pisaca Jugoslavije*, III, K–LJ. Ур. Radovan Ždrale. Novi Sad: Matica srpska, 1987. 621.
8. Попов, Душан. „Српска штампа у Угарској у време Првог светског рата“. *Зборник Матице српске за историју* 26 (1982): 149–167.
9. Рајковић, Богољуб. „Галерија учених Војвођанки. Врачевца“. *Дневник* 13. 5. 1979: 24.
10. Рошуљ, Жарко. „Врач погађач (Загреб, 1896–1902; Нови Сад 1902–1914)“, у: *Час ојиса часојиса III*, Београд: Институт за књиженост и уметност, 2004. 234–239.
11. Рошуљ, Жарко. „Врач погађач“, у: *Лексикон српске шаљиве периодаике (1830–1918)*, Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за књиженост и уметност, 2017. 54–57.
12. Stajić, Vasa. „1914–1918. Malo uspomena“. *Књижевни север* 1. 4–5–6 (1925): 212–215.
13. Stojaković, Gordana. „Zorka Lazić (1880–1948)“. *Znamenite žene Novog Sada I*. Ур. Gordana Stojaković, Svenka Savić i Mirjana Majkić. Novi Sad: Futura publikacije, 2001. 178–179.
14. Хаџић, Зорица. „Отворена писма Јована Јовановића Змаја“ (предговор). *Отворена писма Јована Јовановића Змаја (Невен 1880–1904)*. Јован Јовановић Змај. Нови Сад: Змајеве дечје игре, 2009. 5–13.

ИЗВОРИ:

а) Периодика:

1. *Дечије новине* 1918–1919, Нови Сад.
2. *Јединство: ордан Демокрајске стјранке*, Нови Сад („Књижевност“, *Јединство*, у недељу 31. августа 1919, год. 1, бр. 104, стр. 3. и „Књижевност. ’Дечје Новине““, *Јединство*, у суботу 15. новембра 1919, год. 1, бр. 151, стр. 2).
3. *Срјски лисји: ордан Срјској народној одбора*, Нови Сад. („Позив“, *Срјски лисји*, петак 14 (27) децембра 1918, год. 1, бр. 41, стр. 3)

б) Појединачни чланци у другим часописима:

1. Остојић, Тихомир. „Књижевност и новинарство у Новоме Саду“. *Коло: књижевни и научни лисји*, 4, 7 (1902): 408–411.
2. Остојић, Тихомир. „Омладински покрети у новије доба у Новом Саду“. *Омладински гласник: лисји срјске омладине* 1 (1904): 18–29.
3. Остојић, Тихомир. „Програм Књига за Народ (I), реферат секретара Матице Српске Д-ра Тих. Остојића у V седници Збора за Друштвено просвећивање и Књиге за Народ“. *Летњопис Матице срјске*, 88, 294 (1913): 113–128.
4. Остојић, Тихомир. „Програм Књига за Народ (II), реферат секретара Матице Српске Д-ра Тих. Остојића у V седници Збора за Друштвено просвећивање и Књиге за Народ“. *Летњопис Матице срјске*, 88, 295 (1913а): 95–118.

в) Рукописи и преписка:

1. Лазић, Зорка. *Поштов. родитељима и дечјим пријатељима*. Нови Сад: Рукописно одељење Матице српске, инв. бр. М. 11. 229; 1918.
2. Лазић, Зорка. *Милети Јакишићу. Позив на сарадњу у „Дечијим новинама“* (дописница). Нови Сад: Рукописно одељење Матице српске, инв. бр. 10. 916; 23. 8. 1918.
3. Лазић, Зорка. *В. Стијајићу. Пишање љавца и циља „Дечјих новина“*. Нови Сад: Рукописно одељење Матице српске, инв. бр. 8360 (писмо); 7. 8. 1919.
5. Лазић, Зорка. *В. Стијајићу. Пишање љомоћи „Дечјим новинама“*. Нови Сад: Рукописно одељење Матице српске, инв. бр. 8. 361 (писмо); 14. 8. 1919.
6. Лазић, Зорка. *Др М. Шивићу. О враћању Змајевих љисама*. Нови Сад: Рукописно одељење Матице српске, инв. бр. 24. 475 (дописница); 30. 5. 1931.
7. Милитар, Трива. *Уљомене на Змаја*. Нови Сад: Рукописно одељење Матице српске, инв. бр. М. 9. 582; 1954.
8. Остојић, Јелена. *Милици Стијајић. Стишање здравља Тих. Остојића*. Нови Сад: Рукописно одељење Матице српске, инв. бр. 9. 642 (писмо); 17. 8. 1918.
9. Остојић, Тихомир. *Дуја. Прича. Рукопис аутора са љримедбом чика Јове*. Нови Сад: Рукописно одељење Матице српске, инв. бр. М. 5. 906; 1883.

10. Остојић, Тихомир. *Народне умотворине. Пословица. У: Разни сийни чланци и сийне белешке, сийси у вези са исијоријом српске књижевности*. Нови Сад: Рукописно одељење Матице српске, инв. бр. М. 1. 905 (недатирани рукопис).

Milica Ćuković

FOLLOWING IN JOVAN JOVANOVIĆ ZMAJ'S FOOTSTEPS: ZORKA LAZIĆ, TIHOMIR OSTOJIĆ AND „THE CHILDREN'S NEWSPAPER“ (NOVI SAD, 1918–1919)

Summary: The paper presents the starting date, publishing schedule, circulation and the circumstances of „The Children's Newspaper“ foundation. The role of the editor-in-chief Zorka Lazić is analyzed with special attention in regard to the editing process of this magazine. Also, the paper presents the poetic similarities between „Neven“, a magazine for children by Jovan Jovanović Zmaj and „The Children's Newspaper“ by Zorka Lazić. The paper further examines texts by Tihomir Ostojić published in 1918 and 1919 in „The Children's Newspaper“ (works about Dositej Obradović, Petar II Petrović Njegoš, Vuk Stefanović Karadžić, epic poems and proverbs), in order to emphasize that some of author's early writings, as well as his last texts, were published in magazines for children, even though he did not write children's literature.

Key words: Zorka Lazić, „The Children's Newspaper“, Tihomir Ostojić, Jovan Jovanović Zmaj, magazine for children.

ILUSTROVANI MJESEČNIK ZOOLOŠKI VRTIĆ (1933. – 1937.)

Sažetak: Godine 1933. kao "ilustrovani mjesečnik" pokrenut je u Zagrebu "Zoološki vrtić" (1933. – 1937.), vjerojatno prvi specijalizirani časopis za zootematiku u Hrvatskoj, koji je Ministarstvo prosvjete odobrilo kao lektiru učenicima te za korištenje u svim školskim knjižnicama. Svaki je broj bio opremljen ilustracijama i fotografijama flore i faune a izlazio je pod uredništvom Ante Čeha te kasnije Ive Manasteriottija. U nekoliko godina objavljivanja donio je niz uglavnom neknjiževnih, znanstveno-popularnih, stručnih i edukativnih priloga o pojedinim životinjskim vrstama i njihovim staništima, o zaštiti životinja i životinjskim pravima, potom o osnutku, razvoju i povijesti zagrebačkog zoološkog vrta, ali i strip u nastavcima *Hecarije jopčjeg para Štefa i Štefeka*. Namjera je rada, s osnovnim metodološkim uporištem u kulturnoj animalistici kao relativnoj mladoj ali propulzivnoj interdisciplinarnoj posthumanističkoj disciplini, osvijetliti navedeni časopis s obzirom na kontekst njegova pokretanja, uređivačku politiku i suradnike koje je okupljao te stavove i svjetonazore koje je propagirao svojim sadržajem ne samo dječjoj publici, nego i odraslim čitateljima zainteresiranima za prirodoslovlje.

Ključne riječi: „Zoološki vrtić“, dječji časopis, zootematika, kulturna animalistika

Danas relativno malo poznat časopis „Zoološki vrtić“ pokrenut je 1933. godine u Zagrebu.¹ Izlazio je kao mjesečnik tijekom te i 1934. godine, a nakon dvogodišnjeg prekida obnovljen je 1937. – kada se nakon ukupno osamnaest objavljenih brojeva i ugasio. U odnosu na ostalu tadašnju produkciju periodike za mlađe gene-

* abatinic@hazu.hr

¹ Zahvalnost dugujem djelatnicima Čitaonice periodike zagrebačke Nacionalne i sveučilišne knjižnice na susretljivosti prilikom istraživanja i skeniranja pojedinih brojeva časopisa. Časopis je izlazio u Zagrebu u ukupno dva godišta, s prekidom od 1934. do 1937. godine, u kojoj se drugo godište i nastavilo (god. I, br. 1, siječanj 1933.; br. 2, [veljača 1933.]; br. 3, [ožujak 1933.]; br. 4, [travanj 1933.]; br. 5, [svibanj 1933.]; br. 6, [lipanj 1933.]; god. II, br. 1, septembar 1933.; br. 2, oktobar 1933.; trobroj 3-5, novembar 1933. – januar 1934.; god. II (1937.), br. 6; dvobroj 7-8; dvobroj 9-10; dvobroj 11-12). Od prvoga broja drugoga godišta na naslovnici svakog broja otisnut je sadržaj.

racije, ovaj časopis nije bio književne, nego prirodoslovno-edukativne orijentacije te je vjerojatno prvi specijalizirani časopis za zootematiku u Hrvatskoj i u Jugoslaviji.

Razloge njegove kratkovječnosti – zapravo sudbine koja je zadesila većinu ostalih časopisa toga vremena – valja tražiti u ne odviše povoljnim društvenim okolnostima u međuratnom razdoblju² te nedostatku financija za pretplatu, kako u školama tako vjerojatno i na privatnoj razini. Dugoročno, uspjeh tj. bolje reći održivost časopisa, ovisila je o njegovoj financijskoj izdržljivosti, drugim riječima, snalaženju s potporom. U vrijeme kada se „Zoološki vrtić“ pojavio – ali i ugasio – izlazilo je još nekoliko časopisa za djecu i omladinu, doduše uglavnom književnoga karaktera: ponajprije, tu je „Smilje“ / „Smilje-Vrelo“, najdugovječniji i vjerojatno najpoznatiji hrvatski list „za mladež“, koji se, počevši izlaziti 1873. održao sve do 1945. godine. Potom, tu je još jedan ilustrovani mjesečnik – „Anđeo čuvar“, određen podnaslovom „za djecu“ – koji izlazi neprekidno od 1901. do 1944., prenoseći malim čitateljima „hrvatsku katoličku svijest“. Zatim „Mala mladost“ (1930. – 1942.), „Mali Istranin“/„Mali rodoljub“ (1930. – 1940./41.), potom „Vrtić“ – ilustrirani mjesečnik za dobru djecu (1931. – 1945.), čije uredništvo radi tehničkih poteškoća 1936. iz Zagreba prelazi u Sarajevo, a bio je namijenjen katoličkoj djeci, te naposljetku „Dječje kolo“, inače prilog časopisu „Dom i škola“ (1931. – 1939.) (usp. Pašagić 2003. i Batinić 2004.).

„Zoološki“ je „vrtić“ bio namijenjen svim prijateljima i ljubiteljima životinja, no uredništvo je posebice računalo na školsku populaciju, s obzirom na to da ga je Ministarstvo prosvjete odlukom od 16. kolovoza 1933. odobrilo kao lektiru učenicima i za korištenje u svim školskim knjižnicama, te je od drugoga – ujedno i posljednjega godišta – izlaženjem pratio ritam školske godine.³ U „iskrenom pozivu na suradnju“ uredništvo je jasno iskazalo svoju viziju:

„Pokrećemo ovaj mjesečnik, da ispunimo prazninu, koja se kod nas osjećala već odavno, a pogotovo nakon osnutka zooloških vrtova te raznih društava prijatelja i uzgajatelja životinja. ... Svaki je početak težak i rijetko kada dotjeran, pa i mi

² Hrvatska je u to vrijeme dio Kraljevine Jugoslavije, a odnosi u zemlji nepovratno su promijenjeni atentatom na kralja Aleksandra 9. listopada 1934. u Marseilleu. Na kralja „Ujedinitelja“ – Aleksandra I. Karađorđevića – pucao je Vlado Georgijev Černozemski, pripadnik Unutrašnje makedonske revolucionarne organizacije, promijenivši tim činom povijest Jugoslavije.

³ I Štefka Batinić uvrstila ga je u svoj pregled hrvatskih dječjih časopisa (v. Batinić 2004: 19, 31, 105). S druge strane, Blanka Pašagić ne navodi ga u svojem pregledu *Hrvatski dječji časopisi od 1864. do 1950. godine* (2003.) u kojemu obrađuje ukupno 24 dječja časopisa. Pretpostavljamo da „Zoološkog vrtića“ u njemu nema zato što ga autorica nije percipirala kao dječji, ili barem kao primarno dječji, a tome u prilog ide i rečenica iz njezina uvoda: „Nakon 1931. godine, pa sve do rata nije se više pojavio ni jedan novi dječji časopis, ali su se zato u tom razdoblju ugasili ‘Mladi stražar’, ‘Dječje kolo’ i ‘Vrelo’ (1937). Prvoga listopada 1941. godine izlazi prvi broj ‘Ustaške uzdanice’, a iste godine gasi se ‘Mali Istranin’“. Pašagić inače razlučuje pojam „dječjeg časopisa“ – koji podrazumijeva časopise namijenjene djeci od vrtičke dobi do dvanaeste godine – od „omladinskog časopisa“ – primjerice, „Krijes“ i „Vrtić“, koji izlaze tridesetih godina prošloga stoljeća. (Pašagić 2003: 8-9).

dopuštamo, da će možda i u našim izdanjima biti tu i tamo kakovih nedostataka i zamjerki. Međutim, odmah naglasujemo, da nam je svaka opravdana kritika dobro došla, jer i mi želimo da taj časopis učinimo sve boljim i vrijednijim, tim više, jer je to jedini časopis ove vrsti u našoj državi.“

Potaknut osnivanjem zagrebačkog zoološkog vrta osam godina ranije te osmišljen po njemačkome uzoru, s ciljem da se iz članaka s vremenom sustavno sredi materijal u sveske tj. knjige te dođe „do domaćeg Brehma“,⁴ njegovim se tiskanjem posebno željelo pripomoći napretku „vrijedne institucije“ zoo-vrta u Zagrebu. Kako nadalje stoji u pozivu, „Zoološkom vrtiću“ nije namjera osporiti vrijednost ili biti konkurencija ostalim časopisima, koji se uz zoologiju bave i svim ostalim granama prirodnih znanosti. Dapače, nastojat će upravo putem ovoga lista stvarati za njih novu čitateljsku publiku, nove pretplatnike koji će moći pratiti njihov stručno-znanstveni rad: „To znači, u neku ruku, podjela rada i zato otvoreno apeliramo na njihovu bratsku suradnju.“ Dosljedno najavi, „Zoološki“ je „vrtić“, primjerice, poticao na čitanje vrlo uspješnoga i u usporedbi s njim sadržajno širega mjesečnika „Priroda“, časopisa tada već s dugom tradicijom,⁵ koji se bavio dijelom srodnom tematikom:

„[...] popularni časopis Hrv. prirodoslovnog društva u Zagrebu, izilazi već 23. godinu, a donosi zanimive i poučne članke (sa slikama) iz svih grana carstva prirode i prirodnih nauka. Eto, skoro četvrt vijeka otkriva nam taj dobro uređivani mjesečnik tajne svemira i vasiona[...] može da zadovolji čitatelje iz svijui slojeva građanstva, pa je zato i preporučujemo našim pretplatnicima[...] Mi to iznosimo iz vlastite pobude, otvoreno i lojalno, jer se držimo principa, da svakomu treba priznati njegovu vrijednost. Naročito valja honorirati trud i požrtvovno nastojanje oko kulturnog prosvjećivanja našega naroda, a to 'Priroda' čini u punoj mjeri.“ (I/1933/6: 120)

Časopis „Priroda“, mjesečnik za popularizaciju prirodnih znanosti, podnaslovljen kao „Popularni ilustrovani časopis Hrvatskog prirodoslovnog društva u Zagrebu“, pokrenut je 1911. godine, a u vrijeme kada izlazi ova preporuka „Zoološkog vrtića“ uređivao ga je dr. Miroslav Hirtz, autor *Rječnika narodnih zoologičkih naziva* (Zagreb, 1928.). Za očekivati bi bilo da je 1933., u svojem XXI-II godištu, „Priroda“ donijela barem neku vijest o novopokrenutom „Zoološkom

⁴ Izdavanjem svezaka „Knjižnice Zoološkog vrtića“ „udarili“ bi se temelji „domaćem Brehmu“. Kako bi se što prije ostvario zadani cilj, uredništvo „Zoološkog vrtića“ odlučilo je osnovati fond za pokrivanje tiskarskih troškova. Fond bi se punio uplatama članova: „dobrotvora“ koji za uplaćenih 500 dinara ostvaruju pravo na sve besplatne sveske, potom „utemeljitelja“, koji za 300 dinara potpore imaju pravo na 75 posto popusta, zatim „vanrednih članova“ koji za uloženi 200 dinara ostvaruju 50 posto popusta na sveske te „redovnih članova“ koji s ulogom od 100 dinara ostvaruju popust od 25 posto (II/1933/2).

⁵ Kao i „Zoološki vrtić“, i „Priroda“ je dobila preporuku Ministarstva prosvjete (26. listopada 1935.) za nabavu u svim školskim knjižnicama („Priroda“, XXVII/1937/ 1: unutrašnja korica).

vrtiću“ – umjesto toga, međutim, objavljena je i pozdravljena vijest o novom slovenskom prirodoslovnom časopisu „Izvestja Muzejskega Društva u Mariboru“, kojemu autor potpisan inicijalom H. želi „na prvom koraku u život najbolji uspjeh i napredak“ (H. 1933: 32). Čitateljska publika „Prirode“ obaviještena je i o mjesečniku za uzgoj životinja „Prijatelj životinja“, koji od početka 1933. izlazi u Zagrebu („Priroda“, 1933: 235-236), kao i o listovima „Prijatelj živali“ Slovenskog društva za zaštitu životinja, sarajevskom „Ribarskom listu“, beogradskom „Živinarevu glasniku“ i zagrebačkom „Našem psu“ („Priroda“, 1933: 328-329). Sljedeće, 1934. godine, „Priroda“ je izvijestila i o pokretanju revije Hortikulturnog društva u Zagrebu „Naš vrt“ (XXIV/1934/2: 62). Ni u članku o popularizaciji prirodnih znanosti u širokim slojevima objavljenom u „Priodi“ nema spomena o „Zoološkom vrtiću“ – autor članka Grozdanić ističe kako jedino zagrebačko Hrvatsko prirodoslovno društvo aktivno radi na tome području, izdajući časopise „Prirodu“ i „Glasnik“. Napominje da je u Beogradu počeo izlaziti časopis „Priroda i nauka“, no ubrzo se ugasio, vjerojatno zbog preskupe cijene za čitatelje, a u Sarajevu su bili pokrenuti časopisi „Mladi prirodnjak“ i „Kosmos“, oba također kratka vijeka (Grozdanić 1933: 51).

Moguće je da se razlozi za ovakvo ignoriranje „Zoološkog vrtića“ kriju u osobnom animozitetu. Naime, jedan od stalnih suradnika „Zoološkoga vrtića“, Stjepan Gotvald, izazvao je člankom o medvjedu nezadovoljstvo spomenutoga urednika „Prirode“ Hirtza, koji je Gotvaldu pisao spočitavajući mu da se poslužio njegovom „duhovnom vlasnosti“, pa traži zato, kako navodi Gotvald, honorar i javno priznanje: „Ne osporavam da je možda dr. Hirtz prvi iznio u našim časopisima nekoja narodna imena o medvjedu, ali ne mogu shvatiti da on to smatra svojom duhovnom vlasnosti, kad je to svojina čitavoga naroda ili barem dotičnog kraja i da narod o tom pripovijeda svakomu, a ne samo pojedincima.“ Braneći se, Gotvald objašnjava da se u prilogu o medvjedu iz 3. i 4. broja služio opažanjima i informacijama koje je pribrao na putovanjima po raznim krajevima, a pročitao je i razne članke o medvjedu stranih i domaćih autora – među njima i Hirtzov članak u „Priodi“ 1930. – kolegijalno ga citirajući (v. I/1933/5). S druge strane, izostanak „bratske suradnje“ na koju je „Zoološki vrtić“ apelirao na samome početku, u pozivu na suradnju u 1. broju, možda treba tražiti i u otvoreno iskazanom zamjeranju stručnjaka okupljenih oko „Prirode“ upravi zagrebačkoga zoološkog vrta zbog toga što se zoo-om upravljalo bez stručnjaka zoološke struke. Upravo je na inicijativu Hrvatskog prirodoslovnog društva, međutim, gradska uprava izmijenila statut o zoološkom vrtu te imenovalo dr. Finka, kustosa zoološkog odjela Narodnog muzeja u Zagrebu, stručnim voditeljem zoo-vrta („Priroda“ XXIV/1934/5: 158).

Uredništvo „Zoološkog vrtića“ praktički se od početka borilo s financijskim preprekama, što je na kraju i dovelo do prekida u izlaženju časopisa, a zatim i

njegova gašenja.⁶ No, prije nego što prijedemo na detaljniju analizu sadržaja časopisa, napomenimo da nas u njemu objavljeni prilozi uvode u višestruko interdisciplinarno područje: časopisa kao medija u okviru mediologije, pedagoškog konteksta s obzirom na dječju čitateljsku publiku te animalistike, budući da većinom članaka otvara mnoga pitanja te relativno mlade ali propulzivne humanističke discipline. Obrađujući teoretske aspekte periodike, Vinko Brešić percipira časopis kao svojevrsno „djelo u nastajanju“ (*work in progress*) koje je moguće opisati pomoću općih i posebnih atributa. Opća skupina određuje časopis kao još neostvaren projekt tj. kao konstrukciju koja postoji u glavi njegova urednika ili pokretača, a obuhvaća naslov, podnaslov, izdavača, vlasnika, nakladnika, urednika, tiskaru, adresu, periodičnost, opseg, cijenu, nakladu, pretplatu itd. Posebna se skupina atributa odnosi na konkretnu realizaciju tekstualne prirode časopisa, tj. na priloge (Brešić 2005: 39). Kako u tom svjetlu izgleda „Zoološki vrtić“?

Opći atributi:

- naslov i podnaslov (podnaslov dobiva od god. II, br. 6/1937.): „Zoološki vrtić. Glasilo svih prijatelja životinja i gradskog Zoološkog vrta.“
- urednici: Ante Čeh / Ivo Manasteriotti
- adrese uredništva/uprave: Klaićeva 14 / Vinogradska cesta 33, Zagreb
- tisak: Jugoslovenska štampa d.d., Zagreb
- opseg: 28 stranica⁷
- cijena: pojedini broj 5 dinara, dvobroj 10 dinara, godišnja pretplata 60 dinara⁸

Posebni atributi:

- priloge bismo mogli razvrstati u sljedeće kategorije: poruke uredništva i uprave, znanstveno-popularne i edukativno-povijesne priloge o postanku, razvoju i raznim aspektima zooloških vrtova, edukativne članke o pojedinim životinjskim ili biljnim vrstama, članke posvećene zaštiti i pravima

⁶ Primjerice, u 4. broju (god. I, unutrašnja korica), uprava mjesečnika objavila je poziv svima koji su primili i zadržali dotad objavljene brojeve, a još nisu poslali pretplatu, da doznače barem dio pretplate, nužno kako bi se mogla ustanoviti visina naklade, uredila uprava i kartoteka te podmirili troškovi štamparije. Uprava časopisa apelira na obzir onih koji se ne žele pretplatiti, da vrate primljene brojeve „jer je potraga za njima vrlo velika, a mi ih više nemamo na zalih.“ Situacija je postala toliko delikatna da je uredništvo, zbog vrlo visokih štamparskih troškova, a nikakve subvencije i potpore sa strane, za obilazak zagrebačkih pretplatnika angažirala inkasatora – ovaj put s legitimacijom uprave „Zoološkog vrtića“ – jer čak ni s njime nije bilo sreće: bivši je inkasator, naime, bio pronevjerio oveću svotu, ne javivši imena osoba od kojih je „nepovlasno ubrao pretplatu“ (II/1933/1 i 2). Nije pomogao ni SOS poziv „okorjelim dužnicima“ s upozorenjem da je papir ponovno poskupio, troškovi izdavanja časopisa sve su veći, a pretplata slabo stiže. (II/1937/9-10: unutrašnja korica).

⁷ Paginacija u okviru godišta označena je u kontinuitetu.

⁸ Za usporedbu, pretplata na „Zoološkom vrtiću“ srodan časopis „Prirodu“, koji je izlazio svakoga mjeseca, osim srpnja i kolovoza, iznosila je 60 dinara, a pojedini broj stajao je 6 dinara. Cijena pojedinačnog broja „Vrtića, mjesečnika za dobru djecu“ (god. I, br. 1) iznosila je 1 dinar (12 dinara godišnje) a božićnog i uskrsnog broja 2 dinara.

životinja, članke koji tematiziraju duševni i društveni život životinja, literarne priloge, književne preporuke, animalističke poslovice i izreke, strip, društvene vijesti i novosti te reklamno-oglasni prostor. Među suradnicima⁹ časopisa bili su Mijo Philippović/Filipović, Stjepan Gotvald/Gotwald (predsjednik Društva prijatelja Gradskog zoološkog vrta u Zagrebu), Pavao Wertheim, Franjo Kmoch, Boris Vrtar, Milan Drvodelić, Vlaho Cviić, Ludwig Diel, Zlatko Milković, Bogdan Babić, Alfred Biscontini (tajnik Društva prijatelja Gradskog zoološkog vrta u Zagrebu), Sin Sineković, S. Štajner, Filip Lipa (potpisan kao veterinarski potpukovnik u miru), Velibor K. Urošević, Ivo Barlović i dr. Osim toga, mnogi su članci potpisani inicijalima ili nepotpisani, a pojedini su prilozi i prijevodi iz stranih izvora¹⁰.

S obzirom na jasnu tematsku orijentaciju časopisa – vidljivu već iz navedenih općih i posebnih atributa – „Zoološki“ je „vrtić“ iznimno važan, zanimljiv i podatan izvor podataka i spoznaja za proučavanje iz animalističkoga motrišta. U hrvatskom kontekstu pionirske zasluge na području kulturno-animalističkih istraživanja svakako pripadaju Nikoli Viskoviću, inicijatoru kulturne zoologije i kulturne botanike u našem znanstvenom i kulturnom prostoru.¹¹ Njegovim riječima, zapadnjačka je svijest uglavnom posve indiferentna prema prirodnim temeljima i sastavnicama kulture: „Prevladavajuće je njezino obilježje kršćanski antropocentrizam i s njime u skladu kasniji znanstveni pozitivizam, koji se također odnosi prema prirodi kao prema po sebi bezvrijednoj stvari i neograničeno raspoloživom objektu ljudskog djelovanja.“ (Visković 1998: 5). Animalistika kao disciplina nastala je 1970-ih godina iz rasprava o identitetu, u kojima se čovjek definira kao neživotinja odnosno životinja kao neljudsko te obuhvaća široko područje koje pokriva brojne discipline, poput kulturalnih studija, sociologije, filozofije, etike, religije, zoologije i antropologije, kolonijalnih studija, feminizma i znanosti o književnosti. Dakle, u otprilike posljednjih pet desetljeća novi kulturni interesi počinju se okretati proučavanju životinjstva odnosno uloge životinja u povijesti ljudske kulture.

⁹ Koliko sam uspjela utvrditi pretražujući leksikone, enciklopedije i internetske stranice, većinom su bili nastavnici i profesori, članovi i/ili suradnici Društva prijatelja Gradskog zoološkog vrta u Zagrebu, od doktora znanosti prirodnih struka do ljubitelja prirode, a za mnoga imena nisam uspjela pronaći podatke. Op. a.

¹⁰ Na primjer, odlomak *Demoni rijeke* slobodan je prijevod (Preveo Dr. –tz) iz njemačkoga putopisa Adolfa von Dungerna i Waldemara Bonselsa, a tematizira iskustvo plovidbe Amazonom (II/1933/1: 14-16), zatim prilog *U prašumi* (II/1933./1934./3-5: 86-89) ili članak *Naši dragi vjesnici proljeća*, potpisan s D. uz naznaku: „Prema 'Treue Diener, Lieblinge und Freunde'“ (II/1937/9-10: 197-200).

¹¹ Kao borac za zaštitu ljudskih prava, prirode i prava životinja, Visković zastupa biocentrično poimanje neljudskih bića. Autor je više (u hrvatskoj znanosti temeljnih) naslova s područja ekologije i bioetike: *Životinja i čovjek*, Split, 1996., *Stablo i čovjek*, Zagreb, 2001., *Sumorne godine: nacionalizam, bioetika, globalizacija*, Split, 2003., *Kulturna zoologija: što je životinja čovjeku i što je čovjek životinji*, Zagreb, 2009.

Edukativno-popularni prilozi o postanku i razvoju zooloških vrtova

Nimalo neočekivano, među tematski najbrojnijim prilozima upravo su oni posvećeni zoološkim vrtovima: ne samo zagrebačkome, nego i povijesnome razvoju tih ustanova u svijetu, različitim aspektima njihova postojanja, izgradnje i održavanja te uvjetima života životinja u okviru njihovih prostora. Prvi članak koji donosi „Zoološki vrtić“ je onaj Mije Phillipovića (Filipovića) *O postanku i razvitku zooloških vrtova*, koji počinje povijesno-dokumentarističkim podacima te kronologijom otvaranja europskih „menažerija“. Začeci zoološkog vrta, tj. hranjenje divljih životinja u zatočeništvu sežu još u prapovijest, a konkretan spomen o zatočenim životinjama u svrhu zabave nalazi se u pjesmi *Ši-king* iz otprilike 18. stoljeća prije Krista, koja spominje kako je car Wu-Wang u perivoju osnovao zbirku najrazličitijih životinja. Filipovićeve zapisi tematiziraju povijest razvoja zooloških vrtova, probleme s kojima se njihove uprave suočavaju (poput pomora životinja), iznoseći kritiku pukog kopiranja bečke menažerije te osobno shvaćanje opće svrhe zoološkog vrta:

„Taština i nadmetanje pojedinih država, državica i gradova doveli su do toga, da su uređaji novih menažerija građeni naročito raskošno, a – po mojem mišljenju – bez prave logike i bez produbljenog ukusa. Na primjer, da se prikaže domaja indijskog slona, sagrađena mu je kao nastamba kopija indijskog hrama, a žirafi muslimanska džamija sa minaretom, umjesto da im je nastamba opkoljena prirodnom florom njihovoga kraja. Slon ne živi ni u Indiji, ni na Ceylonu, u hramu, a isto tako ne živi ni žirafa u džamiji, nego u prašumama i džunglama, odnosno na ogromnim travnicima i u nepreglednoj šikari. Ove inače sjajne, no u svojoj biti nelogične, a u konstrukciji (obzirom na potrebe smještenih životinja) često sasvim pogrešne nastambe, bile su vanredno skupe i dovodile su do materijalnih kriza. Zbog toga se morala povisivati ulaznina, a time je bio promašen glavni cilj ovih ustanova, t. j. općenito prosvjećivanje. Zoološki vrt ne stvara se samo za zabavu, već on treba da bude i znanstveni zavod i važan faktor pučkog sveučilišta.“ (Phillipović I/1933/1: 3).

Pitanje postojanja zooloških vrtova jedno je od istaknutih aporija današnje kulturne animalistike. Kako navodi Visković, zoološki vrtovi, nekad životinjske zbirke ili zbirke žive faune, imaju dugu povijest koja seže do vladara drevnog Egipta, Kine, Mezopotamije, Perzije, Turske i Rima. Poznato je da su u Rimu postojali zvjerinjaci iz kojih su se arene snabdijevale lavovima, tigrovima, slonovima, medvjedima, nosorozima, bikovima i zmijama. Posebna vrsta životinjskih zbirki su tzv. menažerije – zbirke egzotičnih životinja iz kolonijalnih posjeda, kakve su imali, primjerice, Medici u Firenci, španjolski i francuski kraljevi, engleski kralj Henry III., rimski pape itd. Začeci modernih zooloških vrtova nastaju u 18. stoljeću kad se dvorske menažerije otvaraju za javnost (bečka 1752., madridska 1775., pariška 1793., londonska 1828.) (usp. Visković 2009: 209-210). Većina današnjih

zooparkova uvelike je popravila i znanstveno usavršila uvjete držanja životinja u zatočeništvu. Za razliku od skučenih i “golih” kaveza bez ikakva sadržaja, suvremene su nastambe napravljene tako da budu što više nalik na prirodna staništa pojedinih vrsta. Takav je napredak ipak postignut samo u razvijenim društvima, no čak ni u njima “nema zbiljske moralne i pravne discipline u držanju i izlaganju zatočene faune.” (Visković 2009: 211). Četiri su osnovne funkcije zooloških vrtova – ujedno i četiri opravdanja za njihovo postojanje: zabavna, obrazovno-odgojna, znanstveno-istraživačka te uzgojna u vidu brige u vezi s razmnožavanjem ugroženih i vrlo rijetkih životinjskih vrsta, kojima se trguje između zooparkova, smanjujući time njihovo uzimanje iz prirodnih staništa te eventualnog puštanja na slobodu u okviru programa repopulacije faune (Visković 2009: 212–213). Činjenica jest da ih djeca rado posjećuju i da većina odraslih ne vidi u tome ništa loše, dapače, ljudi uglavnom uzimaju zdravo za gotovo činjenicu da u nastambe (ma koliko danas bile usavršene) zatvorene životinje služe kao predmet njihove rasonode. Gail Melson u svojem se istraživanju o suodnosu djece i životinja poziva na Johna Bergera tj. na njegov esej *Why Look at Animals?* u kojemu autor ističe kako su životinje u zoološkim vrtovima uvijek promatrane, a činjenica da i one mogu promatrati nas posve je izgubila značenje. One su objekti¹² našeg stalno rastućeg znanja, dakle, ono što znamo o njima pokazatelj je naše moći, a time i pokazatelj onoga što nas odvaja od njih (Melson 2001: 74).

U tome smislu, „Zoološki vrtić“ očuvao je kulturno-povijesno dragocjene podatke o osnutku, razvoju i povijesti zagrebačkoga zoološkog vrta u prilogima Mije Philippovića, njegova utemeljitelja i upravitelja. Mijo Philippović (Filipović) pl. Freudenberški (Slavonski Brod, 31. srpnja 1869. – Zagreb, 14. travnja 1948.) bio je vodoprivredni inženjer, filatelist i veliki ljubitelj životinja. Gimnazijsko obrazovanje stekao je u Vinkovcima i Požegi, a Vojno-tehničku akademiju završio je u Heinburgu pokraj Beča. U vojnoj službi ostao je do 1894., a zatim se zaposlio u Kulturno-tehničkom uredu narodnogospodarskog odsjeka Zemaljske vlade u Zagrebu. Nakon mobilizacije te služenja u Prvome svjetskom ratu radio je kao pomoćnik ravnatelja Direkcije za riječno brodarstvo u Beogradu, a zatim kao organizator i šef generalne inspekcije voda u Skoplju. Nakon umirovljenja 1923. vratio se u Zagreb. Bio je inicijator mnogih akcija u vezi s kulturnim i tehničkim razvojem u Slavonskome Brodu i Zagrebu. Primjerice, već 1893./1894. potaknuo je osnivanje Gradskog muzeja u Brodu. Kao jedan od prvih članova Hrvatskoga filatelističkog društva (od 1898.) a kasnije i njegov tajnik, potpredsjednik i naposljetku počasni član, „odgovoran“ je bio i za prvu filatelističku izložbu održanu u Zagrebu 1907. Kao gradski zastupnik zalagao se za bolju opskrbu

¹² Upravo to i jesu – manje poznate, zanimljive životinje, karakterno okretne, živahne i simpatične, u stručnim se krugovima nazivaju „zahvalnim objektima“! (Philippović II/1937/9-10: 177).

Zagreba električnom energijom korištenjem vodenih tokova Like i Gacke. Nadalje, sa zagrebačkim gradonačelnikom Milanom Amrušem organizirao je, kao član odbora, i Zagrebački zbor – danas Velesajam – te bio jedan od organizatora prvih izložbi. Svestran, široka raspona interesa i poduzetnička duha, priložima s područja vodoprivrede, cestogradnje, mostogradnje, ribarstva, kuničarstva, filatelije, heraldike i povijesti zoo-vrtova surađivao je u brojnim časopisima, a objavio je i dva djela: *Zašto i kako se sabiru poštanske marke* (1912.) i *Gradski zoološki vrtić u Zagrebu* (1926.).¹³

Godine 1925. povjereno mu je upravljanje maksimirskim perivojem a i iste je godine, nakon neuspješnih višegodišnjih nastojanja sveučilišnih profesora Spiridona Brusine, Augusta Langhoffera (ravnatelja zoološkog muzeja) i Ervina Rösslera, banskog savjetnika Ive Mallina, zagrebačkog gradonačelnika Vjekoslava Heinzela i ostalih uglednih Zagrepčana, 27. lipnja u Maksimiru osnovao zoološki vrt¹⁴ – prvi na Balkanu (usp. Philippović I/1933/6: 121; Huber 1982: 198-199). Nekada šumski prostor i lovište u posjedu zagrebačkih biskupa, Maksimir je kao perivoj – ne samo za velikaše, nego i za građanstvo – svečano otvoren 1794., dobivši ime po svojem utemeljitelju i idejnom začetniku, zagrebačkom biskupu Maksimilijanu Vrhovcu (1752. – 1827.), inače velikom ljubitelju prirode (Maksimilijanov mir = Maksimir) (Mudrinjak 1974: 9; 18-19; 30; 61 i S. Š. II/1937/7-8: 168). Zoološki vrt utemeljen je 27. lipnja 1925. na takozvanom Labuđem otoku, sa samo tri sove i tri lisice, a nazivali su ga i „Vivarij“.¹⁵ Filipović je, naime, bio upravitelj do 1928., nakon njega ravnatelj je postao Franjo Omerzo, koji je modernizirao zvjerinjak, a naslijedio ga je 1934. Dragutin Canki koji zajedno sa zoologom Nikolom Finkom i Krunoslavom Babićem dalje radi na razvoju vrta, koji je u desetak godina postojanja – a svjedoče o tome i mnogi članci iz tadašnjih dnevnih novina i periodike – postao jedna od najpopularnijih i naj-simpatičnijih gradskih ustanova, u to vrijeme dom više od tisuću životinja, među kojima općepoznatog majmuna Štefeka,¹⁶ slonice Mauzike, para tigrova, lavova

¹³ Usp. Šikić 1998: 237-238 i <https://zoo.hr/stranica/prirodoslovci/mijo-filipovic-pl-freudenberski> (posjet 2. prosinca 2017.)

¹⁴ Ipak, Philippović se nije razmetao zaslugama, smatrajući da je sporedno tko je osnivač zoo-vrta – najvažnije je da je vrt doista osnovan (Philippović I/1933/6: 121).

¹⁵ Prema mišljenju struke, Maksimir nije bio odabran kao najsretnije rješenje za zoološki vrt, a to je bilo jasno i samome Filipoviću, koji je prema zapisniku IX. glavne godišnje skupštine Društva prijatelja Gradskog zoološkog vrta u Zagrebu izjavio da bi budući zadatak Društva trebao biti „na mjerodavnom mjestu što prije osigurati definitivni teren za Zoološki vrt, a da se perivoj Maksimir opet dovede u prvobitno stanje engleskog parka.“ Taj je njegov prijedlog bio jednoglasno prihvaćen. (II/1937/9-10: [216]).

¹⁶ „Veliki je efekat izazvao dolazak prvog majmuna u vrtić. Od trgovca g. Milana Mirkovića kupljen je mladi pavijan hamadryas... Djeca ga prozvaše 'Štefekom'. Od usta do usta i pomoću žive reklame u novinama postao je on za kratko vrijeme najpopularnija 'ličnost' u Zagrebu i izvan Zagreba...“ (Filipović II/1933/2: 27).

Paše i Lee, sjevernih medvjeda Selme i Nikole, malajskog medvjeda Pube, inače nabavljenoga još za vrijeme Filipovića, običnih medvjeda Maksa i Morica, a u planu je i nabava klokana koji su trebali stići iz Engleske... (Milčec 2012: 223-226). „Nebrojene hiljade posjetilaca dolazi godišnje u naš Zoološki vrt, pa ima dana, kada broj posjetilaca prekorači i deset hiljada. Kako je ulaznica doista neznatno malena, to i nije čudo, da je Zoološki vrt postao naša najmilija i najpopularnija ustanova.“¹⁷. Godine 1936. – inače godine u kojoj u zoo stižu prva četiri pingvina¹⁸ (Milčec 2012: 122), kao i tri papige are, par bivola, par jelena lopatara, par čagljeva, par albinus lasica i par turskih pataka (II/1937/6: 135) – prošetala je njime i hrvatska književnica Ivana Brlić-Mažuranić, zapisavši u pismu kćeri Zdenki: „Jučer smo proveli dan prekrasno u Maksimiru i to od 11 do podne do 6 popodne. Zoološki vrtić ima tako neopisivo dražesnih scena!“¹⁹

U nastavcima tiskan Filipovićev članak *O postanku zagrebačkog zoološkog vrta* jedan je od najvažnijih priloga u časopisu, jer je pomoću njega moguće rekonstruirati historijat tog poznatog gradskog odredišta: od nabave novih životinja i naplate ulaznica do izgradnje nastambi “bez rešetki” po principu glasovitoga trgovca faunom Karla Hagenbecka (1844. – 1913.) koji se proslavio revolucionarnim korištenjem jaraka za odijeljivanje životinja od posjetitelja²⁰ – ali i izlaganjem ljudi tj. naroda, primjerice, Eskima kao etno-izložaka!²¹ Ovaj nas, iz današnje perspektive zapanjujući i uznemirajući podatak, vraća na preispitivanje legitimnosti zoo-vrtova s moralne i etičke strane. S obzirom na to da su otvorenje i rad zagrebačkoga zoološkog vrta pratile sve dnevne novine, ubrzo su iz svih krajeva zemlje počeli pristizati darovi, nažalost, katkad i ranjene ili teško osakaćene životinje “čijim je mukama smjesta učinjen kraj” (Filipović II/1933/2: 25.). Navodi Filipović i popis darovatelja zahvaljujući kojima se “otočić” sve više punio, nažalost, ne uvijek uspješno. Među mnogim uglednim prijateljima “vrtića”

¹⁷ Citat iz članka iz „Jutarnjega lista“, 1935., prema Milčec 2012: 226.

¹⁸ Može ih se vidjeti na fotografiji Dušana Frkovića na naslovnici 5. broja „Priode“, god. XXVII, svibanj 1937.

¹⁹ Pismo Ivane Brlić-Mažuranić kćeri Zdenki iz Zagreba u Slavonski Brod, 27. travnja 1936. (Rukopisna zbirka materijala o životu i radu Ivane Brlić-Mažuranić. Pisma kćeri Zdenki 1910. - 1938., strojopisni prijepis. HR-AHAZU-KN-25.)

²⁰ Hagenbeckov princip izgradnje nastambi – u zagrebačkom zoo-u prvi put primijenjen za izgradnju nastambe za sjevernoga medvjeda – bio je duboko povezan s njegovom životnom filozofijom i načinom razmišljanja. Evo kako je to objasnio Philippović: „Stari Hagenbeck, u koga je bilo prave i istinske ljubavi spram svakog Božjeg stvora (ne one pretjerane, sentimentalne ljubavi, koja tovi mopsa šunkom i slatkišima, a ne vidi gladna i bosa djeteta na ulici ispred svoje kuće), nije mogao da gleda životinju u uskom prostoru i iza rešetke, kao sužnja, kao kažnjenika-zločinca. Hagenbeck je povrh toga dostatno iskusio, što će reći slušati dnevno jadikovke tolikih posjetnika meka srca ‘o jadnim zatočenim životinjama iza rešetke.’“ (Philippović II/1937/6: 114).

²¹ Tierpark Hagenbeck, zajedno s već samim nazivom kontradiktornim „human zoo“, nalazio se u Stellingenu, blizu Hamburga. Usp. Štajner II/1937/11-12: 244-245.

bio je i veleindustrijalac Vladimir Arko, koji je financirao kupnju mladih leoparda – premladih i preslaba imuniteta da bi preživjeli (Filipović II/1933/2: 27–28).

Svojevrsna dopuna Filipovićevim tekstovima je i prilog u nastavcima *Šetnja po zagrebačkom zoološkom vrtu*, u kojemu ponovno susrećemo Filipovića – sada i samog promatranog, objektificiranog: svake je nedjelje, upućuje nas autor priloga, Filipović obilazio zatočene životinje, okupljajući oko sebe brojne ljubitelje životinja, naročito djecu, pa zaključuje: “Trebalo bi s tom dječicom češće polaziti u vrt i tamo u njima razvijati smisao i ljubav za životinje i prirodu.” (O. I/1933/1 15–17; 3: 68–69; II/1933/2: 43–44).

Časopis je u nekoliko nastavaka donio i članak na prvi pogled osuđujućega naslova *Među zatočenicima u Maksimiru* (potpisan inicijalom –i), no prvi dojam vara, jer bez obzira na negativne konotacije, opis posjete zoo-u predodčen je kao vrlo pozitivno iskustvo, posebice susret pripovjedača s legendarnim Filipovićem, koji je došao u zoo-vrt s punim džepovima i vrećicama poslastica za „zatočenike“. Unatoč poboljšanju životnih uvjeta životinja koje žive zatočene u zooparkovima i njihovoj relativno novoj pozitivnoj ulozi u reprodukciji ugroženih vrsta, raste broj protivnika takvih ustanova, čiji je temeljni argument neetičnost izlaganja divljih životinja traumama koje prolaze kad im se oduzme sloboda i kad ih se istrgne iz prirodnog okruženja. Također, kritičari zoo-vrtova njihovu zabavnu funkciju smatraju nemoralnom, jer je uspoređuju s promatranjem kažnjenika u zatvorskoj ćeliji, a obrazovno-znanstvenu funkciju smatraju nemogućom, budući da je životinjsko ponašanje u neprirodnim uvjetima promijenjeno i ne može se dobiti realan uvid. Stoga zooparkovi zapravo djeluju neodgojno, jer i djecu i odrasle navikavaju na oblik trajnog nasilja prema životinjama i stvaraju pogrešne predodžbe o njihovim životnim navikama. Naposljetku, kritičari zooparkova priznaju važnost razmnožavanja ugroženih vrsta, no smatraju da bi se to moglo kvalitetnije odrađivati u specijaliziranim znanstvenim ustanovama povezanima s nacionalnim parkovima i drugim oblicima zaštićenih prirodnih područja (Visković 2009: 215–216). Rješenje ove dileme, kako navodi Visković, možda je u srednjem ili realističnom stavu, koji pomiruje obje strane.

Edukativni članci o životinjskim vrstama

Edukativni članci o pojedinim domesticiranim i divljim životinjskim vrstama (lav, tigar, divlja patka, zerdav (hermelin), čagalj, kugara, gnjurac, vjeverica, želva, čvorak, grivasti pavijan, srebro dlaka lisica, mandril, jazavac, daždevnjak, „antropomorfni majmuni“ gorila, orangutan i čimpanza, koala, pelikan, puh, kolibrić, foka, kanarinac, pingvini, nandu, lastavica, fazan, deva...) napisani su

pristupačnim znanstveno-popularnim, katkad i pripovjednim²² stilom, uz obilje podataka raspoređenih uglavnom prema univerzalnom obrascu: zemljopisno smještanje vrste u njezino prirodno stanište, opis njezinih tjelesnih atributa, način prehrane, impresije o njezinim duševnim karakteristikama i karakternim svojstvima (autori u ovim dijelovima članaka neizbježno upadaju u zamku antropomorfizacije i subjektivnih doživljaja, budući da čovjek ostale vrste nužno promatra iz vlastitoga, antropocentričnoga motrišta), odnos opisivane vrste s čovjekom te, ovisno o stupnju njezine utilitarnosti,²³ metode lova i dr.

Nerijetko se, međutim, u prilogima potkradaju i nespretnosti, netočnosti, antropomorfizacijski opisi, predrasude i – specizam, određen kao “propust da se, s obzirom na pripadnost vrsti ili karakteristike tipične za neku vrstu, bilo kojem svjesnom biću prida jednak obzir i poštovanje” (Dunayer 2009: 11-12). Ponekad nam ti radovi čak otkrivaju i fatalne pogreške u postupanju sa zatočenim životinjama. Neki od primjera navedenoga su sljedeći: tigar se prema načinu ishrane dijeli u tri grupe: jedni se hrane stokom, drugi love divljač a treći su ljudožderi (Anon. I/1933/2: 37-38), čvorak je „vrlo mila, mudra i vesela ptica... uvijek vedar, spreman na igru i zadirkivanje“ (S. G. I/1933/4: 85), mandril ima „markantno lice sa drskim pogledom... Brehm kaže da je mandril najgadniji i najodvratniji majmun... Urođenici pričaju da je mandril osobito opasan ženama i djevojkama i da najviše navaljuje na naselja, kad nema muževa kod kuće“ (Gotvald I/1933/6: 125-126). Koala je pak dočarana kao „nadasve mirna i dobroćudna, skoro glupa životinja“ koja se, hrani isključivo lišćem eukaliptusa, a vode ne pije nikada. U zatočenju se koale brzo pripitome i pokazuju veliku sklonost za čokoladu, kolače, mlijeko i t. d., premda uz ovu hranu uginu već nakon nekoliko dana.“! (Diel II/1933/1: 5-6). Pelikani su predstavljeni kao „vrlo interesantne i simpatične ptice“ (Milković II/1933/1: 7-8), dok su krokodili već u naslovnoj sintagmi postali „demoni rijeke“ (II/1933/1: 14-16), a ništa objektivnije nisu prošli ni morski psi – opisani kao „grabežljivci razbojničkog karaktera“, „nemani“ i „krvoloci“ (Lipa II/1937/6: 126-129). U prilogu o foki ili tulnju, Gotvald se poziva na Gessnera, koji je naziva „morskim teletom“, opisujući je kao čudotvornu životinju iz čijeg se želuca pripravlja lijek protiv padavice, a jetra, pluća i slezena služe kao lijek protiv

²² Književni diskurs izražen je u prilogima Filipa Lipe, koji prirodoslovne informacije obično umeće u pripovjedni okvir. Evo kako počinje njegov prilog o gnjurcu: „Nastupilo je rano proljeće. Sa Sljemena struji hladan vjetroc ...“ (Lipa I/1933/3: 57), a iste realistične opise nalazimo i u *Uspomeni na faunu Obedske bare* (Lipa I/1933/4: 86-88; 5: 110-114; 6: 132-136) i u *Fauni našega Jadrana (Bilješke iz doba mog boravka u Primorju)* (Lipa II/1933/1: 9-11; 2: 33-36; 1933./1934./3-5: 61-67; 1937/7-8: 153-159).

²³ Članak o medvjedu opisuje i „mečkare“, „cigane iz moravske i vardarske banovine“ koji se služe okrutnostima (lanac i brnjica, užareno tlo, udarci) kako bi dresirali medvjede da „plešu“ (Gotvald I/1933/3: 54). U 4. broju objavljena je i fotografija mečkara iz južne Srbije kako prolaze zagrebačkim Zrinjcem (I/1933/4: 77).

vrtočlance, ludila, bjesnoće i općenito bolesti mozga. Foka je inače lukava, inteligentna i oprezna, no kada se uplaši, izgubi glavu pa je „vrlo nespretna, upravo glupa“ (Gotvald II/1933./1934./3-5: 67-74)... Čimpanza je u zatočeništvu „miran, poslušan, pametan i lukav, ali uz to vrlo dobroćudan te vrlo radoznao“ te ga je lako naučiti „raznim ljudskim manirama i vještinama“, a fotografije objavljene uz članak prikazuje potpuno antropomorfizirane čimpanze u ljudskoj odjeći i za stolom, s legendom u kojoj piše: „Dobro odgojena ‘djeca’ kod doručka“ (Gotvald II/2/1933: 29-31). O puhu doznajemo da „malo ima glodavaca koji su proždrljivi kao puh, jer on ždere tako dugo, dok samo žderati može.“ (Štajner II/1933/2: 37), a kolibrići su „lepršavo cvijeće“ za koje mnogi tvrde da su „najljepši od svih ostalih biljnih i životinjskih bića“ (S. G. II/1933/2: 39).

Autori članaka često se referiraju na trgovce životinjama, veterinarske i prirodoslovne stručnjake u svijetu, primjerice, na Brehma, Garnera, Buffona, Brassa, Selousa, Šulca, Gossea, Goulda, Darwina, Pfungsta, Gessnera, Cuviera, Reichenbacha, Pechnela-Loeschea pa i umjetnike koji su svojim djelima prikazivali animalno, poput Spechta.

Osim divljim, za europske prostore često i egzotičnim vrstama, pojedini su članci posvećeni domesticiranim životinjama te veterinarskoj skrbi o njima, primjerice, *Kožne bolesti kod pasa* (Lipa I/1933/2: 39-40) ili *O našim macama*, u kojemu autor opisuje ponašanje mačke u kućanstvu, način igre, karakter tj. odnos prema „gospodaru“, razlikujući gradsku ili, kako je on naziva, paradnu mačku od seoske (Vrtar 1933./1934.: 94), a opisane su i devijacije u životinjskom svijetu, na primjer, pojava albinizma (Wertheim II/1933/1: 11-13) ili određene karakteristike pojedinih vrsta – primjerice otrovnost zmija i pauka (S. G. II/1933/1: 21; dn. II/1933/1: 21).

Među ove članke možemo kao podkategoriju uvrstiti i one koji opisuju svu nehumanost metodologije lova – ovisno već o kojoj je neljudskoj vrsti riječ. Brutalni su, primjerice, opisi lova na medvjeda: „Kad lovci danas naiđu na medvjeda obično ga ubiju iz puške. Naš ga narod većim dijelom ubija sjekirom, a bilo je gorštaka, koji su se upuštali u otvorenu borbu sa medvjedom. Oni bi u tom slučaju omotali lijevu ruku debelim krpama i gurnuli je u ralje razjarenom medi, dok su mu istodobno desnom rukom rasporili trbuh ostrim nožem. Drugi su opet radili tako, da su si na glavu svezali snop slame i onda pošli na mejdan s medvjedom. Kad se medvjed propeo na stražnje noge i htio da navali, oni bi brzo priskočili k njemu i rasporili mu trbuh.“ (Gotvald 1933: 81). Također, list je prema sugestiji čitatelja uveo priloge koji su nudili praktične savjete iz uzgoja malih domaćih životinja,²⁴ a prisutni su i članci o akvaristici (H-r. II/1933./1934./3-5: 102-104).

²⁴ *Praktični savjeti iz peradarstva* (B. II/1937/7-8: 173-175; 11-12: 254) ili *O uzgoju kunića* (II/1937/11-12: 254-255).

Biljni svijet „Zoološkog vrtića“

„Zoološki“ je „vrtić“ objavljivao i ponešto za ljubitelje flore. Već prvi broj prvoga godišta donosi prilog *Ciklame* (S. I/1933/1: 14-15), u kojemu je opisano podrijetlo te cvatuće biljke, njezine vrste, fizički opis te način uzgoja, a u 3. broju (I/1933/3: 55) otisnuta je ilustracija rododendrona, a nekoliko stranica dalje, nalazi se i prilog o toj biljnoj vrsti (S. I/1933/3: 65-66). O boru specifične zlatno-žute boje koji raste na Tamniku blizu sela Negbin, koji je u stručnim krugovima izazvao dosta podijeljenih mišljenja, pisao je Velibor K. Urošević (II/1933/1: 16-17), a o jaglacima S. G. (II/1933./1934./3-5: 100-101).

Zaštita životinja i životinjska prava

Što se tiče ove tematike, već 1. broj objavio je Biscontinijev članak *Zagrebačka društva, koja vode brigu o životinjama* (Biscontini I/1933/1: 17-18), iz kojeg doznajemo da u to vrijeme u Zagrebu postoji Društvo za zaštitu životinja, Društvo prijatelja gradskog zoološkog vrta, Društvo ljubitelja i uzgajatelja ptica pjevica, Društvo prijatelja pasa te Društvo prijatelja i uzgajatelja kunića. Svrha je tih udruženja suzbijati okrutnost prema neljudskim vrstama, a spominje se i danas aktualno pitanje uvođenja poreza na držanje pasa, takozvanih „psetarina“, „koji su prisilili mnoge siromašnije ljude, da svoje najvjernije prijatelje i čuvare predadu živoderu...“ Pozivajući se na stavove mnogih svjetskih književnika i filozofa, poput Whitmana, Zole, Fichtea, Schopenhauera, Lamartinea, Rollanda, Turgenjeva, Dostojevskog, Čehova i dr. zagovara milosrđe prema životinjskoj braći kao svjetonazorski temelj. Potom, nalazimo u „Zoološkome vrtiću“ nekoliko članaka o zabrani ubijanja ptica pjevica (npr. *In memoriam!* I/1933/2: 45 ili M.: *Zabranjen lov ptica pjevica*, II/1937/11-12: 250-251), čak i prilog o zaštiti gradskih golubova,²⁵ a u 1. broju drugoga godišta objavljen je prilog Ive Barlovića *Životinje i njihova zakonska zaštita*, u kojem autor navodi razne zakone i odredbe, poput Zakona o lovu, Zakona o ribolovu i Zakona o zaštiti ptica, ukazujući na činjenicu da u njima zapravo ima više „egoističnih ljudskih motiva“, nego suosjećanja prema neljudskim vrstama.²⁶ Autor spominje i Statut o držanju pasa u slob. i kr. glavnom gradu Zagrebu iz 1929. godine, koji propisuje dužnost svakog vlasnika (posjednika)

²⁵ „Nesmisljeno zatiranje golubova bila bi najstrašnija osuda zagrebačkog građanstva. Mi još uvijek nismo i ne smijemo biti toliki materijaliste da progonimo i zatiremo golubove, koji su oduvijek, kod svih naroda, uživali zaštitu i bili rado gledani i opjevani kao simbol ljubavi i vjernosti.“ (-i II/1933/2: 44-45; 48)

²⁶ „Prema tome čovjek je zabranio ubijanje spomenutih ptica samo zato, jer su mu one korisne i jer se hrane raznim štetnim zareznicima.“ (Barlović II/1933/1: 18-19)

psa da “na nj lično pazi, da ga uredno hrani i čisti, u slučaju bolesti liječi i njeguje”. Statut za cestovno redarstvo u gradu Zagrebu strogo je zabranio kočijašima surovo postupanje s upregnutim životinjama, a Statut za javnu klaonicu Općine grada Zagreba iz 1932. odredio je “humano” postupanje prema životinjama određenima za klanje. Shvaćajući usmrćivanje životinja u prehrambene svrhe kao neizbježnu nužnost, Barlović se zalaže za humano postupanje: “Mi, koji nismo vegetarijanci, kad smo prolazili mimo gradske klaonice i nehotice smo pomislili, koliko li je tu životinja palo, da zadovolje potrebama naših želudaca. Da li se sa tim životinjama barem humano postupa? [...] Svaka životinja, pa i onaj najmanji kukac, stvor je kao i mi. I on se veseli životu, pa zašto da ga bez razloga mučimo i ubijamo?!” Nažalost, današnji zakoni o zaštiti životinja još su uvijek izrazito specistički. Dijeleći životinje na one za društvo i one za klanje, zalažući se jedino eventualno za humane postupke pri njihovu ubijanju, takvi su zakoni zapravo u proturječju s vlastitim nazivom podržavajući i produbljujući specizam.

Časopis je objavio i Apel za pomoć pticama i konjima u zimskom razdoblju (I/1933/1: 24), a u članku *Žrtve mode* (Štajner 1933./1934.: 92) iskazuje se osvjешtenost i zabrinutost zbog mogućeg nestanka pojedinih vrsta sisavaca zbog izlova radi krzna. Štajner iznosi i statističke podatke o porastu cijene krzna pojedinih vrsta, posebice onih koje su na putu da postanu izumrle, primjerice, morska vidra, činčila, kanadski dabar, sibirski samur – za kojega su sami trgovci krznom zatražili od ruske vlade da donese odluku o višegodišnjem lovostaju – morska medvjedica itd. Moda, međutim, uzima danak i u carstvu ptica budući da se za izradu modnih ukrasa upotrebljavaju nojeva pera, leđna pera mužjaka nekih vrsta čaplji, perje rajskih ptica „rajčica“ i kolibrića. O ljudima kao najvećim neprijateljima životinja govori prilog *Pravljenje krzna od – ptičjeg perja* (II/1933./1934./3-5: 104), a o nužnosti zaštite pojedinih već sada rijetkih vrsta u prilogu *Rezervati divljači u Africi* (G. II/1933./1934./3-5: 101-102). Empatičan te ekološki i etički osviješten pristup u ovim priložima katkad dolazi u kontradikciju s nekim drugim sadržajima lista, primjerice, s reklamom za delničku farmu krzna²⁷ ali i člankom njezina vlasnika Artura Bergana o uzgoju srebrodlakih lisica radi proizvodnje krzna (Bergan I/1933/5: 105-109).

Društveni i duševni život životinja

Prilozi kao što su: *Govor kod životinja* (G. I/1933/2: 42), *Sporazumijevanje čovjeka sa životinjama* Alfreda Biscontinija, *Pamćenje u konja* (Kmoch II/1937/7-8:

²⁷ Na poledini petoga broja (I/1933) otisnuto je: Gorska farma srebrodlakih lisica Zalesina – Delnice. Uzgaja pod stručnim vodstvom samog vlasnika odlične rasplodne parove i prvoklasna krzna. Informacije daje a posjete prima najpripravnije vlasnik A. Bergan, Zalesina P. Delnice. O ovoj farmi, kao i o slovenskoj takvoj farmi na Bledu, vijest donosi i „Priroda“ (XXIV/1934/5: 158).

172), *Ratovanje među životinjama* (II/1937/7-8: 173), *Kako osjećaju životinje* (I/1933/6: 144), *Bračni život ptica* (Cviić II/1937/9-10: 207-208), *Životinje-arhitekti* (Vrtar II/1937/7-8: 164-167), *Majstori-kopači* (Vrtar II/1937/9-10: 208-210), *Da li riba čuje?* (II/1937/11-12: 251-252) donose niz zanimljivosti iz tadašnjeg poimanja emocionalnog života neljudskih vrsta, suodnosa u društvenim zajednicama koje tvore te njihovim vještinama oblikovanja prirodnih krajolika koje naseljavaju. (Ne)mogućnost međuvrstovne komunikacije od uvijek je zaokupljala čovjeka, a za „Zoološki vrtić“ o tome je, primjerice, pisao Alfred Biscontini, na temelju opažanja profesora Hecka, bivšeg ravnatelja berlinskoga zoološkoga vrta, koji je utvrdio da glas timaritelja ili hranitelja zasigurno djeluje na sisavce i ptice, dakle na životinje „više duševne inteligencije“, a ribe na taj podražaj ne reaguju. No bez obzira na ograničenja duševnih sposobnosti životinja u odnosu na ljude, Biscontini smatra da tu zapravo i nema mjesta usporedbi, „već se mora tražiti jednostavnije tumačenje u skučenom vidokrugu životinja. Međutim to ne može i ne smije biti razlog da zbog toga manje volimo životinje i da ih manje negujemo i štitimo.“²⁸ (Biscontini II/1933/2: 48). Prvi broj objavio je kratak prilog *Smijeh u životinja*, u kojemu se zaključuje da to nije način kojim životinje izražavaju zadovoljstvo (Anon. I/1933/1: 19), a G. napominje da su se neki istraživači pobunili protiv toga da se način života životinja tumači i prosuđuje s ljudskog gledišta, jer nas takvo antropomorfiziranje dovodi do zabluda (G. I/1933/2: 42). Od istoga je autora i *Boj pijetlova*, koji opisuje nehumanost te okrutne ljudske zabave, u mnogim zemljama zabranjene (G. I/1933/4: 89-90).

O intrigantnosti ove tematike svjedoči i činjenica da je priloge slične preokupacije moguće naći i u ostalim hrvatskim časopisima tridesetih godina 20. stoljeća, primjerice, „Kulisa“ donosi članak o radosti i tuzi životinja, uz fotografiju slonice Mausi iz zagrebačkoga zoo-vrta (usp. Z. V. 1934/14: 4-5; 22).

Strip u „Zoološkom vrtiću“

Strip *Hecarije jopčjeg para Štefa i Štefeka* pisan je zagrebačkim („purger-skim“) govorom s mnoštvom kajkavskih izraza,²⁹ i to u rimovanim strofama

²⁸ Ova su razmišljanja u skladu s promišljanjima engleskoga pravnika i filozofa Jeremija Bentham (1748. – 1832.) koji je još 1781. usporedio ljudski odnos prema životinjama s odnosom prema robovima tj. rasizmom, smatrajući da se o životinjama ne bi trebalo promišljati u kontekstu pitanja imaju li razum ili mogu li govoriti, nego je glavno pitanje koje si trebamo postaviti: mogu li patiti? Usp. Bentham, Jeremy: *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* – www.utilitarianism.com/jeremybentham.html. Posjet 10. lipnja 2018.

²⁹ „Hec“ (od njem. *hetze* – hajka) označava događaj koji izaziva uzburanost, zanimanje; prema bečkom Hetz – „šala, glupost“ (Klacić 1972: 493), a „jopec“ je majmun.

(najčešće sestinama, katrenama i distisima).³⁰ Sličice i naracija prate doživljaje para majmunčića Štefa i Štefeka, stanovnika maloga zoološkog vrta.³¹ I „po čudi i po dlaki“ bili su jednaki, razlikovali su se jedino po duljini repa: Štef je imao kusasti („kurtast“) rep, a Štefek dugi. Premda su živjeli „čist bez brige“ – „Ljudi su im sega dali:/Kifl, žemle, cukor, fige.“ – stalno su smišljali kako bi pobjegli iz tog „zlatnog“ kaveza i dokopali se slobode. S obzirom na opredjeljenje časopisa, ovo djeluje kao pomalo subverzivan čin „podmetnut“ u stripovni sadržaj,³² iako ih se zbog tih namjera u tekstu naziva „velkim gadom“ koji stvaraju neprilike čuvaru Đuki i čistaču parka Marku. Prilikom za bijeg u maksimirski perivoj iskoristili su kad je Đuka zaboravio ključ u vratima kaveza i zaspao na obližnjoj klupi. U nastojanju da uhvati bjegunce, čuvar sa stabla upada u jezero na što mu se majmunčići smiju. Lutajući parkom zbijaju šale s ljudima na koje nailaze: gospodinom na konju, bračnim parom koji je nakon šetnje sjeo u restoran, konobarom Jurom... Čini se da su majmunčići pobjegli radi zabave: od šešira koji su ukrali gospođi načinili su kola kojima jedan drugoga vuku parkom, potom prave nered i u restoranskoj kuhinji te vinskom podrumu – u bijesu, kuhar Matko gađa ih mužarom, koji je promašio majmunčiće, ali je pogodio i smrskao oklop velikog raka – s obzirom na to da ga je vjerojatno čekala polagana smrt kuhanjem na živo, bio je to milosrdan preokret sudbine. Zgode i nezgode „jopčjeg para“ vode nas dalje iz Maksimira, u zagrebačku četvrt Peščenicu, gdje otimaju rublje koje je na sušenje izvjesila „vešerica“ Jana, a majstora Tomu tako su prestrašili da je s ljestava pao u posudu s bojom za zid. Zadirkuju i vrtlara Jožu koji ih polijeva šmrkom te dimnjačara Matu, kojemu otimaju metlice za čišćenje pa ih uranjanju u kante s mlijekom mljekarice Jage – no kaznu batinama ovog je puta, kao ranije

³⁰ Izlazi od prvoga broja 1933. do trobroja 3-5 (novembar – januar) 1933./1934., dakle u ukupno devet brojeva. Premda na kraju piše da nastavak slijedi, strip se u idućim brojevima više ne pojavljuje, a u sadržaju na naslovnica brojeva umjesto potpisanoga autora nalazi se jedan ili više upitnika (I/1933/6 ili II/1933/1).

³¹ Pavijan Štefek, spomenuli smo već, bio je prava atrakcija zagrebačkoga zoo-vrta, štoviše, Filipović je ostavio i zapis o njegovu životu objavljen 1943. u „Novoj Hrvatskoj“ pod naslovom *Vjekopis majmuna Štefeka* (Milčec 2012: 132-134).

³² „Zoološki vrtić“ nesumnjivo nastoji popularizirati posjete zagrebačkome zoološkom vrtu, no to ne isključuje upozoravanje na negativne strane zoo-vrtova, kako zagrebačkog, tako i onih u svijetu, u prilogima koje donosi. Spomenimo upozorenje iz članka *Šetnja po zagrebačkom Zoološkom vrtu*: „Uzmimo samo majmune. Već nakon kraćeg zadržavanja u onoj, inače luksuznoj palači, osvjedočit ćemo se, da su majmuni melankolični, da ih većina čuči na policama posve apatično ili da drhture na parketima. [...] U njihove ćelije nikada ne dospiju direktne sunčane zrake; parketi nesnosno zaudaraju, jer su impregnirani mokraćom; stijene su obložene keramičkim pločicama, pa su hladne, a zrak je suh.“ (Anon. I/1933/2: 41-42). Također, o razlozima mortaliteta zatočenih životinja (uginuća zbog posljedica ozljeda i/ili stresa prilikom hvatanja, neprimjerenoga prijevoza, preranog odvajanja od majke, samoće u kavezima, preobilnoga hranjenja, bolesti itd.) detaljno je elaborirano u članku *O pomoru u zoološkim vrtovima* (Philippović I/1933/3: 49-52; 5: 97-100).

nesretni rak, dobio dimnjačar... Nadahnuće za ovaj strip neznani je crtač možda našao u Moricu, čimpanzi trgovca životinjama Hagenbecka, koji je vrlo vješto iznalazio načine kako da izađe iz kaveza – čak je naučio i otključavati vrata (usp. Gotvald II/1933/2: 32-33).

Literarni prilozi, književne preporuke i animalističke poslovice

„Zoološki vrtić“ objavio je i nekoliko književnih priloga – kratkih priča ili crtica – također potpisanih tek inicijalima, pa je moguće pretpostaviti da su ih uredništvu poslali čitatelji, tim više što se temelje na osobnim iskustvima suživota s domaćim životinjama koje danas ubrajamo u „kućne ljubimce“. Navedimo, primjerice, priče o potomkinji para gušana Škembi (-i II/1933./1934./3-5: 90-92), papigici tigrici *Draganica*, u kojoj se spominje nekad jedina trgovina ptica u Zagrebu – trgovina Mirković u tadašnjoj Ulici Marije Valerije (Praškoj) te trgovina “Peradgrad” u Draškovićevoj 1 (-i II/1937/6: 130-132) i papigi amazonki *Moj „Pedro“* (P. B. II/1937/7-8: 170-171). Osim kratkih prozних formi, časopis je objavljivao i zabavne i šaljive priloge povezane sa životinjama, najčešće preuzete iz ondašnje satirične i humoristične periodike poput „Kopriva“,³³ zatim animalističke poslovice³⁴ te književne preporuke. Primjerice, u trećem broju 1933. odštampana je reklama „vrlo zanimljive knjige za mladež“ autora Filajdić M. i Rukavina I. pod naslovom *Na život i smrt. Zgode i nezgode iz života sisavaca s kopna i s mora* (I/1933/3: unutrašnja korica), a broj 2 (II/1933.) donosi cijeli izvadak iz popisa „omladinskih i dječjih knjiga“, od Andersenovih priča, *Petra Pana* J. M. Barriea, *Čiča Tomine kolibe* H. Beecher, Grimmovih priča, *Mladoga kralja* Oscara Wildea do *Knjige omladini* Ivane Brlić-Mažuranić, *Cara Saltana* Ljudevita Krajačića, *Lovrakova Slatkog potoka*, *Nazorovih djela* *Priče iz djetinjstva*, *Tri priče za djecu*, *Arkun*, *Utva zlatokrila*, proza Jagode Truhelka *Zlatni danci*, *Božja ovčica*, *Pipo i Pipa* te časopisa „Smilje-Vrelo“ i „Smilje“.

Društvene vijesti i novosti

Ova je rubrika, smještena na rubnom, krajnjem dijelu časopisa, posvećena obavijestima o događanjima na sastancima raznih udruga te vijestima o održanim izložbama životinja – pasa, peradi, kunića i dr. Među zanimljivostima spomenimo da je u petom broju prvoga godišta otisnut statut zagrebačkog Društva prijatelja

³³ Usp. *Malo šale. Mudri slonovi* (I/1933/2: 40) ili prilog *Životinje u narodnim poslovicama* (I/1933/2: 45).

³⁴ „Konj se kroz dlaku ne hvali, nego kroz brzinu.“ (I/1933/2: 38), „Sita mačka miše lovi, a gladna po kući krade.“ (I/1933/2: 40), „Ne mogu biti i vuci siti i kozlići na broju.“ (II/1933/1: 13).

pasa, tj. Kinološkog društva od 3. lipnja 1930., a objavljena je i obavijest o osnivanju kluba „Naš pas“ čiji će se klupski sastanci održavati ponedjeljkom navečer u posebnoj prostoriji hotela Imperial u zagrebačkoj Frankopanskoj ulici. Ni ova rubrika, međutim, nije lišena specizama i ostalih uistinu „maštovitih“ predrasuda. Na primjer, u vijesti o međunarodnoj izložbi pasa, koja se u organizaciji zagrebačkog Kinološkog društva održala 3. prosinca 1933. u prostorijama Zagrebačkog Zbora, stoji: „Ovogodišnji je materijal bio bolji od onoga na prijašnjoj izložbi, a opaženo je i to, da su se ljubitelji pasa donekle priučili na uzgoj boljih vrsta. Tako će valjda doskora nestati uličnih križanaca te će ih zamijeniti lijepi vrijedni čistokrvni psi. To je poželjno naročito kod lovačkih pasa i njemačkih ovčara.” (Lipa II/1933./1934./3-5: [113]). „Zoološki vrtić” pratio je i aktualna zbivanja na području njegova interesa, pa prenosi i vijest o iznimno uspješnoj velikoj međunarodnoj izložbi živine (peradi), kunića i ovaca održanoj u organizaciji Poljoprivrednog živinarskog društva i pod visokim pokroviteljstvom kraljice Marije u Beogradu (Lipa II/1933./1934./3-5: 109; 112) te novinsku vijest o osnivanju „Zoološke bašte” u beogradskom Kalemegdanu (II/1937/6: 136).

Poruke uredništva i reklamni dio časopisa

Osim opetovanih molbi uredništva i uprave upućenih pretplatnicima s molbom da obnove pretplatu ili vrate primljene brojeve, redovito su objavljivani i pozivi na suradnju, i to svim pretplatnicima, ljubiteljima i uzgajaćima životinja – dakle, svima onima „koji doista vole životinje i prirodu“ (I/1933/4: [97]). Među koricama „Zoološkog vrtića“ nalazimo i reklame za druge časopise za mladež, primjerice, za „Dom i školu“ – „mjesečnik za propagandu zajednice doma i škole“, koji je pokrenuo Josip Butorac (I/1933/5: poledina ili II/1933/2: poledina), a stalno mjesto u oglasnom prostoru časopisa zauzima obavijest Društva prijatelja Gradskog zoološkog vrta u Zagrebu koje „moli rodoljubno građanstvo, diljem otadžbine, da potpomogne održati i unaprijediti Gradski zoološki vrt u Zagrebu, instituciju kojom će se s vremenom ponositi cio narod. Članarina je 2, 5 i 10 dinara na mjesec“. Adresa Društva bila je u Bakačevoj ulici 4, kasnije na Svačićevu trgu 15, a učlanjenje je bila izravna pomoć zoološkom vrtu. Zadaća je ovoga Društva, osnovanog u kolovozu 1928. na Philippovićevoj poticaj, bila promicati i unaprjeđivati rad zagrebačkog zoo-vrta, uključujući i nabavku novih životinja te gradnju smještaja. Okupljalo je oko četiri tisuće članova iz svih građanskih slojeva, no nije uvijek bilo u skladnim odnosima s upravom zoološkog vrta (Bi. I/1933/1: 20) te je predložilo osnivanje savjetodavnog odbora u koji bi ušla dva člana Hrvatskog prirodoslovnog društva, Philippović kao osnivač zoo-vrta i tri člana Društva prijatelja Gradskog zoološkog vrta (I/1933/2: 43).

Reklame u „Vrtiću“ nalazimo već od drugoga broja prvoga godišta (primjerice, za radna odijela Kastner i Öhler, obuću Bata, „Peradgrad“ – trgovinu sitnih životinja, njihovih proizvoda i potrepština za uzgoj i hranu, Gorsku farmu srebrolakih lisica Zalesina – Delnice, trgovinu Kodak, knjižare A. Čelap), a od drugoga godišta, časopis ih je, pretpostavljamo u pokušaju da se financijski održi,³⁵ uvrštavao sve više, između ostaloga, za kavu Meinl, željeznariju Mervar i Hodniković, trgovinu željeznom robom Franje Sollara, zlatara i draguljara Špeletića, specijalnu trgovinu engleskih tkanina Turner i Pešić, trgovinu špagom, konopljom i konjskom strunom Josipa Balkovića, trgovinu i brusionu noževa i škara Franjo Possert, Kneippovu sladnu kavu, Jadransku plovidbu, čokoladu i bombone Union, drvaru Našičke d. d. itd.

Ilustracije

Ambiciozni planovi uredništva reflektirali su se i u opremi časopisa, barem ispočetka. U prvim brojevima čitatelje se nastojalo privući privlačnim likovnim priložima u boji,³⁶ većinom preuzetih iz njemačkih izvora, primjerice *Brehms Tierleben* i *Das Tier und Wir* – službenog glasila zoološkog vrta u Münchenu (I/1933/5). S vremenom, u likovnom opremanju časopisa počinju sudjelovati i domaće snage. Naslovnice drugog i trećeg broja prvog godišta, kao i neke popratne ilustracije,³⁷ izradio je Andrija Maurović – inače hiperproduktivan ilustrator dječjih knjiga i časopisa, među njima i „Smilja“, koji je svojim djelovanjem obilježio tridesete godine prošloga stoljeća u hrvatskoj kulturi. I sami autori članaka otkrivaju se kao uspješni i talentirani ilustratori vlastitih tekstova, primjerice, Boris Vrtar.³⁸ Katkad su tiskani i dječji crteži,³⁹ a objavljivane su i originalne fotografije životinja i prizora iz zagrebačkog zoološkog vrta, ponekad s afilijacijom:

³⁵ Situacija s pretplatama bila je uistinu očajna: „Nakon stanke od pune dvije godine nastavljamo izlaženjem, te donosimo, eto, 6. broj II. godišta našeg časopisa. Brojevi od 1-5 izašli su u prvom polugodištu školske godine 1933/934. Taj prekid nije nastao našom krivnjom; neobzirnost mnogih nazovi-pretplatnika (većinom školskih uprava) materijalno nas je tako ugrozila, da smo morali pribjeći privremenoj obustavi izlaženja. Nismo mogli vjerovati da će netko stalno primati list, a da ga neće platiti. Mi u to još ni sada ne vjerujemo i sigurni smo, da će svakomu (na koga se to odnosi) savjest diktirati, da makar sada, naknadno, iskupi dužnu obvezu.“ (II/1937/6).

³⁶ Gotvaldov članak iz 1. broja (I/1933/1: 7) *Lav (Felis Leo)* opremljen je ilustracijom u boji koju potpisuje W. Kuhmert, a prilog o divljoj patki Dr. B. -a donosi nepotpisanu ilustraciju u boji (I/1933/1: 9).

³⁷ Imajući na umu Maurovićevu traženost u to vrijeme, ne čudi što se zbog čekanja na njegov uradak kasnilo s izlaskom iz tiska: „Drugi broj našeg časopisa izišao je nešto kasnije, ali ne našom krivnjom, već zbog izradbe originalne slike kugara.“ (I/1933/3: 72)

³⁸ Potpisane su njegove ilustracije uz prilog o daždevnjaku (Vrtar I/1933/6: 136-139) i crtež dabra uz članak o životinjama graditeljima: B. V. (Vrtar II/1937/7-8: 166).

³⁹ „Medvjed na stablu motri okolicu.“ (Crtež jednoga od naših najmlađih pretplatnika) (I/1933/4: 81).

Foto Lyanka, Foto Kodak, Foto: Vlasta Juričić, Gjurašin: Ptice. No budući da su likovni prilozi u boji znatno poskupljivali tisak, uredništvo ih ubrzo (od drugoga godišta) zamjenjuje crno-bijelim ilustracijama i fotografijama.

Zaključak

„Zoološki“ je „vrtić“ zadesila sudbina mnogih drugih dječjih časopisa i listova za mladež. Iz već spomenutih razloga kao što su nepovoljna društveno-politička situacija u razdoblju između Prvoga i Drugoga svjetskog rata, nemar pretplatnika koji nisu redovito plaćali pretplatu, skupoća papira itd. – izlazio je kratko i nekontinuirano, doživjevši samo dva godišta. Međutim, iako malo poznat, „Zoološki vrtić“ ipak nije zaboravljen! Naime, Muzej grada Zagreba priredio je 2015. veliku, obljetničku izložbu o maksimirskom Zoološkom vrtu, koji je u posljednje dvije godine doživio brojne promjene nabolje u smislu modernizacije. Na njoj bili su izloženi i brojevi „Zoološkog vrtića“, a postav je bio realiziran i pomoću mnoštva tekstualnog i slikovnog materijala sačuvanoga među njegovim koricama!⁴⁰ Vrijednost „Zoološkog vrtića“ prepoznali su njegovi suvremenici,⁴¹ a prepoznao ju je i Zvonimir Milčec koji je iz njega, posebice iz memoarsko-stručnih tekstova Mije Filipovića, crpio dragocjene informacije za svoju monografiju *Divlja djeca Maksimira* (Milčec 2012: 76-106; 116). Spomenimo naposljetku i činjenicu da je zagrebački Maksimir sa svojim zoološkim vrtom motiv mnogih (dječje)književnih djela u hrvatskoj književnosti, kao što su *Maksimir* Grigora Viteza iz 1960., *Zagonetni dječak* (1963.) Ivana Kušana, *Ambulanta u zoološkom vrtu* (1973.) Borisa Krsnika, *Zvižduk s Bukovca* (1975.) Zvonimira Milčeca, *Smogovci* (1976.) Hrvoja Hitreca, *Maksimirci* (1995.) Nikole Pulića (usp. Vereš 1982: 177-185; Mudrinjak 1994: 104-114; Milčec 2012: 260-277) ili slikovnica Blanke Pašagić *Maksimirska priča* (2001.), te da, osim spomenutoga prirodoslovnoga časopisa „Priroda“, hrvatskoj dječjoj publici zapravo od prestanka izlazenja „Zoološkog vrtića“ do danas nije bio ponuđen sličan časopis.⁴² Možemo stoga zaključiti kako je „Zoološki vrtić“ bio hvalevrijedan projekt, nastao kao rezultat pozitivnog

⁴⁰ Deplijan izložbe prikazuje Miju Filipovića kao Orfeja – karikaturu je načinio Menci Klement Crnčić 1927. godine.

⁴¹ Časopis je bio priznat u domaćim ali i stranim stručnim i širim krugovima. Uredništvo se ponosilo pohvalama inozemnih nakladnika stručne literature (dr. Georg Grimpe, sveučilišni profesor u Leipzigu i urednik časopisa „Der Zoologische Garten“) i ravnatelja zooloških vrtova (dr. Heinrich Heck, ravnatelj berlinskog zoo-vrta) (I/1933/3: 72).

⁴² Otprilike na tragu „Zoološkoga vrtića“ 1990-ih djeci i mladima bio je dostupan inozemni „National Geographic Junior“ u prijevodu na hrvatski jezik, a od 2006. u izdanju Mozaik knjige izlazi časopis „Moj planet“ (ur. Željka Crnogorac) posvećen prirodi (uključuje rubrike „ekopriča“ i „dr. Vetko“ koja obrađuje veterinarske teme) i svijetu.

naboja, entuzijazma i truda nevelikog broja ljudi – uredništva i suradnika – koji su unatoč mnogim preprekama uspjeli dječjoj ali i odrasloj javnosti ponuditi usko specijaliziran časopis kao novost na tadašnjem nakladničkom tržištu. Bez obzira na njegov relativno kratak vijek te sve eventualne nedostatke – posebno ako pojedine priloge sagledamo iz današnje, nemali broj desetljeća odmaknute i samim time već neizbježno promijenjene, vizure – u kontekstu 1930-ih časopis je nesumnjivo ispunjavao edukativno-informativnu, prosvjetnu svrhu, sačuvavši ujedno na svojim stranicama i dragocjene zanimljivosti iz zagrebačke društvene i kulturne prošlosti.

IZVORI

- „Zoološki vrtić“. Ilustrovani mjesečnik. Zagreb. God. I, 1933. – god. II, 1937.
 „Priroda“. Zagreb. God. XXIII/1933., god. XXIV/1934., god. XXVII/1937.

LITERATURA

- Barlović, Ivo (1933.). *Životinje i njihova zakonska zaštita*, “Zoološki vrtić”, god. II, br. 1, str. 18-19; Zagreb, septembar 1933.
- Batinić, Štefka (2004.). *Zabava i pouka dobroj djeci i mladeži. Hrvatski časopisi za djecu i mladež od 1864. do 1945.*, Hrvatski školski muzej, Zagreb.
- Bentham, Jeremy. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* – www.utilitarianism.com/jeremybentham.html. (Posjet 10. lipnja 2018.)
- Brlić-Mažuranić, Ivana (1936.). Pismo kćeri Zdenki iz Zagreba u Slavonski Brod, 27. travnja 1936. (Rukopisna zbirka materijala o životu i radu Ivane Brlić-Mažuranić. Pisma kćeri Zdenki 1910. - 1938., strojopisni prijepis. HR-AHAZU-KN-25.)
- Brešić, Vinko (2005.). *Čitanje časopisa. Uvod u studij hrvatske književne periodike 19. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Dunayer, Joan (2009.). *Specizam*, prev. Zoran Čiča, Dvostruka duga – Institut za etnologiju i folkloristiku, Čakovec – Zagreb.
- Grozđanić, Simeun (1933.). *Popularizovanje prirodnih nauka kod nas*. „Priroda“, XXIII, Zagreb, 51-53.
- H. (1933.). *Novi prirodoslovni časopis*. „Priroda“, Zagreb, XXIII, 32.
- Huber, Ivan. (1982.). *O Zoološkom vrtu grada Zagreba i osiguranju njegovih životinja*, u: *Maksimir*. Udružena samoupravna interesna zajednica komunalnih djelatnosti Zagreba – Urbanistički institut SR Hrvatske. Zagreb. Str. 198-199.

-i. (1937.). *Među zatočenicima u Maksimiru*. „Zoološki vrtić“. II/7-8, str. 160-163; 9-10: 200-204.

Klaić, Bratoljub (1972.). *Veliki rječnik stranih riječi, izraza i kratica*. Zora, Zagreb.

Melson, Gail F. (2001.). *Why the Wild Things Are. Animals in the Lives of Children*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts; London, England.

Milčec, Zvonimir et al. (2012.). *Divlja djeca Maksimira. Knjiga o zagrebačkome Zoološkom vrtu*. Ustanova Zoološki vrt grada Zagreba, Zagreb.

Mudrinjak, Damir (1974.). *Maksimir nekad i sad (monografija – vodič)*. HKD, Zagreb.

Mudrinjak, Damir (1994.). *Maksimir u publicistici i književnosti*, u: *Maksimir 200. 1794. – 1994*. Ur. Zvonimir Milčec. Grad Zagreb – Gradska skupština. Zagreb. Str. 104-114.

Pašagić, Blanka (2003.). *Hrvatski dječji časopisi od 1864. do 1950. godine*, Udruga umjetnika „August Šenoa“, Zagreb.

Philippović, Mijo (1913.). *Opskrba Zagreba munjinom*, predavanje u: *Opskrba Zagreba munjinom*, Naklada slob. i kr. glavnog grada Zagreba, Zagreb, str. 24-48.

Philippović, Mijo (1912.). *Zašto i kako se sabiru poštanske marke*. Priredilo Hrvatsko filatelističko društvo. Naklada Hrvatskog filatelističkog društva. Zagreb.

Philippović, Mijo (1926.). *Gradski zoološki vrtić u Zagrebu*. Naklada Uprave Zoološkog vrtića, Zagreb, 1926. [katalog životinja]

Philippović, Mijo (1933.). *O postanku i razvitku zooloških vrtova*. “Zoološki vrtić”, I, br. 1, 1-4; br. 2, 25-26, Zagreb.

Philippović, Mijo (1933./1937.). *O postanku zagrebačkog zoološkog vrta*. “Zoološki vrtić”, I, br. 6, 121-124; II, br. 2, str. 25-28; br. 3-5: 49-54; br. 6, str. 113-116; br. 7-8, str. 137-140; br. 9-10, str. 177-181; br. 11-12, str. 217-224, Zagreb.

Šikić, Jasna (1998.). *Filipović, Mijo*, Hrvatski biografski leksikon, sv. 4, E – Gm, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, str. 237-238.

Vereš, Saša (1982.). *Pjesnici i Maksimir*, u: *Maksimir*. Udružena samoupravna interesna zajednica komunalnih djelatnosti Zagreba – Urbanistički institut SR Hrvatske. Zagreb. Str. 177-185.

Visković, Nikola (1998.). *Uvodna riječ*. U: Cambi, Nenad; Visković, Nikola (ur.) (1998.): *Kulturna animalistika. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 29. rujna 1997. godine u Splitu*, Književni krug, Split, 1998. Str. 5.

Visković, Nikola (2009.). *Kulturna zoologija. Što je životinja čovjeku i što je čovjek životinji*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.

Z. V. (1934.). *Mogu li životinje biti radosne i žalosne?*, „Kulisa“, god. VIII, 10. svibnja, br. 14, str. 4-5; 22.

<https://zoo.hr/stranica/prirodoslovci/mijo-filipovic-pl-freudenerski> (posjet 2. prosinca 2017.)

Ana Batinić

THE ILLUSTRATED MONTHLY MAGAZINE *ZOOLOŠKI VRTIĆ* [*THE LITTLE ZOO*], (1933–1937)

Summary: In 1933, “Zoološki vrtić” [“The Little Zoo”] (1933 – 1937) was launched in Zagreb as an “illustrated monthly periodical”, probably being the first specialised periodical with regard to zoology in Croatia, approved by the Ministry of education as a required reading for pupils and for usage in all school libraries. Every issue was published with illustrations and photographs of animals and plants, edited by Ante Čeh and later Ivo Manasteriotti. During the few years of its publication, it produced a series of mostly non-literary, scientific-popular, educational contributions about particular animal species and their habitats, on the animal preservation and animal rights, then on the foundation, development and history of the European zoos, and particularly of the Zagreb zoo, but also a serialized comic strip *Hecarije jopčjeg para Štefa i Štefeka* [*Practical jokes of two little monkeys Štef and Štefek*]... The aim of the paper is to study and shed light upon this periodical considering the context of its launching, its editing policy and the contributors it gathered, and also the viewpoints and beliefs it promoted by its contents – not only to its young, children’s audience, but also to adult readers interested in natural sciences. Methodologically, the research is going to be based on cultural animal studies as a relatively new, but nevertheless assertive interdisciplinary posthumanist discipline.

Key words: children’s magazine, zoological thematics, cultural animal studies

ПОЛИТИКИН ДОДАТАК ЗА ДЕЦУ (1929–1941)

Апстракт: Усредсређеност на издвојено раздобље у објављивању *Полиџикиној* додатка за децу мотивисано је уредничким печатом Бране Цветковића. Свестрани стваралац, какав је био Цветковић, оставио је великог трага у уређивачкој политици чувене „дечје стране“ поменутог листа и та се свестраност огледала, између осталог, и у њеном специфичном визуелном идентитету. Она је била добар пример својеврсне интермедијалности – прожимали су се књижевни и ликовни израз кроз посебну врсту илустрација, тзв. каишева, односно песама или прича у слици, чија је динамизација произлазила из поступака који су подсећали на филм. У књижевноисторијском смислу, Цветковић је оцењен као „драгоцен а ‘копча’ која спаја класични Змајев рад на поезији за децу са радом наших савременика, пре свих Душка Радовића“. У том смислу, нарочита пажња биће усмерена на иновативност Цветковићеве уређивачке политике, али и на успостављање специфичног континуитета са листом *Невен* Ј. Ј. Змаја, односно на његов антиципаторски значај у контексту Радовићевог *Полетшарца*.

Кључне речи: часопис за децу, подлистак, Бранислав Цветковић, *Полиџика*, *Невен*, *Полетшарци*, авангарда, фузија жанрова, интермедијалност

Иако нема детаљних података о конкретном поводу и мотивима за настанак специфичног подлистка унутар најтиражнијег дневног листа *Полиџика*, чија је медијска улога током 20. века, па и до данашњих дана, остала немерљива, могу се донекле наслутити уреднички разлози и стремљења која су довела до његовог формирања. Наиме, 21. фебруара 1929. године први пут се појавио додаток унутар *Полиџике* намењен деци, из кога се изродила богата и разноврсна ризница података о генези, развоју и кретањима једног књижевног деловања, које је до тада суверено припадало деветнаестовековном змајевском златном периоду стваралаштва за младе, а које

---

* valentina.hamovic@gmail.com

је у последњој предратној деценији почело да поприма сасвим нови лик. Тог 21. фебруара појавила се чувена „Дечја страна“, додатак који је са тим називом и у том формату (јер, заиста је била у питању само *једна* страна), излазио до јануара 1930. године. Од јануара 1930. дечја страна мења име – сада је реч о *Полиџикином* додатку под називом „За децу“, а, поред имена, мења и формат (сада је проширена на четири стране А4 формата), што је омогућило нешто богатији садржај и већи број сарадника.

Spiritus movens подлистка за децу у периоду од његовог настанка до почетка Другог светског рата био је Бранислав Брана Цветковић и иако не проналазимо потпуније и прецизније информације о његовом уредништву и сарадницима (у појединим изворима се у уреднике убрајају Андра Франичевић и Живојин Бата Вукадиновић), по свеукупном тону, броју прилога и визуелном идентитету може се рећи да је Цветковић оставио убедљив уреднички печат. Иако ће Цветковићев добар познавалац и савременик, Станислав Винавер, у вези са њим имати многе противречне ставове – рећи ће да је у сећању србијанске публике, оне „широке, најшире“, али и оне „уске, најуже, која се хвалила својим добрим укусом и отменошћу својих чувстава“, остао запамћен као – „лакрдџаш“ (Винавер 1977: 157), чињеница је да је Цветковић био вишеструко надарена личност – био је писац, преводилац, сликар, драматург, глумац, редитељ, сценограф, илустратор, карикатуриста; речју: друштвени аниматор, и један од најпопуларнијих међуратних „јавних радника“. Кроз мозаички програм свога чувеног театра, под називом „Орфеум“, „исмевао је партијско-политички живот, страначке сукобе, скупштинске интриге, министарске афере“, а након Првог светског рата, „карикирао нове богаташе, афераше и дрпароше, који су се обогатили на рачун државне касе“ (Ковачевић 2004: 20).

Овакав, карневализовани однос према стварности, који је Цветковић презентовао у своме позоришту, добија сасвим други облик у *Полиџикином* додатку. Већ од првог броја поменуте *Дечје стране* може се назрети уређивачки курс који са дневнополитичким темама „Орфеума“ нема готово никаквих додирних тачака, али има са ведром, раздраганом и готово раблеовском природом самога Цветковића. Тако се, уместо класичних новинских најава о уредницима и сарадницима, те програмским циљевима нове рубрике унутар *Полиџике*, Цветковић обраћа својој новој читалачкој популацији, на свој начин, пригодном песмом:

Читаоци мали! / Ову страну Политике / Ми смо вама дали / Да вам пружа
разне слике / Мале приче и велике / У збиљи и шали. / Даваће вам песме,
гатке, / Загонетке и задатке. / Биће све по вашој жељи / По једанпут у недељи,
/ Кога било дана. / А дан ће се лако знати, / Само треба упитати: / „Има
л дечја страна?“.

Са променом формата и имена *годайка* (16. јануара 1930), уредништво се још једном обраћа деци, желећи понајпре да нагласи да у његовом излажењу неће бити дисконтинуитета (што се могло назрети у неколицини случајева у претходном једногодишњем раду *Додайка*), да рашчисти недоумице у вези са конкретним даном појављивања у недељи (дакле, не „било кога дана“), те да потврди већ назначени уређивачки курс:

Децо, свакога четвртка од данас добијаћете и ви своје новине: ту ће за вас бити лепих песама, дивних прича и разних слика, загонетака и тако даље. Сваког четвртка излазиће „Политика за децу“ са четири стране, које ћете моћи извадити и сачувати и на крају године имаћете једну лепу књигу, ако те бројеве укоричите.⁴⁴

Програмска шема је јасна: ова нова страна *Полијшике* донеће деци „разне слике“, озбиљне и шаљиве мале и велике приче, песме, задатке и загонетке, што ће са пристојне временске дистанце изгледати као оквир који ће бити доследно и тачно спроведен. Штавише, у погледу квалитета и разноврсности прилога, и укупне уредничке креативности, стиче се утисак да током деценијског свог живота нема неког „спољашњег развоја“, односно превеликог померања и одступања. Позиција овог подлистка је стабилна – у њему се налазе литерарни прилози, понеки поучни текст из разних области људских знања, а у највећој мери прожимали су га рубрике са занимљивостима, енигматско-забавни део са редусима, укрштеницама, анаграмима. Од литерарних прилога најзаступљеније су басне, бајке, народне дидактичне и шаљиве приче и то из целог света – у *годайку* ћемо наћи старе кинеске мудрости, јапанске приче, бајке егзотичних племена и народа, француске, швајцарске, руске, норвешке народне приче. Ова наднационална књижевна слика пројектовала се и на присуство занимљивости из целог света, највидљивија је у рубрици *Истиниња чуда*, те ћемо, примера ради, у бројевима током 1931. године наилазити на чланке „Хипноза и животиње“, „Диплодокус – чудовиште кога више нема“, „Како су људи некад замишљали ваздушне лађе“, „Камила може гледати са затвореним очима“, „Како уче медведа да игра“.

У посебне врсте занимљивости и уредничке разиграности спадају и различите језичке скривалице, преметаљке, математичке игре бројевима, игрокази у којима ће се повезивањем бројева начинити сличнице животиња,

⁴⁴ Овај својерсни „маркетиншки“ дијалог са децом води и Андра Франичевић 20. марта 1930. године када пише песму „Тежак рачун Јешић Аце за све сеје и све браце“: Наш основац Аца (гледајте му слику) / Сваког четвртка чита Политику // И никад не прође, а да тога дана / Не кликне: Живела ’Дечја страна’!... Скретање пажње на нове бројеве *Полијшике* може бити двоструко тумачен – као подстицај да се деца, уколико то већ нису, укључе у што већем броју, али могуће је да се на овај начин, управо супротно, бележи велико интересовање дечје публице.

писма сачињена од комбинације речи и слика, анаграмска „весела географија“, упутства за младе цртаче-почетнике, мађионичарски трикови (примера ради, у рубрици „Мали мађионичар“ уредници нам из броја у број показују како „Да неко прође кроз дописну карту“, како створити илузију да се људска глава појављује без трупа, како од јајета начинити чигру која весело поскакује, како од сенки на зиду оживети призоре из животињског света), итд.

Наредни слој прилога се усредсређује на дидактично-педагошки моменат, те су врло честе социјално ангажоване приче – навешћемо неколицину у којима се приказује тежак положај људи и деце, а њихова патња би требало да буди саосећајност и емпатију код најмлађих читалаца. Тако се у божићном броју, од 8. јануара 1931. године, може наћи прича Ф. М. Достојевског „Код Христа на јелци!“ која се тематски и идејно може довести у везу са Андерсеновим параболама, затим прича „Просјак“ И. С. Тургенјева, али и сам Андерсен чије смо социјално мотивисане приче расуте на странама *Полиџике* доцније могли да читамо у збирци прича под називом *Ненасликане слике*. Неретко се уредник Брана Цветковић и сам надовезује на такве теме и даје своје варијације, на шта указују социјални аспекти у причама „Не презири никог!“ (15. јануар 1931), „Праведна пресуда“ (29. јануар 1931) или модерним, ауторским, баснама какве су „Зец и лисица“ (22. јануар 1931), „Зец и јеж“ (15. фебруар 1931). Цветковић често провлачи такве теме и у облику поучних шаљивих прича у сликама-каишевима – „Ко веже не натеже“ (5. фебруар 1931), „Упознајте ово дете, ал’ да такви не будете“ (29. октобар 1931). Рубрика која се надовезује на васпитно-образовни карактер поменутих прилога јесте она која носи назив „Животи великих људи у сликама“, у чијим ће прилозима популарно и афирмативно разоткривати улога и значај знаменитих људи, попут Јована Ристића, заступника Срба на Берлинском конгресу и утемељитеља новије српске историје, или ће се проговорити о детињству и младости великих научника какав је био политичар и филозоф Томаш Масарик, просветитељ Доситеј Обрадовић, вајар Иван Мештровић итд.

*

Врло је занимљив положај *Полиџикиној* додатка унутар саме *Полиџике*. Наиме, стиче се утисак да је уредништво овог подлистка усмерено искључиво на комуникацију са децом без икаквих спољних, дневнополитичких упутица. У њему се, као у некаквом вакууму, гради поредак саздан на игри и шали, без додирних тачака са оним што се провлачи кроз хроникалну и узаврелу политичку стварност (нарочито у годинама пред сам почетак Другог светског рата). Отуда се, на први поглед, не уочава било

какав идеолошки курс који, иначе, боји готово сваки дечји часопис тога доба. А да је у Србији позних двадесетих година 20. века нови идеолошки програм на снази сведоче историјско-политички записи Љубодрага Димића о културној политици Краљевине Југославије. Индикативно је, у том смислу, стремљење тадашње државе:

Југословенска идеологија требало је да добије значајну потпору у бројним системским законима које је требало донети. Министарство просвете имало је задатак „што пре спровести унификацију закона по свима пословима који спадају у подручје овог министарства“. То јест требало је донети следеће законе: о основним школама, о грађанским школама, о средњим школама, о универзитетима, о уређењу Министарства просвете, о Главном просветном савету, о позориштима, о уметничким школама, о музејима и чувању старина, о библиотекама, о задужбинама, о заштити ауторског права. Путем њих требало је исказати културно стремљење режима и омогућити културно формирање у духу нове идеологије (Димић 1996: 249).

Дакле, задатак културе у целини није био само у образовању и ширењу писмености већ и да „национално васпитава“, тј. да утврђује и продубљује југословенску идеологију, што *Полијшика* на својим странама несумњиво и спроводи. Будући да је дечји часопис једно од кључних оруђа у спровођењу националне политике, очекивало би се њено јаче деловање и на *дечјој страни*, међутим, та врста делатности се овде не уочава. Уколико се присетимо првог броја дечјег додатка од 21. фебруара 1929. године (а то је година на коју се позива Љубодраг Димић у претходном наводу), видећемо да је оно уредничко обраћање деци у функцији испуњавања дечјих жеља и разбидриге, што је, рецимо, потпуно другачије интонирано у часопису на који се *додатак* у доброј мери ослања, а реч је о Змајевом *Невену*, у коме се уз обећање да ће бити „збиље и поуке“ даје и нека врста налога пред српску младеж⁴⁵: „Сви сте браћа једне крви, / Дика роду свом / Прим’те поздрав листом, цветом / Вашим Невеном. / Од вас народ много чека, / Многи тешки рад / Ја сам жељан неговати/ Овај свети над“ (*Невен* 2006: 10).

Колективни српски дух, дакле, исходиште је родољубивог Змаја, што се код уредништва *Полијшикиоі* додатка само донекле наслућује. Примера ради, на истој тој првој страни, из фебруара 1929. године, објављена је фотографија престолонаследника Петра, који је и сам дете, уз стихове које је потписао Цветковић – „Најмилија дечја слика, / Ево је на „дечјој страни“ / Да гледају малишани / Свог престолонаследника / Ви сте, децо, Њему

⁴⁵ Ти стихови у целини гласе: „Биће збиље и поуке/ Крепите се њом/ Биће хране духу вашем/ Срцу млађаном/ Биће песме и попевке/ Ширите им глас/ Биће игре, биће шале/ За одмора час“ (*Невен* 2006: 10).

драги, / Он је дете – децу воли. / Свако дете Бога моли: / Чувај Петра, Боже благи!“ Свест о томе да ће овај лист моћи да има формативну функцију у одрастању деце у позадини је увођења лика престолонаследника-детета и то је уједно и иницијација у државотворни поредак, који симболично оличава фигура монарха, чиме се кроз књижевност за децу, заправо, ипак обавља једна суптилна идеолошко-политичка интервенција. Са тим у вези, у овом *Полијикином* додатку се могу пратити готово ритмичне календарске промене, које нису наметнуте само сменом годишњих доба (а има песама о пролећу, јесени, зими), већ и обележавањем великих хришћанских празника – Св. Никола, Божић, Богојављење, Врбица, Материце, Детињци, Оци, Велики петак, Ускрс, Видовдан (индикативна је песма од 19. 12. 1940, аутора који је потписан као *чика Миле* о томе како Срби славу славе, нпр.). У оба случаја, реч је о афирмативним културноинтегративним темама којима се дете укључује у ширу друштвену и културну заједницу, уграђује се свест о томе да су део једног колектива, у духовном и државном контексту, али се у исто време та вертикала прелама кроз уже, породичне, празничне слике.⁴⁶

*

Каталог прилога *Полијикиној* додатка за децу из овог периода сачињавају и оригинална дела писаца који своју афирмацију управо и зачињу на овим странама. Многи су текстови, нажалост, непотписани или са недовољно референци, те не треба да чуди да се и данас, још увек, трага за подацима о именима која су готово шифровано дата у дну појединих текстова. Сарадници су често потписани као – *чика Ђура*, *чика Андра*, *чика Божа*, *чика Бата*, *бата Коста*, *тетка Соња*. С једне стране, оваква обраћања деци се могу сматрати конвенцијом наслеђеном од Змаја, и у прилог томе иде и чињеница да се у појединим Браниним и Андриним песмама појављују готово стални, змајевски, ликови а то су *Сека* и *Баџа*, деца која нису именована него су, попут силних „*чика*“ и „*тета*“, сведена на породичне фигуре (занимљиво је, опет, видети да се упркос данашњој пракси да се Цветковић именује као *чика Брана*, на страницама *Полијике* он готово искључиво потписује као *Брана*, што сугерише његову позицију равноправног децјег саговорника на којој инсистира). И чини се да је та *фамилијарност* и једно од кључних исходишта децје стране *Полијике*, јер се, поред топлог и

⁴⁶ Југословенство је, пак, тема која није доминантно присутна, штавише, постоје ситне субверзивне индикације о томе да се та идеја не прихвата до краја. У песми о фудбалској утакмици између два главна клупска ривала Б. С. К. – Југославија, од 16. октобра 1930, Андра Франичевић ће са отвореним симпатијама и нескривеним задовољством рећи како је БСК успео „црвене да налупа“.

непосредног тона који се успоставља у комуникацији са младим читаоцима, на овај начин гради и специфична слика детета. То дете је радознано, паметно, у породичном је окриљу (о томе говоре многе песме поводом великих хришћанских празника), са грађанским манирима (поједине фотографије деце тога доба сведоче о њиховом одевању, васпитању, држању и позицији унутар породице и друштва), али је и разиграно и несташно (песме Андре Франичевића „Жалосно весеље нашег малог Веље“ и „Добио је Миша батине ко киша“ из јуна 1930. године се данас не би могле сматрати политички коректним, али говоре о начинима и мерама васпитања које су пуне љубави, мада засноване на чврстој дисциплини).

У том смислу, исказ Бранка Ранитовића, приређивача досад најпотпунијег избора песама и приповедака Бране Цветковића, указује на сасвим специфичан положај књижевних кретања *Полиџикиној* додатка, јер је Ранитовић уверења да је Цветковић у тематском погледу отишао и корак даље у односу на Змаја, већ самим тим што је „дечју поезију ослободио романтичног баласта, нарочито оног лажног педагошког подучавања“, затим што је ту поезију „поезију урбанизовао, довео у град“ и „раскрстио са лептирићима, поточићима, звончићима и птичицама, разним „чикама“, који су фабриковали такву поезију“ (Ранитовић 1991: 185). Да Цветковић ипак није раскрстио са „разним чикама“ говори и чињеница да се великом броју истраживача поткрало врло важно књижевно име управо зато што су многобројни прилози (13 прича) били потписани конвенционалним фамилијарним именом – *чика Аца*. Реч је о Александру Вучу, песнику и писцу који је своју појаву учинио још загонетнијом тиме што је доцније своје поеме о подвизима храброг Коче и дружини „Пет петлића“ потписивао псеудонимом Аскерланд, о чему је већ доста писано. Али, за разлику од дешифрованог псеудонима, догодило се да су поменуте приче ушле у жижу јавности тек недавним њиховим објављивањем. Наиме, списатељица Гордана Малетић их је идентификовала, сакупила и објавила у оквиру РТС издаваштва у априлу 2018. године, под називом *Зелена змија*. Међу њима, посебну пажњу привукле су приче „Месечева подвала и гигантосаур“ и „Сапун самоубица и дрбљива риба“ – прва јер се у њој разазнаје сижејни ток о ловљењу месеца, готово идентичан Ђопићевој причи „Поход на мјесец“, а друга јер асоцира на Данојлићеву песму „Два сапуна“. Све нам ово указује на врло снажна књижевна комешања, утицаје, везе и прожимања у предратном периоду, чије ће последице бити још видљивије у време послератне обнове модернизма и, у том смислу, ово накнадно откриће Вучових прича отвара простор за нова тумачења и књижевноисторијска расветљења.

Осим Вуча, важни сарадници су и Десанка Максимовић, чије је присуство у додатку готово деценијско – у првим годинама објављивала је

пригодне дечје песме, а од 1931. па надаље преусмерава се на етеричне фантастичне приче које ће доцније ући у сабрана дела и антологије дечје прозе. Известан континуитет у сарадњи има и Јелена Билбија (појављује се током 1934, 1935 и 1936. године), као и врло занимљив и, чини се, забораваљен писац Стеван П. Бешевић (потписивао се псеудонимом СТЕБ), писац изванредних песама, прича и бајки. Иза имена Бата Коста крије се писац Константин Степановић, а иза „тетка Соња“ јеврејска списатељица Соња Нахман. Последњих година, нарочито током '39, '40. и '41. године појављује се Бранко Ћопић (његова прича „Прича новог корита“ излази у последњем предратном броју *Полиџике* 27. марта 1941). Билбија и Ћопић су као сарадници занимљиви и из перспективе доцнијих својих уредничких улога, као и послератних идеолошких конструката у часописима *Полетарац* и *Пионири*. У значајне сараднике *Полиџике за децу* треба уврстити и илустратора Ђорђа Лобачева, који прави стрипове са Дизнијевим јунацима Микијем Маусом, Плутоним, Шиљом, доцније и Патком Дачом, што указује на иновативност и у ликовном погледу, и укључивање у европске и светске културне токове.

Широки распон поетичких усмерења најзначајнијих стваралаца српске књижевности за децу након Другог светског рата, чији се извор проналази у књижевном деловању *Полиџикиној* додатка, управо и сведочи о његовом значају за њен ток и развој. Својеврсни пантеизам, односно присуство флоралне и фаунске тематике, као и благохуморна слика света, које су назначили Десанка Максимовић и Бранко Ћопић, биће једна од стожерних линија послератне књижевности за децу. Са друге стране, повлачење поезије за децу у урбани амбијент, са сликама београдских улица, трамваја и саобраћајног метежа, наслеђе је које ће такође бити препознато код водећих песника за децу након Другог светског рата.⁴⁷

*

Избор оваквих сарадника сведочи о *Полиџици* као месту где су се сусреле традиционална, змајевска књижевност и авангардна стремљења,

⁴⁷ Повлачење поезије за децу у урбани амбијент, са сликама београдских улица, трамваја и саобраћајног метежа, водило је свакако ка поетици Драгана Лукића, али и Милована Данојлића (занимљиво је у, том контексту, пратити линију београдске „трамвајологије“ – може се рећи да су наследници те линије, Драган Лукић, Душан Радовић и Милован Данојлић имали своје узоре у неколицини песама за децу Александра Вуча, Станислава Винавера и, управо, Бране Цветковића). Штавише, по својој структури као и тематско-мотивском склопу, Бранина песма „Мали Мића у трамвају“ директни је „предак“ Лукићеве песме „Мали гроф у трамвају“. Назначена линија сродности се ту не прекида – многобројне Лукићеве песме са породичним мотивима такође су блиске Браниним.

што указује и на њену прекретничку улогу, али се та књижевноисторијска комешања и преламања виде и у књижевности за децу самог Бране Цветковића. И она је, наиме, једним својим делом, ослоњена на стваралаштво за децу Јована Јовановића Змаја (уосталом, хронолошка блискост као и обиље „змајевских“ тема и мотива (деца, родитељи, школа, однос брата и сестре, дечје игре, годишња доба, природа, животиње) указују на то.

Али, чињеница је да је Брана Цветковић у исто време показао авангардну отвореност за песничке и прозне форме које су најдиректније водиле ка оној врсти поетике, коју је, нарочито „обновио“, продубио и профилисао Душан Радовић педесетих година 20. века. У том смислу, биће да је’ Васа Павковић најбоље проценио да је „Чика Брана она драгоцене ’копча’ која спаја класични Змајев рад на поезији за децу са радом наших савременика, пре свих Душка Радовића и Љубивоја Ршумовића“ (Павковић 1992: 192). Занимљиво је да се та веза са претходником Змајем и наследником Радовићем може видети у томе што је једна од Цветковићевих поучних прича-каишева „Несрећноме нема среће и кад му је ко намеће“ са истоветним мотивом може видети и у *Невену* у народној причи „Кокошја војна“ (*Невен* 2006: 171) и у Радовићевом *Полећарацу* у причи „Срећа и несрећа“ (*Полећарац* 1990: 52). Уосталом, ту везу најдиректније показује и сâм Радовић у једном свом признању:

Сећам се да сам с великим нестрпљењем чекао четвртак кад је у *Полијиници* излазила дечја страна [...] Мора се схватити – то је било пре педесет година, када није било свега овога што данас има, па је и та страна у *Полијиници* била за нас догађај [...] Тамо је писао Брана Цветковић и чика Андра Франичевић, и ја сам много волео њихове песме, поготово Бранине [...] И тако, читајући те песме, мислим, није неприродно што се у мени родила жеља да напишем какву-такву песму... (Радовић 2006: 9).

Из претходног навода могу се издвојити бар две чињенице које су веома важне за разумевање односа Бране Цветковића и Душана Радовића. Прва је везана за неку врсту одушевљења и поетског надахнућа које је „песник у настајању“ доживео, препознајући у Браниним песмама близак духовни простор, што ће несумњиво представљати непроцењиви залог за формирање његове поетике. Други је везан за питање медија и њихове улоге у развоју књижевности за децу: оно на шта Радовић упозорава, а то је чињеница да се мора схватити да пре „педесет година није било свега овога што данас има“, указује на преимућство савременог човека у погледу различитих медијских могућности, што је био један од његових кључних поетичких предзнака. Радио и телевизија су по његовом схватању нека врста урбане културе 20. века, која је на најбољи начин спојила традицију писане речи и

онога што живи у усменим формама у народу. Исто тако, оно што је живело у књигама за децу, пренето је на стрип, из стрипа у поље (*western*) филма, и обрнуто, из филма се враћало у просторе дечје књижевности, уз стално извртање књижевних и културних конвенција.

Дечја страна *Полиџике* била је пример својеврсне интермедијалности, јер су се у њој налазили и прожимали књижевни и ликовни израз, стрип и филм. Познато је да је Цветковић илустровао своје песме, веома често уносећи елементе карикатуралности, што је појачавало хуморне ефекте. Али посебна врста илустрација представљали су тзв. каишеви, песме или приче у слици, чија је динамизација произлазила из поступака који су подсећали на филм. Такву намеру аутор и експлицитно најављује у поговору књиге *Брана за децу*:

Надамо се да ће „Златна књига“ моћи ускоро да вам да сакупљене и остале, старије и новије Бранине песме и приче, а нарочито оне чувене песмице о ловцу Ђири, о деци и животињама, оне смешне песмице и сличице које ви тако волите и за које је Брана измислио леп наслов: „Дечји биоскоп“ (Цветковић 1934: 149).

Непогрешиво процењујући да деца иду ка чулним фасцинацијама, Цветковић је својим примитивним анимацијама наговестио доминацију медијске културе, која ће, у временима која долазе, одиграти кључну улогу у обликовању модерне дечје књижевности. Штавише, у његовим „живим сликама“, нарочито у оним у којима су јунаци животиње (мачке, мишеви и пси), као да су антиципирани чувени анимирани филмови с почетка 40-их година 20. века – филмови о Тому и Џерију, на пример; осим што се може повући аналогија у именима – код Бране се пси зову Цек или Цон, сличности су готово подударне у иконографским обележјима (рецимо миш-изумитељ из Браниног „филма“ живи у рупи у зиду која је идентична Џеријевој), као и у низу необичних ситуација у које западају јунаци, из које се извлаче уз подразумевајућу духовиту поенту (види у: *Дечји биоскоп*, Зупан, Павковић 1998).

Овакав Цветковићев уметнички хибрид произашао је из духа и отворености међуратне авангарде. Још увек без могућности које је писцу понудила модерна комуникација из друге половине 20. века, Цветковић је интуитивно ишао за оним уметничким поступцима које је већ користио у своме кабаретском театру. Та жанровска склискост видљива је и у његовим римованим причама, у поетским анаграмима, модерним загонеткама и ребусима. Пишући о Браниној прози, кроз својеврсни историјски жанровски преглед римоване приче, Василије Радкић исказује уверење да је овде реч о једном „скрајнутом жанру“, којим се бави тек неколицина српских писаца, јер већина њих прозу и поезију доживљава као два „аутохтона и неспојива

вида књижевног изражавања“, отуда је „њихова контаминација сасвим ретка или се јавља у специфичним формама“ (Радикић 2010). Римована прича, међутим, у Бранином случају, понајвише је последица авангардне фузије жанрова, на шта указује и један његов сатирични епиграм: „Модерниста када / Стих у прозу сроза, / Песма му је тада / Полудела проза“ (наведено према: Хамовић 1998: 14). Аналогно томе, Цветковићеву римовану прозу бисмо могли да назовемо „полуделом поезијом“ – процес је узајаман.

Све ове форме, уз наглашену неконвенционалност и пародијске обрте, доцније ће продубити Душан Радовић. Многи сегменти из серије *На слово на слово* или из збирке песама *Вукова азбука* као да вуку порекло из Браниних загонетки посвећених словима – слово *Н* се у Браниној верзији даје као појам до кога се логички стиже уколико се разуме његова улога на почетку и на крају двеју антонимски увезаних речи: „Свако ко је мудра глава, / Зна за моју моћ / Да са мном дан свршава, / А почиње ноћ“; код Радовића, крајње демистификовано, *Н* се позиционира унутар речи које је песник уредио *алиџерацијом*: „У нануле може и два Н да стане, / У банане као у нануле, / у наранџе као у банане. / Н се кане и у чај од нане...“ У Браниној песми „Симина збука“ активирају се поступци који воде ка разумевању сложених веза између гласова и њиховог графичког, односно ликовног приказа, односно, као да најављују ону чувену Радовићеву спремност да се игра са децом тако што ће их питати „да ли су *слова* кисела или слатка, тврда или мека, округла или ћошкаста“ (Радовић 2002: 128). Тако су обојица прилазили словима на тај начин што су их асоцијативно повезивали са облицима из непосредног окружења. Код Бране – „**Х** личи на ногаре / **А** је као кров на кући, / **А П** врата куд ћу ући; / **Ж** је као права жаба, / **О** је сасвим као јаје, / **Ш** велико виљушка је, **У** ко левак, крив на крају, / а **Т** чекић, да куцају... / **Г** је као дршка штапа, / **А З** као мачја шапа; **С** је као потковица, **А М** као шајкачица!...“ Радовићево **Г** је, пак „Као пречага/ Као грана или греда“ / **Г** се подигло горе, / нагло се под углом / и гледа, **К** је „кракато, спремило се за скок / Копитом копа/ као кошута“ итд.

Оцењен као песник постзмајевске епохе, уз многе противречне судове који се тичу вредновања његовог књижевног дела, Брана Цветковић, видели смо, показује многе елементе проишашле из отворености међуратне авангарде. Сагледано из те перспективе, његово дело се може извући из једног, до сада, посве нејасно конципираног поетичког хоризонта и аналитички сагледати као засебна целина која поседује многе специфичности. *Полиџикин* додатак за децу тако, осим што заокружује искуства одређеног књижевног тренутка читаве једне песничке генерације, показује се и као платформа са које се сагледава и индивидуална поетика једног од најделотворнијих стваралаца за децу наше међуратне књижевности.

ЛИТЕРАТУРА:

Винавер, Станислав. *Београдско ојледало*. Београд: Слово љубве, 1977.

Вучо, Александар. *Зелена змија*. Прир. Гордана Малетић. Београд: РТС издаваштво, 2018.

Димић, Љубодраг. *Културна историја Краљевине Југославије 1918–1941 I*. Београд: Стубови културе, 1996.

Јанц, Загорка. „Брана Цветковић као карикатуриста и илустратор“. *Зборник*, Београд: Музеј савремене уметности, 1970. 135–142.

Јекнић, Драгољуб. *Српска књижевност за децу. Историјски преглед I*. Београд: МАК, 1998.

Јовановић Стоимировић, Милан. *Портрети према живим моделима*. Нови Сад: Магица српска, 1998.

Ковачевић, Синиша. „Сатирички коректор свог доба“. *Дневник*. Нови Сад, год. LXII, бр. 20784, 19. 12. 2004: 20.

Невен. *Чика Јовин лист*. Прир. Поп. Д. Ђурђевић, Мита Голић. Репринт. Нови Сад: *Дневник*, 2006.

Павковић, Васа. „Брана Цветковић/Чика Брана: *Срећни кейец*, изабране песме и приче. Прир. Бранко Ранитовић, Београд: СКЗ, 1991“, *Свеске* 4. 14 (1992): 192.

Пољетарац. Прир. Драган Лакићевић, Душан Петричић, Љубивоје Ршумовић. Београд: Рад, 1990.

Радикић, Василије. *Цврчак или мрав: ојледи из књижевности за децу*. Нови Сад: Змајеве дечје игре, 2010.

Радовић, Душан. *Срећни јосић животиња*. Београд: Астимбо, 2002.

Радовић, Душан. *Баш свишћа. Сабрани сјиси*. Прир. Мирослав Максимовић. Београд: Завод за издавање уџбеника, 2006.

Хамовић, Драган. *Сивари овдашње*. Краљево: Повеља, 1998.

Цветковић, Брана. *Чика Брана за децу*. Београд: „Геца Кон“, 1934.

Цветковић, Брана. *Срећни кейец*. Београд: СКЗ, 1991.

Чика Брана. *Дечји диоској*. Прир. Здравко Зупан и Васа Павковић. Стубови културе, Београд, 1998.

Valentina V. Hamović

POLITIKA'S CHILDREN'S SUPPLEMENT (1929–1941)

Summary: The focus on a separate period of *Politika's* children's supplement was motivated by the editorial mark of Brana Cvetković. Although Cvetković's acquaintance and contemporary, Stanislav Vinaver, voiced many contradictory opinions about him – he said that in the memory of the Serbian audience, both “the wide, the widest one” and “the narrow, the most narrow audience, those who boasted of their taste and their refined feelings” Cvetković remains as a “clown” (Vinaver 1977: 157), it remains a fact that Cvetković had multiple gifts – he was a writer, translator, artist, playwright, actor, director, set designer, illustrator, caricaturist; in a word, a social entertainer and one of the most popular interwar „public workers“. He used the bric-a-brac programme of his famous “Orfeum” theatre to „ridicule the political party life, the political conflicts, the parliamentary intrigues, the ministry affairs“ and after World War I Cvetković „created caricatures of the nouveau riche, the scandal-makers and thieves who got rich by stealing from the state“ (Kovačević 2004: 20). This carnevalized attitude towards reality which Cvetković presented in his theatre gained a completely different form in *Politika's* supplement. From the first issue of the *Dečja strana* (Children's page) onwards, another editorial course is visible, practically unrelated to “Orfeum's” current political subjects, but closely linked with Cvetković's serene, cheerful and nearly Rabelaisian nature. With a visual identity of its own, the supplement was a good example of early intermediality – literary and visual expressions were interwoven in a special type of illustration, the so-called “strips”, i.e. poems or stories told in images and with a film-resembling dynamics. In a literary-historical sense, Cvetković was evaluated as a “valuable ‘link’ between Zmaj's classic work on children's poetry and the work of our contemporaries, primarily Duško Radović”. Particular attention is devoted to the innovations of Cvetković's editorial politics and the establishing of a singular continuity with J. J. Zmaj's *Neven* magazine, i.e. its anticipatory significance in the context of Radović's *Poletarac*. Thus *Politika's* supplement for children both rounds off the experience of a certain literary moment for an entire poets' generation and becomes a platform that enables us to assess the individual poetics of Cvetković, one of the most proficient children's authors in our interwar literature.

Key words: children's periodical, supplement, Branislav Cvetković, *Politika*, *Neven*, *Poletarac*, the avant-garde, genre fusion, intermediality

II
Југословенски континуитети

Јелена ПАНИЋ МАРАШ*
Учитељски факултет, Београд

821.163.41.09-93-1 Вучо А.
050.488ПОЛИТИКА ЗА ДЕЦУ"1930/1940"
050.488ПИОНИРИ"1951/1952"
оригинални научни рад

КАКО СЕ КАЛИО КОЧА

Апстракт: У раду се истражује процес обликовања поеме *Сан и јава храброї Коче* Александра Вуча у контексту часописа у којима је објављивана. Појава Александра Вуча тридесетих година 20. века означила је радикалан раскид у односу на поезију Јована Јовановића Змаја и његове епигоне. Овај преломни тренутак у првом реду је поетички омогућен заступањем надреалистичких начела у стваралаштву Александра Вуча. Публиковање Вучових дела за децу збило се нешто доцније у односу на његово књижевно стасавање и првенствено је везано за подлистак листа *Полиџика*. У оквиру *Полиџике за децу* Вучова дела су оригинална, авангардна, социјално ангажована, антидидактична, што самим тим подразумева окретање ка децем свету. Тежиште је на машти, начелу игре, као и разобличавању устаљеног језичког израза преко слободног стиха, жаргонизама, пародије, ироније, гротеске итд. Под псеудонимом Аскерланд у оквиру *Полиџике за децу* објавио је највећи део својих дела за децу: „Путовања и авантуре храброг Коче“ (1930), „Исправка Тозе Трећавлије“ (1930), „Полудели бициклет“ (1930), „Подвизи дружине 'Пет петлића'“ (1931), „Сантатозин папагај“ (1931) и „Како је кит дошао до Станимировог новца“ (1931). У односу на остале прилоге Вучови су профилисани у духу поетике надреализма. Од свих њих једино се вратио поеми „Путовања и авантуре храброг Коче“, коју је прерађену током педесетих година објављивао у часопису *Пионери* када је уредник био Душан Радовић. Друга верзија Вучове поеме излазила је током 1951. и 1952. године у овом часопису, баш у исто време када и *Алиса у земљи чуда* Луиса Керола. И поред јасних идеолошких конотација (спомињање ИБ, примерице), па чак и сатиричних тонова на актуелна политичка збивања тадашње државе, „Путовања и авантуре храброг Коче“ заправо су се изузетно добро уклопила у контекст Радовићевих уредничких начела заснованих на удаљавању од поучности у поезији за децу и приближавању естетским критеријумима. У том контексту треба подвући да, ако је Вучова појава тридесетих година у *Полиџици за децу* била објава модернистичких тенденција, онда је његово књижевно васкрснуће у *Пионирима* педесетих година (не

* jelena.panic@uf.bg.ac.rs

треба сметнути са ума да је 1945. објавио *Тишове пионири* у духу социјалистичког реализма) наговештавало њихово обнављање у поезији за децу готово симултано са истим процесом у поезији (рецимо Попина *Кора*, Павловићевих *87 ђесама* објављени су безмало у исто време).

Кључне речи: поема, црни дечак, космополитизам, социјална компонента, педагошка тенденција, надреализам, модерна дечја поезија, Александар Вучо, Душан Радовић, *Пионири*, *Полиџика за децу*

Наслов рада алудира на роман *Како се калио челик* Николаја Островског из 1936. године, који на различите начине промовише *социјалистички реализам*. Вучово остварење из 1930. тј. 1951/1952. године удаљено је од те поетике, те алузија на наслов романа Островског има циљ да сугерише дуг процес уобличавања поеме *Сан и јава храброј Коче*. Он се може пратити почев од 1930, када је ова поема излазила у наставцима у подлиску *Полиџика за децу* под насловом *Пушовања и аванџуре храброј Коче* почев од броја 7 па до броја 33. Након тога аутор јој се враћа после више од две деценије и у тек покренутим *Пионирима*, које је у модернистичком маниру уређивао Душан Радовић, објављује је у дванаест наставака под истим насловом. Потпуно уобличење поеме остварено је неколико година касније, 1957. године, када је изашло као засебно издање, али оно овде неће бити разматрано с обзиром на то да није објављено у периодици.

Идеја овог истраживања је у указивању на разлике између две верзије поеме и промишљања у којој мери су ове разлике у вези са уређивачким политикама периодичних публикација у којима су објављене. Њихов аутор је, да не заборавимо, Александар Вучо. Појава Александра Вуча тридесетих година 20. века означила је радикалан раскид у односу на поезију Јована Јовановића Змаја и његове епигоне. Овај преломни тренутак у првом реду је поетички омогућен заступањем надреалистичких начела у стваралаштву Александра Вуча. Публиковање Вучових дела за децу збило се нешто доцније у односу на његово књижевно стасавање и првенствено је везано за *Полиџику за децу*. У оквиру подлиска *Полиџике* Вучова дела су оригинална, авангардна, социјално ангажована, антидидактична и доследно окренута дечјем свету, што самим тим подразумева и окретање дечјем свету. Тежиште је на машти, начелу игре, као и разобличавању устаљеног језичког израза преко слободног стиха, жаргонизама, пародије, ироније, гротеске итд. Под псеудонимом Аскерланд у оквиру *Полиџике за децу* објавио је највећи део својих дела за децу: „Путовања и авантуре храброг Коче“ (1930), „Исправка Тозе Трећавлије“ (1930), „Полудели бициклет“ (1930), „Подвизи дружине 'Пет петлића'“ (1931), „Сантатузин

папагај“ (1931) и „Како је кит дошао до Станимировог новца“ (1931), поред прича где се потписивао као чика Аца. Уочава се да Вучо током 1930. године није потписивао своја прва дела која је објављивао у додатку, као што су „Коча“ и „Полудели бициклет“, а од „Подвига дружине ’Пет петлића‘“, који излазе током 1931. године ставља псеудоним Аскерланд. Вучо је касније посведочио да се са Рибникаром, тадашњим директором *Полиџике*, договорио о коришћењу псеудонима, како би, због тога што је као комунистички активиста био познат полицији, спречио да га гоне и забране лист или њега лично. На извештајан начин, ова изјава се може сагледати у контексту и тадашње политичке климе и јасног опредељења ка левичарским идејама које је Вучо од самог почетка доследно неговао у свом опусу за децу, а које су најрадикалније дошле до изражаја у поеми *Подвизи дружине ’Пет петлића’*.

У односу на остале прилоге у *Полиџици за децу* Вучови су профилисани у духу поетике надреализма. Занимљиво је да је сам Радовић више пута говорио колико је на њега још у детињству велики утицај имао подлистак *Полиџике*, *Полиџика за децу* – где су штампана управо дела Александра Вуча, ствараоца који је у поезију за децу донео исти онај преврат који су авангардисти донели у песништву и уметности уопште и на кога се, узгред буди речено, сам Радовић у свом песништву наслањао.

Полиџика за децу почела је да излази 21. фебруара 1929. године под насловом *Дечја сџрана*. Од 16. јануара наредне године излази сваког четвртка. Уредник је у то време био Живојин Бата Вукадиновић. Часопис је имао отворену концепцију, а од 1930. као сарадници се готово у исто време јављају Гвидо Тартаља, Десанка Максимовић, Александар Вучо, Јелена Билбија. Од свих њих у развоју наше поезије за децу најважнију улогу има управо Александар Вучо, а самим тим његово присуство у подлиску било је запажено, те се на извештајан начин може констатовати како, заправо, подлистак „показује Вучове почетке у нашој књижевности за децу, његове сукобе, али и моралне победе“ (Вељковић 1986: 67).

Кад се говори о стваралаштву Александра Вуча, можда није згорег поновити да је овај аутор утемељивач модерне поезије за децу и да је она упоришна тачка на којој је настало наше савремено песништво за децу. У вези с тим су критичари књижевности за децу већ одавно постигли потпуну сагласност. Сви се они слажу кад је реч о истакнутом месту које Вучу припада у развоју наше поезије за децу. Тако, рецимо, Пијановић оглед о Душану Радовићу започиње констатацијом: „Три су кључна имена у историји српске књижевности за децу и младе: Јован Јовановић Змај, Александар Вучо и Душан Радовић“ (Пијановић 2014: 15). Вучов значај у развоју српске поезије за децу потцртава исказима:

Дете у поезији Александра Вуча није везано за село и паланку него је изашло на градску улицу. Из прикрајка живота и са периферије града, отиснуло се у дотад неслућене просторе авантуре и дечје маште. Раван, грађански сведен и доста стегнут, готово 'завезан' језик, градско Вучово дете развезало је и сасвим ослободило стега традиционалног мишљења и говора. Не само то. *Деће је код овој њесника њосћало делајно и креајивно*. Мера његове креације је и чежња за далеким световима и добрим делима која ће помоћи неком блиском или сасвим далеком човеку. *У њоме се ојлега изразић еманципацијорски дух и космоизам Вучове њоезије* (Пијановић 2014: 17. – *њодвлачење је наше*).

Неретко о Вучовом значају говоре и сами ствараоци за децу. Рецимо, Милован Данојлић тврди да је Вучо у својим поемама „покренуо једно опште осећање света, осећање панкохерентности, каквог никада до тада није било у нашој поезији за децу“. Ову своју мисао он даље поткрепљује следећим тврдњама: „Уздигавши аутономију детињства на виши степен и срушивши зидове између детета и великог света, Вучо је трајно отворио простор слободе и за детињство и за поезију. *После Вуча у српској њоезији за децу нишћа више није мојло да осћане исћо*“ (Данојлић, 2004: 81, подвлачење је наше). Управо ћемо видети на који је начин Вучо још тридесетих година мењао представу о детету и дечјем свету у својој поеми о дечаку Кочи.

Међутим, пре тога напоменимо да је о литератури за децу тридесетих година бринуо између осталих и *Женски њокреј* у Београду, који у часопису *Живој и рад* 1933. године, када је уредник био Милан Рајић, обзнањује да има мало првокласних књига за децу: „Ако им је добра садржина, не ваља језик; ако је добар језик, слаба је садржина; ако је добро и једно и друго, лоша је опрема књиге – или обрнуто“. Овакво стање које је према њиховом мишљењу на „штету дечје књиге“ трајаће све дотле, како тврде, „док најпозванији фактори, а то је Уметничко одељење Министарства просвете и Одсек за народно просвећивање у Министарству, не предложе ефикасне мере да се деци не може пружити свака књига, као што јој се не може пружити макар што на филму; да се у продају не може пустити макар какво писано дело за децу и макар како опремљено“ (*Живој и рад*, 88/1933: 14). Приметно је да се представнице *Женској њокреј*а залажу за уређење тржишта и за бригу о одређеним квалитетима које треба да поседује књига или штиво намењено деци, а која није у вези само са тематиком него уопште са изгледом књиге. У том контексту треба видети и бригу о визуелном идентитету листа *Полијика за децу*, који је сасвим у духу времена, а квалитетом прилога одржава високе критеријуме.¹

¹ Ми се овде нећемо бавити илустрацијама које прате излагање поеме о дечаку Кочи у *Полијики за децу* и *Пионирима* с обзиром на то да наше компетенције не подразумевају истраживање илустрација, но, упркос томе, да се претпоставити да би једно специјалистичко

Када је реч о Вучовим верзијама напоменимо да су разлике између две верзије, где је распон у објављивању преко двадесет година, уочљиве на више нивоа. Поред оних строго формалних: дужина текста, па онда и дужина стиха, избацавање одређених епизода, ту су и стилска сведеност и композициона прецизност у *Пионирима*, као и изостављање појединих ликова или мењање имена већ постојећим ликовима, те различит удео „над-реалистичке поетике“ и с тим у вези разрешење дилеме да ли је у питању сан или јава. Уочавају се и оне промене које су у вези са духом времена у ком су верзије настале, а самим тим и са уређивачким политикама часописа у којима су објављиване. У том контексту треба читати писмо које дечак Коча пише на расстанку и које открива свет детета, његове релације са ближњим и сл. Занимљиво је да се јављају и детаљи попут прања зуба, пасте за зубе, испирања грла и аспекти везани за школу и „школске бриге“, али и за игру, тј. чигру која ће Кочи у одсутном тренутку спасити живот. Преко ових детаља може се, исто тако, и откривати историја приватног живота тадашње градске, претежно престоничке деце, као и само схватање и разумевање детињства.

Од самог почетка лик Коче у *Полицици за децу* грађен је на такав начин да га прикаже као послушно и лепо васпитано дете (рецимо док разговара са пилотом чијим авионом креће на путовање). Занимљиво је да техницизам преко мотива авиона продире у поезију за децу још тридесетих година, али је исто тако приметно да је ово превозно средство са много више детаља (пропелер, писта и сл.) дато у верзији из *Пионира*, што је последица техничког и технолошког напретка који се у међувремену одвијао. Актуелни политички тренутак уочава се у *Пионирима* при опису лета над Европом у каталогу европских метропола. На пример, Праг се описује на следећи начин: „А када беху изнад Прага, / Да их не би информ-рага, / Или неко информ-јуне / Прогласило за шпијуне / Попеше се баш високо, / Тако да ни једно око / Не нађе им више трага“ (*Пионери*, 12/1951: 2). А Русија преко читавог низа алузија на тадашње надасве напете односе Југославије са Русијом:

Најгоре су могли проћи / Кад су изнад реке Волге / Путовали једне ноћи. / Предео то беше пусти, / Нигде светла, свуда степа, / Кад одједном кроз мрак густе / Орао се један спусти / На врх авионског репа. / И већ крену грабљивица / Канџама и оштрим кљуном / Лево крило да поцепа, / кад га Коча за врат шчепа / И тако га снажно ногом / Распалило посред лица, / Да је овај угледао / Стопедесет сијалица / И од бола подлегао / Не рекавши Кочи 'збогом' (*Пионери*, 12/1951: 2).

истраживање заправо потврдило модерност Вучовог лирско-епског остварења, које на извештајан начин, више или мање, али увек у духу времена преноси и пропратни иконични израз.

Политичких алузија у верзији из 1930. године нема, али има рефлексивна која се односе на сам процес стварања за децу. Рецимо, Вучо позива децу да слушају, читају, прате његову „причу“ на следећи начин:

„Јер то нису бајке, басне, приповетке или шала, / Што причају баба, тетка / Ујна или стара стрина / Кад без краја и почетка / Хоће деци да подвале. // Не, то није прича, шала. / Слушајте ме децо мала...“ (*Полиџика за децу*, 11/1930: 41). У *Пионирима* то је варирано на мало другачији начин: „Наша прича није бајка / Досадна к’о стара четка/ Коју прича старемајка, / Стрина, ујна или тетка, / Кад без краја и почетка, / Од једног до другог петка, / Хоће деци да подвале“, али и упућује на изједначавање живота и литературе: „Ако што из наше приче / У животу није било – / Све то ипак може бити, / И онда ће све то бити / Као да је стварно било“ (*Пионири*, 13/1951: 2).

Ако бисмо желели да покажемо како се концепција подлиска *Полиџика за децу* одражава на Вучову поему о дечаку Кочи, врло добар илустративни прилог је једна епизода која је, наравно, после изостављена у *Пионирима*. То је епизода када Коча разговора са носорогом, змијом и слоном. Свака од ових животиња одређује један аспект подлиска: носорог – дечја игра, забава, разбидрига; змија – однос према старијима, инсистирање на поштовању, искрености, одговорности, поштењу и сл., и слон – однос према школи, захтев да будеш добар ђак и да идеш у школу.

Тај утицај педагошког који негује подлистак може се уочити чак и у једном авангардном, надреалистичком штиву каква је поема о којој је овде реч. У том контексту можемо читати и очекивања одраслих од деце, па када Кочи прети опасност, он панично саопштава: „Више волим да ме бије / Метла, корбач или пруже / Или да ме иглом боду, / Више волим супе вруће/ Кељ и кромпир сваког дана...“ (*Полиџика за децу*, 26/1931: 126), али и наглашенија улога одраслих коју добијају у верзији из 1930. него у потоњој. У том контексту треба читати и крај поеме. У *Полиџици за децу* Кочу проналази тата, који му одмах по сусрету прети, а поема се завршава страхом од маме због несташлука: „Али маме кад се сети, ухвати га дрхтавица, / Јер кад метлом мама лупи, пребије се држак цео“ (*Полиџика за децу*, 32/1931: 130). На месту ових стихова о кажњавању деце педесетих година налази се отворен крај и позив за маштање: „Шта се после тога збило / Није тешко погодити, / И штавише – нећу крити – Оно што ће даље бити/ Може свако / Врло лако / Својом главом измислити“ (*Пионири*, 22/1951: 2). То шта ће даље бити са Кочом и његовим другарима задире у простор маште у Радовићевим *Пионирима*, док се у *Полиџици за децу* уписује дух времена, па ће Коча другару из далека посао наћи: „’Политику’ да продаје / или да лифт неки воза / У ’Паласу’ или ’Москви’“ (*Полиџика за децу*, 32/1930: 130).

У Вучовој поезији за децу из тридесетих година јасно се уочава негирање вредности грађанске класе, које је, уосталом, изражавао у свом целокупном ставралаштву тридесетих година. Једном приликом је прокоментаришао како је ондашњој деци сметала „упарађена грађанска стварност“, те се његови стихови из *Полиџике за децу* могу читати и као побуна против тадашње (политичке) стварности.

У критици је већ примећено да „вероватно и Вучо, попут Нушића у *Хајдуцима* (објављени 1933. – *коментар Ј. П. М.*), помало страхује од могућег штетног утицаја своје поеме на децу, па жели да могућа дечја опонашања Коче предупреди отвореном претњом батинама. Отуда су *Пушовања и аванџуре храброј Коче* истовремено и прво дело једног новог схватања детета и детињства, у коме у први план долази дечја индивидуалност и слобода, и последње дело неког пређашњег схватања детета и детињства у коме је у првом плану дечја несамосталност, зависност, па и неразумност – све оно што је повод за непосредну васпитну интервенцију“ (Љуштановић 2008: 162). То „страховање“ долази и од профила подлиска где је Вучо дело публиковао, а које само репрезентује владајућу, доминантну струју књижевности за децу. У духу подлиска *Полиџика за децу* чак и у једном крајње авангардном тј. надреалистичком тексту уочљива је педагошка интенција. Она се може пратити од почетка (писмо које Коча пише и шта саопштава о мами), преко читавих делова са израженим педагошким импликацијама (као разговор са носорогом, змијом и слоном), па све до краја (последњи стихови, шта каже тата, кажњавање и сл.). Како сам Вучо тврди, највеће тешкоће су му задавали завршеци поема „тачније, епилози, које у оно доба, када није било слободе књижевног стваралаштва, нисам могао да објавим онако како сам то желео. И био сам срећан што су тадашњи читаоци у тим епилозима ипак осетили наговештај победе једног лепшег, слободнијег света“ (Вучо, доступно на: <http://www.alma.rs/knjizevni-pregled/broj03/kp03.html>, 7. 12. 2017).

У духу времена је представљен и лик девојчице Палмоливе, која у верзији из тридесете потпуно потврђује традиционалне родне улоге (брбљивца Палмолива „Која као неки пајак, несташлуке проналази; / Ко чигра се врти, прти, ко мајмун се цери, плази, / Мува, гурка, дирка, пецка; на жуљ туђу ногу згази / Тако да се свако пази, пажљиво је обилази“, *Полиџика за децу*, 28/1930: 112), а потом се потпуно мења двадесет једну годину касније. У том контексту је и отворено Али Балијево удварање девојчици Палмоливи у верзији из 1930. године, које је на другачији начин уобличено педесетих година.

Треба још једном истаћи да је највећи део својих текстова за децу Вучо објавио у *Полиџици за децу* 1930. и 1931. године. У њима се уочава неговање ониричке фантазије, нова врста бајковитости, нова слика света, темељније присуство простора града, тематизација побуне деце против одраслих и

самоваспитавање деце, начело игре, хумор, иронија, пародија, слободан стих, жаргонизми и језичке игре, присуство других медија. Оправдано се може тврдити да је његово стваралаштво у *Полијици за децу* контрапункт схватању детета и детињства у тадашњој поезији.

С тим у вези, можда није згорег приметити да Дејан Богојевић, између осталог, тврди како „од свих надреалистичких теорија, они највише практикују ону о вредности сна, који се ставља изнад фантазије, и који је једини моћан да песника пренесе у 'стање детињства', тако неопходно за интегрални поетски израз. Отуда њихова експресивност има уистину извесне надстварне одлике, уколико је лишена сваке тешње везе са живом реалношћу“ (Богојевић, наведено према <http://www.alma.rs/knjizevni-pregled/broj03/kp03.html>, 7. 12. 2017). Ово Богојевићево мишљење може у потпуности да се разуме у контексту поеме о Кочи, која несумњиво поседује доста надреалистичких елемената. Песник Александар Вучо поистовећује децу са надреализмом, односно, они, по природи ствари, јесу „изворни“ надреалисти. Вучо каже: „Деца не размишљају да ли треба и да ли би требало живети: она свет посматрају очима сањара, њих непрестано нешто позива на акцију; они желе да побегну из свакидашњице и да размишљају и о ономе што не постоји. Та непомирљивост деце са стагнацијом доводи писца до неких неоспорних истина. На пример, за децу нема границе између могућег и немогућег, њихов дух води ка слободи; она правилно оцењују шта је баналитет, сентиментална романса, дидактичка назови поезија, и не прихватају устаљене нормe и конвенционалне поуке. Деца воле да руше и прескачу ограде и у буквалном и у пренесеном смислу тих речи“ (Вучо, наведено према <http://www.alma.rs/knjizevni-pregled/broj03/kp03.html>).

Једну такву ограду јесте прескочио и Коча да би, метафорично говорећи, развио и социјалну и космополитску компоненту очиту у загрљају два дечака са два различита континента, са кожама које су различите боје и са питањем језика који се не проблематизује, већ се подразумева да се деца разумеју. На тај начин у нашу књижевност за децу тридесетих година улази црни дечак и егзотични простор Африке. Слободан Ж. Марковић тврди да је тридесетих година Африка привлачила општу пажњу, па и младих читалаца, те су јој многи писци посвећивали пажњу. У то време због нерешених социјалних и политичких питања (слобода и грађанска права) Африка је имала појачану пажњу писаца и новинара свуда у свету (Марковић 1971: 123).

Простор Африке у поеми из 1930. године дат је крајње егзотично, спомиње се лов крокодила, фатаморгана, ту је и плес црначког племена, као и мотив преоблачења и маскирања, будући да се у једном тренутку Коча прерушава у црнца не би ли се борио са црначким поглавицом, док његов црни

другар Али Бали жали на једном месту због своје црне коже: „Ох, што имам црну боју / Која тако подло крије / Љубав и захвалност моју?“ (*Полиџика за децу*, 16/1930: 62), а ту је и каталог егзотичних јела која се служе у црначком племену („Од салате до банана, / Слатке коре младих грана, / Сочних урми, рибљих јаја, / Белог меса рајске птице, / Све до жабље цигерице, / Од кокоса густог млека, / Па до оног чудног сока / Што се из лотоса цеди“, *Полиџика за децу*, 19/1930: 74). На више нивоа, а посебице преко простора Африке, црног дечака и његове боје коже, те приказивања егзотичних јела и предела, Вучо деци показује да је свет велики и да у њему има места за све, без обзира на веру, обичаје и боју коже, те на изванредан начин утиче да његови млади читаоци прихвате различитост ширећи космополитске идеје. Управо космополитизам преузет из авангарде бива реактивиран у послератним авангардним тенденцијама, те не чуди да ће се Вучо враћати својој поеми о дечаку Кочи и његовим егзотичним путовањима, а путовања ће се у књижевности за децу одмах и наставити, јер већ 1953. Радовићев Капетан Џон Пиплфокс путује у Кинеско море да се „обрачуна“ са седмоглавом немани. То не треба да чуди, јер су Радовић и остали песници његове генерације били управо они који су тридесетих година читали *Полиџику за децу* и с нестрпљењем очекивали нове Кочине авантуре.

У контексту *Полиџике за децу* поема о авантурама дечака Коче нам је значајна и због једне полемике која се током 1930. године водила у овом подлиску. Њени актери су Стеб, аутор који је присутан у подлиску, иза чијег псеудонима стоји име песника Стевана Бешевића, а други је Тоза Трећеавлија, што је заправо Вучо. Напад Стеба је изазван Кочиним авантурама које се сваке недеље објављују, а у ствари понајвише ликом дечака Коче, који се разликује од тадашњих јунака: он је изразито самосталан и независан, без помоћи старијих, који чак ни у машти нису ту да се „нађу“ детету. Тако у броју од 19. јуна 1930. Стеб објављује песму „Ко је бољи Коча или Ива“, а онда у наредном броју Вучо „Исправку Тозе Трећеавлије“ где обзнањује да неће да буде анониман и брани свог јунака од напада. У средишту ове полемике јесу два типа детета, једно је Ива, а друго Коча. И док је Ива, „размажено“ дете, окренуто ка материјалним вредностима (од деде добио авион, отишао у Африку и пронашао да није ништа посебно, те лукавством хвата слона и доводи га кући и због тог успеха као награда га чека пуна корпа чоколаде), Коча је окренут духовним вредностима, помаже другу у невољи из чисто хуманих побуда, а не да би себе промовисао. У том контексту се може разумети још један аспект на коме ће Вучо посебно инсистирати у својим наредним делима, а то је социјална компонента, која је посебно дошла до изражаја у *Подвизима* или песми *Како је кити дошао до Сјанимировој новца*. Исти тон побуне против богатих чита се и у „Исправци“ у

стиховима: „Ја знам да ту ’мармеладу’ / Гувернанта свуда води / А када га силом тата / Провоза по мирној води / Да га страшна мука хвата. / Ја знам да он никад није / Био даље од Земуна / И да га је неки теча, / У кога је каса пуна / А чије се име крије / Протекцијом вешто стрпо / Тамо где му није место“ (*Полиџика за децу*, 24/1930: 95).

Још 1930. године Вучо одлично погађа интересовања и културне потребе деце. Техничка достигнућа у обе верзије су у служби Коче. Спомиње се саксофон и грамофон, као и песма Дона Кларе. Открива се и свет науке преко Мистер Паркера: „рибе лови, па их мучи / и под микроскопом гледа / какав им је био деда”, који је радознао, не зна за опасност зарад научних открића (*Полиџика за децу*, 30/ 1930: 118). Измишљање папунског језика које је у обе верзије тек наговештено у вези је са дечјим светом, а у обе верзије се спомиње прослава 1. маја.

Од свих својих дела за децу Вучо се једино вратио поеми *Пуџовања и аванџуре храброј Коче*, коју је прерађену током педесетих година објављивао у часопису *Пионир*, када је уредник био Душан Радовић. Друга верзија Вучове поеме излазила је током 1951. и 1952. године у овом часопису, баш у исто време када и *Алиса у земљи чуда* Луиса Керола у форми стрипа, а у преводу Станислава Винавера, наменски рађеног за часопис. Занимљиво је да се Вучо још за време студија у Паризу сусрео са Кероловим делом, а да је она целог живота, како тврди, остала његова „најомиљенија књига за децу“ (Цековић 1970: 26). О утицају Керола на надреалисте овде неће бити речи; напоменимо само да су у њему видели литерарног претходника. Међуверзија у *Пионирима* по правилу је заобилажена приликом писања о генези настанка Вучове поеме посвећене авантурама малог Коче. Занимљиво је напоменути да је ова поема прво Вучово дело писано за децу и да је могуће да разлози за њено дуго уобличавање леже у тој чињеници. Могуће да је последица изостанка критичког читања међуверзије из *Пионира* у чињеници да је она много ближа коначној верзији, која је, поновимо и то, уобличена само неколико година након објављивања у *Пионирима*. И поред јасних идеолошких конотација (спомињање ИБ, и Русија примерице), *Пуџовања и аванџуре храброј Коче* заправо су погодовали Радовићевим уредничким начелима заснованим на удаљавању од поучности у поезији за децу и приближавању искључиво естетским критеријумима. Нова верзија Вучове поеме у *Пинирима* даје ветар у леђа развоју модерне поезије за децу (напоменимо да само годину дана након објављивања Коче у *Пионирима* Радовић објављује радио-драму *Кайеџан Џон Пиџлфокс*, којом тематизује путовање у егзотичне пределе и борбу са седмоглавом немани, па потом збирку *Поштована децо*, а онда безмало у исто време када је штампана и коначна верзија, Милован Данојлић објављује своју прву песничку збирку

за децу *Како сјавају шрамваји* (1959), где се Вучов простор града реактуализује. Педесетих година излазе дела инспирисана Вучовим стваралаштвом (Душан Костић *Градић Јелејај*, Арсен Диклић *Црна лађа*).

Могуће да је поновно враћање овој поеми Вучу био повод и да „уклони очигледни формализам и неприродност решења са сном као оквиром једне тако разуђене материје“ (Вуковић 1984: 113). Обе верзије су рађене поступком тзв. „остварене фантазије“, док верзија у *Пионирима* додатно доноси спој и естетског и социјалног и необичног и сновидног и идеолошког. Дух времена се уписује и у верзију из *Пионира*, која поседује више жаргонизама, више пажње се посвећује фудбалу као дечјој игри, напомиње се да је Коча био најбољи пливач краула, акценат је и на облачењу. Рецимо, каже се да „Коча није сладокусац, ’фрајер’, боем или лењивац (*Пионири*, 19/1951: 2), док је свет науке дат са више описа, спомиње се дурбин, атлас, компас, објашњава се да је Земља округла и како се због тога плови морем итд.

Исто тако, читаве епизоде које се односе на борбу са црначким племеном Вучо је избацио у верзији из *Пионира*. Мишљења смо да то није учинио због одговора који је добио од Стеба, него вероватно због претеривања у Кочином „јунаштву“ и његовог удаљавања од лика детета. Напоменимо и то да у духу пионира Коча реагује када види петокраку, јако је узбуђен и не може да говори, у чему се јасно огледа неговање патриотизма у часопису *Пионири* („Кад је вид’о изнад лађа / На барјаку / Петокраку / Од великог узбуђења / Коча није знао више / Да се снађе; / Руке не зна где да метне, / Ни трагове брзих суза / Које пљусте као кише / Не зна како да заметне. / А кад му се срце оте / И отпоче као маљем / У недрима да му бије, / Одело му поста уско...“ *Пионири*, 22/1951: 2). Разлика у крајевима јесте и разлика у концепцији часописа. У једном се од детета очекује да буде вредно и послушно, а у другом детету се упућује позив на маштање. Споменимо и то да је на првој страници *Пионира* објављена Радовићева песма *Позив*.

Постоји читава предисторија о листу *Пионири* Душана Радовића и она је у вези са друштвеним и политичким процесима у СФРЈ почетком педесетих. Наиме, 1950. године Централни комитет Народне омладине Југославије објављује писмо о раду Савеза пионира, у коме се критикује дотадашњи рад Савеза пионира и предлажу извесне структуралне промене – циљ је „либералнији легитимитет партијске власти“ (Љуштановић 2008: 93), коме се тежи након политичких сукоба са Совјетским Савезом и Информбироом. Осуђује се рад са професионалним пионирским инструкторима (какви су, можда, много година касније представљени у лику друга Раје из филма Горана Марковића *Тито и ја*) и захтева се „ангажовање оних људи који имају љубави, интереса и смисла за рад са децом“ (Огњановић/Прелић 1982: 250). На овоме се инсистира с обзиром на то да је до тада доминирао „наметљив

политички рад“ (у виду предавања и политичких информација за децу), те увођење претераног војничког духа и дисциплине, што није одговарало дечјем узрасту и интересовању. Посебно се у писму критикује што Савез није пружио деци „игре, забаве и свакодневне дечје радости“ (Огњановић/Прелић 1982: 250). Ово писмо открива да је идеологија у тадашњем приступу детету и детињству спровођена као државна стратегија. Како се не би само кудило, у писму се хвали неговање патриотизма код пионира и „развијање дечјег интересовања за колективни рад“ (Љуштановић 2008: 93). Оно што је важно јесте да се овим писмом удружење на изванредан начин отвара ка специфичним дечјим потребама и, како Љуштановић тврди, даје политички легитимитет за схватање детињства као аутономне области људског живота (Љуштановић 2008: 93). Као резултат свега тога створене су организације за бригу о деци, попут Друштва пријатеља деце у Србији итд., а све оне прерастају у значајан институционални ослонац књижевности за децу.

Лист *Пионири* настаје у таквој клими, и то спајањем две периодичне публикације за децу, недељника *Пионирске новине* и месечника *Пионири*. Први број је изашао 5. октобра 1951. године и занимљиво је да се и у *Пионирским новинама* и *Пионирима* на самом крају могао осетити модернистички утицај, било у објављивању Радовићевих песама заснованих на начелу игре, или у доношењу стрипова из продукције Волта Дизнија, као и страних дела.

Поднаслов *Пионира* је „забавни дечји лист“ и новине које доноси јесте штампање појединих страна у боји, илустрације добијају већи простор и присутни су стрипови из Волт Дизни продукције. Овај лист начелно наставља политику континуитета са претходна два часописа чијим је уједињењем, а заправо укидањем, настао. Значај овог часописа за децу, како је то већ уочио Јован Љуштановић, и књижевности за децу, више је у „деконструисању претходног стања“ него у неким револуционарним променама. Приметан је пораст забавних садржаја: од авантуристичких романа, спорта, до енигматике, карикатуре. Присутни су и идеолошки садржаји, али су они преко занимљиве форме сведени на ниво важних државних празника.

Главни уредник *Пионира* био је Душан Радовић, дошавши на то место са места уредника *Пионирских новина*, које је уређивао у њиховој најоштрашћенијој идеолошкој фази (1948. и 1949. године), а и сам има један број таквих песничких остварења. У *Пионирима*, међутим, јасне су модернистичке тенденције које Радовић уноси у овај дечји лист. Као програмски оквир може се разумети и то што се у првом броју на насловној страни нашла песма „Позив“ са илустрацијом гусарског брода. Од десетог броја, који је изашао на дан овог излагања на скупу *Часописи за децу: југословенско наслеђе 1918–1991*, тј. од 7. децембра, почиње да се објављује превод

Станислава Винавера *Алисе у земљи чуда*, која је дата у форми стрипа, што је за оно време био својеврстан модернистички преврат, као и нова верзија Вучове поеме *Пушовања и авантуре храброј Коче*. И *Алиса и Коча*, будући да су дуго излазили у наставцима (Коча у 12 наставака, а Алиса у 17), дали су важан печат профилу часописа. Поред ова два дела ту су и Ђошићеви *Доживљаји мачка Тоше*, а Драган Лукић под Вучовим утицајем објављује песму *Мој тата*. Примећује се да се у поезији коју Радовић објављује у *Пионирма* смањује социјална и педагошка тематика и да се назире продор естетског начела заснованог на начелу игре, хумора, онеобичавања, пародије и сл.

Све је то, заправо, омогућено захваљујући преврату који се десио за време авангарде, а који није могао да мимоиђе, управо захваљујући Александру Вучу, ни књижевност за децу. Јован Љуштановић је овај преврат именовao као „коперникански обрт“, чиме је сликовито појашњено у којој мери се однос према детету, детињству, дечјем говору и мишљењу радикално изменио. Убрзо након Другог светског рата, махом на авангардним тековинама и „навладавању идеолошких догми“ (Опачић 2018: 20), настава се развој српске поезије за децу, што јој омогућује и високе естетске домете, али и тематско-мотивску разуђеност у певању и приступу.

Модернистички период *Пионира* кратко је трајао с обзиром на то да током лета 1952. године Душан Радовић престаје да буде уредник, а на његово место долази Ђорђе Мандић, који врло брзо стишава и умирује модернистички дух. Овај конзервативнији уредник поништава Радовићеву политику дисконтинуитета (први број *Пионира* штампан је под бројем 1, година 1), и то у исто време када се после *Младосџи* укидају *Књижевне новине* и *Сведочансџива*. Међутим, као што се преврат десио и у поезији за одрасле објављивањем Попине збирке *Кора*, Павловићевих *57 њесама*, тако се преврат и у поезији за децу одиграо помоћу Вучовог дела, које је дало легитимитет тенденцијама у поезији које се развијају педесетих година. Након тога, повратак на пређашње стање више није био могућ. Стога са правом можемо рећи да, ако је Вучова појава тридесетих година у *Полиџиџици за децу* била објава модернистичких тенденција, онда је његово књижевно васкрснуће у *Пионирма* педесетих година (не треба сметнути са ума да је 1945. објавио *Тџиџове џионире* у духу социјалистичког реализма са илустрацијама Џуџе Сокић) наговештавало њихово обнављање у поезији за децу готово симултано са истим процесом у поезији за одрасле.²

² У ширем контексту посматрано, а када је реч о идеолошким читањима која су у овдашњој средини већ неко време актуелна, те се каткада и читав књижевни текст посматра тек као идеолошка платформа која погодује развијању или оспоравању једног идеологизованог процеса мишљења, ваља подсетити на текст Чарлса Сарленда „Невиних нема: идеологија, политика и књижевност за децу“, тим пре јер је Сарленд мишљења да је идеологија крајње

ЛИТЕРАТУРА

Богојевић, Дејан. <<http://www.alma.rs/knjizevni-pregled/broj03/kp03.html>> 7. 12. 2017.

Вељковић, Надежда. „Прилог проучавању Вучовог авангардизма у нашој књижевности за децу“. Зборник радова 10. Београд: Педагошка академија за образовање васпитача предшколских установа Београд, 1986. 67–72.

Вуковић, Ново. *Опједи из књижевностии*. Подгорица: Универзитетска ријеч, 1984.

Данојлић, Милован. *Наивна ђесма: опједи и зайиси о гечјој књижевностии*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.

Кисић, Остоја. *Незвана аванјарда*. Београд: Ново дело, 1986.

Љуштановић, Јован. *Брисање лава*. Нови Сад: Дневник, 2009.

Марковић, Слободан, Ж. *Зайиси о књижевностии за децу*. Београд: Интерпрес, 1971.

Огњановић, Драгослав и Прелић, Рада. *Савез ђионира Јујославије 1942–1982*. Горњи Милановац: Дечје новине, 1982.

Опачић, Зорана. „Два и по века српске књижевности за децу и младе“. *Анџологија књижевностии за децу I*. Ур. Зорана Опачић. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, Антологијска едидија *Десет векова срјске књижевностии*, 2018.

Пијановић, Петар. *Изазови ђраничне књижевностии*. Београд: Учитељски факултет, 2014.

Сарленд, Чарлс. „Невиних нема: идеологија, политика, књижевност за децу“. *Тумачење књижевностии за децу*. Ур. Питер Хант. Београд: Учитељски факултет, 2013. 61–86.

Цековић, Иван. *Познансџва с гечјим ђисцима*. Крушевац: Багдала, 1970.

проблематичан појам, а најчешће се разумева, бар када је реч о књижевности за децу, као појам који „означава све видове директног или индиректног заговарања, разматрања, претпоставки и дискусија о друштвеним и културним вредностима“ (Сарленд 2013: 63). Када је реч о идеологији, ваља се присетити да је и Умберто Еко, наимае, мишљења да „сви текстови носе идеолошке претпоставке, отворене или прикривене. Читаоци, како он каже, имају три могућности: они могу да претпоставе идеологију текста и уврсте је у своје тумачење; могу да превиде или игноришу идеологију текста те да унесу своју сопствену, тиме залазећи у ’одступајуће’ тумачење – ’при чему одступајуће означава само различито од онога што је предвидео аутор’ (Еко 1981: 22) или могу да преиспитају текст како би открили његову идеолошку утемељеност. Наравно, та трећа могућност је пројекат којим се бави идеолошка критика“ (Сарленд 2013: 78). Стога се, уколико уопште за тако нешто има потребе, а да није већ јасно и из самог текста, може рећи да преиспитивање две верзије истог текста нужно показује и идеолошку утемељеност, која се у овом конкретном случају пресликава и на листове и часописе у којима су објављиване. На страну сада да оставимо то што су „текстови контрадикторни, баш као и начини тумачења“ (Сарленд 2013: 78).

ИЗВОРИ

Вучо, Александар. < <http://www.alma.rs/knjizevni-pregled/broj03/kp03.html>>, 7. 12. 2017.

Животи и рад, свеска 88, год. 6, књ. 14.

Политика за децу, од броја 7 до броја 32, 1930.

Пионири, од 12 до броја 22, 1951.

Jelena Panić-Maraš

HOW KOČA WAS TEMPERED

Summary: This paper explores the process of Aleksandar Vučo's shaping of the poem *San i java hrabrog Koče* (*Dreams and Reality of the Brave Koča*) in the context of periodicals that published it. The appearance of Aleksandar Vučo in the 1930's marked a radical break with Jovan Jovanović Zmaj's poetry and its epigones. This breaking point was primarily made possible by the presence of Surrealist principles in Aleksandar Vučo's work. The publication of Vučo's texts for children happened after he gained literary maturity and is primarily linked to *Politika's* supplement. In the framework of *Politika za decu* (*Politika for Children*), Vučo's works are original, avant-garde, socially engaged, anti-didactic, which also means devoted to the child's world. The focus is on imagination, the play principle, as well as the deconstruction of the settled linguistic expression, via free verse forms, slang expressions, parody, irony, grotesque etc. Vučo published most of his works for children in *Politika za decu*, under the pseudonym *Askerland: Putovanja i avanture hrabrog Koče* (*Voyages and Adventures of the brave Koča*, 1930), *Ispravka Toze Trečavlije* (*Toza Trečavlija's Correction*, 1930), *Poludeli biciklet* (*The Bicycle Gone Mad*, 1930), *Podvizi družine 'Pet petlića'* (*The Adventures of the 'Five Cockerels' Gang*, 1931), *Santatuzin papagaj* (*Santatuza's Parrot*, 1931) and *Kako je kit došao do Stanimirovog novca* (*How the Whale Got Stanimir's Money*, 1931).

In comparison with other contributions, Vučo's are shaped by Surrealist poetics. The only text he revisited is the long poem *Putovanja i avanture hrabrog Koče*, which he reworked and published in the magazine *Pioniri* (*Pioneers*), during Dušan Radović's editorial tenure in the 1950's. The second version of Vučo's poem was published during 1951 and 1952 in that magazine, simultaneously with Lewis Carroll's *Alice in Wonderland*. Although it contained some clear ideological connotations (such as a mention of the Cominform), and even satirical overtones concerning some relevant political events in the state, *Putovanja i avanture hrabrog Koče* actually fitted remarkably well into the context of Radović's editorial principles, based on a shift away from didacticism in

children's poetry and towards aesthetical criteria. With regard to that, we must stress that if Vučo's appearance in *Politika za decu* in the 1930's was an announcement of modernist tendencies, then his literary resurrection in *Pioniri* of the 1950's (we mustn't forget that in 1945 he published *Titovi pioniri*, completely in the spirit of socialist realism) was a portent of their renewal in children's poetry almost simultaneously with the same process in adult poetry (e.g. Popa's *Kora* [*Bark*], Pavlović's *87 pesama* [*87 Poems*], published nearly at the same time).

Key words: long poem, black boy, cosmopolitanism, social component, pedagogical tendency, Surrealism, modern children's poetry, Aleksandar Vučo, Dušan Radović, *Pioniri*, *Politika za decu*

ЧАСОПИСИ ЗА ДЕЦУ НА РУСИНСКОМ ЈЕЗИКУ НАША ЗАГРАДКА (1937–1941) И ПИОНИРСКА ЗАГРАДКА И ЗАГРАДКА (ОД 1947)

Апстракт: Први број часописа за децу на русинском језику *Наша заградка* штампан је 1937. и излазио је до 1941. Од 1947. часопис излази под називом *Пионирска заградка* (до 1990), а после, све до данас, као *Наша заградка*. То је једини часопис за русинску децу на њиховом матерњем језику. Наменен је деци школског узраста, а додатак на 4 стране – *Мала заградка* – намењен је предшколској деци. На својим страницама (24) часопис информисе, образује, васпитава, забавља. Прати ученичке активности у школама, смотре, манифестације, фестивале, сусрете школа. Објављује дечје литерарне и ликовне радове, расписује наградне конкурсе за децу и за књижевнике и афирмише књижевност за најмлађе читаоце не само русинских, већ и књижевника других народа и националних заједница. Деценијама сарађује са сродним часописима на српском, словачком, румунском, мађарском, а у бившој Југославији са свим часописима који су излазили у Словенији, Хрватској, Босни и Херцеговини, Црној Гори, Македонији.

Кључне речи: *Наша заградка*, *Пионирска заградка*, *Мала заградка*, русински језик, русинска књижевност

I

Дуг и плодан житак наше „Заградке“

Први број нашег јединог часописа за русинску децу *Наша заградка* изашао је у септембру 1937. године у Штампарији Русинског народног просветног друштва у Руском Крстуру. Покретач и главни уредник био је учитељ Михајло Ковач. Времена и услови за овакав подухват били су

---

* melanijarimar@gmail.com

тешки, али он је тај часопис припремао са великом вољом и ревношћу. Малог формата, као школска свеска, на жутом, новинском папиру, на 16 страна, у 700 примерака, са понеком црно-белом фотографијом и илустрацијом *Наша заградка*, гледајући данашњим оком, била је сиромашна, али за тадашње ђаке драгоцен. До краја школске године тираж је повећан на 1 200 примерака месечно, а број страна је повећан са шеснаест на двадесет. Часопис су користили не само као помоћно наставно средство већ и као уџбеник, јер су тада русинска деца на матерњем језику имала само *Буквар*, који је користио први и други разред, и *Чишанку* за трећи и четврти разред основне школе. О странама у доји тада нико није могао ни да сања, па ипак је часопис растао заједно са децом.

Деца су прве бројеве часописа нестрпљиво чекала, стојећи у реду испред штампарије, и такмичила су се ко ће први уграбити још топлу, управо „испечену“ *Заградку*. Број сарадника, ученика, писаца и новинара се повећавао, а истовремено је растао и квалитет листа. На његовим странама одрастали су и наши писци. Била је то њихова прва школа у којој су се опробавали и савладавали азбуку литерарне писмености. Своје прве стихове објављивали су у њој Јелена Солонар, Јанко Фејса, Силвестер Саламон, Мафтеј Винај и други.

До марта 1941. године одштампано је 37 бројева, а тираж је тада био 2.000 примерака. Почетак Другог светског рата онемогућио је даље излагање часописа, па је неколико генерација деце одрастало без својих драгих, малих новина.

„Пионирска заградка“ – колевка русинских књижевника

А онда, у тешким послератним годинама, у јуну 1947. године одштампан је први број часописа *Пионирска заградка* за русинску децу у ФНРЈ. Уредник је био Штефан Чакан, али је већ у новембру исте године ову дужност преузео Ђура Варга. После њега су се смењивали Владимир Костелник, Владимир Рохаљ, Васиљ Мудри и Микола М. Кочиш. Неки су у више наврата обављали ову дужност, јер није било потребних кадрова, па су и поред свакодневних обавеза на својим радним местима у слободно време уређивали часопис. Од 1963. до 1992. године одговорни уредник био је Јанко Рац. И њему, као и неколицини претходних уредника, управо је *Заградка* отворила врата у свет русинске књижевности за децу. Књижевна дела слали су Михајло Ковач, Евгениј М. Кочиш, Јаким Олејар, Штефан Чакан, Евгениј Чакан, Микола Скубан, а од шездесетих година 20. века они се редовно појављују на странама часописа са актуелним стиховима и причама за најмлађе читаоце. Следе их Мирон Будински, Меланија Павловић,

Ђура Папхархаји, Ирина Харди Ковачевић, Серафина Макаји, Силвестер Макаји, Агнета Бучко Папхархаји, Михал Рамач, Меланија Римар и други.

Прослава 25-годишњице *Пионирске зајрадке* трајала је током целе 1972. године. У свим местима где се редовна настава одвијала на матерњем, русинском језику, или где се изучавала факултативно, одржаване су ђачке приредбе и усмене новине под називом „Од рукописа до часописа“. Тако су свечаности одржане у Куцури, Врбасу, Бикић Долу, Ђурђевицу и Петровцима, а централна прослава је била у Руском Крстуру. Осим највреднијих сарадника – деце, признања је добило и двадесеторо књижевника који су били заступљени скоро у сваком броју *Пионирске зајрадке*. Свечани број часописа поводом сребрног јубилеја штампан је на 36 страна.

„*Пионирска зајрадка* је расла и напредовала равноправно са другим дечјим часописима народа и народности наше социјалистичке отаџбине. Проширивање обима и повећавање формата захтева све веће ангажовање Редакције и повећавање броја сарадника. Кроз ове три деценије многобројни наши млади књижевници, новинари, учитељи, професори, композитори, илустратори и други стручни сарадници прво су били читаоци и вредни пионери сарадници, а сада су већ афирмисани и искусни сарадници“ – писало је у *Пионирској зајрадци* у јануару 1977. године поводом обележавања њене 30. годишњице.

Рука пружена свима

Тада је часопис сарађивао са часописима за децу из свих југословенских република, а то су били: „Пиоњери“ (на словачком), „Букурија копи-илор“ (на румунском), „Јо пајташ“ (на мађарском), „Другарче“ (на бугарском), „Модра ластва“ и „Радост“ (на хрватском), „Наш свет“ и „Развигор“ (на македонском), „Наш коутек“ (на чешком), „Титов пионир“ и „Осмијех“ (на црногорском), „Цицибан“ (на словеначком), „Весела свеска“ (Босна и Херцеговина), „Кекец“, „Тик-Так“ и „Дечје новине“ (Србија).

У тој сарадњи представљене су, преведене и објављене песме и приче бројних књижевника: Ј. Ј. Змаја, Бранка Ћопића, Драгана Лукића, Гроздана Олујић, Радета Обреновића, Мирослава Антића, Десанке Максимовић, Мире Алечковић, Душка Трифуновића, Раше Попова, Гордане Тимотијевић, Владимира Андрића, Моше Одаловића, Градимира Стојковића, Слободана Станишића, Дејана Алексића, Душана Ђурђевића, Игора Коларова, Бранка Стевановића, Гордане Малетић, Весне Алексић, Весне Видојевић Гајовић, Мирјане Булатовић, Виолете Јовић, Јасминке Петровић и многих других познатих стваралаца за децу.

Књижевни део часописа намењен је првенствено русинским писцима, али је отворен и за ствараоце који пишу на српском, мађарском, румунском, украјинском, бугарском, словачком, или на другим светским језицима, па преко стихова и прича преведених на русински језик упознајемо друге народе и њихово стваралаштво за најмлађе. Захваљујући том кутку у часопису русинска деца су упознала део књижевности немачких, француских, норвешких, енглеских, италијанских, данских, финских, америчких, руских и других стваралаца. Тако ширимо кругове пријатеља и сарадника.

Заједно са часописима на српском, бугарском, мађарском и словачком језику *Заградка* је учествовала на литерарно-ликовном конкурс у „Заједнички стварамо“, где је стигло око 6.000 дечјих радова (1983. године).

Поводом 35. годишњице, у свечаном, јунском броју *Пионирске заградке* професор Јаков Кишјухас, тада просветни саветник за русински језик Педагошког завода Војводине написао је: „Наставни план и програм за русински језик предвиђа и коришћење часописа као могућих наставних средстава за остваривање планираних садржаја. Такође, увођење редовног праћења часописа има намеру да се формира навика читања. Наставни програм посебно наглашава и усмерава наставнике и ученике на редовно коришћење часописа на матерњем језику.

Књижевност се ствара свакодневно, а *Заградка* има и користи своје могућности да би ученике упознала са делима која настају управо сада, за разлику од читанки које, разумљиво, не могу у толикој мери бити актуалне...“

Поступно се повећавао број сарадника и претплатника часописа, што потврђује чињеница да је осамдесетих и деведесетих година 20. века његов тираж био 1.500 примерака по једном броју, или 15.000 примерака годишње.

На обележавању 40-годишњице *Пионирске заградке* (1987) у Новом Саду додељено је 90 диплома и плакета колективима и појединцима за посебне заслуге у 40-годишњој сарадњи са часописом, а награђено је и 40 највреднијих ученика. Свечани број је изашао на 36 страна.

„Заградка“ је остала и наша, и дечја и русинска

Пионирска организација – Савез пионира Југославије од 1990. године не постоји, па су чланови Савета часописа предложили, а Раднички савет НИРО „Руске слово“ је донео одлуку да ће наш часопис од 1. јануара 1990. године излазити под називом *Заградка*. Тако је часопис добио треће име. Основа, темељ „Заградке“ остао је још од 1937. године. Прво је избачен придев „наша“, а после „пионирска“, али часопис овим изменама ништа није изгубио. Остао је и даље и наш, и дечји, и русински, и поучни и забавни.

Прилике због грађанског рата у Југославији (од 1991. године) онемогућиле су редовно излагање *Зајрадке*. Смањен је формат и обим, излазили су двобројеви, па и тробројеви, а било је и периода када часопис уопште није изашао месец-два, па у тешким условима златан јубилеј – 50-годишњица није ни обележена. Због поменутог рата изгубили смо много читалаца и сарадника који су остали у другој држави (Хрватској), а у неколико села у Вуковарској општини редовна настава у основним школама одвијала се на русинском језику.

Поводом 65-годишњице од издавања првог броја *Наше зајрадке* и 55-годишњице *Пионирске зајрадке*, касније *Зајрадке*, у двоброју мај-јун 2002. године објављене су честитке наших бивших уредника, као и уредника часописа на српском, румунском, словачком, бугарском језику, затим честитка Змајевих дечјих игара и бројних књижевника. У својој искреној честитки књижевник и велики народни учитељ Михајло Ковач између осталог је написао: *Користићан и одговоран йосао раде 'зајрадкари' (дашћивани) који сеју у невина и чистиа дечја срца здрава зрнца хуманости, истиине и љубави. Као уредник йредрајне 'Наше зајрадке' користићим йрилику да найравим мало йоређење између ша два часојиса.*

Она йрва није дила раскошна, доћерана као данашња, а ни садржај није био йолико догајй. Није дила ни сйара, јер је излазила само чейири йодине, није имала ни йолико сарадника, али је дила НАША. Била је ойрађена само йшарадом, али је имала врайшанца на која се у њу улазило и из ње у бели свети одлазило. Имала је она своју физиономију: йошйовала је йадашњу власй, држала је до своје вере, није се ойраћивала од истиорије своја народа, найјала је нашу децу изворском водом из нашей дунара...

У октобру 2000. године часопису је враћен велики формат (А4), а као поклон за 60. и 70. рођендан, од септембра 2006. године цела *Зајрадка* (24 стране) излази у боји, са богатим илустрацијама нашег познатог карикатуристе и илустратора Љубомира Сопке.

Свечаност поводом 70-годишњице *Наше зајрадке* и 60-годишњице *Зајрадке* одржана је 25. септембра 2007. године у Музеју Војводине у Новом Саду. Учествовали су представници свих школа у којима се настава одвија на русинском језику (Руски Крстур, Куцура, Бурђево), као и школа у којима се матерњи језик изучава факултативно (Врбас, Кула, Савино Село, Ново Орахово, Бачка Топола, Суботица, Шид, Бикич До, Бачинци, Сремска Митровица. Овај јубилеј је увеличало и велико признање часопису – Награда Змајевих дечјих игара за допринос популарисању књижевности за децу.

Зајрадка прати многе ђачке активности у школама: такмичења, смотре, манифестације, сусрете, фестивале. Својим чланцима информише, васпитава, учи и забавља своје читаоце, а посебно негује и развија стваралачки

рад деце, доприноси неговању матерњег језика, развијању националног идентитета и очувању националне свести, упознавању са националном историјом, традицијом, народним обичајима, културним и уметничким стваралаштвом Русина. Настоји да разуме несташлуке, радозналости, мале пакости и велике циљеве сваког детињства, па прави садржаје за сваког читаоца, а он онда тражи и налази најпривлачнији кутак за себе. Када није било толико могућности за путовања по свету преко радија, телевизије и интернета, *Зајрагка* је била прозор у свет, али све ово не смета да деца и данас, поред свих друштвених мрежа, и кроз прозор часописа гледају и откривају лепоте и занимљивости овог света.

Важан задатак часописа је да прати дечји стваралачки рад, стимулише стваралачки дух, развија љубав према читању. То је прва карика у формирању читалачке публике. Ко не одраста са *Зајрагком*, тешко да ће сутра да чита омладински часопис *Мак*, новине *Руске слово*, часопис за културу *Швейлосц* или књиге наших аутора.

Сваког месеца у Редакцију стигне од сто до двеста, понекад и више дечјих литерарних и ликовних радова, од којих се најуспешнији изборе за своје место на страницама листа. Од 1987. године и најмлађи – деца предшколског узраста – имају свој кутак: четири стране као додатак, *Мала зајрагка*, намењене су претчитаоцима, будућим читаоцима. У додатку васпитачице налазе кратке песмице и приче за свакодневни рад са децом, а деца имају илустрације за бојење и рубрику у којој се објављују њихови оригинални цртежи.

За своју делатност *Зајрагка* је добила бројна признања, дипломе, награде и плакете. Сви који су у њу утkali барем једну нит свог труда, воље и рада да би била што лепша, садржајнија и омиљенија, заслужни су за њен дуг и плодан век.

Melanija Rimar

CHILDREN'S PERIODICALS IN RUSYN: *NAŠA ZAGRADKA*
(OUR GARDEN, 1937–1941) AND *PIONIRSKA ZAGRADKA*
AND *ZAGRADKA* (THE PIONEER'S GARDEN AND
THE GARDEN, SINCE 1947)

Summary: The first issue of *Naša zagrada*, a children's journal in Rusyn, was published in 1937, and the journal continued with publication till 1941. Since 1947, the magazine has been published as *Pionirska zagrada* (till 1990) and later as *Zagrada*. This is the only children's periodical published for Rusyn children in their mother tongue. It is intended for school children, and contains a four-page supplement, "Mala zagrada" (The Little Garden) for preschoolers. The journal offers information, education, entertainment in its 24 pages. It keeps track of pupils' activities in schools, festivals, manifestations, encounters with other schools. It publishes children's literary and art works, holds competitions for children and adult writers and affirms children's literature in general, both by Rusyn and non-Rusyn writers. *Zagrada* has cooperated with similar children's magazines in Serbian, Slovakian, Romanian, Hungarian etc. for decades, as well as with all children's journals published across former Yugoslavia – in Slovenia, Croatia, Bosnia and Hercegovina, Montenegro, and Macedonia.

Key words: *Naša zagrada*, *Pionirska zagrada*, *Mala zagrada*, Rusyn language, Rusyn literature.

ТАРЗАН У СТРИПУ¹

Апстракт: У овом раду желимо да истражимо хронологију трајања, мена и утицаја најдуговечнијег стрипа у историји те уметности, оног посвећеног Тарзану. Од прве појаве овог јунака у стрипу 1929, па све до данас, у готово девет деценија трајања, Бароузов лик прошао је дуг пут, освојивши планету у свим познатим медијима: књизи, филму, стрипу, радију, позоришту, цртаном филму, телевизији, видео-играма. На основу свих познатих чињеница да се закључити да је Тарзан прва истинска поп икона двадесетог века. У нас се појављује пре тачно осамдесет година, 1938, у београдској стрип-ревији „Мика Миш“. Ова ревија одиграла је пресудну улогу у формирању тзв. београдског круга аутора стрипа, у коме су се истицали Ђорђе Лобачев, Никола Навојев, Бранко Видић, Жика Митровић, Ђука Јанковић, Константин Кузњецов, Алексеј Ранхнер, Сергеј Соловјев, Никола Тишченко, Иван Шеншин. У поратном периоду стрип „Тарзан“ излази готово без прекида од шездесетих година прошлог века. Чак ће се осамдесетих година тим српских аутора стрипа, на челу са Банетом Керцом, придружити великој скупини цртача који су стварали Тарзана у овом медију. Међу њима најпознатија имена су она Харолда Фостера, Берна Хогарта и Расела Менинга. Тарзан је постао не само прва поп икона, већ и први суперхерој модерног доба, прототип свим потоњим стрип и филмским јунацима, које одликују натприродне моћи и невероватна физичка снага. Чему заслужује толико дуги век покушаћемо да покажемо на следећим странама.

Кључне речи: Тарзан, стрип, „Мика Миш“, Харолд Фостер, Берна Хогарт, Расел Менинг, Бане Керац, суперхерој, поп икона.

Наш рад је покушај трасирања невероватног ширења утицаја лика Тарзана на младе генерације у некадашњој Југославији, али и актуелној Србији, у овом случају помоћу стрипа, проглашеног за „девету уметност“.

---

* teostef@eunet.rs

¹ Текст је настао у склопу пројекта ON 178008 „Српска књижевност у европском културном простору“, који финансира Министарство просвете и науке РС.

Откако је Едгар Рајс Бароуз 1912. године објавио свој први роман о Тарзану *Tarzan of the Apes* (*Тарзан међу мајмунима*), овај прототип књижевног супер јунака двадесетог века постао је истинска културна поп икона. Захваљујући Бароузовој проицљивости и осећају за бизнис, Тарзан ће убрзо, помоћу романа, филма, стрипа, цртаног филма, сликовница и сувенира постати робна марка која опстаје дуже од века. У преко двадесет романа и на десетине кратких прича о Тарзану Бароуз је потхрањивао машту читалачке публике деценијама после објављивања прве књиге. Први филм снимљен је већ 1927. а први стрип се појавио 1929. године. Међу многобројним цртачима стрипа издвајају се тројица: Хал Фостер, Берн Хогарт и Рас Менинг. У свету објављивање стрипа о Тарзану траје непрекидно, све до дана данашњег. У Југославији је објављивање овог стрипа почело већ током тридесетих година прошлог века и трајало све до рата, настављајући се и после рата дуги низ година. У преко стотину свезака, почев од шездесетих година, могли смо пратити цртане авантуре овог јунака. Тако се и у нас Тарзан, посредством романа, филмова, телевизијских серија и стрипова претворио у поп икону.

Појава Бароузовог књижевног јунака Тарзана 1912. године обележиће на посебан начин културу двадесетог века. Едгар Рајс Бароуз се показао као изузетно плодан аутор више серијала авантуристичких романа, чији жанровски распон иде од фантастике, преко епске до научне фантастике, вестерна. Његов први књижевни јунак, Тарзан, претвориће се током времена у истинску поп икону (Тодоровић 2017: 129).

Деценијама после његове појаве у роману *Tarzan of the Apes* (*Тарзан међу мајмунима*, како гласи хрватски превод овог романа, или *Тарзан човек-мајмун* у преводу на српски), који ће првобитно излазити у наставцима на страницама петпарачког часописа, овај први суперхерој модерних времена – претеча свих потоњих књижевних, стрип, филмских и телевизијских јунака – неће престајати да голица машту генерација читалаца, а потом и гледалаца. Шта је то што је од Тарзана начинило да постане управо то о чему говоримо – поп икона? „С једне стране то је, свакако, невероватан осећај за бизнис аутора Бароуза, с друге његов таленат да књижевност која по многим параметрима припада супкултури, тзв. петпарачкој књижевности, претвори у опус који ће се озбиљно проучавати“ (Тодоровић 2017: 130). Неспоран мајстор приповедања наставиће тамо где су стали његови претходници, светски познати аутори авантуристичких романа деветнаестог века, Емилио Салгари, Карл Мај или Рајдер Хагард, творци славних књижевних јунака, Сандокана, Винетуа и Алана Квотермана. Писац непресушне маште и велике радне енергије објавиће невероватан број романа, новела и приповедака. Само серијал о Тарзану, један од неколико које ће створити

Бароуз, имаће двадесет и четири романа, приповетке, као и романе које ће овај писац написати у коауторству, или које ће написати други писци после његове смрти. „Тарзан је данас постао литерарни класик и један од засигурно најпознатијих књижевних ликова планетарно“ (Тодоровић 2017: 130).

Бароуз је писао серијал о Тарзану од 1912. па све до своје смрти 1950, али ће се романи које је он написао објављивати и после његове смрти (последњи такав се појавио 1965. године).

Његов јунак адаптиран је много пута за филм, радио, телевизију, позориште. Стрип серијал о њему најдугочечији је од свих. Број филмских адаптација највећи је од свих других књижевних јунака, са изузетком Стокеровог *Дракуле*. Постоје и бројне верзије цртаних филмова. Најобимније романескно појављивање Бароузовог јунака у нас јесте оно у десет књига његових изабраних дела, објављених 1963. године у издању Епохе у Загребу (Тодоровић 2017: 130).

Мало после првобитних успеха Бароуз ће започети градњу онога што ће постати „Тарзана ранч“, у околини Лос Анђелеса, те ће читава комуна у том крају 1927. године добити име Тарзана, Калифорнија! И по томе је претходио Дизниленду. Бароуз 1923. оснива сопствену компанију *Edgar Rice Burroughs, Inc.*, те започиње штампање својих књига у оквиру ње.

Стрип какав познајемо у данашњем облику настао је релативно скоро. Тек масовнијом појавом дневне штампе у Европи и САД у деветнаестом веку створени су предуслови за његово популарисање. Иако се као зачеци стрипа могу сматрати неки примери пећинског сликарства из европског палеолита, египатски хијероглифи, црквене фреске и иконе, ипак је стрип у овој форми какву имамо данас настао захваљујући штампи. Стрип изражава идеје помоћу слика и текста. Како су се први стрипови у деветнаестовековној штампи појављивали у облику „каиша“ или „траке“, они су у Америци названи *comic strip*, „смешне траке или каишеви“ – пошто је њихов садржај у то време био претежно комичан и сатиричан. Те траке су садржавале нанизане цртеже, одвојене оквирима, у којима се низала (на) цртана прича. Јунаци су се изражавали речима уоквиреним у тзв. балончиће, а сваки је припадао одређеном говорнику означеном продуженом стрелицом из балона. Кад је стрип, као увезена роба, почео да се појављује код нас тридесетих година прошлог века, један од пионира увођења тог новитета била је *Полишика*. Њен уредник Душан Дуда Тимотијевић, кум свих нама данас познатих имена Дизнијевих цртаних јунака – Мике Миша, Паје, Шиље, Пате – осмислио је и домаће име за нову уметност. Од две речи енглеске синтагме изабрао је ову другу – стрип. Она се код нас задржала и данас, док је у енглеском језику данас у употреби реч *comics*, иако је стрип одавно престао да буде само уметност смешног.

Такође, стрип у почетку није био намењен млађој публици, јер тешко је замислити да су у деветнаестом веку деца читала дневну штампу. Тек знатно касније, а нарочито са појавом Волта Дизнија тридесетих година прошлог века, стрип и његов дериват, цртани филм, спој две нове уметности – филма и стрипа, окрећу се најмлађој публици.

Полиџика је 20. октобра 1934. најавила појаву новог „чуда“: „Најновије чудо нашег времена: Роман који се чита два минута дневно“. Тако је био насловљен текст којим је најављено објављивање приче о авантурама Детектива Икс-9 Дешијела Хемета и Александра Рејмонда. У поднаслову је стајало: „Мање се чита, а више се гледа; имате биоскоп код своје куће.“ Текст који следи био је, заправо, најаву појаве тог новотарског чуда које стиже преко баре и на веома ингениозан и пророчки начин објашњава о чему се ради:

У сутрашњем броју почеће *Полиџика* да објављује и један нов роман потпуно непознате врсте код нас: роман у сликама или, како то зову Американци, роман у „стриповима“, што ће рећи каишевима, дакле каишевима слика. Ова врста романа, која је у Америци доживела сензационалан успех, директно је потекла из кинематографа. Данас се у целом свету брзо живи, у Америци можда најбрже. Публика често нема времена да прочита свој редовни подлистак у новинама. Биоскопи су је навикли на брзо преживљавање свих перипетија једног романа, на акцију изражену у сликама, а не у речима, на то да јунака романа за које се интересују види својим очима, а не да их замишља према описима. А да би се пратили њихови доживљаји, није више потребно проводити четврт сата дневно у читању: један каиш слика прегледа се за неколико минута у трамвају, на улици, између два залогоја за време ручка (Аноним 1934: 8).

Полиџикина најаву „новог чуда“ односи се, у суштини, на појаву стрипа у форми која нам је позната до данас. Нажалост, текст је остао непотписан, те му не знамо аутора. Стрип се као такав у нас појављује управо тридесетих година прошлог века. Али никако не смемо заборавити пионирски рад, рецимо, Јована Јовановића Змаја, покретача многих часописа, не само за децу. У једном од њих, *Камили*, или како је стајало у поднаслову „Листу за свеопшту хекологију“, покренутом у Новом Саду 1873. (Змај, Милан Јовановић Батут, Илија Огњановић Абуказем) појављује се претеча стрипа, онаква каква је била позната у деветнаестом веку: слике поређане на целој страници, обележене римским редним бројевима, са текстом исписаним испод сваке слике. И ти цртежи су били комичног садржаја, аматерски урађени, али за историју стрипа у Србији незаобилазни. Аутор им је био сликар Владислав Тителбах. Лист је „настајао у најпознатијој литерарној кафани у Новом Саду – „Код Камиле““ (Поповић 1973: 15). Отуда и назив часописа.

После овог краћег осврта на историју девете уметности, вратимо се нашем јунаку, Тарзану. Од 7. јануара 1929. стрип о њему појављује се непрекидно све до наших дана и по томе је најдуговечнији у историји стрипа. Почео је у форми дневног стрип-издања, а као посебна свеска појавиће се већ 1931. године. Тарзанова стрип-прича траје безмало деведесет година. Чувени Дизнијев јунак Мики Маус појавиће се тек следеће, 1930. године. Први од бројних у низу цртача стрипа о Тарзану био је славни Харолд Фостер, који ће га стварати између 1929. и 1937. године, кад штафету преузима Берн Хогарт. Фостер наставља каријеру као аутор познатог стрипа „Принц Валијант“, све до своје смрти, и остаће један од најугицајнијих уметника стрипа свих времена. Паралелно са њим на стрипу о Тарзану радиће и, данас мање познати, Рекс Максон. Хогарт ће цртати Тарзана све до 1947, кад се окреће другим пословима. Расел Менинг дуго је радио као помоћни цртач у тиму који је стварао Тарзана, да би коначно 1967. постао главни цртач, све до 1979. Фостер, Хогарт и Менинг имали су свој стил цртања и сваки је на свој начин допринео популарности стрипа. Фостер је, да тако кажемо, поставио цртачке стандарде, које ће други после њега варирати. Његов стил је смирености и сведенији од оног Хогартовог. Хогарт много више полаже на акцију, динамику, пренаглашеност цртежа. Његов Тарзан постао је суперјунак стрипа. Менингове варијације на тему додале су много више фантазије, Тарзан кога је он стварао често жанровски „упада“ у научну фантастику, путује на друге планете или у друге Бароузове светове. Бројни други цртачи су само покушавали да их имитирају. Осим цртача и писаца сценарија, углавном заснованих на Бароузовим романима и причама, променили су се и бројни издавачи стрипа, како у САД, тако и другим државама у којима је он излазио. Неки од познатијих издавача који су објављивали стрип-серијал о Тарзану су Western Publishing (кроз своје стрип-експозитуре Dell Comics и Gold Key Comics, види „Edgar Rice Burroughs' Tarzan, Dell, 1948 Series“, *web*), Charlton Comics, DC Comics, Marvel Comics, Dark Horse Comics и Idaho Comics Group. Сви ови издавачи су то радили у периоду после Другог светског рата. У том периоду (1948–1979) објављено је скоро триста свезака. Било у форми дневног новинског стрипа или посебних свезака, Тарзанове пустиловине у стрипу сјајан су спој две уметности, књижевности и сликарства.

Western Publishing је објављивао стрип о Тарзану од 1948. све до 1962, кад се појавило 206 свезака. Од тројице цртача – Џесија Марша, Раса Менинга и Дага Вајлдија – свакако је најпознатији Менинг. Тад су се појавиле адаптације за стрип већине оригиналних Бароузових дела о Тарзану, како романа тако и приповедака (видети „Edgar Rice Burroughs' Tarzan of the Apes, Western, 1962 Series“, *web*). Вестерн је био први који је започео и

објављивање серијала 'Корак Тарзанов син', између 1964. и 1972, кад ће се појавити 45 свезака. (видети „Korak, Son of Tarzan, DC 1972 Series“, *web*) Овај серијал појавиће се и у Југославији седамдесетих година, издавач је био АРА. DC Comics ће наставити са објављивањем Тарзана у стрипу, пошто је Western Publishing одбио да стрипује поједина Бароузова дела. Код овог издавача појавиће се, између 1972. и 1977, свеске од броја 207 до 258. Цртач је био Џо Куберт. (видети „Tarzan, DC 1972 Series“, *web*) Чувени Marvel Comics преузеће штафету 1977. године, али ће њихово објављивање Тарзана кратко потрајати, свега до 1979. (видети „Tarzan, Marvel, 1977 Series“, *web*) Марвел је један од највећих издавача стрипова на свету, чији сви суперхероји дугују много управо краљу дунгле. Тарзан је послужио као прототип за разне спајдермене, ајронмене, дердевиле, капетане америке. Несумњиво је био инспирација и творцима „Фантома“, Лију Фолку и Реју Муру. Њихов стрип се појавио 1936, неколико година после појаве Тарзана у стрипу. Могао је послужити као модел за стрип и филмског јунака Конана, који се првобитно појавио као петпарачки роман у наставцима 1932, аутора Роберта Хауарда, а први пут је био адаптиран за стрип 1952. Међутим, филмски Конан Џона Милијуса из 1982, „Конан Варварин“, чини се да је донео физички најприближнију појаву филмском Тарзану Џона Вајсмилера. Улога која је прославила Арнолда Шварценегера, глумца изражених атлетских предиспозиција, сличних Вајсмилеровим, чини да и Конан дугује понешто овој поп икони.

Одрастао у дунглама Африке, одгојен од стране човеколиких мајмуна непознате расе, самоук у учењу енглеског језика, говора и писања (што је, наравно, немогуће, али Бароузова машта му је то омогућила), „говори аристократским рафинисаним језиком високообразоване елите“ (*sic!*) (Egan 2017: 27). Својим физичким предиспозицијама, у суштини натприродним моћима којима га је обдарио творац Бароуз, Тарзан, који је бесмртан, полиглота, физички супериоран, који побеђује не само разне дивље животиње из дунгле, већ и ајкуле, диносаурусе, ванземаљце у бројним пустоловним епизодама, све је само не обичан смртник. У стању је да се споразумева са животињама, али и са бројним дивљим племенима. Захваљујући тајанственом напитку он је стекао бесмртност. Његова физичка снага није ништа мања од Суперменове, Бетменове, и осталих суперјунака стрипа, и то се често пренебрегава. Стога и он спада у суперхероја, а како свима претходи, он је и нека врста њиховог прототипа. Од Тарзанове појаве пре више од сто година, он није добио ниједне боре, није остарио, нити изгубио нимало од својих моћи. Налик је, по многим својим атрибутима, античким херојима, Гилгамешу, Херкулу, Ајанту.

После авантуре домаћих аутора, на челу са Банетом Керцом, који ће од 1982. цртати Тарзана за светско тржиште за новосадски „Форум

Маркетпринт“, од 1996. па све до данас тим послом ће се бавити Dark Horse Comics. Они ће објавити комплетне репринте старих стрипова о овом јунаку, у луксузном тврдом повезу, али и неке нове авантуре. Тарзан ће се, захваљујући ауторима попут Пабла Маркоса, Терија Битија и других, наћи у одабраном друштву Бетмена, Супермена, Предатора, али и на 'Планети мајмуна' у световима које није створио Бароуз (видети нпр. „Tarzan vs. Predator at the Earth's Core, Dark Horse, 1996 Series“, *web*). Очито је да се машта нових писаца/цртача истрошила, те се посеже и за таквим комбинацијама само да би се шоу наставио.

Осим ове тројице поменутих и, свакако, најпознатијих аутора стрипа о Тарзану, на цртачком уобличавању нашег јунака радили су и бројни други: Рубен Мореира, Боб Лаберс, Ден Бери, Џон Селардо, Гил Кејн, Џеси Марш, Мајк Грел и Греј Мороу, између осталих. Како стално пристижу нове генерације читалаца, гледалаца и љубитеља Тарзанових пустоловина, од седамдесетих година прошлог века почело је и објављивање репринт издања старих свезака стрипа, пре свих Фостерових и Хогартових, као двојице најстаријих и најпознатијих. Данас су та издања луксузнија, често у тврдом повезу. Не заборавимо да је протоком времена стрип препознат као уметност, те да су многи аутори и њихова дела постали култни. Запад обилује продавницама стрипа, у којима се продају не само нова и стара издања већ и бројни сувенири: мајице, капе, фигурине, пепељаре, модели разних величина објеката из популарних стрипова, постери, графике.

Код нас се Тарзан појавио у стрипу већ тридесетих година прошлог века, а у том подухвату предњачио је Београд. То се догодило у тада најбољој југословенској стрип-ревији, *Мика Миш*, која је излазила између 1936. и 1941.

Први број ревије појавио се 21. марта 1936. Власник и издавач био је Александар Ивковић, а уредници, редом, Боривоје Јосимовић, Милутин Игњачевић (све до броја 282), под чијим ће уредништвом ревија доживети највећи процват и, коначно, Светислав Лазић. Лист је у почетку излазио суботом и продавао се по цени од један динар, да би касније излазиле две свеске недељно. Имао је осам страна формата 21 × 29цм, а корице и средње стране штампане су у три боје (Draginčić, Zupan 1986: 29).

У овој ревији, већ од седмог броја, биће објављивани први пут у Југославији бројни стрипови најпознатијих светских аутора стрипа: Рејмондов „Флаш Гордон“, „Мандрак“ Лија Фока и Фила Дејвиса, „Бак Роџерс“ Дика Калкинса и Филипа Ноулана, „Мачак Феликс“ Пата Саливена, „Тајни агент X-9“ и „Краљ коњичке полиције“ Чарлса Фландерса, „Фантом“ Лија Фока и Реја Мура, као и Сегаров „Попај“. Чувена „Бети Буп“ Макса Флајшера појављује се у 121. броју. Најављен већ на насловној страни у 180. броју појавио

се један од најпопуларнијих ликова у стрипу. Реч је о „Принцу Валијанту“, маестралном делу већ поменутог Харолда Фостера, првог стрип-аутора Тарзана, које ће га прославити широм света.

У овом периоду (23. март 1938) издавач *Мике Миша* покреће још један лист под називом *Тарџан*. Тако ће после *Задавника*, *Веселој задавника* и *Малој задавника Мике Миша* ово бити његово четврто издање, чији је основни циљ био да одбрани матични лист од бочних удара све веће конкуренције. Истини за вољу, нови недељник неће издржати више од 14 бројева. Међутим, сва набројана остварења пашће у сенку пред појавом дуго најављиваног јунака, који се први пут појављује у *Мики Мишу*. Догодиће се то у 214. броју, а реч је о популарном Бароузовом лику „Тарзан – господар џунгле“ у цртачкој верзији Хала Фостера. Дакле, почев од 1938. године, Тарзан се коначно појављује код нас и у стрипу, свега девет година од његове светске премијере. Како је у нас Тарзан, тачније Тарџан, како се његово име изговарало пре рата, био већ познат нашој публици, пре свега захваљујући бројним филмовима у којима се у улози краља џунгле прославио Џони Вајсмилер, човек пореклом из наших крајева, који ће вероватно највише допринети планетарној популаризацији овог јунака, али и првом преводу Бароузовог романа у издању Геце Кона, 1925. године, под насловом *Тарџан од Едгара Рајс Бароа*², стрип је само наставио тамо где су филмови и роман стали. Од 329. броја *Мике Миша* (1939. године) појављује се нови цртач стрипа о Тарзану – биће то Берн Хогарт, други у низу од тројице великана који су радили овај дуговечни стрип. Он замењује Хала Фостера, првог аутора стрипа о Тарзану.

Занимљивост везана за сва поменута издања јесте да њих нема ни у једној нашој библиотеци, укључујући и први превод романа. Немамо ни поратна стрип-издања, не само Тарзана, већ ни других стрип-јунака, осим неколико последњих издања скоријег датума. Политика библиотека очито се повиновала тадашњем увреженом мишљењу да је стрип шунд, попут петпарачких херц и крими романа, те му стога није било место на рафовима полица. Та грешка се данас тешко да исправити.

Због значаја ове ревије за развој стрипа у тадашњој држави, али и због чињенице да је она била пионир у објављивању нама занимљивог стрипа о Тарзану, њој ћемо посветити више простора у нашем раду. Колики је утицај ревија *Мика Миш* имала на популарисању стрипа у нас сведочи и податак да је, захваљујући њој, процветао тзв. београдски круг аутора стрипа, у коме

² Иако је било предвиђено објављивање четири тома, трећи и четврти слове само као де-зидерат у јединој библиотеци која поседује примерак само првог тома, а то је Народна библиотека Србије. Такође, остало нам је непознато име преводиоца.

ће се прославити неки од наших најбољих цртача и сценариста те уметности: Ђорђе Лобачев, Никола Навојев и Бранко Видић – сценариста многих домаћих стрипова, Жика Митровић – касније познати филмски режисер, Ђука Јанковић, Константин Кузњецов, Алексеј Ранхнер, Сергеј Соловјев, Никола Тишченко, Иван Шеншин. Они ће урадити стриповане адаптације бројних дела светске и домаће књижевности: Молнарове *Јунаке Павлове улице*, Диминог *Грофа Монџе Крисџа*, Игоове *Јаднике*, Верновог *Царевог Ђласника*, Нушићев *Пућ око светиа* и *Хајдуке*, Пушкинову *Кайеџанову кћи* и *Пикову даму*, Шекспиров *Сан лејње ноћи* и *Ромеа и Јулију*, *Хиљаду и једну ноћ*, Дикенсовог *Давида Којерфилда*, Скотовог *Ајванхоа*, Сремчевог *Пој Тиру* и *Њој Сјиру*, Гогољевог *Ревизора*, Сервантесовог *Дон Кихоџа*, али и српских народних прича, бајки и песама, и јунака попут Бановић Страхиње, Краљевића Марка или Хајдук Вељка. Наравно, ови уметници стварали су и сопствена ауторска дела, те је ревија *Мика Миш* била прва у нас која је учинила значајан пробој у рађању домаће школе стрипа. Чак је један од њих, Ђука Јанковић, створио свог јунака Џунгла Веда, који је био домаћа варијанта Бароузовог *Тарзана*, док је Никола Навојев створио женског пандана лику Тарзана, јединствену Тарцанету, која ће, истина, светло дана угледати у конкурентској ревији *Сџриј*. Ђорђе Лобачев је цртао и писао „Дубровског“, „Плаву пустоловку“, „Принцезу Ру“, „Белог духа“, Кузњецов „Мајку“, „Боеме“, „Мистерије Чикага“, „Оријент експрес“, „Козак“, „На Дивљем западу“, „Књаза Милоша“, „Грофицу Марго“, „Стјењуку Разина“, Ђука Јанковић читав низ стрипова – „Тајне абисинских гудура“, „Тоша као детектив“, „Обешењак Кића“, „Потера за милионима“, „Тајанствени возач бр. 13“, „Максим“, „Три бекрије“, Сергеј Соловјев „Легију проклетих“, „У вртлогу“, „Црног атамана“, „Ђавола и његовог шегрта“, „Вихор у пустињи“, „Буфало Била“, „Робина Худа“, Иван Шеншин „Легионара смрти“, „У канцама тигра“, „Кнеза Михајла Сицког“, „Хазават свети рат“, „Мексико“, Ранхнер „Грађанку на престолу“ и „Кнегињу Тараканову“, Навојев „Малог морепловца“. Већ по именима јасно је да је добар број ових уметника био руског порекла, избеглице од кржаве Октобарске револуције, које су нашле сигурно прибежиште прво у Краљевини СХС, потом у Краљевини Југославији, сигурно све до доласка исте те комунистичке пошасте и код нас 1945. године.

Осим дела светске и домаће књижевности, укључујући и нашу народну поезију, бајке и басне, аутори београдског круга су инспирацију за своје приче сасвим сигурно налазили и у биоскопима Београда, у којима су се у предратном периоду приказивали сви могући филмови из светске продукције. Свакако су се инспирисали и стриповима страних аутора. Занимљивост везана за домаћу стрип-продукцију јесу већ споменута двојица аутора – Ђука Јанковић и Никола Навојев – који су, обојица надахнути

Тарзаном, створили своје стрип-јунаке, пандане Краљу џунгле. Јанковићев Џунгла Вед несумњиво дугује свој изглед, причу смештену у непроходну џунглу, Фостеровом Тарзану. О овом заборављеном аутору тек однедавно почиње да се пише и да нам се откривају детаљи из његове биографије.

Други од ове двојице, Навојев, један је од тих руских емиграната који су подигли ниво културе, науке и уметности у предратној Југославији, а пре свега у Србији, где их је било највише. Његова „Тарцанета“ имала је мало више среће од „Џунгле Веда“, јер се ревносни Здравко Зупан потрудио да објави репринт издање 2006. Тако се овај јединствени лик тога доба, не само домаће стрип-сцене већ и у светским размерама, поново нашао пред читаоцима. „Тарцанета је, како јој име говори, женска верзија Тарзана. Девчица из џунгле је дело ауторског двојца – Никола Навојев (цртеж) и Бранко Видић (сценарио)“ (Јешић 2008: 14). Двојац Навојев–Видић објављивао је ово дело у ревији „Стрип“ 1936. Навојев је тада имао свега двадесет три године. Оно што разликује овај стрип од свих других из тог периода, и то не само домаћих аутора, јесте то што је у средиште радње стављен женски лик.

Пре свега, идеја да главна јунакиња авантуристичког стрипа буде жена је толико ретка за то време, да се може рећи да су Навојев и Видић били прави визионари. Тарцанета је авангардна и када је у питању физички изглед – њена витка, готово андрогина, а у исто време еротична појава неће имати пандан у светском стрипу све до појаве Модести Блејз, неколико деценија доцније (Јешић 2008: 14).

Заиста, појава оваквог стрипа би у светским размерама изазвала много већу пажњу но што је то било у домаћим оквирима. Ако је неко компетентан да пише о стрипу, то је свакако Саша Ракезић, много познатији код нас и у свету под уметничким псеудонимом Зограф, како се потписује као аутор стрипова.

Рекло би се да је Навојев, пре свега у овом лику видео занимљив *џин-ај* модел – једино што покрива Тарцанетино попрсје су две огрлице, и скоро је сигурно да би на Западу такав цртеж био цензуриран, нарочито с обзиром да су стрипови у то време првенствено имали статус литературе намењене деци (Rakezić 2008: 36).

Ово тачно и проницљиво запажање Ракезића указује на чињеницу да је тадашња стрип-продукција у Југославији била, понекад, и испред светске. Тек много касније, негде од педесетих година двадесетог века, стрип се експлицитно окреће и одраслој публици, и тад на сцену ступају аутори, попут Манаре, Крамба, Алекса Варена, Леона Фрола, Серпијерија, који ће

стварати стрипове еротског садржаја, који ће понекад прелазити и у порнографију. „ [...] занимљиво је да је у Америци постојао читав 'талас' стрипова о zgodним дивљакушама које признају једино закон џунгле, али је тренд започео неку годину *након* што је објављен Навојевљев рад“ (Rakezić 2008: 36). Нажалост, живот овог талентованог младића завршиће се прерано. Умро је већ 1940. од туберкулозе, у двадесет седмој години живота. Било би од великог културног значаја да имамо прилике да читамо репринте и других предратних стрипова, који су, наглашавамо, недоступни данашњим читаоцима из баналног разлога – ниједна библиотека их нема у својим депоима. Срећа у овој несрећи јесте интернет, помоћу кога су понеке од ових творевина доступне бар у електронском издању, захваљујући прегаоцима и заљубљеницима у девету уметност.

У том смислу, репринт „Тарцанете“ представља изванредну лекцију ако желите да сазнате понешто о коренима поп културе у нашој средини, чак иако је очигледно да је то рад још недовољно формираног аутора, из времена када је – као и остали цртачи његове генерације, и сами читаоци разуме се – тек упознавао стрип и његов језик (Rakezić 2008: 36).

Утицај и успех ревије *Мика Миш* иницирао је и друге да покушају слично. Свакако ће се најјачи конкурент појавити 1939. Биће то *Полиџикин забавник*, издање *Полиџике*, добро припремљено и изрекламирано, са издавачем који је располагао много већим ресурсима него дотадашња конкуренција, и који ће преузети права за ексклузивно издавање Дизнијевих јунака, Мике Миша (како се пре рата звао Мики Маус), Паје, Шиље и осталих. Ипак, нико од њих неће преживети најмоћнијег непријатеља, који ће се ускоро појавити. Рат ће прекинути излагање и *Мике Миша* и других стрип-издања. Последњи број ревије, 504. изашао је 4. априла 1941, свега два дана уочи немачког мучког бомбардовања Београда. Тиме се завршава историја предратног издавања „Тарзана“ у стрипу код нас.

Послератни период, после прве деценије у којој је стрип био прећутно забрањен, будући да је био сматран за експонента декадентне уметности Запада (sic!), обележиће прави бум издавачких кућа које су објављивале бројне стрип-ревије. Зашто се догодио такав обрт?

Крајем пете деценије долази до значајних законских промена у информативној делатности. Као последица примене друштвеног самоуправљања у информативној делатности, уместо ранијег Агитпропа уводи се институција оснивача. Његове надлежност утврђене су Законом о штампи и другим видовима информисања, усвојеним 1960. Све до тада важио је закон о штампи из 1945 (Zupan 2006).

Нема сумње да је новонастала ситуација повољно утицала на појаву нових издавача, чак и приватних. Међу тим издавачким кућама, које су се посветиле стрипу, свакако најпознатије биле су „Форум“ и „Дневник“ из Новог Сада, „Дечје новине“ из Горњег Милановца и загребачки „Плави вјесник“, али било је и много других мањих.

Како ће се доцније показати, најзначајнија година за стрип у Србији била је 1957. Наиме, почетком године у Горњем Милановцу изашао је први број листа „Дечје новине“. На самом крају године „Борба“ издаје први број „Кекеца“, забавника за младе „од 7 до 77 година“ (Zupan 2007: 29).

Најзначајнија година за поратни стрип, додали бисмо ми. У том невероватном мноштву стрип-издања, која ће просто експлодирати током шездесетих година прошлог века, биће објављивани најпознатији стрипови светских аутора: америчких, француских, белгијских, италијанских, енгле-ских. И даље ће се неговати домаћи стрип, који ће тих година доживети нов полет. Вероватно најпознатији постаће „Мирко и Славко“ Десимира Жижовића Буина, свакако на крилима доминирајуће комунистичке идеологије. Прича о двојници голобрадих партизана, иначе лоше цртана и са рудиментарним сценаријима, освојила је читалачку публику у земљи. Захваљујући огромном успеху код публике, свеске „Мирка и Славка“ излазиле су у фантастичном тиражу од 200.000 примерака! Тај стрип је и једини домаћи који је доспео на филмско платно 1973. године, у режији Торија Јанковића. Ликови из стрипа „експлоатисани су у разним видовима: штампани су писани романи, рађени дија-филмови, апликације за мајице, ђачке торбе, мотиви за свеске, омоте и други школски прибор“ (Zupan 2007: 66).

Неке од најпознатијих едиција стрипа остале су и данас запамћене, попут „Стрипотекe“ и „Стрипотекe панораме“, „Никад робом“ (у којој ће излазити „Мирко и Славко“), „Луновог Магнус Стрипа“, „Кекеца“, обновљеног *Полиџикиној забавника, Микија, Микијевој алманаха, Кременковој забавника, Златне серије*. Ђорђе Лобачев се поново активира и црта нове стрипове, али ће највећу популарност стећи „Дикан“ аутора Нинослава Шибалића и Лазара Средановића. Неки од страних стрипова који су тих година излазили у нас су „Зоро“, „Текс Вилер“, „Велики Блек“, „Мистер Но“, „Загор“, „Тор“, „Дердевил“, „Челична песница“, „Спиру“, „Гастон“, „Астерикс“, „Карл викинг“, „Талични Том“, „Коко Бил“, „Алан Форд“, „Тинтин“.

Тарзан се код нас у стрипу поново појављује управо тих шездесетих година. Променило се неколико издавача тог стрипа. Први је био новосадска „Панорама“, која ће у наставцима објављивати Хогартовог „Тарзана“. Потом су биле „Дечје новине“, које ће га објавити у својој „Библиотеци

Лале“, покренутој 1964. Неколико подиздања ове библиотеке биће посвећено Тарзану: „Тарзан и његов син Корак“ и „Супер Тарзан“. Касније ће се „Тарзан“ мање познатог цртача Џона Селарда појављивати у новопокренутој едицији истог издавача „Зенит“. Издавачки завод „Југославија“ такође ће у библиотеци „Ара“ објављивати стрип о „Тарзану“, али и серијал о његовом сину – „Корак“. Тарзан је један од ретких стрип јунака који је, и код нас, завређивао посебна издања. Само у едицији МИС појавиће се 103 свеске, Ара ће их објавити двадесет.

Међутим, догодило се нешто што ће озбиљно продрмати тржиште стрипа у Југославији, а то је доношење фамозног Закона против шунда 1971. Под плаштом борбе против национализма и либерализма, тачније Маспока у Хрватској и либерала у Србији, усвојени су уставни амандмани те исте године. Они ће бити преточени у нови Устав СФРЈ 1974. године. Њиме је законодавно регулисање јавног информисања пренето у надлежност република и покрајина. По том закону републички порез на промет књига, брошура, новина, часописа, итд. установљен је на 31,5%. Од тог републичког пореза ослобађају се производи који су од посебне друштвене и културне вредности, а „њих утврђује републички орган управе надлежан за послове културе“. Чак су на Конгресу културне акције у Крагујевцу у јесен 1971. на ломачи спаљивана тзв. шунд издања! Исто то радила је католичка инквизиција у средњем веку, фашисти и нацисти у Италији и Немачкој, усташе у НДХ-азији, па што не би и комунисти у Југославији. Но, овај пут, уместо религијске (инквизиција) или идеолошке вредности (нацисти, фашисти), естетска вредност штампаних издања процењивана је на основу националне припадности аутора књига (усташе)! Наравно, стрип је по таквим „ученим“ културтрегерима спадао у шунд, те је драстично опорезован, што је резултовало гашењем бројних стрип-едиција, једнако као и рото-романа, који су се продавали на киосцима штампе. Занимљиво је да Србија предњачила у примени овог пореза на шунд, те су иста издања различито коштала у другим републикама, тј. била јефтинија! Тиме је направљена медвеђа услуга српским издавачима, јер су они из других република наставили несметано да послују. Тако ће „Дечје новине“ обавестити своје читаоце да су, због неравноправних услова привређивања, принуђени да угасе своја бројна издања: „Пони“, „Караван“, „Караван екстра“, „Лале“, „Аполо“, „Крими“, „Херц“, „Тарзан“ и „Супер Тарзан“. И Тарзан је тако сврстан у шунд и на неко време нестао са наших видика. Домаћи стрип-аутори су остали без посла или су почели да раде за странце. Срећом по нас, та епизода са опорезовањем шунда, па и стрипа, неће дуго потрајати. Једноставно ће се угасити без много буке, тај порез ће бити укинут и полако ће се поредак ствари

вратити на старо. После те лакуне, посао објављивања Тарзана у стрипу наставиће „Стрипотекa“, све до краја седамдесетих. Неко боље доба доћи ће скоро деценију касније, кад је 1982. новосадска издавачка кућа „Форум Маркетпринт“ добила права на објављивање стрипова о Тарзану за Европу. Тако су радови Бранислава Керца, Бранка Плавшића и Сибина Славковића о Тарзану објављивани у разним иностраним стрип-ревијама. Они су у рад на овом стрипу унели неке специфичности и другачији сензибилитет. Заплети су прозаичнији, ликови поједностављени, а у целу причу је унета и доза секса, која није била својствена Тарзану класичног доба. Објављивани под називом „Ју Тарзан“, они ће потрајати до распада земље. У новинском интервјуу, говорећи о том подухвату, Керац каже следеће: „О томе ће се чути, али се неће посебно спомињати моје име, него ’југословенски аутори’. И сада, захваљујући том ’Тарзану’, ми ћемо моћи продавати и неке друге стрипове“ (Керас 1982: 3). Керац наставља:

Али ако све то сагледамо са друге стране, видим да код цртача „Тарзана“ постоји једна јако велика рупа, коју тек треба да искористим. Имамо ову велику тројку Фостер, Хогарт и Менинг, који су светски признати аутори. Између њих и осталих цртача постоји велики јаз, а тиме заправо желим да кажем да ћу тежити да ме више спомињу после поменуте тројице, а не са другим ауторима (Керас 1982: 3).

Да ли је у тој намери Керац заиста успео, показаће време. Али сама чињеница да је неко из Србије добио такву шансу говори о томе да нису били узалудни напори свих оних поменутих домаћих аутора стрипа, који су деценијама пре Керца стварали ауторски стрип. Прича о српском Тарзану Банета Керца трајала је до 1989, а преводи ових епизода појавили су се у Шведској, Норвешкој, Финској, Немачкој, Холандији и Данској. Изузетно продуктиван тим објавиће преко сто свезака стрипа о Тарзану, што је много ако се рачуна да је период излажења био само осам година.

Бранислав Бане Керац је Новосађанин, који је одмалена волео стрипове. Данас се слободно може рећи да је један од најугледнијих стрип-аутора са ових простора. Стога заслужује које слово више у овом раду. Ако рачунамо и Енкија Билала³ у „наше“ уметнике, онда су уз њега Зограф и Керац наши најуспешнији аутори. Керца за то квалификује не само рад на стрипу о Тарзану, већ и цртање јунака попут Кобре, Кет Клов (Cat Claw), Поручника Таре, Билија де Пљуца, Балкан Експреса и многих других. Тарзан није једини лиценци лик на коме је радио. Ту су и Велики Блек и Фантом, али и у нас изузетно популарни Загор. Он је један од најзначајнијих представника

³ Рођен је у Београду 1951. године као Енес Билаловић, а светску славу стекао је радећи у Француској.

„другог златног периода“ југословенског стрипа. Први је свакако био онај предратни, тридесетих година, о коме је већ било речи у нашем раду. Керац данас слови за мајстора уметности стрипа, која непрестано напредује.

Када видим шта данашњи клинци раде са бојама и са Синтик таблама, ми мотори испаднемо аматери. Кадрови су лудачки динамични, вође-ни данашњом филмском технологијом, пошто су се филм и стрип одувек прожимали. Али, треба узети у обзир да стари класици нису имали узоре и интернет него су све морали сами да стварају. [...] Једноставно, данашњи стрипови изгледају знатно спектакуларније него пре. Ја се сећам неких сцена које су стварали Жиро или Херман где смо падали на главу од тога како је то добро изгледало, како је имао живце то да исцрта а то је данас уобичајена рутина за стрипове (Кекић 2015: 5).

Керчева опаска о прожимању филма и стрипа, две суштински „младе“ и нове уметности, које ће тек у двадесетом веку стећи статус који заслужују, тачна је. Међутим, данас стрип полако губи утакмицу са филмом из простог разлога што је савремени филм у стању да на платну створи јачу илузију од стрипа, захваљујући невероватном развоју специјалних ефеката, новим технологијама. Коначно, компјутерска анимација је данас незаобилазна у стварању филмова, не само анимираних већ и играних.

Последњих година Тарзан код нас излази у издању београдског „Дарквуда“, који ће објавити луксузна реиздања Хогартовог стрипа у тврдом повезу. На тај начин Тарзан још живи свој живот у стрипу у данашњој Србији, дуг пуних осам деценија (1938–2018).

Данас је до свести већине допрло да стрип оних најбољих светских аутора никако не спада у шунд, којим смо заиста преплављени са свих страна: преко таблоида, телевизије, интернета, новина. Мило Манара, Енки Билал, Хуго Прат, Роберт Крамб, Алехандро Ходоровски само су нека од тих имена, светски признатих. Стрип је одавно у многим земљама постао култни, па и статусни симбол, и као такав престао да буде искључиво дечје штиво. Аутори који су средином прошлог века спадали у алтернативну супкултуру, чак у уметност андерграунда, попут поменутог Крамба, данас су део мејнстрима, звезде стрип-сајмова и форума. А наш Тарзан преживео је бројне мене, жестоку конкуренцију све бројнијих других супер јунака (Супермена, Бетмена, Дердевила, Ајронмена, Хелдоја), опстајући у својим небројеним пустиловинама за децу и одрасле. Тарзан ће се, чак, појавити и у посебним издањима „само за одрасле“, тзв. *adult comics*! Јунак из џунгле је заиста прешао многе границе познатих и непознатих нам светова.

ЛИТЕРАТУРА

Аноним. „Најновије чудо нашег времена: Роман који се чита два минута дневно“. *Полиџика*, 20. 10. 1934: 8.

Draginčić, Slavko, Zupan, Zdravko. *Istorija jugoslovenskog stripa I – do 1941. godine*. Novi Sad: Forum Marketprint, 1986. Elektronsko izdanje: https://www.rastko.rs/strip/1/zupan-draginicic_1/index_1.html

Egan, Sean, *Tarzan: The Biography*. London: AskillPublishing, 2017.

Zupan, Zdravko. *Vek stripa u Srbiji*. Pančevo: Kulturni centar Pančevo, 2007.

Јешић, Данко. „Поново пронађено благо“. *Полиџика*, 19. 10. 2008: 14.

Rakezić, Saša. „Srpska pin-up divljakuša“. *Vreme*, 28. 12. 2006: 36.

Поповић, Радован. „Код камиле“, *Полиџика*, 14. 1. 1973: 15.

Тодоровић, Предраг. „Тарзан као прва поп икона двадесетог века“. *Америка. Америка*. Ур. Бошковић, Драган, Лојаница, Марија. Крагујевац: ФИЛУМ, 2017. 129 – 150.

Онлајн издање:

„Edgar Rice Burroughs’ Tarzan, Dell, 1948 Series“ доступно на: <https://www.comics.org/series/543/> 4. 3. 2018.

„Edgar Rice Burroughs’ Tarzan of the Apes, Western, 1962 Series“ доступно на: <https://www.comics.org/series/1537/4.3.2018>.

Kerac, Branislav. „U Jugoslaviji je Novi Sad jedino mesto gde se o stripu kontinuirano misli“. *Yugopapir*, 1982: 3, доступно на: <http://www.yugopapir.com/2014/07/branislav-kerac-lepo-cemo-jugoslaviju.html> 5. 3. 2018.

Kekić, Gojko. „Bane. Bane Kerac – od Kekeca do Zagora.“ 16. 11. 2015, доступно на: <http://www.mojnovisad.com/vesti/bane-kerac-od-kekeca-do-zagora-ma-ne-to-uopste-nije-bilo-tako-id5745.html> 5. 3. 2018.

„Korak, Son of Tarzan, DC 1972 Series“, доступно на: <https://www.comics.org/series/2029/> 4. 3. 2018.

„Tarzan, Marvel, 1977 Series“, доступно на: <https://www.comics.org/series/2408/> 4. 3. 2018.

„Tarzan vs. Predator at the Earth’s Core, Dark Horse, 1996 Series“, доступно на: <https://www.comics.org/series/38369/> 4. 3. 2018.

„Tarzan, DC 1972 Series“, доступно на: <https://www.comics.org/series/2035/4.3.2018>.

Zupan, Zdravko. Strip u Srbiji 1955-1972. Mart 2006 https://www.rastko.rs/strip/1/strip-u-srbiji-1955-1972/index_1.html > 2. 4. 2018.

Predrag Todorović

TARZAN IN COMICS

Summary: This paper researches the chronology of duration, the changes and influences of the longest-lasting comic in the history of that art, the one dedicated to Tarzan. Since the first appearance of this hero in comics in 1929 until today, for almost nine decades, the character of Edgar Rice Burroughs has gone a long way in conquering the planet in all known media: books, movies, comics, radio, theater, cartoons, television, and video games. Based on all known facts, we can conclude that Tarzan is the first real pop icon of the twentieth century. In our country, he appeared for the first time eighty years ago (in 1938) in comic form, in the Belgrade comics-magazine „Mika Miš“ (Mickey Mouse). This magazine played a crucial role in the creation of the so-called „Belgrade Circle“ of comics’ authors, including Đorđe Lobačev, Nikola Navojev, Branko Vidić, Žika Mitrović, Đuka Janković, Konstantin Kuznjecov, Aleksej Rahnher, Sergej Solovjev, Nikola Tiščenko, Ivan Šenšin. In the postwar period, after a decade of comics’ prohibition by the Communists who ruled the second Yugoslavia, “Tarzan” comics have been published continuously since the 1960s. During the eighties a team of Serbian comics authors, led by Bane Kerac, even joined a large group of draftsmen that created Tarzan in this medium. Among those, the most famous authors are Harold Foster, Burne Hogarth and Russell Manning. Tarzan has become not only the first pop icon, but also the first superhero of the modern age, a prototype for all later comics and movie heroes, distinguished by supernatural powers and incredible physical strength.

Key words: Tarzan, comics, „Mika Miš“, Harold Foster, Burne Hogarth, Russell Manning, Bane Kerac, superhero, pop icon

Stanislava BARAĆ*
Institut za književnost i umetnost, Beograd

821.163.42.09-93-31 Ловрак М.
050.488СМИЉЕ"1916/1945"
оригинални научни рад

ČASOPIS SMILJE, MATO LOVRAK I PITANJE JUGOSLOVENSKOG NASLEĐA¹

Dječja je književnost [...] ponekad izmicala cenzuri iz istog onog razloga zbog kojeg joj je tako često bila izložena: svojeg društveno marginalnog statusa.

Marijana Hameršak i Dubravka Zima

Apstrakt: Rad za svoj krajnji cilj ima određenje pojma *jugoslovenskog nasleđa* danas s obzirom na dečju kulturu koja je stvarana u okvirima dve jugoslovenske državne zajednice. Hrvatski dečiji časopis *Smilje* (1873–1945) zbog svoje dugotrajnosti i kontinuiranog izlaženja omogućava da se sagledaju dis/kontinuiteti jugoslovenskih tendencija na polju dečije književnosti unutar nekoliko država: Austrougarske monarhije, zatim Kraljevine SHS/Jugoslavije i u sklopu Nezavisne Države Hrvatske. Drugi fokus u radu odnosi se na delo Mate Lovraka, koje predstavlja sponu između časopisa *Smilje* (u kojem autor objavljuje prvu priču i intenzivno saraduje u vreme Kraljevine) i socijalističke Jugoslavije, u kojoj je taj časopis samo deo književnoistorijskog nasleđa, a stara i nova Lovrakova dela među najčitanimijim u sklopu ukupne dečje književnosti u svim jugoslovenskim republikama. U filmu *Vlak u snijegu* (1976), snimljenom po jednom od dva najpoznatija Lovrakova romana, u kojem se *Smilje* pojavljuje kao važan motiv, odvija se svojevrsna rehabilitacija ovog časopisa. Isto tako, teza je ovog rada, simbolički se uspostavlja kontinuitet između relativno skrivenog komunističkog ideološko-književnog toka u časopisu *Smilje* i dečije kulture socijalističke Jugoslavije. Cilj rada je da prati date dis/kontinuitete i procese kroz dijahronijsku analizu uvodnih članaka časopisa *Smilje* u periodu 1916–1945. (u prvom delu rada), pripovedaka Mate Lovraka objavljivanih u istom časopisu od 1924. do 1943. godine (u drugom delu) i kroz vrlo sažet pogled na recepciju Lovrakovih dela, od sredine 20. veka do danas (u

* stanibarac@gmail.com

¹ Rad je nastao u okviru projekta *Uloga srpske periodike u formiranju književnih, kulturnih i nacionalnih obrazaca* (178024), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

trećem delu). U tom smislu, metodološke oslonce analize predstavljaju postavke o kultu ličnosti i funkcionalizaciji dečjih časopisa u patriotskom vaspitanju, zatim pojmovna određenja cenzure u dečjoj književnosti, pojmovi ambivalentne i višeadresatske dečje književnosti, kao i koncept radikalne dečje književnosti.

Ključne reči: časopisi za decu, književnost za decu, propaganda, cenzura, *Smilje* 1873–1945, Mato Lovrak, pripovetke za decu, Jugoslavija, komunizam, emancipacija

1.

„Vaspitavanje u patriotskom duhu“ kao funkcija dečje periodike: *Smilje* od Austrougarske preko Kraljevine SHS/Jugoslavije do NDH

Razmatranja o specifičnom odnosu cenzure i dečje književnosti Marijana Hameršak i Dubravka Zima ilustrovale su upravo primerima romana Mate Lovraka. Analiza koja sledi samo će potvrditi, ali i preciznije objasniti, ovu paradoksalnu situaciju sažetu u iskazu autorki:

Dječja je književnost [...] ponekad izmicala cenzuri iz istog onog razloga zbog kojeg joj je tako često bila izložena: svojeg društveno marginalnog statusa. Kako uostalom drugačije objasniti da su *Družba Pere Kvržice* te donekle i *Vlak u snijegu* Mate Lovraka u jeku međuratnog kapitalizma (oba romana su objavljena 1933. godine) bez teškoća s cenzurom zagovarali načela komunitarizma, jednakosti i rada za opće dobro. (Hameršak i Zima, 2015: 82)

Imajući za cilj da samo ilustruju teorijsku raspravu o cenzuri u svom *Uvodu u dječju književnost*, autorke nisu imale razloga da ulaze u detaljnije objašnjenje datog slučaja. A dati slučaj jasniji je upravo iz detaljnijeg i preciznijeg objašnjenja: cenzura u Kraljevini SHS/Jugoslaviji nije sankcionisala ideje komunitarizma i jednakosti kao takve, već samo njihovo izražavanje u sklopu komunističke propagande, usled zabrane rada Komunističke partije Jugoslavije 1920. godine. Socijalističke i radničke partije, njihova glasila i prosocijalistički diskursi nisu bili zabranjeni i cenzurisani. Zbog toga su komunisti i komunistički orijentisani autori u tom periodu ili ublažavali sopstveni diskurs ili osnivali nove legalne a mimikrijske organizacije, ili pronalazili prostor u štampi u kojoj cenzura nije unapred očekivala komunističku propagandu, a to su bili upravo dečji, esnafski i ženski časopisi. Ako citat smestimo u istorijski kontekst Kraljevine SHS/Jugoslavije, proizlazi da je međuratni kapitalizam bio uzrok takve cenzure, čime zapravo ovaj iskaz nehotično pojašnjava da su Kralj i Vlada, koji su zabranu i cenzuru uveli, radili u interesu tadašnjih kapitalista. Drugim rečima, „vrednosti“ koje je prva jugoslovenska država branila bile su društvena nejednakost i odsustvo solidarnosti.

U svakom slučaju, citirani zaključak o cenzuri može se dosledno preneti i na dečju (i omladinsku) periodiku, kao i na jugoslovenski period u celini (s tim da u socijalističkoj Jugoslaviji iza cenzure stoje druge vlasti i suprotne vrednosti), posebno kada se imaju u vidu zaključci istoriografskih istraživanja, poput onog Olivere Milosavljević objavljenog u studiji „Otac – genije – ljubimac: kult vladara – najtrajniji obrazac vaspitavanja“. U njoj se, naime, istražuju srpski dečji i omladinski časopisi u periodu koji obuhvata upravo vreme izlaženja časopisa *Smilje*, i nešto duže. Sintetički zaključak Milosavljevićeve je čak da je *primarni zadatak* ove štampe „u više od sto godina dugoj istoriji izlaženja, bilo *vaspitanje u patriotskom duhu*“ (Milosavljević 189. – kurziv S. B.). Dečja štampa je, dakle, važno sredstvo državnog ideološkog aparata i stoga joj se postavljaju posebni zahtevi. S druge strane, cenzori nekad nisu mogli, a nekad nisu ni znali da detaljno čitaju časopise i prate suptilne poruke u svakom pojedinom tekstu, već su ostajali na letimičnom pogledu koji bi lako zaustavila slika vladara na prvim stranicama ili prigodna patriotska pesma na istaknutom mestu časopisa. Uzeti zajedno, odabrani zaključci svedoče zapravo o istovremenoj društvenoj povlašćenosti i marginalizovanosti dečje književnosti i periodike.² Ta spoznaja, dakle, predstavlja tačku iz koje bi moglo da počne istraživanje jednog toka jugoslovenske dečje kulture, onog koje oličava i delo Mate Lovraka. Ta je dečja kultura, najpre, počivala na poverenju u dečje intelektualne sposobnosti; u njoj je sa marksističkih pozicija kritikovan savremeni svet i istovremeno se iznosila utopijska vizija jednog novog mogućeg sveta³ (u ovom zborniku data se kultura može pratiti počev od prvog rada, o časopisu *Budućnost*). Dok su tvorci i autori takve dečje kulture i (radikalne) književnosti u periodu međuratnog kapitalizma imali najčešće opisani paradoksalni status, oni – ukoliko su dovoljno dugo živeli, poput Lovraka – u socijalističkom društvu, kakvo su ovim delima zamišljali, postaju državno povlašćeni autori, čija su dela ušla u program obavezne školske lektire. Konkretno, Lovrakova se međuratna dela u socijalističkoj Jugoslaviji preštamavaju u tiražima na nivou bestselera, s tim da je društveno-aktivistički, subverzivni sloj tih dela, koji je bio ključno obeležje u izvornim izdanjima, u

² Jedna kontinuirana linija jugoslovenskog nasleđa u tom kulturnom i književnom polju pokazuje upravo to. Odnosno, ukoliko se razume paradoksalna pozicija dečje kulture u novijoj istoriji, lakše će se razumeti i pomenuti kontinuitet.

³ Kada je reč o Lovrakovim delima, ova pozicija i odgovarajući postupak jasno su prepoznatljiviji u najpopularnija dva romana (*Vlak u snijegu* i *Družba Pere Kvržice*, oba objavljena 1933), a potpuno ogoljeni i u drugim romanima kao što su *Divlji dječak: Luka klopavih uha* (Zagreb, 1934) *Neprijatelj br. 1* (objavljen najpre u češkom prevodu pod naslovom *Nepřítel číslo 1*. godine 1937, a tek zatim u originalu 1938. u ediciji „Zlatna knjiga“ u izdanju Gece Kona u Beogradu, ilustrovao Vladimir Žedrinški), *Anka Brazilijanka* (ilustrovao A. Maurović, Knjižnica za mladež, Zagreb, 1939), *Srećna zemlja: omladinski roman* (crteži A. Maurović, Izdanje knjižare „Slavija“, Novi Sad, 1940) i *Prijatelji: roman za mladež* (Beograd, IPROZ, 1941).

socijalističkom periodu poželjan ali i „zamrznut“, smešten u polje aktuelne podrazumevane društvene svesti i književnoistorijskog znanja i sećanja. U postocijalističkom i postjugoslovenskom periodu popularnost ovih autora nije nestala, posebno Lovrakova, ali se i izdavači i istraživači većinom trude da pomenuti zamrznuti značenjski sloj sada i potpuno potisnu. Međutim, kako je slom socijalističke Jugoslavije doneo restauraciju kapitalizma, deca čitaoci u Hrvatskoj i Srbiji (gde se Lovrakova dela najviše reizdaju) upravo ovaj „cenzurisani“ sloj mogu da prepoznaju kao sopstvenu stvarnost.

U određivanju položaja proizvođa dečje kulture, a posebno periodike, izuzetno je važno voditi računa o tome u kakvom državnom, društvenom i ekonomskom sistemu ona nastaju. Da li su deo državnog (ideološkog) aparata tj. deo obrazovnog sistema (kao što mnogi časopisi jesu bili zvanični prateći nastavni materijal) ili nastaju u slobodnoj i nezavisnoj produkciji (i distribuiraju se samo kroz slobodnu prodaju)? Tokom svoje istorije, dečji časopisi su distribuirani ili kao zvanična dopunska učila po školama, ili kao časopisi koji su se slobodno prodavali (tokom 19. veka uglavnom preko pretplate, a tokom 20. veka i pretplatom i direktnom kupoprodajom), što je moglo ali nije moralo da znači i veću uređivačku slobodu. Iako nisu svi časopisi za decu datog perioda u potpunosti svodivi na formulu o vaspitavanju u patriotskom duhu, ova istraživački dokumentovana tvrdnja Olivere Milosavljević ima veliku heurističku vrednost, a posebno *ugao* odnosno kategorija iz kojeg je dati problem i posmatrala: kult vladara u patrijarhalnom društvu. Milosavljevićeva upozorava da se „kult vladara kao karakteristična dugotrajna pojava političke prirode često identifikuje kao osobenost konkretnih ideologija ili čak kao 'karakterno' nacionalno svojstvo“, a da se „pri tom uglavnom zanemaruju opšti istorijski uslovi razvitka društva i dominantni vrednosni sistem koji iz njih proističe a koji takvoj pojavi može biti izvoriste“. Istoričarka izvodi zaključke polazeći od srpske štampe, ali ista opšta napomena važi i za hrvatsku dečju štampu, i za položaj dečje štampe autonomnih nacionalnih zajednica pod Austrougarskom monarhijom, kao i za časopis *Smilje*:

U tom smislu, kao osobenost političke kulture društva u Srbiji i Jugoslaviji u proteklom veku, treba posmatrati i idolatriju čiji je predmet bio prvi čovek u državi, bez obzira da li se radilo o kralju ili šefu partije, odnosno o monarhiji ili republici, nacionalnoj ili višenacionalnoj državi, deklarativno demokratskoj ili socijalističkoj. Kult prvog čoveka u modernoj državi predstavljao je atavizam starog *patrijarhalnog* društva i kao jedina konstanta političke kulture, činio kontinuitet u opštem političkom diskontinuitetu oblika vlasti i vladajućih ideologija. (Milosavljević 188. – kurziv S. B.)

Praćenje same reprezentacije „prvog čoveka u državi“ u *Smilju*, i idolatrije najočiglednije iskazane kroz *njegove* fotografije i komentare na naslovnoj ili prvoj

strani – od habzburškog cara Franje, preko muških *glava* dinastije Karađorđević do *poglavnika* Ante Pavelića – potvrđuje tezu Milosavljevićeve o jednom kontinuitetu unutar opšteg političkog diskonuiteta na jugoslovenskom području. Autorka čak zaključuje da je sam kult zapravo ideologija. Od toga je kulta/ideologije zato direktno zavisio i status jugoslovenstva kao nacionalne i državne ideje, odnosno jugoslovenske (dečje) književnosti kao projekta i *prakse* u ovom dečjem časopisu. (Ne)podržavanje jugoslovenstva aktuelne vlasti, odnosno onog oblika ideologije jugoslovenstva koja je stajala uz kult vladara, oblikovalo je okvir u kojem je objavljivana tekuća dečja književnost. Taj okvir nekada je predstavljao čeličnu rešetku koja je pritiskala i uslovljavala ukupan sadržaj odgovarajućeg časopisa, a nekada štiti i alibi za slobodnije iznošenje različitih sadržaja u časopisu.

Isto tako, opšte je primenjivo autorkino posezanje za tipologijom vlasti Maksa Vebera. Od tri Veberova tipa vlasti prema vrsti zahteva za legitimnošću – tradicionalna, harizmataska, racionalno-pravna – Milosavljevićeva u datom kontekstu prepoznaje prisustvo samo prva dva: „u modernoj istoriji Srbije i Jugoslavije može se prepoznati 'tradicionalan' karakter zasnovan na 'verovanju u svetost tradicija' i legitimnost osoba koje su na osnovu njih 'pozvane da uživaju autoritet' i 'harizmatiski' karakter zasnovan na 'izuzetnoj predanosti svetosti i heroizmu, ili uzornim osobinama neke osobe i poretka koji je ova otkrila ili stvorila'. Prvi oblik se može primeniti na monarhijski sistem u Srbiji i Jugoslaviji, gde je sama pripadnost porodicama čiji su rodonačelnici bili Miloš i Karađorđe obezbeđivala *neprikosnoveni, iako međusobno lako zamenjivi, autoritet*. Drugi oblik je karakterističan za Titovo doba...” (Milosavljević 189. – kurziv S. B.).

U eposi koju obuhvata časopis *Smilje*, kao i u uvodnim člancima časopisa, jasno se prepoznaje delovanje „tradicionalne“ vlasti (pod dve monarhije tj. dinastije, austrougarskom i jugoslovenskom, tj. habzburškom i karađorđevićevskom) i „harizmatске“ (pod marionetskom fašističkom državom NDH). Na primeru odanosti vladaru u časopisu *Smilje* potvrđuje se takođe teza o neprikosnovenom a lako zamenjivom autoritetu (prelaz sa odanosti Habzburzima na odanost Karađorđevićima pa na odanost Paveliću). Međutim, činjenica da posle drastičnog zločinačkog režima NDH kojem je služio, časopisu *Smilje* nije dozvoljeno da nastavi sa izlaženjem u novoj, na antifašizmu zasnovanoj državi, pokazuje da iza novog kulta vladara (Tito) jesu stajale nove i neprikosnovene *vrednosti*.

Kako polazi od kulta vladara, argumentacija Milosavljevićeve opisuje logički sled događaja. „Da bi odnos idolopoklonstva bio opšte usvojen“, smatra ova autorka, „nužno je bilo njegovo uvođenje u vaspitni i obrazovni sistem. Sugerisanje podrazumevane ljubavi dece prema vladaru vršilo se, između ostalog, i putem dečije i omladinske štampe čiji je primarni zadatak, u više od sto godina dugoj istoriji izlaženja, bilo vaspitavanje u patriotskom duhu“ (Milosavljević 189). Vladar je, dakle, izjednačavan sa narodom, državom i vrednostima na kojima je

država počivala. Kako su modernizacijski i emancipatorski društveni procesi uzimali maha u jugoslovenskim oblastima, a samim tim profesionalizam (učiteljska udruženja koja izdaju časopise, zahtevi i zakoni struke) i zakonom garantovane individualne slobode (političke, pa tako i pesničke) obezbeđivale autonomiju delovanja, tako su stvarane dvosmislene i paradoksalne situacije u svim oblicima javnog delovanja, pa i u dečjoj periodici.

Smilje, časopis za mladež (1873–1945) najdugovečniji je hrvatski časopis za decu. Bio je namenjen učenicima do 15 godina. Spadao je u časopise koje su pokretala učiteljska udruženja i čiji su saradnici u najvećoj meri bili sami učitelji, odnosno učitelji-pisci, baš kao u slučaju Mate Lovraka. Časopis se „s obzirom na suradnike, profil izdavača i udio deklarativno narodnih priča i bajki nije bitno razlikovao od *Bosiljka*. I u njemu su većinu priloga objavljivali učitelji okupljeni oko Filipovića, odnosno, udruženja Hrvatski pedagoško-književni odbor (danas Hrvatski pedagoško književni zbor) koji je započeo s radom 1871. godine. Zbor je bio i nakladnik *Smilja*“ (Hameršak 2011: 118). U periodu koji se posmatra u ovom radu (od 1916. do 1945) *Smilje* je izlazilo najpre u vreme četiri velika verska praznika, tačnije pred te praznike (Svi sveti, Božić, Uskrs i Duhovi) i uvek sadržavalo prigodne tekstove za svaki od praznika. Po tome se, između ostalog, raspoznaje kalendarsko/almanaško poreklo ovog (i svakog) časopisa. Od 1924. godine *Smilje* (ponovo) izlazi svakog meseca (osim tokom raspusta), prateći školski kalendar, kao što je to činio veliki broj dečjih časopisa. Usklađenost sa svojom publikom, i još veću otvorenost ka njoj, uredništvo je pojačalo od školske 1929/30. godine, kada je uvelo objavljivanje priča dece-čitalaca.

Funkciju uvodnog članka u *Smilju* po pravilu je imala pesma, odnosno nekrolog ili portret značajne ličnosti povodom određene godišnjice. U žanrovskom smislu, časopisom dominira pripovetka, i to originalna domaća priča za decu, često pisana specijalno za časopis, a na drugom mestu su zastupljeni prevodi stranih priča. Kako ističu proučavaoci ovog časopisa, u *Smilju* se „Crnkovićevim riječima (1978: 125), ‘učvršćuje’ ćudoređna pripovijetka u najširem smislu“ (Hameršak, Isto), a njen smisao treba sagledavati i u kontekstu po-etičke činjenice da je časopis bio „stjegonoša primjene imperativa zabavne pouke i učenja primjermom“ (Isto). Ostali žanrovi su bili u senci priče, ali redovno zastupljeni. Na kraju svakog broja (u jednom periodu) nalazio se *Listak*, sastavljen od niza zabavnih članaka. Kroz ukupno trajanje časopisa upadljiva je briga uredništva o kvalitetu vizuelnih materijala (ilustracije, crteži i fotografije), kao i o usaglašenosti slike i teksta. Od 1928. časopis se grafički izrazito modernizuje, kada se, na primer, uvodi i vrsta stihovanog stripa.

U poeziji zastupljenoj u *Smilju* upadljiv je veliki uticaj Jovana Jovanovića Zmaja. Njegovo poetičko i doslovno prisustvo simptom je dve važne pojave dugog devetnaestog veka u južnoslovenskim kulturama: 1) hrvatsko-srpske književne

uzajamnosti kao izraza širokog idejnog pokreta o južnoslovenskom nacionalnom jedinstvu i 2) slobodnijeg odnosa prema autorstvu u dečjoj književnosti. Povodom kategorije autorstva u dečjoj književnosti Crnković, Hameršak i Zima pisali su upravo u vezi sa *Smiljem* i Zmajem:

Velik je broj priloga suradnika *Smilja* tijekom 19. stoljeća, kako ističe Crnković, također često bio neatribuiran. Njih Crnković ocenjuje kao: „više ili manje slobodne prerade i ‘pohrvaćenja’ radova pročitanih u dječjim časopisima što su izlazili u Monarhiji, prvenstveno na češkom i njemačkom jeziku, a ima i prerada s mađarskog, talijanskog, kao i posudbi iz Zmajevih časopisa, pri čemu se ne isključuje mogućnost da su i autori od kojih su preuzimali naši prerađivači posuđivali od nekih drugih. (Crnković 1978: 104; Hameršak i Zima 2015: 105–106)

Postoje, međutim, i autorizovani tekstovi pod neskrivenim Zmajevim uticajem kao i neposredna zazivanja Zmaja – koja kroz pesničko prijateljstvo konotiraju i politička značenja, budući da ideja o južnoslovenskoj političkoj zajednici proističe upravo iz vizija književnog i kulturnog zajedništva. Zato uvodna pesma na naslovnoj strani iz listopada 1916 (sv. 1)⁴, u žarištu rata, neintencionalno poprima i antidržavno značenje, iako se nalazi na mestu na kom se sve vreme iskazuje odanost državi. Uvodnik-pesma „Za Mijatom Crnkom“ Josipa Milakovića u fusnoti objašnjava „Pokojni Crnko drugovao je mnoge godine s proslavljenim omladinskim pjesnikom Zmajem Jovanom Jovanovićem“, a posle uobičajenih prigodnih nekroloških stihova, Milaković, ne pominjući nijednu drugu ličnost, ističe sudbinsku vezanost Mijata Crnka za Zmaja: „Čika Jovi on sad kreće, / Tu će oba sanak njiat, / Tu će kraj svog starog pobre / Smišljat rodu danke dobre / Hrvatina Mijat.“ U ovo malo pesničkog teksta, a imajući u vidu kontekst, iskazani su, što implicitno što eksplicitno, osnovni momenti položaja Hrvata i Srba u Austrougarskoj: autonomija koju su kao nacionalne zajednice, svaka za sebe, imali u imperiji; jezička i književna „krvna“ povezanost (topos pobratimstva), koja se podrazumevala među kulturnim akterima; mogućnost južnoslovenskog trećeg entiteta i države unutar dvojne monarhije; neodvojivost hrvatske i srpske nacionalne emancipacije (uz srpskog pesnika hrvatski pesnik će smišljati dobru hrvatsku budućnost).

Pored zazivanja srpsko-hrvatskog bratstva, u istom broju, naći će se i pozivanja hrvatske dece da ratuju protiv neprijatelja, što je u datom momentu i srpska vojska. Ča Gavro u pesmi „Domovino, zdravo stoj!“ (1/1916: 9–10) apeluje na čitaoce tekstem, koji prati fotografiju dečaćkog odreda uz legendu *Domovino, zdravo, stoj!*: „Gledajte ih, nijesu li krasni / Roda našeg borci časni! / Ko junaci – kako valja – / za dom bit će boj, za kralja. / – ko hrid stani! – Brz potjeci! – / –Juriš, hrabri – Pali! – Sjeci! – / Da, na čast vam sigra taka, / Mlad se sprema za junaka.“ Sam Mato Lovrak,

⁴ Od 1916. do ožujka 1818. godine *Smilje* je uređivao Josip Škavić, a od lipnja 1918. Ljudevit Krajačić.

čije će priče u *Smilju* i van njega biti glavna tema u drugom delu ovog rada, u to je vreme bio takođe još jedan (petnaestogodišnji) dečak (rođen je 1899) nasilno gurnut u rat. Lovrakovo kasnije sećanje svedoči ne samo o tome kako su se mnogi ovakvi dečaci osećali, već i šta su pisali, odnosno koliko je zvanični diskurs namenjenog im časopisa u tom trenutku odudarao od njihovog neobjavljenog (ruko)pisanja:

Za prvog svjetskog rata odvukoše me iz školskih klupa u vojsku, a osjećao sam se još dječakom. Baciše me u neki stari magazin, pun ušiju i stjenica... [...]. Mi, tako reći, dječaci bez brka ispovedili smo se tog popodneva u crkvi kao pred smrt i očekivali zapovijed da krenemo na bojište... U hodniku smrdljive kasarne, pri škakljivom svjetlu petrolejke, napisao sam manji članak u svom vojničkom notesu. Rečenice u njemu zvučale su kao prigovor, prosvjed, kritika, krik... (Lovrak u Hromadžić: 105)

Suprotstavljenost osećanja/diskursa iz navedene pesme iz *Smilja* i Lovrakovog sećanja ilustruje i razotkriva još jedan aspekt ideologije kulta ličnosti u vezi sa vaspitavanjem dece kao patriota-podanika. Naime, ovde je na očigledan način iskazana veza između kulta ličnosti i ratnih politika, odnosno između ideologije autoritarnosti i normalizovanja rata i stradanja. *Smilje*, nešto kasnije, u broju iz prosinca 1916. počinje uobičajenom slikom vladara, ali je ovoga puta legenda slike objavila njegovu smrt. Na naslovnoj strani bila je umrlica-nekrolog pod naslovom „Njegovo veličanstvo car i kralj Franjo Josip I“. Deca čitaoci bila su obaveštena o tome na način kao da će imperija trajati večno, bar koliko i slava vladara: „...Počinuo je dobri otac milijuna. A k njegovoj počivaljci diže se šapat iz srdaca malih i velikih, bogatih i bijednih sa sviju strana prostrane monarhije: Vječna Mu hvala i slava!“ S obzirom na to da se rat nije završavao, kako se predviđalo, propaganda je zahtevala da se ovakav razvoj događaja opravda i predstavi kao normalna činjenica. Tako je i *Smilje* bilo dužno da deci prenese ovu poruku. Indikativna je u tom smislu nešto kasnija naslovna pesma „Mladež domovini“ Aleksandra Čavraka (lipanj 1917: 121–122), koja priprema decu na još više žrtava i traži od njih pozadinsko učesće u ratu: „Dan za danom primiće se kraju, / Silne borbe svijetom ne prestaju, / Ne prestaju, niti se ublaže, / Već se šire, nove žrtve traže. / Nove žrtve! – teška briga svakom, / Teško breme mnogijem junakom, / [...] Al dok svijetom Hrvati se biju, / Dok nam braća vrelu krvcu liju, / Dok se bore, muče danju – noću / Da osvete *dušmana* nam zloću: / *Mi na domu nejaki i mladi*, / Vjerni kralju, svako će da radi, / Da se blaže boli nam i muke / Pružajuć im pomoćnice ruke: / Ili toplo tvoreć im odijelo, / Da se zgrije ozeblo tijelo / Ili bilje berući od lijeka, / A za rane šarpija im meka. / [...]“ (kurziv S. B.).

Dok je *Smilje* objavljivalo ove stihove, Austrougarska je, pod međunarodnim pritiskom, opštom amnestijom oslobodila svoje političke zatvorenike. Upravo u leto 1917. iz zatvora su izašli (odnosno u istoj bolnici se zatekli) hrvatski i srpski intelektualci Ivo Andrić, Niko Bartulović, Vladimir Ćorović, Ante Tresić Pavičić i

drugi, i u istom gradu u kojem se štampa *Smilje* osmislili časopis posvećen jugoslovenskoj književnosti i novoj jugoslovenskoj političkoj zajednici. *Književni jug* je počeo da izlazi u Zagrebu u januaru 1918. godine. Ako je ovakav antidržavni časopis mogao da se pojavi i štampa u datom trenutku, ne treba da čudi ni to što *Smilje* već u ožujku 1918, posle trogodišnjeg eksplicitnog i isključivog apostrofiranja Hrvata, a implicitnog smeštanja Srba u savez hrvatskih neprijatelja, na naslovnoj strani donosi sliku Petra Preradovića, zatim i tekst posvećen njemu, a na 84. strani i pesmu Đure Jakšića, „Zemlja i mjesec“ (odlomak pjesme Đure Jakšića), u ijekaviziranoj varijanti.

Dalje promene u *Smilju* dosledno su se kretale u projugoslovenskom smeru: lipanjski broj iz 1918. bio je prvi broj sa novim urednikom, Josipom Krajačićem (nosi naslovnu sliku tek preminulog Stjepana Basaričeka i potom nekrološki tekst o njemu), koji takođe objavljuje ijekaviziranu pesmu Đure Jakšića „Veče“ (str. 138.). U sledećem broju, od rujna 1918, prvi put od početka rata naslovna pesma nije propagandna, već prigodna, o polasku novih prvaka u školu („Ići ćemo...“ / Bogumil Toni). U mesecu osnivanja nove, na propasti Austrougarske monarhije zasnovane države, u *Smilju* od prosinca 1918, za naslovni prilog izabrana je potpuno neutralna pesma o prirodi („Inje“, Dragutin M. Domjanić), ali već na sledećoj strani istog broja Zofka Kveder Demetrović apeluje tekstom i naslovom „Djeco, pomozite svojoj braći u Srbiji!“ (42). Pored pomenutog *Književnog juga*, i časopis koji Kvederova u to vreme uređuje u Zagrebu, *Jugoslavenska žena* (pokrenut 1917. pod imenom *Ženski svijet*), takođe je bio stecište jugoslovenski orijentisanih intelektualki iz svih krajeva. U Zagrebu je, dakle, već postojala mreža časopisa i autora koji su delovali kao jugoslovenski, i utoliko je lakše moglo da dođe do preorijentacije i u drugim glasilima. Zofka Kveder u svom apelu nastupa iz pozicije koja je za *Smilje* bila nova, ali za samu autorku odavno utemeljena. Za Z. Kveder označavanje Nemaca neprijateljima, a Srbije bratskom zemljom nije rezultat povinovnja spoljnim okolnostima.⁵ Kvederova dosledno govori o Jugoslaviji, a ne o Kraljevini tri „plemena“, što je posledica činjenice da njena ideja o jugoslovenstvu dolazi iz krugova koji su delovali nezavisno od aktuelnih zvaničnih predstavnika iz srpskih, hrvatskih i slovenačkih krajeva pri stvaranju nove države. Njene reči jasno svedoče o jugoslovenstvu kao emancipatorskoj ideologiji intelektualnih omladinskih krugova: „Mi smo sada s junačkom Srbijom jedna država, mi smo s njom jedno, mi smo sada Jugoslavija. Kad malo odrastete, za godinu dvije, polazit ćete u Beograd kao u Zagreb ili na Rijeku i Sarajevo, jer naša je jugoslavenska domovina sada velika, složna i slobodna“. Kvederova je

⁵ Ona, između ostalog, piše: „Čuli ste valjda u kakovom strašnom stanju je ostavila njemačka vojska Srbiju. Svaka je kuća opljačkana i sve odneseno: odijelo, rublje, pokućstvo. A ono, što nijesu mogli da odnesu, Nijemci su od bijesa uništili. Polupali su prozore, razbili vrata i peći, zapalili skladišta drva i ugljena. [...] U samom Beogradu imade 10.000 djece bez roditelja, a u čitavoj Srbiji na stotine hiljada“.

izrazito sugestivna u apelovanju na emocije dece: „Pokažite im, kako ih volite i koliko ste srećni, što ste s njima zajedno u našoj miloj, slobodnoj Jugoslaviji“ (lipanj 1918: 43–45).

U člancima *Smilja* Slovenci nisu bili sasvim zaboravljeni kao deo troimenog naroda koji upravo uspostavlja svoju nacionalnu državu, ali je činjenica da su Srbi i Hrvati ipak bili povlašćivani. Slovenci kao narod i slovenački kulturni delatnici retko se pojedinačno pominju, a češće su prisutni u zbirnim apostrofiranjima troimenog a jedinstvenog naroda. Samim tim, i za predstavljanje zaslužnih heroja iz prošlosti u časopisu, pretežno su birani Hrvati i Srbi. U godinama utemeljenja, *Smilje* je, na primer, u svibnju 1919. naslovnu stranu posvetilo „Mučenicima 30. IV. 1671. – 30. IV. 1919.“, Frankopanima. U listopadu 1919. naslovna strana posvećena je predvladarskom životu kralja Petra Karađorđevića, a prešampava se i jedna pesma Vojislava Ilića Mlađeg. U listopadu 1920. Josipa Radošević (ujedno i saradnica pomenute *Jugoslavenske žene*) objavila je „Pesmu Jugoslaviji“, u panegiričkom žanru u kojem će se ova autorka i u budućnosti isticati. U istom su broju časopisa prisutni i izrazitiji oblici politizacije dečje publike, pa je tako u tekstu „Neoslobođeni krajevi“ prikazana mala Slovenka koja prilikom dolaska kraljevića Aleksandra u Ljubljanu moli prestolonaslednika da oslobodi Istru od Italijana (9–10). U istom broju štampan je prvi (urednički, nepotpisani) časopisni prilog na ćirilici („Srbija“), a tekst Petra Kočića „Jajce“ takođe je štampan na ćirilici. Ćirilica je od tog trenutka bila češće zastupljena, pa i stari saradnici *Smilja*, kao Josip Cvrtila, objavljuju priče na ovom pismu. Međutim, ćirilica nakon nekog vremena isto tako iznenadno i prestaje da se upotrebljava.

Pažljivim hronološkim čitanjem časopisa *Smilje* otkriva se, dakle, opisani paradoksalni položaj dečje periodike i kulture. Primećuje se pojava da su u momentima većeg političkog i ideološkog pritiska urednici *Smilja* po pravilu tom pritisku podlegali, ali su nakon toga nastavljali da sprovode svoju, autonomnu, moglo bi se reći i esnafsku, odranije uspostavljenu časopisnu politiku. U toku celog Prvog svetskog rata urednici su sprovodili austrougarsku propagandu, da bi odmah po ujedinjenju i stvaranju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca postali najvatreniji zagovornici nove države i najverniji podanici novog kralja, koji je do juče važio za *neprijatelja br. 1*. Tenzija između državnog pritiska i minimalnog autonomnog profesionalnog delovanja ogledala se i u tome što su urednici krajem rata i neposredno po stvaranju Kraljevine SHS naglo i upadljivo uvodili u *Smilje* tekstove srpskih pesnika i ćirilicu, koje do tada nije bilo. Ali već posle prvog talasa iskazivanja odanosti novom poretku sve se vratilo na staro: ćirilčki članci su već posle nekoliko brojeva izostali,⁶ kao i uvećani obim srpske književnosti,

⁶ Saradnici *Smilja* jugoslovensku politiku nisu sprovodili kombinovanjem dva pisma u časopisu, pa tako nisu ni proširivali apostrofiranu publiku, ali su to ostvarivali kroz saradnju sa drugim

a časopis je nastavio da objavljuje radove svojih ustaljenih autora. Pojavljivali su se, međutim, i autori iz tek stasalih učiteljskih generacija, od kojih se tokom dvadesetih godina najviše izdvojio upravo Mato Lovrak. U kratkom periodu relativne državne stabilnosti, ujedno poetički formativnom za ovog pisca, Lovrak je pretežno objavljivao priče iz svakodnevnog (učiteljskog i dečjeg) života, iznoseći i njegove tamne strane, ali bez potrebe za onim stepenom društvene angažovanosti kakvu će podstaći lokalna i globalna kriza počev od 1929. godine.

U oktobru 1929. (od *oktobra* 1928. nazivi meseci ne pišu se više hrvatskom varijantom) *Smilje* je objavilo urednički tekst „Čika Jovo (U spomen dvadeset-petogodišnjici smrti)“, s potpisom *Strika*, povodom godišnjice Zmajeve smrti. U tekstu se, po zakonitostima nekrološkog žanra, patetično i hiperbolizirajuće opisuju reakcije dece i naroda u trenutku pesnikove smrti: „I sav je naš narod zaja-uknuo, i sva su naša djeca zaplakala. Jer narod je i s ovu i s onu stranu Save izgubio svoga istinskoga proroka bratske ljubavi, a djeca svoga omiljenoga pjesnika – čika Jovu. Narod je izgubio mnogo – djeca gotovo sve!“ (oktobar 1929: 27–28). Iako nazivanje Zmaja „prorokom bratske ljubavi“ u trenutku uspostavljanja diktature ima propagandnu svrhu i dolazi i „odozgo“, ono ipak, u ovom slučaju, odgovara i predjugoslovenskim napisima u *Smilju*, kao i stvarnom učinku prisustva Zmaja u hrvatskim i srpskim dečjim časopisima u Austrougarskoj.

Karakteristične su za period kriznih hrvatsko-srpskih odnosa i uvođenja diktature dve pesme Josipe Radošević koje predstavljaju pravdanje zbog onog što se u uvodnim pesmama *Smilja* pevalo tokom rata, protiv neprijatelja, koji je tada podrazumevao i Srbiju i srpsku kraljevsku dinastiju. Aktuelna, jugoslovenska kraljevska cenzura potakla je autorku da govori o cenzuri južnoslovenskih bratskih osećanja u vreme pod tuđom Monarhijom. U novembru 1929. u uvodnoj pesmi „Jugoslavija!“, ona kaže: „Jugoslavija! / To je naša zajednička mati, / Koju nijesmo smjeli majkom zvati / Dok smo bili robovi i sluge / Tuđe vlasti kroz vijekove duge. “ Posebno je zanimljivo što se u pesmi prepoznaju i druga potisnuta osećanja lirskog subjekta, implicitno prisutna, kao što je, čini se, osećaj griže savesti zbog toga što je deci ranije nametano osećanje neprijateljstva prema drugoj jugoslovenskoj tj. srpskoj braći: „Jugoslavija! / To je, djeco, vaš amanet živi / Za Budućnost. Jer vi nijeste krivi, / Što je prošlost zgriješila i dala. / Nedužni ste kao janjad mala. / Jugoslavija! / To je naše evanđelje muke; / Primate ga, dječice u ruke, / Jer mi

---

časopisima u novoj domovini. Josipu Milakoviću, istaknutom saradniku *Smilja*, objavljena je na ćirilici u časopisu *Naša deca* (koji na naslovnoj korici naglašava da se *Naša deca* mogu dobiti štampama i latinicom, ur. Jelena Zrnić), pesma „Braća“. Pesmu pevaju Jovo, Ivo i Janko, mali seljačići Srbin, Hrvat i Slovenac, svaki u prvom licu, o tome kako su mu ova druga dvojica braća. Kao što je to prisutno i u *Smilju* u ovom periodu još uvek nerešenih državnih granica, pesma uključuje i aktuelnu temu: Hrvat Ivo spominje problem Istre i Dalmacije: „sad, gdje dušman gnječi / Jadran naš i kini, Duh majčine riječi / Neka nas sjedini...“ (3/1920: 5).

stari skoro ćemo proći / A pred Vas će novi ljudi doći. / Jugoslavija, / koja neće nikad osjetiti, / šta to znači: bratu nebrat biti, / jer sva djeca njena bit će pravi ljudi / s jednim bratskim srcem na rođenoj grudi“ (kurziv S. B.). Godinu i po dana kasnije ista autorka se u pesmi „Kralju naš i brate!“ ne opravdava samo u ime dece, već i hrvatskog naroda u celini, i gradi sličan narativ o tajnim bratskim osećanjima u doba hrvatske porobljenosti: „Oni, kojih više / Nema među nama, / Rekoše nam da ćeš / Skoro doći k nama, / Jer i naša krv je / Tekla samo za Te / Da možemo reći: / „Kralju naš i brate!“ / Tvoje oči blage / Gledaju nas mило, / Pa kad nam je ovako / Pod tuđinom bilo?! / Za njega smo samo / Bijedno roblje bili, / A tu ljubav za Te / Svi smo brižno krili / Ali danas pjeva / Tajna naše krvi, / Jer pred nama stoji / Aleksandar Prvi! / Nestalo je tame, / Novo doba sviće: / Hrvatska pozdravlja Karađorđeviče“ (mart/1931: 115). Čitav početni deo ovog broja motivisan je višednevnom posetom kralja i kraljice Zagrebu. Naravno, nisu samo konkretni povodi proizvodili ovakve višestruke posvete članovima dinastije Karađorđević, već je, kao što je to bilo i u devetnaestovekovnoj periodici, sam izlazak broja razlog da se izrazi zahvalnost aktuelnoj dinastiji. Kontinuirano čitanje prvih strana svih brojeva *Smilja* pokazuje, uz sve razumevanje žanrovskih zakonitosti i običaja epohe, preteran (vizuelni) pritisak na čitaocе jednim te istim povlašćenim likovima.

Smilje je dosledno sprovodilo integralistički jugoslovenski i *karađorđevićevski* diskurs, dok nije došlo do reforme državne organizacije, uspostave Banovine Hrvatske 1939, kao rezultata sporazuma Cvetković–Maček, i jačanja nacionalnih separatizama unutar proklamovanog jugoslovenskog integralizma. U *Smilju* iz tog perioda već se javljaju naznake procesa koji će kulminirati u NDH. Tako se u listopadu 1939. kao prvi prilog objavljuje himna „Hrvatska domovina“ Antuna Mihanovića, sa napomenom u dnu strane: „Donosimo našu himnu kao potpunu cjelinu. Pretiskana je iz velike knjige pjesama, koju je složio godine 1876 naš znameniti pjesnik i pisac August Šenoa“. U istom broju, pod nadnaslovom „Šta vrijedi znati“ čitaocima se objašnjavaju detalji vezani za uspostavu Banovine Hrvatske (29–32), a jedan kult zamenjuje se drugim, jedna *muška glava* (u vidu više dinastičkih glava) – drugom muškom glavom (takođe u vidu više hrvatskih glava). Opisujući, naime, događaje od 29. kolovoza 1939, kada je Zagreb osvanuo u zastavama, uredništvo piše: „Kroz redove narodne garde juri automobil iz Donjega grada u Gornji. U njemu se vozi vođa hrvatskog naroda Dr Vlatko Maček. Narod uz pljesak kliče: „Živio vođa!“ (29). U govoru, koji se deci prenosi, Maček kao najvažniju tačku sporazuma ističe činjenicu da je hrvatsko narodno područje dobilo pravo da nosi i pripadajuće ime – „Hrvatska“. U tekstu je, dakle, Maček proglašen vođom naroda, a njegov se nastajući i neizvesni (harizmatski) kult uokviruje slikama još dve muške glave, jedne mrtvog – ali „neumrlog vođe“ Stjepana Radića i jedne živog Ivana Šubašića, zvanično ustoličenog bana Banovine

Hrvatske. Šubašić je, pak, u svom govoru izrazio odanost prethodnom kultu, tj. vernost Njegovom veličanstvu Kralju Petru II, kao i zahvalnost namesniku Pavlu, i tako obezbedio minimalni alibi za novi nacionalni program. U skladu sa tim programom, Hrvatska je *seljačka zemlja*, pa se i u *Smilju* ova poruka prenosi nizom slika, tekstova i uredničkih rešenja; jedno od njih je i uvodenje „Dječjeg kalendara“ na prvu unutrašnju koricu (*Smilje* br. 6, veljača 1940), koja predstavlja vraćanje časopisa njegovom kalendarskom poreklu, odnosno jasno uredničko opredeljenje za antimodernizam. Dostokorašnji zagovornik jugoslovenskog nacionalnog bratstva, Josip Milaković, zapevao je u ovom periodu drugačije pesme, pa tako iste „Tri boje“, crvena, bela i plava, zadržavaju svoj simbolički emotivni naboj, ali su sada to boje zastave hrvatske domovine (Isto: 106); a motiv bratstva među decom zamenjen je imperativom raščišćavanja etničkih nedoumica, kao što je to slučaj u Milakovićevoj pesmi „Mlada Muslimanka“ (Nijesam, nijesam Turkinjica, / Što ja ljubim svog Alaha, / Već ću ostat Hrvatica / Do poslednjeg svog izdaha. // I islamska vjera moja / mog porijekla mi ne guši – ja hrvatstvo svoje nosim / I u srcu i u duši. // U Hrvatsko zato kolo / sve se moja ruka hvata: ni moj Alah nigda ne će / zapustiti rod Hrvata!“, travanj 1940).

Ovakva ideološka preorijentacija doživela je svoju punu realizaciju posle sloma Kraljevine Jugoslavije a nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske, kada je bio potvrđen, kako je to u dečjim časopisima do tada bilo uobičajeno, i kult novog vladara. Uprkos podršci poglavniku Anti Paveliću, kojem su od tada bile posvećivane naslovne strane, brojevi *Smilja* u ovom periodu izlaze sve neredovnije, pa se može pretpostaviti da je u NDH veću podršku uživao novi zvanični državni dečji list, *Ustaška uzdanica* (videti rad Virne Karlić i Sanje Šakić u ovom zborniku). Kao i sva glasila, i *Smilje* je od nove države moralo tražiti odobrenje za dalji rad. Prvi broj *Smilja* pod NDH, objavljen u svibnju 1941, objavljuje potvrdu o tome.⁷ Na naslovnici je objavljena poglavnikova slika i kratki portret „Dr Ante Pavelić. Poglavnik Slobodne i Nezavisne države Hrvatske“.⁸ Drugi broj *Smilja* u NDH na prvoj unutrašnjoj korici donosi pesmu „Starčević“ Josipa Milakovića. Kao što je Josipa Radošević pod Karađorđevićima pevala o potisnutom jugoslovenstvu u vreme tuđinske Austrougarske monarhije, tako sada Milaković peva o potisnutom hrvatstvu u to isto vreme: „Hrvatsko je ime zakopano bilo / Duboko se usred zaborava krilo / Hrvatski je narod spavao i drijemo, / Sve je bilo pusto, tužno i nijemo. / Otimo nam tuđin prava i slobodu, / I crn petak svanu hrvatsko-

⁷ „Hrvatski državni novinski ured, od 28. travnja 1941. Pozivom na vašu molbu broj 27/1941 od 25. travnja 1941. godine ovime Vam se uredovno potvrđuje, da časopis 'Smilje' može i dalje izlaziti.“

⁸ „Na vel. četvrtak 10. travnja 1941. godine proglašena je Slobodna i Nezavisna država Hrvatska. Vodstvo države preuzeo je Poglavnik Dr Ante Pavelić, koji je 11 godina proveo u progonstvu u Italiji. Dr Ante Pavelić je seljački sin naše siromašne, kršne Hercegovine. Konačno se ostvarila želja Hrvata, da imaju državu, kakvu su imali prije 1. 102. godine.“

me rodu. / Sred nevolje ote, sred tih dana hudih / Nuto nama diva, koj nam rod probudi. / Usto je i digo hrvatsko nam ime, / I vas rod uskrnu, sva budućnost s njime. / *Moju izbu resi slika toga diva*, / Ali njega davno nema više živa. / Klonula mu ruka, klonula i glava. / Al' duh njegov tamo ne drijema, ne spava. / Potištenoj i tam branič nam slobodi / Za Hrvatsku svoju sada Bogu hodi“ (br. 10).

U drugim pesmama, koje uvek imaju funkciju iznošenja ideološkog stava časopisa, detaljnije se razrađuju ideje o tome šta znači braniti Hrvatsku i njenu slobodu – bilo da je reč o delima pesnika, učitelja-saradnika ili dece-dopisnika – ali tako da se ne spominju sam rat i konkretne patnje ljudi, a posebno ne činjenica da se mnogi doskorašnji čitaoci *Smilja* nalaze u logorima, izgnanstvu ili da su ubijeni.⁹ Realnost se pojavljivala u fragmentima, u pojedinim zabeleškama i iskazima, potpuno dekontekstualizovana. Tako je u broju za siječanj i veljaču 1943. u rubrici „Male novine“, koja je donosila kratke vesti, pored obaveštenja o izgradnji novih puteva u NDH, o izgradnji radničkih domova u Sarajevu, o ukupnom broju čitaonica i slično, bez ikakvog detaljnijeg objašnjenja objavljeno da se „u Njemačkoj na radu nalazi oko 150.000 hrvatskih radnika i radnica“. Priče Mate Lovraka iz istog perioda pokazuju da se čak i u tim uslovima mogla poslati poruka otpora. Ali, da bi se to objasnilo, treba početi od Lovrakovih početaka u *Smilju*.

2.

Smilje i Mato Lovrak

Svoju prvu priču za decu Mato Lovrak je objavio 1924. godine upravo u časopisu *Smilje*. Reč je o priči „Strašan san“ (listopad, sv. 2: 23–26), koja bi se najkraće mogla opisati kao antialkoholičarska poučna priča, a kojom se Lovrak uklopio u dominantni trend vodećeg žanra ovog časopisa. Kao što je već istaknuto, „*Smilje* je kao podnaslovno *zabavno-poučni list sa slikami*, koji je bio namijenjen isključivo djeci i u kojem se, Crnkovićevim riječima (1978: 125), 'učvršćuje' čudoređna

⁹ Na primer, u pesmi „Hrvatska Hrvatom (odlomak)“ Augusta Harambašića kaže se: „Ako li se vrazi maše, / Da se slavni rod nam smrvi, / Branit ćemo što je naše. Sve do zadnje kapi krvi! / Već nas neće zastrašiti / Niti patnjom niti zlatom, / Vijek će nam ideal biti: / Hrvatska Hrvatom“ (str. 194), dok se na zadnjim unutrašnjim koricama u rubrici *Djeca pišu i rišu* objavljuje pesma „Ja sam Hrvat“, Franje Marvara, učenika trećeg razreda iz Samobora: „Ja sam Hrvat samoborskog roda. / Među nama vlada / Ljubav i sloboda. / Trobojnica naša, / Vjek se smjelo vije / Stoga srce hrvatsko / Veselo nam bije / Pa je tako Hrvat znaj / I u boju uvijek zmaj / Stoga i ja / Skičem smjelo / Živjelo nam / Sve hrvatsko djelo“. Na istoj zadnjoj strani stoji napomena u kojoj se takođe direktno ne spominju rat i vanredne okolnosti, iako je jasno da su upravo one proizvele napomenu („Draga djeco! Ove školske godine ne ćemo izdati knjižicu, koju smo najavili u osmom broju *Smilja*. Ako ste nam poslali novce, vratit ćemo vam ih.“).

pripovijetka u najširem smislu, bilo stjegonoša primjene imperativa zabavne pouke i učenja primjerom“ (Hameršak 2011: 118). Međutim, iako se u prvoj pripoveci u potpunosti uklopio u poetiku časopisa, u svakoj narednoj priči uočava se sve veća emancipacija autora u odnosu na postavljene okvire. Pored poučnih i prigodnih priča Lovrak je sve češće pisao i priče koje predstavljaju samosvrhovite crtice iz dečjeg života, prikazivanje onoga što je za decu važno, čiji se smisao iscrpljuje u samoj dečjoj *radosti prepoznavanja* opisane situacije ili emocije kao bliske.

Lovrak je brzo stekao i status povlašćenog saradnika *Smilja*. Tako u sv. 4 i 5. za dvobroj prosinac 1927 – siječanj 1928. godine Lovrakova prigodna božićna priča „Jela u Milinoj kući“ izlazi na naslovnoj strani. Isto tako, važno je napomenuti da Lovrakove priče, i onda kada jesu izrazito poučne, pa i moralizatorske, predstavljaju radikalni raskid sa moralističkom i poučnom pričom 19. veka, tj. čitavom tradicijom ovih priča u hrvatskoj književnosti. Dok se tokom dugog 19. veka dete, pa tako i dete-čitalac shvata kao nesamostalno i umno nerazvijeno biće kojeg odrasli treba da nauče poslušnosti (što svoj krajnji izraz ima u „crnoj pedagogiji“ prisutnoj i u pričama u *Smilju*, v. Batinić 2005), među progresivnim piscima-učiteljima u Hrvatskoj s početka 20. veka razvijaju se ideje o detetu koje ume da misli kritički (a, s tim u skladu, i ideje o novoj pedagogiji i novoj školi, v. Batinić, Radeka 2017). Zato i moralna osuda određenog ponašanja, kada je u Lovrakovim pričama ima, nije nikada upućena ponašanju dece, već odraslih, od kojih deca trpe različite oblike nasilja i eksploatacije. S druge strane, decu-čitaocem Lovrak od prve pripovetke uvažava i projektuje kao one koji mogu da razumeju ne samo značenja delovanja odraslih, već i društvene i psihološke uzroke ovih delovanja. U tom smeru, smeru radikalne književnosti za decu,¹⁰ njegove priče i romani razvili su se u potpunosti tokom tridesetih godina.

Pored toga, autor je u tom periodu, kao što je rečeno, pisao i priče koje predstavljaju jednostavne skice iz dečjeg (i roditeljskog) života, bez pretenzija na dublje značenje. Ovakvu dinamiku – u kojoj se naizmjenično smenjuju potresne slike i bezbrižne sličice, radikalne naučne analize i neutralni opisi – Lovrak je razvio kroz priče koje se redovno, iz broja u broj, objavljuju u *Smilju*. Kasnije, kada bude pisao romane, ta će se dinamika preoblikovati u po-etiku, pa će isti princip naizmjeničnosti biti realizovan u okviru jednog jedinstvenog teksta.¹¹ Do tog se trenutka Lovrak u potpunosti etablirao na sceni dečje hrvatske književnosti, pa u broju od oktobra 1930. na poslednjoj strani, među reklamama za knjige

¹⁰ Pojam radikalne književnosti za decu primenjen je u ovom zborniku u radu Biljane Andonovske o časopisu *Budućnost*. Kako sam pojam tako i pomenuti naučni rad omogućavaju razumevanje Lovrakovog opusa i njegovog položaja u čitavom jednom internacionalnom toku književnosti za decu.

¹¹ A od priča navedimo kao primere: „Veno se smeje“, (studeni 1927: 35–37), „Karelova molitva“ (listopad 1927), „Jelina priča“ (decembar 1929: 60–63) ili „Dan bez majke“, „Zatvorena vrata“ i „Mala doktorica“ (koje izlaze tokom 1930/31).

saradnika *Smilja*, izdanja Hrvatskog pedagoškog književnog zbora, nalazimo i oglas za prvu knjigu Mate Lovraka, *Slatki potok*, po ceni od 20 dinara.

Ovo je ujedno period u kome je *Smilje* modernizovalo svoj pristup publici, počelo da objavljuje naslovne strane u boji, a tražila su se i druga privlačnija grafička rešenja. Tako je u decembru 1930, baš sa Lovrakovom pričom „Ispovijed“ (58–61), počeo novi dizajnerski trend crtanja naslova i njegovo integrisanje u ilustraciju priče. Isto grafičko rešenje realizovano je u februaru 1931. sa Lovrakovom pričom „Mala doktorica“ (103–107). Obe ove priče ujedno su dobar primer pomenutih Lovrakovih priča-skica, priča-crtica, koje ne pretenduju na to da budu nešto više od slike iz svakodnevnog života. U prvoj, junak je mali Mato Toplak do čijeg raspleta dolazi u trenutku kada se junak konačno ispovedi novopronađenom drugu o tome koliko je usamljen u novoj školi, što se pretvara i u trenutak inicijacije u novu sredinu. Druga priča, pak, predstavlja sliku iz učiteljskog života, i skicu iz dečjeg života, opisujući brigu majke i oca za dete, junakinju Đurđicu,¹² kao i brigu Đurđice za pile, i uopšte brigu dece za životinje. Postupak istovremenog pričanja i za decu i za odrasle karakterističan je za sve priče ovog perioda, a razviće se u opštu osobinu Lovrakovog celokupnog dela. Lovrak je bio posebno osetljiv za razlike u psihologiji i, odatle proishodećim, roditeljskim praksama između oca i majke, što će takođe biti narativno razvijano u kasnijim njegovim romanima. Baš zbog takve analize, čini se, u sukcesivno objavljenim pričama Lovrak junake postavlja u „eksperimentalne“ situacije: u jednoj ostavlja oca i ćerku na jedan dan bez majke („Dan bez mame“, septembar 1930), a u drugoj majku i ćerku bez oca („Zatvorena vrata“, novembar 1930: 36–39, koja predstavlja svojevrzni dečji psihološki triler). Priče govore i iz perspektive dece i iz perspektive odraslih i u kratkim crtama pružaju ubedljivu psihološku analizu ljubavi i pažnje i dece prema roditeljima i roditelja prema deci. Ovaj niz Lovrakovih priča očigledno apeluje i na roditelje, tj. odrasle čitaoce, koji priče naglas čitaju deci.¹³

Od početka nove školske 1931. godine dva časopisa su se udružila i nastalo je *Smilje – Vrelo: časopis za mladež*.¹⁴ Mato Lovrak je u ovom novom-starom

¹² Lovrak u pričama ovog tematskog kruga ostavlja neprikrivene autobiografske tragove, pa junakinja Đurđica nosi ime pišćeve ćerke.

¹³ Jedna „realija“ iz skice dobrostojeće gradske porodice skreće pažnju: „Danas su Mimica i njezina mamica same kod kuće. Tata je jutros rano otputovao u Beograd, a mama je sluškinju pustila svojim roditeljima na par dana“ (36). Predviđanje Zofke Kveder da će se u Beograd ići kao u Rijeku, izrečeno u *Smilju* 1918, jeste postalo uobičajena praksa, a ta je činjenica našla svoj refleksi u realističkom detalju Lovrakove priče iz 1930. Sam Lovrak se u tom periodu zaista sve više okretao Beogradu, da bi od 1933. godine i nadalje njegovo prisustvo u beogradskoj štampi kulminiralo (saradnja sa časopisima *Učitelj*, *Narodna prosveta* i *Srpski književni glasnik* i saradnja sa izdavačkim preduzećem NOLIT, a zatim i izdavačkom knjižarnicom Gece Kona).

¹⁴ Časopis su uređivali Ljudevit Krajačić i Zlatko Špoljar, izdavao ga je i dalje Hrvatski pedagoško-književni zbor u Zagrebu, a „slike izradili Meiszner i Maurović“.

časopisu nastavio da varira motive i postupke koje je naznačio prethodnim pripovetkama. U prvom broju „novog“ *Smilja* objavljuje priču „Potukao se prvi put“ (septembar 1931: 6–9), gde je u središtu radnje ponovo lik malog Mate i motiv dečaćke inicijacije. Ovoga puta ona se ogleda u tome što Mato, posle niza provokacija i nasilja koje mu upućuje dečak Ljuban, u jednom trenutku uzvratiti istom merom. Dok pomoćnici u krojačkoj radnji njegovog oca, odobravajući ovaj čin, ubeđuju Matu da je sada postao „pravi dečak“, sam Mato duboko sumnja u to da na nasilje treba odgovarati nasiljem, a priča se završava moralnom poukom: „Činilo mu se da želi očistiti s ruku ono, čim su okaljane, okužene“. U novembru 1931. priča „Pileća bolest“ takođe varira raniju priču o Đurđici i njenim roditeljima i predstavlja još jednu sličicu iz dečijeg i roditeljskog života. U februaru 1932. Lovrak u priči „Krabuljni ples“ (12–16), ubedljivo ispričevanoj iz dečje perspektive, pruža još jednu analizu roditeljstva i razlika između vaspitačkih shvatanja oca i majke.

Kako tokom 1933. nije objavio nijednu priču u *Smilju* (što je razumljivo, jer mu krajem te godine izlaze dva romana i jedna priča za odrasle u *Srpskom književnom glasniku* u Beogradu), Lovrak 1934. u priči „Ideja“ (april 1934: 107–111) tematizuje teorijski problem ukupne dečje književnosti, pitanje načina na koji deca (najranijeg uzrasta) čitaju. Junakinja priče je, ponovo, Đurđica; ona čita romane iako još ne ide ni u školu, pa se pred proučavaoocem dečje književnosti implicitno postavlja pitanje: kako ih čita? I kako deca uopšte čitaju? Da li samo slušaju ono što im čitaju roditelji? Time je isto tako implicitno postavljeno i pitanje da li ovu i sve druge priče, i da li sam ovaj časopis, roditelji čitaju deci. Odnosno, da li i baš ovu priču, koja govori o detetu kome roditelj čita, upravo čita neki drugi roditelj svome detetu? Ovo uspostavljanje komunikacijskog kanala sa odraslim čitaocima za Lovraka će postati posebno važno u godinama koje su usledile, s obzirom na to da su se drugi zvanični kanali u Kraljevini Jugoslaviji sve intenzivnije zatvarali za pacifističke i antifašističke poruke koje je Mato Lovrak želeo da pošalje u javnost. U samoj priči „Ideja“ jedna od takvih poruka poslata je naizgled uzgredno, u sklopu rečenice kojom otac-pisac objašnjava svojoj ćerki kako se pronalaze ideje za pisanje: „Vidiš, sada znadeš što je ideja. Kad poživiš dugo, videćeš mnogo zla na svijetu. Nepravda, zloba, jal, otimačina i prevara caruju na svakom koraku. Još i danas spremaju ljudi na ljude pokolj, rat, a tobože se zgražaju kad gledaju nerazumne životinje kad se zubima kolju“ (Isto: 110–111).

Te 1934. godine Lovraku je u *Učitelju, pedagoškom časopisu Jugoslovenskog učiteljskog udruženja* objavljen članak „Literatura za djecu i savremena pedagogija“, tekst koji se na prvi pogled ne bavi direktno političkim aktuelnostima u Evropi i svetu. Dečju književnost Lovrak ovde procenjuje s obzirom na koncept nove pedagogije i nove škole, koji je intenzivno promovisan u progresivnim učiteljskim krugovima posle Prvog svetskog rata, a o čemu je intenzivno pisano i u samom

Učitelju. Taj je koncept pripadao dugotrajnijem pokretu, koji je uključivao više pedagoških tradicija i tendencija. Drugim rečima, „vaspitanje je u posleratnim godinama posmatrano kao snaga koja može transformisati ljudsko društvo, a za novo doba koje je nastupalo bilo je potrebno novo vaspitanje. Neposredno po završetku rata obnovljeno je i formirano više udruženja (Američka asocijacija za progresivno vaspitanje, Montessori asocijacije, Društvo za novo vaspitanje) i institucija. Aktivnosti većine udruženja mogu se shvatiti kao traganje za modelom organizacije škole i metoda podučavanja kojim bi se u državnim školama realizovali ideali slobode i demokratije“ (Ilić Rajković 2013: 117). Ono što je zajedničko i ključno za sve ove pedagoške struje i udruženja, koje su u tom trenutku potpuno usaglašene na internacionalnom nivou, jeste da je tradicionalni koncept koji je podrazumevao pasivnost učenika u procesu učenja zamenjen novim, u kojem je uloga učenika aktivna, kao što bi trebalo da aktivna i kritička bude i njegova uloga u društvu u odraslom dobu.¹⁵

U okviru takvih tendencija, a uz globalne promene vezane za Veliku depresiju (koju će Lovrak, iz dečje perspektive i književnim sredstvima, prikazati u romanu *Prijatelji* iz 1941), fantastična književnost postajala je suvišna (izuzev ako nije naučnofantastična), a u Lovrakovom tumačenju i štetna. Njegovi stavovi nisu bili samo teorijsko razmatranje problema već su proizlazili iz učiteljske prakse i iz eksperimentisanja u obradi književnih dela na času. Lovrak ne zaboravlja ni nove medije, pa su u analizu uvršteni i filmovi, toliko omiljeni među decom koja su imala privilegiju da posećuju bioskope, i toliko značajni za Lovraka da ih uvodi kao motiv u brojne priče i romane. Lovrak zahteva apsolutno izostavljanje bajki iz nastavnog rada, eventualno njihovo zadržavanje kroz historiografski, *arhivistički* pristup. Indikativno je, međutim, da preporučuje da se u savremenoj dečjoj književnosti zadrži forma bajke i fantastičnih priča, ali da se ona ispuni savremenim sadržajem, pa da se, na primer, motiv strašnog zmaja koji obitava na dnu mora zameni motivom ronioca koji istražuje morsko dno. Lovrak daje jasno kontekstualno objašnjenje zašto je fantastika u tom trenutku nepoželjna, i pri tome formuliše po-etiku, koja je bila u potpunom saglasju ne samo sa zagovornicima nove pedagogije već i sa idejama marksističkih kritičara kao i komunističke internacionale i Narodnog fronta, koji će se zvanično formirati naredne godine: „Danas, u vremenu kad se tendencioznost u literarnom djelu ne smatra pogreškom, nego štaviše vrlinom, bit će nešto posve razumljivo, da će se tendencioznost tražiti naročito u djelima za djecu i omladinu“, i da „neće biti

¹⁵ Zanimljivo je da je Lovrakova kritika tradicionalnog obrazovanja imala i porodičnu tradiciju. U sećanjima na detinjstvo, Lovrak svedoči da je njegov otac, iako samo sa završena tri razreda osnovne škole, primećivao neprimenljivost školskog znanja – pre svega znanja stranih jezika dvanaestogodišnjeg Mate – „Otac je takvo školovanje kritizirao u sav glas. Znali smo da kritike o školi i o mnogo čemu drugom piše u posebne papire“ (Lovrak/Hromadžić 48).

pogreška, već naprotiv preka potreba, s kojom će naročito računati savremena pedagogija, da ima pri ruci književna djela za djecu, koja će imati jasnu i nepokolebljivu moralnu, pacifističku, uopće socijalnu tendencu, a danu nenametljivo u lijepom književnom ruhu“ (4/1934: 271). Lovrakovi stavovi o tendencioznosti književnog dela pripadaju poznatoj teorijskoj i praktičnoj raspravi koja se vodila u književnim časopisima među piscima i kritičarima leve orijentacije, a Lovrak je iz književno(kritičko)g polja uvodi u pedagoško-obrazovno. Upravo sa jasnom društvenom tendencijom i nepokolebljivim pacifističkim opredeljenjem, Lovrak će u *Smilju* (ali i izvan ovog časopisa) pisati sopstvenu prozu u danima koji dolaze.

U aprilu 1935. u priči „Đuro je proplivao“ (127–129) Lovrak govori o dečaku koji je na moru sa školskim drugarima. Ovaj mađarski Jevrejin delimično je izopšten iz dečačkog kolektiva: drugovi mu se podsmevaju jer meša gramatičke rodove kad govori hrvatskim jezikom, a na moru ga zadirkuju jer jedini ne zna da pliva. Zbog svega toga se češće igra sa devojkicama. Sasvim slučajno, u istom letovalištu se nađu Vajsovi i Šternovi, prijatelji iz njegove ulice, za koje se dečak najpre pravi da ih ne poznaje, u jednim trenutku čak pobegne od njih, pravo u more, i nehotično nauči da pliva. Tako stekne samopouzdanje i tek onda se javi komšijama iz rodnog grada. Priča je napisana kao skica iz školskog života sa obaveznim srećnim krajem, ili, u još užem smislu, kao priča sa, za Lovraka karakterističnim, motivom đačke ekskurzije ili letovanja. Međutim, u datom trenutku i kontekstu ona se svojim konotativnim značenjima obraća odraslima i predstavlja jednu od brojnih antifašističkih crtica koje su pisane i objavljivane u to vreme, posebno u dečjoj i ženskoj štampi. U Zagrebu je još 1933. godine u prostorijama Jevrejskog kluba održan protestni skup zbog progona Jevreja, a ubrzo su u Zagreb stigle i prve jevrejske izbeglice iz Nemačke (prema Milosavljević 2010/ogl. 15/: 117–118). U vreme objavljivanja priče rasprave o antisemitizmu su bile vrlo žive, a upravo te godine, nekoliko meseci kasnije, 15. septembra, u Nemačkoj su doneti Nirnberški zakoni, koji su antisemitizam i legalizovali. Za decu kao čitaoce ova je tema, naravno, bila suviše složena; zato je tek signalizirana odraslima, i to najviše onima kojima je samo apostrofiranje jevrejstva bilo znak da se ovde raspravlja o ukupnoj politici države koja predstavlja pretnju svetskom miru i ljudskim životima.

Tu širu temu Lovrak je obradio u studenom 1937. u pripoveci „Gašenje opasnog požara“, kada su i upozoravanja na datu opasnost postala učestala i samorazumljiva, makar u antifašističkoj (poluilegalnoj) javnosti. Naslov aludira na Španski građanski rat, koji je u pomenutoj javnosti i percipiran kao potencijalni početak novog totalnog rata. Na aktuelni rat se samo aludira, ali je zato poruka o pretnji novog svetskog rata upućena i deci i odraslima, i iskazana je eksplicitno:

– Moj tata, veli, da, na žalost, imade naroda na zemlji, koji ne žele mir, nego rat. Oni hoće svijet baciti u rat, u veliki i strašan požar. Njih ne smeta što bi se ljudi ubijali, klali, trovali. Oni se nadaju da će poslije rata korist izvući. Ima opet na

zemlji naroda, koji hoće da rade i napreduju u miru i mrze rat, klanje i ubijanje ljudi. Oni prvi žele rasbuktati svjetski požar, a ovi drugi da ga gase. Oni prvi su palikuće, a ovi drugi su dobri svjetski vatrogasci.

– A tvoj tata? Pita veći dječak.

– I on je dobri svjetski vatrogasac – odgovara oduševljeno i plameno manji. – I ja ću biti dobar svjetski vatrogasac. I ja ću pomagati gasiti opasan požar u svijetu!!! (Smilje, studeni 1937: 45)

Lovrak u ovim redovima na za decu prijemčiv način opisuje osećanje koje je vladalo među hiljadama slično orijentisanih evropskih i svetskih intelektualaca, a sažeto, između ostalog, u sećanju jednog od njih, Erika Hobsboma, koji kaže: „mi koji smo preživeli ta vremena znali smo da će biti rata, čak i dok smo skicirali neubedljiva scenarija kojima bi se on izbegao“ (Hobsbom 2002: 120). U isto vreme, Lovrak dečjeg junaka i implicitnog dečjeg čitaoca postavlja na poziciju protiv rata i fašizma. Sledeće godine, u ožujku 1938, u priči koja je na poziciji uvodnog članka, „Ptičica u magli“, Lovrak je eksplicitniji. Priča govori o devojčici koja ide ulicom u maglovito „londonsko“ jutro uz prolaznika, ujedno pripovedača u prvom licu. Iako joj je nepoznat, devojčica mu priča, prvo o dedi, za koga se boji da će umreti, a onda, kako pripovedač sažima, i sledeće:

Jučer, u nedjelju, bila je u periferijskom kinu. Gledala je filmu kojem su se ubijali na veliko. Vidjela je u kinu i novosti iz svijeta. Španjolci se među sobom kolju. Japanci i Kinezi ratuju. Ona je za jednu stranku u Španjolskoj ozbiljno kao i njezin tata zagrijana. U japansko-kineskom ratu isto želi samo jednoj vojsci da pobjedi. Tako isto veli i njezin tata. Ona se, eto, oprijedijelila u zapadnom i istočnom sukobu, ali neće da oda za koju je stranku zagrijana. To se dandas ne isplati javno kazati. Njezin dragi tatica se tako uvijek izbrblja, pa mu njegovi poslovni šefovi vele da je sumnjiv, da politizira i otpuštaju ga iz službe. I sada je bez mjesta. Tatica jadikuje, psuje i traži drugo mjesto. Mama ga tješi, a djedo kašljuca i prima penziju. Od te penzije plaćaju stan i kupuju hranu. (122–123).

Istu situaciju i isto osećanje kakvo opisuju i Hobsbom, Lovrak će kasnije i u razvijenijem obliku prikazati u romanu *Iskrica* (1958), za koji je jasno da svoju genezu ima u vremenu od pre rata i, vrlo je moguće, u toku samog trajanja rata. Otac glavne junakinje, Iskrice, hibridni je spoj oca iz priče o „požaru“ i „londonskog“ oca iz priče „Ptičica u magli“, tačnije, razvijenija verzija ovih likova, s tim da su autobiografski elementi u romanu mnogo naglašeni. „Tata se boji“, pripoveda ovde narator kroz tehniku doživljenog govora, „da će opet cijeli svijet planuti u novom ratnom požaru. Iskrica treba da se unaprijed privikava na najstrašnije“ (Lovrak 1958: 84). Nešto ranije u romanu Lovrak je već sugerisao sliku svetskog rata kao nezaustavljivog požara: „Pao je [tata] u takvo očajanje da samo šuti, ne jede i ne spava. Rat se širi na sve strane. Na zapadu, istoku i sjeveru. Čini se, nastaje drugi svjetski rat, veći, strašnji od prvog, a on, Iskričin tata, nadao se da će

prvi svjetski rat biti i posljednji“ (Isto: 80). A kao i u predratnim upozoravajućim pričama, Lovrak je poručivao deci-čitaocima da se dolazeća opasnost i njih tiče: „Iskrica teško u to vjeruje. Govore joj, dok ona jede čokoladu, sluša radio, svira klavir, ide u kino i šetucka s prijateljicama, u isto vrijeme u drugim zemljama bombe iz aviona ubijaju djevojčice...“ (Isto). Junakinja Iskrica u daljem će toku romana i sama iskusiti traumu rata, koji će, za razliku od nekih drugih devojčica, preživeti.

Lovrak je u priči „Ptičica u magli“, iako nedorečeno, zapravo krajnje jasno poručio i deci i odraslima da je u datom trenutku u nadolazećem svetskom sukobu nemoguće ostati neutralan, čak i ako se javnim iznošenjem stava, u Jugoslaviji baš kao i u „Londonu“, rizikuje ekonomska i socijalna sigurnost.¹⁶ Mato Lovrak je pripadao autorima i intelektualcima koji su smatrali da, ako deca već jesu žrtve globalnih ekonomskih i političkih procesa, onda ona mogu da budu i tumači uzroka tih procesa, kao i da treba da postanu svesni činioci društvenih borbi. U takvom se geopolitičkom i intelektualnom kontekstu formira *radikalna književnost za decu* (njeno određenje videti u prvoj studiji ovog zbornika, imajući u vidu da postoje kako sličnosti tako i razlike jugoslovenskog konteksta u odnosu na britanski ili američki), kojoj i analizirane Lovrakove priče pripadaju. Poruke koje one prenose u potpunosti se poklapaju sa sistematskim medijskim propagandnim delovanjem komunističke levice i Narodnog fronta od 1935. godine nadalje, sa upozoravanjem na ključne tačke fašističke ideologije i vladavine (militarizam, antisemitizam, negiranje vrednosti demokratije i ljudskih sloboda).¹⁷

Još jednom je važno potcrtati da navedene priče nisu upućene samo deci. U Lovrakovim pričama u *Smilju*, i u svim delima objavljivanim u ovo vreme, posebno se upečatljivo prepoznaje jedno opšte svojstvo istorijske poetike dečje književnosti u celini. Činjenica da „djeca nisu jedini čitatelji dječje književnosti“, da „dječje su knjige od svojih početaka pa sve do prvih desetljeća 20. stoljeća često bile istodobno, pa i eksplicitno usmjerene **na djecu i odrasle**“ (Hamersak i Zima 108–109) u ovom slučaju dobija dodatnu dimenziju. Dok nam teorija dečje književnosti nudi niz pojmova koji objašnjavaju ovaj fenomen po sebi (ambivalentni tekstovi, višedresatska dečja književnost, uvek prisutni *skriveni odrasli* dečje književnosti, itd., o

¹⁶ U dečjim, esnafskim i ženskim časopisima ove manje ili više skrivene, a za državnu cenzuru „nepoželjne“ poruke, utkivane su u tekstove nekad kao individualni autorski čin (bilo s pretpostavkom da ni uredništvo neće primetiti njihovo pravo značenje, bilo uz prečutnu saglasnost urednika – što se može videti na primeru pisanja o Rozi Luksemburg ili o knjizi Aleksandre Kolontaj u časopisu *Ženski pokret*: Barać, 2015: 102–105; 149–153) ili pak kao deo strateškog programa Komunističke partije Jugoslavije i međunarodnog antifašističkog organizovanja (kakav je sprovodio časopis *Žena danas*, o čemu videti u: Barać 2015: 188–236).

¹⁷ Kako se pacifistička i antifašistička propaganda sprovodila i u drugim srodnim glasilima, namenjenim podjednako marginalizovanoj čitalačkoj publici, može se ilustrovati primerom časopisa *Žena danas*, u kojem je čak razvijan podžanr pacifističke književnosti koji smo nazvali „(ženska) antifašistička priča“, a koji je ovde prisutan pre svega kroz prevode autorki poput Herminije zur Milen (Hermynia Zur Mühlen) (Barać 2012: 223–225).

čemu v. Hameršak i Zima 109–110¹⁸), dotle nam ukupna evropska i jugoslovenska periodika 30-ih godina pokazuje kako je ova dvostrukost dečje književnosti bila idealno oruđe za što širu antikapitalističku, pacifističku i antifascističku aktivnost. Odnosno, kako ovu situaciju opisuje Sanja Lovrić,

angažirani književni tekstovi su reakcija na veliku ekonomsku krizu tridesetih godina 20. st., što je čini zajedničkom odrednicom i dječje i ne-dječje književnosti. U tom razdoblju književne povijesti dolazi do jedinstvene situacije kada se dječja i ne-dječja književnost više nego ikad tematski i stilski približavaju: zajednički im je interes za izvanknjiževnu zbilju“ (Lovrić 2008: 3).

Svetski rat tj. opasni požar se uprkos svemu razbuktao, a Lovrak je u hitno uspostavljenom fašističkoj marionetskoj državi 1941. godine nastavio sa svojom saradnjom u časopisu *Smilje*. Potpuna diktatura i cenzura, koje nisu kao ranije nosile samo pretnju zatvorom već i smrću, uz sumnjičavost koja je prema Lovraku iskazivana,¹⁹ naterale su pisca da objavljuje neutralne, deskriptivne crtice iz gradskog i seoskog života. Pošto je takve priče Lovrak i ranije objavljivao u *Smilju*, one se jesu uklapale u njegovu poetiku. Međutim, za čitaoce osjetljive na nijanse, i za one koji su redovno pratili njegove priče, Lovrak je ostavljao skrivene i ironične iskaze. Za njih je dovoljna poruka bilo to što priču „Nulerica s neba“ autor započinje rečima: „Dan danas, u ova teška vremena, može čovjek katkad naći koji čas veselja samo među djecom“, pa da čuju javno priznanje o tome kako ništa u datim vremenima nije normalno usred časopisa koji to nijednom drugom rečju

¹⁸ Autorke ukazuju na niz termina i pojmova u literaturi o dječjoj književnosti kojima se opisuju tekstovi koji se svrstavaju u dječju književnost, ali ih čitaju i odrasli. Zohar Shavit (1968: 63–92) recimo, govori o **ambivalentnim tekstovima** u smislu tekstova koji pripadaju barem **dvama različitim književnim sustavima** (u ovom slučaju **dječjem i odraslom**) i koje različito čitaju barem dvije skupine čitatelja (u ovom slučaju djeca i odrasli), dok Hans-Heino Ewers (2009: 44) uvodi širi pojam **višeadresatske dječje književnosti** koja se dalje grana na podtipove (Hameršak i Zima 109–110). Pa tako **jednoznačna višeadresatska dečja književnost**, i **dvoznačna višeadresatska dečja književnost** – pored spoljašnjih karakteristika, odrasli i dečji čitatelji razlikuju se prema tome u koje nivoe tekstova ulaze; i **dvoznačna dječja književnost** – tekstovi koji su samo naizgled orijentisani isključivo na decu i mlade (Ewers prema: Hameršak i Zima 110). Ewers govori o tome da je u 19. veku odrasli bio i službeni adresat dečje književnosti, jer i jeste često bio eksplicitno adresovan u podnaslovima, predgovorima... U 20. veku ta praksa se potisnula na rubove produkcije, ali su odrasli u dečjoj književnosti zadržali ulogu čitaoca. „Oni su i nadalje ostali tzv. čuvari ulaza u dječju književnost ili, kako ih Ewers naziva, **neslužbeni adresati dječje književnosti**“ (Ewers 2009: 39). Odrasli su, dakle, nužno uključeni ne samo u produkciju, nego i u recepciju dječje književnosti. Stoga Perry Nodelman govori o uvijek prisutnom **skrivenom odraslom** dječje književnosti (2008: 206–210)¹⁹ 110–111.

¹⁹ Lovrak je opisuje u pomenutom autobiografski zasnovanom romanu *Iskrica*. Na jednom mestu, devojčica Iskrica, glavna junakinja, kći oca učitelja – uspešnog pisca, čije je odrastanje pre i tokom rata tema ovoga romana, biva suočena sa spiskom ubijenih talaca nalepljenim na vratima njene gimnazije: „Iskrica dobiva drhtavicu pred ovim papirima na oglasnim stupovima. Svaki put pomisli na tatine prijatelje, napredne ljude. I na tatu svog...“ (Lovrak 1958: 149). Pokušavši zatim da otvori vrata, i shvativši da su zaključana, Iskrica se uplaši izostanka iz škole, jer „opet će je razrednica sumnjičiti da sabotira, a to sve ide na tatin račun. Njemu spremaju zamku...“ (Isto).

ne eksplicira.²⁰ Odnosno, da u ironičnom završetku priče, u rečima „Smiju im se oni. Smije se i učitelj. Veselo je u razredu! Baš je veselo!!!“ čuju krik bola i tuge, naglašen sa čak tri uskliknika (siječanj-veljača/1943: 42–43).

U priči „Prijatelj Zvonimir“, u koju je grafički integrisan poglavnikov iskaz (*Našu stečenu državu ne će nam oduzeti nitko, jedini smo mi, koji bi je mogli uništiti*), Lovrak se čak odvažio da u jednom pasusu aludira na progone neistomišljenika, pre svega komunista u Kraljevini Jugoslaviji. Naime, pišući o prijateljstvu između dva dečaka koje je prekinuto zato što se jedan od njih iznenada odselio negde daleko, Lovrak, odnosno pripovedač, na kraju okrija i kako se prijatelj Zvonimir, o kome je navodno reč, našao u Americi: „Otac Zvonimirov bio je tu u domovini činovnik. Nije mogao služiti, jer nije imao dlake na jeziku; bio je čovjek hrabar, iskren, pravedan. Nije mogao biti slugan vlasti, pa su ga bacali, kažnjavali, premještali. Njemu to dodijalo, prodao je sve što je imao i odselio s obitelji onamo u Ameriku“ (svibanj-lipanj 1943: 87). U literaturi o Lovrakovom delu i njegovim ličnim svedočenjima možda postoji svedočanstvo o tome (do kojeg bismo eventualno došli u daljem istraživanju) da li mu je uprkos rizicima sve dodijalo i da li je svesno obustavio saradnju, ali je činjenica da tokom 1944. godine Lovrakovih priča u *Smilju*, koje se polako gasilo, nije bilo.

U svakom slučaju, sve do kraja izlaženja *Smilja* može se pratiti nit kontinuiteta emancipatorske dečje književnosti Mate Lovraka, dakle i onda kada je usled krajnje represivnog okvira morala biti mimikrizovana i „tanka“. Na početku ovoga rada položaj dečje književnosti i kulture opisan je i određen kao paradoksalan s obzirom na hegemonističku ideologiju, kult vladara, cenzuru i (ne)marginalizovanost. Niz analiziranih Lovrakovih priča potvrđuje ovu tezu, pokazujući kako je u časopisu koji je počivao i opstajao na patrijarhalnom kultu ličnosti bilo moguće ispisati poetiku koja raskida sa upravo takvom autoritarnom pedagoškom politikom.

3.

Recepcija dela Mate Lovraka (Pitanje jugoslovenskog nasleđa)

Kao što je na početku već pomenuto, uspostavljanje jugoslovenske republike, proizašle iz socijalističke revolucije koja se sprovela kroz antifašističku Narodnooslobodilačku borbu i neposredno posle nje, odvijalo se uz istovremeno

²⁰ Negiranje stvarnosti kao načelo časopisa u ovom periodu može se detektovati u izboru da se u *svečanom broju prigodom prve godišnjice Nezavisne Države Hrvatske*, za siječanj-travanj 1942, štampaju radovi ideoloških protivnika, Vladimira Nazora i Ivana Gorana Kovačića, koji će upravo te godine stupiti i u partizane, konkretno, odlomci iz Nazorove priče „Dedek Kajbumšćak“ i Kovačićeva pesma „Martinova brada“.

uspostavljanje novog vladarskog kulta. Vrhovni komandant, maršal, predsednik i doživotni predsednik Josip Broz Tito, preuzeo je ulogu ranijih *patrijaraha*, ali i postao sinonim novih *vrednosti*, i to upravo onih vrednosti koja su Lovrak i autori leve orijentacije promovisali u svojim međuratnim delima. Dok je kult prvog čoveka u državi bio podjednako sveprožimajući kao i u prethodnim periodima, upravo je na planu dečje periodike došlo do male vizuelne promene: sam lik vladara više nije bio obavezna slika i tema za časopisne okvire i uvodne stranice. Harizmatički tip vladara, najuže vezan za veliki kolektivni podvig koji je iznedrio i brojne druge heroje i njihove kultove, proizveo je nešto drugačiji okvir za dečju književnost i kulturu. U tom se okviru ona kao celina našla u paradoksalnom položaju istovremenog delovanja emancipatorskih procesa i (auto)cenzure.

U kontekstu nove ideološke hegemonije, u kojem je Lovrakovo delo postalo potpuno poželjno, već od 1946. godine počinje intenzivno ponovno štampanje međuratnih piščevih dela, zatim objavljivanje novih, prevedenje tih dela na jezike drugih naroda i narodnosti u FNRJ/SFRJ, dramatisacija i ekranizacija njegovih poznatih romana. Film *Vlak u snijegu* (1976, scenario i režija Mate Relja, muzika Arsen Dedić, produkcija Kroatija film) postao je kulturno delo jugoslovenske kinematografije za decu, u tom smislu blisko filmovima snimanim po romanima Branka Ćopića. Kao i (prve) Lovrakove priče i gotovo svi romani, i ovaj film zapravo je ujedinjavao publiku dece i odraslih. U odnosu na prvo izdanje romana (1933), kroz koji je Lovrak prenosio sopstveno učiteljsko iskustvo kao i vrednosti solidarne utopijske zajednice, film je, u novom kontekstu, zadobio i ulogu (obrazovnog) sredstva u politici sećanja na vreme klasnih razlika i nepravdi. Pored toga, u odnosu na prvo, ali i posleratna izdanja romana, u kojima se u jednom od poglavlja o izletu u veliki grad govori o odlasku učenika u štampariju, u filmu je ta poseta prikazana konkretizovanije – kao poseta štampariji koja upravo štampa njihov omiljeni školski list, *Smilje*. Uz čitalačku i gledateljsku, Lovrakovo delo u drugoj Jugoslaviji dobija i sistematičnu naučnu recepciju. Ona je posebno intenzivna bila u okvirima hrvatske humanistike i temeljnog proučavanja hrvatske dečje književnosti, što se nastavilo i u postjugoslovenskom periodu. Izdvaja se u svemu tome više vrednih časopisnih temata u časopisu *Umjetnost i dijete* (1973, 1989, 1994), kao i niz sintetičkih ili partikularnih analiza Lovrakovog dela.

Ukoliko bi se, pak, tražilo nešto što bi se moglo smatrati reprezentativnim za ukupnu naučnu recepciju dela Mate Lovraka u socijalističkoj Jugoslaviji, možda bi to mogao biti časopisni temat koji objedinjuje više jugoslovenskih institucija dečje kulture i više proučavalaca.²¹ Naime, *Umjetnost i dijete: dvomjesečnik za*

²¹ Pored ovog, izdvajaju se i kasniji temati („Devedeseta obljetnica Lovrakova rođenja“ u časopisu *Umjetnost i dijete*, br 5, vol xxi 1989; 1994), koji, međutim, skoro, odnosno sasvim, izlaze iz jugoslovenskog okvira.

estetski odgoj, dječje stvaralaštvo i društvene probleme mladih, čiji je izdavač Centar za vanškolski odgoj Saveza društava „Naša djeca“, Zagreb 1973. godine (br. 26) objavljuje temat od četiri eseja o ličnosti i delu Mate Lovraka, pročitana na skupu posvećenom „nestoru hrvatske književnosti za djecu“ u okviru „Zmajevih dečjih igara“ za tu godinu (Novi Sad – Sremska Kamenica, 1.–3. jun). Ovde ćemo ukratko izneti osnovne stavke iz tri eseja.

Dalibor Cvitan je u članku „Hedonistička pedagogija u djelu Mate Lovraka“ (22–24) dokazivao da je Mato Lovrak *klasik*, što je u njegovom tumačenju značilo neko ko pruža celovitu sliku sveta, a koristi konvencionalni jezik i stilske konvencije duha svog vremena. Cvitan je uspostavio razliku između Utopije i Arkadije, između pedagogije i hedonizma, i smatrao da su u Lovrakovom delu one u sintezi: junaci njegovih romana utopističkim poduhvatima ostvaruju Arkadiju. *Klasik* je za Cvitana i onaj koga razume veliki broj recipijenata, što podrazumeva spajanje pozitivnih i negativnih estetskih odlika:

Prevelika otvorenost nužno rađa i izvjesnu naivnost, plitkoću, banalnost pa i dosadu – i to su sve osobine klasika, dok su romantici lukaviji, dublji, originalniji, ali ne zahvaćaju tako velike prostore jezika i duha, zemlje i ljudi, kao što je to, u relacijama hrvatske i jugoslavenske književnosti za djecu, učinio baš Mato Lovrak, taj naivni klasik, arkadijski utopist i hedonistički pedagog književnog svijeta, stvorenog za djecu. (24)

Nedjeljko Fabio u članku „Socijalni utopizam u romanima za djecu Mate Lovraka“ (25–30) pisca najdirektnije vezuje za evropsku renesansnu tradiciju socijalne utopije, za dela Tomasa Mora i Tomaza Kampanele (25). Fabio je razdvojio genezu i idejnost romana, te tvrdio da je „po metodi svojoj Lovrak dakle empirist, dočim je po svojoj zamisli – vidjet će se – idealist, što ga takođe veže s klasicima socijalnog utopizma. Empirist je naime stoga što literarizira i fantazira iz stvarnosti“. Uočavanje ove dvostrukosti Lovrakove poetike čini nam se kao jedan od najvažnijih doprinosa proučavanju dela ovoga pisca uopšte. Međutim, Fabio Lovraka proglašava naivnijim i neosvećenijim nego što je bio. Lovrak je za Fabria „žrtva, vidar i sanjar“ jednog doba, a njegovo delo tumač smatra književnoumetničkim i opšteživotnim dokumentom toga doba obeleženog verom u srećnu zajednicu. Fabio je napravio jasnu razliku između pesničke utopije i političke prakse („Jer kao i u svih socijalnih i društvenih utopista tako i u Lovraka ideje novoga društva i njegova uređenja više su izraz pjesničke intuicije negoli kritičke refleksije, a ponajmanje utilitarnoga političkoga praxisa“, 30), čime je politički pasivizirao i desubjektivizovao autora koji to nije bio i koji je, uz to, kao učitelj, znao da i deca već jesu aktivni društveni subjekti.

Ivo Zalar je u članku „Neke komponente Lovrakove književne ličnosti“ analizirao jednu od ključnih protivrečnosti u recepciji dela Mate Lovraka: mišljenja

kritičara o umetničkoj vrednosti njegove proze su i dalje podeljena, a Lovrak je decenijama „jedan od najpopularnijih i najčitanijih dječjih pisaca ne samo u Hrvatskoj nego u čitavoj Jugoslaviji“, jedan je od svega nekoliko pisaca čija su dela na popisu obavezne lektire u svim jugoslovenskim republikama (Zalar 37). Zalar je na pravi način ukrstio biografski i poetički pristup Lovrakovoj prozi, a ključno je u tom smislu zapaženje da biti učitelj za Lovraka nije bila samo profesija, „nego i način mišljenja, stil pisanja, gotovo bi se moglo reći u određenom smislu: životni nazor!“ (38). Iz te činjenice, po njegovom mišljenju, proizlaze i kvaliteti i nedostaci Lovrakovog dela, kvaliteti kao što je poznavanje psihologije dečaka i devojčica, njihovih odnosa u igri i radu itd., ali i „slabosti“, kao što je prenaplašena didaktičnost. U celini, smatra da su primedbe književne kritike uglavnom neopravdane.

Nešto pre pojave temata, 1972, u do danas najuticajnijoj periodizaciji hrvatske književnosti za decu – prvi put predloženoj u studiji Milana Crnkovića, *Sto i nešto godina hrvatske dječje književnosti*, pisanoj povodom stogodišnjice osnivanja Hrvatskog pedagoško-književnog zbora – jedno od periodizacijskih razdoblja nazvano je Lovrakovim, kao što svi periodi nose nazive po dominantnoj autorki ili autoru, a godinom njegovog početka proglašena je 1933. godina:

Treće doba u hrvatskoj dječjoj književnosti nastupa s pojavom dvaju Lovrakovih romana 1933. godine: *Djeca Velikog Sela (Vlak u snijegu)* i *Družba Pere Kvržice*. Ti romani i cjelokupni Lovrakov rad donose preokret. Zaustavlja se ili slabi razvoj priče, realizam s jakom socijalnom obojenošću pobjeđuje fantastiku i baca u sjenu trendove koji nastavljaju i razvijaju tradiciju. To doba izvlači u prvi plan samo jednog autora: Lovraka, makar će on imati sljedbenika i makar i alternativni smijer u hrvatskom dječjem romanu ima svojih dobrih predstavnika. (Crnković i Težak 2002: 348)

Ovakvo određenje preispitivala je Sanja Lovrić Kralj u dragocenoj studiji „Stvaranje tridesetih nakon 1945: Lovrakovo doba“ (objavljenoj 2015. godine u novosadskom časopisu *Detinjstvo*), ukazujući na probleme politike sećanja, prezentizma i fabulativnosti književnoistorijskih konstrukcija. Autorka naglašava da je njen rad

propitivao današnju, suvremenu konstelaciju razdoblja tridesetih, pokrivenu Lovrakovim dobom, koja se svodi na poopćavanje i preslikavanje svega što se veže uz Lovraka na cjelokupno razdoblje. Nastavljajući se na bibliografsko istraživanje provedeno u doktorskom radu (Lovrić Kralj 2014), kojim je utvrđeno kako je Lovrakovo doba zapravo heterogeno razdoblje u hrvatskoj dečjoj književnosti, a ne homogeno kako se reprezentira u dosadašnjim prikazima, ovaj je rad teorijskim postavkama kulturoloških istraživanja Raymonda Williama (2006), Haydena Whitea (1979) i Aleide Assmann (2008) nastojao objasniti nastanak danas važeće reprezentacije (22).

Pitanja koje Sanja Lovrić Kralj pokreće odnose se i na njen sopstveni članak, kao i na sam ovaj rad. Lovrić Kralj iznosi stav da su odlike dečje književnosti „Lovrakovog doba“ projektovane s obzirom na vanknjiževne činjenice i potrebe istorijskog trenutka, pa zato i kritikuje ovaj postupak, ali ni jednim pomenom ne sugerise da to onda važi i za druge periode u periodizaciji koju prave Crnković i Težak. Odnosno, autorka ne iznosi mogućnost da je dato doba uopšteno kao Lovrakovo zato da bi bilo usklađeno sa preostalim uopštavanjima (Filipovićevo doba, doba Ivane Brlić Mažuranić, Lovrakovo doba, Vitezovo doba). Tridesete godine 20. veka, tj. realistička i angažovana proza toga perioda, otelovljena kroz dve edicije za decu, Binozine u Zagrebu i Nolitove u Beogradu (ali prisutna i drugde), koja je bila deo (subverzivnih) procesa društvene emancipacije, a koji će u novoj Jugoslaviji postati i zvanični pobedom antifašističkih snaga u Evropi 1945, (p)ostaju po svemu sudeći mesto nelagode i nedovoljnog razumevanja danas, čak i kod najtemeljnijih istraživača. S druge strane, upravo ova studija Sanje Lovrić Kralj zahtevom za metodološkom samosvešću obavezuje nas da u činovima književnoistorijskih konstrukcija osvestimo sopstvenu metodološku poziciju, koja jeste uvek uslovljena i vanknjiževnim činocima, jer je i književnost o kojoj govorimo to bila. U tom smislu, ovaj rad posmatra kontinuitet Lovrakove proze iz aspekta pozitivnog vrednovanja emancipatorskih diskursa u dečjoj književnosti.

Za jedan deo naučne recepcije dela Mate Lovraka, s obzirom na pitanje jugoslovenskog nasleđa, karakteristično je, pak, ono što se iz navedenog citata Crnkovića i Težakove donekle može primetiti: ističe se i precizno ocenjuje značaj i uticaj Lovrakovih dela, jasno se definišu njihova poetička načela, visoko se vrednuje Lovrakov doprinos hrvatskoj književnosti za decu, ali nužno dolazi do manjih ili većih činjeničnih omaški i reduktivnih tumačenja. Tako i u navođenju Crnkovića i Težakove u naslovu romana reč *deca* dobija jedno *j* (koje jeste stajalo u originalu Lovrakovog rukopisa ali ne i u navedenom prvom izdanju), čijim se dodavanjem u naučnom radu briše jedini signal da je Lovrak u tom periodu i beogradski odnosno jugoslovenski ali i internacionalni dečji autor. Geneza romana *Deca Velikog sela / Vlak u snijegu* vezana je upravo za međunarodnu scenu radikalne dečje književnosti i za levičarskog izdavača. A ovakve omaške u naučnom proučavanju potiču iz manje ili više svesne potrebe da se zanemari i izbriše jugoslovenski i komunistički kontekst u kojem je Lovrakovo delo nastajalo. Sam Lovrak svedočio je 1968. godine:

Rukopis o djeci Velikog sela nudio sam u vremenu između dva rata zagrebačkim izdavačima. Nitko ga ne htediti prihvatiti. Činila im se tema presmionom. U to vreme izdavačko poduzeće „Nolit“ u Beogradu izda za djecu Kestnerovo djelo „Emil i detekti“. Pročitao sam u jednom časopisu nepovoljan prikaz te knjige. Zamerala se piscu pomoć djece policiji. To me potaklo da pokušam sa svojim rukopisom o djeci, đacima zadrugarima u vlaku. I nisam dugo čekao na odgovor. Uredništvo

„Nolita“ pozvalo me u Beograd na razgovor. Dugo u noć trajao je moj sastanak sa s urednicima Bihaljijem i pjesnikom Jovanom Popovićem. Bio je to najznačajniji susret u mom životu. Za mladog pisca početnika upravo seminar. Pristao sam na neke kraće izmjene. Moje djelo imalo je pesimističan svršetak, na koji urednici ne htjedoše pristati. Tražili su da ga izmjenim tako da bude vedar i radostan. Pristao sam da djeca, mali čitaoci, prerano ne upoznaju suviše crne strane života... (Lovrak, u Hromadžić: 107–108)

Kao što samo Lovrakovo svedočenje razjašnjava, njegov je prvi roman odbijan, između ostalog, pod dejstvom uredničke autocenzure, proizvedene strahom od državne cenzure koja se odnosila na komunističke sadržaje. U prevedenom Kestnerovom romanu *Emil i detektivi* (1931, prev. Gustav Krklec, ilustracije Walter Trier) Lovrak je prepoznao odlike koje je njegov roman u rukopisu već imao, odlike perspektive koju danas prepoznajemo kao radikalnu dečju književnost, a kritika tih odlika za Lovraka je bila samo dodatni motiv da svoj roman objavi odnosno da se obrati izdavaču koji je delio njegova poetička i ideološka načela. Kada se izbrišu sve pomenute činjenice, kao i Lovrakov iskaz da je „seminar“ kod marksističkih kritičara i urednika Pavla Bihaljija i Jovana Popovića bio najvažniji susret u njegovom životu, onda je moguće vrednosti romana *Vlak u snijegu* otpisati kao njegove slabosti. Crnković i Težak su tako zaključili da „kao dječji roman, Lovrakov je *Vlak u snijegu*, uza svu plemenitost utopističkog sna, zapeo u snijegu prevelikog i preozbiljnog pothvata. Djeca u njemu igraju prevelike uloge, a protagonist i antagonist nisu protivnici u igri, gdje bi mogli iskazati ovakve ili onakve sposobnosti, nego protivnici u životu razdvojeni mržnjom“, čime se potpuno zanemaruje činjenica da su (potencijalni) čitaoci upravo sa takvim likovima mogli da se identifikuju, budući da su već kao deca bili prinuđeni da preuzimaju uloge odraslih i da budu eksploatisani (kroz kućni rad i rad na selu, u periodu šegrtovanja na zanatu itd.). Autori su zatim i eksplicirali da treba zanemariti primarni kontekst nastanka dela, a preskočiti i socijalistički jugoslovenski period Lovrakovog delovanja i recepcije. „Njihovo pomirenje na kraju romana“, ističu povodom motivacije glavnih junaka, „nije uvjerljivo i krije ispod površine svakakve mogućnosti, a razmatranje svih htijenja, postupaka i likova ovog romana sasvim je drukčije kad se promatra iz perspektive vremena kad je pisan, teških tridesetih godina opterećenih krizom, i iz perspektive postkomunističkog doba i tolikih potonulih iluzija“ (Isto 355). Pritom, u postsocijalističkom dobu deca-čitaoci bivaju ponovo suočena sa bolnim klasnim razlikama u najbližem okruženju, a sve više i sa eksploatacijom dečjeg rada. Zamerke koje ce ovom prilikom upućuju nemaju za cilj da negiraju temeljnost proučavanja, pouzdanost uspostavljanja književnoistorijskog niza u hrvatskoj dečkoj književnosti i preciznost uočavanja poetičkih odlika Lovrakovog dela u celini. One skreću pažnju

na to da kvalitetni naučni radovi o Lovrakovom delu gotovo obavezno sadrže bar po neku činjeničnu ili metodološku omašku, koje pak otkrivaju jedan širi trend u proučavanjima kako hrvatske tako i srpske (ne samo dečje) književnosti. To je trend zanemarivanja ili prećutkivanja konteksta koji u pojedinim slučajevima postaje deo šireg procesa istorijskog revizionizma.

Za dati je revizionizam karakteristično i to da se poželjni autor nacionalnog književnog kanona proglašava neosvešćenim u onim aspektima njegovog dela koji su u postjugoslovenskom periodu postali nepoželjni u hegemonij javnosti (a ti su aspekti jugoslovenska pripadnost, književnomarksistička orijentacija, neposredna angažovanost i komunistička ideologija). Postupni revizionizam započeo je još u poslednjim godinama zajedničke države. On se najpre pojavljivao u blagom obliku, pa tako, na primer, Joža Skok u članku „Mato Lovrak i hrvatska književna tradicija“ (*Umjetnost i dijete* 5/1989: 299–308), pokazuje kako su u međuratnom periodu prilike bile takve da su, uz brojnost drugih sličnih pisaca, i Lovraka okrenule ka angažovanoj književnosti, implicirajući da nije on sam kao aktivan po-etički i politički subjekt izvor takvog pisanja. U diskursu se taj efekat postiže distancirajućim i eufemističkim izrazima: „Sve to svjedoči o *neslučajnoj* Lovrakovoj *orijentaciji* prema socijalno *obilježenoj* dječjoj prozi“. Nakon ovog metodološkog iskliznuća, ovaj odlični poznavalac i tumač Lovrakovog dela iz nepoznatih razloga, verovatno nesvesno, falsifikuje lako proverivu činjenicu: „Pripisujući joj takav, dominantan atribut, valja spomenuti da je roman *Djeca Velikog sela* (od drugog izdanja iz 1946. pod nazivom *Vlak u snijegu!*) prvi put objavljen kod progresivnoga beogradskog izdavača NOLIT, koji u svojoj *uglednoj biblioteci to djelo nije distingvirao od drugih, niti ga je signirao kao dječji*“ (301, kurziv S. B.). Dovoljno je, međutim, uzeti roman u ruke pa pročitati da je delo objavljeno u ediciji *Biblioteka NOLIT: Za decu i omladinu*, i sa jasnim naslovom i podnaslovom: *Deca Velikog sela. Roman za decu*“. Ovakve omaške nisu samo rezultat ideoloških opredeljenja, već su i posledica nemara naučnika prema zahtevnoj disciplini književne historiografije. Za njih u Lovrakovom slučaju danas ima tim manje opravdanja jer se u sklopu Hrvatskog školskog muzeja u Zagrebu nalazi središnji fond Mato Lovrak, a uz to postoje i primeri kako se podaci i tumačenja o ovom autoru mogu složiti bez ikakvih propusta.²²

Za period posle 2010. godine karakterističnim se mogu smatrati određena ponovna štampanja Lovrakovih članaka i romana u Srbiji i Hrvatskoj. Dok su u hrvatskoj humanistici pored inovativnih i metodološki izrazito samosvesnih

²² Videti odrednicu o Mati Lovraku, koju je uredila Tea Rogić Musa (2017) u Hrvatskom biografskom leksikonu u okviru onlajn baze Hrvatskog leksikografskog zavoda Miroslav Krleža: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11962>

istraživanja (između ostalih, onih Sanje Lovrić Kralj) u naučnoj recepciji prisutni i postupci dekontekstualizovanja (što se može videti na primeru „četiri članka Mata Lovraka“ objavljena u časopisu *Libri et Liberi*²³), dotle su u Srbiji na planu izdavačkih poduhvata aktivni slični procesi kako dekontekstualizacije tako i relativizacije i brisanja društveno angažovanog značenja Lovrakovih romana. Na koricama knjiga i u oglasnim formama ovi se romani tumače isključivo kao avanturističke ili porodične priče. Isto tako, problematična je i jezička politika izdavača, koja pre svega negira mogućnost da bi Lovrakovi romani bez izmena mogli biti razumljivi čitalačkoj publici u Srbiji. U Srbiji su od 2000. godine u optičaju kako *divlja* izdanja Lovrakovih romana na *srpskom*, tako i izdanja koja vode računa o *prevodu* na srpski.²⁴ Da bi se dokumentovano objasnila redukcioniistička politika izdavača, bilo bi potrebno napisati posebnu naučnu studiju, a za ovu se priliku rezultati uporedne analize ranijih i aktuelnih izdanja u odgovarajućim kontekstima iznose kao sintetički zaključci u odeljku koji sledi.

²³ „Četiri članka Mata Lovraka“ objavljena su tj. preštampana u *Libri et Liberi: časopisu za istraživanje dječje književnosti i kulture* (1/2012: 85–102) uz *kratko objašnjenje* koje potpuno dekontekstualizuje ove članke. Savremenim proučavaocima ono uskraćuje osnovne podatke koji na najočigledniji način objašnjavaju značenje ovih članaka. Kaže se: „Tridesetih godina se na sceni hrvatske dječje književnosti razmahao žestoki prijemor ne samo oko puta kojim treba krenuti dječja književnost, već i oko toga što uopće treba ponuditi dječjoj čitateljskoj publici. Spor se vodio oko onih koji brane fantastičnu dječju književnost i pristalica realistične dječje književnosti. [...] Oko 1934. rasprava se već razmahala do pune žestine. U želji da se što čvršće postave prema suprotnoj strani, zaoštravaju se stavovi, čak se spominje i spaljivanje fantastične dječje priče. U nastavku donosimo četiri Lovrakova teksta objavljena od 1932. do 1938, iz kojih je vidljiva postupna radikalizacija stajališta u zastupanju interesa realistične dječje književnosti, ali, zapravo, i vlastite poetike“ (1/2012: 86). U ovom zapisu nije objašnjeno ono što je bilo osnovno u datoj raspravi: da je pomenuta radikalizacija stavova bila reakcija na radikalizaciju društvenih prilika: međunarodnih odnosa moći, jačanje i institucionalizaciju fašizma, pretnju novog totalnog rata, sve veću ugroženost radničke klase i seljaštva od 1929. godine nadalje. Pojedini Lovrakovi stavovi poput onog o negiranju čitavog jednog žanra, suvišnosti bajke, izgledaju naivni samo van ovog osnovnog konteksta. Takođe, u bibliografiji četiri Lovrakova članka u *Libri et Liberi* nema podatka o mestu izlaženja, pa se ne vidi da su časopisi u kojima su članci izvorno objavljeni izlazili i u Beogradu (*Narodna prosveta* i *Učitelj*) i da je samim tim reč o jugoslovenskom fenomenu, raspravi koja se vodila na sceni jugoslovenske dečje književnosti, a preklapala se sa rasparavom na jugoslovenskoj književnoj levcici *za odrasle*. Kod časopisa *Učitelj* čak se izostavlja druga polovina podnaslova, iz koje bi se pročitao da je reč o pedagoškom časopisu *jugoslovenskog učiteljskog udruženja*.

²⁴ Kao ilustraciju navešćemo neka od izdanja posle 2010. Lovrakove romane, *prevedene* i/ili jezički prilagođene standardu razumljivosti koji su izdavači (pret)postavili za današnje dečje čitaoce u Srbiji: *Voz u snegu* (2009, 2011, 2018: prevela Tatjana Dovdibegović, Pčelica, Čačak; 2011: prevela Zorica Lončarević, Gornji Milanovac, Prima), *Družina Pere Kvržice* (2011: prevela Zorica Lončarević, Gornji Milanovac, Prima; iste godine JRJ; 2013, 2015: prevela Tatjana Dovdibegović, Pčelica, Čačak; 2014: Beograd, JRJ, gde piše da je jezik romana srpski), *Anka Brazilijanka* (Novoli, 2017, u kojem se ne spominje nijedan jezik, već navodi da je reč o *priređivanju* i *adaptaciji*).

4.

Jedan od mogućih zaključaka

Jugoslovensko nasleđe dečje književnosti i kulture čini širok opseg pojava i više različitih tokova u periodu dve jugoslovenske države. Jugoslovenskim nasleđem u užem smislu mogli bi se smatrati oni književni tokovi koji su održali kontinuitet kroz obe jugoslovenske države, a svoju predistoriju imali odranije. U ovom radu takvim je označen emancipatorski tok dečje kulture i književnosti, koji se prepoznaje kao nacionalnoemancipatorski i projugoslovenski u hrvatskoj i srpskoj dečjoj kulturi u kontekstu Austrougarske monarhije (prisutan i u časopisu *Smilje*), zatim kao socijalno odnosno klasno emancipatorski u vremenu Kraljevine SHS/Jugoslavije (prisutan u radikalnoj dečjoj književnosti, u delu Mate Lovraka u *Smilju* i van njega) i ozvaničen socijalnoemancipatorski u SFRJ (prisutan u obnovljenim Lovrakovim međuratnim izdanjima i filmovima koji iz njih proizlaze). Uslovi razvoja hrvatske i srpske, ali i drugih (dečjih) južnoslovenskih književnosti koje su se odvijale odvojeno, pod Austrougarskom, a onda i zajedno, kao jugoslovenska ili jugoslovenske književnosti u kraljevini pa zatim republici Jugoslaviji, ukazuju kako na diskontinuitete tako i na kontinuitete u poimanju zajedničkog književnog polja. Državne prilike uticale su i na neprijateljske i na kohezivne procese, dok se pozicija samih stvaralaca nekad poklapala sa vladajućom ideologijom a nekad delovala subverzivo.

Laka zamenljivost vladara čiji će se kult slaviti u dečjim časopisima, kao i laka zamenljivost propagandnih poruka, pokazuje kako su pojedini odrasli verovali da je decu u jednom momentu moguće ubeđivati da su Hrvati i Srbi najveći neprijatelji, a već u sledećem da su prijatelji i braća. Pa onda opet obrnuto, pa opet obrnuto od obrnutog. Sve to vreme, pak, trajala je književna saradnja srpskih i hrvatskih autora i autorki, i stvarana su dela koja su deo zajedničkog korpusa, koji nazivamo jugoslovenskim. Pouka koja se iz ove situacije može izvući odnosi se pre svega na istraživače: istraživači ne smeju biti izmanipulisani aktuelnom propagandom (osim ako je sami voljno ne vrše) i odbacivati deo sopstvenog nasleđa u periodima neprijateljskih državnih prilika. Mato Lovrak je, kao hrvatski i jugoslovenski pisac, tj. deo jugoslovenskog nasleđa, neprikosnoveno nasleđe i savremene srpske književnosti i kulture, kao što je srpski pesnik Jovan Jovanović Zmaj bio i ostao integralni deo hrvatske književnosti. Što je još važnije, dela ovih i drugih autora i autorki neprikosnoveno su nacionalno nasleđe današnjih najmlađih čitateljki i čitalaca. U dečjoj književnosti ne važe nacionalne jezičke granice ni kada je reč o prevodnoj književnosti, a kamoli o književnosti koja se čita bez prevoda. Pitanje je, dakle, da li tu jednostavnu činjenicu razumeju i odrasli.

Odrasli su, naime, ti koji će književna dela za objavljivanje, reizdavanje i školske programe birati, uključivati i isključivati u ime dece. Ako se pitamo šta iz

nasleđa emancipatorskog toka jugoslovenske dečje književnosti vredi izabrati za čuvanje, ponovno objavljivanje i proučavanje, jedan od odgovora je da to svakako jeste delo Mate Lovraka. Njegova dela i doživljavaju brojna obnovljena izdanja u postjugoslovenskom periodu. Drugo pitanje koje se u vezi sa tim postavlja jeste da li se njihova značenja podudaraju sa namerama izdavača u aktuelizaciji tih dela. Nasleđe Lovrakovih dela podrazumeva socijalni angažman i utopizam ovog autora, njegov poziv na pobunu eksploatisanih, poziv na zamišljanje boljih svetova, ideju o dečjoj autonomiji, moći nemoćnih, ideju o mogućoj promeni i ideju o solidarnosti. Ove ključne odlike Lovrakovih dela brišu se iz reizdanja u postjugoslovenskom periodu u Srbiji i Hrvatskoj. Svi paratekstualni signali upućuju nove čitaoce da događaje iz *Vlaka u snijegu* i *Anke Brazilijanke*, između ostalih, razumeju kao nekontekstualizovane dečje avanture, motivisane antagonizmom apstraktno shvaćenog dobra i zla, a ne, kao što je Lovrak i eksplicitno objašnjavao u tim delima, motivisane zlom klasnih nejednakosti.

Drugim rečima, kako će jugoslovensko nasleđe dečje književnosti biti usvajano i vrednovano zavisi od konkretnih i pojedinačnih recepcijskih odluka čitalaca, urednika, kritičara, književnih istoričara, istraživača i javnosti u najširem smislu reči. Časopis *Smilje* i njegov odnos prema promenama vladajućih ideologija i samih vladara reprezentativno je pokazao koji su uslovi u kojima je stvarana dečja hrvatska i srpska odnosno jugoslovenska književnost. Sam književni razvoj Mate Lovraka kroz njegovu saradnju u *Smilju*, i šire, takođe pokazuje kako je bio moguć i kako se ostvario kontinuitet emancipatorske dečje književnosti kroz čitav period dve Jugoslavije. Lovrakovo delo se zapravo otkriva u obliku radikalne dečje književnosti: autor implicitno prisutnom marksističkom teorijom analizira i prikazuje svet u kojem ondašnja ali i sadašnja deca žive. Emancipatorski karakter ove književnosti ogleda se kako u činjenici apelovanja na odrasle i emancipovanja odraslih, kao skrivenog drugog i nevidljivog čitaoca dečje književnosti, tako i u činjenici da se deca uvažavaju kao ona koja su sposobna da ne samo osete već i da razumeju društvenu nepravdu i uzroke društvenih nejednakosti. U prvoj Jugoslaviji ovaj je tok dečje književnosti bio subverzivan, dok je u drugoj postao deo zvanične ideologije i politike vaspitanja i obrazovanja. Ipak, kult ličnosti koji traje kao neprevaziđeni patrijarhalni atavizam, do danas, činio je da ova nit književnosti ima određena cenzorska ograničenja i u socijalizmu, a da ona po sistematskom rušenju svih socijalističkih tekovina u postjugoslovenskim državama opet dobija prvobitnu subverzivnu funkciju. Dok se, kao što je naglašeno, savremeni urednici i izdavači trude da iz Lovrakovih dela izbrišu ili manje vidljivim učine upravo njihove emancipatorske i nedvosmisleno socijalističke elemente, pitanje je da li u tome mogu da uspeju u slučaju dečje recepcije, jer deca (ponovo) čitaju o motivima klasne nejednakosti, siromaštva i društvenih nepravdi koje prepoznaju u stvarnosti u kojoj žive.

LITERATURA

Batinić, Štefka. „Crna pedagogija u hrvatskim dječjim časopisima 19. stoljeća“, *Anali za povijest odgoja* 4 (2005): 37–47.

Barać, Stanislava. „Pacifistički i antifašistički diskurs u listu *Žena danas* (1936–1940)“, Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, Plejada, 2012: 217–231.

Бараћ, Станислава. *Феминистичка контрајавност*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2015.

Crnković, Milan i Dubravka Težak. *Povijest hrvatske dječje književnosti: od početaka do 1955*. Zagreb: Znanje, 2002.

Cvitan, Dalibor. „Hedonistička pedagogija u djelu Mate Lovraka“. *Umjetnost i dijete* 5. 26 (1973): 22–24.

Hamersak, Marijana i Dubravka Zima. *Uvod u dječju književnost*. Zagreb: Leykam international, d.o.o., 2015.

Hamersak, Marijana. *Pričalice: o povijesti djetinjstva i bajke*. Zagreb: Algoritam, 2011.

Хромаћић, Ахмед. *Дјечји писци о себи*. Београд: Младо поколење, 1968. („Мато Ловрак“, 95–109).

Илић Рајковић, Александра. 2013. *Радна школа у Србији 1880–1941*, докторска дисертација (ментор проф. др Љубомир Коцић). Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет. <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:8243/bdef:Content/get>

Lovrak, Mato. *Deca Velikog sela*, roman za decu. Ilustracije Marijan Detoni, Beograd: Nolit, 1933.

Ловрак, Мато. *Срећна земља: омладински роман*. Нови Сад: Књижара „Славија“, 1940.

Ловрак, Мато. *Анка Бразилијанка. Његова меленкост, Францек други, храбри*. Сарајево: ИП „Веселин Маслеша“, 1962.

Lovrak, Mato. *Anka Brazilijanka*. (priredio i adaptirao Ivan Kunst, ilustracije Jana Rastegorac Vukomanović, Andrej Mitrić). Beograd: Novoli, 2017.

Lovrak, Mato. *Divlji dječak (Luka klempavih ušiju)*. Sarajevo: Svjetlost, 1952. / Prvo izdanje: *Divlji dječak (Luka klopavih uha)*, Zagreb: Novi život, ilustr. Andrija Maurović, 1938./

Ловрак, Мато. *Искрица*. Роман. (Златна библиотека: едисија романа за децу, уредила Мира Алечковић). Београд: Космос, 1958.

Lovrak, Mato. „Literatura za djecu i savremena pedagogija“, *Učitelj: pedagoški časopis jugoslovenskog učiteljskog udruženja* 4 (1934): 270–275.

Lovrak, Mato. „Kakvu literaturu želi omladina“, *Napredak* 79. 10 (1938): 465–468.

Lovrak, Mato. „Bajke: jedno mišljenje“. Narodna prosveta: organ Učiteljskog udruženja, 1932. Lovrić, Sanja. „Utjecaj medija u dječjim romanima Mate Lovraka tridesetih godina 20. st.“, *Drugi međunarodni specijalizirani znanstveni zbornik Rano učenje hrvatskoga*

jezika 2 (RUHJ-2): *Konferencijski zbornik* / Pavličević-Franić, Dunja; Bežen, Ante (ur.). Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta; Europski centar za napredna i sustavna istraživanja, (predavanje, međunarodna recenzija, cjeloviti rad /in extenso/, znanstveni) <https://www.bib.irb.hr/433972>, 2008. 114–130.

Lovrić Kralj, Sanja. „Stvaranje tridesetih nakon 1945: Lovrakovo doba“, *Detinjstvo: časopis o književnosti za decu* 3 (2015): 11–24.

Skok, Joža. „Mato Lovrak i hrvatska književna tradicija“, *Umjetnost i dijete* 5 (1989): 299–308.

Fabrio, Nedjeljko (1973). „Socijalni utopizam u romanima za djecu Mate Lovraka“, *Umjetnost i dijete* 5. 26 (1973): 25–30.

Stanislava Barać

SMILJE (IMMORTELLE), MATO LOVRAK AND THE QUESTION OF YUGOSLAV HERITAGE

Summary: The conditions of the development of Croatian and Serbian, as well as other (children's) Southern Slavic literatures that developed separately, under the Austro-Hungarian monarchy, and later together, as Yugoslav literature(s) in the Kingdom and the republic of Yugoslavia, point towards discontinuities and continuities in the understanding of a mutual literary field. State circumstances influenced both hostile and cohesive processes, the position of authors sometimes coincided with the ruling ideology and sometimes acted subversively, but at any rate, a continuity of Yugoslav literature since the pre-Yugoslav communities to the present post-Yugoslav literary and cultural scene exists. This is what, today, we can call the Yugoslav heritage in children's literature, and the manner of its adoption and evaluation depends on the specific and individual reception decisions of the readers, editors, critics, literary historians, researchers and the public in the broadest sense of the word. The magazine *Smilje* and its attitude towards the changes of dominant ideologies and the rulers themselves – from the Hapsburg monarchs to the members of the Karađorđević dynasty to Ante Pavelić – representatively displays the conditions under which Croatian and Serbian, i.e. Yugoslav literature were created. The development of Mato Lovrak himself, seen through his participation in *Smilje* and in a wider context, also shows the possibility and the realization of emancipatory children's literature for the entire duration of two Yugoslavias. It is interesting that Lovrak's opus is actually discovered in the genre of radical children's literature: he uses Marxism to analyse and present the world in which the children of his and ours time live. The emancipatory character of this literature is visible both in the fact that it appeals to adults and emancipates them as the hidden

Other and the invisible reader of children's literature, and in the fact that children are treated as capable to not merely feel but also to understand social injustice and the causes of social inequality. In the first Yugoslavia, this current of children's literature was subversive, while the second one promoted it into part of the official ideology and educational politics. However, the personality cult which still continues as a patriarchal atavism, yet to be overcome, caused a certain extent of censorship in this literary current even in socialism, and after the systematic destruction of socialist heritage in post-Yugoslav states, it regained its initial subversive function. But contemporary editors and publishers attempt to erase or make less visible precisely these emancipatory and unequivocally socialist moments in Lovrak's opus. However, it is doubtful whether they can succeed in the case of children's reception, since in these texts children encounter the motifs of class inequality, poverty and social injustice, recognisable from their own reality. In other words, Yugoslav heritage of children's culture encompasses a broad range of phenomena and several different currents over the period of two Yugoslav states. We could define Yugoslav heritage, in a unified and narrow sense, as those literary currents that preserved their continuity in both states. In this paper we name as such the emancipatory current of children's culture and literature that can be recognized as national-emancipatory and pro-Yugoslav in Croatian and Serbian children's culture in the context of Austro-Hungarian monarchy (present in the magazine *Smilje* as well), and as socially i.e. class-emancipatory during the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians/Yugoslavia (present in radical children's literature, in Mate Lovrak's work in *Smilje* and beyond it), and socially-emancipatory made official in SFRY (present in new editions of Lovrak's interwar works and their film adaptations). At the moment, a renewed interest in Lovrak's works has made them present, but their emancipatory potential is still not awakened. This is a chance the post-Yugoslav culture could and should use if it is responsible to its children.

Key words: children's periodicals, children's literature, propaganda, censorship, *Smilje* 1873–1945, Mato Lovrak, stories for children, Yugoslavia, communism, emancipation

III

Це(н)зура Другог светског рата

КЊИЖЕВНОСТ ЗА ДЕЦУ У СРПСКОЈ ОКУПАЦИОНОЈ ПЕРИОДИЦИ (1941–1944)

Апстракт: У раду се, на примерима окупационе периодике током 1941. и 1942. године, укратко показују елементарне особености књижевности за децу у специфичним ратним и окупационим временима. Окупациона периодика, а пре свега лист *Ново време*, била је место где су се овакви прилози могли наћи, али и то само у другој половини 1941. и почетком 1942. године. После тога, у тадашњој штампи више се не може наћи ниједан књижевни прилог за децу.

Кључне речи: рат, окупација, књижевност за децу, периодика, мотиви

1.

Поред свих невоља које собом доноси рат, посебан феномен је окупација – стање које намеће специфичан начин живота и утиче на становништво. Окупација као феномен има социолошке, психолошке и културолошке импликације, поготово када је тако дуга и сурова као она у Србији од пролећа 1941. до јесени 1944. године. Краткотрајан изгубљени Априлски рат донео је, заправо, од класичних ратних страхота масовних размера једино разарање Београда, а брз завршетак само наизглед је наговештавао крај мука. Међутим, најважнија последица рата било је распарчавање Краљевине Југославије и, последично, окупација Србије. На делу територије који је био под немачком окупационом управом и под ингеренцијама најпре комесарске управе, а потом тзв. Владе националног спаса, окупација се вишеструко испољавала. Непосредна последица ратног пораза било је заробљавање на десетине хиљада војника који су одведени у Немачку. Тако је на хиљаде породица у Србији остало без главног материјалног ослоња

---

* nalesko1965@gmail.com

(да се не говори о емотивној димензији раздвојености и међусобне стрепње и страхова). Сама окупација, међутим, доносила је оскудицу (све до степена крајњег сиромаштва), глад, те опадање моралних вредности. Са устанком који је избио у лето 1941. године и разбуктао се током те јесени, дошла је и репресија, дакле и страх за голи живот, јер нико није могао бити сигуран да неће потпасти под мере одмазде окупатора, чему су највиднији доказ масовна стрељања у Мачви, Краљеву и Крагујевцу, као и систематски терор у логорима на Старом сајмишту и Бањици. Најзад, посебан вид пресије оспољаво се и у идеолошкој и културној сфери, јер се национализам наметао не само као канонски и пожељан, већ и једино допуштен светоназор, коме се имало прилагодити све – од школских програма, литературе, позоришног репертоара, па све до јавних манифестација и свакодневног живота.¹

Какво је у таквом – дотад у Србији непознатом – дискурсу било место детета као јединке? Је ли му и колико посвећивана пажња у идеолошкој изградњи „нове Србије“ и „национално свесног човека“? И да ли се специфичне околности у којима су деца расла огледају у културном животу, чије је огледало тадашња штампа?

2.

Немачка окупаторска власт поступала је другачије од оне аустроугарске током окупације у Првом светском рату и дозволила је рад школама, с тим да се образовни програми ускладе са њиховим тежњама. Тако је створена ситуација да је званична идеологија српске квислиншке власти била национализам, али да се тај национализам није могао заснивати на ослободилачким традицијама српског народа. Зато је сва активност намењена деци, заправо, била својеврсни ескапизам. Бег од онога са чиме су се деца у окупираној Србији суочавала – одвојеност од заробљених очева, одвојеност од родитеља одведених на принудни рад и у концентрационе логоре, сиромаштво, глад, страх – нуђен је, најпре, у тзв. дечјим позориштима, која су настојала да, како-тако, наставе традицију предратних дечјих трупа, попут најчувенијег Родиного позоришта.² Таквих позоришта у коме су деца глумила за децу,

¹ О свакодневици у окупираној Србији видети капиталну студију: Коста Николић, *Страх и нада у Србији 1941–1944: свакодневни животи под окупацијом*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002.

² Истина, Гита Предић Нушић и Софија Перић Нешић покушале су да одрже ово позориште и после окупације, окупивши децу из других дечјих позоришта и одржава-

а често и сама – наравно под надзором старијих – писала текстове и спре-мала једноставне представе, било је крајем 1941. и почетком 1942. године само у Београду преко двадесет.³ Наравно, већином су то били краткотрај-ни експерименти, у којима су деца покушавала да начас искажу свој тале-нат и приуште бар мало радости себи, својим друговима и родитељима. Такво је, рецимо, било дечје позориште „Споменак“, чији је мецена био извесни жандармеријски наредник,⁴ потом дечје позориште на Врачару,⁵ као и Чубурско дечје позориште.⁶ Чак су и деца избеглице основале једно своје позориште – Концертно-позоришно друштво „Дечје срце“.⁷ Таквих дечјих позоришта било је и ван Београда, а једно од најагилнијих било је оно у Крушевцу, под управом тада средњошколца, а доцније познатог на-шег глумца Милана Пузића.⁸ Једино дечје позориште које је континуирано деловало током целе окупације било је Дечје позориште „Србија“⁹ за које су сама деца писала једночинке, глумила, па чак повремено и режирала представе. Већ је примећено да је ово позориште „имало подршку цивилне власти у окупираном Београду“¹⁰ али је гостовало и у свим већим српским градовима, а априла 1944. године потпало је под надлежност Министарства просвете и добило сталну сцену на Коларчевом универзитету.¹¹ У једном тре-нутку, у овом позоришту је глумило, певало и свирало преко педесет дечака и девојчица.¹²

јући пробе у просторијама Музичке школе „Станковић“. Видети: „Родино позориште наставља рад“, *Обнова*, 1941, I, 66, 5. Међутим, стигли су да изведу само једну преми-јеру, 26. октобра 1941. године, а потом престали са радом. Видети: Василије Марко-вић, *Театри окупиране јерсејонице*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1998, 386.

³ Драгомир Вучковић, „Двадесет дечјих позоришта игра у Београду за избеглице“, *Ново време*, 1941, I, 110, 6.

⁴ *Ново време*, 1941, I, 83, 6.

⁵ *Обнова*, 1941, I, 465, 5.

⁶ *Обнова*, 1941, I, 55, 9.

⁷ *Ново време*, 1941, I, 96, 5.

⁸ „И Крушевац има дечје позориште“, *Ново време*, 1942, II, 1942, 4; „Дечје позориште у Кру-шевцу помаже сиротињу“, *Ново време*, 1943, III, 604, 4; „Хумана акција дечјег позоришта у Крушевцу“, *Ново време*, 1943, III, 552, 8. Видети: Бојан Ђорђевић, *Српска култура под окупирацијом*, Службени гласник, Београд, 2008, 55.

⁹ Мноштво вести о раду овога позоришта садрже листови *Ново време* и *Обнова*. Библиограф-ске податке видети у: Бојан Ђорђевић, *Лейоис културној животи Србије под окупирацијом 1941–1944*, Магица српска, Институт за књижевност и уметност, Нови Сад, Београд, 2001.

¹⁰ В. Марковић, *нав. дело*, 386.

¹¹ „Министарство просвете прихватило дечје позориште „Србија“, *Ново време*, 1944, IV, 913, 3.

¹² В. Марковић, *нав. дело*, 387.

3.

Када је о књижевности за децу реч, иако је број објављених књига током окупације био релативно велики, у огромној већини то су била нова издања класика, попут Змаја или Бране Цветковића, са тек покојом новом књигом, попут оних Десанке Максимовић или Јованке Хрваћанин. Новине су, дакле, остале једино место где су деца могла да читају приче и песме њима намењене. Гашењем *Полићике* престала је, наравно, да постоји и *Полићика за децу*, а престао је да излази и други популаран дечји лист, *Зорица*. Занимљиво је да је било неколико покушаја да сама деца и адолесценти покрену своје часописе намењене вршњацима. Два пута су, одмах у почетку окупације, то учинила деца сарадника *Новой времена*.¹³ Најпре су издавали шапирографисан часопис *Дечја радост* (уредници су били Милица Стојковић, Нада Грдијан и Живка Јовановић),¹⁴ потом и штампани *Задавни лист* (уредници су били Михајло Стојадиновић, иначе син директора *Новой времена* Драгог Стојадиновића, потом Алекса Јовановић и Павле Исаковић). Први број *Задавног листа* изашао је 15. августа 1941. године, а после нередовног излажења лист је у новембру те године уташен.¹⁵ Још један покушај да се покрене лист за децу овога пута није потицао од деце. То је крајем 1943. године пробао да учини Драгољуб Прљинчевић са својим *Малим задавником*, али су изашла само три броја (1. и 15. децембра 1943, те 1. јануара 1944. године).¹⁶ Једно кратко време је у листу *Женски свећ* излазила рубрика „За нашу децу“, али се она углавном сводила на кратке поучне приче и савете о животу. Ова рубрика није била дугог века. Тако је једини лист који је имао стране намењене деци било *Ново време*, по узору на предратне додатке *Полићике* (*Полићика за децу*) и *Времена* (*Дечја страна*).

4.

Одмах се мора приметити да је суштина књижевних прилога за децу у *Новом времену* била прилично поједностављена. Углавном претежу тзв.

¹³ Лист *Ново време* настао је заједничким улагањем Владислава Рибникара и Драгог Стојадиновића, наравно под немачким утицајем и контролом. Овај лист је, заправо, представљао фузију предратних листова *Полићика* и *Време*. О томе је опширно, у разговору са својим зетом Бориславом Пекићем, сведочио сам Драги Стојадиновић. Видети: Borislav Pečić, *Vreme i Novo vreme: razgovor sa Dragom Stojadinovićem* /prir. Ljiljana Pečić/, Službeni glasnik, Beograd, 2013.

¹⁴ Видети. Вук Драговић, *Српска шћамѝа између два раѝа: основа за библиографију српске ѝериодике 1915–1945*, Српска академија наука, Београд, 1956, 351.

¹⁵ Исто, 351.

¹⁶ Исто, 353.

неутрални текстови, из којих се уопште не би могло наслутити да у свету траје рат, те да су Београд и Србија окупирани. Те песме и приче, уз повремене шаљиве додатке, ребусе, стрипове и загонетке, тематизују свакодневицу дечјег живота, са неизбежним мотивима – дечји несташлуци, однос деце и родитеља, однос деце и природе (укључујући ту и антропоморфизовани свет животиња), и слично. Већ у првим радовима за децу у *Новом времену* запажамо ову тенденцију. Деца се саветују да поштују животиње, да их не муче и да им оставе слободу (прича Јована Обичана „Рибама је најбоље у води“), да и љубав према слаткишима треба да има мере, јер од превише слаткога може заболети стомак (Дукина песма „Ђоле сладокусац“), те да се треба бавити спортом ради здравља и стицања снаге (Бекина песма „Брана спортиста“).¹⁷ Сличних мотива алегоријски приказаног односа деце и животиња има у још много примера (Бекина песма „Делфин и ћуран“,¹⁸ песма Радмиле Ђорђевић Анђелковић „Џивџан тренира“,¹⁹ прича Светислава Глишовића „Доживљаји једног куцова“,²⁰ приче Стевана Н. Вукчевића „Цвркутани“²¹ и „Канаринка“,²² песма „Веверица“ истога аутора,²³ песме Радмиле Анђелковић Ђорђевић „Пас и кућа“²⁴ и „Миш и клопка“²⁵). Поред поуке о љубави и бризи за животиње ове приче и песме позивају децу да се на животиње угледају, да буду вредни као мрави, послушни као пси и штедљиви и марљиви као веверице и врапци.

Глорификација школе, школских радости и ђачких дана, један од омиљених тематско-мотивских дискурса од Змаја, па до предратних песама Бране Цветковића и Десанке Максимовић, такође је у сржи прича и песама за децу у *Новом времену* (прича Јована Обичана „Влада и Темира свршили су први разред“,²⁶ Бекина песма „Бака и два млада ђака“,²⁷ Ацина песма „Па и ми смо ђаци иако прваци“,²⁸ песма Стевана Н. Вукчевића „Ђак сам прави“,²⁹ песма „Школа“ М. Шибице³⁰).

Тежиште дидактичности у песмама и причама за децу у листу *Ново време* стављало се на примере послушности према старијима (Ацина песма

¹⁷ Видети све ове прилоге у: *Ново време*, 1941, I, 84, 7.

¹⁸ *Ново време*, 1941, I, 96, 7.

¹⁹ *Ново време*, 1941, I, 114, 7.

²⁰ *Ново време*, 1941, I, 132, 7.

²¹ *Ново време*, 1941, I, 150, 7.

²² *Ново време*, 1941, I, 156, 7.

²³ *Ново време*, 1941, I, 156, 7.

²⁴ *Ново време*, 1942, II, 213, 8.

²⁵ *Ново време*, 1942, II, 231, 7.

²⁶ *Ново време*, 1941, I, 90, 7.

²⁷ *Ново време*, 1941, I, 90, 7.

²⁸ *Ново време*, 1941, I, 108, 7.

²⁹ *Ново време*, 1941, I, 126, 7.

³⁰ *Ново време*, 1942, II, 213, 8.

„Мала куварица“³¹, песма „Мамина помоћница“ Радмиле Ђорђевић Анђелковић³², песма Перише Г. Богдановића „Добар син“³³), лепом понашању у кући и на улици (песма Стевана Н. Вукчевића „Чудне шаре“³⁴), те спремности да се притекне у помоћ (прича Љубомира Вукадиновића „Добро дело“³⁵, прича Радована Раковића „Цикетани“³⁶). У складу с тим, одступања од задатих норми понашања повлаче казну, најчешће у виду батина, али та казна – ма колико била болна и за дете понижавајућа – има увек отрешујући карактер и васпитно утиче на дете. Такве приче и песме увек су у првом лицу једине, конципиране тако да њихов приповедач или лирски субјект сведочи сам о својој грешци, али и о томе како је казна која је уследила донела спознање о разлици између доброг и лошег (приче Светислава Глишовића „Зашто ме је мама истукла“³⁷ и „Нећу никад више“,³⁸ као и прича Радована Раковића „Како ми се тата одрешо на Очево“³⁹).

Иако је приметно да се у прилозима за децу избегава све што може да подсети на невеселе дане њиховог одрастања у окупираној Србији, неке од прича и песама у *Новом времену* имају као тематски ослонац болест или смрт, иако они нису повезивани са ратном свакодневицом. Таква је песма Радмиле Ђорђевић Анђелковић „Болно чедо“⁴⁰ и прича Светислава Глишовића „На мамином гробу“.⁴¹ Ипак, у овој другој причи додатни емотивни набој представља чињеница да је дететов положај још тежи, јер му је „тата далеко“, што може значити имплицитни наговештај да је отац у заробљеништву. Наравно, у тадашњим околностима то је било и највише што се могло рећи, а да прича уопште буде објављена.

5.

Ипак, у неким песмама и причама, па чак и стриповима, могу се сагледати неки од проблема са којима се суочавала заједница у тој првој јесени и зими окупације. Директна помињања тих околности, међутим, била су могућа

³¹ *Ново време*, 1941, I, 108, 7.

³² *Ново време*, 1941, I, 126, 7.

³³ *Ново време*, 1942, II, 213, 8.

³⁴ *Ново време*, 1941, I, 144, 7.

³⁵ *Ново време*, 1941, I, 96, 7.

³⁶ *Ново време*, 1942, II, 219, 7.

³⁷ *Ново време*, 1941, I, 108, 7.

³⁸ *Ново време*, 1941, I, 126, 7.

³⁹ *Ново време*, 1942, II, 211, 7.

⁴⁰ *Ново време*, 1941, I, 120, 8.

⁴¹ *Ново време*, 1941, I, 162, 7.

само зато што су ти књижевни радови заправо следили политику Недићеве владе и, на свој начин, кроз дечју визуру, позивали на исто оно на шта је експлицитно позивала пропаганда у тим истим новинама – мир, ред, рад, помоћ сиротињи и избеглицама. Такви пропагандни назори видљиви су чак и на тзв. шаљивим страницама, па су решења ребуса била често попут ових: „Наша земља наш понос“, „Србина нема без вере“, „Ред и рад спасиће Србију“. Понекад су такви текстови пратили вести на претходним страницама. Тако је вест о већ поменутом дечјем позоришту „Дечје срце“, које је играло у корист избеглица, пропраћено кратком песмом „Мали глумац“ извесног Н. К:

Ја сам мали глумац,
Стално глумим, играм;
Аплауз не тражим,
Ал’ новац прибирам.

Да помогнем браћи,
Деци избеглица;
Улоге не бирам,
Играм ја сва лица.⁴²

Све песме о вредности рада,⁴³ потом оне о сетви и жетви, вредности сеоског живота, имале су ту „подземну“ потку која је требало да децу, а још више њихове родитеље, приведе новом светоназору. Ленствовања више нема, а уосталом оно и није у сржи српског бића. Овакви вишекратни опомињући текстови у тадашњој пропаганди налазили су одјека и у песмама попут оне М. Шибице о добром ђаку:

У раду се нађе
Храна души, телу...
Србин вам је увек
На послу, на делу.⁴⁴

Посебно важна за тадашњу власт била је акција Зимске помоћи, којом је требало обезбедити најнужнији смештај и храну сиротињи и избеглицама. У алегоријској песми која је, међутим, већ својим насловом – „Зимска помоћ

⁴² *Ново време*, 1941, I, 96, 7.

⁴³ У том смислу праћен је дух Недићевог позива младима: „Да још једном наша омладина не би залутала, ми је сада позивамо да ради и стално ћемо јој налазити посао да би је отстранили од свих страшних зала.“ *Обнова*, II, 1942, 262, 5.

⁴⁴ *Ново време*, 1941, I, 132, 7.

птицама“ – алудирала на реални дискурс, Периша Богдановић кроз слику малог Косте који житом храни изгладнеле врапце указује на потребу да се чине добра дела. Али, још више то долази до изражаја када се пред Костом појаве мама и тата. Дечак се у први мах уплаши да ће га они грдити што расипа тешко набављено жито. Но, уместо тога, они га грле, поносни што су одгајили племенито дете:

Милосрдно он је дете,
Што поштује речи свете:
„Ком претекне кора хлеба,
Нек учини с њом што треба“.⁴⁵

Помоћ избеглицама – пре свега Србима из НДХ – такође је била у фокусу Недићеве владе, па самим тим и пропаганде. Наравно да се у тим текстовима није говорило много о чињеници да су многа избегличка деца морала да раде и сама зарађују за живот. Ситуација се донекле поправила када је влада почела да отвара за ту децу домове, али још увек нису сви могли бити смештени у њих, па се домицилно становништво позивало да прими код себе децу избеглица.⁴⁶ То је било пропраћено не само пропагандним текстовима, већ и књижевним прилозима, па и онима за децу. Апел српске владе о збрињавању избеглица, објављен 19. новембра 1941. године,⁴⁷ нашао је одјека чак и у једном малом стрипу о „досетљивом Мићи“.⁴⁸ Мића, наиме, зове све комшије да дођу и виде „принову“. Ужаснуте комшије, знајући да је Мићин тата у заробљеништву (ето још једног имплицитног указивања на ратне недаће), а познајући његову маму као часну жену, долазе у чуду. Опште олакшање наступа када схвате да је та принова дечак избеглица. На њихову констатацију о томе да то није права принова, Мића одговара да је тај избегли дечак сада његов „брат“.

Све ово као да је сублимисано у једној од последњих песама познатог дечјег писца Бране Цветковића (преминуо је новембра 1941. године), објављеној у часопису *Дом и свей*, који је сасвим кратко излазио још у почетку окупације. Песма писана на Видовдан („Видовдан нам јутрос свану да нам ране вида“), а објављена сутрадан, приказује девојчицу која, слично маломе Кости, одваја од уста за помоћ сиротињи и избеглицама. Та песма, уосталом, и има експлицитан назив – „Помозимо браћи“.⁴⁹ Видовдан је

⁴⁵ *Ново време*, 1941, I, 169, 8.

⁴⁶ Видети: Боро Мајданац, „Избегличка деца у београдским породицама 1942. године“, *Архивски ирепег*, 1990, 1–4, 177–193.

⁴⁷ Видети: *Ново време*, 1941, I, 171, 1.

⁴⁸ *Ново време*, 1941, I, 181, 7.

⁴⁹ *Дом и свей*, 1941, I, 2, 3.

симболичан датум који позива на слогу, рад и милосрђе, посебно према сиротињи и избеглицама – „свак од уста да откине“. То је дирнуло и неименовану девојчицу:

Кад је за те јаде чула
Српкињица мала,
Дубоко је уздахнула
И свој прилог дала.

Но, ова песма, упркос пропагандном дискурсу, указује на врло занимљиву чињеницу. Поред помоћи сиротињи и избеглицама, у песми се тражи помоћ и за „Ђурђево Смедерево“. На први поглед није јасно шта би то требало да значи, док се не присетимо да је неколико недеља раније Смедерево тешко пострадао у експлозији муниције у тврђави. Но, то је читаоцима ове песме могло бити само имплицитно на уму, пошто ниједан лист у окупираној Србији о томе није смео да извести, те су се вести преносиле усменим путем. Да ли зато што су у питању били тек први месеци окупације, па цензура није била довољно пажљива; да ли и зато што је песма објављена у једном листу који готово нико није читао (врло брзо се, уосталом, тај лист и угасио) – тек индикативно је да је то било апсолутно једино помињање смедеревске трагедије у јавном дискурсу тога доба! Колико је Брана Цветковић био свестан импликација својих стихова, не може се рећи, али се, исто тако, не може ни пренебрегнути овај парадокс.

Сличну имплицитну алузију на сметње у свакодневном животу налазимо и у причи „Мој први рођендан“ Светислава Глишовића.⁵⁰ Осим што је испричана занимљиво, из угла самога слављеника, једногодишње бебе, ова прича оставља траг о једном проблему с којим су се у свакодневном животу суочавали становници окупиране Србије. Наиме, једногодишња беба, незадовољна поклонима (сви су донели само цуцле и чарапице), намерно плаче целу ноћ и нервира госте. Проблем је у томе што гости тај плач морају да слушају, јер су окаснили и не могу отићи кућама због полицијског часа. Тако се мера присиле немачког окупатора на коју се становништво тешко навикавало, некако „провукла“ и у ову причу за децу.

* * * * *

Деца у окупираној Србији вероватно су имала бар мало задовољства читајући ове књижевне прилоге њима намењене. Колико је то задовољавало њихове потребе и колико им је олакшавало суморну свакодневицу, данас се

⁵⁰ *Ново време*, 1941, I, 114, 8.

не може рећи. Уосталом, нису они имали прилике да дуго уживају у овим причама и песмама. Већ у фебруару 1942. године у *Новом времену* изашли су последњи прилози за децу. Били су то песма Србе П. Савовића „Паја одачар“ и прича Радована Раковића „Миш Пипи и Глиша“.⁵¹ Од тада се ни у једним српским новинама више није појавио ниједан прилог намењен деци и младима. Шта је томе био узрок, данас се не може рећи.

Како било, подсећање на ове књижевне прилоге сведочи о бар три ствари – смањеном интересовању за дечју књижевност, чињеници да су књижевне радове почетком окупације писали углавном минорни писци, али и о неутаживој потреби да се и у тим тешким данима пружи бар мало наде и разоноде најмлађима.

ИЗВОРИ

Дом и свети (Београд).

Ново време (Београд).

Однава (Београд).

ЛИТЕРАТУРА

Ђорђевић, Бојан. *Лейојис културној живоји Србије њод окујацијом 1941–1944*. Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за књижевност и уметност, 2001.

Ђорђевић, Бојан. *Срјска култура њод окујацијом*. Београд: Службени гласник, 2008.

Мајданац, Боро. „Избегличка деца у београдским породицама 1942. године“. *Архивски ѡрејлед*, 1–4 (1990): 177–193.

Марковић, Василије. *Театри окујиране ѡресјонице*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.

Николић, Коста. *Сјрах и нага у Србији 1941–1944: свакодневни живоји њо окујацијом*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.

Колaborационистичка шјамја у Србији 1941–1944. Ур. Александар Стојановић. Београд: Филип Вишњић, 2015.

⁵¹ Прилоге видети у: *Ново време*, 1942, II, 243, 7.

Bojan Đorđević

CHILDREN'S LITERATURE IN SERBIAN PERIODICALS DURING THE OCCUPATION (1941–1944)

Summary: Apart from all other miseries of war, an occupation is a particular phenomenon – a condition that imposes a particular way of life and influences the occupied population. The phenomenon of occupation has many sociological, psychological and cultural implications, especially when it is as prolonged and brutal as the occupation of Serbia from the spring of 1941 to the autumn of 1944. On the territory under German occupation government and under the authority of the Commissioner Administration and, later, the Government of National Salvation, the occupation had multiple effects. An immediate consequence of the war defeat was the imprisonment of tens of thousands soldiers that were taken to Germany. Thus thousands of Serbian families were left without their chief material support (not to mention the emotional dimension of separation and mutual anguish and fears). The occupation itself, however, brought scarcity (to the level of utmost poverty), hunger and dissolution of moral values.

In regard to children's literature, although a relatively large number of books was published under occupation, they were for the most part new editions of classical authors such as Zmaj or Brana Cvetković, with few new books such as those by Desanka Maksimović and Jovanka Hrvaćanin. The newspapers were, therefore, the only place where children were able to read stories and poems intended for them. Since *Politika* ceased publication, *Politika za decu*, naturally, disappeared as well, and another popular children's magazine, *Zorica*, also went out of print. Interestingly, there were several efforts by children and adolescents to start their own journals intended for their peers. However, contributions for children were largely published by *Novo vreme* (*New Time*). It is important to note that the essence of literary texts for children in *Novo vreme* was rather simplified. The majority consists of so-called "neutral" texts, which refrain even from hints that there is a world war going on and that Belgrade and Serbia are occupied. These poems and stories, with occasional comic additions, rebuses, comics and riddles, take their themes from children's everyday life, with inevitable motifs – children's mischiefs, relationships between children and parents, the relationship between children and nature (including the world of anthropomorphised animals) etc. Yet, some of the poems and stories, and even comics, offer a view of the problems the community was facing during the first autumn and winter of the occupation. However, direct mentions of the circumstances were only possible because those texts actually followed the politics of Nedić's government and, while using a child's viewpoint, called for the same things as the explicit propaganda in the same newspaper – peace, order, work, help for the poor and the refugees. A reminder of those literary contributions testifies of at least three things – a diminished interest in children's literature, the fact

that during early occupation literary works were written mainly by minor writers, but also the insatiable need to offer at least some hope and entertainment to the youngest readers even in those difficult days.

Key words: war, occupation, children's literature, periodicals, motifs

„DOBA REDA, STEGE I ČESTITOSTI“: UREDNIČKA POLITIKA DJEČJEG ČASOPISA USTAŠKA UZDANICA (1941. – 1945.)

Apstrakt: Rad se bavi *Ustaškom uzdanicom*, dječjim časopisom iz doba Nezavisne Države Hrvatske (1941. – 1945.). Riječ je o publikaciji namijenjenoj djeci uzrasta od sedam do jedanaest godina. U uvodnim poglavljima iznose se osnovni podaci o časopisu te o njegovoj ciljanoj čitateljskoj publici – pripadnicima najmlađe dobne skupine (*voda*) Ustaške mladeži, sastavnice Ustaškog pokreta. Središnji dio rada posvećen je analizi uredničke politike časopisa, s naglaskom na zastupljenosti i tipu prezentacije ideoloških, propagandnih sadržaja. Posebna je pažnja posvećena djelatnosti glavnoga urednika Vinka Kosa i njegovoj filozofiji odgoja, te analizi parateksta *Ustaške uzdanice*. Nadalje, preispituje se utjecaj službene jezične politike NDH na jezik časopisa. U završnom poglavlju iznose se zaključci i prijedlozi za daljnja istraživanja.

Ključne riječi: dječji časopis, ideologija, paratekst, jezična politika, Nezavisna Država Hrvatska, *Ustaška uzdanica*, Vinko Kos

„Dječja duša je slična mekanoj masi gline,
koju primi umjetnik u svoje ruke
i dade joj svoju zamisao, stvorivši iz nje ono
što hoće i kako znade.“

(*Ustaška uzdanica: Priručni list za rad
s Ustaškom uzdanicom*, 1/1941: 5)

1. O časopisu *Ustaška uzdanica*

Ustaška uzdanica časopis je iz vremena Nezavisne Države Hrvatske namijenjen djeci osnovnoškolskog uzrasta. Prvi broj časopisa datira iz listopada

---

* sanjasakic1986@gmail.com, virnakarlic@gmail.com

1941. (pola godine nakon osnivanja NDH), dok su posljednja dva broja objavljena početkom 1945. godine, uoči sloma države. *Uzdanica* je dvotjednik maloga formata u boji, a svaki broj ima dvadesetak stranica. U prvom i drugom godištu objavljeno je po osamnaest brojeva časopisa, u trećem četiri broja, a u četvrtom dva. Glavni zapovjednik voda Ustaške uzdanice te urednik istoimenog časopisa bio je Vinko Kos, ujedno i autor brojnih književnih djela za djecu objavljenih u časopisu pod pseudonimom Čika Nika ili Čiča Nika. Časopis je sve vrijeme tiskan u Zagrebu, pod pokroviteljstvom i nadzorom *Odjela za promičbu Ustaške mladeži*.

Časopis se sastoji od pet glavnih rubrika: (1) uvodna rubrika: riječ uredništva, obavijesti *povjerenicima* ili propagandna poruka uprave lista; (2) književna djela: originali i prijevodi književnih tekstova te radovi suradnika; (3) suradnja najmlađih: umjetnički radovi čitatelja; (4) zabavni sadržaji: zagonetke, šale i igre; (5) obavijesti uprave. Rubrike u časopisu nisu bile fiksne i njihov se koncept mijenjao od početka do kraja izlaženja časopisa.

Uz časopis je izlazio i popratni list – *Ustaška uzdanica: Priručni list za rad s Ustaškom uzdanicom* (također urednik Vinko Kos), publikacija namijenjena svim dužnosnicima Ustaške uzdanice kao voda Ustaške mladeži. *Priručni list* je sadržavao upute za rad s djecom, a među njima su bile i smjernice o primjeni časopisa u detaljno razrađenom planu i programu.

1.2. Uloga časopisa u odgojno-obrazovnom programu Ustaške uzdanice

Vrhovno političko vodstvo NDH posvećivalo je veliku pažnju organiziranju djece i mladih. Ante Pavelić, osnivač i vođa Ustaškog pokreta, osnovao je Ustašku mladež 1941. godine temeljem dviju pravnih odredbi: *Odredbe o sastavu Ustaškog pokreta*¹ te *Zakonske odredbe o osnivanju Ustaške mladeži*. Cjelokupna omladina u dobi od 7 do 27 godina bila je svrstana u četiri dobne skupine podijeljene po spolovima. Dijelili su se na *Ustašku uzdanicu* (7–11 godina), *Ustaške junake* (11–15 godina), *Ustašku Starčevićevu mladež* (15–21 godine) i *Sveučilištarce* (*Priručni list za rad s Ustaškom uzdanicom*, 1/1941: 4).

Na čelu pojedinih grana djelovanja Ustaške mladeži bili su odjelni upravitelji za vojničku prednaobrazbu, duhovni odgoj, promidžbu, umijeće, tjelovježbu, zdravstvo, društveno-gospodarsku brigu te kućanstvo (samo za žensku mladež). Sveučilišna omladina bila je posebno organizirana te je imala zaseban Sveučilišni stožer na čelu sa stožernikom. Teritorijalni ustroj Ustaške mladeži pratio je granice župa, gradova i sela, a na njihovom su čelu bili postavljeni stožernici,

¹ Koji se dijeli na tri grane: političko-organizacijsku, Ustašku vojnicu te Ustašku nadzornu službu. Briga o mladeži pripala je grani političke organizacije pokreta.

logornici i tabornici – jednako kao što su bili organizirani odrasli članovi pokreta (Macut 2012: 154).

Ustaška uzdanica organizacijski se dijelila na: roj (12 do 15 obveznika) na čelu s rojnikom; vod (2 do 4 roja) na čelu s vodnikom, koji se bira među obveznicima Ustaških junaka; satniju (2 do 4 voda) na čelu sa satnikom, koji se bira među obveznicima Starčevićeve mladeži; te bojnu (2 do 4 satnije). Na čelu Ustaške uzdanice bio je zapovjednik, koji je bio podređen izravno zapovjedniku Ustaške mladeži. Dužnosnike Ustaške uzdanice predlagao je stožernik, a uvjet za njihov izbor bili su položeni stručni ispiti koji su se polagali pred Upravnim zapovjedništvom.

Ustaška uzdanica okupljala je, dakle, mušku i žensku djecu osnovnoškolskog uzrasta, a istoimeni dječji časopis bio je uključen u njihov odgojno-obrazovni program. Prema riječima Ivana Oršanića,² zapovjednika Ustaške mladeži, ustaški odgoj djece bio je obavezan:

[...] sva djeca moraju primiti Ustaški odgoj. Sva ova djeca će osjetiti da će se o njima voditi vrlo mnogo brige u svakom pogledu. U pogledu čudorednog, društvenog, tjelesnog, zdravstvenog, zabavnog, duhovnog i narodnog odgoja. Ova mala djeca su djeca hrvatskog naroda, i toga moraju postati potpuno svjesni. Ova mala djeca su u Ustaškoj Hrvatskoj, u Poglavnikovoj Hrvatskoj i to će oni neprestano osjećati kao ljubav i brigu sa strane Poglavnika i cijelog Ustaškog pokreta. (*Ustaška uzdanica*, 1/1941: 2)

Kao odgovor na moguće kritike zbog podvrgavanja djece ideološkim sadržajima Oršanić nastavlja:

Mnogi od naših starih će se sigurno zapitati: pa zar će se i s ovom malom djecom voditi politika? Moramo reći da hoće, kao i svim roditeljima naše djece. Ali, od toga ne trebaju imati nikakva straha, jer ta politika će biti vrlo poštena, ma koliko bude vrlo odlučna.

Naša mala djeca naučit će voliti hrvatski narod, naučit će voliti Poglavnika i državu Hrvatsku, jer će to sve upoznati kao dobro, vrijedno i veliko – i eto, u tom je sva naša politika. (Ibid.)

Uz dječji časopis izlazio je i stručni list *Ustaška uzdanica: Priručni list za rad s Ustaškom uzdanicom*, zamišljen kao mjesečnik,³ a bio je:

² Prema *Hrvatskoj enciklopediji* Ivan Oršanić je „Prvi tajnik katoličke organizacije Hrvatski orlovski savez (1923). Nakon studija na Filozofskom fakultetu u Beogradu bio profesor matematike i fizike na Nadbiskupskoj gimnaziji u Zagrebu (1929). Glavni urednik časopisa *Hrvatska smotra* (od 1937). Kao član ustaške organizacije 1940. uhićen i zatvoren, potom u koncentracijskom logoru u Krušćici kraj Travnika. U NDH državni tajnik za promidžbu i zapovjednik Ustaške mladeži. U svibnju 1945. otišao u emigraciju; 1951. u Buenos Airesu osnovao Hrvatsku republikansku stranku i pokrenuo političku reviju *Republika Hrvatska*.“

<<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=45599>> 21. 1. 2018.

³ Objavljen u svega dva broja (prosinac 1941. i siječanj 1942.).

[...] namijenjen svim dužnostnicima U. U., pa i rojnicima. Svaki dužnostnik U. U. mora se pretplatiti na taj list, jer iz njega će crpsti sve upute za rad, a i nastavni plan za pojedini mjesec izlaziti će u njemu. Polumjesečnik „Ustaška uzdanica“ je dječji list, i prema tome razlikuje se od stručnog lista „Ustaška uzdanica“. (*Ustaška uzdanica: Priručni list za rad s Ustaškom uzdanicom*, 1/1941: 24)

U prvom broju *Priručnog lista* (prosinac, 1941) navedene su *Zakonske odredbe o djelovanju Ustaške mladeži*, načelne upute za rad s djecom, *Pravilnik rada s Ustaškom uzdanicom*, koji je uključivao *Nastavni plan rada za Ustašku uzdanicu*, te dokument pod naslovom *Način organiziranja Ustaške uzdanice*, u kojem su detaljno prikazane dužnosti i obaveze svih dužnosnika. Nakon toga slijedi detaljno raspisan program pojedinih susreta Ustaške uzdanice, a naredni brojevi *Priručnog lista* bili su zamišljeni prije svega kao publikacije posvećene pedagoškim temama i nastavnom programu.

Prema uputama *Priručnog lista* okupljanje Ustaške uzdanice trebalo se odvijati svakoga tjedna i trajati oko dva sata, a program toga okupljanja uključivao je po pola sata: (1) predavanja, deklamacija, pjevanja, čitanja, filmova, projekcija; (2) vojničke prednaobrazbe (pozdravljanje, stupanje); (3) ritmičke ili proste tjelovježbe i (4) igre. U programu skoro svakog predviđenog termina važnu je ulogu igrao časopis *Ustaška uzdanica*, koji se koristio kao pomoćno sredstvo u sklopu prvog dijela okupljanja – primjerice:

Prvi sat: Čitanje iz listića „Ustaška uzdanica“ br. 1, članak: „Djeca za Poglavnika i Hrvatsku“. Dužnostnici neka ga razrade i govore o Poglavniku. Neka ga prikažu legendarno. (*Ustaška uzdanica: Priručni list za rad s Ustaškom uzdanicom*, 1/1941: 21)

Drugi sat: Čitanje iz listića „Ustaška uzdanica“ br. 1, pripovijest: „Drugovi“. Poslije toga neka djeca pjevaju koju pjesmu („Još Hrvatska ni propala“, „Prosto zrakom ptica leti“) itd. (Ibid.)

Kako je bilo obavezno da se svaki dužnosnik Ustaške uzdanice pretplati na *Priručni list*, tako je bilo obavezno da svako dijete dobije primjerak dječjeg časopisa. Raspačavanje časopisa bila je briga i dužnost tabornika, a komentar urednika svjedoči o tome kolika je društvena i politička važnost pridavana ovim dvjema tiskovinama:

Cijena listiću je 2 – Kune. Ako negdje sva djeca ne mogu platiti tu svotu, onda neka taborni zapovjednik nađe načina kako će pokriti pretplatu za listić, a da ga sva djeca dobiju. Za nehaj prema štivu, često puta nije krivo materijalno stanje, nego premala briga da se naše selo nauči čitati. Mi ga moramo prosvijetliti. Hrvatski narod mora postati najkulturniji narod Europe i zato počnimo odmah s djecom. To je ta nova generacija i neka se ona kulturno odgaja. (*Ustaška uzdanica: Priručni list za rad s Ustaškom uzdanicom*, 1/1941: 24)

Drugi broj *Priručnog lista* navodi da je uzor organiziranju omladine ustaški režim vidio u europskim zemljama, Njemačkoj i Italiji, te da u skladu s tim država preuzima u svoje ruke odgoj omladine:

U nekim državama u Europi ta organizacija omladine već cvate nekoliko godina, kao na pr. u Njemačkoj i Italiji, ona imade već svoju povijest, a u nekim državama je istom počelo okupljanje i organiziranje omladine, jer, bilo da su te države tek nedavno primile samostalnost kao Slovačka i Hrvatska, bilo da su istom sada uvidjele potrebu, da se omladina mora organizirati i da joj se mora dati novi odgoj, koji će ići za tim da stvori od mladeži onakove državljanke, kakove država sama želi. (*Ustaška uzdanica: Priručni list za rad s Ustaškom uzdanicom*, 1/1941: 25)

Iz svega navedenog proizlazi zaključak da časopis *Ustaška uzdanica* nije bio samo dječja publikacija poučno-zabavnog karaktera, nego su mu primarne namjene bile odgoj i oblikovanje „ideološki ispravnih“ najmlađih članova Ustaškog pokreta. Drugim riječima, *Ustaška uzdanica* je propagandni materijal namijenjen indoktrinaciji djece – svojom funkcijom i sadržajem usporediv s nacističkim propagandnim časopisima poput *Der Pimpf* (časopis za dječake) i *Das deutsche Mädel* (časopis za djevojčice).⁴ Budući da je, prvotno zamišljen kao dvotjednik, *Priručni list* realiziran u svega dva broja, čini se da se odgojno-obrazovni program NDH nije odvijao u skladu s planovima, zbog čega prvotno zamišljena obrazovna reforma nije provedena do kraja.

2. Urednička politika časopisa *Ustaška uzdanica*

Analiza uredničke politike časopisa provedena je nad tekstovima urednika publikacije, njegovim smjernicama i izjavama normativne naravi. Budući da je urednik Vinko Kos bio pisac i pjesnik čije je književno djelo doživjelo svojevrstnu revalorizaciju devedesetih godina u Hrvatskoj, naredno je poglavlje posvećeno prikazu dostupnih tumačenja njegove književne djelatnosti, uz dodatne informacije o radu u *Ustaškoj uzdanici* te filozofiji odgoja koju je propagirao.

Usporedbom uredničkih uputa i sadržaja časopisa utvrđen je nerazmjer: uredničke upute malokad su eksplicitne, dok je sadržaj časopisa dosljedan i jednostran u veličanju ustaškog režima. Iz tog su razloga uz uredničke komentare analizi uredničke politike časopisa podvrgnuti njegov (para)tekst te jezična obilježja, koji također, više ili manje izravno, komuniciraju uredničke intencije.

⁴ Podaci o nacističkim propagandnim časopisima *Der Pimpf* i *Das deutsche Mädel* dostupni su na adresama: <<http://research.calvin.edu/german-propaganda-archive/pimpf.htm>> i <<http://research.calvin.edu/german-propaganda-archive/maedel.htm>> 21. 1. 2018.

2.1. Filozofija odgoja Vinka Kosa

Vinko Kos, urednik časopisa *Ustaška uzdanica*, hrvatski je pjesnik rođen 1914. godine. Između ostalog Kos je pisao književnost za djecu, koju je stvarao pod pseudonimom Čika Nika ili Čiča Nika. Bio je književno aktivan do 1945. godine, kada je osuđen u sudskom postupku *Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u kategoriji ratnog zločina kulturne suradnje s okupatorom* (Mikulaco 2011: 319). Točan datum i mjesto njegove smrti nisu poznati.

Povjesničar Daniel Mikulaco u svojoj studiji o književnom stvaralaštvu Vinka Kosa navodi da kritički prilozi toga perioda ukazuju na onodobnu „popularnost Kosova djela“ (Ibid: 321).⁵ Nakon Drugog svjetskog rata njegova poezija nije bila službeno zabranjena, ali se njegovo ime i djelo u hrvatskoj književnosti ne spominju sve do devedesetih godina, kada se pojavljuju nova izdanja njegovih zbirki i kada biva uvršten u *Povijest hrvatske književnosti* Dubravka Jelčića iz 1997. godine (Ibid: 318). Nadalje, u izdanju Matice hrvatske objavljena je zbirka Kosovih sabranih djela *Pjesme* (Bartolić 1997),⁶ a njegovo stvaralaštvo nalazi svoje mjesto i u zbirci eseja Branimira Donata *Društvo žrtvovanih hrvatskih pjesnika* (1998). Najpotpuniji pregled Kosova književnog stvaralaštva donose dva popratna teksta objavljena uz sabrana djela (Bartolić 1997 i Marčinko 1997), u kojima autori jednoglasno zaključuju da njegovo pjesništvo nije dobilo književno-znanstvenu interpretaciju.

Esej *Vinko Kos: izgubljeni lirski glas*, u kojem Donat promišlja analogije između Rilkea i Kosa, donosi pjesnikovu bibliografiju te nekoliko biografskih podataka. Između ostalog autor navodi da je Kos bio odgojitelj i jedan od utemeljitelja Dječjeg grada te da je obnašao dužnost šefa *Ustaške uzdanice*, na koncu zaključujući: „to znači da se bavio posve bezopasnim poslovima“ (Donat 1998: 85). Njegovu prešućenost u književnosti „titoističkog razdoblja“ Donat tumači kao okrutnu osvetu totalitarističkog sistema prema hrvatskoj književnosti, kao i činjenicom da je Kos nosio ustašku uniformu:

Postojala je možda još jedna krivnja, također bezopasne, gotovo puerilne naravi. Naš pjesnik bio je sitan rastom, nježna lirski duša, ali vjerojatno zbog nekih kompenza-

⁵ Kada je riječ o Kosovoj državnoj službi u NDH, Mikulaco navodi da je pjesnik njegovao principe „potpuno suvremene pedagogije zasnovane na kreativnosti i pažnji prema djetetu kao individui (subjektu)“ (Ibid: 324), ne spominjući pritom Kosov rad u časopisu *Ustaška uzdanica*, koji je trajao gotovo jednako dugo kao pjesnikova stvaralačka karijera.

⁶ Pored izdanja iz 90-ih, tiskana je u izdanju Edicije Božićević ilustrirana knjiga za djecu *Radosnice* (2015), u kojoj su okupljene pjesme iz ostavštine Vinka Kosa. Izdanje nije opremljeno podacima o autoru. Njegova je pjesma *Križni put I-XIV* uvrštena u izbor *Križni put: u stihovima hrvatskih pjesnika XX. stoljeća* (Lončarević 2010).

cijskih razloga dok je bio na čelu Uzdаницe nije sa sebe skidao ustašku uniformu, kao da nije posve vjerovao u svoju lirsku personalnost pa je na taj način, biva, kao želio dokazati da s njim nema šale. (Ibid: 86)

* * *

Budući da su dosadašnje rasprave o građanskoj ličnosti Vinka Kosa, njegovom djelovanju u kulturnom životu NDH i radu s djecom neujednačene i nepotpune, a katkad i tendenciozne, slijedi kratak prikaz njegove studije o odgoju djece, u kojoj iznosi svoje razumijevanje idealnog odgoja te uloge države u tom procesu.

U eseju pod naslovom *Filozofija odgoja* Kos navodi četiri vrline „koje ljude stvaraju vječitima“ (*Ustaška uzdanica: Priručni list za rad s Ustaškom uzdanicom*, 2/1942: 28), a koje se trebaju usaditi djeci odgojem:

Koje su to vrline, koje mi moramo usaditi u srca naše djece?

1. Poštenje u odnosu prema svakoj stvari i svakom čovjeku;
2. Hrabrost u obrani časti i svoga;
3. Nastojanje, da svaki postane uzvišeni čovjek, koji će znati svemu dati pravu cijenu, i koji će znati prema svemu zauzeti pravedan odnos;
4. Pripravnost i uvjerenje, da je lijep odlazak iz ovoga svijeta, ako smo stvorili nešto veliko, i ako smo živjeli za to. (Ibid.)

U nastavku Kos naglašava ulogu države u odgoju djece te zaključuje: „Odgoju moraju biti pred očima troje: radost, narod i čežnja za nečim višim i ljepšim. Samo tako odgojena omladina jamčit će za vječnost i besmrtnost svoga naroda“ (Ibid.).

Navedene pedagoške smjernice upućuju na to da je Kos kao urednik *Priručnog lista* i časopisa *Ustaška uzdanica* poticao podređivanje individualnih interesa djece interesima naroda. Urednički komentari zastupaju ideološke pozicije sukladno uputama iz *Priručnog lista*. Važnost dječje igre, nevinog djetinjstva, zabave, bezbrižnosti i osobnog razvoja u Kosovu viđenju ispravnog odgoja zamijenjena je dužnostima pojedinca prema narodu. Novi odgoj mladeži, kako ga predlaže *Priručni list*, prirodno odgovara zanosu „rada i stege“, „ratobornosti“ i „najsvetijeg i najsnažnijeg“ nacionalnog osjećaja koji će, u idealnoj projekciji, formirati „nepobjedive redove budućih boraca i branitelja domovine“ (usp. *Ustaška uzdanica: Priručni list za rad s Ustaškom uzdanicom*, 2/1942: 28).

U Kosovoj *Filozofiji odgoja* najizraženiji su motivi odgojno-obrazovne „stege“ i ispunjavanja „dužnosti“ prema narodu,⁷ koji se učestalo javljaju i u *Priručnom listu* te *Ustaškoj uzdanici*. Budući da je priprema djece za buduće dužnosti

⁷ Analizom časopisa *Student im Volk*, glasila Udruženja njemačkih studenata u Zagrebu namijenjenog njemačkim studentima u Jugoslaviji, Ivana Cvijović Javorina (2013: 441) propituje njegovu ulogu u etničkoj i ideološkoj mobilizaciji studenata te zaključuje da je u njemu dužnost bila ideološki najvažniji koncept.

prema narodu i zemlji od ranog djetinjstva obilježena podređivanjem njihovih individualnih interesa interesima zajednice, sadržaj časopisa ima ulogu u indoktrinaciji djece u procesu tadašnje ideološke i etničke te projicirane militarističke mobilizacije. Od implicitnog čitatelja⁸ *Ustaška uzdanica* očekuje poslušnost i izvršavanje dužnosti te pasivno prihvaćanje samo jedne interpretativne pozicije.

2.2. Analiza parateksta časopisa *Ustaška uzdanica*

Prvo sustavno razlaganje i definiciju parateksta donosi francuski teoretičar književnosti Gérard Genette krajem osamdesetih godina prošlog stoljeća. Prema njegovom tumačenju, književno djelo obično se sastoji od teksta okruženog autorovim imenom, naslovom, podnaslovima, predgovorima i ilustracijama. Ti elementi omogućuju „tekstu da postane knjiga i da bude ponuđen kao takav čitateljima ili, općenitije, publici“ (Genette 1997: 1).

[...] paratekst daje zračnu komoru [*airlock*] koja čitatelju pomaže da prođe bez velikih poteškoća s disanjem iz jednog svijeta u drugi, što je katkad delikatna operacija, pogotovo kad je drugi svijet izmišljen. Bivajući nepromjenjivim, tekst je sam po sebi nesposoban za prilagodbu promjenama u javnom prostoru i tokom vremena. Paratekst – fleksibilniji, svestraniji, uvijek prolazan zbog svoje tranzitivnosti – jest, kao što je i bio, instrument prilagodbe. (Genette 1997: 408)

Paratekst se sastoji od prostornih kategorija periteksta i epiteksta. Peritekst se određuje u odnosu prema knjizi – njegova je lokacija uz knjigu, a sačinjavaju ga naslovi, predgovori, pogovori, bilješke i naslovi poglavlja. Epitekst čine udaljene poruke locirane izvan knjige poput intervjua, razgovora, pisama i sl. (usp. Ibid: 4–5). Pošiljatelj paratekstualne poruke, ističe Genette, ne mora biti njezin proizvođač, ali po definiciji autor ili njegovi suradnici moraju prihvaćati odgovornost za nju da bi imala status parateksta. Premda je Genetteova studija zaokupljena tekstovima verbalnog karaktera, pojam parateksta danas ne podrazumijeva samo tekstove književnog karaktera, nego se njegovim pojmovnim aparatom koriste teoretičari drugih medija zainteresirani za šire shvaćen semiotički odnos teksta i znaka (Buljubašić 2017: 20). Naime, Genetteova studija ne uključuje tri prakse od iznimne važnosti za proučavanje parateksta, što sam autor priznaje u zaključku: prijevod, serijske publikacije i ilustracije (Genette 1997: 406-407).

Konvencije književnog, a u širem smislu tiskanog teksta – nazvane *paratekstovi* – nalaze se na pragu [*threshold*] između prakse izdavaštva i svijeta teksta.

⁸ Implicitni je čitatelj, prema Johnu Stephensu, krucijalna kategorija za razmatranje ideološkog utjecaja koji fikcija može imati na čitatelja: „Ideološka dimenzija ulazi u pregovore između čitatelja i teksta posebno kroz konstruiranu sferu ‘implicitnog čitatelja’ – uloge implicirane tekstem koja je ekvivalentna konvencionalnim socijalnim ulogama u stvarnom svijetu.“ (Stephens 1992: 80)

Funkcionalni aspekt parateksta koji će u ovoj analizi biti uzet u obzir jest ilokucijska snaga njegove poruke, budući da paratekst ne sadrži samo informaciju, nego i intenciju te autorovu/izdavačevu interpretaciju, njegovu odluku, savjet, pa čak i zapovijed o načinu čitanja teksta. On može biti obvezujuć i imati performativnu moć (usp. Ibid: 10–11). Genettea ovo dovodi do sljedećeg zaključka:

[...] paratekst je u svim svojim oblicima diskurs koji je fundamentalno heteronom, pomoćan, i posvećen službi nečemu drugom osim samome sebi, što konstituira njegov *raison d'être*. To drugo jest tekst. (Ibid: 12)

Paratekst časopisa *Ustaška uzdanica* podređen je, dakle, tekstu časopisa bez obzira na književni, estetski i ideološki angažman njegovog urednika te se može jasno odvojiti od ostalih poetskih poruka u časopisu. Jednako se tako može ispitati njegova ilokucijska snaga. Upute iz *Priručnog vodiča*, dakle iz epiteksta, (današnjem) čitatelju i proučavatelju časopisa nude podatke o povijesnom kontekstu i namjeri časopisa koji, pretpostavljamo, nisu bili dostupni čitateljima – pripadnicima Ustaške uzdanice.

Peritekst *Ustaške uzdanice* podvrgnut analizi u ovome radu sastoji se od vanjskih i unutarnjih korica časopisa, koje sadrže sljedeće podatke: (1) *Naslovnica 1* – prednja korica: naslov časopisa, ilustracija ili fotografija, cijena, broj serijske publikacije; (2) *Naslovnica 2* i/ili *Naslovnica 3* – prva unutrašnja i posljednja unutrašnja stranica: urednički komentar ili uvod, ime urednika časopisa, *impressum* časopisa (vrijeme i mjesto izdanja, izdavač, adresa izdavača, broj tiskanih primjeraka); (3) *Naslovnica 4* – stražnja korica: ilustracija, citat ili pjesma.

Naslov na prednjoj korici (*Naslovnica 1*) izravno upućuje na publiku kojoj je časopis namijenjen, a samim time i na njegov sadržaj – književnost za djecu od 7 do 11 godina. Naslovna ilustracija također ukazuje na čitateljsku publiku, a zajedno s naslovom izravno označava da je riječ o ustaškoj publikaciji.

Primjerice, prvi i drugi broj časopisa prikazuju dječaka i djevojčicu odjevene u uniformu Ustaške uzdanice (vidi Priloge: Slika 1 i Slika 2).⁹ Iz ovog je primjera razvidno da su djeca u NDH bila važne propagandne mete te da ih je ustaški režim na različite načine poticao da aktivno participiraju u stvaranju nacionalnog ideala.

Da nije riječ samo o vanjskim obilježjima (poput odjeće), svjedoče naslovnice koje sugeriraju dužnost prema ustaškom pokretu i ljubav prema Poglavniku. Djeca na jednoj fotografiji drže visoko podignutu desnu ruku u znak pozdrava i iskazivanja odanosti Poglavniku. Na drugoj je fotografiji Poglavnik u službenoj odori okružen djecom, čime se istovremeno sugeriraju njegov autoritet i njegova pristupačnost, budući da je na slici nasmiješen i prijateljski raspoložen. Osim na prednjoj korici, fotografija Poglavnika u krupnom kadru pojavljuje se

⁹ Slike se nalaze u Prilozima na kraju zbornika.

i u unutrašnjosti časopisa te *Priručnog lista*, kao dio onovremenog programa promicanja kulta ličnosti Ante Pavelića.

Analizirajući Poglavnikov lik primjenom Weberova koncepta karizme, povjesničar Goran Miljan (2013: 126–127) ističe da je „nemoguće odbaciti karizmu kao jedan od sastavnih dijelova analize fašističkih pokreta/režima“ te da karizma za razliku od kulta ličnosti nastaje spontano. Analizirajući kako su državne vlasti od Pavelićevih sljedbenika očekivale slijepu poslušnost i pokoravanje Poglavnikovim idejama, autor zaključuje: „Odvajanje pojedinca od mogućnosti da sam upravlja svojim životom zasigurno predstavlja jedan od najradikalnijih elemenata unutar ustaške organizacije/pokreta“ (Ibid: 133–134). Lik Poglavnika, tumači dalje Miljan, „postaje sveobuhvatan i sveprisutan“ (Ibid: 140–141) te on u ustaškim publikacijama nije samo vođa koji vodi narod:

Naprotiv, *Poglavnik* je ocrtavan kao mistična osoba, kao duh, kao utjelovljenje hrvatstva, hrvatske rase, osnivač pokreta, te ono najvažnije, nositelj i jedini čuvar konačno ostvarene hrvatske nezavisnosti. Dakle, njegov lik i djelo spojeni su u jedno, kako s državom, tako i s narodom. (Ibid: 141)

Unutar ustaškog režima Pavelićeva se karizma nastojala pokazati sveprisutnom i u svakodnevnom životu, pa su „brojni zakonski akti određivali ponašanje i svrhu slavljenja Poglavnikova lika i djela“ (Ibid: 142). Tako i časopis *Ustaška uzdanica* fotografijom Poglavnika ističe njegovu sveprisutnost te ga veliča prigodnim sadržajima povodom proslave njegova imendana.

Idući važan motiv ustaške propagande na naslovnicaма *Ustaške uzdanice* folklorni su sadržaji i prizori iz seoskog života. Povjesničarka Ivana Cvijović Javorina navodi da su „korištenje seljačkih običaja i folklorističke simbolike“ bila sredstva nacističke propagande jer su u tom periodu „oživjele pseudoromantičarske predodžbe o seljaštvu kao ‘korijenu narodnog stabla’“ (Cvijović Javorina 2013: 443).

Prva i posljednja unutrašnja stranica časopisa (*Naslovnica 2 i 3*) sadrže *impressum*, urednikove komentare u rubrici *Iz uredništva* te obavijesti uprave. Iako su mjestimice anonimni, urednikove komentare najčešće potpisuje Vinko Kos. Urednički komentari upućeni su starijim i mlađim suradnicima časopisa, a uglavnom su normativnog karaktera – sugeriraju što je prihvatljivo, a što neprihvatljivo za časopis. Komentari su nerijetko upućeni konkretnim osobama prozvanim imenom i prezimenom ili inicijalima – najčešće autorima čiji rad nije prihvaćen za objavljivanje u časopisu. Indikativno je da uredništvo časopisa nikada izrijeком ne navodi da dječji radovi trebaju veličati lik i djelo Poglavnika ili ustaški režim da bi bili objavljeni u časopisu – a gotovo su svi prilozi suradnika posvećeni upravo Poglavniku, ustaškoj ikonografiji i domoljublju. Prihvatljivi modeli pisanja očigledno nisu bili eksplicitirani uredničkim uputama i

komentarima, nego su, pretpostavljamo, bili eksplicirani u neposrednom radu u Ustaškom uzdanicom.

Stražnja korica časopisa (*Naslovnica 4*) uglavnom sadrži ilustraciju i pjesmu, a na njoj se nikad ne pojavljuje Poglavnikova fotografija.

2.3. Dječja književnost i ideologija

Sadržaj časopisa *Ustaška uzdanica* u najvećoj se mjeri sastojao od književnih tekstova, koji se mogu klasificirati s obzirom na kriterij autora: (1) prozni i pjesnički prilozi domaćih autora; (2) prozni i pjesnički prilozi stranih autora u prijevodu; (3) prozni i pjesnički amaterski radovi (npr. prilozi prosvjetnih radnika i dječji radovi čitatelja). Ove tri kategorije mogu se nadalje podijeliti na tekstove potpisane punim imenom ili pseudonimom autora te na nepotpisane tekstove anonimnih autora. U časopis su ulazili tekstovi različitih vrsta i žanrova (pejzažna i lirska poezija, rodoljubna i domoljubna poezija, dramski tekstovi, kratke prozne vrste, kratke priče, putopisi) te tekstovi različitog porijekla (umjetnički tekstovi, narodne priče i bajke). Budući da ovaj časopis zabavnog, edukativnog i propagandnog karaktera kvantitetom književnih priloga naglašava ulogu književnosti u obrazovanju pripadnika Ustaške uzdanice, u nastavku poglavlja preispituje se odnos ideologije i dječje književnosti te se razmatra interpretativna pozicija koju zastupa časopis *Ustaška uzdanica*.

Language and Ideology in Children's Fiction, studija Johna Stephensa posvećena ideološkim implikacijama u fikciji proizvedenoj za djecu, utemeljena je na premisi da dječja fikcija pripada kulturnim praksama čija je svrha socijalizacija ciljane publike:

Pisanje za djecu je obično svrhovito, njegova je namjera da kod dječjeg čitatelja njeguje pozitivnu apercipciju sociokulturnih vrijednosti koje su, pretpostavlja se, zajedničke autoru i publici. (Stephens 1992: 3)

Raspravljajući o odnosu ideologije i dječjih knjiga, autori Robyn McCallum i John Stephens u tekstu *Ideology and Children's Books* naglašavaju da nijedna knjiga nije oslobođena ideoloških implikacija. Temeljna pretpostavka autora glasi da su svi aspekti tekstualnog diskursa oblikovani ideologijom – shvaćenom u neutralnom značenju pojma ideologije kao sustava vjerovanja koje društvo dijeli i koristi.¹⁰

¹⁰ Teun A. van Dijk određuje ideologiju neutralnim terminom za razliku od markističkih i antimarkističkih koncepcija ideologije kao „lažne svijesti“: „Ideologije mogu biti ‘dobre’ ili ‘loše’ ovisno o posljedicama socijalnih praksi utemeljenih na njima. [...] Ideologije tako mogu služiti uspostavljanju ili održavanju socijalne dominacije, kao i organizaciji neslaganja i suprotstavljanja“ (Van Dijk 2001: 14).

U tekstovima za djecu ideologija može biti više ili manje vidljiva, a ona u njima ima dvije funkcije:

Prva od njih je društvena uloga definiranja i održavanja grupnih vrijednosti (tekstualno vidljivo u pretpostavci da pisac i podrazumijevani čitatelj dijele zajedničko razumijevanje vrijednosti), a druga je kognitivna funkcija pružanja smislene organizacije društvenih stavova i veza koji čine pripovjedne zaplete. (McCallum i Stephens 2011: 360)

Premda pojam ideologije može imati negativne konotacije, McCallum i Stephens je koriste kao pojam koji obuhvaća društvene i kognitivne funkcije, ističući da je ona najsnažnija u knjigama i tekstovima koji reproduciraju vjerovanja i pretpostavke kojih autor i čitatelj najvećim dijelom nisu svjesni.

U skladu s opisom implicitne prisutnosti ideologije u dječjim knjigama koje dvoje autora navode, ustaška ideologija u časopisu *Ustaška uzdanica* nije prisutna eksplicitno – u njemu se modeli prihvatljivog ljudskog ponašanja, osobnosti, odnosa i društvene organizacije prezentiraju na netransparentan način: prihvatljivo ponašanje posreduje se najčešće ilustracijama i poetskim porukama. U časopisu izostaju eksplicitne upute u vidu iznošenja jezičnih savjeta, kao i upute za pisanje radova posvećenih veličanju ustaškog režima/pokreta i lika Ante Pavelića. Ova je tematska okosnica posebno indikativna zbog toga što su pjesme i prozni radovi djece (ujedno i čitateljske publike časopisa) te pjesme učitelja i učiteljica (pedagoškog kadra koji je sudjelovao o obrazovanju) najvećim dijelom domoljubnog karaktera (Slika 7).

Budući da je riječ o čitateljskoj publici, njihovi radovi su pokazatelji kakav je bio utjecaj odgoja na pripadnike Ustaške uzdanice i kakav je tip kreativnosti kod djece časopis poticao. Iako časopis nije otvoreno promovirao pisanje pjesama određene tematike, u uredničkim je komentarima jasno prisutna ideja da je publiciranje pjesme ili proznog rada bila svojevrsna nagrada za književni talent. Implicitno je jasno, sudeći po sadržaju objavljenih pjesama, da su kreativnost i individualnost trebale biti podređene interesima državno-birokratskog aparata te da je časopis njegovao pozitivnu percepciju sociokulturnih vrijednosti ustaškog režima.

2.4. Odrzi jezične politike NDH u časopisu *Ustaška uzdanica*

Nezavisna Država Hrvatska imala je vrlo razvijeno jezično zakonodavstvo. Njezina represivna jezična politika bila je odraz represivne državne ideologije, a začeci joj se naziru u prethodnom desetljeću, 30-ih godina 20. stoljeća, kada se uslijed srpsko-hrvatskih političkih sukoba u sklopu Kraljevine SHS intenziviraju nacionalističke tendencije u hrvatskoj znanosti i kulturi. Svega osam dana nakon

osnivanja NDH (10. travnja 1941.), države zasnovane na rasnoj i nacionalističkoj ideologiji, donesen je prvi jezični propis, prema kojemu se „tudjice imaju izbjegavati svagdje, gdje god je to samo moguće, zamjenjivati hrvatskim narodnim izrazima“ (*Zakonska odredba o izricanju osuda, o nazivima sudova i o upotrebi čistoga hrvatskog jezika kod sudova*, *Narodne novine*, 5/1941: čl. 4). Poslije tjedan dana donesena je *Zakonska odredba o zabrani ćirilice*, a njoj slijede brojni drugi jezični zakoni.

Glavna obilježja i ciljevi jezične politike u NDH bili su direktivnost, uvođenje korijenskog pravopisa, rigidni purizam te strogi jezični i pravopisni nadzor. Direktivni model jezične politike u NDH ostvarivan je institucionalno, posredstvom stručnog tijela državne uprave pod nazivom Hrvatski državni ured za jezik (HDUJ), a jezična je politika određivana i provedena propisima jezičnog zakonodavstva (Samardžija 2008: 35). Glavni zadaci HDUJ-a bili su: izrada novoga pravopisa; jezična *promičba* (davanje službenih jezičnih savjeta); odgovaranje na pitanja pravnim osobama i tijelima u vezi s jezičnim pitanjima te jezični i pravopisni pregled rukopisa prije objavljivanja (Ibid: 36). Ova se institucija za vrijeme svojega djelovanja suočavala s brojnim problemima. Primjerice, od oko 7 milijuna stanovnika koji su živjeli u NDH svega je 58% bilo pismeno. Nadalje, nisu svi dijelovi hrvatske jezične zajednice bili obuhvaćeni propisima jezične politike NDH, a i sami su govornici nerijetko pružali otpor promjenama svojih jezičnih i pravopisnih navika. Posebno je problematično mjesto jezične politike NDH predstavljao pravopis: dok su se stručnjaci zalagali za očuvanje tradicionalnog hrvatskog pravopisa, predstavnici vlasti inzistirali su na uvođenju korijenskog pravopisa, što je na koncu i provedeno temeljem *Zakonske odredbe o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i o pravopisu* (kolovoz, 1941.), ključnog dokumenta ustaške jezične politike. Iako je u tom propisu stajalo da se „na hrvatskom jeziku ima pisati po korienskom, a ne po zvučnom pravopisu“ (*Narodne novine*, 102/1941: čl. 7), nije postojao odgovarajući priručnik, što je u praksi rezultiralo pravopisnim kaosom. Ubrzo se u škole uvodi privremeni priručnik *Koriensko pisanje* Bratoljuba Klaića, a od 1. siječnja 1943. zabranjuje se upotreba bilo kakvog drugog pravopisa. Od iste je godine u upotrebi, kao privremeno rješenje, prerađeno izdanje gramatike Josipa Florschütza iz 1905. godine (Ibid: 55, 70). Što se tiče leksičke norme, HDUJ se bavio čišćenjem stranih elemenata u jeziku i njihovom zamjenom (Jarošević 2012: 52–53). Nepoželjne leksičke jedinice supstituirale su se oživljenicama, neologizmima, novoznačnicama (postojeći leksemi proširenog značenja) i kalkovima. Iako je jedan od prioriteta jezične politike NDH bilo objavljivanje rječnika izrađenog na temelju jezika suvremene hrvatske književnosti, on na koncu nikada nije dovršen.

U ovome dijelu rada cilj nam je utvrditi u kojoj se mjeri i na koji način jezična politika NDH odrazila na jezična obilježja dječjeg časopisa *Ustaška uzdanica*. Analiza svih objavljenih brojeva pokazala je sljedeće:

(1) U časopisu izostaje bilo kakav oblik eksplicitnog provođenja/promoviranja jezične politike, iznošenja jezičnih stavova ili jezičnih savjeta. Štoviše, u sve četiri godine njegova izlaženja nije objavljen nijedan tekst o (hrvatskom) jeziku.

(2) U časopisu se u svega dva navrata pojavljuje urednički komentar vezan za jezik. Prvi takav komentar, koji se odnosi na novo uvedenu prevoditeljsku djelatnost s bugarskog na hrvatski jezik, potpisuje glavni urednik časopisa Vinko Kos: „[...] češće donosimo prievode pripoviesti iztaknutih bugarskih pisaca [...]“ zbog „što većeg zbližavanja i upoznavanja bratskih naroda, bugarskog i hrvatskog, na prosvjetnom polju“. Urednik nadalje navodi kako je „za prevodjenje priča bugarskih pisaca zaslužan prof. Joza Živković, koji je inače poznat kao prevodilac s bugarskoga na hrvatski“ (*Ustaška uzdanica*, 2/1942: 27). U istom se komentaru spominje kako se u časopisu iz istih razloga sve češće objavljuju i djela iz slovačke i ukrajinske književnosti.

Drugi urednički komentar vezan za jezik tiče se objavljivanja dijalektalnih tekstova. Inače, odnos NDH prema tome pitanju propisan je *Zakonskom odredbom o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i o pravopisu*: „Na književnim djelima napisanim na bilo kojem narječju ili govoru ima se na iztaknutom mjestu označiti, da je napisano na odnosnom narječju“ (*Narodne novine*, 59/1942). Međutim, u NDH nije bilo jedinstvenog stava o dijalektalnoj književnosti – dok su je jedni zagovarali i pisali, drugi su bili protiv nje (Lasić 1989: 187). U časopisu *Ustaška uzdanica* nisu objavljivani dijalektalni tekstovi. Štoviše, u slučajevima kada su suradnici i čitatelji slali svoje uratke napisane na svojem lokalnom govoru,¹¹ uredništvo je uz odbijenicu upravo to navodilo kao razlog neobjavljivanja: npr. „Pjesma Zagreb-gradu ne će ući, jer izbjegavamo donošenje gradiva na narječjima“ (*Ustaška uzdanica*, 1/1941: 31).

(3) *Ustaška uzdanica* prelazi na korijenski pravopis u božićnom broju 1942. godine (8-9/1942), uoči stupanja na snagu zabrane upotrebe bilo kojeg drugog pravopisa. Prije toga tekstovi su bili pisani u skladu s tradicionalnim, fonetsko-fonološkim pravopisom. Promjena pravopisa nije popraćena nikakvim uredničkim komentarom. U časopisu su se poštivala pravila koja je nalagalo aktualno jezično zakonodavstvo. Osim do korijenskog pravopisa, držalo se i do upotrebe preporučenih leksičkih rješenja umjesto posuđenica (npr. *brzoglas*, *munjovoz*, *samovoz*). Čini se da su stariji tekstovi objavljeni u časopisu naknadno prilagođavani, dok su novi tekstovi (prilozi čitatelja, suradnika i prevoditelja) izvorno pisani u skladu sa zadanim jezičnim propisima.

(4) Poštuje se uputa o upotrebi pozdrava *Za dom spremni!*, s kojim završavaju svi urednički komentari te pojedini tekstovi u časopisu. Naime, u NDH je upotreba ustaškog pozdrava nametana u svim oblicima javne i privatne komunikacije.

¹¹ Sâm urednik Vinko Kos pisao je dijalektalnu poeziju (usp. Bartolić 1997: 215-240).

3. Zaključak

Interpretativna pozicija koju je časopis *Ustaška uzdanica* zastupao bila je eksplicirana u *Priručnom listu* i uredničkim komentarima prisutnim u paratekstu časopisa u formi urednikovih komentara i savjeta te ilustracija. Propagirano veličanje ustaškog režima, lika Ante Pavelića i socio-kulturnih vrijednosti NDH imalo je za krajnji cilj ideološku i etničku (a u krajnjem smislu i vojnu) mobilizaciju djece najmlađeg školskog uzrasta, koja bi svoje interese trebala podrediti državnim idealima.

Nastojale smo u kratkim crtama opisati dječji časopis *Ustaška uzdanica* te iznijeti podatke o njegovoj ciljanoj čitateljskoj publici i funkcijama u radu s najmlađim pripadnicima ustaškog režima. Središnji dio rada, posvećen analizi uredničke politike, donosi podatke o uredniku časopisa Vinku Kosu i njegovom razumijevanju odgoja. Analizom parateksta časopisa nastojale smo prikazati na koje je načine časopis njegovao i poticao pozitivnu percepciju političkih i kulturnih vrijednosti države, te kako se to u konačnici odražavalo na sadržaj i jezik književnih djela čitateljske publike časopisa, koja i sama postaju sredstva ustaške propagande. Istraživanje je na koncu pokazalo da je ova publikacija u mnogočemu srodna onovremenim propagandnim i odgojno-obrazovnim nacističkim publikacijama za djecu i omladinu.

IZVORI

Ustaška uzdanica. Ur. Vinko Kos. Zagreb: Odio za promičbu Ustaške Mladeži, 1 (1941) – 2 (1945).

Ustaška uzdanica: priručni list za rad s Ustaškom Uzdanicom namijenjen svim dužnostnicima Ustaške uzdanice. Ur. Vinko Kos. Zagreb: Odio za promičbu Ustaške Mladeži, 1 (1941) – 2 (1942).

LITERATURA

Bartolić, Zvonimir (ur.). *Pjesme*. Čakovec: Matica hrvatska, 1997.

Bartolić, Zvonimir. „Pjesnik slomljena pera i neznana groba“. *Pjesme*. Ur. Zvonimir Bartolić. Čakovec: Matica hrvatska, 1997. 215–240.

Buljubašić, Ivana. „Pojam parateksta Gérarda Genettea u okviru suvremene naratologije“. *Anafora: časopis za znanost o književnosti* 4 (2017): 15–34.

Cvijović Javorina, Ivana. „Student im volk: ‘Tko nije s nama, taj je protiv nas!’“. *Intelektualci i rat 1939.–1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012*. Ur. Drago Roksanđić i Ivana Cvijović Javorina. Zagreb: FF Press, 2013. 427–458.

Donat, Branimir. „Vinko Kos: izgubljeni lirski glas“. *Društvo žrtvovanih hrvatskih pjesnika*. Zagreb: Dora Krupićeva, 1998. 75–90.

Gérard Genette. *Paratexts: threshold of interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Jarošević, Henrik. *Prilozi istoriji srpskohrvatskog jezika*. Beograd: Alma, 2012.

Kos, Vinko. *Radosnice*. Zagreb: Edicija Božićević, 2015.

“KOS, Vinko.” *Hrvatska enciklopedija*. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33293>> 18. 1. 2018.

Lasić, Stanko. „Miroslav Krleža i Nezavisna Država Hrvatska (10. 4. 1941. – 8. 5. 1945.)“. *Krležologija ili povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži knjiga 3*. Zagreb: Globus, 1989.

Macut, Petar. „Julije Makanec kao duhovni odgojitelj Ustaške mladeži“. *Intelektualci i rat 1939. – 1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2012, 1. dio*. Ur. Drago Rokсандić i Ivana Cvijović Javorina. Zagreb: FF-press, 2012. 147–161.

Marčinko, Mato. „Život i pjesničko djelo Vinka Kosa“. *Pjesme*. Ur. Zvonimir Bartolić. Čakovec: Matica hrvatska, 1997. 241–254.

Matković, Hrvoje. *Povijest Nezavisne države Hrvatske*. Zagreb: Naklada Pavičić, 2002.

McCallum, Robyn i John Stephens. „Ideology and Children’s Books“. *Handbook of Research on Children’s and Young Adult Literature*. Ur. Shelby Wolf i dr. New York: Routledge, 2001. 359–371.

Mikulaco, Daniel. „O pjesništvu Vinka Kosa (iz nepoznate rukopisne ostavštine)“. *Bogoslovska smotra* 81 (2011): 317–350.

Miljan, Goran. „‘Karizmatični’ Poglavnik? Poglavnik i formiranje karizmatске zajednice – primjena i korisnost Weberova koncepta karizme. *Historijski Zbornik* 1 (2013): 121–149.

“ORŠANIĆ, Ivan.” *Hrvatska enciklopedija*. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=45599>> 18. 1. 2018.

Samardžija, Marko. *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u NDH*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2008.

Stephens, John. *Language and Ideology in Children’s Fiction*. Harlow: Pearson Education Limited, 1992.

Van Dijk, Teun A. (2001). „Discourse, Ideology and Context“. *Folia Linguistica* XXXV/1-2 (2001): 11–40.

Sanja ŠAKIĆ i Virna KARLIĆ

“AN AGE OF ORDER, DISCIPLINE AND HONESTY”:
THE EDITORIAL POLITICS OF THE CHILDREN’S MAGAZINE
USTAŠKA UZDANICA (HOPE OF THE USTASHA, 1941. – 1945.)

Summary: This paper deals with *Ustaška uzdanica*, a children’s magazine from the period of the Independent State of Croatia (1941-1945). This publication was intended for children aged 7-11. The introductory chapters state the basic information regarding the journal and its target reading group – the members of “Ustaša Youth” youngest age group (*vod*), a part of the Ustaša movement. The central part of the paper is devoted to an analysis of the journal’s editorial politics, with an accent on the representation and the depiction types of ideological, propaganda content. Particular attention was devoted to the activities of the editor-in-chief Vinko Kos and his educational philosophy, as well as an analysis of *Ustaška uzdanica*’s paratext. Moreover, the paper re-examines the influence of the Independent State of Croatia’s official linguistic politics on the journal’s vocabulary. The final chapter lists some conclusions and proposals for further research.

Key words: children’s periodical, ideology, paratext, linguistic politics, Independent State of Croatia, *Ustaška uzdanica*, Vinko Kos

IV

**Дечја периодика социјалистичке
Југославије и процват издаваштва за децу**

Sanja PETROVIĆ TODOSIJEVIĆ
Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd

050.488-057.874(497.1)"1945/1960"
36.014.3(497.1)"1953/1958"
оригинални научни рад

SLIKA OCA U JUGOSLOVENSKIM ČASOPISIMA ZA DECU OD KRAJA DRUGOG SVETSKOG RATA DO KRAJA PEDESETIH GODINA 20. VEKA¹

Apstrakt: Rad na temu „Slika oca u jugoslovenskim časopisima za decu od kraja Drugog svetskog rata do šezdesetih godina 20. veka“ predstavlja pokušaj da se odgovori na pitanje – Na koji se način u Jugoslaviji posle okončanja najvećeg sukoba u kolektivnoj svesti ljudi pozicionirala slika oca u pionirskoj, ali i drugoj štampi? Polazeći od pretpostavke da je profilisanje slike oca u javnom prostoru u direktnoj vezi sa pozicioniranjem slike deteta i detinjstva, pokazaće se na koji način je definisanje nove politike obrazovanja i vaspitanja krajem četrdesetih godina 20. veka, kao i sprovođenje velike školske reforme u periodu od 1953. do 1958. godine, doprinelo otkrivanju „novog detinjstva“, ali i redefinisaniu odnosa među svim članovima porodice pa i između oca i deteta.

Ključne reči: otac, detinjstvo, porodica, Drugi svetski rat, Treći plenum Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, nova politika obrazovanja i vaspitanja, „srećno detinjstvo“, Opšti zakon o školstvu, pionirska štampa

Na „pramcu porodice“

„Kao figura na pramcu porodice i civilnog društva, otac je stasom nadvisio istoriju privatnog života“, napisao je Mišel Pero u *Istoriji privatnog života. Od Francuske revolucije do Prvog svetskog rata* (Перо, „Лица и улоге“, 2003: 95). Iako se smatra da je Francuska revolucija u velikoj meri „razbaštinila“ oca, ukidajući mu vlast nad punoletnom decom, ograničavajući pravo kažnjavanja itd., što je

---

* uransp@gmail.com

¹ Članak je rezultat rada na projektu *Tradicija i transformacija – istorijsko nasleđe i nacionalni identitet u Srbiji u 20. veku* (No 47019), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

doprinelo tome da se razviju teze koje doprinose razumevanju Revolucije kao one koja je ubila oca (Перо, „Лица и улоге“, 2003: 96–97), значајно је питање – Да ли је модернизација повећала женску власт (Перо, „Лица и улоге“, 2003: 217)? – а онда и – Да ли је модернизација допринела већој participацији оца у процесу образовања и васпитања деце?

У поређењу са раним новим веком у 19. веку породица односно кућа није више свеобухватан мушки простор. Zahvaljujući пре свега Индуријској револуцији долази до одвајања радног од приватног простора. Другим речима, мушкарци који су раније, уз значајну асистенцију жена, радили код својих кућа, сада почињу да иду на посао док жене престaju да раде. Volfgang Šmale је приметио да је „poslovni svet 19. stoleća водио ка све већем одвајању од посла и домаћинства, тј. породице – не само код мушкарaca, али посебно код њих. Ово одвајање ишло је наредо с једним снажнијим раздвајањем мушких и женских подручја рада. Све већи број мушкарaca радио је изван сопственог домаћинства. Bitи отац или супруг било је подређено друкчијем вremenskom ритму. У зависности од друштвеног staleжа, све већи број мушкарaca морао је да и по више месеци у сезони буде раздвојен од своје породице“ (Шмале 2011: 216). За Шmaleа „ова подела рада преко дана изван домаћинства и на породичан живот ујутру, увече, викendom, postaje „normalна“, ако те дане и delove дана очеви нису предвидели за састанке са другим мушкарцима“ (Шмале 2011: 217). На тај начин су очева овлашћења postала двоstrука. „У простору јавног он је потпуни господар. Једини ужива политичка права... Очева овлашћења су и домаће природе... Он је, пре свега, господар помоћу новца... Bitне одлуке donosi отац... Исто важи за одлуке о школовању, нарочито ако је реч о сину, као и за брачне veze“ (Перо, „Лица и улоге“, 2003: 96–97). Иако често ван куће, отац је и у нjoj био господар: „Има свој простор: за пушење и за билијар, где се мушкарци повлаче на разговор после mondenske večере; библиотеку, пошто су књиге – и bibliografija – и даље мушка посла; kancelariју, у коју деца улазе само дрhteћи“ (Перо, „Лица и улоге“, 2003: 101–102). Као апсолутни vладар spoljnјег и unutrašnjег sveta отац је имао кључну улогу у процесу улaska deteta и у породицу и у друштво. Joш у 19. веку ulazак deteta у породицу и друштво се није дешавао чином рођења deteta, јер је рођење било у директној vezi са poroђајем жене. Poroђај је smатран строго женским и приватним чином. Dete је ulazило и у породицу и у друштво чином пријављивања у општини и давањем имена, dakле чином који је био neodвојив од улоге оца у јавном простору. Poшто је дете dobјило име, односно презиме, од оца podrazumeвало се да оно ocу и pripada (Перо, „Лица и улоге“, 2003: 121).

Poražavajuće слике stradanја dece у Prvom, а онда и у Другом svetskom ratу у актима директног terora, koncentracionim logorima смрти, али и на другим mestима doprinele су, између осталог, iznenadној и neočekivanoј emancipацији dece као друштвене групе у godinama после Другог svetskog rata. Spozнаја о

načinima i stepenu stradanja dece u Drugom svetskom ratu doprinela je ne samo afirmaciji dijaloga o zaštiti dečijih života, prepoznavanju i definisanju dečijih prava već i novom otkrivanju detinjstva. Wolfgang Šmale smatra da je posle Prvog, a posebno posle Drugog svetskog rata retorika „oslobađanja“ bila prožeta atributima muškosti. Prenaglašeno insistiranje na atributima muškosti, prema Šmaleu, posledica su krize muškosti izazvane posledicama Drugog svetskog rata, kao što su: dva miliona ratnih zarobljenika, prisilnih radnika i kolaboracionista. Šmale se slaže sa onim teoretičarima koji su povlačenje muškaraca iz centra ka margini društvenih i političkih zbivanja tumačili kao direktnu posledicu krize muškosti izazvane saznanjem da, tokom Drugog svetskog rata, milioni muškaraca nisu ispunjavali svoju patriotsku dužnost (Шmale 2011: 252).

Smela Šmaleova teza mora se dopuniti ukazivanjem na niz drugih faktora koji su doprineli tome da, nakon okončanja najvećeg sukoba u kolektivnom pamćenju ljudi, dođe do značajne preraspodele moći među različitim društvenim grupama. U godinama posle Drugog svetskog rata staranje o deci kao društvenoj grupi moralo je biti usklađeno sa dva ključna principa na kojima je počivao „novi svet“. Upravo će ove dve ideje, dakle ideja o uspostavljanju jedinstvenog sistema vrednosti, koji će počivati na antifašističkom nasleđu, ali i ideja o međusobnoj koegzistenciji dojučerašnjih neprijatelja i u Hladnom ratu zavađenih strana, postati temelji Organizacije ujedinjenih nacija, koja će preko svoje Agencije za obrazovanje, nauku i kulturu ili Uneska (United Nations Educational Scientific and Cultural Organization) osnovane već 4. novembra 1946. godine (Janev 2004: 90), odigrati jednu od ključnih uloga u realizaciji nekih od segmenata brojnih reformi školstva koje će biti sprovedene širom Evrope (engleska reforma sistema školstva 1944; francuska Lavanž-Valonova školska reforma 1945; Reforma sistema školstva u Švedskoj; Reforma sistema školstva u Zapadnoj Nemačkoj; Sovjetska reforma sistema školstva 1958) i sveta (Reforma sistema školstva u Japanu) (Поткоњак 2000: 144–170), pa i u Jugoslaviji (1958), koja je Unesku pristupila 1950. godine, odnosno godinu dana pošto je vrh Komunističke partije Jugoslavije definisao novu politiku obrazovanja i vaspitanja.

Nova politika obrazovanja i vaspitanja u Jugoslaviji definisana je na Trećem plenumu CK KPJ u decembru mesecu 1949. godine. Praktičan rad na reformi školstva otpočeo je 22. maja 1953. godine kada je Narodna skupština FNRJ donela *Rezoluciju o obrazovanju i zadacima Komisije za reformu škola opšteg obrazovanja*, čime je reforma praktično mogla da počne da se sprovodi. Zahtev za „novom školom“, koji je jasno artikulisan kroz odluke Trećeg plenuma CK KPJ iz decembra 1949. godine predstavljao je u širem smislu zahtev za uspostavljanjem novog koncepta detinjstva u Jugoslaviji. Zahtev za promenom na polju „tretiranja“ dece u državi i društvu krajem četrdesetih i početkom pedesetih godina nije došao isključivo spolja. Naprotiv, on je predstavljao reakciju na tešku „jugoslovensku

stvarnost“ (Petrović Todosijević 2017: 49). Pre svega, po prvom posleratnom popisu stanovništva iz 1948. deca do 14 godina starosti činila su 32,53% od ukupnog broja građana Jugoslavije² što ih je činilo ne samo jednom od najbrojnijih već i jednom od najznačajnijih društvenih grupa. Buduća izgradnja socijalizma u Jugoslaviji zavisila je od mogućnosti države da 32,53% svog neaktivnog stanovništva zbrine unutar nedovoljno razvijenog sistema prosvetnih, zdravstvenih i socijalnih ustanova. Pored toga, rezultati svih anketa koje su rađene s kraja četrdesetih i početkom pedesetih godina, u vezi sa formulisanjem nove politike obrazovanja i vaspitanja u Jugoslaviji, ukazivali su na činjenicu da najmlađi Jugosloveni provode u školi u proseku tri do četiri sata dnevno tokom dve stotine dana u godini. Velika zapitanost postojala je u vezi sa kvalitetom vremena koje deca i mladi provode tokom ostalih sto šezdeset pet dana u godini. Postavilo se pitanje – Na koji način učenici provode sate koji im preostanu tokom dana nakon završetka nastave u školi? U takvoj situaciji državi koja se oslanjala na niz masovnih organizacija, što će se pokazati kao nedovoljno, nije preostalo ništa drugo nego da saveznika potraži u okviru „šire društvene platforme“, tj. među milionskom masom roditelja. Na taj način je tradicionalna uloga roditelja postala jedna od najznačajnijih uloga u izgradnji socijalističkog čoveka. Kako odnos roditelja i deteta ne bi bio prepušten tradicionalnim obrascima vaspitanja, već od strane države i partije definisanim konceptom, nova politika obrazovanja i vaspitanja morala je napustiti učionicu i izaći u školsko dvorište, na ulicu, u nova stambena naselja, među sve pripadnike buduće socijalističke zajednice.

Jugoslovenski otac

Javna vlast zauzima aktivnu ulogu u stvaranju porodice još od vremena Francuske građanske revolucije, tačnije od 20. septembra 1792, kada je revolucionarna vlast donela odluku da se brak može sklopiti samo pred državnim činovnikom i da će se samo tako sklopljen brak smatrati valjanim u očima zakona. Konvent je prvi pošao od načela koje je definisao Danton da deca „pripadaju prvo Republici, pa zatim roditeljima“ (Хаит 2003: 27). Pre pojave marksizma socijalisti su porodici pripisivali najveći značaj. Pero primećuje da iako socijalisti „jednodušno kritikuju porodicu svoga vremena“ retki su oni, „koji zamišljaju njeno potpuno ukidanje, kao što su retki oni koji predviđaju prevrat u ulogama polova,

² „Ukupno stanovništvo po starosti i polu. Popis stanovništva 15. mart 1948“, *Statistički godišnjak FNRJ za 1954. godinu*, 1954, 55. Prema rezultatima popisa iz 1948. godine deca uzrasta od 0 do 14 godina delila su se u nekoliko uzrasnih kategorija. Prvu su činila deca od 0 do 4 godine, kojih je bilo 1.647.287; drugu su činila deca uzrasta od 5 do 9 godina, kojih je bilo 1.686.309; treću su činila deca uzrasta od 10 do navršених 14 godina starosti, kojih je bilo 1.798.041.

s obzirom na duboko verovanje u prirodnu nejednakost muškaraca i žena“ (Перо, „Породица победница“, 2003: 78). Sredinom 19. veka počeli su da dominiraju umereni stavovi, jer su se socijalisti našli uhvaćeni između dva zahteva, „okolnog moralizatorstva i kritika koje buržoaska misao upućuje proleterskom divljaštvu. To ih je nateralo da ostanu kruti u stavu koji iziskuje poštovanje radničke i narodske *klijentele*, one za koju su štednja i porodični moral sastavni deo klasne svesti“ (Перо, „Породица победница“, 2003: 79).

Kao „atomu civilnog društva“, porodici, čije je dobro funkcionisanje od bitne važnosti za snagu države i za napredak čovečanstva, dodeljene su mnoge uloge. Pero primećuje: „Ona je noseća greda u proizvodnji, te obezbeđuje funkcionisanje ekonomije i prenošenje imovine; ona je ćelija za reprodukciju, te proizvodi decu kojoj pruža prvu socijalizaciju; ona je jemac rase, te bdi nad njenom čistotom i zdravljem; ona je posuda za stapanje nacionalne svesti, te prenosi simbolične vrednosti i sećanja na začetak; ona je tvorac shvatanja o građanstvu kao pripadničtvu državi i o civilnosti kao pristojnosti“. „Pristojna porodica“, odnosno „dobra kuća“, smatrala se temeljom svake države, pa i one sa republikanskim državnim uređenjem. Pero ističe kako „republikanci čak veruju u kontinuitet između ljubavi prema porodici i ljubavi prema otadžbini, u dva pobrkana materinstva i u osećanje za čovečanstvo“. Upravo u tome on vidi sve veće zanimanje države za porodicu, i to najpre za siromašne „koje su slaba karika u sistemu, a potom i za sve ostale“ (Перо, „Породичне функције“, 2003: 82).

U slučaju jugoslovenskog posleratnog društva, odstupanje od tradicionalnih obrazaca vaspitanja predstavljalo je teško savladiv problem, jer su svi raspoloživi podaci ukazivali na veoma nepovoljnu socijalnu strukturu muškaraca i žena, koji su pripadali onim uzrastima među kojima je bilo najviše roditelja dece osnovnoškolskog uzrasta, a to su prema popisu iz 1948. bili oni Jugosloveni i Jugoslovenke koji su imali između 25 i 39 godina starosti. Po rezultatima popisa iz 1948. pripadnika uzrasta od 25 do 39 godina bilo je 2.985.666³ ili 8,93% od ukupnog broja stanovnika. Zajedno sa decom uzrasta od 7 do 14 godina bilo ih je 5.826.653, što znači da su zajedno činili 36,94% od ukupnog broja građana Jugoslavije, što ih je, nezavisno od drugih faktora, činilo jednom od najbrojnijih i samim tim najznačajnijih društvenih grupa.

Kada se govori o uzrasnim kategorijama između 25 i 39 godina, treba naglasiti još jednu odliku ove grupe, a to je da se radilo o, pre svega, aktivnom stanovništvu. Najveći procenat onih koji su po rezultatima popisa iz 1948. imali između 20 i 54 godine, a pripadali su grupi aktivnog stanovništva, živeli je od poljoprivrede. Bilo ih je 4.451.213, odnosno 71% od ukupnog broja aktivnih

³ Prema rezultatima popisa iz 1953. pripadnika uzrasta od 25 do 39 godina je bilo 3.247.000 ili 19,18% od ukupnog broja stanovnika.

navedenog uzrasta.⁴ Znatan broj pripadnika uzrasta od 20 do 39 godina radili su kao aktivni službenici i nameštenici (641.452) ili u industrijsko-zanatskim radionicama (483.570). Oko 692.897 osoba navedenog uzrasta bavilo se drugim zanimanjima.⁵

Uvid u obrazovnu strukturu pripadnika uzrasta od 25 do 29, 30 do 34 i 35 do 39 godina znatno doprinosi sagledavanju socijalne karte porodica koje su imale decu uzrasta od 7 do 14 godina starosti. Po popisu iz 1948. od 12.438.503 Jugoslovena starijih od 10 godina, 3.162.941 je bilo nepismeno. Među pripadnicima uzrasta od 25 do 39 godina bilo je 658.718 ili 20,83% nepismenih; 505.566 ili 76,75% od tog broja bile su žene.⁶

Od 2.985.666 pripadnika navedenog uzrasta školsku spremu nije imalo 977.477 ili 33,76% građana i građanki Jugoslavije. Od tog broja 692.067 ili 70,80% bile su žene. Osnovnu školu je imalo završeno 1.612.082 ili 54%, od čega je žena bilo svega 756.561 ili 46,93%.⁷ Ipak, i pored, na prvi pogled loše obrazovne strukture, dolazi se do interesantnih zaključaka ako se posmatraju godišta starija od 19 godina. Među Jugoslovenima koji su imali između 25 i 39 godina bilo je najviše onih koji su imali završenu nižu i višu srednju školu, ali i fakultet. Od ukupno 964.536 građana sa završenom nižom srednjom školom njih 266.233 ili 27,60% je pripadalo navedenim uzrastima. Od 360.803 Jugoslovena sa završenom višom srednjom školom, 104.465 ili 28,95% je imalo između 25 i 39 godina. Ako se analiziraju podaci za četiri najveća fakulteta tj. Tehnički, Medicinski, Pravni i Filozofski i Prirodno-matematički, uočava se da su građani uzrasta od 25 do 39 godina bili među najbrojnim studentima pomenutih. Od 8.538 Jugoslovena sa diplomom Tehničkog fakulteta njih 3.402 ili 39,85% je imalo između 25 i 39 godina. Od 6.433 građana sa diplomom Medicinskog fakulteta njih 2.151 ili 33,44% pripadao je navedenim godištim. Od 16.021 Jugoslovena sa diplomom Pravnog fakulteta njih 6.822 ili 42,58% je imalo između 25 i 39 godina. I na kraju, od 9.703 građana sa diplomom Filozofskog i Prirodno-matematičkog fakulteta njih 4.509 ili 46,47% pripadalo je navedenim uzrasnim kategorijama.⁸ Pripadnici

⁴ „Ukupno stanovništvo po zanimanju i sektoru svojine, prema grupama starosti i zarađivanju. Popis stanovništva 15. mart 1948“, *Statistički godišnjak FNRJ za 1954. godinu*, 1954, 56–57.

⁵ *Isto*.

⁶ „Ukupno stanovništva po narodnosti, polu, grupama starosti i pismenosti. Popis stanovništva 15. mart 1948“, *Statistički godišnjak FNRJ za 1954. godinu*, 1954, 60–63.

⁷ „Ukupno stanovništvo po školskoj spremi, grupama starosti i polu. Popis stanovništva 15. mart 1948“, *Statistički godišnjak FNRJ za 1954. godinu*, 1954, 58–59; Према резултатима пописа из 1953. године, од 5.622.000 грађана без школске спреме њих 1.084.000 или 19,28% је имало између 25 и 39 година. Према резултатима истог пописа од 6.173.000 са основном школом њих 1.671.000 или 27,07% је припадало истом узрасту.

⁸ *Isto*; Према резултатима пописа из 1953. године припадника узрasta од 25 до 39 година са дипломом факултета и високе школе било је: 34.000 од укупно 79.000.

ovih godišta rođeni su uglavnom u Jugoslaviji.⁹ Većina ih je rođena u srezu ili gradu gde su popisani.¹⁰

Već na osnovu ove analize može se uočiti da je napuštanje tradicionalnih obrazaca vaspitanja bilo posebno otežano zbog dva činioca: činjenice da su većina roditelja dece koja su išla u osnovnu školu od kraja Drugog svetskog rata do početka šezdesetih godina 20. veka živela od poljoprivrede, što znači da su živela na selu, kao i činjenice da je obrazovni profil majki dece osnovnoškolskog uzrasta u ovom periodu bio mnogo lošiji od obrazovnog profila očeva, koji se u značajnom broju slučajeva nisu mogli pohvaliti značajnijim stepenom obrazovanja.

Zbog svega navedenog državnim organima kojima je bilo povereno uspostavljanje nove politike obrazovanja i vaspitanja kroz reformu celokupnog obrazovnog sistema bilo je jasno da ne samo dete već i roditelji, tačnije rečeno majka i otac, moraju postati predmet ozbiljne rasprave političara, teoretičara, pedagoga, psihologa, pa i različitih štampanih glasila koja su služila konstruisanju poželjne slike kako porodice tako i pojedinačnih slika majke i oca.

Napuštanje tradicionalnog obrasca

Nulto prisustvo oca na stranicama štampanih medija u Jugoslaviji, posebno štampanih medija za decu, što je u najvećem broju slučajeva bila pionirska štampa, u direktnoj je vezi sa definisanjem i pozicioniranjem aktivne uloge dece i detinjstva u javnom prostoru u prvim godinama posle rata. Smrt najmlađih predstavljala je teško nasleđe Drugog svetskog rata. Prema proračunima Vladete Vučkovića, sa kojima je jugoslovenska država nastupila na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1947. godine, Jugoslavija je u ratu izgubila 1.706.000 stanovnika.¹¹ Bez obzira na činjenicu što nikada nije prebrojala žrtve svojih najmlađih građana, u godinama posle rata država se intenzivno služila predstavom deteta žrtve rata, kako bi jasnije pozicionirala ulogu najmlađih građana u „novoj“ državi. Jedno od najprisutnijih lica detinjstva u posleratnoj štampi, pogotovo u prvim godinama

⁹ „Ukupno stanovništvo po grupama starosti, polu i rodnom kraju. Popis stanovništva 15. mart 1948“, *Statistički godišnjak FNRJ za 1954. godinu*, 1954, 64; 2.936.172 od 2.985.666 pripadnika ovih uzrasta rođeno je u Jugoslaviji.

¹⁰ Isto; Prema rezultatima popisa iz 1948. godine 2.152.586 ih je bilo rođeno u srezu ili gradu gde su popisani. Prema rezultatima popisa iz 1953. godine trend se nastavio. 2.245.000 ih je bilo rođeno u srezu ili gradu gde su popisani.

¹¹ Po podacima Bogoljuba Kočovića iz 1985. godine broj žrtava Drugog svetskog rata u Jugoslaviji iznosi 1.014.000 (vidi više u: Bogoljub Kovačević, *Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji*, Sarajevo: Veritas Foundation Press, 1985). Prema podacima Vladimira Žerjavića iz 1989. taj broj je nešto veći i iznosi 1.027.000 stradalih (vidi više u: Vladimir Žerjavić, *Gubici stanovništva Jugoslavije u Drugom svetskom ratu*, Zagreb: Jugoslovensko viktinološko društvo, 1989).

posle rata, bilo je lice deteta borca. Sa jedne strane, ono je pripadalo korpusu žrtava svih uzrasta koji su se borili za slobodu, jer je jedna od osnovnih odlika antifašističke kulture sećanja koja je negovana u Jugoslaviji i Evropi posle Drugog svetskog rata bilo odavanje počasti aktivnim borcima u borbi protiv fašizma. Sa druge strane, ono je eksplicitno trebalo da afirmiše dečiju žrtvu, ali ne onu koja je svoj identitet izgubila u frazi „žrtva fašističkog terora“, već onu koja je pala kao aktivni borac za slobodu, legitimišući na taj način decu kao društvenu grupu koja u godinama posle rata mora imati aktivnu ulogu u procesu obnove i izgradnje zemlje. Na taj način je podvlačena aktivna uloga koju su deca imala ne samo u borbi protiv fašizma, što je svakako bila jasna antifašistička poruka budućim naraštajima, već i u izvođenju Revolucije i stvaranju „novog“ društva, onog koje je na kraju krajeva trebalo da pripadne upravo njima. Najmlađi nosilac Ordena narodnog heroja¹² u Jugoslaviji, Boško Buha, koji je kao sedamnaestogodišnji dečak i učesnik Narodnooslobodilačke borbe poginuo na Jabuci kod Prijepolja 1943. godine, bio je jedan od najparadigmatičnijih slučajeva herojske žrtve koju su i deca morala podneti.¹³

U skladu sa dominantno aktivnom ulogom koja je bila namenjena deci kao ravnopravnim nosiocima promena u društvu, analiza pisanja pionirskih glasila u periodu od 1944. do početka šezdesetih godina 20. veka ukazuje na činjenicu da je u prvih nekoliko godina posle okončanja rata lik oca, tačnije rečeno lik oca koji ima aktivnu ulogu u procesu vaspitanja dece, gotovo nepostojeći na stranicama *Mladog borca*, *Pionira* i *Pionirskog rukovodioca*. Ovaj „manjak“ posebno dolazi do izražaja u *Mladom borcu*, koji je za razliku od druga dva časopisa počeo da izlazi

¹² Zvanje narodnog heroja Jugoslavije uspostavio je Vrhovni štab Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije, krajem 1941. godine po ugledu na zvanje heroja Sovjetskog Saveza, koje se dodeljivalo od 1934. godine. Orden narodnog heroja dodeljivao se „kao najveće priznanje za borce, komandire, komandante i političke komesare, koji se svojim junaštvom i požrtvovanošću u Narodnooslobodilačkoj borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika naročito istaknu“. Za vreme postojanja socijalističke Jugoslavije ukupno je proglašeno 1.322 narodna heroja od čega su 91 bile žene. Najveći broj nosilaca Ordena narodnog heroja odlikovan je posthumno od 1951. do 1955. godine povodom desetogodišnjice Narodnooslobodilačkog rata. Boško Buha odlikovan je Ordenom narodnog heroja 20. decembra 1952. Pored boraca i rukovodilaca NOVJ, Ordenom je odlikovano 22 strana državljana, 32 jedinice i ustanove NOVJ, 8 gradova i 4 društveno-političke organizacije. Jedinu višestruki nosilac Ordena narodnog heroja bio je Josip Broz Tito, koji je odlikovan tri puta (1944, 1972, 1977).

¹³ Narodni heroj Boško Buha dobio je i svoj memorijal u selu Jabuci kod Prijepolja. Izgradnja memorijalnog kompleksa počela je 1964. godine. Memorijalni kompleks „Boško Buha“ sačinjavaju: kameni beleg sa natpisom: „Ovde je 1943. godine poginuo pionir, borac i narodni heroj Boško Buha“; sedamnaest borova koji su posađeni na mestu njegove pogibije; Spomen-dom „Boško Buha“; bronzana figura dečaka-borca sa puškom i knjigom; osam bronzanih spomen-bista jugoslovenskih pionira partizana (Dragan Kovačević, Lepa Radić, Vera Mišćević, Mate Blažina, Sava Jovanović Sirogojno, Milan Mravlja i dr.), od kojih je većina posthumno odlikovana Ordenom narodnog heroja (Lepa Radić, Vera Mišćević, Mate Blažina, Sava Jovanović Sirogojno).

u ratu, tačnije rečeno odmah nakon oslobođenja Srbije u jesen 1944. godine. Sve do maja meseca 1945. godine i oslobođenja Jugoslavije, odnosno do kraja Drugog svetskog rata, organ Glavnog odbora Narodne omladine Srbije afirmisao je gotovo isključivo dve slike: sliku deteta borca, odnosno sliku deteta koje aktivno učestvuje u borbi protiv fašizma a za oslobođenje zemlje, i sliku deteta koje se aktivno angažuje u pozadinskim dešavanjima

Početak novembra meseca 1944. godine na stranicama *Mladog borca* objavljen je članak „Pionirka spasla savezničkog pilota“. U članku je opisan herojski podvig osmogodišnje pionirke iz Vranjica kod Splita, koja je bila spremna da žrtvuje sopstveni život da bi spasla savezničkog pilota. Opisujući spasavanje savezničkog pilota čiji se avion srušio kod Splita autor teksta ističe: „Posve blizu, čuvala je mala pionirka iz Vranjica svoje koze. Brzo je potrčala avijatičaru i pozvala ga da ide za njom. Sakrila ga između dve stene i pokrila granjem. U to su i Nemci našli pali avijon, ali od avijatičara nije bilo ni traga ni glasa. Švabe su bile besne. Tražile su od male pionirke da im kaže gde je saveznički pilot. Pretili su joj, vikali na nju, čak su joj uperili pištolj u čelo. – Ja sam malena, ja ne znam ništa, ja se bojim aviona – plakala je ona da zavara Nemce“ (*Млади борац*, 7. новембар 1944). Aktivna uloga dece u ratu naglašena je i u članku pod nazivom „Pioniri hvataju koljaše“, u kome je opisana uloga dece iz sela Gajtan u hvatanju odbeglog pripadnika četničkog pokreta Draže Mihailovića, izvesnog Božidara Simonovića, za koga se navodi „da je bio u četi Maksa *slovenca*, koji je iz Leskovca odveo 80 ljudi u dražinovce“ (*Млади борац*, 18. децембар 1944). Neustrašivost dece opisivana je u prozi ali i u stihu. Tako se u pesmi Aleksandra Markovića iz Požarevca pod nazivom „Miš, Švaba i pionir“ opisuje situacija u kojoj se nemački vojnik, direktno konfrontiran neustrašivom pioniru, osetio ne samo mali već i uplašen.

U jednom selu
nismo znali mi
Krio se je Švabo
Već nedelje tri

Mislio je jadnik
Da će da se skrrije,
Al ga primetio
Odred milicije.

Gle iz one šupe
Kraj od čizme viri
Potrčaše tamo
Mali pioniri

A Švaba se tada
Uplašio vrlo
I potrča brzo
On u mišje brlo.

Ali gle mišića
Kako hrabro stoji,
Švapskog *grenadira*
Ni on se ne boji.

Млади борац, 18. децембар 1944.

Pored afirmacije slike deteta borca u poslednjim mesecima rata trebalo je predstaviti i sliku deteta spremnog da se angažuje u pozadini ratnih dešavanja. Upravo će afirmisanje ove slike biti prvi korak ka pacifikovanju slike detinjstva, koje se već sa prvim danima mira moralo prilagoditi „novoј stvarnosti“ i prihvatiti nove, mirnodopske uloge. Mesec dana pred okončanje ratnih operacija na tlu čitave Jugoslavije, *Mladi borac* je pisao o grupi pionira iz Bariča, koja je zajedno sa svojim nastavnicima posetila ranjenike smeštene u Glavnoj vojnoj bolnici u Beogradu. U sklopu programa koji je izveden pred pacijentima pioniri su pevali: „Oj, kozice, kozice, daj mi više mleka da odnesem u bolnicu, ranjenik me čeka“ (*Млади борац*, 26. април 1945).

Prvi dani mira pružili su čitaocima pionirske štampe znatno drugačiju vizuelnu predstavu deteta. Dok se pionir u ratnim brojevima pionirske štampe prikazivao gotovo isključivo u uniformi sa partizanskom kapom i petokrakom zvezdom na njoj, odnosno kao vojnik, okončanje rata na tlu cele Jugoslavije pružilo mu je priliku da se „vrati“ kući i obuče svoje „staro“ odelo s manjim „dodatkom“, oličenim u pionirskoj marami, koja je zauvek trebalo da ga podseća da deca u Jugoslaviji imaju i svoj etički lik. „Povratak“ „staroj kući“ značio je povratak „novim“ roditeljima, koji su se u prvim godinama posle rata skoro isključivo prikazivali kroz svoja klasna obeležja (radnik/radnica, seljak/seljanka) i često kao deo šireg kolektiva kome su i sama deca pripadala. Naslovna strana *Mladog borca* od 1. maja 1945, kojom dominira crtež „novih“ građana Jugoslavije – u koloni, koju predvode pioniri iza kojih slede „široke narodne mase“ prikazane, pre svega, kroz ravnopravne likove stasitog radnika i radnice, dok proslavljaju pad Berlina i kraj Drugog svetskog rata – trebalo je da predstavlja projekciju poželjne slike jugoslovenskog društva budućnosti (*Млади борац*, 1. мај 1945).

Odsustvo slike ne samo oca već i „drugog roditelja“ u svim štampanim medijima, pa i pionirskim časopisima za decu 1945, 1946. i posebno tokom 1947. godine bilo je u direktnoj vezi s otpočinjanjem procesa obnove i izgradnje zemlje, koji su predstavljeni kao odbrana ratnih i revolucionarnih tekovina. Juna

meseca 1945. godine na stranicama *Mladog borca* pojavila se nova parola: „Fabrike, polje, škola – to je naš front“ (*Млади борац*, јун 1945). Moglo bi se reći da je u prvim godinama posle rata posebno naglašavana veza države sa jedne i dece i mladih sa druge strane. Afirmacija ove slike nije išla u prilog profilisanju slike roditelja, pa ni slike oca, jer je dete prepoznavano gotovo isključivo kao deo kolektiva. Realizacija Prvog petogodišnjeg plana (1947–1951) posebno je trebalo da doprinese poboljšanju položaja dece u društvu. Fokusom na Pionirsku organizaciju od 1947. trebalo je skrenuti pažnju na probleme dece i detinjstva u Jugoslaviji. Analiza pisanja štampe koja je izlazila tokom 1947. godine ukazuje na vidljivo prisustvo Pionirske organizacije u javnom prostoru. Moglo bi se reći da je od 1947. godine reč pionir postala sinonim za reč dete, a interesi pionirske organizacije počeli su da se tretiraju kao interesi celokupne dečije populacije uzrasta od 7 do 14 godina starosti.

Okupljanju sve dece oko Pionirske organizacije kroz koju će se zatim artikulirati „volja“ države u cilju realizacije onog dela Prvog petogodišnjeg plana koji se odnosio na najmlađe, trebalo je da doprinesu dva projekta koja su realizovana tokom 1947. godine. Prvi je otvaranje prvog pionirskog grada, a drugi je otvaranje prve pionirske pruge u Jugoslaviji. Beogradska štampa pratila je tokom čitave godine radove na realizaciji pomenutih projekata. Prvi Pionirski grad u Jugoslaviji otvoren je u Beogradu u Košutnjaku 31. jula 1947. godine.¹⁴ Paralelno sa izgradnjom Pionirskog grada u Beogradu građena je prva pionirska pruga u Zagrebu.¹⁵ Ista je otvorena mesec dana nakon otvaranja Pionirskog grada u Beogradu. Tokom 1948. štampa je nastavila da piše o podizanju reprezentativnih državnih projekata, kao što su centralni pionirski domovi i pionirske pruge. Juna meseca 1948. otvoren je Centralni dom pionira u Skoplju („Отворен је Централни дом пионира у Скопљу“, *Политика*, 9. јун 1948). Istog meseca u Ljubljani je svečano otvorena treća po redu pionirska pruga u zemlji („У Љубљани је јуче свечано отворена треће пионирска пруга у нашој земљи“, *Политика*, 14.

¹⁴ „У Кошутњаку се довршава уређење Пионирског града“, *Политика*, 6. јун 1947; „На свечан начин отворен је јуче у Кошутњаку први Пионирски град у нашој земљи“, *Политика*, 1. август 1947; „Пионирски град је добио своју пошту и телефонску централу“, *Политика*, 28. август 1947.

¹⁵ „Ускоро почињу радови на првој пионирској прузи у нашој земљи“, *Политика*, 7. јун 1947; „Прва београдска самостална чета стигла је на пионирску пругу и почела рад“, *Политика*, 15. јун 1947; „У Кошутњаку је јуче одржана велика свечаност поводом почетка радова на пионирској прузи“, *Политика*, 4. јул 1947; „Пионирска пруга допринеће да детињство наших најмлађих буде још лепше и срећније“, *Политика*, 21. јул 1947; „Совјетска синдикална организација посетила је Железник и Пионирску пругу“, *Политика*, 23. јул 1947; „На пионирску пругу стигла је прва локомотива“, *Политика*, 21. август 1947; „Завршетак полагања колосека на Пионирској прузи обележен свечаним митингом“, *Политика*, 31. август 1947; „У Максимиру код Загреба предата је саобраћају прва пионирска пруга у нашој земљи“, *Политика*, 1. септембар 1947.

јун 1948). Do kraja godine u Zagrebu je puštena u rad nova pionirska pruga i to u čast Drugog kongresa KP Hrvatske.¹⁶

Veza države, odnosno domovine i kolektiva, sa jedne i dece, odnosno pionira, sa druge strane našla je svoj puni izraz u tekstu pionirske zakletve, koja je oktobra meseca 1946. izgledala znatno drugačije u odnosu na pionirsku zakletvu koja će se polagati nekoliko decenija kasnije:

Zavetujem se pred pionirskom zastavom
i pred svojim drugovima pionirima
da ću učiti i živeti kao verni sin
svoje domovine – Federativne Narodne Republike Jugoslavije.
Zavetujem se da ću čuvati
bratstvo i jedinstvo naših naroda
i slobodu naše otadžbine
stečene krvlju njenih najboljih sinova
Za domovinu s Titom napred!

(Пионири, 10/1946)

Udaljavanje od rata i vraćanje svakodnevice u normalu već od kraja 1946. godine osvežilo je sadržaje pionirskih časopisa mirnodopskim temama, što je posebno došlo do izražaja na naslovnim stranicama *Pionira* i *Pionirskog rukovodioca*. Naslovnim stranama dva prestižna pionirska lista koja su između ostalog služila i za ideološko uzdizanje najmlađih počeli su da dominiraju prikazi dece bez ideoloških obeležja, odnosno bez pionirske kape i marame. Naslovnu stranicu *Pionira* iz novembra meseca 1946. krasila je fotografija nasmejane devojčice povezane seljačkom maramom (*Пионири*, новембар 1946). Naslovnom stranicom *Pionirskog rukovodioca* iz januara meseca 1947. dominirao je prikaz dece koja se igraju na snegu (*Пионирски руководицац*, 10/1947). Naslovnu stranu junsko-julskog broja istog časopisa krasili su pionirski rukovodilac i dva pionira, zagrljeni ispod palme na obali mora (*Пионирски руководицац*, јун-јул 1947). Naslovna stranica avgustovskog izdanja *Pionirskog rukovodioca* iz 1947, kojom je dominirao prikaz učiteljice i učenika, odnosno pionira okupljenih oko akvarijuma u kabinetu za biologiju, otvorila je (*Пионирски руководицац*, август 1947) na stranicama pionirskih časopisa temu obrazovanja i vaspitanja najmlađih. Tokom čitave 1947. godine procesu obrazovanja i vaspitanja pripadnika

¹⁶ „У Загребу је свечано пуштен у саобраћај део Пионирске пруге која иде од Дубраве до села Слановца“, *Политика*, 16. август 1948; „Данас ће бити свечано отворена нова пионирска пруга код Загреба“, *Политика*, 14. новембар 1948; „У част Другог конгреса КП Хрватске јуче је свечано пуштена у саобраћај нова пионирска пруга код Загреба“, *Политика*, 15. новембар 1948.

pionirske organizacije dat je ogroman prostor, što je bilo u znatnoj nesrazmeri sa zastupljenošću ove teme na stranicama istog časopisa u periodu pre početka školske 1947/1948. godine. Manjak tekstova posvećenih obrazovanju i vaspitanju najmlađih u periodu pre početka školske 1947/1948. može se razumeti kao direktna posledica nepostojanja jasno artikulisane politike obrazovanja i vaspitanja sve do kraja 1949. godine. Forsiranje sadržaja primerenijih deci osnovnoškolskog uzrasta na stranicama pionirskih glasila od početka nove školske godine predstavljalo je direktnu posledicu kritike koju će Pionirska organizacija početi javno da trpi od početka školske 1948/1949. Oktobra meseca 1948. godine na stranicama *Pionirskog rukovodioca* objavljena je Odluka Sekretarijata Centralnog veća Narodne omladine Jugoslavije u vezi s radom Saveza pionira, čijem su radu pripisani „krupni nedostaci koji se najčešće ogledaju u neispunjavanju njegovog osnovnog zadatka – vaspitanja dece“. Tom prilikom je rečeno da: „sadržaji i metode rada mnogih pionirskih organizacija ne odgovaraju novim zadacima koji stoje pred našom savremenom školom, one često puta ne razvijaju kod pionira ljubav prema sticanju znanja, ne vaspitavaju pionire u duhu svesne discipline i njihovog dobrog ponašanja u školi, kod kuće i na javnim mestima“ (*Пионирски руководиоци*, октобар 1948). I pored mnogih glasova koji su dolazili iz samog vrha partije, a koji su se zalagali za potpuno ukidanje pionirske organizacije, može se reći da je Savez pionira Jugoslavije opstao zahvaljujući činjenici da je u socijalističkoj Jugoslaviji morala postojati dečija organizacija koja će čuvati ideološki lik jugoslovenskog deteta. U procesu izgradnje modernog školskog sistema, koga će Jugoslavija dobiti donošenjem Opšteg zakona o školstvu 1958. Savez pionira Jugoslavije je bio marginalizovan (Petrović Todosijević 2017: 60). Od 1949. do 1958. odnosno od 1953. do 1958. godine u procesu sprovođenja velike školske reforme njegovu ulogu će preuzeti Savet društava za staranje o deci i omladini Jugoslavije, osnovan 1952. godine u Zagrebu. Savet društava za staranje o deci i omladini Jugoslavije će se preko različitih sekcija i komisija uključiti u izradu školske reforme. Zahvaljujući osnivanju i aktiviranju Saveta, Komisija za reformu školstva je u procesu reforme škole i uspostavljanja nove politike obrazovanja i vaspitanja za koju je već rečeno da je morala da počiva na podršci skoro tri miliona roditelja dece osnovnoškolskog uzrasta, u svoj rad uključila 186 stručnjaka odnosno pedagoga, psihologa, lekara, likovnih pedagoga, književnika, muzičara i društvenih radnika. Zahvaljujući formiranju Komisije za rad sa roditeljima kao potkomisije velike Komisije za reformu školstva koja je od 1953. postojala pri Narodnoj skupštini FNRJ, roditelji su zvanično prepoznati kao jedan od najznačajnijih saveznika države u procesu reforme škole i uspostavljanja nove politike obrazovanja i vaspitanja, koja je svoj puni izraz našla u promovisanju lika srećnog deteta i detinjstva. Takvo dete moralo je imati oba roditelja (Petrović Todosijević 2017: 64).

Коначно тата!

Nova politika obrazovanja i vaspitanja koja je u širem smislu redefinisala odnos prema deci i detinjstvu, pa samim tim i prema odnosu dece i roditelja, donela je na stranice pisanih medija u Jugoslaviji pedesetih godina 20. novu temu, koja je do tada uglavnom pripadala sferi privatnog, intimnog, skoro nedodirljivog, odnosno temu porodičnih odnosa za koje će se prvi put javno i otvoreno reći da nisu uvek ni idealni ni „uobičajeni“. Novi pristup obrazovanju i vaspitanju deteta doprineo je sagledavanju svih dečijih potreba, odnosno ne samo onih koje se zadovoljavaju u školi već i van škole. Smatralo se da bez saveza škole, masovnih organizacija i roditelja nova politika obrazovanja i vaspitanja, ona koja je našla svoj izraz u frazi „socijalističko vaspitanje“ ne može uspeti. Ova vrsta „saveza“ često je apostrofirana u štampi („Pedagogija, roditelji i štampa“ (*Политика*, 5. јун 1952), „Roditelji, škola, štampa i vaspitanje dece“ (*Политика*, 8. август 1952), „Roditelji i prosvetni radnici na zajedničkom polju“ (*Политика*, 19. март 1953).

Uloga roditelja u procesu vaspitanja budućih „graditelja socijalizma“ do te mere je prepoznata kao značajna da je u javne ustanove u Jugoslaviji prvi put uvedena nova praksa odnosno praksa „psihološke podrške“ porodici i roditeljima.¹⁷ Ova vrsta pomoći pružala se roditeljima i porodicama unutar prvih centara za porodicu i roditeljstvo koji, pod imenom „centri za obaveštavanje roditelja“ počinju da se osnivaju u Jugoslaviji pedesetih godina 20. veka.¹⁸ Komisija za rad sa roditeljima Saveta društava za odgoj dece i omladine Jugoslavije odigrala je značajnu ulogu u procesu kreiranja „centara za roditeljstvo“. Do 1962. godine roditeljima u Jugoslaviji ponuđena je pomoć u vidu 508 škola za roditelje i 600 centara-savetovališta koji pomažu porodici i direktno je angažuju u društvenim akcijama na podizanju dece. Jedno od prvih savetovanja posvećeno radu sa roditeljima održano je januara 1961. godine u Beogradu.¹⁹ Savetovanje je otvorilo neka od najznačajnijih pitanja vezano za: saradnju škole i roditelja, rad zdravstvenih i socijalnih ustanova i saradnju sa roditeljima. Uloga roditelja u vaspitanju postala je „preko noći“ predmet brojnih stručnih rasprava, okruglih stolova i savetovanja, od kojih je prvo, pod nazivom *Savetovanje o obrazovanju i vaspitanju roditelja*, održano u Ljubljani 28. februara 1957. godine („Саветовање о образовању и васпитању родитеља у Љубљани“, *Политика*, 1. март 1957).

¹⁷ „Организује се научна анкета о односу друштва и породице“, *Политика*, 10. јануар 1954; „Породица добија све већу улогу у правилном васпитавању деце“, *Политика*, 31. март 1954; „Млади психолози сарађују са одбором и родитељима на васпитању деце“, *Политика*, 3. фебруар 1955.

¹⁸ „Школа за будуће родитеље“, *Политика*, 5. децембар 1953; „Онивају се центри за обавештавање родитеља“, *Политика*, 26. новембар 1955.

¹⁹ Архив Јосипа Броза Тита, КРР, II-3-d-2, Aktivnosti Saveta društava za staranje o deci i omladini Jugoslavije, 7. март 1962.

Savet društava za staranje o deci i omladini Jugoslavije je bio posebno aktivan na polju izdavanja različitih materijala, časopisa i brošura. Naslovi poput: „Roditelji i deca“, „Film i omladina“, „Zaštita dece u odnosu na porodicu“, „Letovanje dece“, „500 filmova za decu“, „Filmska umetnost i škola“, „Filmska kultura mladih“, „Dečiji filmski klub“, „Katalog dobrih igračaka“, „Književnost za decu i rad u dečijim bibliotekama“, „Izbor knjiga za decu“ bili su pre svega namenjeni roditeljima i njihovoj novoj društvenoj ulozi (Petrović Todosijević 2017: 61).

Od početka pedesetih godina 20. veka novine u Jugoslaviji su bile preplavljene člancima o vaspitanju dece. Vaspitanje dece postalo je nova tema svih vrsta štampanih glasila u Jugoslaviji. Iz naslova većine članaka koji su objavljeni u različitoj štampi tokom pedesetih godina moglo se zaključiti da se radi o štivu koje je, u najvećem broju slučajeva, bilo namenjeno „majci“ ili „roditeljima“. „Figura majke“, za koju se sve do marta 1953. godine u tekstovima objavljenim u *Politici*, koji se odnose na odgoj i vaspitanje dece, ne kaže eksplicitno da može biti zaposlena, imala je tokom pedesetih godina veoma zapaženu ulogu u javnom prostoru, koja se u najvećem broju slučajeva svodila na ulogu žene u domaćinstvu i porodici. Tokom pedesetih godina 20. veka ova slika nije bila daleko od realnosti. Kako zbog navedene činjenice tako i zbog prisustva patrijarhalnih predstava o ulozi koju žena ima u društvu, autori tekstova o odgoju i vaspitanju dece često su se obraćali upravo majci. Tekstovi sa naslovima poput „Kako majke primaju savete o vaspitanju dece“ (*Политика*, 25. мај 1952), „Žene majke treba da vaspitavaju decu u duhu bratstva i jedinstva naših naroda“ (*Политика*, 13. новембар 1952), nisu bili retkost na stranicama *Politike* tokom pedesetih godina, a ni kasnije.

„Fizionomija oca“ tokom pedesetih godina 20. veka ne dolazi do izražaja u tekstovima koji se odnose na odgajanje i vaspitanje dece u Jugoslaviji. Prvi tekst u kome se eksplicitno govorilo o „modernoj ulozi oca u vaspitanju deteta“ objavljen je u *Politici* tek 27. marta 1954. godine, a sledeći tek 14. septembra 1957. godine. Tekstovi sa temama „Uloga oca u podizanju deteta“ (*Политика*, 27. март 1954) ili „Otac i kći“ (*Политика*, 14. септембар 1957) bili su prava retkost na stranicama *Politike*, ali i druge štampe tokom pedesetih godina 20. veka. Prva fotografija oca koji gura kolica sa novorođenčetom objavljena je u *Politici* 9. novembra 1957. godine („Сналажљив отац“, *Политика*, 9. новембар 1957). Ipak, to ne znači da se od oca nije očekivalo da učestvuje u procesu odgoja i vaspitanja sopstvenog deteta. Tokom pedesetih godina 20. veka figura oca je bila uvijena u „fizionomiju roditelja“, na čijem se polu nije eksplicitno insistiralo, mada je iz analize tekstova jasno da su roditelji u podjednako meri mogli biti i majka i otac.²⁰ Roditeljstvo tj. „savez“ roditelja oba pola apostrofira se u većini članaka koji se odnose na

²⁰ „Читаоци о улози родитеља у васпитавању омладине“, *Политика*, 24. март 1952; „Још једном о родитељима“, *Политика*, 31. март 1952.

odgoj i vaspitanje dece, iako su mnogi od ovih članaka objavljeni u okviru *Politikine Ženske strane*. U najvećem broju članaka – poput: „Navikavajte decu na red“ (*Полиџика*, 1. јун 1952), „Које место треба родитељи да изаберу за летовање свог детета“ (*Политика*, 8. јун 1952), „Како створити деци место за игру и забаву“ (*Полиџика*, 23. август 1952), „Родитељи и дете које први пут полazi у школу“ (*Полиџика*, 1. септембар 1952), „Пут којим води рђаво васпитање“ (*Полиџика*, 30. март 1952), „У будуће биће кажњени родитељи чија деца препродају биоскопске улазнице“ (*Полиџика*, 17. јул 1952), „Кад се васпитање препусти улици“ (*Полиџика*, 25. август 1952), „Захтев да се забране билијарске sale које штете васпитању младих људи“ (*Политика*, 2. октобар 1952), „Кад се деца играју на улици“ (*Полиџика*, 9. октобар 1952) – insistiralo се на кључној улози коју оба родитеља морају прихватити у процесу одлучивања о ономе што је најбоље за њихово дете.

Politika помоћи родитељима у свладаванју нових „манира“ у комуникацији са decom promovisala се посебно кроз *Politikinu* рубрику „Не тако... – него овако“, где су кроз кратке скечеве и конкретне ситуације родитељи „подоуџавани“ како је пожељно разговарати са decom. Активна улога оба родитеља у процесу васпитања dece посебно је апострофирана у скечу кога је *Politika* објавила 10. новембра 1957. године. У првом делу скеча, под насловом *Ne tako*, мајка каже оцу: „Кад прочиташ новине, htela bih s tobom nešto da se posavetujem u vezi s Jelicom“, на шта отац каже: „Не, draga moja! Vaspitanje dece spada u tvoju dužnost. Ja imam suviše posla“. У другом делу скеча под насловом, *Nego ovako*, отац каже ќерки Јелици: „Posle ručka ćemo ići da se malo prošetamo. Mama kaže da imaš nekih teškoća u školi“, на шта Јелица одговара: „Јесте, tata. Volela bih da znam šta ti o tome misliš“ (*Политика*, 10. новембар 1957).

Значајну улогу у процесу успостављања нових односа у породици имао је и начин на који су се високи државни функционери „слиkali“ са њимa својих породица, односно пре свега decom. Кетрин Хал је приметила да „vladar mora biti човек unutrašnjeg prostora, ako hoće da postane omiljen“ (Хал, „Sweet Home“, 2003: 42) . Склапање брака са Јованком Будисављевић у априлу месецу 1952. године драстично је утицало на промену имиджа Јосипа Броза Тита у јавности, јер је у јавни простор увело жену која ће у годинама које долазе бити званични и нераздвојни пратилец Јосипа Броза Тита. Званичне посете деџим установама, односно пре свега установама за бригу о социјално угроженој деци, биће скоро немoguће без присуства прве dame Југославије. Прва фотографија председника Федеративне Народне Републике Југославије, Јосипа Броза Тита са сопственом decom, односно синовима, објављена је у београдској *Politici* 25. маја 1953. године. Увођење најмлађих његових деце у јавни простор, у коме ће се они задржати све до краја живота Јосипа Броза, на дан када се у Југославији обележавао Титов рођендан, односно славио централни празник младих, требало је да подупре заузимање новог курса на пољу образовања и васпитања dece у Југославији.

Predstavljajući se prvi put, ne kao prijatelj sve dece, već kao roditelj svoje, Josip Broz Tito je želeo ne samo da podupre zvaničnu politiku oličenu u novoj politici obrazovanja i vaspitanja već i da pokaže da je „jedan od naš“, jedan od više miliona onih koji se moraju uhvatiti u koštac sa novim zahtevima vremena.

Može se reći da je upravo ovaj model, proklamovan u tzv. dnevnoj štampi, našao svoje mesto i u pionirskoj štampi, koja od početka pedesetih godina 20. veka više „ne liči na sebe“. Pre svega pionirska glasila, koja su u godinama posle rata u svom naslovu gotovo isključivo imala reč *borac*, a onda *pionir*, od početka pedesetih godina u skladu sa novom politikom obrazovanja i vaspitanja, koja vrlo jasno zagovara model „srećnog detinjstva“, menjaju politiku. Tako se glasilo Saveta Saveza pionira Jugoslavije od 1951. godine zvalo *Naša deca*. Iste godine, časopis *Naše dete* dobio je rubriku *Vaspitanje u porodici*. Analizom pisanja glasila Saveta Saveza pionira Jugoslavije tokom pedesetih godina 20. veka dolazi se do zaključka da je pionirska štampa u pedesetim godinama promenila svoju funkciju. Od medija namenjenog ideološkom uzdizanju najmlađih Jugoslovena ona je postala „alatka“ za osnaživanje „stručnih kompetencija“ roditelja. Transformacija pionirske štampe iz „dečije“ u štampu za odrasle odnosno „stručnu“ delimično je bila posledica nerazvijenosti pedagoške nauke u Jugoslaviji. Katedra za pedagogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu osnovana je tek 1950. godine i to u sklopu velike reforme školskog sistema u Jugoslaviji. Osnivanje beogradske Katedre za pedagogiju, školovanje stručnjaka „za obrazovanje i vaspitanje“ od kojih su mnogi, zahvaljujući članstvu Jugoslavije u Unesku od 1950, bili u prilici da se stručno usavršavaju pre svega na Zapadu, svakako je doprinelo i pokretanju brojnih stručnih časopisa – *Savremenoj školi* (Beograd), *Pedagoškom radu* (Zagreb) i *Prosvetnom delu* (Skoplje) pridružili su se: *Naša škola* (Sarajevo, 1950), *Slobodna pedagogika* (Ljubljana, 1950), *Predškolsko dete* (Beograd, 1950), *Nastava i vaspitanje* (Beograd, 1952), *Život i škola* (Osijek, 1952) i *Pedagoška stvarnost* (Novi Sad, 1955) (Petrović Todosijević 2017: 56) – koji će počev od početka šezdesetih godina 20. veka pa sve do raspada jugoslovenske države početkom devedesetih godina 20. veka obavljati onu funkciju koju je pedesetih godina imala pionirska, odnosno dečija štampa.

Tokom pedesetih godina 20. veka pionirskom štampom dominirale su dve teme: uloga porodice u procesu obrazovanja i vaspitanja dece i uloga roditelja u procesu obrazovanja dece.

I ako na prvi pogled slične, navedene teme profilisane su u pionirskoj štampi kao dve različite celine. Dok su autori tekstova posvećeni ulozi porodice u procesu vaspitanja i obrazovanja dece u svom fokusu imali mesto deteta unutar porodice, autori tekstova posvećenih ulozi roditelja u navedenom procesu više su bili fokusirani na društvenu funkciju roditelja u procesu „proizvodnje“ srećnog detinjstva u socijalizmu.

Početak pedesetih godina 20. veka uredništvo glasila Saveta Saveza pionira Jugoslavije akcenat je stavljalo na samu ulogu roditelja u procesu vaspitanja i obrazovanja dece. Tekstovi poput teksta „Naša iskustva u pedagoškom prosvetivanju roditelja“ (*Наша деца*, 5–6/1952) trebalo je da „otvore“ i „predstave“ novu temu na stranicama pionirske štampe. Početak radova na reformi školstva formiranjem Komisije za reformu školstva 1953. godine u okviru koje su se posebno istakli članovi Komisije za rad sa roditeljima Saveta društava za odgoj dece i omladine Jugoslavije, zahtevao je praktično osposobljavanje roditelja za „rad sa decom“. Zbog toga će u narednom periodu pionirskim glasilima dominirati tekstovi poput: „Učešće roditelja u vaspitnom radu škole“ (*Наша деца*, 5/1953), „Kako društvo opštine Stari Đeram radi na prosvetivanju roditelja“ (*Наша деца*, март 1955) itd. Pionirska glasila često su obaveštavala o brojnim školama, konferencijama i savetovanjima posvećenim roditeljima i roditeljstvu. Članci poput „Među polaznicima škole za odgoj u porodici u Zagrebu“ (*Наша деца*, 2/1955), „Prva iskustva škole za roditelje u Beogradu“ (*Наша деца*, 1/1956), „Seminari za roditelje pri školama“ (*Наша деца*, 12/1956) trebalo je da naglase u kolikoj meri je proces obrazovanja i vaspitanja dece u socijalističkoj Jugoslaviji povezan sa procesom obrazovanja i vaspitanja roditelja. Tokom druge polovine pedesetih godina 20. veka u časopisima za decu bilo je sve više tekstova koji su se bavili konkretnim problemima roditeljstva ili određenim grupama roditelja. Članci pod nazivom: „Oblici rada sa roditeljima na selu“ (*Наша деца*, 2/1957), „Pedagoško obrazovanje roditelja na selu preko roditeljskih sastanaka“ (*Наша деца*, 12/1958) skretali su pažnju na specifičnost rada sa roditeljima u sredinama u kojima je ne samo manji broj dece bio obuhvaćen sistemom redovnog školstva već i u sredinama u kojima je patrijarhalni obrazac uloge roditelja, kako majke tako i oca, u procesu odgoja dece bio dominantan i veoma rasprostranjen.

Može se reći da je tokom čitavog perioda koji predstavlja predmet interesovanja ovoga rada uloga oca u procesu obrazovanja i vaspitanja dece bila zaodnuta „plaštom“ roditeljstva. Profilisanje slike oca vaspitača u javnom prostoru, kako u dnevnoj štampi, koja je sasvim sigurno imala veći uticaj na kreiranje stavova javnog mnjenja, tako i u pionirskoj ili dečijoj štampi, vezuje se tek za drugu polovinu pedesetih godina 20. veka, dok će ista biti eksploatisana tek u decenijama koje dolaze.

Na osnovu analize pisanja časopisa *Naša deca* može se zaključiti da se o aktivnoj ulozi oca u procesu vaspitanja dece češće pisalo tek od 1955. godine, kada je zahvaljujući održavanju Svetskog kongresa za zaštitu dece u Zagrebu 1954, a onda i Sastanka podmlatka eksperata za probleme rada s roditeljima Međunarodne unije za zaštitu dece u Parizu 1955. otvoreno pitanje redefinisanja odnosa, ali i obaveza u porodici usled sve zastupljenije prakse zapošljavanja žena.

Tekstom „Očev šamar“ (*Наша деца*, 2/1958) glasilo Saveta Saveza pionira Jugoslavije *Naša deca* otvorilo je 1958. godine na stranicama pionirske štampe novu

i važnu temu, odnosno temu fizičkog kažnjavanja dece, koja je, tih godina, kao što je već rečeno, bila izuzetno zastupljena i u dnevnoj štampi i u brojnim stručnim časopisima čije „bujanje“ predstavlja posledicu razvoja pedagoške nauke u Jugoslaviji pedesetih godina 20. veka. Iste godine, poznati jugoslovenski šansonjer Ivo Robić i tada devojčica, a kasnije poznata pevačica, Zdenka Vučković, opevali su na Opatijskom festivalu pesmu „Moja mala devojčica“, koja će ne samo u narednim godinama već i u narednim decenijama predstavljati lajtmotiv odrastanja u socijalističkoj Jugoslaviji, odrastanja koje je trebalo da počiva na prosperitetu i razumevanju među svim članovima porodice, pa i između dece i očeva.

Zaključak

Slika oca u jugoslovenskim časopisima za decu, ali i štampi namenjenoj širim društvenim slojevima stanovništva, od kraja Drugog svetskog rata do početka šezdesetih godina 20. veka bila je u direktnoj vezi sa pozicioniranjem slike deteta i detinjstva u javnom prostoru u Jugoslaviji po okončanju najvećeg sukoba u istoriji čovečanstva. Porazavajuće slike stradanja dece u Prvom, a onda i u Drugom svetskom ratu doprinele su, između ostalog, iznenadnoj i neočekivanoj emancipaciji dece kao društvene grupe u godinama posle Drugog svetskog rata. Staranje o deci kao društvenoj grupi moralo je biti usklađeno sa dva ključna principa na kojima je počivao „novi svet“ – ideji o uspostavljanju jedinstvenog sistema vrednosti koji će počivati na antifašističkom nasleđu, ali i ideji o međusobnoj koegzistenciji dojučerašnjih neprijatelja i u Hladnom ratu zavađenih strana. Upravo će ove dve ideje postati temelji Organizacije ujedinjenih nacija, koja će preko svoje Agencije za obrazovanje, nauku i kulturu ili Uneska, odigrati jednu od ključnih uloga u realizaciji nekih od segmenata brojnih reformi školstva koje će biti sprovedene širom Evrope i sveta pa i u Jugoslaviji (1958), koja je Unesku pristupila 1950. godine, odnosno godinu dana pošto je vrh Komunističke partije Jugoslavije definisao novu politiku obrazovanja i vaspitanja. Zahtev za „novom školom“ koji je jasno artikulisan kroz odluke Trećeg plenuma CK KPJ iz decembra 1949. godine predstavljao je u širem smislu zahtev za uspostavljanjem novog koncepta detinjstva u Jugoslaviji. Zahtev za promenom u oblasti „tretiranja“ dece u državi i društvu je predstavljao reakciju na tešku „jugoslovensku stvarnost“. Po prvom posleratnom popisu stanovništva iz 1948. deca do 14 godina starosti činila su 32,53% od ukupnog broja građana Jugoslavije. Buduća izgradnja socijalizma u Jugoslaviji zavisila je od mogućnosti države da 32,53% svog neaktivnog stanovništva zbrine unutar nedovoljno razvijenog sistema prosvetnih, zdravstvenih i socijalnih ustanova. Rezultati svih anketa koje su rađene s kraja četrdesetih i početka pedesetih godina ukazivali su na činjenicu da najmlađi Jugosloveni provode u školi u proseku samo

tri do četiri sata dnevno tokom dve stotine dana u godini. U takvoj situaciji državi koja se oslanjala na niz masovnih organizacija, što će se pokazati kao nedovoljno, nije preostalo ništa drugo nego da saveznika potraži među milionskom masom roditelja. Na taj način je tradicionalna uloga roditelja postala jedna od najznačajnijih uloga u izgradnji socijalističkog čoveka. Kako odnos roditelja i deteta ne bi bio prepušten tradicionalnim obrascima vaspitanja već određen konceptom koji su definisale država i partija, nova politika obrazovanja i vaspitanja morala je napustiti učionicu i izaći u školsko dvorište, na ulicu, u nova stambena naselja, među sve pripadnike buduće socijalističke zajednice. Zahvaljujući formiranju Komisije za rad sa roditeljima, kao potkomisije velike Komisije za reformu školstva koja je od 1953. postojala pri Narodnoj skupštini FNRJ, roditelji su zvanično prepoznati kao jedan od najznačajnijih saveznika države u procesu reforme škole i uspostavljanja nove politike obrazovanja i vaspitanja, koja je svoj puni izraz našla u promovisanju lika srećnog deteta i detinjstva. Takvo dete moralo je imati oba roditelja. Ulazak oca, kao aktivnog roditelja u procesu odgajanja i vaspitavanja deteta na stranice pionirske štampe, ali i drugih medija u Jugoslaviji nije bio nimalo lak. Profilisanje lika „tate“ u javnom prostoru bilo je skopčano sa „potiskivanjem“ tradicionalnih i patrijarhalnih obrazaca ponašanja. Trebalo je da prođe više godina da bi nova politika obrazovanja i vaspitanja, koja je našla svoj izraz u reformskim radnjama koje su okončane donošenjem *Opšteg zakona o školstvu* 1958, na stranice dečije ali i druge štampe „pustila“ „tatu“ koji gura kolica, i „ravnopravno“ sa „drugim roditeljem“ učestvuje u rešavanju svih problema sa kojima se suočava najmlađi član porodice. Jasnije profilisanje lika oca na stranicama dečije, ali i druge štampe u Jugoslaviji od kraja pedesetih i početka šezdesetih godina 20. veka značajno je doprinelo promovisanju savremenog koncepta očinstva i roditeljstva u decenijama koje su tek dolazile.

LITERATURA

Janev, Igor. *Kulturna diplomatija. Spoljna politika Jugoslavije (SCG) prema UNESKO-u*. Beograd: Institut za političke studije, 2004.

Kovačević, Bogoljub. *Žrtve Drugog svetskog rata u Jugoslaviji*. Sarajevo: Veritas Foundation Press, 1985.

Перо, Мишел. „Лица и улоге“. *Историја приватној живој. Од Француске револуције до Првој свейској райи IV*, Ур. Филип Аријес и Жорж Диби. Београд: Клио, 2003. 95–145.

Перо, Мишел. „Породица победница“. *Историја приватној живој. Од Француске револуције до Првој свейској райи IV*, Ур. Филип Аријес и Жорж Диби. Београд: Клио, 2003. 71–81.

Перо, Мишел. „Породичне функције“. *Историја приватној живој. Од Француске револуције до Првој светској рати IV*, Ур. Филип Аријес и Жорж Диби. Београд: Клио, 2003. 82–93.

Petrović Todosijević, Sanja. „Socijalizam u školskoj klupi i oko nje. Dometi reforme osnovnoškolskog sistema u Jugoslaviji 1949–1958“. *Socijalizam: izgradnja i razgradnja. Zbornik odabranih radova sa Drugog međunarodnog znanstvenog skupa Socijalizam na klupi. Socijalizam: izgradnja i razgradnja*. Ur. Chijara Bonfiglioli i Boris Koroman. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile; Zagreb: Srednja Europa, 2017. 45–70.

Поткоњак, Никола. *XX век: Ни „век гејнеја“ ни век његајојје: има наде: XXI век*. Београд: Учитељски факултет Универзитета у Београду, 2000.

Хал, Кетрин. „Sweet Home“. *Историја приватној живој. Од Француске револуције до Првој светској рати IV*, Ур. Филип Аријес и Жорж Диби. Београд: Клио, 2003. 42–66.

Хант, Лин. „Француска револуција и приватан живот“. *Историја приватној живој. Од Француске револуције до Првој светској рати IV*, Ур. Филип Аријес и Жорж Диби. Београд: Клио, 2003. 17–41.

Žerjavić, Vladimir. *Gubici stanovništva Jugoslavije u Drugom svetskom ratu*, Zagreb: Jugoslovensko viktimološko društvo, 1989.

Шмале, Волфганг. *Историја мушкосџи у Европи 1450–2000*. Београд: Клио, 2011.

PERIODIKA

Млади борац

Полиџика

Пионери

Пионирски руководилац

Наша деца

IZVORI

Objavljeni

„Укупно становништво по старости и полу. Попис становништва 15. март 1948“, *Статистички годишњак FNRJ за 1954. годину*, 1954.

„Укупно становништво по занимању и сектору својине, према групама старости и зарађивању. Попис становништва 15. март 1948“, *Статистички годишњак FNRJ за 1954. годину*, 1954.

„Укупно становништва по народности, полу, групама старости и писмености. Попис становништва 15. март 1948“. *Статистички годишњак FNRJ за 1954. годину*, 1954.

„Ukupno stanovništvo po školskoj spremi, grupama starosti i polu. Popis stanovništva 15. mart 1948“. *Statistički godišnjak FNRJ za 1954. godinu*, 1954.

„Ukupno stanovništvo po grupama starosti, polu i rodnom kraju. Popis stanovništva 15. mart 1948“. *Statistički godišnjak FNRJ za 1954. godinu*, 1954.

Neobjavljeni

Arhiv Josipa Broza Tita

Kabinet predsednika Republike

Sanja Petrović Todosijević

THE FATHER IMAGE IN YUGOSLAV CHILDREN'S MAGAZINES FROM THE END OF WORLD WAR II TO THE 1960'S

Summary: The father image in Yugoslav children's magazines from the end of World War II to the early 1960's was directly linked to the image of the child and childhood. Mass suffering of children in both world wars contributed to a sudden and unexpected emancipation of children as a social group in the years after World War II. The politics of defining childhood rested on the same principles as the "new" world, created by the war. The same principles formed the basis for the United Nations organization, which would, via its Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), play one of the key roles in the realization of school reforms in Yugoslavia (1958), which joined UNESCO in 1950, a year after the leaders of the Yugoslav Communist Party defined their new educational politics. The demand for a "new school", clearly articulated in the decisions of the Third plenum of the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia in December 1949, presented, in a broader sense, a demand for the establishment of a new concept of childhood in Yugoslavia. The demand for changes in the field of child "treatment" on the level of state and society represented a reaction to the difficult "Yugoslav reality". Children under 14 years of age comprised a third of all Yugoslav citizens. The future construction of socialism in Yugoslavia depended on the state's ability to nurture 32, 53% of its inactive population within an undeveloped system of educational, health and social institutions. In such a situation, the state could not rely only on a series of mass organizations, which proved inadequate; it had to find allies in the mass of millions of parents. Thus, the traditional parental role became one of the most important roles in the building of the socialist man. Since the state and the party decided to define a concept for the relationship between parent and child rather than leave them to the traditional education patterns, a new politics of education and upbringing had to leave the classroom and enter the streets in order to meet all the members of the future socialist community. Thanks to

the formation of the Commission for Cooperation with Parents, as a sub-commission for the large Commission for school reform which existed within the National Parliament of FPRY since 1953, the parents were officially recognized as the most important allies of the state in the school reform process and the establishment of a new politics of education and upbringing, which found its fullest expression in promoting the image of the happy child and childhood. The active participation of both parents in the process of “raising” children was promoted as a political imperative. The entrance of the father, as an active parent in the process of child raising and upbringing, into the pages of the pioneer press and other Yugoslav media was closely linked with the “suppression” of traditional and patriarchal conduct patterns. A more distinctive profiling of the father image in children’s and other Yugoslav periodicals, from the late fifties and early sixties onwards, significantly contributed to the promotion of the contemporary fatherhood and parenthood concept in the following decades.

Key words: Father, childhood, family, World War II, Third Plenum of the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia, new politics of education and upbringing, “happy childhood”, General Education Law, pioneers’ periodicals

OD PIONIRA DO DUGE, TRANSFORMACIJA JEDNOG ČASOPISA

Apstrakt: Časopis za djecu Zajednice Talijana iz Istre i s Kvarnera *Il pioniere* (Pionir) koji je izlazio u Rijeci od 1948. a od 1990. pod novim imenom *Arcobaleno* (Duga) svjedoči o transformaciji kulturnih i obrazovnih modela malobrojne nacionalne zajednice koja se zatekla u kompleksnim povijesnim prilikama. U radu se rekonstruira i vrednuje način na koji se u tom časopisu nastojao uspostaviti novi kulturno-civilizacijski dijalog na politički i ideološki transformiranom prostoru, održavajući pritom jezični kontinuitet te kako se taj koncept već od sredine 60-tih godina postepeno napuštao i mijenjao pod utjecajem novih medija i otvorene granice s Italijom. Pokazat će se kako je promjenom imena 1990. godine došlo do nove transformacije časopisa i uključivanja u tada aktualne ideološke i povijesne promjene i tokove.

Ključne riječi: transformacija kulturnih i obrazovnih modela, promjene granica, odraz političkih i ideoloških mijena u književnim i informativnim sadržajima za djecu

1. Odakle časopis na talijanskom jeziku?

Drugi svjetski rat završio je za Italiju dvojako: bila je gubitnica na strani sila osovine s najstarijim fašizmom u Evropi (od Mussolinijevog marša na Rim 1922. do pada fašističke vlade 8. septembra 1943.) a istovremeno i pobjednica, jer se antifašistički pokret otpora borio protiv njemačke okupacije i nacifikacije sve do aprila 1945.¹ Istarski sabor donosi 25. septembra 1943. odluku o ujedinjenju Istre "s maticom zemljom". Kao što je poznato, 30. aprila 1945. IV. Armija NOV-e ulazi u Trst i napušta ga 10. juna nakon međunarodnih dogovora. To je područje stavljeno pod angloameričku upravu (Slobodni teritorij Trst) kao i grad Pula, dok je zapadna obala Istre pod jugoslavenskom upravom, čime su uspostavljene nove

---

* sroic@ffzg.hr

¹ U Italiji se 25. april slavi kao Dan otpora i oslobođenja.

granice između Demokratske Federativne Jugoslavije i, nakon referenduma 2. juna 1946., ne više Kraljevine nego Republike Italije.

Istra i grad Trst su, međutim, nakon 120 godina duge austrijske uprave tek od 1918., raspadom Austrougarske dospjeli pod talijansku vlast, a Istra je bila izložena intenzivnoj fašizaciji.² Ne treba zaboraviti da je Mussolini 1938. u Trstu, susjednom multinacionalnom i multikonfesionalnom gradu, proglasio rasne zakone u Italiji. U Istri su mijenjana odnosno talijanizirana slovenska i hrvatska prezimena, zabranjivana su slavenska lična imena, cijeli školski sustav bio je prožet glorifikacijom talijanske osvajačke politike koja je kanila zatrti svaki slavenski element istarske civilizacijske i kulturne baštine. Školski sistem bio je važan dio tog programa, učiteljski kadar (većinom su to bile mlade učiteljice) dolazio je iz Italije i nije poznao jezik sredine. Nakon 1918. u Istri se ukidaju škole s hrvatskim i slovenskim nastavnim jezikom, premda su Hrvatima i Slovincima načelno bila zajamčena nacionalna i kulturna prava. Brojnim akcijama fašisti su sistematski uništavali slavensko nasljeđe, čemu su se nastojali suprotstaviti kulturno-prosvjetno društvo Edinost sa sjedištem u Trstu i malobrojni parlamentarni zastupnici. Slovenski dom kulture i hotel Balkan u Trstu fašisti su zapalili 1921., a školskom reformom ministra (filozofa) Giuseppea Gentilea 1923. ukinuti su hrvatski i slovenski kao nastavni jezici u školama. Talijanski je postao nastavni jezik od prvog razreda osnovne škole počevši od školske godine 1923/24.³ Djeca su morala biti uključena u nacionalnu udrugu "Balilla",⁴ oni najmlađi od šeste do osme godine bili su "Figli della lupa" (Djeca vučice),⁵ od osme do četrnaeste godine su se dijelili po spolu, "Balille" i "Piccole italiane" (Balile i Male Talijanke), a "Avanguardisti–Giovani italiani" (Avangardisti–Mladi Talijani) su uključivali mlade do osamnaeste godine života.

Za vrijeme Drugog svjetskog rata djelovale su ilegalne partizanske hrvatske i slovenske škole u kojima je nedostajalo učitelja. Nakon pada Italije, u februaru 1944. otvorena je u zgradi i učionici bivše talijanske osnovne škole u Svetom Donatu kraj Buzeta prva hrvatska poslijeratna škola u Istri. U isto vrijeme pokrenuta su unutar partizanskog pokreta glasila na talijanskom jeziku koja pozicioniraju talijansku zajednicu izvan fašističke ideologije i kao zajedničkog neprijatelja svih Istrana ukazuju na njemačkog okupatora (u to vrijeme Nijemci su uspostavili

² Položaj grada Rijeke bio je specifičan, ovdje se nećemo baviti njegovom kompleksnom poviješću. Od 1945. grad je u Jugoslaviji.

³ Program nastave povijesti počinjao je s 476. godinom, slijedili su izumi i običaji Talijana, talijanski sveci, preporod, kolonijalni ratovi i svjetski rat, fašizam, obnova režima, fašistička kultura, život Dučea (Kukurin 2013).

⁴ Balilla je bio nadimak dječaka koji je u Genovi 1746., u pobuni protiv Austrijanaca prvi na njih bacio kamen.

⁵ Rimska vučica koja je prema legendi othranila Romula i Rema. Za svaku od tih organizacija plaćala se članarina i vodila o tome evidencija u instituciji (vrtiću ili školi, u školi se upisivala u imenik).

vlast na području Jadranskog primorja, tzv. Adriatisches Küstenland). Partizanske jedinice IV. Armije ulaze u Trst 30. aprila 1945. i ostaju u gradu do 10. juna, kad se moraju povući nakon međunarodnih dogovora velikih sila i prepustiti grad i okolicu angloameričkoj upravi. Granice Istre i Kvarner ostaju otvoreno pitanje do Pariškog ugovora 1947. na kojem se potvrđuje njihova pripadnost Jugoslaviji i uspostavlja granica u zaleđu grada Trsta, a odluka se potvrđuje Londonskim ugovorom iz 1954. godine. Obje strane će konačno priznati granične crte 1975. godine, sporazumom potpisanim u gradiću Osimu kraj Ancone.

Kao što je poznato, te su promjene dovele Talijane koji su ostali živjeti u Istri i na Kvarneru u položaj manjine koja se našla izvan granica matične zemlje, najprije u Jugoslaviji od 1945. do 1991., a nakon toga u Hrvatskoj i u Sloveniji. Tako je, zapravo ne migrirajući, (Roić 2007: 89) ovo talijansko stanovništvo dospjelo u položaj migranata na području koje je stoljećima obitavalo.⁶ Talijani koji su ostali većinom su bili proklamirani antifašisti. Kulturno i administrativno sjedište njihove zajednice bilo je u gradu Rijeci, a intelektualno rukovodstvo uključivalo je domaće obrazovane Talijane, rijetke intelektualce koji su iz ideoloških i privatnih razloga migrirali sa Zapada na Istok, ili su se stjecajem različitih okolnosti zatekli u tom kraju. Od 1945. sve do danas izlaze u Rijeci dnevne novine na talijanskom jeziku *La voce del popolo* (Glas naroda).⁷

2. List za male Talijane u Istri i na Kvarneru

Ključno pitanje u Istri i na Kvarneru koji su, kako se tada pisalo i govorilo “bili vraćeni matici zemlji” bile su škole, jer su brojni učitelji i nastavnici optirali za Italiju. Pored udžbenika (prevodili su se oni republički, hrvatski) važno je bilo malim Talijanima ponuditi i odgovarajuću literaturu na njihovom jeziku. Tako 1948., u godini duboke političke krize u zemlji zbog rezolucije Kominforma, izlazi prvi broj lista za djecu *Il pioniere* (Pionir) najprije dvotjedno a kasnije mjesečno glasilo Teritorijalnog savjeta narodne omladine.⁸ Zanimljivo je da se

⁶ Prema podacima popisa stanovništva iz 1991. Zajednica Talijana brojala je 24.367 pripadnika (21.303 u Hrvatskoj i 3.064 u Sloveniji), a talijanski kao materinski jezik deklariralo je 29.550 stanovnika. U kasnijim popisima broj opada zbog negativnog prirasta. Zajednica Talijana broji (podaci su iz 2014.) 34.345 pripadnika, a njih 3.294 pohađa talijanske škole u Republici Hrvatskoj.

⁷ Za analizu kulturnoloških priloga u tom listu usp. Mazzieri 1998. List *La voce del popolo* je dostupan na internetskoj stranici <http://www.edittfiume.info/lavoce/>

⁸ Talijanski *Il pioniere* je varijanta lista za djecu koji je pod tim i sličnim imenom izlazio u pojedinim jugoslavenskim republikama pod sličnim naslovima: *Pionir*, list najmlađih u Hrvatskoj, glavni i odgovorni urednici Mira Paut, Mladen Bjažić i Grigor Vitez izlazio je od 1943. u Hrvatskoj (podaci NSK god. 2/1943, TREZOR), list izlazi do 1961., *Pioniri* izlaze od 1944. u Beogradu, *Pionirsko delo* u Sarajevu, a pored izdanja za male Talijane izlazila su i ona za djecu ukrajinske i mađarske manjine.

list otpočетка predstavlja u antropomorfnj ulozi prijatelja, školskog druga, koji je “tutto per voi, scritto e illustrato solo per voi” (sav za vas, napisan i ilustriran samo za vas), (*Il pioniere* 1/1948: 1).

S druge strane, Italija ima bogatu tradiciju publikacija za djecu: od 1908. izlazio je *Corriere dei bambini* (kasnije *Corriere dei piccoli*) kao prilog dnevnika *Corriere della sera*. No, nema tragova prisutnosti tog dječjeg lista od 1918.⁹ na perifernom području ondašnje Kraljevine Italije, u Istri i na Kvarneru, premda se ne može isključiti da su ga poznavala i čitala djeca iz građanskih obitelji u kojima su se kupovale dnevne novine. Stoga pojava dječjeg časopisa *Il Pioniere*, namijenjenog malim Talijanima koji su sa svojim obiteljima ostali u Jugoslaviji (ili došli u Jugoslaviju) nakon 1945., nameće pitanje: koliko je i kakve ideologije taj list smio, mogao i morao sadržavati? Kako su se ti sadržaji ”harmonizirali” s uobičajenim ili očekivanim književnim i odgojnim sadržajima u serijskoj publikaciji namijenjenoj djeci?

Ta je delikatna zadaća bila povjerena ženama: *Il pioniere* se od početka predstavljao kao prijatelj svojih čitalaca, ali ipak u vremenu koje je od njih tražilo i ozbiljnost. Pored aktualnih tema, list je nudio pjesmice, igre, poneku lektiru, u početku sovjetiziranu (odlomak iz Čapajevljevog *Sina puka*). Svijet je za male čitaoce bio uži zavijač. Italija se nije spominjala, osim ako se radilo o znamenitim, moralno neupitnim osobama. Nije se pratila tamošnja književna produkcija za djecu, jer kontakata i razmjene nije bilo.

Zbog političkih prilika talijanska manjina se i dalje nalazila u posebnom položaju sve do 1954., jer su u tom razdoblju od gotovo deset godina brojni stanovnici gradova i sela optirali¹⁰ za Italiju, potaknuti ponavljanim pozivima s političkog desnog centra i desnice. S druge strane, nesporan je bio doprinos boraca Talijana antifašističkoj borbi u Jugoslaviji, pa je demobiliziranim intelektualcima bio povjeren rad u kulturi i izdavaštvu. Doprinos žena bio je ključan, jer im je bila namijenjena uloga odgojiteljica. Njima se pridružio i određeni broj mlađih ljudi iz Italije koji su željeli pomoći izgradnji novog društva, tako da su zahvaljujući i njima tekstovi u novinama i časopisima pisani na standardnom jeziku, čime su sa stranica lista bile isključene sve lokalne dijalektalne varijante.

U takvom kulturno-povijesnom kontekstu ne čudi što je cijelo prvo godište dječjeg časopisa *Il Pioniere*¹¹ bilo posvećeno ozbiljnim temama: pioniri pomažu

⁹ *Corriere dei piccoli* izlazio je do 1995. godine. U vrijeme Prvog svjetskog rata u Italiji (1915.-1918.) izlazio je na njegovim stranicama otvoreno ideologiziran strip *Italino* (pozitivan junak), a njegov se antagonist zvao Kartoffel Otto. Nakon 1945., prema američkom modelu, u sveskama malog formata počinje izlaziti strip *Topolino* (Miki, Mika miš) u velikom tiražu.

¹⁰ Radilo se o izboru (optiranju) porodica i pojedinaca, a mnogi su zemlju napuštali ilegalno, morskim ili kopnenim putem.

¹¹ Prva urednica bila je Luciana Meconi Mecovich koja je nakon desetak brojeva napustila Istru kad joj je otac završio na Golom otoku (Milani Dobran, I, 105). Zamjenila ju je Fedora Susnich Martincic koja je bila urednica do kraja 1981. Godine 1982. zamjenjuje je Valeria Persic, 1989. Elisa

obnovi grada Rijeke, slijedi reportaža iz Grčke, zapis o riječkoj luci i njezinim radnicima, zatim Titov rođendan, rođendanska čestitka Staljinu, reportaža o indijskoj djeci i, napokon, o prinosu krumpira na Čepičkom polju u Istri. Našli su se na stranicama časopisa i portreti velikih Talijana kao što su Michelangelo Buonarroti, Antonio Gramsci, Cristoforo Colombo, Giordano Bruno i Giuseppe Garibaldi, legendarni borac za ujedinjenu Italiju. Nakon fragmenata djela ruskih pisaca štampaju se i poglavlja iz Twainovih *Pustolovina Toma Sawyera*, a piše se i o novom talijanskom filmu.¹² Zanimljiv je prilog iz drugog godišta (2/1949: 5), nepotpisana pjesmica “La mia casetta” (Moja kućica), gdje se vremenske nepogode kiša, snijeg i tuča mogu interpretirati i alegorijski:

La mia casetta è piccola / ma dentro si sta bene: / Di notte il vento sibila: / lo sento, eccolo, viene...// Ma il vecchio muro mormora: / “O vento, cozzi invano: / son roz-zo ma son solido”. / E il vento va lontano. // E pioggia, neve, grandine / flagellano le mura: / e la casetta impavida: / “Son vecchia ma sicura.”// Scintilla dolce e tiepida / nel focolar la fiamma / e il sole sempre l’illumina: / quel sole è la mia mamma.¹³

Prešućivanje autorice značilo je i svojevrstu cenzuru talijanskog izvornika, ali je otkrilo i da su urednici posezali za zbirkama iz kućnih biblioteka. U časopisu su bile važne rubrika pošte u kojoj je pionirka Sapientina (Mudrica) odgovarala na pitanja čitalaca, zatim rubrika igara i zabave, sporta kao i strip “Pino i Ippino”.¹⁴ Sadržaj časopisa *Il pioniere* iz 50-tih godina svjedoči da se radilo o kompleksnom razdoblju: nakon napuštanja sovjetskog modela, tražio se autentičan put u socijalizam, ali su i dalje nedostajali kontakti s matičnom talijanskom kulturom. Godine 1951. Eros Sequi i Erio Franchi moraju napustiti Rijeku, jer su bili optuženi za “intelektualizam” odnosno preveliku posvećenost kulturi i, zbog toga, za nedovoljnu ideološku “budnost” (Milani i Dobran, I 2010: 105).¹⁵ Uz nekoliko pjesmica i jednu toskansku uspavanku *Ninna, nanna*, izlaze u to vrijeme na

---

Zaina a od 2007. je glavna urednica Tiziana Dabović. Na stranici <http://edit.hr/testate/arcobaleno> može se vidjeti i naslovnica prvog broja iz 1948.

¹² Talijanski neorealistički film koji je obilježio raskid s prijeratnim površnim filmovima tzv. bijelih telefona kao i poslijeratna književnost većinom angažiranih i lijevo orijentiranih autora bili su prisutni u jugoslavenskoj poslijeratnoj kulturi unatoč kompleksnim političkim odnosima.

¹³ “Moja je kućica malena / al’ unutra je lijepo: / Noću vjetar huji: / čujem ga, evo ga, stiže...// Al’ stari zid mrmlja: // O vjete, zalud lupaš: / grub sam, ali čvrst”. / I vjetar ode daleko. // Pa kiša, snijeg i tuča / udaraju o zidove: / al’ kućica će neustrašivo: / ‘Stara sam ali sigurna.’ // Iskri slatko i blago / na ognjištu plamen / sunce ga stalno osvjetljava: / to sunce je moja mama.” Autorica ove pjesmice objavljene u zbirci *Rime Piccoline* (Malene rime) iz 1912. bila je Hedda *alias* Lucia Maggia, učiteljica i talijanska dječja pjesnikinja.

¹⁴ Premda su stripovi u to vrijeme bili iznimno negativno konotirani, usp. Popović, Jovan, “Crnoberzi-janska erzac-roba na književnom tržištu”, *Borba*, 5. januara 1946: <http://www.rastko.rs/rastko/delo/11625>

¹⁵ Sequi odlazi u Beograd gdje će raditi kao profesor na Kaedri italijanistike Filološkog fakulteta. Preveo je na talijanski Ćopićevu *Ježevu kućicu* (Ćopić 1952) i priče iz zbirke *1001 noć* (1952), i same prijevod s ruskog.

stranicama *Pioniera* nepotpisani članci o Harlekinu, Marku Polu, Danteu i napuljskom kralju, te o liku iz *Pinokija*, strašnom vlasniku kazališta lutaka, Mangiafocu.

U jesen 1953. i u listu namijenjenom djeci trebalo je objasniti zašto Trst ostaje u Italiji. Pod naslovom “Decisione vergognosa” (Sramotna odluka) izvještava se o protestnoj manifestaciji održanoj u Rijeci 9. oktobra a članak završava riječima koje oštro osuđuju odlaske iz Jugoslavije:

[...] lasciare una terra per la quale sono caduti tanti giovani combattenti [...] sarebbero come tradire i nostri morti, quelli che hanno dato la vita perché la Jugoslavia fosse unita e libera, perché la nuova generazione avesse una vita felice.¹⁶

Nakon prvih deset godina urednici riječkog časopisa i dalje smatraju odgojni rad svojim najvažnijim zadatkom, ali već u prvoj polovici narednog desetljeća otvaraju se nove mogućnosti političkih i kulturnih odnosa između dviju zemalja, što će im znatno olakšati rad. Od 1964. Narodni univerzitet u Trstu (Università popolare di Trieste) posreduje između Zajednice Talijana i kulturnih institucija Republike Italije. *Il pioniere* objavljuje otada pjesme i priče Giannija Rodarija, jednog od najboljih pisaca za djecu na talijanskom jeziku.¹⁷

Godinama su u rubrici “La pagina della poesia” (Stranica poezije) objavljivani prijevodi hrvatskih, srpskih, bosanskih, makedonskih i slovenskih pisaca¹⁸ jer je jedna od važnih zadaća časopisa bila posredovanje nacionalnih kultura i književnosti u Jugoslaviji. Sredinom 60-tih godina mjenjaju se brojni sadržaji,¹⁹ ali se opaža da su razlike između grada i sela još uvijek velike. Prisutni su novi mediji, štampa se školski program emisija Radio Kopra (Radio Capodistria) na talijanskom jeziku, piše se o muzičkim grupama, a važna novost je da *Pioniere* rado čitaju i učenici koji ne pohađaju talijansku školu, jer je talijanski jezik postao prisutniji u sredini u kojoj žive.²⁰

Trideseta obljetnica časopisa bila je razlog za slavlje, pa je rovinjski pjesnik i kompozitor Vlado Benussi uglazbio stihove Giacoma Scottija²¹ u čijem se refrenu spominje uloga dječjeg lista u odrastanju poslijeratne generacije:

¹⁶ „Napustiti zemlju za koju su poginuli mladi borci značilo bi izdati naše mrtve, one koji su dali živote kako bi Jugoslavija bila jedinstvena i slobodna, kako bi mlade generacije sretno živjele“ (*Il pioniere* 7/1953: 3).

¹⁷ Prijevodi Rodarijevih knjiga (Rodari 1960) i (Rodari 1962) u to su vrijeme već bili objavljeni u Zagrebu i Beogradu.

¹⁸ Nažalost, to su rijetko bili tekstovi književnosti za djecu. Zastupljeni su ovi autori: Vladimir Nazor, Ivan Goran Kovačić, Miroslav Krleža, Jure Kaštelan, Mirko Božić, Mira Alečković, Desanka Maksimović, Branko Ćopić, Skender Kulenović, Čedomir Minderović, France Prešeren, Ivan Cankar, Matej Bor, Ciril Kosmač, Kočo Racin, Petre Andrejevski, Blaže Koneski i drugi.

¹⁹ Prvi put, pored cijena u dinarima (nd, novi dinari), pojavljuje se i cijena u lirama (Lit) što pokazuje da se *Il pioniere* mogao kupiti i Italiji.

²⁰ Tome je pridonijela i mogućnost praćenja talijanskih TV programa i otvorenost granice.

²¹ Giacomo Scotti (1928.) je najplodniji pisac knjiga za djecu Zajednice Talijana, spomenut ću dvojezične zbirke (Scotti 1987) i (Scotti 2002) te knjigu koja je objavljena u Italiji (Scotti 2005).

Il Pioniere / fa trent'anni / pare vecchio / ma è un bambino: / caro amato / giornalino / della mamma / e del papà.²²

Od kraja 70-tih godina položaj Zajednice Talijana se mijenja: otvorene su mogućnosti komunikacije i suradnje s matičnom zemljom, mnogi mladi Talijani iz Jugoslavije studiraju na talijanskim sveučilištima, u Zagrebu, Ljubljani i Beogradu, i vraćaju se u Istru i na Kvarner. Časopis se u potpunosti okreće željama i potrebama učenika talijanskih škola, njihovim natječajima, smotrama i susretima s vršnjacima pripadnicima drugih manjina i objavljuje tekstove najboljih talijanskih suvremenih autora koji pišu i za odrasle i za djecu. To su: Italo Calvino, Umberto Eco, Gavino Ledda, Vamba, Oriana Fallaci, Natalia Ginzburg, Ignazio Silone i drugi. I suvremena povijest se ispisuje na stranicama lista: u maju 1980. oproštaj od Tita, u jesen 1981. od talijanskog Nobelovca, pjesnika Montalea, 1982. od Krleže a 1984. od pisca s čijim su knjigama odrastala sva djeca u Jugoslaviji, pa i mali Talijani Istre i Kvarnera, Branka Ćopića.

U ovom razdoblju jača svijest o vrijednosti vlastite tradicije i identiteta. Tako na primjer učenici iz Vodnjana počinju prikupljati bajke i priče koje su čuli od baka i djedova, piše se o tradiciji Talijanske drame u Rijeci, objavljuju stihovi istarskih i kvarnerskih pjesnika i proznih pisaca, od kojih su neki još vrlo mladi, kao Loredana Bogliun, ili starijih kao što su Mario Schiavato, Osvaldo Ramous, Giusto Curto, Umberto Matteoni, Adelia Biasiol, Mario Cocchietto, Egidio Milinovich, Eligio Zanini, Stefano Stell. Poezija na zavičajnim dijalektalnim varijantama²³ nalazi sada svoje mjesto na stranicama časopisa.

3. Pluralizam donosi dugine boje: *Il pioniere* postaje Arcobaleno

Godina 1988. je bila prilika za obilježavanje dviju velikih obljetnica: četiri desetljeća od osnutka časopisa i stote godišnjice talijanske škole u Rijeci (1888-1988) člankom "Auguri cara scuola" (Čestitke, draga školo).²⁴ Još uvijek je prisutan Djed Mraz, u doslovnom prijevodu Nonno Iverno za male istarske Talijane.²⁵ U istom broju se spominje Dan JNA (Giornata APJ) uz fotografiju iz Ruda na

²² "Pionir navršava tridesetu / izgleda star, al' još je dijete / taj dragi, stari mamin i tatin / mali časopis" (*Il pioniere*, 8./1978: 5). Na internetskoj stranici *Arcobaleno* u pismu urednice stoji: "Kad su vaši roditelji i vaši djedovi i bake bili đaci, ovaj mali časopis se zvao *Il pioniere*. Danas se zove *Arcobaleno*."

²³ U istarskim mikrosredinama prisutna je velika dijalektalna izdiferenciranost. Uz diglosiju, mnogi pojmovi iz svakodnevnog života ulaze u govorni jezik, pa se može govoriti o „la favella slavizzata“ (slaveniziranom govornom jeziku), usp. Milani: 2002.

²⁴ *Il pioniere* 12/1988: 4-5. Autorica teksta je Erna Toncinich.

²⁵ Talijansko je ime Babbo Natale. Prema usmenom svjedočenju nekadašnje polaznice talijanske škole u Puli, mali Istrani su smatrali privilegijom što njihov Djed Mraz nosi drugačije ime.

kojoj se vide mladi vojnici koji polažu zakletvu (12/1988: 3). Iduće godine (4/1989: 23) Astrid Lindgren odgovara čitaocima riječkog lista iz Stokholma i pozdravlja ih na svom, kako piše, ne baš najboljem talijanskom, ali se nada da će je oni razumjeti.

U 43. godini izlaženja *Il Pioniere* (9/1990), s urednicom (od 1988.) Riječankom Elisom Zaina, nakon svojevrsnog referenduma u potrazi za novim imenom, preimenovan je u *Arcobaleno* (Duga). *Il pioniere* se pozivao na tradiciju, ali su već odavno (od 1960.!) časopisi za djecu u Hrvatskoj izlazili pod novim imenima. Književnost za djecu i mlade namijenjena generaciji rođenoj nakon 1980. otvarala je nove teme u svijetu otvorenih granica i sve većeg utjecaja medija. *Arcobaleno* prešućuje političke i ideološke teme (i zato što one dolaze do mladih putem drugih medija) a grafički je oblikovan kao kaleidoskop. Sadrži brojne radove učenika talijanskih škola, njihove crteže i slike, nastojeći zadovoljiti dječju znatiželju bez lažnog srama ili skrivene cenzure. Šaren i veseo, novi-stari časopis bavi se najviše neposrednim okruženjem, ali je za vrijeme ratnih godina 90-tih bio senzibiliziran za stradanja djece iz drugih krajeva, jer je veliki broj djece iz ratom zahvaćenih područja migrirao s roditeljima ili bez njih na Kvarner i u Istru. U septembru 1991. (9/1991: 6-7) objavljen je na engleskom jeziku veliki naslov "Stop the war",²⁶ u sljedećem broju (10/1991: 4-7) piše se o ratu u članku "Guerra e pace" (Rat i mir) a zatim "Non sparate sulla civiltà" (Ne pucajte u civilizaciju) (11/1991: 16-17). U decembru 1991. (12/1991: 14-15) na stranicama časopisa prvi put će biti objavljen članak o tradiciji Božića, a u januaru 1992. (1/1992: 4-5) na temu vjere: "Religione e vita sottobraccio" (Vjera i život ruku pod ruku). Sljedeći broj donosi temu o razvodu: "Mamma e papà divorziano" (Mama i tata se razvode), ne zna se da li i sa širim konotacijama, navodi se primjer američkog filma *Kramer protiv Kramera* (2/1992: 5-7: 47-8).

Prijelaz iz jednog u drugi ideološki sistem odvio se tako što su odjednom nestali pioniri, vojnici, Djed Mraz, Osmi mart, Prvi maj, Titov rođendan, a pojavili su se novi blagdani, Božić, Uskrs, koji su se ranije obilježavali samo u obiteljima. Objavljuju se prilozima autora svjetske književnosti za djecu, Collodija, Saint-Exupéryja, Lindgren, Stevenson, premda je bliski svijet i dalje ostao vezan za zavičaj, objavljuju se i učenički radovi malih suradnika, a pažnja se poklanja i domaćim autorima koji su postali poznati u Italiji, kao što je Enrico Morovich. Radovi pisaca pripadnika Zajednice Talijana, Maria Schiavata, proznog pisca za djecu i Giacomina Scottija, dječjeg pjesnika, često su se nalazili na stranicama *Arcobalena*. Zastupljene su i prozne autorice Nelida Milani, Elvia Nacinovich, Mirella Malusà, Koraljka Lekovich, Carla Rotta i pjesnici Maurizio Tremul, Ugo Vesselizza, Marco Apollonio, Roberto Dobran i pjesnikinja Paola Delton,

²⁶ Puni tekst: „Stop the war in the name of love, in the name of God, in the name of children“.

Romina Floris, Vlada Acquavita, Adelia Biasiol i Laura Marchig. *Arcobaleno* prati interese mladih: njihove društvene odnose, internet, film, televiziju, putovanja, igre, modu, zbog čega su književni prilozi svedeni na posebne stranice posvećene poeziji i prozi. Ovakav list zadržava svoju didaktičku funkciju u školi i učvršćuje kulturnu funkciju Zajednice kojoj njeni najmlađi članovi pripadaju.

4. Konstrukcija novog identiteta

Generacija Zajednice Talijana u Jugoslaviji, odnosno u Hrvatskoj i Sloveniji, rođena neposredno prije Drugog svjetskog rata odrastala je u poslijeratnom društvu ispunjenom tenzijama i nedaćama, obilježenom osipanjem odnosno iseljavanjem brojnih sugrađana i sunarodnika, ali i velikim poletom u izgradnji novog društva i nove kulture. Talijanska manjinska kultura formirala se u specifičnim uvjetima: odvojena od matice, u razdoblju neposredno nakon Drugog svjetskog rata nije mogla a niti smjela održavati veze s njom. Gradila je svoj kulturni identitet uspostavljanjem veza književnosti i publicistike na svom jeziku s društvenom zbiljom i kulturom većine. Časopis za djecu *Il Pioniere* pripremali su pisci, publicisti i kulturni radnici okupljeni oko projekta gradnje novog poretka, pripadnici dviju grupacija: bili su to domaći Talijani s jedne a s druge strane Talijani koji su došli na to područje vođeni namjerom da pomognu izgradnju socijalizma. Tako je nastajala zanimljiva simbioza pri kreiranju sadržaja za dječji časopis, koji su dijelom zbog političkih prilika bili ideologizirani, ali su nerijetko bili rezultat autentične autorske inspiracije pripadnika zajednice Talijana vođenih idejom da se na tom prostoru sačuva jezični identitet, odnosno talijanski jezični standard, koji je jedini mogao okupiti sve njezine pripadnike na tom prostoru. Tako se novi identitet uspio odvojiti od dijalektalnih i lokalnih ograničenja i usmjeriti književnu produkciju u širem smjeru, što nije bilo jednostavno u sredini u kojoj je većinsko stanovništvo govorilo hrvatski ili se služilo drugim varijantama, bilo vezano za domaći čakavski dijalekt, a domaći se Talijani sporazumijevali na svojim lokalnim dijalektalnim govorima. Formalno i sadržajno novi identitet Zajednice Talijana nastaje na novoj osnovi, oštrom cezurom odijeljen od prethodne fašističke kulture u Rijeci i Istri uz, najprije tek sporadične dodire s novom poslijeratnom talijanskom kulturom (film, glazba), do sredine 60-tih godina kada autori dječje književnosti iz Italije (zanimljivo, već prisutni u prijevodima na jeziku većine!) dobivaju prostor na stranicama časopisa. Premda novi teorijski doprinosi književnosti za djecu i mlade preferiraju sintagmu "letteratura giovanile" (književnost za mlade) pa i "letteratura senza tempo" (bezvremenska književnost),²⁷ u slučaju književnosti za djecu i časopisne produkcije Zajednice Talijana u Istri u

²⁷ Innocenti 2000: 10-11.

na Kvarneru ne može se isključiti vremenska, prostorna i historijska komponenta. Međutim, pored svih napora edukativnog sistema, djeca su mogla sresti i drugačije kulturne i književne sadržaje koje su mogli naći u kućnim bibliotekama ili za koje su mogli čuti od pripadnika starijih generacija, a ti su sadržaji ponekad, kako je pokazano, ponovo dolazili i na stranice časopisa kao nepotpisani tekstovi. Autori ove književnosti, pripadnici Zajednice Talijana, koji su odlučili pisati za djecu ili prevoditi književnost za djecu, bili su svjesni svoje društvene i edukativne uloge, no književna vrijednost njihovih radova nije uvijek bila proporcionalna tim namjerama.

Il Pioniere, od 1990. *Arcobaleno* prilagodio se novoj stvarnosti i postao regionalan, pri čemu je snizio svoju kulturološku razinu. S njegovih stranica nestala je interkulturalna komponenta jugoslavenskih književnosti (nažalost, ne uvijek za djecu), a među njima su nestali i hrvatski i slovenski pisci. Od svoje pojave *Arcobaleno* se ograničio na članove Zajednice čime su zapravo postavljeni u nove granice koje na stanovit način, osim kultura većine (slovenske, hrvatske) koje ih okružuju odvaja i od matične (talijanske) kulture. No, u zasluge Zajednice treba pripisati prihvaćanje 'drugih', migranata iz 90-tih godina koji su doselili u Istru i na Kvarner i koji su odabrali da joj pripadnu.

LITERATURA

Čopić, Branko. *La casa del riccio*. Preveo Eros Sequi. Zagreb: Novo pokolenje, 1950.

Mazzieri, Gianna. *La "Voce" di una minoranza. Analisi della pagina culturale de "La Voce del Popolo" negli anni '50*. Torino: La Rosa, 1998.

Innocenti, Orsetta. *Letteratura giovanile*. Bari: Laterza 2000.

Kukurin, Branko, "Prilozi za povijest školstva na području općine Matulji za vrijeme talijanske fašističke okupacije 1920—1943". *Problemi sjevernog Jadrana*. 12 (2013): 289-324.

Milani, Nelida. "La favella slavizzata". *La Battana*, 39. 144 (2002): 7-24.

Milani, Nelida i Dobran, Roberto (ur.). *Le parole rimaste. Storia della letteratura italiana dell'Istria e del Quarnero nel secondo Novecento* I, II. Fiume/Rijeka: Edit, 2010.

Rodari, Gianni. *Čipolino*. Preveo Ratko Zvrko. Zagreb: Mladost, 1960.

Rodari, Gianni. *Putovanje plave strele*. Preveo Dejan Šiniković. Beograd: Prosveta, 1962.

Roić, Sanja. "Emigrare senza migrare. Il pasato e il presente sulla sponda orientale dell'Adriatico". *La questione adriatica e l'allargamento dell'Unione europea*. Ur. Franco Botta, Italo Garzia i Pasquale Guaragnella. Milano: Franco Angeli, 2007. 89-108.

Scotti, Giacomo. *Bio jednom jedan kralj* (dvojezično izdanje). Preveo Luko Paljetak. Karlovac: Osvit, 1987.

Scotti, Giacomo. *La luna, il gallo ed altre poesie per i più giovani / Mjesec, pijetao i druge pjesme za najmlađe*. Preveli Mate Maras i Danijel Načinović. Fiume/Rijeka: Edit, 2002.

Scotti, Giacomo. *Favole e storie da raccontare*. Udine: Kappa Vu, 2005.

Il cavallo magico. Preveo Eros Sequi, Zagreb: Mladost, 1952.

IZVORI:

Il pioniere, 1 (1948) – 42 /1989

Arcobaleno, 1 (1990) – 27/ 2017

Sanja Roić

FROM *THE PIONEER* TO *RAINBOW*, TRANSFORMATION OF A JOURNAL FOR CHILDREN

Summary: The journal for children *Il pioniere* (The Pioneer), issued in Rijeka from 1948 until 1990 by the Italian community from Istria and Kvarner, is nowadays being published under the new name *Arcobaleno* (Rainbow). The journal testifies on transformations of cultural and educational models of the abovementioned small national community, which found itself in complex historical circumstances in Yugoslavia. The paper is reconstructing and evaluating the way through which it was endeavoured to establish a new cultural-civilizational dialogue in a politically and ideologically transformed space. Furthermore, the paper examines the effort to keep the linguistic continuity in this space, observing at the same time how at the beginning this was achieved by quitclaiming the local dialectal variants. Starting from the mid-1960s, the original concept was gradually abandoned and started changing under the influence of new media, mainly because of the openness of the border with Italy. The new transformation along with the change of the journal's name in 1990, initiated the involvement in ideological and historical changes and courses at that time. Nowadays, when it lost its intercultural component in both directions (Italian and the one from the milieu where it is published), it is intended for students from Italian schools in Istria and Kvarner.

Key words: transformation of cultural and educational models, border adjustments, reflection of political and ideological alterations in literary and informative content for children

Marijana HAMERŠAK*
Institut za etnologiju i folkloristiku,
Zagreb

050.488-057.874(=163.3/.6)(620)"1944/1946"
94:314.151.3-054.73(=163.3/.6)
(620)"1944/1946"(093.2)
оригинални научни рад

NAŠ PIONIR I (O)TISAK IZBJEGLIŠTVA

Apstrakt: Dječji časopis *Naš pionir* (1944) u radu se isprva predstavlja u osnovnim bibliografskim crtama, a zatim i u odnosu prema prema drugim nedječjim i dječjim periodičkim publikacijama zbjega u El Shattu (Egipat, 1944-1946). Uočeno sukcesivno objavljivanje elšatovskih dječjih periodika ili, preciznije rečeno, smjenjivanje njihovih različitih formata, u radu se tumači u kontekstu specifične, primarno udžbeničke uporabe tih periodika. U nastavku rada nastoji se odgovoriti na pitanje otkud uopće periodička, i k tomu dječja, produkcija u izbjeglištvu i uvjetima trajne privremenosti i isključenosti u kojima se reduciraju, pa i negiraju potrebe pojedinaca i zajednica. Pritom se naglasak stavlja na specifičnosti zbjega u El Shattu, ponajprije na samoorganiziranost izbjeglica, veze zbjega s avnojskom Jugoslavijom, očekivanja od zbjega i sl. Nakon usporedbe dječjih periodika objavljenih u zbjegu i partizanske dječje periodike u domovini, prije svega ratnih brojeva časopisa *Pionir* (1942-1945), rad se zadržava na ključnom mjestu njihove razlike, priložima o zbjegu i životu u izbjeglištvu. Zaključno se cjelokupni dječji periodički tisak zbjega tumači kao medij zamišljanja jedinstvene, ali fizički razdvojene čitateljske i političke pionirske zajednice.

Ključne reči: *Naš pionir*, dječji časopisi, El Shatt, dječja književnost, izbjeglištvo, pionirski tisak

Transkontinentalne izbjegličke rute vodile su u Drugom svjetskom ratu od Europe preko Sredozemlja do sjeverne Afrike i Bliskog istoka, dakle, u suprotnom smjeru nego danas kada se Europa, treba to istaknuti i na ovom mjestu, besprijorno i pod cijenu nebrojenih ljudskih žrtava sustavno utvrđuje i ograđuje u težnji da kontrolira i zaustavi autonomna migrantska kretanja prema i na svojem teritoriju. Jednom takvom transkontinentalnom, sredozemnom rutom u Egipat je tijekom 1944. godine prebačeno, prema nekim procjenama, gotovo trideset tisuća osoba, uglavnom stanovnika dalmatinskih otoka i priobalja (usp. npr. s. n. „Od

---

* marham@ief.hr

dalmatinske obale i otoka“ 2007: 12). Radilo se o civilima koji su se u jeku borbi za Dalmaciju, koje su uslijedile nakon kapitulacije Italije u rujnu 1943. godine, povlačili s Narodnooslobodilačkom vojskom Jugoslavije na srednjodalmatinske otoke i onda dalje zajedno s domicilnim stanovništvom na Vis, otkuda su evakuirani prvo u južnu Italiju, a zatim i u Sinajsku pustinju gdje su oformljeni jugoslavenski izbjeglički logori pod savezničkom, britanskom upravom i s visokim stupnjem unutrašnje samouprave.² Tamo je tijekom 1944. godine izlazio i dječji časopis *Naš pionir*. Zahvaljujući istaknutom, premda donekle i ambivalentnom mjestu koje je taj zbjeg imao u poslijeratnoj i kasnijoj jugoslavenskoj društvenoj memoriji, osobito u Dalmaciji i Hrvatskoj, a o čemu svjedoče arhivske zbirke, studije i analize, izložbe i filmovi, osvrtni i autobiografske refleksije, *Naš pionir* nije poput tolikih dječjih časopisa kratkoga vijeka i skromnog opsega bio prepušten povijesnom zaboravu.³ Iako objavljen u tek pet brojeva, odnosno tri sveska, jer zadnja su dva sveska dvobroj, taj je časopis svoje mjesto našao i u najstarijim i u najnovijim sintezama tiska ovog zbjega (npr. Palavršić 1961; Peić Čaldarović 2007), sjećanjima aktera zbjega (usp. Nola 1988: 36), ali i u relevantnim pregledima hrvatske dječje periodičke produkcije općenito (Batinić 2004). U tim se sintezama, sjećanjima i pregledima, premda nešto manje ujednačeno, spominju i druge publikacije koje su, kako se to eksplicitno ili implicitno navodi, periodično izlazile u izbjegličkim logorima paralelno s *Našim pionirima*. To su *Pionirski prilog* (1944), *Pionirski list* (1944) te *Pionir* (1945).

² Početak formiranja logora vezuje se uz 2. veljače 1944. godine i dolazak prve veće grupe izbjeglica tzv. biokovskog zbjega s više od 4 000 osoba (usp. s. n., „Osnivanje logora“, 2007: 18). Logori o kojima je riječ bili su u funkciji i nakon 20. ožujka 1946. godine kada je zadnji brod otplovio prema Splitu, a čime je završen gotovo jednogodišnji proces repatrijacije (s. n., „Repatrijacija“, 2007: 47). Sve do 1948. godine u središnji su logor iz drugih logora na tom teritoriju premješteni izbjeglice iz Poljske, Grčke, Austrije, Italije, kao i izbjeglice iz Jugoslavije koji su zbog neslaganja s vodstvom zbjega bili izdvojeni u logor u El Arishu (Ajlec 2014: 296).

³ U kolektivnoj memoriji Dalmacije znanje o ovom zbjegu desetljećima se oblikovalo kapilarno, putem priča gotovo trideset tisuća svjedoka, ali i putem objavljenih sjećanja (npr. Božanić-Milić 2007; Nola 1988; Srhoj 2000) i njihovih obrada (usp. npr. Bremer 2013), izložbi (Makarska 2003; Zagreb 2007; Split 2014), arhivskih fondova, stručne i znanstvene literature na koju se oslanja i ovaj rad, brojnih mrežno dostupnih izbora uglavnom vizualnih materijala i slično.

Zbjeg u Egipat, međutim, u širem se jugoslavenskom kontekstu doživljavao i bitno drugačije. Evakuacija stanovništva na teritorij druge države već se za vrijeme rata prepoznavala kao politički problematična (usp. npr. i Smodlaka 1972: 43–46 et passim). Prema sjećanjima Vicka Krstulovića, jednog od aktera same organizacije zbjega: „Saveznici su predložili da se logor osnuje u Alžiru. Nama to nije odgovaralo, jer je daleko i nemamo mogućnost održavati redovne veze sa našim ljudima van domovine. Nama je bilo važno da se problem što prije riješi, jer je na Visu bilo hiljade ljudi. Nismo mogli čekati, a to su Saveznici znali i držali su nas u šahu. Tako je na kraju usvojeno rješenje koje je još nepovoljnije od onoga u Alžiru. Određeno je da naš zbjeg ide u Egipat, u El Šat, blizu Sueckog kanala“ (Krstulović 2013: 76). Percepcija El Shatta kao simbola nemoći partizanskog vodstva da samostalno i uspješno brine o izbjegličkom stanovništvu, u poslijeratnom je razdoblju, prema nekim mišljenjima (usp. Bremer 2013: 269–70; Gudžević 2017), bila okidač prešućivanja i marginalizacije zbjega.

Iako su sve netom spomenute dječje publikacije nastale u izrazito prekarnim uvjetima, izvan uhodanih institucionalnih struktura i obrazaca te tisućama kilometara daleko od zajednice čiju će pozornost privlačiti u narednim desetljećima, one su gotovo u cijelosti sačuvane i arhivirane, što nam danas omogućuje da im se vraćamo i da se s njima bavimo.⁴ U tom naknadnom pogledu one se sve, doduše, ne pokazuju nužno kao zasebni periodici, pa ni kao periodici. Nejasno je, naime, zašto bismo o *Pioniru* govorili kao o periodiku kad ni knjižnični katalozi, kao ni literatura, niti primjerci *Pionira* ni jednim svojim paratekstualnim elementom (naslovom, podnaslovom, brojem, sveskom ili sl.) ne sugeriraju periodičnost.⁵ S druge strane, druga dva naslova, *Pionirski list* i njegov prethodnik, *Pionirski prilog* koji je izlazio kao podlistak dnevnih novina bili su, sudeći prema gotovo identičnom izgledu, ritmu i danu izlaženja (tiskani jedan nakon drugoga, oba na jednom listu, jednom tjedno, četvrtkom), ali i zajedničkoj numeraciji, ista publikacija koja je u skladu s promjenama načina distribucije promijenila i naslov, odnosno, koja je prelazak iz podlistka dnevnih novina u samostalni list obilježila promjenom naslova.

***

Naš pionir, *Pionirski prilog* i *Pionirski list* objavljivali su se na papiru slične kvalitete, iznimno i na papiru u boji (usp. npr. *Pionirski list*, br. 20), s prepoznatljivim slogom pisaaće mašine, konturama pionira i petokrake na naslovnici, u

⁴ U ovom se radu navode primjerci *Našeg pionira* koji su pohranjeni u zbirci rijetkosti Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (br. 1. te dva ne posve identična primjerka br. 2-3, NSK RVp -8°-3) i arhivu Hrvatskog povijesnog muzeja u Zagrebu (br. 4-5, HPM/MNRH 4283) te primjerci *Pionirskog priloga* i *Pionirskog lista* pohranjeni u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu (HPM/MNRH T-4270-4281, T-4255-4269) i Muzeju grada Splita (MGST/MNRST 685-687). U Državnom arhivu u Splitu (HR-DAST-23, Jug. zbjeg, Zbjeg u Egiptu, 523) među primjercima *Našeg lista*, dnevnog lista zbjega, nalazi se i nekoliko pripadnih brojeva *Pionirskog priloga* (brojevi od 20. i 27. travnja te 11. svibnja 1944.). Sudeći prema detaljnom jediničnom inventaru, Državni arhiv u Splitu (HR-DAST-23, Jugoslavenski zbjeg, Zbjeg u Egiptu, 526) posjedovao je i *Pionirski list*, no on se danas ne nalazi na naznačenom mjestu u zbirci. S obzirom da *Pionirski prilog*, kao ni *Pionirski list* do br. 15. nisu imali numeraciju, njihovi se nenumerirani brojevi u ovom radu navode prema datumima objavljivanja ili vezano uz *Pionirski prilog* koji je objavljen i bez datuma i bez broja prema rukom dopisanom broju 5.

⁵ U literaturi raširena percepcija *Pionira* kao periodika (usp. npr. Batinić 2004: 119; Čaldarević Peić 2007: 78; Nola 1988: 36; s. n. 1948: 63) nastala je vjerojatno slijedom do danas najiscrpnijeg pregleda periodika zbjega općenito (Palavršić 1961: 37-39), možda i slijedom grafičke, sadržajne, pa i naslovne sličnosti te publikacije i *Našeg pionira* zbog koje se uostalom u internim izvještajima iz zbjega *Naš pionir* ponekad greškom nazivao *Pionir* (usp. npr. Centralni odbor zbjega. *Izvještaj o radu Prosvjetnog odjela za mjesec januar 1945. god.*, str. 2. HR-DAST-23, Jug. zbjeg, Zbjeg u Egiptu, 461). Zaključci o publikaciji *Pionir* u ovom se radu donose na temelju primjerka pohranjenog u zbirci rijetkosti Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (NSK RVHp-4°-171).

zaglavljaju ili drugdje na prvoj stranici. Osim toga, izlazili su sukcesivno, gotovo se nastavljajući jedan na drugi. Nakon što su u veljači i travnju 1944. godine izašli prvi i drugi svezak *Našeg pionira* koji je, ako je suditi prema nadnevcima, teško hvatao mjesečni ritam, pa je već drugi broj bio dvobroj, od kraja travnja te godine u dnevnom je novinama *Naš list* počeo tjednim ritmom izlaziti formatom skromniji, jednostranični dječji periodik *Pionirski prilog* koji se, kao što je spomenuto, u srpnju iste godine, nakon deset objavljenih brojeva osamostaljuje i preimenuje u *Pionirski list*. U studenom 1944. godine, otprilike kada i posljednji, dvadeset i šesti broj *Pionirskog lista*, nakon šest mjeseci pauze izlazi posljednji svezak, također dvobroj časopisa *Naš pionir*.⁶ Pravilan, sukcesivan ritam smjenjivanja ovih periodika navodi na zaključak da bi se *Naš pionir*, *Pionirski prilog* i *Pionirski list* trebali promatrati kao, ako već ne kao jedna publikacija, onda svakako kao cjelina, što će se i nastojati u ovom radu. U naslovu istaknut *Naš pionir* stoga treba shvatiti kao sinegdohu za cjelokupnu periodičku produkciju za djecu u El Shattu, kao što su i logor u okolici El Shatta i sam El Shatt sinegdoha za kompleks izbjegličkih logora u kojima su bili smješteni pretpostavljeni čitatelji tih periodika.⁷

Sukcesivno smjenjivanje dječjih periodika El Shatta, bolje rečeno smjenjivanje različitih formata, jer u osnovi se radilo o sadržajno vrlo srodnim publikacijama, neodvojivo je od njihove specifične funkcije. Kako se to, naime, ističe u gotovo svim sintezama (npr. Bratanić 2009: 131; Palavršić 1961: 24; Peić Čaldarović 2007: 75), ali i prvim refleksijama (usp. Bučević et al. 1949: 7; Iveković et al. 1970: 222; Matošić 1980: 130), pa i dokumentima zbjega,⁸ dječji su se časopisi u

⁶ Preciznije, prvi broj *Našeg pionira* izašao je 18. veljače 1944. godine, a drugi, dvobroj 2-3, u travnju iste godine. Dana 20. travnja 1944. objavljen je prvi broj *Pionirskog priloga* koji će iduća tri mjeseca, sve do 6. srpnja, izlaziti četvrtkom kao podlistak dnevnih novina *Naš list*. Prvi broj *Pionirskog lista*, koliko je poznato, izlazi sedam dana nakon zadnjeg broja *Pionirskog priloga*. *Pionirski list* je također izlazio četvrtkom sve do 23. studenog 1944. Posljednji broj, dvobroj (4-5) *Našeg pionira* izlazi nakon dulje stanke u studenom 1944. godine, kada je, kao što je spomenuto, tiskan i zadnji broj *Pionirskog lista*.

⁷ El Shatt je, inače, „ime željezničke stanice na istočnoj, azijskoj strani Sueskog kanala, na pruži koja na tom mjestu skreće prema sjeveroistoku i ide prema stotinama milja udaljenom Izraelu (tada Palestini)“ (usp. s. n., „Osnivanje logora“, 2007: 16). Noviji primjer takvog sinegdohalnog imenovanja disperziranih i izvan naseljenih mjesta smještenih logorskih struktura bio bi Idomeni, mjesto na granici Grčke s Makedonijom koje je tijekom „dugog ljeta migracije“ 2015. godine bilo južna kopnena ulazna točka balkanskog koridora, a u čijoj su užoj i široj okolici s uvođenjem profilacije izbjeglica u studenom 2015. godine podignute različite planirane, improvizirane i privremene strukture, šatori i šatorska naselja koje se sve podvodilo pod Idomeni (usp. Anastasiadou, Athanasios i dr. 2017).

⁸ Usp. npr. Centralni odbor zbjega. *Izvjestaj o radu Prosvjetnog odjela za mjesec januar 1945. god.*, HR-DAST-23, Jug. zbjeg, Zbjeg u Egiptu, 461; *Godišnji izvještaj Prosvjetnog odjela Centralnog odbora zbjega iz Jugoslavije za godinu 1944*, str. 3. HR-DAST-23, Jug. zbjeg, Zbjeg u Egiptu, 461; *Izvjestaj o radu Prosvjetnog odjela za mjesec januar 1945. god.*, str. 2. HR-DAST-23, Jug. zbjeg, Zbjeg u Egiptu, 461.

El Shattu primarno koristili kao udžbenici za tisuće izbjegle školske djece.⁹ Oni su se ponekad, poput *Našeg pionira*, i eksplicitno samoodređivali kao čitanke.¹⁰ U uvjetima potpune improvizacije i neimaštine (usp. Palčok s. a.: 5) u kojima se nastava održavala u školama-šatorima, pa i u trpezarijama, „često bez ikakvog materijala (knjige, papir, olovke)“, odnosno u školama u kojima se u početku učilo „pisati štapićem u pijesku ili slaganjem kamenčića slova“ (Palčok s. a.: 5), dok su se za trajnije zapise koristile *bilježnice od klozet papira*,¹¹ utilitarna je funkcija dječje periodike prerasla iz sekundarne značajke u primarno obilježje što je, dakako, imalo reperkusije ne samo na sadržaj, nego i na organizacijsko-produkcijske parametre te periodike. Upravo zato jer je ta periodika bila ujedno i osnovna školska literatura, njezin je tisak bio jedan od prioriteta po dolasku u logore. Kako to saznajemo iz *Izveštaja o radu Prosvjetno-propagandnog odjela za veljaču 1944. godine*, dakle, tijekom prvog mjeseca života u logoru, u okviru izgradnje osnovne logorske infrastrukture uređen je i „jedan broj 'Našeg pionira', jer je trebalo da odmah ide u štampu radi potreba škola (umetnuto: uzeti su članci iz starih brojeva Pionira), koja je bila već proradila.“¹² U skladu s time da su bili namijenjeni za upotrebu u školskoj nastavi, ti periodici produkcijski nisu bili u nadležnosti tzv. propagandnog, kasnije kulturno-informativnog odjela (Peić Čaldarović 2007: 74), nego prosvjetnog, odnosno prosvjetnog i kulturno-informativnog odjela, kada je riječ o *Pionirskom prilogu* koji je izlazio u *Našem listu*.

Dječji periodici o kojima je riječ bili su, uz školske dječje zidne novine koje su izrađivali učenici zajedno s nastavnicima, dugo vremena jedina nastavna sredstva u školama u El Shattu, točnije, sve dok mjesecima kasnije nisu u Egiptu

⁹ U literaturi nalazimo različite podatke o broju školske djece u El Shattu. Prema nekim autorima, 1944. godine u logorima je bilo 5 796 školske djece do 16 godina (npr. Nola 1980: 21), dok je prema drugim izvorima potkraj 1944. godine u školama bilo 6 279 učenika (npr. Ivanuš 2009: 98; „Osnivanje logora“, 2007: 27). Prema podacima koje u godinama nakon rata donosi Zoran Palčok (s. a.: 5), škole u logorima je polazilo 4 560 učenika. U skladu s tako velikim brojem djece bile su velike i naklade dječjih časopisa. Oni su, prema podacima koje donosi Ante Palavršić (1961: 35), a potvrđuju arhivski izvori (npr. poruka o sadržaju dostavljenih paketa, HR-DAST-23, Jug. zbjeg, Zbjeg u Egiptu, 464-69), izlazili u nakladama i iznad 1 000 primjeraka.

¹⁰ U jednom od brojeva *Našeg pionira* tako piše da se u „svim čitankama, pa i u ovoj našoj“ nalazi nekoliko basana („Ezop“, *Naš pionir*, 4, 5/1944: 27).

¹¹ Centralni odbor zbjega. *Izveštaj o radu Prosvjetnog odjela za mjesec januar 1945. god.*, str. 2. HR-DAST-23, Jug. zbjeg, Zbjeg u Egiptu, 461.

¹² C. O. Zbjega. *Izveštaj o radu Prosvjetno-propagandnog odjela kroz mjesec februar 1944*, str. 1. HR-DAST-23, Jug. zbjeg, Zbjeg u Egiptu, 461. Slično tomu, u godišnjem se izvješću Prosvjetnog odjela C. O. Z.-a ističe: „Kako u školama nije bilo čitanke odmah po dolasku u zbjeg pristupilo se organizaciji 'Pionirskog priloga' uz svakodnevnu štampu 'Našeg lista' i knjižice 'Naš pionir' čiji je prvi broj izašao 20. II., a do danas smo štampali 5 brojeva“ (*Godišnji izvještaj Prosvjetnog odjela Centralnog odbora zbjega iz Jugoslavije za godinu 1944*, str. 3. HR-DAST-23, Jug. zbjeg, Zbjeg u Egiptu, 461). Usp. i Centralni odbor zbjega. *Izveštaj o radu Prosvjetnog odjela za mjesec januar 1945. god.*, str. 2. HR-DAST-23, Jug. zbjeg, Zbjeg u Egiptu, 461.

tiskani ili iz domovine dopremljeni ideološki primjereni školski udžbenici (Pivac 1980: 69). Periodici o kojima je riječ su uz tekstove preuzete iz drugih publikacija objavljivali i izabrane priloge iz školskih zidnih novina, kao i radove književnika i publicista zbjega: Vjekoslava Kaleba, Živka Jeličića, Šime Vučetića, Zorana Palčoka, Radovana Zogovića i dr. (usp. Peić Čaldarović 2007: 75). Tiskani su uglavnom u logorima, pod stalnim opterećenjem nestašice papira (npr. Matošić 1980: 131), na ciklostilu, *šapirografu* ili *geštetneru*, ručnom rotacijskom stroju koji je u Egipat stigao s jednim od prvih brodova (Iveković et al. 1970: 219), a na kojem su se umnožavali tekstovi s matrica izrađenih na dotrajaloj pisačkoj mašini s oštećenim slovom e koja je također dopremljena iz Italije s jednom od prvih grupa izbjeglica (usp. Peić Čaldarović 2007: 78) i koja je kasnije zamijenjena novijom. Jednoličnost i nezgrapnost strojopisnog sloga nastojala se u tim časopisima neutralizirati rukopisno oblikovanim naslovima, ponekad i cijelih priloga, kao i ilustracijama nastalim u uskoj suradnji s članovima znamenite Sekcije za likovne umjetnosti u El Shattu (Pavičić 2007: 80-81), prije svega s Vojkom Ružić, Kuzmom Vitaljićem, Sabadahinom Hodžićem i drugima (Peić Čaldarović 2007: 75). Treba li uopće naglašavati da se radilo o monokromnim izdanjima koja su, kao što to sugeriraju neki od sačuvanih primjeraka, eventualno imala poneki ručno obojani detalj. Iznimka je tek posljednji dvobroj *Našeg pionira* koji je bio oblikovan s posebnom pažnjom i koji je otisnut u tiskari u Kairu, u nešto većem formatu, na kvalitetnijem papiru i s naslovnom stranicom u boji, odnosno s jednom, crvenom bojom, a koji se smatra jednom od „najreprezentativnijih publikacija zbjega“ (s. n., „Osnivanje logora“, 2007: 30; usp. Nola 1980: 27-28; Matošić 1980: 130; Palavršić 1961: 35).

Ciklostil i pisača mašina koji su, dakle, u El Shattu stigli već s prvim konvojima jasno naznačuju da se tisku u zbjegu pridavala velika važnost. Tisak je u El Shattu bio važan kao komunikacijsko, informacijsko i mobilizacijsko sredstvo, ali i kao znamen uspjeha, neovisnosti i sposobnosti samog zbjega i njegova rukovodstva, a što se jasno razabire iz uvodnika u već spomenuti posljednji dvobroj *Našeg pionira* u kojem se detaljno, u fuziji afektivnog i racionalnog, povezuju tisak i društvo, preciznije, tisak i država. U smjelom argumentacijskom trokoraku, koji se u nastavku donosi u cijelosti, tiskanje časopisa u kairskoj tiskari u tom se uvodniku preobrazilo u simbol državnog suvereniteta i priznanja, pri čemu se put od „brdskih tehnika“ do tiskare predstavljao kao rezultat vojnog jačanja i prva postaja na putu prema novoj Jugoslaviji u kojoj će se *svi naši listovi, sve knjige, štampati još ljepšim slovima i na boljem papiru*.

Dragi pioniri,

evo Naš pionir izlazi iz štamparije. Velike štamparije. Iste onakve u kakvoj se štampaju knjige i novine. Kako i ne bi! Ta nismo više samo partizanski pokret, nego država, organizirana država, priznata od svih naših Saveznika, koji nam evo

omogućavaju i izlazak ovog našeg lista. Imamo svoju vojsku, svoju narodnu vlast AVNOJ, naš nacionalni komitet i svoje zakone, organiziramo sve ono što imaju druge velike države. Imamo našeg maršala – dragog druga Tita, koga cijeli svijet poštuje i kome se divi. Danas o našem Titu i našoj borbi pišu sve velike novine svijeta, koje se štampaju u istim takvim štamparijama u kakvoj je štampan i ovaj 'Naš pionir'.

Kako se razvijala i jačala naša vojska, onako se razvijao i cjelokupni život naših naroda. U početku su naši listovi bili pisani rukom, pa umnožavani u našim čuvenim 'brdskim tehnikama'. Zatim na roto-strojevima, a u domovini se štampaju na pravim mašinama. 'Nova Jugoslavija', 'Slobodna Dalmacija', 'Vjesnik' i drugi listovi. Neće proći mnogo vremena pa će se svi naši listovi, sve knjige, štampati još ljepšim slovima i na boljem papiru. Eto, tako će biti u novoj Jugoslaviji" (Veljko Škovrlj, „Dragi pioniri“, *Naš pionir*, 4, 5/1944: s. p. [1]).

Za razumijevanje elšatovske dječje periodike nije, međutim, dovoljno uzeti u obzir njezinu simboličku i didaktičku funkciju. Vezano uz nju potrebno je zapitati se otkud uopće dječja periodička produkcija u izbjegličkim logorima i u okružju u kojem se, kako je to poznato (usp. npr. Agier 2015; Malkki 1995), u uvjetima trajne privremenosti i isključenosti s lakoćom reduciraju, pa i negiraju potrebe pojedinaca i zajednica? Odnosno, otkud uopće promptno uspostavljene škole u tek naseljenim izbjegličkim logorima u Sinajskoj pustinji, u doba ratne neizvjesnosti i preslagivanja snaga, odnosno stalnih unutrašnjih i vanjskih političkih napetosti (usp. npr. Bratanić 2009; s. n., „Osinivanje logora“, 2007; Smoldlaka 1972: 111)? Za odgovore na ova pitanja potrebno je podsjetiti na neka možda opća mjesta o zbjegu u El Shattu, prije svega, na njegovu samoorganizaciju i makar djelomičnu autonomiju, značajke zbog kojih se o tom zbjegu doista može govoriti u kategorijama povijesnog događaja.

Za razliku od drugih izbjegličkih logora koji se upravo tijekom Drugog svjetskog rata ustanovljuju kao standardna forma globalnog humanitarnog režima (usp. Herschner 2017; Malkki 1995), pa tako i izbjegličkih logora na Bliskom istoku, posebice u Egiptu (Ajlec 2013: 434-435; 2014: 296, 302),¹³ ali i suvremenih

¹³ Kornelija Ajlec (2014) u članku o ulozi, stajalištima i postupcima egipatske vlade o prihvatu izbjeglica tijekom Drugog svjetskog rata sljedećim riječima opisuje organizaciju jednog od prvih logora za grčke izbjeglice u Egiptu: „Njime je upravljao opunomoćenik britanskog konzulata, koji je imao još 12 podređenih službenika i grčkih dobrovoljaca. Za unutarne uređenje logora i čistoću brinuli su se egipatski starosjedioci jer su upravitelji ustanovili da će tako moći osiguravati bolje sanitetske uvjete nego da se oslone samo na izbjeglice. Hranu je dostavljao grčki gostioničar koji je u Kairu živio još prije rata, a financirale su ga grčka izbjeglička vlada i britanska vlada“ (Ajlec 2014: 302). U sjećanjima na El Shatt također čitamo o razlici između jugoslavenskih i drugih logora. Mato Jakšić, koji je u vrijeme zbjega bio načelnik jugoslavenske Vojne misije u Kairu, naglašava kako “ne smijemo zaboraviti da su na Srednjem istoku istodobno postojali i logori poljskog i drugih zbjegova. To su bili najobičniji logori, ne mogu ih nazvati koncentracionim, ali u njima su doista koncentrirali te Poljake i Čehe. UNRRA je u njima upravljala i oni su slušali“ (Jakšić 1980: 13).

europskih centara, prihvatilišta ili skloništa za tražitelje azila (usp. npr. Agier 2015), logorima u El Shattu nisu upravljali isključivo međunarodni i u odnosu na stanovništvo zbjega, strani humanitarni akteri i vojno-sigurnosne snage. Iako su posljednji i u El Shattu osiguravali materijalnu infrastrukturu (smještajne objekte, hranu i dr.) i određivali uvjete smještaja izbjeglica (isključivo u logorima, uz strogo ograničenje kretanja izvan logora, bez prava na rad i dr.), organizacija života u logorima se, u skladu s dogovorima uspostavljenim prije početka evakuacije, ne bez napetosti sa Saveznicima, provodila kroz razvedenu upravljačku strukturu koja je zahvaćala sve razine i sastojala se od rajonskih odbora koji su okupljali predstavnike pojedinih šatora do logorskih odbora, a završavala Centralnim odborom zbjega (dalje u tekstu COZ; usp. Bratanić 2009: 103-104; Петровић Тодосијевић 2008b).¹⁴ Poblіže, egipatska vlada i britanske vojne vlasti, odnosno s njima usko povezana i tada još uvijek ne posve definirana međunarodna interventna humanitarna tijela (Uprava za pomoć i izbjeglice na Bliskom istoku, MERRA, a kasnije Uprava Ujedinjenih naroda za pomoć i obnovu, UNRRA) uvjetovali su i uspostavljali načela i osnovu života u logorima, dok su svakodnevni život organizirali i vodili COZ i njegovi pododbori kojima je mahom rukovodio partizanski kadar (usp. s. n., „Osnivanje logora“, 2007: 21-25).¹⁵ COZ je za svoj rad bio odgovoran Oblasnom narodnooslobodilačkom odboru Dalmacije te Vojnoj misiji Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u Bariju,

¹⁴ Prema Dušanu Polanči pregovori sa Saveznicima okončani su 20. siječnja 1944. godine sporazumom koji je imao dvadeset točaka koje Polanča donosi u cijelosti, a među kojima je i ona koja se odnosi na samoupravu zbjega: „Jugoslavenski zbjeg zadržava potpuno pravo samouprave i jedino izbjeglice imaju pravo da se same brinu o svojoj lokalnoj samoupravi, koja će imati puna prava odlučivanja kao i saveznički komandant o svim pitanjima organizacije, raspodjele živežnih namirnica, zdravstvene njege, raspodjele radne snage na svim logorskim radnim objektima, pravo prijama i otpuštanja izbjeglica“ (Plenča prema Bratanić 2009: 66). Iako je upitna vjerodostojnost ovog izvora (o tome v. Bratanić 2009: 67), samouprava koju on postulira nalazi potvrdu u praksi, ali i drugim izvorima. U dnevniku Josipa Smodlake, povjerenika za vanjske poslove Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, čitamo, recimo, da je Smodlaku na samom početku veljače 1944. godine u njegovoj kući u okolici Barija posjetio Miloš Žanko, koji je iz Italije rukovodio evakuacijom izbjeglica. Žanko je Smodalku izvijestio „da je postignut potpun sporazum s engleskim vlastima u pogledu smještaja i hrane u egipatskim logorima, kao i u pogledu uprave logora, koja će biti povjerena našim ljudima“ (Smodlaka 1972: 74).

¹⁵ COZ je bio vrhovno unutrašnje upravljačko tijelo u logorima i predstavnik zbjega prema Saveznicima, a preteča mu je Centralna komisija zbjega koju je ustanovio Oblasni narodnooslobodilački odbor Dalmacije u studenom 1943. godine sa zadatkom da vodi neposrednu brigu o svim pitanjima povlačenja prvo obalnog, a kasnije i otočnog stanovništva pred njemačkom i drugim vojskama koje su se nakon kapitulacije Italije borile za preuzimanje Dalmacije. Ustroj odjela i odsjeka COZ-a temeljio se na ustroju Narodnooslobodilačkih oblasnih odbora u domovini (usp. Bratanić 2009: 104). U COZ-u i odborima zbjega djelovalo je, prema nekim izvorima, gotovo dvije stotine odbornika, od kojih je većina prije priključenja zbjegu djelovala u narodnooslobodilačkim odborima (s. n., „Osnivanje logora“, 2007: 19; usp. i Bratanić 2009: 49; Петровић Тодосијевић 2008b).

odnosno kasnije Vojnoj misiji u Kairu (s. n., „Osnivanje logora“, 2007: 19) i bio je tijelo koje je jamčilo i omogućilo samoorganizaciju izbjeglica i njihovu djelomičnu, premda često osporavanu (usp. npr. Bratanić 2009; Ivanuš 2009: 96-97; s. n., „Osnivanje logora“, 2007) autonomiju u odnosu na domaćine te međunarodne i inozemne humanitarne i vojne aktere. Kako to sažima Mateo Bratanić, upravo je način na koji su se partizani i Komunistička partija od samog početka postavili prema izbjeglom stanovništvu, a koji je podrazumijevao osim humanitarne brige i političko-organizacijsko djelovanje, omogućio ono što će Bratanić (2009: 40) ocijeniti kao indoktrinaciju i ideologizaciju, a što se gledano iz šire povijesne perspektive može prepoznati i kao osnova za odmak od humanitarne akcije i stvaranje prostora za autonomno djelovanje i izražavanje.

U tom je okviru s vremenom u Sinajskoj pustinji, zaslugom različitih aktera i tendencija, kao i svakodnevnih, organiziranih i individualnih napora (usp. npr. s. n., „Osnivanje logora“, 2007: 21-25), ne bez disonantnih glasova (Ajlec 2013; Bratanić 2009; Петровић Тодосијевић 2008a), usporedo s dolascima novih izbjegličkih konvoja izrastao tzv. platneni grad, kako glasi naslov članka Vjekoslava Kaleba iz zadnjeg sveska *Našeg pionira* (4, 5/1944, 14), a što je do danas ostala metafora za ovaj zbjeg (usp. npr. Srhoj 2000). Taj je grad imao vlastite, samorganizirane škole, crkve, radionice (npr. krojačku, postolarsku, stolarsku, kovačku, limarsku, urarsku, brijačku), analfalbetske tečajeve, tečajeve stranih jezika, tečajeve za pomoćne učitelje i druga zanimanja, pogone za proizvodnju opeke i sapuna, čitaonice, ambulante, nogometne klubove, groblja, javna predavanja, smotre, zborove, kazališne družine i dr. (usp. Mataušić 2007; Palčok s. a.). U njemu je, očekivano, bio razvijen i tisak. Samo u prvih mjesec dana od početka naseljavanja logora u El Shattu je tiskano čak 9 000 primjeraka tiskovina, a tijekom 1944. godine više od 300 000 (usp. npr. Palavršić 1961: 12; usp. npr. i Matošić 1980: 131). Velik dio tih tiskovina odnosio se na nakladu dnevnih novina *Naš list* koji je pokrenut samo nekoliko dana od formiranja logora i koji je od šestog broja bez prekida izlazio sljedećih 753 dana u nakladama koje su se kretale u rasponu od 250 do 1 080 primjeraka po broju (Palavršić 1961: 15). Osim *Našeg lista* i u ovom radu već spomenutih dječjih periodika, u El Shattu je samo od periodike izlazio i polumjesečnik za kulturno-informativni rad *15 dana*, ilustrirana revija *Prosvjeta* namijenjena učiteljima i nastavnicima s korisnim prilozima iz pedagogije i didaktike, zatim časopis *Žena zbjega* u izdanju Antifašističke ženske fronte te *Kronika zbjega* koja je prevedena na engleski jezik kako bi bila izvor informacija savezničkim novinarima (Palavršić 1961; Peić Čaldarović 2007: 73-78). Kraće vrijeme su izlazile i *Vijesti iz dislociranog logora u El Khatatbi*, kao i *Vijesti iz logora u Tolumbatu* u kojem su bila mahom djeca i teži ranjenici (usp. s. n., „Osnivanje logora“, 2007: 19). Konačno, u zbjegu je izlazila i *Omladinska riječ* koja se u ranim pregledima, neposredno nakon Drugog svjetskog rata isticala

kao primjer lijepo uređene *omladinske štampe u Narodno-oslobodilačkoj borbi* (s. n. 1948: 63).

El Shatt je bio, kako to čitamo iz retorički povišene, ali za razumijevanje odnosa zbjega i avnojske Jugoslavije dragocjene ocjene istaknutog aktera zbjega, „dio nove Jugoslavije, živio je istim životom kojim je živio i narod Jugoslavije. U svojoj organizaciji sprovodio je ista načela kojima se rukovala i narodna vlast u domovini. Organizacija narodne vlasti u zbjegu je preko COZ bila usko povezana s narodnom vlasti u zemlji“ (Jakšić prema s. n., „Osnivanje logora“, 2007: 19; usp. i Nola 1988: 18). Zbjeg se, k tomu, razumijevao i kao vježbalište, priprema za život u poslijeratnoj avnojskoj Jugoslaviji. Obje dimenzije zbjega ističu se i u uvodu u za nas višestruko važan privremeni školski plan i program koji je „izradjen na osnovu iskustva stečenog u partizanskim školama na oslobođenom teritoriju i na osnovu dosadašnjih programa izradjenih od Prosvjetnih odjela A.V.N.O.J.-a i Z.A.V.N.O.H.-a“, a s idejom da „posluži kao putokaz u školskom radu, za stjecanje iskustava koja će nam koristiti poslije povratka u oslobođenu domovinu kod izgradjivanja stalnog nastavnog programa za demokratsku federativnu Jugoslaviju“.¹⁶ Od zbjega se, konačno, kao *najisturenijeg odreda NOR-a Jugoslavije*, kako ga je Danica Nola (1988: 18) nazvala, očekivalo da pridonese međunarodnoj afirmaciji avnojske Jugoslavije i pridobije nepovjerljive, pa i neprijateljski nastrojene strane medije, vlade i vojske smještene u Egiptu (usp. Bratanić 2009: 78; Jakšić 1980: 14; Krstulović 2013:77; Palčok s. a.: 7-10). U tom je kontekstu objavljivanje dječje periodike bilo ne samo odgovor na potrebe svakodnevnog života u logoru, nego i prilog promociji zbjega, partizana i Jugoslavije (kako to pokazuje i već citirani uvodnik *Našeg pionira* tiskanog u jednoj od kairskih tiskara), kao i priprema za buduću, poslijeratnu, pionirsku dječju periodiku.

***

Dječja periodika iz El Shatta sama se svrstavala u partizanski tisak (usp. „Brdska partizanska tehnika“, *Pionirski prilog* 4. 5. 1944: s. p. [1]) u okviru kojeg se u pravilu predstavljala ili tumačila i nakon rata (usp. Bučević 1949; Iveković et al. 1970; s. n. 1948). Uostalom, kao što je već uočeno (Peić Čaldarović 2007: 75), prvi je broj *Našeg pionira* nastao uglavnom na temelju tekstova iz *Pionira*, dječjeg

¹⁶ Prosvjetni odbor C. O. Z.-a 1944. *Privremeni plan i program za narodne osnovne škole u zbjegu*, Hrvatski povijesni muzej u Zagrebu, HPM/MNRH T-10645. Taj se plan i program nastavljao, dakako, i na po svemu sudeći interne nastavne planove poput onog koji nalazimo uz priručni školski imenik koji je za jedan elšatovski prvi razred vodila učiteljica Marija Adam. U drugom dijelu bilježnice koju je koristila kao imenik, rukom je ispisan nastavni program za školsku godinu 1944. koji je, kao i kasnije službeni plan i program, u okviru stvarne nastave obilato zahvaćao izbjegličku svakodnevicu (šator, logorsku kuhinju i trpezariju i sl.). Usp. Adam, Marija. El Shatt 1944 (I. razred. Imenik i nastavni program). HR-DAST-23, J. Z., 103

časopisa koji je od 1942. godine izlazio u Hrvatskoj na područjima pod partizanskom kontrolom. Preciznije, prvi broj *Našeg pionira* činili su uglavnom prilogi preuzeti iz dva sveska *Pionira* iz 1943. godine (*Pionir* br. 7-8 i 12) koji su, danas možemo samo nagađati, u El Shatt vjerojatno dopremljeni s prvim konvojima s kojima su, kako je spomenuto, stigle pisace mašine i strojevi za umnožavanje.¹⁷ Sljedeći brojevi *Našeg pionira* nisu se oslanjali na priloge iz *Pionira*, ali su nastavili s tim časopisom održavati druge tipove veza. Isto se može reći i za *Pionirski prilog*, odnosno *Pionirski list*. Svi su se ti periodici, kako su to jasno isticali već u svojim nazivima, obraćali zajedničkom čitatelju, pioniru, aktivnom, solidarnom, poštenom, hrabrom, samodisciplinarnom djetetu koje je nositelj društvene promjene.¹⁸ U skladu s dominantnim vrijednostima u svojem neposrednom okruženju oni su gradili i širili predodžbu djeteta koja će u prvim desetljećima nakon Drugog svjetskog rata u jugoslavenskom kontekstu prerasti u neku vrstu dogme i službeno podržane predodžbe djetinjstva (usp. Duda 2015: 66 i dr.).

Pionir, a isto se odnosi i na dječje periodike iz El Shatta, nije, riječima Branke Praznik, poput dominantne struje predratne dječje periodike, „podilazio, nije tepao ni mazio svoje čitaoc“, nego im je prilazio s ozbiljnošću, uvažavanjem, s idejom da ih približi „stvarnom životu njihove zemlje“ (Praznik 1977: 33; usp. Bučević 1949: 74). Stoga eventualne, vjerojatno često i posredne uzore pionirskih časopisa o kojima je riječ u ovom radu treba tražiti među dječjim časopisima iz inozemstva, ponajprije među dječjim časopisima iz Sovjetskog Saveza, kao i među rijetkim primjerima prijeratne domaće angažirane, radničke literature poput dječjeg časopisa *Budućnost* (Beograd, 1920–1929) koji je bio usko vezan uz rad Komunističke partije (usp. Duda 2015: 24–25). Oni su, dakako, baštinili i neke aspekte prijeratnog jugoslavenskog časopisnog tiska za djecu poput dvopismenosti kakvu je, primjerice prakticirao časopis *Jugoslovenče* (Beograd, 1931–1941). Naime, u elšatovskoj dominantno latiničnoj dječjoj periodici kontinuirano su se objavljivali i tekstovi na ćirilicom pismu. Jedan od posljednjih brojeva *Pionirskog lista* (br. 24) u cijelosti je, uz iznimku naziva časopisa u zaglavlju, bio otisnut na ćirilici.

¹⁷ U prvom su broju *Našeg pionira* (1/1944) iz *Pionira* (7, 8/1943 i 12/1943) bili preuzeti doslovce svi tekstovi osim prva tri: uvodnika, anonimne tužaljke „Plać domovine“ i putopisno-geografskog eseja „Sueski kanal“.

¹⁸ Dakako, u uvjetima oskudice tiska, a sukladno s najvjerojatnije još vrlo živom praksom dvojne dječje-pučke recepcije tekstova u sredinama porijekla (usp. Hameršak i Zima 2015 117–125), te su dječje časopise u praksi čitali i odrasli, a kako sugeriraju i arhivski izvori, i to ne samo oni u kojima se navodi da su se primjerci časopisa dijelili za analfabetske tečajeve (Državni arhiv u Splitu, HR-DAST-23, Jug. zbjeg, Zbjeg u Egiptu, 464, Prosvjetni odjel 1510/45), nego i oni o dobi dobitnika nagradne križaljke objavljene u zadnjem broju *Našeg Pionira* (1944, br. 4–5). Križaljku je, naime, prvi točno riješio „pedesetsedmogodišnji starac“ kojem nagrada ipak nije dodijeljena budući da su, kako je istaknuto u dopisu Prosvjetnog odjela V. logora: „križaljka i nagrada [...] predviđene za pionire“ (Državni arhiv u Splitu, HR-DAST-23, Jug. zbjeg, Zbjeg u Egiptu, 464, Prosvjetni odjel 25/45).

Dječja periodika iz El Shatta dijelila je s partizanskom produkcijom za djecu u domovini i vrijednosno-emocionalni okvir razumijevanja svijeta. I ona je, poput produkcije u domovini, bila premrežena pojmovima osвете i tzv. pravedne mržnje prema neprijatelju. U skladu s tim pojmovljem, preuzetim iz sovjetskih pedagoških programa koji su izgradnju patriotizma temeljili na dihotomiji ljubav-mržnja (Duda 2015: 65), a unatoč tome što za djecu u zbjegu ratni sukobi nisu bili dio svakodnevice, dječji su periodici zbjega, kao i oni u domovini (*Pionir* 1942-1945; usp. Praznik 1977), bili premreženi vijestima s bojišta, tekstovima o ratnim operacijama, napadima, stradanjima i razaranjima junačkoj borbi s neprijateljem te njegovim strašnim, okrutnim i nečovječnim djelima. U prvom književnom prilogu prvog broja *Našeg pionira*, anonimnoj, po svemu sudeći u zbjegu nastaloj pjesmi „Pláč domovine“, domovina se tako opisivala kao ona koja je „tužna popaljena“, „fašističkom čizmom pregažena“, ona čija su majke u „crno zavijene“, „djeca nožem izbodena“ i ceste „krvlju zalivene“, koju „dim i oganj“ „obavija“, dok, i to je zadnji stih, „glas iz jame osvetu doziva“ (*Naš pionir* 1/1944: 2). Slično tomu, u dječjoj se periodici zbjega pisalo o okupatorima koji „pustoše našu zemlju i kolju našu braću i sestre [...] po naredjenju ljudoždera Hitlera („Zbijeg dolazi...“, *Pionirski prilog* 11. 5. 1944: s. p. [2]), domovini koju uništavaju i „pale njemački psi“ (Joško Pavelić, „Moja domovina“, *Pionirski prilog* 6. 7. 1944: s.p. [2]), koju „krvnici sad tlače“, a zbog čega su njezine „ceste krvlju zalivene“, „sela pusta, izgorena“ i „ljudi patnjom izmučeni“ (Grozdana Vodanović, „Domovina“, *Pionirski prilog*, 25. 5. 1944: s. p. [1]).

Dječja periodika zbjega, s druge se strane, dakako i razlikovala od partizanske periodičke produkcije za djecu u domovini. Za razliku od *Pionira* koji je svoje čitatelje poticao na aktivno uključivanje u borbu, pridruživanje i pomaganje partizanima (usp. Praznik 1977), elšatovski dječji listovi tako nešto nisu mogli tražiti od svojih čitatelja, jer su se oni nalazili izvan zone izravnih sukoba. No, to ne znači da se u tim periodicama djecu nije poticalo i pozivalo na borbu. Borba na koju se poticalo nije, međutim, bila borba protiv neprijatelja, nego borba za znanjem ili obrazovanje kao borba. Pritom je diktum prve konferencije odbornika zbjega: „Prosvjeta je ne samo jedan element naše borbe, već i sredstvo borbe, to je cilj naše borbe“ (Jakšić prema Pivac 1980: 69), u različitim artikulacijama proživao priloge dječje periodike zbjega (usp. npr. s. n., „Pioniri i škola“, *Naš pionir*, 2, 3/1944: 8-9; Палчок, Зоран, „Бранко иде у школу“, *Naš pionir*, 4, 5/1944: 14-16; P., „Pionir“, *Pionirski prilog* 20. 4. 1944: 1), dok se obrazovanje kao borba definiralo već u uvodniku u prvi broj *Našeg pionira*:

Nama nije ni ovo teško, jer znamo da je našim borcima u domovini mnogo teže. Mi ćemo ovdje nastaviti sa borbom. Ta naša borba na pustom Sinajskom poluotoku sastoji se u marljivom učenju. Učenjem ćemo doći do znanja koje će nam pomoći da volimo slobodu i pravdu, a to je ono za što se bore naši partizani,

naša junačka Narodnooslobodilačka vojska. Neznalica ne zna da cijeni slobodu. Divljaku je svejedno hoće li biti sam gospodar na rodjenoj grudima ili će sa njim tudjin gospodariti.

Zbog toga drugovi pioniri, na posao i sa svojim drugovima učiteljima učnjem i marljivim radom pokazaćete cijelom svijetu da volite svoju domovinu i njenog najvećeg sina Tita. (s. n., „Dragi pioniri“, *Naš pionir* 1/1944: 1).

S obzirom da se ideja obrazovanja kao borbe u širem se jugoslavenskom kontekstu afirmirala, kako upozorava Igor Duda (2015: 66-67), tek u poslijeratnom razdoblju, vezano uz dječje periodike zbjega mogli bismo govoriti i o njihovoj anticipacijskoj dimenziji koja se, kao što je već spomenuto, od njih i očekivala.

Drugo mjesto razlike između dječje periodike El Shatta i matice, svakako su reference na zbjeg i život u zbjegu. One su u periodicima o kojima je riječ mogle biti usputne, ali i fokusirane kao u crtici „Večer u El-Shattu“ u kojoj se opisuju „pet kuhinja“ iz kojih „suklja dim“, „štektanje i pisak željeznice“, „reflektori i rakete“ koji „svijetle u zraku“, „jeziva huka motora“ koju proizvode avioni koji „prelijeću nisko iznad samih šatora“, dok se cestom kreću „kamioni Arapa koji pljeskaju rukama i pjevaju“ nerazumljivu pjesmu iz koje se jasno razabire tek prepjev „A-zi-ze!“: „U NAAFI“, središnjoj zgradi logora pjeva se partizanska pjesma, dok „iz vana ori se zvižduk i poklik: ‘O-kej““ (Pavle Valerjev, *Naš pionir* 4, 5/1944: 18). O životu u logorima, pa i u pustinji u ovom se tipu publikacija samo iznimno govorilo iz problemske perspektive, a što se može povezati s tendencijom da se zbjeg predstavi u terminima stvaranja i pobjede, a ne progona i stradanja. Otuda i disbalans koji obilježava rijetke problemske intervencije, a koji se vrlo dobro razabire iz sljedećeg odlomka o životu u logoru: „Ljudi od radosti i od veselja idu na počinak. Prestaje večernji život, dolazi mir. Samo će se čuti iz šatora plač djece i kašalj. Ružno je trpiti kašalj, on mori nas djecu. Ljudi pod šatorima počivaju i spavaju slatki san na krevetima. Čudna je večer“ (Ante Nola, „Večer“, *Pionirski prilog*, 1. 6. 1944: s. p. [2]).

Zbjeg i život u zbjegu u dječjoj su se periodici iz El Shatt afirmirali kao tematski blokovi slijedom generalne inklinacije dječje periodike prema neposrednom prostorno-vremenskom kontekstu. No, ti su tematski sklopovi dodatno bili podržani odredbama privremenog plana i programa za osnovne škole u El Shattu. Taj plan, koji su dječji periodici zbjega zbog svoje nastavne funkcije trebali izravno respektirati, u nižim je razredima u skladu s načelima zorne nastave predviđao „sticanje novih pojmova opažanjem i promatranjem najbliže okoline“, kao i podjelu nastavnog gradiva po sljedećim „kompleksima“: zbjeg, škola, šator i život u njemu, kuhinja i trpezarija, rajon (selo), logor, kantina, ambulanta, bolnica, kupatilo, most na kanalu, deva i vrijeme.¹⁹ Slično tomu u trećem se

¹⁹ Prosvjetni odbor C. O. Z.-a 1944. *Privremeni plan i program za narodne osnovne škole u zbjegu*, Hrvatski povijesni muzej u Zagrebu, HPM/MNRH T-10645, str. 1-2.

razredu, recimo, strane svijeta, orijentaciju, reljef i srodne pojmove, prema tom planu i programu, trebalo poučavati na primjeru kretanja zbjega do El Shatta i na primjerima iz neposredne okoline u samom zbjegu u El Shattu.²⁰

U skladu s tim planskim i programskim smjernicama elšatovska dječja periodika redovito je referirala na put izbjeglica od Dalmacije do Egipta. Taj je put pritom mogao imati funkciju okosnice teksta kao u putopisu „U pustinji...“ (V. K. [Kaleb, Vjekoslav], *Naš pionir* 4, 5/1944: 13-14) koji je kroz opis puta razvijao „snažan rodoljubni osjećaj odanosti i povezanosti zbjega s domovinom“, odnosno isticao „kontinuitet revolucije koja ni u tuđini ne prestaje“ (Batinica 1980: 140). No, on je, što je bilo znatno češće, mogao biti jedna od tematskih linija (usp. npr. s. n. „Zbijeg dolazi...“, *Pionirski prilog* 11. 5. 1944: s. p. [2]) ili provodnih motiva, kao u članku o geopolitičkim i društvenokulturnim značajkama Sueskog kanala koji je čitatelje u gesti zorne nastave opetovano pozivao da osvijeste i ožive put do El Shatta: „Na svome dugom putovanju iz domovine vidjeli ste mnoge nove krajeve, gradove, luke i mora. Najzanimljivije od svega što ste vidjeli jeste ‘Sueski kanal’ u čijoj se blizini sada nalazite“ (s. n., „Sueski kanal“, *Naš pionir* 1/1944: 2). U istom se tekstu, štoviše, pozivalo i na odsustvo iskustva. obračunajući se čitateljima riječima: „Na kanalu se još nalazi grad Ismailia koji vi niste vidjeli jer ste noću prošli vlakom pored njega“ (s. n., „Sueski kanal“, *Naš pionir* 1/1944: 4), taj je tekst putu o kojem je riječ davao vrijednost samom po sebi, neovisnu o pojedinačnom iskustvu.

Priče, crtice i refleksije o zbjegu, pa i o putu do Egipta objavljene u elšatovskim dječjim periodicima relevantne su osim za razumijevanje tog konkretnog zbjega i za razumijevanje izbjeglištva kao povijesnog fenomena općenito. U tom je smislu osobito zanimljiv, recimo, tekst, crtica „Zbijeg dolazi...“ objavljen u *Pionirskom prilogu* u kojem se iznosi sljedeća argumentacija: „Malo je bilo Talijanima naše nevolje, naših suza i naše krvi, pa je i on došao da nas iz temelja uništi. Ali se naš narod ne pušta. Jedni se bore iz planine, drugi bježe ispred okupatora. Naša N. O. V., iako ima mnogo vojničkih zadataka, spašava naš narod. U suradnji sa Saveznicima, ona to radi“ (11. 5. 1944: s. p. [2]). Važno je uočiti da se zbjeg u ovom prilogu nije, kako bismo to možda danas očekivali, predstavljao kao rezultat ratnih borbi, nego kao njihov sastavni dio, pri čemu se briga za stanovništvo, karakteristično za to doba (Malkki 1995: 499), percipirala kao „vojna stvar“. Razradu ove argumentacije nalazimo i u sljedećem odlomku iz već spomenutog putopisa „U pustinji...“: „Uklonili smo se fašističkom nožu i ognju, da naši borci lakše obračunavaju sa bijesnim zvijerima koje su provalile u našu zemlju. – Govorili su svi i s tugom u očima sa palube broda gledali kroz mrak prema rodnim bregovima!“ (V. K. [Kaleb, Vjekoslav], „U pustinji...“ 4, 5/1944: 13).

²⁰ Prosvjetni odbor C. O. Z.-a 1944. *Privremeni plan i program za narodne osnovne škole u zbjegu*, Hrvatski povijesni muzej u Zagrebu, HPM/MNRH T-10645, str. 4-5.

Opće je mjesto da je evakuacija stanovništva preduvjet za šire vojne zahvate i izravne borbe među vojskama. No, involviranost vojnih snaga u zbjeg o kojem je riječ u ovom tekstu nadilazila je ovaj inicijalni impuls i ovu razinu uključenosti vojske. Naime, partizanska i saveznička vojska je ne samo, kao što je već spomenuto, dogovorila i provela evakuaciju stanovništva, nego je i u Egiptu nastavila, izravno i posredno, oblikovati svakodnevicu zbjega. Primjerice, izbjeglice su u Egiptu bili „smješteni u jedan engleski logor kod Sueza, gdje je ranije stanovala jedna engleska divi[zi]ja“ (Smodlaka 1972: 69), o njihovoj opskrbi je brinula MERRA, odnosno kasnije UNRRA, organizacije koje su na različite načine bile vezane uz vojni aparat i koje su u logoru zastupali mahom britanski vojnici (usp. Bratanić 2009: 101-102; Herscher 2017: 109; Marrus 1985: 317-339), a u rukovodstvu zbjega bili su borci ili na drugi način iskušani partizanski kadrovi. Istodobno, iz političkih je razloga, u težnji da se stvori slika o široj narodnoj podršci avnojsoj Jugoslaviji, CK KPJ izdao direktivu da će se „zbjeg potpuno odvajati od vojske i vojnih ustanova“ (prema Bratanić 2009: 78) koja se, kako otkrivaju netom citirani odlomci iz dječje periodike zbjega koji su upravo suprotno podsjećali na tu vezu, u praksi nije nužno provodila.

U Drugom svjetskom ratu ustanovljene su i standardizirane prakse i tehnologije upravljanja raseljenim osobama, u rasponu od prostorne koncentracije i smještanja ljudi u logore, preko odvajanja prema nacionalnostima, dokumentiranja ili nadzora do ograničenje slobode kretanja (Malkki 1995: 498). Te su prakse i tehnologije ostavile otisak i dječjoj periodici El Shatta koji se može razabirati kao trag, ali i kao izostanak traga, kao kada je riječ o odvajanja prema nacionalnostima, ograničenju slobode kretanja ili redukciji ekonomskih aktivnosti u užem smislu. To što su elšatovski dječji periodici govorili isključivo o *našem, dalmatinskom, jugoslavenskom* narodu zbjega, pritom ni riječju ne referirajući na druge izbjegličke skupine, primjerice izbjeglice iz Grčke koji su tada također u značajnom broju boravili u Egiptu, signalizira nam da izbjeglice smješteni u logoru u El Shattu i s njime povezanim logorima nisu bili u svakodnevnom kontaktu s drugim izbjegličkim skupinama, odnosno da se u Egiptu provodilo razdvajanje izbjeglica po nacionalnostima. Slično tomu, okolnost da *Naš pionir*, za razliku čak i od kasnijih ratnih brojeva *Pionira* u domovini (Praznik 1977: 36), nije imao cijenu, odnosno da je bio besplatan, može se tumačiti kao simptom isprva nikakvih, a kasnije rudimentarnih ekonomskih, robno-novčanih odnosa u logorima (usp. Ivanuš 2009: 98). Konačno, iz te se periodike ograničenje slobode kretanja izbjeglica koje je uvjetovala egipatska vlada (Ajlec 2014) također iščitava samo posredno, prije svega iz njezine usmjerenosti isključivo na logor i eventualno Sueski kanal koji se nalazio u neposrednoj blizini logora.

Dislocirani smještaj, kao jedna od ključnih suvremenih tehnika upravljanja raseljenim stanovništvom, u dječjim se periodicima iz El Shatta jasno razabirao

iz topofobijskih opisa pustinje u kojoj su se nalazili logori. Ta se pustinja pritom opisivala kao prirodna i društvena pustoš kojoj život udahnuju tek logor i njegovi stanovnici (usp. M. Iljan, „Preuređenje pustinje“, *Naš pionir*, 2, 3/1944: 30-35; Slavomir Fulgosi, „Šetnja kroz pustinju“, *Naš pionir* 4-5/1944: 17). Čovjeka se u tom okviru predstavljalo kao onog koji, za razliku od drugih živih bića i oblika koji se ne mogu dulje održati u pustinjском окруžju, „doveze u pustinju vodu, dopremi hranu, podigne šator, natakne tropski šešir i – on je naoružan za pustinjske uvjete života“ (Slavomir Fulgosi, „Šetnja kroz pustinju“, *Naš pionir* 4-5/1944: 17). Štoviše, kako to piše dalje u istom tekstu: „I tako – eto – i mi živimo u pravoj pravcatoj pustinji, a imajući osigurane životne uslove mi sa lakoćom odoljevamo (!) suhoći i ‘sunca žaru’. I ne samo da odoljevamo, već i radimo, izgrađujemo se, idemo u školu, marljivo učimo, održavamo sastanke, vršimo svoje dužnosti i – stičemo pravo da se u domovinu vratimo čista i vedra čela“ (Slavomir Fulgosi, „Šetnja kroz pustinju“, *Naš pionir* 4-5/1944: 17).

***

Osim slikama surove pustinje, dječji su periodici iz El Shatta, kao uostalom i elšatovska pjesnička produkcija općenito (Batinica 1980: 135), bili zasićeni slikama i figurama izgubljenog, napuštenog, udaljenog doma. Kroz opozicije života u zbjegu i u domovini, u šatoru i u kući, dječja je periodika zbjega, kao u pjesmi „Oj šatore, kućo moja!“, razvijala specifične predodžbe izbjeglištva i egzila:

Oj šatore kućo moja,
 Kućo moja u tuđini,
 Ti mi nijesi od kamena,
 Već od platna i štapova.

Ti mi nisi baš ni velik
 Kao kuća moja draga.
 Nemaš sobe, ni ormara,
 Ali imaš dosta zraka.

(Alojzije Mirko, *Pionirski prilog*, [5]/1944: s. p. [2])²¹

U ovoj se, po svemu sudeći, učeničkoj pjesmi šator okismoronski definirao kao *kuća u tuđini* koja, kako je to antitetički formulirano, nije građena *od kamena, već od platna i štapova*. U odnosu na dom, šator *nije baš ni velik*, on *nema sobe, ni ormara*, a jedino što ima je praznina: *dosta zraka*. U drugom tekstu iz korpusa dječje periodike zbjega, anonimnoj, također čini se autorski dječjoj crtici naslovljenoj

²¹ Ova je pjesma kasnije uvrštena u elšatsku *Početicu* tiskanu 1945. godine.

„Daleko je domovina“, izostat će figure misli koje kroz suprotnosti vode do negacije, a ostat će samo negacije, i to nagomilane: „Nismo u našim bijelim kućama kao golub do goluba u podnožju zelene gore. Ne gledamo dim iz naših dimnjaka, niti stabla“ (*Pionirski list*, 5. 10. 1944: s. p. [2]).

Zbjeg koji se, dakle, u elšatovskoj periodici konstruirao kao negacija, praznina kojoj je protuteža borba (kroz pripitomljavanje okoliša, obrazovanje i dr.), često se, nerijetko već i u naslovima priloga, vezivao uz pojam daljine (usp. npr. „Daleko je domovina“, *Pionirski list*, 5. 10. 1944: s. p. [2]; „Daleko sam...“, *Pionirski prilog* 4. 5. 1944: s. p. [1]). Apostrofirana se daljina, važno je uočiti, nerijetko premošćivala slanjem poruke ili željom da je se pošalje, kao na primjer u netom spomenutoj crtici „Daleko je domovina“, koja završava sljedećim riječima: „Daleko su od nas one livade i ona polja, daleko su livade i naši maslinici! Kad bismo mogli rekli bismo suncu: ‘Pozdravi nam bolje i jutrom i večerom naša sela i reci im da ćemo se skoro doma vratiti’“ (*Pionirski list*, 5. 10. 1944: s. p. [2]). Pozdrav se šalje i u pjesmi „Pioniri mali iz El Shatta“ pionirke Vojke Skalabrin koja je, nastavljajući se na tradicije usmenog i pučkog pjesništva, formulirana kao pozdrav domovini i političkom vodstvu:

Pioniri mali
U ovoj tuđini,
Šalju žarki pozdrav
Miloj domovini.
Domovini našoj
I maršalu Titu
I narodnoj vladi
Našem Komitetu.
(*Naš pionir*, 2, 3/1944: 10)

S obzirom da se dječji časopisi zbjega, koliko je poznato, nisu distribuirali izvan logora, ovi i njima srodni pozdravi mogli su imati primarno retoričku, a ne komunikacijsku funkciju. No, to ne znači da se ta periodika, kao i njezini parnjaci u domovini, ne bi mogli povezati s epistolarnom komunikacijom u užem smislu kakva je uostalom bila na djelu u pismima objavljenim u ratnom *Pioniru* (1942-1945). Temeljem adresa pošiljatelja pisama objavljenih u *Pioniru* mogla bi se napraviti mala geografija (implicitne) recepcije tog časopisa (Čabar, Karlovac, Istra itd.), dok bi se prema adresatima (tata, vojnici, drug Tito, drugovi u Engleskoj itd.) mogle jasno izdvojiti njegove ključne tematske preokupacije: obitelj, narodno oslobodilačka borba, antifašistička internacionala i sl. Zanimljivo je da je u *Pioniru* objavljeno i anonimno pismo pionira zbjega („Našem drugu Titu“, *Pionir*, 10/1944: 18), koje se ne vezuje eksplicitno uz El Shatt, ali se kao

такво vjerojatno prepoznavalo (usp. Praznik 1977: 98). Pismo o kojem je riječ objavljeno je 1944. godine i naslovljeno na *dragog i milog druga Tita*. Poslano je s *mitinga u tuđini* na kojem se *sastalo više od 360 pionira*. Nakon uvodnih riječi o pošiljateljima pisma, njihovom porijeklu (najviše iz Dalmacije, dijelom iz Like), *jedinstvenosti* i međusobnoj ljubavi i drugarstvu, njihovom marljivom polasku škole („Mi pioniri u zbjegu svakog dana idemo u školu, učimo čitati i pisati“) i neumornom partizanskom duhu („Pjevamo naše partizanske pjesme“), slijede pozdravne rečenice: „Sjećamo se vas svijuu, a najviše Tebe, dragi Tito. Svima vam želimo velike uspjehe u borbi protiv neprijatelja“ („Našem drugu Titu“, *Pionir* 15/1944: 18). Ovom je pismu bio ekvivalent pismo, poruka pionira iz domovine objavljena u elšatovskom *Pionirskom prilogu* pod naslovom „Pišu nam pioniri iz domovine:“, ispod kojeg velikim tiskanim slova, grafički naznačujući da se radi o kratkom, telegramskom javljanju, slijedi tekst: „PIONIRI U TUĐINI ŠALJEMO VAM BORBENE POZDRAVE. BRZO ĆETE SE POVRATITI, NE BRIGAJTE. PIŠITE NAM KAKO ŽIVITE! (*Pionirski prilog* [5]/1944: s. p. [1]).

Pisma i poruke iz zbjega koje su se objavljivale u *Pioniru*, kao i ona iz domovine koja su se objavljivala u dječjoj periodici El Shatta mogli bi se razumjeti onako kako se općenito razumijeva epistolarna korespondencija, dakle, kao elementi razgovora među odsutnima (usp. Pleše 2014: 171 et passim), ali uz dvije važne razlike koje se tiču u konačnici povezanih pitanja vjerodostojnosti i dijalogičnosti te korespondencije. Za razliku od pisama koja su se objavljivala u *Pioniru* i koja su uglavnom imala svoje imenom ili na neki drugi način, primjerice specifičnom temom, određene pojedinačne pošiljatelje, pošiljatelji pismima iz elšatovske periodike bili su, kao i u jednom od već spomenutih primjera, uopćeni *pioniri iz domovine*, što otvara mogućnost njihova fikcionalnog karaktera. Osim toga, korespondencija o kojoj je ovdje riječ nije se realizirala kao niz pisama koja se u dijaloškoj formi nadovezuju jedna na druge. Objavljena pisma i poruke nisu bili odgovori na neka pisma i poruke koje su im prethodile, niti su sama tražila odgovor. Ona se stoga mogu razumjeti tek kao izraz nastojanja da se dječji časopisi zbjega i matice, u osloncu na simbolički kapital žanra pisma, profiliraju u komunikacijsku platformu, most koji spaja suprotne strane Sredozemlja.

To se nastojanje, osim iz tekstova-pisama, razabire i iz tekstova koji su čitateljima u El Shattu prenosili vijesti iz „života naših pionira u domovini“, kao i obrnuto. Riječ je o nekoliko kratkih priloga, vijesti o životu „naših pionira“ u logorima u Italiji, ali i dalje u Africi, odnosno Aziji, koji su u *Pioniru* objavljeni u jesen 1944. godine (usp. s. n. „Skoro će se vratiti“, *Pionir* 15/1944: 10; „Iz života naših malih drugova u zbjegu“, *Pionir* 16/1944: 23), odnosno na vijesti, dvije anonimne crtice koje su otprilike u isto vrijeme objavljene u *Pionirskom listu* u El Shattu (*Pionirski list*, „Pioniri Bukovice“, 25/1944: s. p. [1]; *Pionirski list*, „Pionirka spasila savezničkog avijatičara“, 25/1944: s. p. [1]). Ideja je bila, kako

je to formulirano u jednoj od tih vijesti, da će putem njih „pioniri i pionirke u El Shattu [...] vidjeti kako njihovi drugovi u domovini rade i uče, iako Švabe nisu još sasvim protjerani iz Jugoslavije“ (*Pionirski list*, „Pioniri Bukovice“, 25/1944: s. p. [1]). Važno je, međutim, primijetiti da se od pionira iz El Shatta nije očekivalo samo da prate ratno i drugo djelovanje svojih vršnjaka u domovini. Oni su trebali uočiti sličnosti između svojih života i života svojih vršnjaka u domovini, što se u jednom od priloga ekspliciralo sljedećim riječima: „kao što ovdje u El Shattu pioniri i pionirke dolaze u dodir sa savezničkim vojnicima, tako je isto i u domovini“ (*Pionirski list*, 25/1944: s. p. [1]).

Ukupno gledano, moglo bi se reći da su ovdje izdvojene crtice i vijesti, kao i pisma i poruke trebali pridonijeti stvaranju jedinstvenog, zajedničkog transkontinentalnog prostora u dvama odvojenim čitateljskim krugovima, jednom u zbjegu i drugom u domovini. Dječji časopisi iz El Shatta stvarali su i održavali veze između fizički nedostupnih prostora, pojedinaca i zajednica donekle usporedivo s načinom na koji su, riječima Benedicta Andersona, roman i novine sudjelovali u zamišljanju nacije, omogućujući „sve većem broju ljudi da sebe dovede u vezu s drugima i da o sebi misle na sasvim nove načine“ (Anderson 1990: 41). Paralelizmima, antitezama, vijestima, crticama, pismima i porukama dječja periodika iz El Shatta povezivala je čitatelje i čitateljske zajednice koji se najvjerojatnije nikada neće vidjeti, ali koji su se upravo uz pomoć kontinuirane produkcije tih časopisa mogli doživljavati kao članovi jedinstvene i samo fizički razdvojene čitateljske i političke pionirske zajednice.

LITERATURA

Ajlec, Kornelija. „Jugoslavanski begunci v Egiptu in njihova politična opredeljenost 1943-1946“. *Zgodovinski časopis* 67.3-4 (2013): 428-448.

Ajlec, Kornelija. „Egipatska vlada i rješavanje izbjegličke problematike tijekom Drugog svjetskog rata“. *Časopis za suvremenu povijest* 46.2 (2014): 295-318.

Anastasiadou, Marianthi, Athanasios Marvakis, Panagiota Mezidou, Marc Speer. *From Transit Hub to Death End: a Chronicle of Idomeni*. München: bordermonitoring.eu, 2017.

Anderson, Benedict. *Nacija: zamišljena zajednica. Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*. Prevele Nata Čengić i Nataša Pavlović. Zagreb: Školska knjiga, 1990.

Batinić, Šetefka. *Zabava i pouka dobroj djeci i mladeži: hrvatski časopisi za djecu i mladež od 1864. do 1945*. Zagreb: Školski muzej, 2004.

Batinica, Ante. „Kulturno-prosvjetna i književna djelatnost pisaca“. *Prosvjetno-kulturna djelatnost u jugoslavenskom zbjegu u El Šatu 1944-1945*. Ur. Josip Pivac. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1980. 132-141.

Božanić-Milić, Ante. *Djeca zbjega: roman o El Shattu*. Rijeka: Studio TiM, 2007.

Branka, Praznik. *List „Pionir“ u NOB: ratni put i analiza sadržaja*. Zagreb: Savez društava „Naša djeca“ SR Hrvatske, 1977.

Bratanić, Mateo. *Hrvatski zbjegovi u Egipat 1943.-1946.* (doktorski rad). Zadar: Sveučilište u Zadru. Odsjek za povijest, 2009. Sveučilišna knjižnica u Splitu 199.978.

Bremer, Alida. *Olivino nasljeđe*. Prevela Štefica Marić. Zaprešić: Fraktura, 2013.

Bučević, Jakša, Pero Ivačić, Anđelka Martić, Ivo Bojanić Đorđe Zelmanović, (teh. ur.). *Borbena riječ omladine: almanah napredne omladinske štampe u Hrvatskoj*. Zagreb: s. l., 1949.

Duda, Igor. *Danas kada postajem pionir: djetinjstvo i ideologija jugoslavenskog socijalizma*. Zagreb: Pula: Srednja Europa: Sveučilište Juraj Dobrila Pula, 2015.

Guđević, Sinan. „El Shatt“. *Novosti* 14. 11. 2017. <<https://www.portalnovosti.com/el-shatt>> 23. 2. 2018.

Hameršak, Marijana i Dubravka Zima. *Uvod u dječju književnost*. Zagreb: Leykam, 2015.

Herschner, Andrew. *Displacements: Architecture and Refugee*. Berlin: Sternberg Press, 2017.

Ivanuš, Rhea. „Hrvatski zbjeg u pustinji Sinaja“. *Hrvatska revija* 9/3 (2009): 93-100.

Iveković, Mladen i suradnici. *Hrvatska lijeva inteligencija 1918-1945. 2. 1941-1945*. Zagreb: Naprijed, 1970.

Jakšić, Mato. „Međunarodni značaj kulturno-prosvjetnog djelovanja zbjega u El Šatu“. *Prosvjetno-kulturna djelatnost u jugoslavenskom zbjegu u El Šatu 1944-1945*. Ur. Josip Pivac. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1980. 12-19.

Krstulović, Vicko. *Memoari jugoslavenskog revolucionera. 2. Vis – put za međunarodno priznanje Jugoslavije: Dalmacija – Hrvatska – Nova Jugoslavija. 1943-1945*. Beograd: Sarajevo: Zagreb: Most Art: Buybook, 2013.

Malkki, Liisa. „Refugees and Exile: From ‘Refugee Studies’ to the National Order of Things“. *Annual Review of Anthropology* 24.1 (1995): 495-523.

Marrus, Michaels R. *The Unwanted: European Refugees in the Twentieth Century*. New York: Oxford: Oxford University Press, 1985.

Mataušić, Nataša (ur.). *El Shatt: zbjeg iz Hrvatske u pustinju Sinaja: Egipat (1944-1946)*. Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 2007.

Matošić, Joško. „Izdavačka djelatnost“. *Prosvjetno-kulturna djelatnost u jugoslavenskom zbjegu u El Šatu 1944-1945*. Ur. Josip Pivac. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1980. 126-131.

Mlikota, Ivo. „Izvorni podaci o jugoslavenskom zbjegu izvan domovine“. U *Prosvjetno-kulturna djelatnost u jugoslavenskom zbjegu u El Šatu 1944-1945*. Ur. Josip Pivac. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1980. 157-163.

Nola, Danica. „El Šat. Odgojno-obrazovna zajednica“. *Prosvjetno-kulturna djelatnost u jugoslavenskom zbjegu u El Šatu 1944-1945*. Ur. Josip Pivac. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1980. 20-29.

Nola, Danica. *El Shatt*. Zageb: Školske novine, 1988.

Palavršić, Ante. „Štampa jugoslavenskog zbjega u Egiptu“. *Izdanja Historijskog arhiva – Split*. 3. *Tri priloga*. Split: Historijski arhiv Split, 1961. 5-66.

Palčok, Zoran. *Zapisi o zbjegu u Africi*. Hrvatski povijesni muzej, HPM/MNR 944, s. a. (= *Kulturni radnik* 4. 7-8 (1951): 380-387.

Петровић Тодосијевић, Сања. „Југословенски избеглички логор Ел Шат, Египат 1944-1946. Потреба и(ли) потврда“. *Војно-историјски гласник* 1(2008а): 217-224.

Петровић Тодосијевић, Сања. „Платнени град југословенских избеглица“. *Токови историје* 3-4 (2008b): 117-140.

Pavičić, Snježana. „Likovni život u El Shattu“. U *El Shatt: zbjeg iz Hrvatske u pustinji Sinaja, Egipat (1944-1946)*. Ur. Nataša Mataušić. Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 2007. 79-92.

Peić Čaldarović, Dubravka. „Tisak El Shatta u sustavu informiranja i političke propagande NOP-a“. U *El Shatt: zbjeg iz Hrvatske u pustinji Sinaja, Egipat (1944-1946)*. Ur. Nataša Mataušić. Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 2007. 68-78.

Pivac, Željko. „Učenci, nastavnici i škole u El Šatu“. *Prosvjetno-kulturna djelatnost u jugoslavenskom zbjegu u El Šatu 1944-1945*. Ur. Josip Pivac. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1980. 67-77.

Pleše, Iva. *Pismo, poruka, mejl: etnografija korespondencije*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2014.

s. n. (Zelmanović, Đorđe) (teh. ur.). *Naša štampa u borbi za slobodu i izgradnju socijalizma*. Zagreb: Ured za informiranje pri predsjedništvu Vlade Narodne Republike Hrvatske, 1948.

s. n. „Od dalmatinske obale i otoka, preko Visa i južne Italije do Egipta“. *El Shatt: zbjeg iz Hrvatske u pustinju Sinaja, Egipat (1944.-1946.)*. Ur. Nataša Mataušić. Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 2007. 6-17.

s. n. „Osnivanje logora“. U *El Shatt: zbjeg iz Hrvatske u pustinju Sinaja, Egipat (1944.-1946.)*. Ur. Nataša Mataušić. Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 2007. 18-36.

s. n. „Repatrijacija“. U *El Shatt: zbjeg iz Hrvatske u pustinju Sinaja, Egipat (1944.-1946.)*. Ur. Nataša Mataušić. Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 2007. 37-51.

Smodlaka, Josip. *Partizanski dnevnik*. Beograd: Nolit, 1972.

Srhoj, Ivo. *Sjećanje na El Shatt: platnени grad dalmatinskih izbjeglica 1944./1945*. Dubrovnik: vlastita naklada, 2000.

IZVORI:

C. O. Zbjega. 1944. *Izveštaj o radu Prosvjetno-propagandnog odjela kroz mjesec februar 1944*, Državni arhiv u Splitu, HR-DAST-23, Jug. zbjeg, Zbjeg u Egiptu, 461.

Centralni odbor zbjega. 1945. *Izveštaj o radu Prosvjetnog odjela za mjesec januar 1945. god.*, Državni arhiv u Splitu, HR-DAST-23, Jug. zbjeg, Zbjeg u Egiptu, 461.

Godišnji izvještaj Prosvjetnog odjela Centralnog odbora zbjega iz Jugoslavije za godinu 1944, Državni arhiv u Splitu, HR-DAST-23, Jug. zbjeg, Zbjeg u Egiptu, 461.

Naš list (prilog *Pionirski prilog*), 1944, Državni arhiv u Splitu, HR-DAST-23, Jug. zbjeg, Zbjeg u Egiptu, 523.

Naš pionir 1-3, 1944, Nacionalna i Sveučilišna knjižnica u Zagrebu, NSK RVp-8°-3.

Naš pionir 2-3 i 4-5, 1944, Muzej grada Splita, Zbirka tiskane građe bivšeg Muzeja narodne revolucije Split, MGST/MNRST 687 (5-152).

Naš pionir 4-5, 1944, Hrvatski povijesni muzej u Zagrebu, HPM/MNRH 4283.

Pionir, 1943-1945, Nacionalna i Sveučilišna knjižnica u Zagrebu, NSK NSK RVH-4°-58

Pionir, 1945, Nacionalna i Sveučilišna knjižnica u Zagrebu, NSK RVH-4°-171.

Pionirski list, 1944, Muzej grada Splita, Zbirka tiskane građe bivšeg Muzeja narodne revolucije Split, MGST/MNRST 685 (3-152).

Pionirski list, 1944, Hrvatski povijesni muzej u Zagrebu, HPM/MNRH T-4255-4269.

Pionirski prilog, 1944, Hrvatski povijesni muzej u Zagrebu, HPM/MNRH T-4270-4281.

Pionirski prilog, 1944, Muzej grada Splita, Zbirka tiskane građe bivšeg Muzeja narodne revolucije Split, MGST/MNRST 686 (4-152).

Prosvjetni odbor C. O. Z.-a 1944. *Privremeni plan i program za narodne osnovne škole u zbjegu*, Hrvatski povijesni muzej u Zagrebu, HPM/MNRH T-10645.

Spisi prosvjetnog odjela i raznih prosvjetnih ustanova, godine 1944, 1945. i 1946., HR-DAST-23, Jug. zbjeg, Zbjeg u Egiptu, 464-469.

Marijana Hameršak

NAŠ PIONIR (OUR PIONEER) AND THE (IM)PRINT OF REFUGEEENESS

Summary: This paper first presents the basic bibliographic features of the children's magazine *Naš pionir*, and then depicts its relationship with other children's periodicals published in the El Shatt refugee camp, primarily *Pionirski prilog* (*The Pioneers' Contribution*) and *Pionirski list* (*The Pioneers' Paper*). With the exception of the last double issue of *Naš pionir*, printed in Cairo, the aforementioned children's magazines were printed in cyclostyle, a technique available in the camp. Considering the similarities in the printing process, content and format, and the successive publishing and even overlaps in numeration, we can consider *Naš pionir*, *Pionirski prilog* and *Pionirski list* as a whole. This paper interprets the observed successive publication of El Shatt's children's periodicals or, more precisely, the shifts in their respective formats, in the context of those periodicals' distinctive, primarily textbook function. The paper's continuation attempts to answer the following – how were periodicals, and moreover children's periodicals, published at all in exile and under conditions of lasting temporality and exclusion, which reduce and even negate the needs of individuals and communities? We emphasize the particular characteristics of the refugee camp in El Shatt, primarily the self-organization of the refugees, their connections with AVNOJ Yugoslavia, the expectations from the refuge etc. In the so-called canvas-city built on the organizational experience of the partisan's war, children's periodicals were but one of the forms used to develop and promote the values and principles of AVNOJ Yugoslavia. In certain segments (use of two scripts, the image of the child as an active and political subject) children's magazines from El Shatt were a continuation of Yugoslav interwar children's periodicals. However, they were principally strongly linked to the partisans' children press, sharing with it some technical parameters, subject areas, the preoccupation with ideas of revenge and so-called just hatred, as well as the image of the pioneer child, active, solidary, honest, brave, self-disciplined child and bearer of social change. After comparing children's periodicals of the refugee camp and partisans' children periodicals in the homeland, the paper dwells on the key point of their difference: the contributions on the camp and refugee life. The paper reassess the relations between these contributions and other spheres (such as temporary school plan and programme) and historically specific constructions of refugeeeness (e.g. refugeedom as a military problem, dislocation of refugee camps). Finally, we open the question of the (pseudo)epistolary contributions' function in the analysed magazines, while the children's magazines themselves are interpreted as a medium of imagining a united, but physically separated community of readers and political pioneers.

Key words: *Naš pionir*, children's periodicals, El Shatt, children's literature, refugeeeness, pioneers' press

POLETARAC (1947–1948) U KONTEKSTU PIONIRSKЕ ŠTAMPE¹

Apstrakt: U ovom radu analiziraju se rani brojevi časopisa *Poletarac*. U uvodnom delu rekonstruiše se urednička figura Jelene Bilbije i ukazuje se na specifičnosti ženskog uredništva nakon Drugog svetskog rata. Zatim se časopis kontekstualizuje u okvirima pionirske štampe i u društveno-političko-kulturnom okviru koji je obeležen agitpropom. Kako je *Poletarac* bio namenjen najmlađoj jugoslovenskoj dečijoj publici pokazuje se kojim se sredstvima na njegovim stranicama gradio socijalistički čovek na osnovama novog jugoslovenstva, koje je izraslo na proleterskom i antifašističkom nasleđu. U tom cilju pokazano je kako je časopis promovisao petogodišnji plan izgradnje i industrijalizacije zemlje, konstituisao uzornu figuru deteta-đaka-pionira, negovao kult učenja, gajio sećanje na Narodnooslobodilačku borbu i narodne heroje i, s tim u vezi, na koji način je obeležavao praznike prema novouspostavljenom kalendaru.

Ključne reči: *Poletarac*, pionir(i), pionirska štampa, jugoslovenstvo, socijalizam

Za časopis *Poletarac* možemo reći da je reprezentativna publikacija jugoslovenske kulture nakon Drugog svetskog rata. Okupljao je značajne pojave i ličnosti – kulturne radnike socijalističke Jugoslavije kao što su Jelena Bilbija, Branko Ćopić, Mira Alečković, Dragan Lukić. Njegov poslednji urednik je bio jedan od najpoznatijih pisaca za decu i omladinu i čuveni radijski i televizijski urednik Dušan Radović. Časopis je imao svoju ekranizaciju u vidu serije na Televiziji Beograd (1980), koju je režirao Timoti Džon Bajford (Timothy John Byford), te specijalne brojeve i hrestomatije posvećene godišnjim dobima (1987), koje je uređivao Dragan Lukić, ilustrovaao Dušan Petričić, a u čast urednika Dušana

---

* jelmilinkovic@gmail.com

¹ Rad je nastao u okviru projekta *Uloga srpske periodike u formiranju književnih, kulturnih i nacionalnih obrazaca* (178024), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Radovića. Čitav ovaj krug ličnosti, publikacija i medijskih interpretacija okupljen je oko jednog od prvih socijalističkih časopisa za decu, osnovanih neposredno nakon Drugog svetskog rata, čija je prva urednica bila Jelena Bilbija.

Jelena Bilbija. Žensko uredništvo u socijalizmu

Jelena Bilbija (Lapčević) (1902–1964) bila je novinarka, književnica, prevoditeljka, glumica, urednica časopisa, spikerka i komunistkinja. Rođena je u Sarajevu, gde je i završila osnovnu školu. Otac joj je bio sveštenik, a i majka je poticala iz sveštениčke porodice. Završila je gimnaziju (1923) i glumačku školu, nakon čega je upisala Filozofski fakultet. Pomagala je studentima komunistima, skrivala brata po povratku iz Moskve sa Trećeg kongresa Internacionale zbog čega je uhapšena i otpuštena iz službe (radila je kao daktilografinja u Zagrebu), a kada je uspostavljena šestojanuarska diktatura prognana je iz Zagreba. Nakon toga se nastanjuje u Beogradu, gde radi kao spikerka Radio Beograda i gde se (1930) udaje za novinara Dejana Lapčevića. U međuratnom periodu (1918–1941) objavila je nekoliko zbirki priča i knjiga za decu. Njene priče su socijalno intonirane, a kao najznačajnija i najreprezentativnija čini se zbirka *Priče o selu i gradu*, objavljena u popularnoj ediciji *Naša knjiga* Izdavačkog preduzeća „Geca Kon“ 1934. godine. Zbirka priča Jelene Bilbije je objavljena kao treća knjiga ove edicije, a u istom prvom kolu štampan je roman *Vera Novakova* Marice Vujković i *Beogradske priče* Nadežde Tutunović. Podatak koji se nalazi u svakom članku o Jeleni Bilbiji jeste taj da se nakon oslobođenja Beograda, kao spikerka Radio Beograda prva obratila slušaocima. U njenoj biografiji urednički posao zauzima značajno mesto, posebno neposredno nakon oslobođenja: bila je urednica *Pionirskih novina*, a zatim lista *Poletarac* (v. *Leksikon pisaca Jugoslavije* 1972. i *Srpski biografski rečnik* 2004).

Još u Kraljevini SHS, odmah po ujedinjenju, kao jedan od zadataka ženskih organizacija, definisana je briga o deci i njihovim organizacijama. Kako Igor Duda navodi, 1919. godine na „kongresu ujedinjenja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) istaknuto je da je poseban zadatak ženskog pokreta pokretanje organizacije za najmlađe“ (Duda 2015: 24). Iste godine osnovan je Savez socijalističke omladine Jugoslavije (SKOJ) i započeli su upisi u grupe *Budućnost*,² koje se smatraju pretečom *Saveza pionira*. Ova veza ženskih pokreta i dečijih i

² Grupe *Budućnost* su bile organizovane dečije grupe pod inicijativom socijaldemokratskog i radničkog pokreta i partije u periodu od 1913. godine i smatraju se pretečom pionirske organizacije. Socijaldemokratska partija je izdavala i dečiji časopis *Budućnost*. Više o ovome videti rad Biljane Andonovske u ovom zborniku.

pionirskih organizacija održana je i u socijalističkoj Jugoslaviji,³ tako da je logično da je uređivanje pionirske štampe neposredno nakon Drugog svetskog rata povereno ženama (Jelena Bilbija, Mira Alečković). Ujedno, ova veza feminističkog i ženskog u socijalističkoj Jugoslaviji donosi drugačiji oblik ženskog uredništva časopisa: žena na uredničkom mestu nije više pojava vezana isključivo za feminističku i žensku štampu. Ipak, potrebno je reći da se ovde ne radi o potpunoj novini jer se praksa ženskog uređivanja dečije štampe u socijalizmu, u izvesnoj meri, nastavlja na politiku uređivanja ovih časopisa u Kraljevini Jugoslaviji. Na primer, jedan od najdugovečnijih dečijih časopisa pre-socijalističkog perioda, *Dečije novine* (1918–1930) uređivala je Zorka Lazić.⁴ Međutim, uredničke pozicije krajem 40-ih i početkom 50-ih godina uslovljene su posve drugačijom „politikom“ i „ideologijom“ od onih na kojima je počivala urednička politika ranijih časopisa.

Na ovom mestu se može postaviti i pitanje veze feminizma i komunizma. Komunistkinje su tokom 30-ih godina, odnosno tokom zabrane delovanja Komunističke partije, koristile feminističko okrilje kako bi prikrile svoju delatnost, jer je ona zakonom bila definisana kao ilegalna.⁵ Nakon rata i komunističke revolucije smatralo se da se žensko pitanje rešava unutar klasnog pitanja. Iako feminizam nije bio „poželjna“ ideologija i predstavljen je kao „buržoaska stvar“, u *Programu Saveza komunista Jugoslavije* govori se o neravnopravnom položaju žene. Tu se tvrdi sledeće: neravnopravnost je posledica nazadnih društvenih shvatanja i zadatak Komunističke partije je dalje unapređenje položaja žene. Socijalistička Jugoslavija je napravila najveći pomak kada je o ženskim (građanskim) pravima reč, počevši od prava glasa, preko radnih prava, pa do socijalno-zdravstvene zaštite i regulativa iz oblasti porodičnog i naslednog prava. Borba za ukidanje neravnopravnosti među polovima se videla kao deo borbe „za svestranu afirmaciju i razvitak ličnosti“, koja „iziskuje dalje razvijanje idejno-političkog i opštevaspitnog rada na uklanjanju ostataka neravnopravnih odnosa među ljudima uopšte, i posebno između muškaraca i žene“ (Program 1980: 245). Smatralo se da problem ravnopravnosti žena nije više politički i pravni problem, već je „problem ekonomske nerazvijenosti, primitivizma, religioznog shvatanja i drugih konzervativnih predrasuda, privatnosvojinskog odnosa“ (Isto). Kako je društveni i ekonomski razvoj zemlje bio prioritet, položaj žene trebalo je unaprediti kroz smanjenje „zaostalosti domaćinstava“, jer bi time bilo moguće prevazići konflikt između uloge žene u društvu i u domaćinstvu. Tek tada bi žena mogla da uzme puno učešće u društvenom i ekonomskom životu. Ovakve pozicije se nisu proglašavale feminističkim, ali su delovale feministički, tj. u zadatim okolnostima i

³ Konferencija za društvenu aktivnost žena je tokom 60-ih upravljala Savezom pionira.

⁴ O *Dečijim novinama* piše Milica Ćuković u ovom zborniku.

⁵ Jedna od najznačajnijih praksi ovog tipa je časopis *Žena danas* (1936–1940).

unutar klasnog pitanja i ekonomskog i društvenog razvoja nastojale su da ublaže žensku neravnopravnost.

U tom kontekstu žensko uredništvo časopisa nije bilo isticano kao feministički akt. Međutim, iz današnje perspektive činjenica da su žene bile urednice pionirskih časopisa donosi novu vizuru u tumačenju i procesima (re)konstrukcije ženske književne/kulturne istorije. Proučavanje *Poletarca* i drugih pionirskih časopisa doprinosi markiranju važnih figura žena u istoriji ženske književnosti i kulture. Kako je slučaj urednica u istoriji srpske (književne) periodike, i uopšte prisustvo ženskih imena u impresumima časopisa, pojava svedena na svega nekoliko primera, ovaj časopisno-femini hijatus ostvaren u *Poletarcu* još je intrigantniji.

Pionirska štampa: *Pioniri. Pionirske novine. Poletarac*

Poletarac je časopis osnovan 1947. godine, izdavalo ga je Centralno veće Narodne omladine Jugoslavije za članove Saveza podmlatka pionira. Časopis je bio mesečnik, a od prvog broja urednica je bila Jelena Bilbija. Uredništvo se nalazilo u Beogradu, u ulici Generala Ždanova, a administracija se nalazila u ulici Narodnog fronta. Časopis se štampao u Mariborskoj štampariji. Naslovna stranica časopisa je bila na ćirilicom pismu, dok su tekstovi u časopisu štampani i ćirilicim i latiničkim pismom. Časopis je bio namenjen najmlađima, distribuirao se (verovatno) preko školske mreže. Časopisna godišta nisu određivana kalendarski, nego su pratila školsku godinu, tako da je već u septembru 1947, redakcija objavila da je reč o drugom godištu. Izlazio je kao mesečnik, s tim što su tokom raspusta štampani dvobroji. *Poletarac* je bio bogato ilustrovan (čak i za današnje standarde), slika je u određenim segmentima dominirala nad tekstom, a njegova struktura je bila kolažna: u njemu su objavljivani kako informativni, tako i edukativni i književni tekstovi, sadržao je i „zadatke“ i šeme za raznovrsne rukotvorine (od kartona, platna, vune itd). Obim časopisa nije bio veliki, svaki broj imao je u proseku oko 20 stranica. Bogata ilustracija, jednostavni tekstovi, edukativno-zabavni karakter, mali obim, sve su to tipične karakteristike časopisa namenjenog najmlađoj publici. Pod najmlađom publikom podrazumevali su se mlađi pioniri, odnosno deca od 7 do 11 godina.

Jelena Bilbija je časopis uređivala nešto više od godinu i po dana – od broja 9 iz 1948. godine časopis uređuje redakcioni odbor, a Jelena Bilbija se sporadično pojavljuje potpisana kao odgovorna urednica. Godinu dana kasnije, počevši od 8. broja iz 1949. godine, na mesto urednice dolazi dotadašnja stalna saradnica časopisa Mira Alečković. Međutim, ono što je važno reći jeste da časopis u tih prvih nekoliko godina ne menja svoju koncepciju, a urednički potpis je vidljiv isključivo u impresumu, odnosno brojevi istovetno izgledaju bez obzira na

urednika/urednicu. Zbog toga analiza brojeva u vreme Jelene Bilbije na mestu urednice (1947–1948) može biti reprezentativna za rani period ovog časopisa i to prevashodno zbog društveno-političkog konteksta u kome je izlazio. Ne samo da je reč o vremenu agitprop kulturne i izdavačke politike, nego je reč o godinama mladog socijalizma i komunizma. Nakon ovih prvih posleratnih godina uslediće nekoliko značajnih „događaja“, koji će u izvesnoj meri promeniti jugoslovensku kulturnu i obrazovnu politiku, a samim tim i sadržaj i izgled dečijih časopisa. Reč je, dakle, o periodu pre reforme Saveza pionira (organizacije koja je izdavala časopis), pre raskida jugoslovensko-sovjetskih odnosa nakon rezolucija iz 1948. godine i pre velike školske reforme koja je najavljena na III plenumu Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije u decembru 1949. godine, a sprovedena je u periodu od 1953. do 1958. godine.

Poletarac je nužno kontekstualizovati u okviru pionirske štampe. Časopisi namenjeni pionirima su, najčešće po uzoru na sovjetsku štampu (npr. *Pionirska pravda*), osnivani pred kraj i nakon Drugog svetskog rata i bili su projekat koji je pratio osnivanje Saveza pionira Jugoslavije (decembar 1942). U pionirsku štampu ubrajaju se sledeći časopisi: *Pioniri* osnovan 1944, zatim *Pionirske novine* 1946. i naposljetku *Poletarac* 1947. godine. Njima se mogu dodati i časopisi *Mladi borac* (1944–1945), *Pionirski rukovodilac* (1946–1950) i *Naša deca* (1951–1958). Redakcije *Pionirskih novina* i *Poletarca* nalazile su se na istom mestu, uredničke figure su se „šetale“ iz jednog u drugi časopis, pa je tako na primer Branko Ćopić bio prvi urednik *Pionira*, a zatim 1946. i prvi urednik *Pionirskih novina*; Jelena Bilbija je bila urednica *Pionirskih novina* nakon Branka Ćopića (od 3. aprila 1946) i sa tog mesta prelazi na uredničko mesto u *Poletarac*. Dušan Radović, poslednji urednik *Poletarca*, svoju uredničku karijeru započne 1948. godine i kao poslednji (!) urednik *Pionirskih novina*. Krug saradnika u ovim časopisima se poklapao, kao i teme kojima su se bavili. Imali su istu izdavačku politiku i istog izdavača, tj. bili su deo istog jugoslovenskog časopisnog paketa namenjenog deci. O povezanosti ovih časopisa svedoči i reklama u *Pionirskim novinama*, kojom se najavljuje osnivanje *Poletarca*.

Korpus pionirske štampe trebalo je da „pokrije“ različite segmente pionirskog života, tako da su među pomenutim časopisima postojale razlike. Časopis *Pioniri* je bio nedeljnik prevashodno zainteresovan za književne priloge.⁶ *Pionirske novine*⁷ su bile nedeljni informativni časopis namenjen pionirskim odborima,

⁶ Časopis *Pioniri* je počeo da izlazi 1944. godine za vreme rata i tada je objavljeno petnaest ratnih brojeva. Obnovljen je 1946. godine i časopis pod ovim imenom izlazi do 1964, kada se spaja sa časopisom *Kekec* (izdavač *Borba*).

⁷ *Pionirske novine* su imale ograničenu misiju (formiranje Saveza pionira i pionirskih odbora) i nakon reforme pionirske organizacije prestaju da izlaze. Prvi broj je izašao 1946, a poslednji 1951. godine. Izašlo je ukupno 34 broja ovog časopisa.

dok je *Poletarac*⁸ bio ilustrovani mesečni list namenjen najmlađoj dečijoj publici. *Pionirske novine* su pratile rad pionirskih odbora, izveštavale su o njihovim aktivnostima i predstavljale neku vrstu informativnih novina. Izlazile su prvobitno svake srede, a zatim svakog petka, a format im je takođe bio novinski i štampale su se na šest novinskih strana (četiri tokom školskog raspusta). U *Pionirskim novinama* mogu se pronaći i članci koji su hroničarski, odnosno prate društvene i političke događaje. Često će se na stranicama ovih novina naći tekstovi koji izveštavaju o različitim društvenim pitanjima i događajima bez obzira na (ne)primerenost ovog sadržaja dečijem uzrastu. Tako ćemo, na primer, u njima pronaći tekstove o suđenju Dragoljubu Mihailoviću ili o njegovom pogubljenju, što svakako nije sadržaj poželjan za dečiji uzrast. Među književnim priložima časopisa *Pioniri*, takođe, postoji sadržaj koji nije dovoljno primeren za dečiju štampu.⁹ S obzirom na to da je ova publikacija pokrenuta dok je rat još trajao i da je iskustvo rata bilo određujuće za njegov sadržaj, posebno u ranim godištim, ovde se očekivano mogu pronaći i tekstovi kojima se tematizuju četnički i ustaški zločini tokom rata, zatim članci kojima se kritikuje američki kapitalizam i sl. U tom smislu *Poletarac* je najafirmativniji u svojim člancima. Bilo da je reč o književnim ili edukativnim priložima, tekstovi u ovom časopisu dominantno promovišu „pozitivne“ oblike ponašanja i pojava, pa tako ovde, uglavnom, nećemo naći dnevno-političke vesti, niti negativno intonirane tekstove o neprijateljima iz rata, kapitalizmu i drugim temama koje su prisutne u *Pionirima* i *Pionirskim novinama*.

Agitprop. Kulturna politika

Urednička politika ovih časopisa u njihovim prvim godinama bila je presudno određena neposrednim završetkom rata i agitprop kulturnom politikom. Blisko iskustvo rata, kao i agitaciono-propagandni aparat, uticali su na tematiku časopisa, prirodu priloga i celokupni vizuelno-tekstualni identitet. Zbog ovakvih okolnosti, a posebno zbog agitpropa, nije bilo od presudne važnosti ko se nalazi na mestu urednice/ka, jer su „parametri i koordinate“ za uređivanje časopisa dolazili iz Komunističke partije Jugoslavije (KPJ). Govoreći o agitprop kulturi, odnosno o institucionalizaciji kulturne politike, što je agitprop suštinski bio, Ljubodrag Dimić analizira formiranje i funkcionisanje agitprop aparata (Dimić 1988). U osnovi ovakvog¹⁰ usmerenja i državne/partijske kontrole bila je ideja da bez kulturnog i obrazovnog napretka nema ni celokupnog društvenog napretka, tj. kako

⁸ *Poletarac* je bio najdugovečniji časopis pionirske štampe. Počeo je da izlazi 1947. godine i izlazio je pod istim imenom sve do 1975. godine.

⁹ Analizu književnih priloga *Pionira* sproveo je istoričar Ivan Hofman (v. Hofman 2013).

¹⁰ Formiranje agitprop aparata završeno je na prelazu 1946/1947.

istoričari koji su analizirali ovaj period kasnih 40-ih godina pokazuju, razvoj socijalizma se poklapao sa industrijalizacijom, a industrijalizacija/privredni rast i razvoj neraskidivo su povezani sa prosvetom i kulturom, pa je tako veliki projekat industrijalizacije bio i veliki projekat obrazovanja, emancipacije i elementarnog opismenjavanja. KPJ je insistirala na međusobnoj zavisnosti industrije i prosvete i kulture.¹¹ Kako je Jugoslavija u celini, a posebno Srbija, bila kulturno i obrazovno zaostalo društvo, gde se udeo pismenih izražavao jednocifrenim brojkama, KPJ je smatrala da ova kulturno-obrazovna zaostalost ne sme da ometa ekonomski napredak. Zadatak partije nakon rata je bio da obnovi ratom opustošene i razorene proizvodne snage, kao i da industrijalizuje, a pre svega infrastrukturno unapredi zemlju: elektrifikacija, izgradnja vodovodnih mreža, puteva i pruga. Kako bi se napredak postigao na državnom nivou donet je Petogodišnji plan (1947) i formiran je agitprop aparat. U sklopu ovih ideja posmatrala se i uloga radnika koji treba da iznese obnovu zemlje i da ostvari njen napredak. Radnik, glavni nosilac obnove i izgradnje, mora da bude ne samo stručno sposoban već i politički svestan, kao i prosvetno-kulturno osvešćen. Do radnika se dolazi preko pionira, pa je zbog toga posebna pažnja posvećena deci i štampi koja je njima namenjena.

I pored toga što je uređivanje ovih časopisa bilo uslovljeno državnim politikom i što u prvim godinama nije bilo mnogo slobodnog prostora za uredničko i književno ispoljavanje, oni su bili platforma na kojoj se uspostavila štampa i stvaralaštvo za decu u posleratnom periodu: ključne figure posleratne književnosti za decu bile su okupljene oko ovih časopisa, kao i deo stvaralaca za decu koji su se već afirmisali u predratnom periodu. Sa časopisom *Poletarac* saradivali su Mira Alečković, Branko Ćopić, Arsen Diklić, Desanka Maksimović, Voja Carić i dr. Pored ovih autora prenosili su se tekstovi klasika (dečije) literature kao što je J. J. Zmaj, Branko Radičević i Aleksa Šantić. Uz domaće autore, štampani su tekstovi ruske književnosti i tu dominiraju priče Iljina, Tolstoja, Vitalija Bjankija i posebno Maksima Gorkog, kao proleterskog pisca. Pionirski časopisi su bili veoma dugovečni. Kao što smo pomenuli, *Pioniri* su izlazili do 1964, kada su se spojili sa časopisom *Kekec*, *Poletarac* do 1975, tako da su obeležili nekoliko decenija kada je o dečijim časopisima reč. Izuzetak su *Pionirske novine*, koje su, usled toga što su imale jasan zadatak: formiranje pionirskih odbora i organizacija, izlazile relativno kratko, odnosno vek ovog časopisa je bio ograničen misijom koju je imao i on prestaje da izlazi 1951. godine. Zbog svega ovoga, pionirska štampa je jedna od centralnih karika u nizu dečijih časopisa. Ono što je posebno značajno za kulturnu istoriju ovih prostora jeste da se u njima očituje način na koji je druga Jugoslavija razumela ulogu deteta.

¹¹ O kulturnoj politici Jugoslavije tog vremena v. Doknić, Petrović, Folić 2009.

Pioniri. Uzorna figura deteta. Izgradnja socijalističkog čoveka

Izdavač časopisa Savez pionira bila je masovna dečija organizacija koja je delovala u školi i izvan nje i koja je nudila vaspitno-zabavne sadržaje za slobodno vreme, a uz to gajila ljubav prema domovini, Titu i partiji. Zbog takve prirode organizacije Savez pionira se mora smestiti u složen kontekst društvenih odnosa te političkih promena kroz koje je Jugoslavija prolazila (Duda 2015: 23). U ovaj kontekst se nužno smešta i pionirska štampa, jer ona prati sudbinu svoje organizacije. Kao svojevrsne etape u istorizaciji Saveza pionira Duda izdvaja sledeće: 1) ratno doba, 2) period od kraja rata do sukoba sa Sovjetima i društvene reforme, 3) period do druge polovine 50-ih, 4) period do Titove smrti i 5) poslednji period nakon Titove smrti (Isto). Brojevi *Poletarca* koji su predmet analize u ovom radu pripadaju drugoj etapi i to njenoj ranoj fazi. Ovu etapu obeležava formalno uobličavanje organizacije, uspostavljanje odnosa sa školskim sistemom, nedostatak školovanog kadra za rad sa decom, nedovoljna obuhvatnost dece pionirskom organizacijom (posebno u seoskim sredinama), kampanjski rad sa pionirima i nedostatak finansijskih sredstava. Jednu od glavnih zamerki na rad Saveza pionira uputio je Milovan Đilas 1947. godine, rekavši da deci „nije pruženo dovoljno zabavnog života, niti dječjeg veselja“ (Isto: 30), što je vodilo ka reformi Saveza pionira 1949. godine i dalje ka velikoj školskoj reformi koja je usledila 50-ih godina.

U vreme uredničkog staža Jelene Bilbije pionirska organizacija je u svom povelju, u vremenu konstituisanja kako organizacije tako i figure pionira. Istovremeno, iako mlada institucija, Savez pionira se kretao ka reformi. Čelnici Komunističke partije, Saveza pionira i drugih organizacija kontinuirano su promišljali položaj deteta u novom socijalističkom društvu i nastojali da pronađu najprimereniji modus delovanja krovne dečije organizacije, njene veze sa školskim sistemom i sa svakodnevnim, porodičnim životom deteta. Iako je kraj četrdesetih godina XX veka vrlo turbulentan period za pionirsku organizaciju, urednička politika *Poletarca*, redovnost izlaženja, kao i preciznost i konzistentnost poruka sa stranica časopisa ne svedoče o problemima sa kojima se pionirska organizacija suočavala. *Poletarac* dosledno promovise novu državu i mesto i ulogu deteta u njoj.

Pionirska štampa trebalo je da bude, kako u proglasu *Pionirskih novina* piše, „ogledalo pionirskog života i rada“. U tom smislu *Poletarac* je sa jedne strane promovisao figuru pionira, a sa druge strane ju je i izgrađivao. Tekstovi u *Poletarcu* su prezentovali rad različitih pionirskih odbora, davali dobre i loše primere, ali su, što je još važnije od pukog izveštavanja, na sledećem nivou značenja, gradili sliku deteta u socijalizmu – pokazivali svojim čitaocima kakva deca treba da budu. Ova izgradnja pionira je bila višeslojna: od spoljašnjeg nivoa do suštinskih idejnih postulata na kojima je atribut „pionirski“ počivao. Na spoljašnjem planu uočljiva je svojevrsna politika „brendiranja“ Saveza pionira: štampaju se obeležja organizacije, kao što su

pionirski grb, zastava i pionirska zakletva. Iako će se sva ova obeležja tokom godina menjati, u pionirskoj štampi se već na samom početku konstituisanja pionira radi na njihovoj popularizaciji. Pionirska štampa je nastojala da decu upozna sa svim slojevima značenja reči pionir, od toga da se deca upoznaju sa izgledom pionirske marame i kape, pa do idejnog nivoa gde pionir postaje idealna i idealizovana uzorna figura deteta. Da bi dete bilo pionir ono treba da bude vredno, marljivo, pošteno, obrazovano i korisno zajednici, počevši od mikrozajednice kakva je porodica, pa do makroplana kakav bi bio državni nivo. Činjenica je da je pionirska štampa bila deo državnog projekta stvaranja i učvršćivanja jugoslovenske republike, pa se njena urednička politika zasnivala i na važnim i značajnim konceptima kao što su industrijalizacija i modernizacija države, na idejama jugoslovenstva, bratstva i jedinstva, a kao najznačajnije, na idejama o važnosti emancipacije i (formalnog) obrazovanja, drugarstva i poštenja. Iako je moguće uputiti primedbe na strogo kontrolisanu uređivačku politiku ovih časopisa, na agitpropski sadržaj tekstova, suštinske poruke koje se artikulišu i promovišu pionirskom štampom tiču se antifašizma, socijalne pravde, intelektualnog i moralnog poštenja, i uopšte visoke etičnosti odrastanja, što bi sve bila poželjna uverenja i osobine i današnjeg deteta.

Pionirska organizacija u Jugoslaviji je formirana prema sovjetskom modelu, a pionirska štampa je imala uzor u sovjetskoj štampi istog tipa odakle su neretko i preuzimani tekstovi. Ipak, naziv pionir je stariji od Saveza pionira Jugoslavije. Termin „pionir“ se još pre rata koristio za pripadnike dečijih grupa kakve su bile grupe planinara i dečije grupe *Budućnost* (Duda 2015: 25). Savez pionira je već na inicijativu partije (s kraja 1941. godine) preko SKOJ-a osnovan početkom 1942. godine. Reč je o organizaciji nastaloj u ratu, a nakon rata radilo se vrlo pažljivo na njenom daljem konstituisanju. Kada je reč o samom terminu „pionir“, ovu reč je nakon rata trebalo ispuniti značenjem, odnosno „negovati ime pionir kao simbol etičkog deteta“, te je u časopisima i na drugim mestima negovana utopijska slika deteta – đaka – pionira. Oblikovanje značenja reči je bilo vrlo intenzivno, pa tako od 1947. godine „reč pionir postaje sinonim za reč dete, a interesi pionirske organizacije počeli su da se tretiraju kao interesi celokupne dečije populacije uzrasta od 7 do 14 godina“ (Petrović Todosijević 2016: 184).

Uzorna figura deteta koja se predstavljala, ali i gradila na stranicama pionirske štampe baštinila je i figuru deteta u ratu i povremeno podsećala na dečje ratne zasluge (bombaši, kuriri i sl). Međutim, postepeno se potiskivala figura deteta-borca i gradio se novi lik deteta u socijalizmu: lik pionira je trebalo da zameni lik deteta-partizana. Biti pionir podrazumevalo je biti „dobro dete“, koje se „pametno“ igra, marljivo uči, pomaže kod kuće, ali i gradi zemlju. To je dete koje je zainteresovano za svoju ličnost, ali i za zajednicu, i koje od društva očekuje što ugodnije detinjstvo, ali i društvu doprinosi predanim učenjem i radom. Ovaj dinamičan položaj pionira i kompleks osobina Igor Duda opisuje na sledeći način:

U povezanosti poštenja, iskrenosti, upornosti, marljivosti, pa i zaigranosti, potom poznavanja lijepog ponašanja, poštivanja naprednih ideja i iskazivanja ljubavi prema domovini i njezinoj političkoj doktrini te spremnosti da se za nju radi i bori, nastajao je poželjan sklop, sukus osobina koji se obično nazivao likom pionira (Duda 2015: 60).

Duda dalje navodi opširniji popis moralnih osobina i normi koji je obuhvatao brojne vrline na različitim nivoima dečijih života. Promocija (n)ovih oblika ponašanja posredstvom pionirske štampe trebalo je da ih unese „u naviku i svakodnevnu praksu“ (Isto), da izgradi dete po meri socijalizma, kao što je socijalizam oblikovan po meri čoveka (Isto: 61). Ove osobine su prema Dudi podrazumevale nekoliko planova. U odnosu prema sebi samom, dete/pionir je odlikovala samostalnost, skromnost, kritičnost, doslednost, dostojanstvo, poverenje u svoje snage i mogućnosti. U odnosu prema drugima uzorni lik deteta je pokazivao humanost, iskrenost, pravednost, poštenje, nesebičnost, ljubaznost, kooperativnost. Na planu zajednice dete je trebalo da oseća dužnost i odgovornost, da bude disciplinovano, čestito, društveno, a na planu rada da ga odlikuju marljivost, požrtvovanost, istrajnost, upornost, savesnost. Posebno se isticao dečiji odnos prema domovini (i svetu) koji je obeležavao osećaj patriotizma, odlučnost u odbrani domovine i zalaganje za ravnopravnu saradnju s drugim narodima. (Isto: 60). Ili drugačije rečeno: „afirmirali [su] se humanistički i socijalistički pedagoški principi, ostvarivao se revolucionaran antifašistički i oslobodilački cilj odgoja i stvarao novi lik djeteta – pionira“ (Isto 63). Paralelno sa izgradnjom lika pionira u decu se „usađivao osjećaj ponosa, samopouzdanja, dostojanstva, hrabrosti, poštenja, solidarnosti, prijateljstva i drugarstva, ali i discipline i spremnosti na kolektivan rad, kritiku i samokritiku“ (Isto: 65). U tom cilju promovisala se i novonastala država: dete se smeštalo u tačno određeni društveni kontekst, a to je *avnojevska* Jugoslavija: država izrasla na tekovinama borbe protiv fašizma i kapitalizma. Zbog toga su se na stranicama *Poletarca* štampala ne samo obeležja Saveza pionira, već i grb, zastava, kao i tekst himne novonastale republike.

U cilju uključivanja pionira u društvo, značajne su dve tendencije koje su se negovale na stranicama pionirske štampe: novi kalendar praznika i izgradnja zemlje.

Novi praznici. Pionirska godina. Narodnooslobodilačka borba

Svaka moderna država uspostavljanjem praznika izgrađuje sopstveni identitet i legitimitet. Kako ističe Hobsbom (Eric Hobsbawm) obeležavanje novih godišnjica i praznika je jedan od najznačajnijih elemenata stvaranja nove tradicije (Hobsbom 2002: 5–25). Praznici utiču na bolje razumevanje „nasleđa“ na kome

je jedno društvo izgrađeno i vrlo su značajni za homogenizaciju društva i za međusobnu identitetsku prepoznatljivost pripadnika jedne zajednice. Socijalistička Jugoslavija koja je izrasla iz rata i revolucije intenzivno je „gradila“ osnove novog jugoslovenskog društva i u skladu sa time „postupno oblikovala novi ceremonijalni kalendar i nove rituale koji su ritmizirali godinu i život novog čoveka“ (Duda 2015: 196). Kako zaključuje Igor Duda, nova Jugoslavija je svoj praznični kalendar definisala u odnosu na neposrednu prošlost, a nije posezala za dalekom prošlošću ili nacionalnim mitovima. Još tokom rata partizanske vlasti su započele obeležavanje određenih praznika, a još pre uspostavljanja vlasti obeležavana je godišnjica Oktobarske revolucije i Crvene armije – ovi datumi su se slavili i pre nego što je uspostavljen kalendar novih jugoslovenskih praznika (Koren 2012: 388). Izvorište praznika bilo je u NOB-u i u međunarodnom pokretu za radnička i ženska prava (Duda 2015: 196, Koren 2012: 389), pa su se glavni praznici u kalendaru ticali velikih partizanskih pobeda, jugoslovenske vojske i partizanskog pokreta, zatim formalnog definisanja države (sednice AVNOJ-a), a kasnije su se ovom kalendaru pridružili i datumi vezani za Titov kult. Uz to, internacionalni praznici kao što su Prvi maj i Osmi mart postaju važni simbolički datumi koji su podsećali na slobodarske tradicije, na radničke i ženske borbe.

Većina novih praznika imala je, dakle, snažno izraženu istorijsku simboliku: partizanski rat, radnički pokret i istorija Komunističke partije i Saveza komunista. Prvi jugoslovenski praznici u novoj državi su postali 29. novembar, Dan republike, i Prvi maj, međunarodni praznik rada, što do raspada Jugoslavije ostaju ključni savezni praznici, a nakon njih praznikom se proglašava i Deveti maj, Dan pobede nad fašizmom (Koren 2012: 388). U vreme prvih godina *Poletarca* u Jugoslaviji se slave i rođendan Crvene armije, Staljinov rođendan, kao i godišnjice Oktobarske revolucije, što je vidljivo i na stranicama ovog i drugih pionirskih časopisa. Početkom 50-ih godina, nakon rezolucija Informbiroa i razlaza sa Sovjetskim Savezom, ovi praznici nestaju sa stranica časopisa, a konačni praznični kalendar utvrđen je upravo tokom pedesetih godina i na njegov izgled je uticalo niz društveno-političkih faktora.

Već se prvi majski broj *Poletarca* (br. 4, 1947) uključuje u izgradnju novih praznika i nove pionirske godine. Majski broj je u celosti praznični i njime se obeležava i Dan rada (1. maj) i Dan pobede (9. maj). Ova dva praznika, koji se slave majskim brojem *Poletarca*, pokazuju i dve glavne tradicije socijalističke Jugoslavije: proletersku i antifašističku. Posebno je zanimljiv tekst koji je objavljen povodom praznika rada, a kojim se podseća da je socijalistička Jugoslavija nastala na tekovinama radničkog pokreta. Ovim tekstom se pravi jasan diskontinuitet sa Kraljevinom, jer je za razliku od prvomajskih proslava u periodu između dva svetska rata koje su bile ilegalne i „po šumama“, sada reč o jednom od najvažnijih državnih praznika. Već će naredne 1948. godine majski broj *Poletarca* obeležiti i

Titov rođendan, kasnije nazvan Dan mladosti (br. 9, 1948). Od samih početaka uspostavljanja novog kalendara praznika bilo je važno da se deca uključe u njihovu proslavu. Glavni akteri svih prazničnih svečanosti bili su upravo pioniri i Savez pionira je bila ključna organizacija u realizaciji javnih obeležavanja. Kako Duda primećuje: „stotine tisuća djece organizirano je od kasnih četrdesetih i sudjelovalo u proslavama [...] među kojima je bilo mnogo datuma koji nisu bili izravno povezani sa djecom“ (Duda 2015: 195).

Sa novom pionirskom prazničnom godinom bilo je povezano i izučavanje istorije, jer su praznici direktna posledica interpretacije istorijskih događaja. Zbog toga je nova politika praznika, vidljiva na stranicama *Poletarca* i drugih novina i časopisa, direktno povezana sa novom historiografijom i, što je u slučaju pionira još važnije, sa novim školskim sistemom i posebno sa nastavom istorije. Istoričari koji su se bavili proučavanjem odnosa Komunističke partije i školstva pokazali su u kojoj meri su nove vlasti vodile računa upravo o istoriji kao nastavnom predmetu. Snježana Koren je upravo ovaj odnos analizirala, te je vrlo dokumentovano i precizno pokazala da je predmet „istorija“ uz „maternji jezik“ bio jedan od stubova novog nastavnog plana i programa (Koren 2012). Izučavanju istorije se pridavao poseban značaj, jer je proučavanje istorije trebalo da doprinese boljem razumevanju sadašnjosti: „Škola je stoga trebala odgojiti učenike tako da 'pravilno formiraju poglede na svijet', ali i da stečeno znanje postane i njihovo uvjerenje, odnosno njezin je zadatak bio izgraditi svijesno, slobodno, borbeno i idejno čvrsto pokoljenje, naoružano naučnim pogledom na svijet“ (Koren 2012: 120). Osnovni elementi na kojima se bazirao novi nastavni plan i program bili su odgoj učenika u duhu NOB-a, negovanje bratstva i jedinstva, slobodarskog duha, slovenske solidarnosti kult Tita i partije (Isto).

Na stranicama *Poletarca* promoviralo se nasleđe NOB-a. Pored toga što se obeležava Dan pobeđe, obeležavaju se i druge godišnjice kao što je 20. oktobar, Dan oslobođenja Beograda, i julski Dan(i) ustanka. Uz to se podseća na narodne heroje, posebno na one koji su tokom rata poginuli. O narodnim herojima piše se u tekstovima koji su samo njima posvećeni, kao na primer tekst o Ivi Loli Ribaru (br. 4/5, 1947/48), ali se narodni heroji nalaze i kao, naizgled, sporedna tema u nizu drugih članaka. U tekstovima različitih žanrova (poezija, proza, edukativni članci) pominju se Ivo Lola Ribar, Peko Dapčević, Sava Kovačević. Diskurs o NOB-u predstavlja podtekst većine tekstova, pa se čak i tekstovi o petogodišnjem planu za izgradnju zemlje tumače kao nastavak oslobodilačke borbe – junaci u ratu postaju graditelji u miru. Snježana Koren povodom mesta NOB-a u novom jugoslovenskom društvu zaključuje sledeće:

Pripovijest o Narodnooslobodilačkoj borbi bila je važna uporišna točka u legitimi-
cacijskom diskursu jugoslavenskih komunističkih vlasti: još tijekom rata NOB
je prikazivan kao utemeljujući događaj druge Jugoslavije, a poslije rata postao je

jednim od ključnih čimbenika u pokušajima oblikovanja zajedničkog nadnacionalnog/jugoslavenskog identiteta (Koren 2012: 310).

NOB je bila važna tačka ne samo nadnacionalnog jugoslovenskog identiteta već je bila važna tačka za legitimizaciju same Komunističke partije jer je činjenica da je: „KPJ izašla [...] iz rata kao pobjednik i tijekom prvih nekoliko poslijeratnih mjeseci osigurala [...] apsolutnu vlast u svim sferama života“. Ovo joj je „omogućilo da definira i povijest nove države, prvenstveno onu do koje joj je osobito bilo stalo – povijest tek minulog rata te povijest 'radničkog pokreta' odnosno vlastitu povijest“ (Isto: 311). Koliko je priča o oslobodilačkoj borbi bila važna svedoči i činjenica da je o NOB-u podučavano još tokom njegovog trajanja. U školama u oblastima pod partizanskom kontrolom predavalo se o borbi koja još uvek traje, a ova vrsta predavanja je posebno postala značajna tokom 1944. i 1945. (Koren 2012: 311–324). Sa pričom o NOB-u povezivalo se i nasleđe radničkog pokreta i proleterske borbe. Bilo je potrebno pokazati da su te dve linije borbe, antifašistička i proleterska, paralelne, a ako nisu jedinstvene, onda su barem išle ka istom cilju: izgradnji socijalističkog društva. Otuda, na primer, u *Poletarcu* poetski prilozima koji pevaju o rudarima borcima protiv fašizma, kao što je pesma „Rudareva priča“ Mire Alečković (br. 11–12, 1948: str. 8–9). U ovoj pesmi autorka pokazuje kako su se rudari uključili u NOB: „Partija na ustanak / sve narode zvala, / reč se njena i do nas / dobro razabrala. // Na sve strane dižu se / gradovi i sela, / na sve strane čulo se / za junačka dela. // Dosadila rudarima / mnoga patnja i mučenje / i rešili da pomognu / borbu za oslobođenje, // pa se krišom dogovore / u baraci, posle rada, / da u tami mrkle noći/ sruše rudnik iznenada.“ Nakon opisa ove 'terorističke akcije' kojom su rudari po cenu života onemogućili Nemcima da koriste rudu iz rudnika pesma se završava stihovima koji ilustruju značaj rudnika u obnovi zemlje i koji rad na ostvarenju petogodišnjeg plana predstavljaju kao logičan nastavak antifašističke borbe: „Poče kao nikad pre / da se ruda kruni, / za vagonom vagon se / sve do vrha puni. // U podzemlju rude lom, / bitka svakog dana, / milioni boraca / za pobeđu plana.“ Ovakvim pristupom novo razumevanje društva se gradi na ideji o kontinuitetu borbenih akcija, čime se stvara simboličko simbiotsko polje proleterijata i antifašizma.

Prema istraživanjima Snježane Koren, kada je reč o onome što se predavalo u školama, pripovest o NOB-u je svoj konačan oblik dobila tokom 1945. godine i takav narativ nije menjan do školske 1948/49. godine, kada je zbog sukoba sa SSSR-om došlo do izvesnih modifikacija ovog narativa. Ova „priča“ o NOB-u prisutna je i u prve dve godine pionirske štampe. Njene glavne tačke su: isticanje veličine, autentičnosti i samosvojnosti oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije, izgradnja Narodnooslobodilačke vojske i narodne vlasti, isticala se zajednička borba svih jugoslovenskih naroda kao temeljna tačka spajanja ideologije bratstva

i jedinstva, pisalo se da su žrtve jugoslovenskih naroda zalog koji je trebalo da obaveže buduće generacije i da osigura lojalnost državi i vladajućem poretku. Zatim, bilo je važno pronalaženje kontinuiteta sa prikladnom prošlošću pa je NOB predstavljena kao „nastavljač vekovne borbe naših naroda za slobodu“. Ovom interpretativnom okviru treba dodati kult vojske, jugoslovenskih heroja i Tita. Kako Snježana Koren zaključuje „Povjest NOB-a bila je tako snažan emancipacijski element od samog početka“ (Koren 2012: 333).

Za promociju NOB-a posebno je bilo važno održavanje proslava, kao i izveštavanje o njima u štampi. Iako je još u ratnim uslovima u školama na slobodnim partizanskim teritorijama predavano o borbi koja još uvek traje, javne proslave su bile još uticajnije institucija novih vlasti. „Pomoću proslava, komemoracija i obilježavanja značajnih događaja nova je ideologija prodirala prije i izravnije nego putem, primjerice, udžbenika kojima se učenici [...] često nisu služili ni onda kada su im bili dostupni“ (Isto: 378). Proslave su bile dostupne svima, u njihovu organizaciju se uključivao veliki broj stanovništva, počevši od pionira do radnika, od škola do „radnih organizacija“. Kako Alaida Asman pokazuje, rituali predstavljaju materijalizaciju i kondenzaciju istorije u čvrstim simbolima (Asman, 2002). Zato su javne proslave novouspostavljenih praznika upravo masovnim uključivanjem stanovništva uticale na to da događaji na kojima se novo društvo gradilo ostanu aktuelni, te da važni datumi postanu zajedničko iskustvo svakog građanina Jugoslavije. Ovakvim načinom aktuelizacije prošlih događaja uklanjaju se barijere između prošlog i sadašnjeg, događaj dobija snagu savremenog događaja, a prošlost postaje nešto što se može iskusiti (Koran 2012: 378). U *Poletarcu* je ovo vidljivo u nizu tekstova kojima se predstavlja nasleđe NOB-a, Crvene armije i partizanskog pokreta, kao i u tekstovima kojima se predstavljaju narodni heroji. Ovi tekstovi se štampaju najčešće povodom rođendana i jubileja i oni čine događaje iz neposredne prošlosti savremenim i svedremenim, a ličnosti postaju savremenici svakog čitaoca časopisa, ali i primeri za ugled svakom pioniru.

Petogodišnji plan

Pokretanje časopisa *Poletarac* poklapa se sa donošenjem Zakona o petogodišnjem planu razvoja privrede (1947–1951) i njegovim sprovođenjem. Zakon o petogodišnjem planu nakon obnove ratom oštećene zemlje podrazumevao je dalju industrijalizaciju i razvoj proizvodnih snaga. Ovim aktom je institucionalizovao shvatanje da su „industrijalizacija i centralizovana akumulacija jedini put i način da se zemlja izvuče iz nasleđene privredne i sa njom tesno povezanе kulturne zaostalosti“ (Dimić 1988: 75). Petogodišnji plan je bio prelazak na plansku privredu i njegovim sprovođenjem došlo je do jačanja uloge države,

„njenih izvršnih, upravnih, opštepolutičkih i naročito kontrolnih organa. Akumulacija na centralističkoj osnovi stvorila je uslove za kruto planiranje i u kulturnoj politici“ (Isto: 76).

Na stranicama *Poletarca* promovisao se sam plan, tj. objašnjavano je šta plan konkretno podrazumeva, i promovisale su se njegove glavne tačke kao što je elektrifikacija, izgradnja pruge, kasnije kanala Dunav–Tisa–Dunav i auto-puta „Bratstvo i jedinstvo“, zatim izgradnja Novog Beograda i Pionirskog grada. Petogodišnji plan se predstavljao u žanrovski različitim tekstovima: u književnim priložima (poezija, proza), u reportažama, tekstovima popularne nauke i sl. Važan oblik promocije Petogodišnjeg plana bile su i ilustracije, gde su česti motivi bili deca koja grade prugu, elektrifikacija, mašine, poljoprivredna mehanizacija i sl. I uopšte, *Poletarac* je u svojim ilustracijama, pa i na naslovnim stranicama, često predstavljao decu koja su uposlena ili učenjem ili poslovima izgradnje i, ređe, poljoprivrednim poslovima. U duhu petogodišnjeg plana promovisan je kult rada, koji je uz kult učenja bio centralni narativ časopisa. Oba kulta (rad i učenje) bili su delovi „prve petoletke“.

O petogodišnjem planu se najčešće govorilo vrlo direktno i neretko u emotivno povišenom registru, u skladu sa principima „agitacije i propagande“. Tako u tekstu „Naš petogodišnji plan“ iz broja 5-6 iz 1947. godine, kroz obraćanje dede okupljenoj deci predstavljeni su planovi za izgradnju zemlje. Kao glavne tačke plana izdvajaju se: električna energija, mehanizacija poljoprivrede, razvoj rudarstva i razvoj saobraćajne mreže (železnica). Petogodišnji plan je predstavljen kao logični nastavak oslobodilačke borbe jer „oni koji su svojom snagom oslobodili našu zemlju [...] oni koji su krv prolevali i znoj će prolevati. I ljudi, i žene i naša vredna omladina – svi!“. Dobar primer povišenog registra u kome se govori o izgradnji zemlje jeste tekst „Električna snaga“, gde je petogodišnji plan predstavljen na sledeći način:

Iz svih snaga, od sveg srca u Jugoslaviji se radi na ostvarenju velikog dela našeg prvog petogodišnjeg plana. Grade se pruge, dižu se fabrike, zidaju velike građevine, izgrađuje autostrada, putevi itd. I svuda se uči, i po školama i na radu, ceo narod uči. [...] Za pet godina izgradiće se naša industrija, a sa njom u vezi provešće se elektrifikacija naše zemlje. Proizvodiće se 4 puta više električne struje nego 1939. Izgradiće se niz novih hidrocentrala i dopunskih, kaloričnih centrala. (br. 2, 1947/48)

Ovaj tekst je i dobar primer spajanja dva diskursa: promotivno-apologetskog i popularno-naučnog. Predstavljanje petogodišnjeg plana istovremeno je i prilika da se deca poduče o tome šta je električna energija, pa se tako u nastavku teksta nalazi sledeće:

A šta je to električna snaga, elektricitet? Čovek je ukrotio reku, ogradio je nasipima, zaustavio branama, napravio centralu i rekao: Stani reko! Dosta si besposličila! Sad

okreći moje turbine, proizvodi struju u ogromnim količinama, stvaraj tu divovsku snagu koju ćemo dalekovodnim žicama razaslati na 500 km daleko u fabrike, rudnike, пристаништа, svuda gde treba da radi za mene. (Isto)

Ovakva tendencija rezultat je dvostrukih ciljeva petogodišnjeg plana: 1) industrijalizacija i modernizacija privrede i 2) edukacija stanovništva i kulturno-obrazovni preporod gradova, a posebno sela. Nije bilo dovoljno isključivo elektrifikovati zemlju ili izgraditi železnicu, već je bilo potrebno edukovati stanovništvo, upoznati ga sa time šta je električna energija ili lokomotiva. Zbog toga je često teško odvojiti tekstove koji pripadaju promociji petogodišnjeg plana od onih koji su obrazovni i poučni. Iako je urednička politika *Poletarca* bila prevashodno afirmativna, s vremena na vreme se i na stranicama ovog časopisa pojavljivala i kritika kapitalizma (najčešće američkog, ali i onog u Kraljevini Jugoslaviji), pa se tako u jednom broju tekstova razvoj privrede zasnovan na petogodišnjem planiranju poredi sa (američkim) kapitalističkim razvojem zasnovanim na tržišnim principima u korist sovjetsko-jugoslovenskog modela (br. 1, 1947/48).

Jedno od centralnih mesta u *Poletarcu* bili su tekstovi i ilustracije kojima je prikazivana izgradnja pruge. Zbog toga se često sreću likovni i tekstualni prilozi koji su varijacija na temu „poletarci grade prugu“. Gradnja pruge se često predstavlja i kao dečija igra, tj. prikazuju se deca koja kroz svoje dvorište grade pruge, inspirisana velikim državnim projektima. Koncentracija tekstova i ilustracija sa motivom pruga je bila veoma velika. Tako se u prva četiri broja drugog godišta časopisa (1947/48) pojavljuju tekstovi na ovu temu: „Pionirska pruga“ (br. 1), „Poletarci grade prugu“ (br. 2), „Pionirska železnica“ (br. 3) i tekstualno-vizuelni prilog o završetku omladinske pruge Šamac–Sarajevo (br. 4–5). Ovakvim tekstovima *Poletarac* se uključuje u promociju projekta pionirskih železnica, koje su građene u periodu od 1947. do 1964. godine. Pionirske železnice su bile jedno od obeležja ranog socijalizma i bile su deo intenzivnog razvoja pionirskih organizacija. Gradile su se paralelno sa Pionirskim gradovima¹² i uglavnom su vodile do njih. U pomenutom periodu sagrađeno je više pionirskih pruga u Zagrebu, Beogradu, Ljubljani, Skoplju i Sarajevu. Ove pruge su pored svoje saobraćajne funkcije služile i upoznavanju dece sa železničkom službom, razvijale su njihovu odgovornost i radnu disciplinu. Učenici su se za rad na železnici osposobljavali u železničkim školama i ovim praktičnim radom na konkretnim prugama često su se usmeravali ka budućem zanimanju (Duda 2015: 178–194).

¹² Pionirski gradovi su bili kompleksi koji su se koristili za edukativne, kulturne, sportske i zabavne sadržaje pionira, tj. učenika. Najveći su bili u Zagrebu i Beogradu. Manja mesta su imala pionirske domove.

Škola. Kult učenja

Kao što je Savez pionira bio organizacija koja je tek nastajala, tako se i školski sistem razvijao korak po korak. Pionirska štampa je radila na promovisanju obrazovanja i na agitaciji kako bi se povećala obuhvatnost dece koja će biti uključena u školski sistem. Reč je o godinama neposredno nakon Drugog svetskog rata, kada je postojao nedostatak školskih zgrada i prostorija, oskudica u ogrevu, odeći i obući, nerazumevanje roditelja koji usled svojih zastarelih shvatanja brane deci da idu u školu, sezonski radovi po selima koji redovno odvlače veliki broj dece iz škola (Duda 2015: 104). Snježana Koren navodi da je Drugi svetski rat doneo opšti zastoj u obrazovanju: brojni učenici nisu bili u mogućnosti da pohađaju nastavu, veliki broj školskih zgrada je bio oštećen ili uništen, nedostajalo je nastavnih sredstava, manjkao je veliki broj učitelja, prosvetni nivo bio je nejednak u različitim delovima zemlje (Koren 2012: 65). Ovakvo stanje u školama je otežavalo i rad Saveza pionira, jer je škola bila glavno mesto njegovog delovanja.

Razvijanje školsko-obrazovnog sistema bilo je tesno povezano sa Petogodišnjim planom, tj. bilo je njegov deo. Zbog toga se u prvim posleratnim godinama prosveta promatrala kao jedan od važnih činilaca u procesu širokog kulturnog preobražaja društva, odnosno kao deo kulturne revolucije. „Prosvjetnu politiku vodili su i praktični, ekonomski razlozi, s obzirom na to da je planirana industrijalizacija zahtijevala obrazovanog i stručno osposobljenog radnika, a ovaj je njezin aspekt bio naročito izražen nakon što su Zakonom o Petogodišnjem planu određeni i zadaci kulturne politike“ (Isto: 68). Borba protiv nepismenosti bila je jedna od ključnih tačaka razvoja jugoslovenskog društva i zbog toga je nova država ustavom propisala obavezno osnovno školsko obrazovanje. Prosvetna politika je bila jedan od stubova revolucionarnog preobražaja društva.¹³ Već 1945. godine donet je savezni Zakon o sedmogodišnjem osnovnom školovanju, kojim je na teritoriji cele Jugoslavije uvedeno sedmogodišnje osnovno obrazovanje za svu decu oba pola. Donošenje zakona je bilo u skladu sa ključnim ciljevima petogodišnjeg plana na području prosvete koji su podrazumevali „likvidiranje nepismenosti“, jer „bez pismenosti ne može biti socijalizma“. Ovaj zakon se veoma teško primenjivao na teritoriji cele zemlje zbog različitog nivoa pismenosti stanovništva, pa je tako u celosti primenjen u Sloveniji i Vojvodini, delom u Hrvatskoj i centralnoj Srbiji, dok je na Kosovu, na primer, tek trebalo da se uve-

¹³ „Ustavom FNRJ bila je zagarantovana obavezna i besplatna osnovna nastava, škola odvojena od crkve, a škole proglašene državnim ustanovama. Opismenjavanjem stanovništva trebalo je iskorijeniti nepismenost, a omasovljavanjem osnovnog obrazovanja i obuhvaćanjem sve djece školskih obveznika osnovnim četvorogodišnjim obrazovanjem spriječiti stvaranje novih nepismenih“ (Koren 2012: 67–68).

de četvorogodišnje obrazovanje (Isto: 72).¹⁴ Sanja Petrović Todosijević takođe analizira način na koji se ovaj Zakon primenjivao u praksi i pokazuje da je svega 70 procenata dece redovno pohađalo osnovnu školu (Petrović Todosijević 2016: 195–199). U odnosu na školski sistem socijalizam se distancirao od prethodnog klasnog društva, kada je škola služila interesima malobrojne vladajuće buržoazije. U novom socijalističkom društvu škola služi interesima velike većine stanovništva, radnika i seljaka – kulturu i nauku treba učiniti svima dostupnim i na taj način uz ekonomske ukinuti i kulturne razlike (Koren 2012: 96).

Vreme prvih godina *Poletarca* je vreme otvaranja prvih sedmogodišnjih škola posle rata. *Poletarac* promoviraše novouspostavljeni školski sistem koji je u povoju. Njegovo delovanje je smešteno između prvih posleratnih zakona o školstvu i prvih nastavnih planova i programa (1948. godine doneti su prvi unifikovani planovi i programi na saveznom nivou) i formiranja Ministarstva za nauku i kulturu Vlade FNRJ umesto dotadašnjeg Komiteta za škole i nauku i Komiteta za kulturu i umetnost (Ministarstvo je formirano u decembru 1948, prema Koren 2012: 75). Zbog toga je uz infrastrukturne projekte kao što su izgradnja pruge, auto-puta ili kanala DTD, petogodišnji plan podrazumevao i obrazovanje (formalno, ali i neformalno) i u tom smislu je na stranicama časopisa izgrađivan i negovan kult učenja. Učenje je predstavljeno kao borba za znanje i prema planu zadatak dece/pionira je da uče. Zbog toga u *Poletarcu* u tekstu „Naš prvi petogodišnji plan“ stoji sledeće: „Hiljade škola naše Republike počele su rad. Stotine hiljada mališana ulaze u borbu za svoje obrazovanje.“ U istom tekstu „razgovor“ dede i dece definiše dečiji zadatak:

Vi ćete učiti. Vredno ćete učiti da znate kako se grade fabrike, kako se pretvara vodena para u električnu, kao se prisiljava zemlja da više rodi. Učićete. Za pet godina treba da se u našoj zemlji osposobi za dobro izučene majstore 350 hiljada šegrta, treba da svrši sa uspehom srednje stručne škole 85 hiljada đaka, a godišnje mora u Jugoslaviji 5000 studenata položiti ispit za inženjere, lekare, profesore itd. Zato morate učiti. I dečaci i devojčice. Mnogo toga treba znati jer neuk čovek ne može napraviti mašinu niti trasirati prugu. Za pet godina sav će naš narod biti pismen. Bićemo bogatiji i život će nam biti lepši. (br. 5–6, 1947).

U skladu sa Petogodišnjim planom i politikom obrazovanja krajem 40-ih godina u *Poletarcu* su objavljivane priče i pesme koje tematizuju (ne)pismenost, kao i one koje govore o polasku u školu. Dok je u *Pionirskim novinama* u formi informativnih članaka saopštavano koliko je škola osnovano, koliko je dece njima obuhvaćeno, u *Poletarcu* su i informativnim i literarnim diskursom promovisane

¹⁴ Ovaj procenat planiranog obuhvata se razlikovao po republikama, pa je tako za Sloveniju bio planiran obuhvat od 75%, za Srbiju, Hrvatsku i Crnu Goru 60%, za Bosnu i Hercegovinu 40% i za Makedoniju 30%, što pokazuje stanje školstva u republikama (Koren 2012: 68).

ove ideje: junaci priča i pesama su đaci ili deca iz seoskih sredina koja se prvi put „suočavaju“ ili sreću sa školom i ono što su naučili prenose svojim roditeljima, babama i dedama, drugovima koji nisu još uvek posetili školu. Na stranicama *Poletarca* gradila su se dva tipa učenika: uzorni učenik i učenik ponavljač. Dobar učenik je uvek imao kontrolni primer lošeg đaka koji je najčešće trpeo ismevanje, grdnje, bio isključen iz društva.

U *Poletarcu* je ostvarena dvostruka promocija: promocija znanja kao takvog i promocija škole kao institucije. Jedan od najreprezentativnijih tekstova ovog tipa jeste članak „Mitina gimnazija“ (br. 2, 1947/48) u kome je predstavljen Mita, dete sa sela, koji odlazi do škole gde posećuje školsku proslavu, učitelji ga provode kroz sve učionice, sluša predavanja. Nakon tog iskustva Mita organizuje svoju gimnaziju „pod drvetom“ u kojoj okuplja seosku decu, ali i starije, koje podučava. Promocija škole je bila od izuzetne važnosti za posleratno jugoslovensko društvo jer je jedan od glavnih ciljeva bilo smanjivanje nepismenosti. Posebno je bilo važno uključiti decu iz seoskih sredina u školski sistem pošto je upravo u tim sredinama nivo pismenosti bio najmanji, ali je i načelni otpor prema školi bio velik. Deca su posmatrana kao „poljoprivredna“ radna snaga i bilo je važnije da budu kod kuće i pomažu u kosidbama, berbama, čuvanju stoke, nego da odlaze u školu. Iako je uključivanje dece u školski sistem bilo praćeno nizom otežavajućih okolnosti koje su često bile posledice oskudice i siromaštva (udaljenost škola, nedostatak odeće i obuće, nedostatak školskog pribora, nedostatak udžbenika, neadekvatnost školskog prostora) i odnosa roditelja prema školi, kao i neadekvatnosti nastavnog osoblja (v. Petrović Todosijević 2016 : 195–215), u pionirskoj štampi, a posebno u *Poletarcu*, škola se predstavljala kao utopijsko mesto. U listu za najmlađe nije bilo mesta za pisanje o realnim problemima sa kojima se (mladi) školski sistem susretao, već je bilo potrebno približiti školu deci, a posebno roditeljima.

Pored toga, i sam časopis je bio oblik obrazovanja, odnosno uključivao se u proces edukacije, pa je niz članaka imao pored promotivnog i edukativan karakter: tako su se deci na prilagođen način objašnjavali pojmovi kao što je električna snaga i način na koji se struja može proizvoditi, brzina i prevozna sredstva (put od vola i konja, pa do voza i aviona), razvoj oružja (od strele do vatrenog oružja), kao i razvoj poljoprivredne mehanizacije. Posebno se radilo na promociji poljoprivredne mehanizacije i u tom smislu možemo reći da se izgrađuje svojevrсни kult traktora. Traktor postaje junak niza tekstova, pa se o njemu čak pišu i pesme (Voja Carić objavljuje pesmu „Prvi traktor“, br. 6–7, 1948). Objavljivani su tekstovi popularne prilagođene nauke koji su objašnjavali nekadašnje/praiatorijske životinje (br. 3, 1947), o istoriji Beograda (br. 2, 1948) i dr. U cilju promocije učenja obeležavane su i godišnjice Vukove reforme jezika i pravopisa, odnosno stogodišnjica pobede Vukovih ideja, pri čemu se Vuk Stefanović Karadžić „slavi“

kao reformator jezika i pisma, kao neko ko je demokratizovao obrazovanje, tj. nastojao da ga učini dostupnim što širim društvenim slojevima. Najčešće su ovi članci bili vrlo čvrsto povezani sa tekstovima o petogodišnjem planu, jer su i u njima glavni toposi bili pruga, elektrifikacija, industrijalizacija i obrazovanje, što su i glavni toposi celokupnog časopisa.

Kult vladara. Tito. Lenjin. Staljin

Kako je pomenuto, u *Poletarcu* se pisalo i o značajnim ličnostima, narodnim herojima, kao što su Ivo Lola Ribar, Peko Dapčević i Sava Kovačević. Kada je reč o izgradnji kulta ličnosti, neophodno je reći da *Poletarac* nije gradio kult ličnosti Tita, Staljina ili Lenjina, kao što bi se moglo očekivati. Ovakva situacija nedovoljno intenzivne izgradnje kulta ličnosti je karakteristična za najveći broj dečijih časopisa. Iako su, kako piše Olivera Milosavljević, „slike vladara u dečijim listovima neodvojiv [...] deo izgradnje njihovog kulta“, u vremenu neposredno nakon rata, u doba „najtvrđeg komunizma“, broj Titovih slika u dečijim listovima nije bio velik (Milosavljević 2006: 194). *Poletarac* je prve godine objavio jednu Titovu sliku, dok je naredne godine Titov lik nešto prisutniji, s obzirom na to da je majski broj bio posvećen i njegovom rođendanu (br. 9 1948). Ipak, ova tendencija neagresivnog kulta ličnosti nastavlja se i u narednim brojevima, te možemo reći da je Tito minimalno prisutan na stranicama časopisa.¹⁵

Za kult vladara su ključni časopisi u kojima „zamisao političkog vođe [ima] stožernu integrativnu ulogu“ (Milosavljević 2006: 286), međutim, ovakva praksa nije karakteristična samo za socijalističko-komunističke časopise već je, kada je reč o jugoslovenskom prostoru, prisutna odranije. Vladar je temeljni simbol bilo nacionalnog, bilo klasnog jedinstva, on baštini figuru oslobodioca od Turaka, Austrougarske, Nemačke ili od unutrašnje nepravde. Titov kult se u tom smislu nadovezuje na ranije figure vladara i njegova figura u sebi spaja kult oslobodioca (od fašizma i kapitalizma) i pojam „narodnog vladara/vođe“, koji je, po uzoru na antičkog narodnog tribuna, obezbeđivao bespogovorno poverenje.¹⁶ Titova ličnost je dobila još jednu dimenziju i to upravo u njegovom odnosu prema deci:

Zbog Titove uloge u ratu i izgradnji države, i u socijalizmu je zadržano identifikovanje njegove ličnosti sa patriotizmom. Promena u suštini 'zaveta' očekivanog od mladih, nastala je u skladu sa promenjenim političkim ciljevima. Titu se zahvaljivalo što je deci omogućio lepo detinjstvo u miru, a dalja izgradnja socijalizma

¹⁵ Milosavljević navodi da je u *Poletarcu* u periodu od 1949–1950. objavljen jedan crtež sa Titovim likom, a da u periodu 1952–1954. Titovih slika nije ni bilo (Milosavljević 2006: 195).

¹⁶ O kultu vladara detaljno piše Olivera Milosavljević.

i očuvanje 'bratstva i jedinstva' proizvodili su 'zavet' dece da će 'vredno učiti' i unapređivati svoju zemlju. (Milosavljević 2006: 288)

Kada je o *Poletarcu* reč, najčešće se tek povodom raznih jubileja i praznika ličnosti vladara pojavljuju i u književnim i drugim priložima, a o Lenjinu i Staljinu je najčešće pisano kao o učenicima, vrednim i poštenim đacima, što se ugrađuje u pomenuti kontekst promocije učenja.

Kult Staljina je počeo u dečijoj štampi da se formira još tokom rata. Prema analizama Olivere Milosavljević, već je ratni časopis *Glas omladine* proslavljao Staljinov rođendan i pisao o njemu kao „genijalnom“, kao „drugu, učitelju i vođi“ (Isto: 213). Već početkom Drugog svetskog rata „dominirala je nova ideologija, pa se u ilegalnim omladinskim listovima junaštvo pripisivalo Staljinu, čiji 'genij' vodi ka slobodi“ (Isto: 248–249). U *Poletarcu* je tokom prve dve godine izlaženja o Staljinu pisano kao o poštenom i vrednom đaku, i to u tekstu „Staljin kao đak“, uz koji je data slika Staljina-dečaka (br. 4–5, 1947/48).¹⁷

Lenjinova slika kao deteta-učenika pojavljuje se na naslovnoj stranici jednog od prvih brojeva časopisa (br. 3, 1947/48). Ovakva „upotreba“ socijalističkih lidera imala je dvostruku svrhu. Jedna se svakako ticala najšire shvaćene izgradnje kulta ličnosti karakterističnog za Jugoslaviju. Međutim, mnogo važnija je prosvetiteljsko-emancipatorska upotreba, jer Lenjin, na primer, nije prikazan kao revolucionar koji drži govor, ili kao vladar u svom kabinetu, već je data fotografija njega kao deteta sa knjigom u ruci. Uopšte, jedine fotografije sovjetskih lidera jesu one na kojima su predstavljeni kao deca. Takvo predstavljanje se, dakle, uklapa u kult učenja koji je gradio časopis *Poletarac*, ali šalje i poruku deci da su i „veliki“ ljudi bili isti kao i svako dete koje čita časopis i da su marljivim radom i učenjem postali *najveći sinovi svojih naroda*.

Lenjinovom kultu je doprinosilo i korišćenje i citiranje čuvene devize „učiti, učiti, učiti“. Već u trećem broju časopisa *Poletarac* objavljen je tekst Dušana Radovića sa takvim naslovom, ispod koga stoji napomena da su u pitanju „Lenjinove reči“. U tekstu se deca pozivaju na vredno i marljivo izvršavanje školskih obaveza, jer će se tako upoznati sa osnovama nauke, te će razumeti kako funkcioniše priroda i kako rade mašine. Upoznavanje sa naukom je neophodno kako se deca ne bi više plašila prirodnih pojava, ali i velikih mašina poput lokomotive, i kako ne bi usvajala praznoverice. U ovakvom predstavljanju Lenjina ogleda se kontinuitet sa njegovim predstavljanjem u umetnosti iz ranijeg perioda jer, kako piše Andrej Mitrović, Lenjin je u umetnosti uglavnom predstavljan kao „čovek poput svih drugih“:

¹⁷ Staljinove slike sa proslava i iz časopisa nestaju tek tokom 1950. godine, iako je razlaz sa Sovjetskim Savezom započet 1948. godine.

Ovakav Lenjin iz umetničkih dela je oličavao umnost, mir, sigurnost, ličnu snagu i, uporedo, ljudskost. Umetnost je u realističkom liku vođe tražila mogućnost da pokaže čovečnu stranu revolucionarnog poduhvata i na taj način, učestvujući u političkoj bici, borila se za revoluciju. Reč je o borbenom realizmu socijalizma. (Mitrović 1983: 104)

Ovaj borbeni realizam socijalizma od pre 1945. nakon rata je nastavljen, s tim što sada nije bio usmeren na borbu za socijalizam i protiv fašizma, nego je borbenost prenet na polje izgradnje zemlje i društva na novim temeljima. Jedan od glavnih stubova izgradnje novog društva bilo je usvajanje „naučnog, materijalističkog pogleda na svet“ kome je trebalo da doprinese i promocija učenja i kroz likove vladara.

*

Na samom kraju potrebno je podsetiti da je prvo ime na uredničkom mestu časopisa *Poletarac* bilo ime Jelene Bilbije. Ovaj primer uređivanja časopisa u ranom socijalizmu pokazuje u kojoj meri su uredničke figure bile deo šire kulturne politike koja je definisana planom i programom Komunističke partije Jugoslavije i drugim državnim organima i telima. Ženska urednička figura sa jedne strane nastavlja svojevrsni kontinuitet ženske brige o deci i njihovim pravima i tradiciju ženskog uređenja dečije štampe iz perioda Kraljevine, a istovremeno pokazuje novi oblik ženskog angažmana, gde je žensko i feminističko podređeno i ugrađeno u socijalističku kulturnu i državnu politiku. Zbog toga nema velikih razlika u uređivanju časopisa za vreme Jelene Bilbije, uređivačkog odbora ili Mire Alečković. Ipak, u nastojanjima da se rekonstruišu mesta ženskog uredništva u dijahronijskoj perspektivi pionirska štampa je važna tačka jer pokazuje nove oblike i uloge ženskog delovanja u prvim decenijama socijalističke Jugoslavije.

Poleratac, pionirski časopis namenjen najmlađima, prvenstveno, pokazuje kako se gradio socijalistički čovek. Vreme u kome izlaze analizirani brojevi časopisa jeste doba ranog socijalizma koje je obeleženo Petogodišnjim planom i agitprop kulturnom politikom, vreme pre velikih posleratnih hladnoratovskih potresa kakav je jugoslovensko-sovjetski sukob. Te godine su obeležene afirmacijom novonastale jugoslovenske države i integracijom mladog jugoslovenskog društva. Uz to, prve godine *Poletarca* smeštene su unutar procesa formiranja i rekonstrukcije pionirske organizacije, koja je podrazumevala potragu za najboljim modelom vannastavne edukacije dece, kao i usred organizacije i izgradnje novog školskog sistema, koji je trebalo da intelektualizuje društvo, te da obezbedi obrazovni i kulturni preporod gradova i sela. Časopis je negovao antifašističku i proletersku tradiciju, konstituisao je uzornu figuru deteta oličenu u liku pionira, promovisao je obnovu i izgradnju zemlje i negovao je kult učenja. Pionirska štampa je fenomenološki značajna pojava u Jugoslaviji krajem 40-ih i početkom 50-ih

godina XX veka i zbog toga je važna njena analiza u kontekstu jugoslovenskog društva. I ne samo da pionirska štampa predstavlja važan predmet proučavanja, već i ona sama jeste značajan izvor za analizu pojava, procesa i karakteristika ranog socijalizma.

IZVORI

Полећарац (1947–1975)

Пионери (1944–1964)

Пионирске новине (1946–1951)

LITERATURA

Asman, Aleida. *Rad na nacionalnom pamćenju: kratka istorija nemačke ideje obrazovanja*. Zemun: Biblioteka XX vek, Beograd: Čigoja štampa: Knjižara Krug, 2002.

Dimić, Ljubodrag. *Agitprop kultura: agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji: 1945–1952*. Beograd: Rad, 1988.

Докнић, Б., Петровић М., Хофман И. *Културна историја Југославије 1945–1952, зборник докумената 1 и 2*, Београд: Архив Југославије, 2009.

Duda 2015: Igor Duda. *Danas kada postajem pionir. Djetinjstvo i ideologija jugoslovenskog socijalizma*. Zagreb: Srednja Evropa.

Хофман, Иван. „Улога часописа ’Пионери’ у васпитању и образовању деце у Југославији 1944–1951“. *Годишњак за друштвено историју* 20. 1 (2013): 55–75. dostupno na http://www.udi.rs/articles/i_hofman_2013_1.pdf.

Hobsbom, Erik. „Uvod: Kako se tradicije izmišljaju“. *Izmišljanje tradicije*. Prir. E. Hobsbom i T. Rejndžer. Beograd: Biblioteka XX vek, 2002.

Koren, Snježana. *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945–1960): komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*. Zagreb: Srednja Europa, 2012.

Leksikon pisaca Jugoslavije. Tom 1. A–Dž. Ur. Živojin Boškov. Novi Sad: Matica srpska.

Milosavljević, Olivera. „Otac–genije–ljubimac: kult vladara – najtrajniji obrazac vaspitavanja dece“. *Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka 4, Žene i deca*. Ur. Latinka Perović. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2006. str 188–291.

Mitrović, Andrej. *Angažovano i lepo: umetnost u razdoblju svetskih ratova: 1914–1945*. Beograd: Narodna knjiga, 1983.

Petrović, Todosijević Sanja. *Socijalizam u školskoj klupi: Reforma osnovnoškolskog sistema u Srbiji 1944–1959*. Doktorska disertacija. Beograd: Univerzitet Singidunum, 2016.

Program Saveza komunista Jugoslavije. Beograd: Izdavački centar „Komunist“, 1980.

Српски биографски речник. Књ. 1, А–Б. Ур. Младен Лесковац, Александар Форишковић, Чедомир Попов. Нови Сад: Матица српска, 2004.

Jelena Milinković

POLETARAC (1947–1948) IN THE CONTEXT OF PIONEERS' PERIODICALS

Summary: This paper analyses the early issues of the *Poletarac* magazine. The introduction reconstructs Jelena Bilbija's editorial profile and points out the particularities of female editorship after World War II. Subsequently, the journal is contextualized within the framework of pioneer press and the social-political-cultural framework staked out by *agitprop*. Since *Poletarac* was intended for the youngest Yugoslav readers, we can demonstrate the means used in its pages in order to build the socialist man on the fundamentals of new Yugoslavism, built on its proletarian and antifascist heritage. To that end, the paper shows how the journal promoted the five-year plans for reconstruction and industrialization of the country, constituted a paragon of the child-pupil-pioneer, tended the cult of learning, fostered remembrance of the national liberation struggle (NBO) and national heroes, and, in relation to that, how it marked the newly-established holidays.

Key words: *Poletarac*, pioneer(s), pioneers' periodicals, Yugoslavism, socialism

KNJIŽEVNI ČASOPIS ZA DECU *ZMAJ*: (KNJIŽEVNE) STRATEGIJE *ZMAJA* U VREME TRANZICIJE

Apstrakt: U socijalističkoj Jugoslaviji postojao je veliki izbor raznovrsnih dečjih časopisa. Međutim, mnogo tih časopisa nije preživelo vreme političke transformacije, bilo iz ideoloških, bilo iz ekonomskih razloga. Jedan od izuzetaka je *Zmaj*, časopis koji je uspostavio svoj profil kao „književni“ časopis za decu i koji je kao takav uspeo izlaziti i tokom devedesetih godina. U prilogu nas zanimaju razlozi, a pre svega strategije koje su *Zmaju* omogućavale dalje izlaženje i pod novim političkim okolnostima. Zbog toga se koriste godišta od 1988. do 1992. kao najvažniji istraživački materijal. A glavna i za analizu vodeća pitanja su sledeća: Kojoj publici se obraćao *Zmaj*? Koji književni i tematski izbor je časopis pružao mladim čitaocima (autori, žanrovi, tematski okvir tekstova)? Kako se časopis na direktan ili indirektan način pozicionirao po ideološkim pitanjima pre i/ili tokom tranzicije (uključujući konkretna oblikovanja u časopisu kroz tekst, sliku itd.)? Pored toga zanimaju nas uloga i uticaj važnih ličnosti oko *Zmaja*.

Ključne reči: dečji časopis *Zmaj*, književni časopis, tranzicija, izdavačka politika, ideologija i dečji časopis

„Tranzicija“ je u svim zemljama koje su je doživele ogromno polje naučnog interesa. Međutim, o vezi između dečjih časopisa, ideologije generalno i tranzicije posebno skoro da nema radova. U Nemačkoj, na primer, bavljenje dečjim časopisima iz Nemačke Demokratske Republike (nem. Deutsche Demokratische Republik, DDR) sa fokusom na vreme tranzicije tek je počelo (up. npr. Lüth, Pecher 2007).¹

Ovaj prilog se fokusira na književne, izdavačke i ideološke strategije jugoslovenskog dečjeg časopisa *Zmaj* u vreme tranzicije. *Zmaj* je ovo vreme uspešno

---

* eva.kowollik@slavistik.uni-halle.de

¹ O kontinuitetima i promenama u jednom časopisu u vreme tranzicije vidi Speicher 2016.

preživeo – a takvo preživljavanje je retkost, ne samo na prostoru bivše Jugoslavije. Osim toga, *Zmaj* je u okviru korpusa jugoslovenskih dečjih časopisa posebno privlačan, jer kao književni dečji časopis ima takav profil da se može računati i na specifične književne strategije u vremenu političke promene, koja je za decu predstavljala potpunu promenu društvenog oslonca i lične stabilnosti. Cilj je, dakle, ukazati na višeslojne veze između društvenih promena u vreme jugoslovenske tranzicije i medijskog proizvoda – književnog časopisa za decu *Zmaj*. Glavno pitanje je o kontinuitetima i promenama časopisa – to je veoma široko pitanje koje obuhvata koncept časopisa kao i njegovu sliku deteta i detinjstva ili mogućnosti učešća pojedinih aktera časopisa – pre svega urednika, autora, ilustratora i same dece u delatnostima časopisa. Slika deteta i detinjstva je možda najzanimljivija i najplodnija kategorija ako se želi analizirati jugoslovenska tranzicija u ogledalu dečjeg časopisa.

Početak *Zmaja*

U poređenju sa pomenutim istočnonemačkim primerima polazište je u Jugoslaviji drugačije. Bilo je raznih dečjih časopisa u pojedinim republikama. Dečji književni časopis *Zmaj* se prvenstveno obraćao mladim čitaocima u Srbiji. Međutim, namera časopisa da književno obrazuje decu uključivao je i srpsko kulturno nasleđe kao i ideologiju jugoslovenstva. Temelji jugoslovenstva su svakako antifašizam i partizanska borba, a izvesno je da su ličnosti urednika doprinosile da ta osnova bude što čvršća.

Osnivači i prvi urednici časopisa su 1954. godine bili Mira Alečković, Aleksandar Vučo, Arsen Diklić i Branko Ćopić, koji su i sami redovno nastupali kao autori u *Zmaju*. Imena urednika reprezentiraju na neki način i program časopisa. Alečković, Diklić i Ćopić su kao bivši partizani imali neposredno iskustvo narodnooslobodilačke borbe, koje je imalo svoje mesto i u *Zmaju*. U poređenju sa drugim temama, međutim, ono nije bilo dominantno, čak ni tokom pedesetih i šezdesetih godina.

Izabranim tekstualnim primerima samih urednika iz prvog godišta može se skicirati (književni) program časopisa. Vučo je kao i većina srpskih nadrealista bio pozicioniran na književnoj levici; za vreme nemačke okupacije bio je nekoliko meseci u zatvoru (Siegel 1992: 271). Alečković, Ćopić i Diklić su se svojim izrazito poetičnim i individualnim pisanjem razlikovali od većine realističnih i socijalno angažovanih autora za decu njihovog vremena (Petrović 1999a/b). U pesmi *Crna lađa* Arsena Diklića podstiče se empatijska veza dečjih čitalaca sa kolonizovanim narodima, jer su deca u pesmi prikazana kao primaoci SOS poruke (*Zmaj*, 1/1954: 22–23). U pesmi se pretpostavlja da dete ima prirodnu empatiju prema ugnjetenim narodima, a očekuje se čak i da dete reaguje na poziv:

„Odgovori: šta ću s njim?“ (Isto: 23) Za razliku od angažovanog pristupa Arsen Diklića, Aleksandar Vučo se približavao dečjoj književnosti kao nadrealista. Njegovo prisustvo ukazuje na značaj jezičke igre, apsurdna i humora u *Zmaju*. Kao primer su se pojavili u prvom i drugom broju *Zmaja* odlomci iz njegove poeme *Pet dečaka, pet vršnjaka, pet veštaka, pet petlića* (*Zmaj*, 1/1954: 8–9; 2/1954: 15). To „najpoznatije i do danas najpopularnije delo za decu [...] predstavlja jedan od malobrojnih kanonskih nadrealističkih tekstova za decu u našoj književnosti“ (Tropin 2015: 319) i pokazuje veoma upečatljivo da su i grafičko-umetnički elementi iz nadrealističke prakse ušli u dečju štampu i dokazuje, pored toga, i važnu ulogu ilustratora u ovom časopisu, a to je u ovom primeru Dragan Savić.² Najvažniji akteri su, uostalom, pratili *Zmaja* dugo – što je jedan mogući odgovor na pitanje kako je *Zmaj* uspeo preživeti. Mira Alečković i Arsen Diklić su u decembru 1992. godine³ još uvek u uređivačkom odboru *Zmaja*.

Koncept *Zmaja* do početka tranzicije

Imena urednika ne ukazuju samo na široki spektar književnih tekstova. Urednici su osim toga imali i zajednički koncept. Za taj koncept je značajan visoki umetnički ideal koji se povezuje sa društvenim idealima komunističke Jugoslavije. Prema rečima urednika u prvom broju, *Zmaj* „leti po svetu mašte i lovi lepe priče i pesme“ i *Zmaj* „ima mnogo glava: iz nekih sipaju vatrene pesme, iz druge žubore priče, iz trećih zrače lepe slike kao na bioskopskom platnu“ (*Zmaj*, 1/1954: 1). „Sopstveni put’ u umetnosti“ (Marković 2006: 34) u Jugoslaviji kao posledica prekida sa sovjetskim dogmatizmom i kao početak „eksperimentisanja jednom ne-ortodoksnom estetikom“ (Isto: 36) u *Zmaju* je prepoznatljiv u tome što se umetnički zahtev „lepih priča, pesama i slika“ realizuje i na modernistički i na realistički način.

Koja su, uz pomenuti zahtev umetničkog kvaliteta, dalja svojstva koncepta časopisa? Pošto je *Zmaj* prvenstveno namenjen deci iz Srbije, koncept se, s jedne strane, pojavljuje u tipičnim temama iz kulturne istorije Srba kao što je Prvi srpski ustanak (npr. „Boj na Mišaru“: odlomak iz knjige *Hajduk Stanko* Janka Veselinovića, *Zmaj*, 3/1954: 1–2) ili srpska srednjovekovna književnost (up. V. Stanojčić: „Pet i po vekova od nastanka resavske prepisivačke škole“, *Zmaj*, 2/1972: 14–15), oslanjajući se time na književno iskustvo mladih čitalaca iz Srbije kao i na srpsko

² Tijana Tropin se bavila razlikama između ilustracija posleratnih izdanja Vučovih poema i tumačila ih je sa merom nadrealističke sadržine (up. Tropin 2015). U *Zmaju* se i ukazuje na predstojeće izdanje Vučovih *Pet petlića* u izdanju beogradskog „Novog pokoljenja“ (up. *Zmaj* 2/1954: 15) sa namerom da se promoviše savremena produkcija na jugoslovenskom tržištu dečje književnosti.

³ Poslednji broj ovog istraživanja.

kulturno nasleđe koje se pojavljuje u svakodnevnom životu dece. Pored toga, uglavnom su zastupljene srpske autorke i autori, među njima poznata imena kao Dragan Lukić, Grigor Vitez (koji je poreklom iz Hrvatske), Milovan Danojlić, kasnije Vesna Aleksić i drugi, koji su se u svojim tekstovima posvetili dečjem svakodnevnom životu u jugoslovenskoj Srbiji. *Zmaj* su pre svega čitali đaci iz Srbije, što se dobro vidi u poslatim dečjim radovima u kojima se navode imena dece i gradovi u kojima ona žive; a najvažnija i konstantna rubrika je „Neven: Čika Jovin List. Dečji radovi“. Važan je, bez sumnje, i naslov časopisa koji aludira na srpskog pesnika Jovana Jovanovića Zmaja, koji je od značaja i u Hrvatskoj, jer je dugo živeo u Zagrebu i tamo uređivao svoj dečji list *Neven*.⁴ Kao objašnjenje za naslov časopisa urednici navode kao četvrti razlog: „mi volimo decu i rado pišemo za njih, kao i naš slavni dečji pesnik 'Zmaj'“ (*Zmaj*, 1/1954: 1).

S druge strane, koncept časopisa se naglašeno identifikuje sa jugoslovenskim vrednostima, u koje svakako spadaju jednakost i ravnopravnost jugoslovenskih naroda. S time u skladu se redovno pojavljuju rubrike u kojima su se u časopis uključivali slovenački i makedonski tekstovi, pre svega u prevodima, a u slučaju lirike i u originalu.⁵ Ova strategija urednika, koja se promovira do 1991. godine, pokazuje da postoji poverenje u decu da su u stanju i da osećaju želju da čitaju na slovenačkom i makedonskom jeziku. Svrha je sigurno bila pokazati da je normalno živeti zajedno bez obzira na razlike kao što je npr. jezik. Nisu, međutim, slovenački i makedonski tekstovi bili prisutniji od drugih tekstova na stranim jezicima. Postojala je i stalna rubrika u *Zmaju* koja se zvala „Strana priča“, i tu je bilo prevoda sa raznih jezika: ruskog, engleskog, nemačkog itd.

Pisali su u *Zmaju* i hrvatski autori, starije i mlađe generacije. Danas veoma poznata hrvatska autorka Dubravka Ugrešić je, na primer, 1971. godine u *Zmaju* objavila dva od svojih najranijih književnih tekstova, priče „Zaljubljeni semafor“ i „Prijatelji“ (*Zmaj*, 2/1971: 50–51), u kojima se na veoma duhovit i deci prihvatljiv način priča o ljudskim osećanjima.⁶ Godine 1971. dogodila se i važna promena u pogledu pisma u časopisu. Naslovna strana je do tada bila samo na ćirilici, a od januara 1971. godine naizmenično i na ćirilici i na latinici, verovatno kao znak političke podobnosti, mada je većina tekstova unutar časopisa i dalje bila štampana ćirilicom.

Mada tekstovi iz drugih jugoslovenskih književnosti nisu predstavljali osnovni tekstualni korpus časopisa, ipak su doprinosili konceptu časopisa i sa-

⁴ Zanimljiv je iz današnje hrvatske perspektive polemičan tekst „Što je Jovan Jovanović Zmaj hrvatskom puku?“ Denisa Derka u *Večernjem listu* 19. 2. 2011. godine, u kojem autor ukazuje na povezujuće aspekte Zmajevog delovanja.

⁵ Vidi na primer „Izbor iz poezije mladih makedonskih pesnika“ (*Zmaj* 1/1971: 16–17).

⁶ Ove priče su očigledno iz prvenca Dubravke Ugrešić, zbirke priča za decu *Mali plamen*, koja je takođe izašla 1971. godine.

mom činjenicom jugoslovenske raznovrsnosti. Objašnjavati integrisanje hrvatskih, slovenačkih i makedonskih autorki i autora isključivo motivom političke podobnosti sigurno je samo jedan deo istine. Moglo bi se reći da je ovo integrisanje rezultat vere urednika u jugoslovenski projekat kao i samorazumljivosti takvog postupka. Časopis je imao, dakle, svoj obrazovni zadatak: trebalo je mlade čitaoce upoznati sa književnostima jugoslovenskih naroda i sa kulturnim i književnim nasleđem tih naroda.⁷

Ekskurs: Kultura sećanja u *Zmaju*

Godina 1971. bila je paradigmatična u *Zmaju* i u pogledu srpske i jugoslovenske kulture sećanja. U aprilskom broju je, naime, bilo mnogo tekstova povodom tridesetogodišnjice bombardovanja Beograda, koje se ovde naziva „Tridesetogodišnjica narodnog ustanka 1941. godine“ (*Zmaj*, 4/1971: 96–99). Pod naslovom „Putevima slobode“ (priredio Dragoslav Ognjanović, *nav. delo*, 97) štampani su različiti tekstovi u kojima prevladava autobiografski pristup istorijskom događaju – ljudi se sećaju kako su kao deca doživeli bombardovanje ili ustaške zločine. Zanimljivo je da su sećanja iz ondašnje dečje perspektive i da čak na kraju teksta stoji u kom su razredu bili autori (up. Isto: 98–99). Na taj način su mladi čitaoci 1971. godine lakše mogli da se identifikuju sa svedočanstvima.

U jugoslovenskom kolektivnom sećanju na Drugi svetski rat dominira svakako partizanska borba; toga ima dosta i u *Zmaju*. Međutim, partizanska borba je prisutna u sećanju ne samo odraslih aktera (pisaca, urednika) nego i mladih čitalaca. Na to ukazuju i poslati dečji crteži, koji se sedamdesetih godina nalaze odmah posle naslovne strane.⁸ Navedeni primer sećanja na početak Drugog svetskog rata i bombardovanje Beograda je ipak isključivo srpsko sećanje i kao takvo dobija svoje mesto u časopisu. Dvadeset godina kasnije, 1991. godine, 50 godina od početka okupacije Srbije, više nije bilo ovakvih napomena u *Zmaju*.

Velika tema u *Zmaju* bilo je uručenje nagrade AVNOJ-a Desanki Maksimović i Branku Ćopiću 1970. godine. Ova nagrada se dodeljivala zaslužnim naučnicima i umetnicima počev od 1966. godine. U prvom broju 1971. godine objavljeni su članci Mire Alečković „Pesnik slobode i ljubavi“ (o Desanki Maksimović) i „Ratnik nežnog srca“ (o Branku Ćopiću), kao i Ćopićeva pripovetka „Slijepi konj“ i raznovrsne pesme Desanke Maksimović o prvom srpskom ustanku, o detinjstvu u ratu, o ljubavi, zimi i prirodi (*Zmaj*, 1/1971: 4–6).

⁷ I taj zadatak „konstruisanja jugoslovenskog identiteta“ ima svoju tradiciju u međuratnom periodu (upor. prilog Zorane Opačić u ovom zborniku).

⁸ Npr. *Zmaj* 2/1971: 32.

Ekskurs o poslednjoj strani: Preporuka filmova u *Zmaju*

Na kraju ovog pregleda o književno-ideološkom konceptu časopisa trebalo bi obratiti pažnju na poslednju stranu časopisa, na kojoj se mladim čitaocima redovno ukazuje na nešto zanimljivo i privlačno, npr. priče u slikama sredinom pedesetih godina – ali i reklame na samom početku objavljivanja časopisa. Početkom sedamdesetih godina to je rubrika „Filmovi za vas“. Tu se preporučuju domaći i strani uglavnom najnoviji filmovi – i to ne samo filmovi za decu! Naslovi kao *Družina Pere Kvržice* (1970 po romanu Mate Lovraka, *Zmaj*, 2/1971) i *Vuk Samotrnjak* (1972, *Zmaj*, 12/1972) znak su širine jugoslovenskog dečjeg filma, drugi kao *Desant na Drvar* (*Zmaj*, 5/1971) i *Konjuh planinom* (*Zmaj*, 5/1972) ukazuju na veliku popularnost partizanskog filma među decom, a treći opet, kao *Čudnovati doktor Dulitl* (*Zmaj*, 3/1971), *Krstaši* (*Zmaj*, 1/1972), *Banda huligana* (*Zmaj*, 4/1972) i *Buratinovi doživljaji* (*Zmaj*, 11/1972) na to da su se i strani filmovi (sa Zapada kao i sa Istoka) normalno prikazivali u Jugoslaviji. U svim kategorijama je bilo i filmova za odraslu publiku, npr. *Prekobrojna* (1962, *Zmaj*, 12/1971) i vestern *Kat Balu* (1965, *Zmaj*, 8–9/1972), što je možda najpouzdaniji znak da se jugoslovensko dete smatralo ravnopravnim učesnikom kulture kao i konzumentom, i van jednog, mada dobro razvijenog, kulturnog polja za decu, čije granice su očigledno bile prilično propusne.

Ta raznovrsnost filmova – u stvari preporuke koje je deci nudio časopis – ukazuje i na široku otvorenost pre svega na polju popularne kulture u Jugoslaviji. Krajem osamdesetih je poslednja strana postala mesto za jugoslovenske kulturne spomenike, o čemu će kasnije biti više reči.

Zmaj u tranziciji

Iz uspomena Mire Alečković, koje je obradila i dopunila njena ćerka Mila Alečković Nikolić, poznato je kako je štampanje *Zmaja* tokom devedesetih godina bilo povezano sa finansijskim i drugim teškoćama. Prema pričanju ćerke, Mira Alečković je odbranila prostorije redakcije u Francuskoj ulici od Vojislava Šešelja i njegove stranke: „O čemu to pričate? Ni čuti, odbrusila je majka koja nikako nije podnosila da joj neko kaže kako je časopis *Zmaj* pri gašenju, jer se godinama borila da ga održi, i jer je on zaista imao teškoće, ali ona je smatrala da nikako ne bi smeo da se preda ili nestane“ (Alečković Nikolić 2012: 97).⁹

⁹ Uprkos konkretnoj svađi Mira Alečković je, kako sugeriše svedočenje, očigledno bila sklona političkim stavovima Vojislava Šešelja. Njena ćerka u pomenutim sećanjima piše: „Svaki pošten čovek

Povodom tridesetpetogodišnjice *Zmaja* Mira Alečković je u uvodnom tekstu prvog broja 1989. godine napisala: „I kad nas ne bude 'Zmaj' će živeti i biće voljen kao i pesnik čije ime nosi. A vama, našim najmilijim, u ovoj 36. godini našeg postojanja, želimo srećnu Novu godinu, mirno detinjstvo Vašim drugovima sa Kosova, na koje svi mnogo mislimo“ (*Zmaj* 1/1989: 1).

Svim čitaocima je jasno šta se dešava na Kosovu, u tekstovima tog broja nema dalje nijedne reči o tome. U *Zmaju* se, dakle, nastavlja upravo ova strategija – samo skriveno, na indirektan način se govori o postepenoj promeni političke situacije. Prećutkuje se i promenjen odnos u društvu prema jugoslovenskom socijalizmu, a 1991. i 1992. godine prećutkuje se i sam rat. Ako uopšte ima napomena, onda na indirektan način kao u citiranom primeru.

Otvoreno se govori o temama iz srpske istorije, književnosti i kulture – kako je i ranije bilo moguće. U majskom broju 1989. godine se ipak može videti određena razlika. Tema je šeststogodišnji jubilej bitke na Kosovom polju. Ilustracija naslovne strane odmah ukazuje na ovu temu: kosovski božur, poznati spomenik na Gazimestanu i godine 1389–1989. U tom broju se nalaze različite vrste tekstova o Kosovskoj bici. Iz knjige *Kosovska bitka: Mit, legenda i stvarnost* (1988), u kojoj su skupljeni naučni članci o temi kao i istorijski izvori, prenose se razni odlomci, među njima i odlomak „Iz janičarskih uspomena“, dakle iz poznatog istorijskog izvora koji je preveden sa poljskog jezika (*Zmaj*, 5/1989: 3). Mnogo obimniji je izbor narodnih pesama iz Kosovskog ciklusa (*Zmaj*, 5/1989: 4–11). Osim toga, deci se predstavlja poezija 19. i 20. veka na tu temu: Milan Rakić (*Zmaj*, 5/1989: 1), Sima Milutinović Sarajlija, Jovan Sterija Popović, Laza Kostić, Jovan Dučić, Branko Radičević, Ljuba Popović, Rajko Petrov Nogo, Desanka Maksimović, Vasko Popa (*Zmaj*, 5/1989: 13–15). Odštampan odlomak iz drame *Boj na Kosovu* (1988) Ljubomira Simovića je scena u kojoj Miloš Obilić ubija sultana Murata.¹⁰ Konačno je iz romana za decu Mire Alečković *Zbogom, velika tajno* (1960) izabran odlomak u kojem su deca smislila komad o poslednjoj večeri kneza Lazara i njegovih vitezova. Sva navedena književna dela kao i izabrani izvori

---

mora da prizna da su se određena zapažanja Vojislava Šešelja od osamdesetih godina prošlog veka do danas obistinila na štetu Srba i na štetu čitave Jugoslavije. [...] Zato je, kako god da se u ovom 21. veku završi suđenje Vojislavu Šešelj, kako god da se završi taj poslednji čin, potrebno smireno i racionalno definisati suštinu ideja jednog nesumnjivog intelektualca, izniklog u prokletim avlijama balkanskog tamnog vilajeta. Mnogo godina kasnije, zatekla bih majku kako u rane jutarnje sate gleda prenos Šešeljeve odbrane u Hagu. Nijedan od tih prenosa nije propuštala i samo bi, kad bi me videla, promrmljala, više nekako materinski: 'Pametna je, đavo, mudrica i prznica! Ali sve zna, šta sve zna, neverovatno šta pamti i zna...'“ (Alečković Nikolić 2012: 101).

¹⁰ O raznim verzijama drame i problematičnosti njenog uticaja na javno mišljenje krajem osamdesetih i početkom devedesetih, kao i o pitanju piščeve odgovornosti vidi polemički tekst Saše Čirića „Ubiti mitsku rugalicu“ (2006).

predstavljaju, dakle, srpsku perspektivu. U kontekstu kosovske problematike veoma je zanimljiv članak „Legenda o Kosovskom boju“ Đorđine Radivojević (*Zmaj* 5/1989: 12–13), koji, zajedno sa člankom Vladimira Ćorovića „Boj na Kosovu“ (*Zmaj*, 5/1989: 2, preuzet iz gore pomenute knjige *Bitka na Kosovu*), povezuje deci na razumljiv način odštampana istorijska i književna svedočanstva različitih epoha srpske književnosti. Autorka ukazuje na to da postoje legende obeju strana, da postoji slovenski mit o knezu Lazaru, a isto tako i turski mit o sultanu Muratu. A još kaže sledeće: „Zanimljivo je zaviriti u te stare spise i hronike i pogledati šta su to zapisali naši neprijatelji i naši prijatelji“ (5/1989: 12). Jasno se kaže, dakle, deci, ko smo mi i da postoje – u odnosu na nas – prijatelji i neprijatelji, koji se i imenuju.

Simptomatična je – sigurno ne samo u *Zmaju* – u vreme tranzicije svojevrsna koegzistencija suprotnih vrednosti. S jedne strane postoji fokus na nacionalni identitet mladih čitalaca, a tematski broj o Kosovskoj bici je paradigmatičan primer za to. S druge strane je očigledno i dalje insistiranje na socijalističkim vrednostima, sa kojima su se ljudi do tada identifikovali – kao na primer proslava Osmog marta svake godine u martovskom broju. U novembarskom broju 1989. godine slavi se Dan republike (29. novembar) i opet ima mnogo tekstova o partizanskom pokretu. I dalje se posvećuje pažnja učenju slovenačkog i makedonskog jezika. Redovna rubrika se ovih godina zvala „Učimo slovenački“ i „Učimo makedonski“, u kojoj se nastavlja tradicija da se u *Zmaju* štampaju slovenačke i makedonske pesme u originalu, a time i ideja o jugoslovenskim književnostima koje bi trebalo da imaju snagu da povezuju ljude, a pogotovo decu. Osim toga, 1989. kao i 1990. godine ima mnogo više bosanskih i albanskih autora nego što ih je bilo u periodu od pedesetih do sedamdesetih godina: Enes Kahović, Rifat Kukaj, Mustafa Spahin – da nabrojimo samo nekoliko imena.

Godišta 1991. i 1992. godine su obeležena krajnje diskretnim, marginalnim praćenjem raspada zemlje. A o čemu se deci govori direktno u *Zmaju*? Čuva se, na primer, književno nasleđe – često se štampaju autori starije generacije. Postoji, na primer, rubrika „Voleo bih da sam napisao / Volela bih da sam napisala“ u kojoj autorke i autori, uz kratak odlomak iz teksta, preporučuju svoja najomiljenija dela. Mirjana Stefanović i bosanski autor Advan Hozić preporučuju pesme Jovana Jovanovića Zmaja (*Zmaj*, 2/1990: 8; 10/1990: 8). U toj rubrici se preporučuje lektira i iz inostrane književnosti za decu. Slobodan Stanišić bi npr. voleo da je napisao *Beskrajnu priču* Mihaela Endea (*Zmaj*, 1/1989: 11). Čuva se, s druge strane, poezija. Uvek je bilo mnogo lirike u *Zmaju* – a sad je ima još više. Redovne su rubrike kao „Portret pesnika“, „Strana poezija“ ili „Panorama poezije“. Ima lirike svih vrsta – od patriotizma u književnom nasleđu (npr. eksponirano odštampana pesma Branka Radičevića „Kad majka u vojsku prati“, 12/1991: 1)

do eksperimentalnog avangardizma (pojavljuju se Aleksandar Vučo u „Portretu pesnika“, 12/1991: 6–7, kao i Rade Drainac sa pesmom „Nirvana“, 12/1991:), a zastupljeni su pesnici starije i mlađe generacije.

Usput se ipak pominje rat u kratkom i informativnom stilu iz perspektive sopstvenih žrtava. Kad je rubrika „Portret pesnika“, na primer, posvećena Milošu Kordiću iz Siska, piše se u kratkoj biografiji među ostalim podacima: „Od 1969. godine živeo je i radio u Sisku odakle je prošlog leta morao da izbegne s porodicom“ (*Zmaj* 4/1992: 19). U samom uglu stoji još sledeća „Napomena autora“: „Ova pjesma o selima Banije napisana je prije više od deset godina. Prokletstvo rata uništavalo ih je kroz istoriju. I ovaj poslednji rat biće po tome upamćen“ (Isto: 20).

Jedna od retkih direktnih tematizacija je kratak tekst „Nova geografija“ u rubrici „Zanimljivosti sa svih meridijana“, koja postoji u *Zmaju* od samog početka. U tom pasusu je – odgovarajući rubrici sa kratkim i zanimljivim novostima – u poslednjem broju 1992. godine na pragmatičan način reč o novim granicama: „Podela nekadašnje Jugoslavije na niz manjih država izazvala je niz promena i u zemljopisu koji đaci uče. Tako, recimo, u SR Jugoslaviji naša najduža reka nije više Sava, a najveća Dunav – nego oba ova zvanja pripadaju sada Moravi. Najveći vrh (ili najviša planina) nije više Triglav (2.863 m.) nego je to Čeravica na Prokletijama (2.656 m.). Bivša Jugoslavija se graničila sa Italijom, Austrijom, Mađarskom, Rumunijom, Bugarskom, Grčkom i Albanijom, a današnje granice su sasvim drukčije. Pokušajte sami da ih ocrtate, podsećajući se na činjenicu da novu SRJ čine Crna Gora i Srbija. – I broj stanovnika se više nego dva puta prepolovio. Sada u Jugoslaviji živi (prema nepotvrđenim podacima) nešto preko 10 miliona stanovnika“ (*Zmaj* 12/1992: 26–27).

„Deca govore“

A kako se konačno pisalo o ratu u *Zmaju*? Najzanimljiviji su u tom pogledu dečji tekstovi, npr. iz rubrike „Dečji radovi“. Ovde su urednici, naime, našli način da se ipak rezervišu mesto gde deca mogu čitati o svojim strahovima i o nesigurnosti zbog raspada zemlje i rata, i to iz dečjih svedočanstava. Dečji tekstovi su raznih vrsta, od pesama punih metafora, preko pisma prijateljici u Krajini i razmišljanja o kosovskom nasleđu do direktnog apela da se prestane s pucanjem.

U decembarskom broju 1992. godine su objavljeni kratki tekstovi pod naslovom „Ubili su mi kuću“ u rubrici „Deca govore“. Tu su sakupljeni odgovori i izjave o zadatim temama bez dodatnih uredničkih komentara osim informacije „Sakuplja Radmila Mišev“ (*Zmaj* 12/1992: 13). Te izjave najdirektnije pokazuju dečje ratne i izbegličke doživljaje i dečju nesigurnost i strah, a takođe se grafikom

krsta sa četiri ocila, koja predstavlja pozadinu, odgovora na poslednje pitanje „Moja najveća želja je...“, čime se ukazuje na to da je reč o dečjim doživljajima isključivo jedne strane:

„Žalost je:

- Kad neko nedostaje.
- Kad ti tata pogine.
- Porušena kuća na ratištu.
- Kad nisi kod kuće.
- Kad nekom ustaše ubiju tatu i mamu. [...]“ (ibid.)

„Sreća je:

- Da bude mira i lutaka.
- Da mi ne pogine ujo i tata.
- Srećan je onaj kome se ne dogodi nesreća.
- Kad nema rata i svi se druže.
- Kad Hrvati pucaju a mene ne pogode. [...]“ (ibid.)

„Otadžbina je:

- Nešto sveto, nešto tvoje.
- Nešto za šta bi život dao, što se ničim ne može zameniti.
- Zemlja koja ti je u srcu.
- Ono što ja više nemam.
- Moja otadžbina je Srbija, a domovina Hrvatska jer sam u njoj rođen.
- Moja domovina je ogromno ratište.
- Krvava zemlja pod Vukovarom. [...]“ (ibid.)

„Koga da pitam?

- Da li se još dimi zgarište mog doma? Je li izgorela moja najdraža lutka? Da li se već zazelenila trava u mom dvorištu? Da li se u mojoj ulici igraju deca? Zašto tata ne piše o tome? Zašto uopšte ne piše?
- Je li moj tata, koji me toliko voli, ubio nečijeg oca, srušio nečiji dom?
- Gde mi je tata? (Marina, Borovo selo, otac poginuo).
- Ko je ubio moga strica? [...]“ (ibid.)

„Povratak:

- Ne želim o tome da pišem, ali mnogo mislim o povratku.
- Tako živim u mislima i snovima, vratiću se makar u ruševinu.
- Želio bih da se vratim mirno i tiho, da me niko ne primjeti, da se odjednom pojavim, kao da ništa nije bilo.
- Povratka nema. [...]“ (ibid.)

„Moja najveća želja je:

- Da mi tata oživi.
- Da mi se striko digne iz sanduka.
- Da se sutra vratimo kući i da ne moramo bežati.
- Da mi tata ostane živ.
- Probuditi se iz ovog ružnog sna i to kod kuće, kod moje kuće u mom krevetu [...]. (Zmaj 12/1992: 14)

Tom pogledu samo na sopstvenu stranu suprotstavlja se sam *Zmaj* organizovanjem „Zajedničkog konkursa“ u martovskom broju 1992. godine. Pored redovnog godišnjeg konkursa postojala je ideja uspostavljanja zajedničkog konkursa sa drugim dečjim časopisima sa područja Jugoslavije. Obaveštenje za konkurs glasi:

Osim tradicionalnog „Zmajevog“ konkursa na kojem već učestvujete, pozivamo vas na još jedan, zajednički konkurs svih redakcija dečjih listova u Jugoslaviji i nekoliko susednih zemalja.

ZAJEDNIČKI STVARAMO Konkurs združenih listova za decu Jugoslavije.

Čudno je, ali istinito – svi se cepaju, odvajaju, rastaju, a redakcije listova za decu Jugoslavije i dalje rade zajedno isti posao. Namera je da time doprinesemo vaspitanju dobrog čoveka u svakom detetu. Zato raspisujemo devetnaesti konkurs. Naziv konkursa je: ŽELIM, ŽELIM, ŽELIM...

Dragi učenici svih razreda, svih naroda, narodnosti, naše zemlje, i svi koji nas čitaju u inostranstvu: nacrtajte, pevajte, ispričajte, naslikajte, ilustrujte, komponujte želje na svom jeziku i u svim tehnikama. Ograničenja nema – svako može želje kazivati u nekoliko rodova. [...] Rezultati konkursa će biti objavljeni u poslednjem ovogodišnjem broju svakog lista koji vodi konkurs; [...]. (*Zmaj* 3/1992: 31).¹¹

Možda su gore citirane dečje izjave pod naslovom „Deca govore: Ubili su mi kuću“ rezultat onoga što je preostalo od „zajedničkog“ konkursa, jer uprkos najavi u obaveštenju, u decembarskom broju 1992. godine više nije bilo ni traga konkursu. Ipak je zanimljivo da je časopis našao svoj put da se bavi raspadom zemlje i ratom, a to je bio dečji glas!

Ekskurs na poslednju stranu: jugoslovenska kulturna baština u *Zmaju*

A šta se u ovo vreme objavljuje na poslednjoj strani? Umesto filmova predstavlja se graditeljska baština. Godine 1989. prikazani su npr. Kopar, Perast i Novi Sad; 1990. godine – Priština, Prizren, Titograd, Sarajevo i Počitelj; 1991. godine – Mostar, Zagreb i Varaždin, a među njima ravnopravno i pravoslavni spomenici srednjeg veka kao Lazarica (*Zmaj*, 5/1989), manastirski kompleks u Makedoniji (*Zmaj*, 5/1990), Krušedol (*Zmaj* 3/1991) i Sopoćani (*Zmaj*, 12/1991). Ta raznovrsnost je bila zamenjena isključivošću pravoslavnih manastira na poslednjoj strani *Zmaja*, tako da je deci zbog eksponirane vidljivosti na koricama odmah bilo jasno sa kojim ključnim kulturno-istorijskim spomenicima treba da

¹¹ Na osnovu dostupnog materijala nije se moglo saznati koji listovi su osim *Zmaja* učestvovali u ovom konkursu, kako se projekat zajedničkog konkursa uopšte razvijao i kako su redakcije međusobno saradivale.

se identifikuju: Žiča (*Zmaj*, 3/1992), Gornjak (*Zmaj*, 4/1992), Gračanica (*Zmaj*, 5/1992) i Nerezi u Makedoniji (*Zmaj*, 12/1992).

Zaključak

Tako dolazimo do odgovora na pitanje s početka – zahvaljujući kojim strategijama je *Zmaj* uspeo preživeti u vreme tranzicije? Koncept jugoslovenskih vrednosti se još malo čuvao, ali najkasnije 1992. godine više nije bilo jezika i književnosti drugih republika bivše Jugoslavije.

U pogledu na vreme tranzicije može se konstatovati da je redakcija veoma suzdržano tematizovala društvene promene, pre svega raspad zemlje i rat u Hrvatskoj. Pošto je *Zmaj* otpočetak fokusirao čitalaštvo u Srbiji, nije bilo potrebno veliko prilagođavanje početkom devedesetih godina – orijentacija na srpske autorke i autore kao i teme iz srpske kulturne istorije ostala je središte koncepta i bila je u skladu sa izmenjenim društvenim prilikama. U časopisu su se promenjene političke činjenice ogledale, dakle, manje u direktnoj tematizaciji a mnogo više indirektno, npr. time što se slovenački i makedonski tekstovi više nisu objavljivali ili u prezentaciji isključivo pravoslavnih kulturnih spomenika kao kulturnog nasleđa dečjih čitalaca. Najvažnija promena je ipak slika o detetu. Deca su u *Zmaju* i ranije u svakom broju aktivno saradivala kao autori i ilustratori – ali početkom devedesetih godina dobila su neku subverzivnu ulogu, ulogu onoga koji ima pravo da govori o ratu. Odrasli akteri su, dakle, ćutke prepustili deci celu odgovornost da se raspad zemlje i rat sa svim strahovima i brigama uopšte javno tematizuju u jednom časopisu za decu.

LITERATURA

Alečković Nikolić, Mila. *U domu moje majke. Uspomene Mire Alečković*. Beograd: Službeni glasnik, 2012.

Chowanetz, Rudi. *Die Kinderzeitschriften in der DDR von 1946 bis 1960*. Berlin: Kinderbuchverlag, 1983.

Ćirić, Saša: „Ubiti mitsku rugalicu“. *Beton* 5. 17. 10. 2006. <http://www.elektrobeton.net/mikser/ubiti-mitsku-rugalicu/> 20.03.2018.

Derk, Denis: „Što je Jovan Jovanović Zmaj hrvatskom puku?“ *Večernji list* 19. 2. 2011. <https://www.vecernji.hr/kultura/sto-je-jovan-jovanovic-zmaj-hrvatskom-puku-253321>

Eggeling, Wolfram. *Die Prosa sowjetischer Kinderzeitschriften (1919–1925). Eine Themen- und Motivanalyse in Bezug auf das Bild des Jungen Protagonisten*. München: Otto Sagner, 1986.

Lüth, Christoph i Klaus Pecher (ur.). *Kinderzeitschriften in der DDR*. Bad Heilbrunn: Klinkhardt, 2007.

Marković, Predrag J. „Vom sozialistischen Realismus bis zum sozialistischen Ästhetizismus: Die merkwürdige Entwicklung der ästhetischen Ideologie der jugoslawischen Kommunisten“. *Geschichte (ge-)brauchen. Literatur und Geschichtskultur im Staatssozialismus: Jugoslavien und Bulgarien*. Ur. Angela Richter i Barbara Beyer. Berlin: Frank & Timme, 2006. 33–43.

Petrović, Tihomir. „Mira Alečković, pesnik mladosti.“ *Detinjstvo* 1 (1999a). http://www.zmajevdecjeigre.org.rs/detinjstvo/br1_99/miraalec.html 20. 3. 2018.

--- „Ratna i rodoljubiva književnost.“ *Detinjstvo* 2/3 (1999b). http://www.zmajevdecjeigre.org.rs/detinjstvo/br2-3_99/medjunar.html 20. 3. 2018.

Siegel, Holger (ur.). *In unseren Seelen flattern schwarze Fahnen. Serbische Avantgarde 1918–1939*. Leipzig: Reclam, 1992.

Speicher, Claudia. *Die Vorschulzeitschrift BUMMI zwischen Wandel und Beständigkeit. Die Entwicklung der Vorschulzeitschrift BUMMI (1957–2009) und die Darstellung des sozialen Konstrukts Vorschulkindheit in BUMMI mit Fokus auf die ostdeutsche Transformationszeit (1985–1998)*. Berlin: Logos, 2016.

Тропин, Тијана. „Крава носи два шешира: илустрације поема за децу Александра Вуча између надреализма и соцреализма“. *Авангарда: Од даде до надреализма*. Ур. Бојан Јовић, Јелена Новаковић и Предраг Тодоровић. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2015. 319–332.

IZVOR

Zmaj. Književni časopis za decu. 1/1954 – 12/1992.

Eva Kowollik

DIE LITERATURZEITSCHRIFT FÜR KINDER ZMAJ: DIE (LITERARISCHEN) STRATEGIEN VON ZMAJ IN DER TRANSFORMATIONSZEIT

Zusammenfassung: Zu den Ausnahmen jugoslawischer Kinderzeitschriften, die die Transformationszeit überlebten, gehört *Zmaj* (Drache), eine Zeitschrift, die sich als „Literaturzeitschrift“ für Kinder profilierte und als solche es auch schaffte, während der 1990er Jahre zu erscheinen. Im Beitrag sind die Gründe, vor allem aber die Strategien von Interesse, die *Zmaj* ein kontinuierliches Erscheinen auch unter neuen politischen Vorzeichen ermöglichten. Daher wurden vor allem die Jahrgänge 1988 bis 1992 als ausschlaggebendes Untersuchungsmaterial herangezogen. Für die Analyse waren folgende Fragen relevant: An welches Publikum richtete sich *Zmaj*? Welche Autoren und Themen waren in *Zmaj* präsent? Wie positionierte sich die Zeitschrift auf direkte oder indirekte Weise zu ideologischen Fragen vor und/oder während der Transformationszeit? Außerdem waren die Rolle der Herausgeber von *Zmaj* von Interesse.

Hinsichtlich der Transformationszeit ist ein äußerst zurückhaltender Umgang der Redaktion mit den gesellschaftlichen Veränderungen zu konstatieren, insbesondere dem Zerfall des Landes und dem Krieg in Kroatien. Da *Zmaj* von Beginn an eine Leserschaft in Serbien fokussierte, musste sich die Zeitschrift zu Beginn der 1990er Jahre kaum neu orientieren – die Orientierung auf serbische Autorinnen und Autoren sowie Themen der serbischen Kulturgeschichte waren nach wie vor in der Zeitschrift präsent und waren konform mit den veränderten gesellschaftlichen Gegebenheiten. Die politischen Veränderungen spiegelten sich also weniger in direkter Thematisierung, sondern indirekt, z.B. im Verschwinden slowenischer oder makedonischer Texte oder der Beschränkung in der Präsentation von Kulturdenkmälern auf das serbische kulturelle Erbe. Die wichtigste Veränderung betrifft jedoch das Bild vom Kind: die jungen Leserinnen und Leser hatten auch früher in jeder Nummer aktiv als Autoren und Illustratoren mitgewirkt – Anfang der 1990er Jahre bekamen sie aber die subversive Rolle desjenigen, der das Recht hat, über den Krieg zu sprechen. Die erwachsenen Akteure überließen also schweigend den Kindern den hauptsächlichen Anteil der Verantwortung, den Zerfall des Landes und den Krieg mit all den damit verbundenen Ängsten und Sorgen in einer Kinderzeitschrift überhaupt öffentlich zu thematisieren.

Schlüsselwörter: Kinderzeitschrift *Zmaj*, Literaturzeitschrift, Transformation, Herausgeberpolitik, Ideologie und Kinderzeitschrift

ČETIRI DECENIJE VOJVOĐANSKOG DEČJEG I OMLADINSKOG LISTA *JÓ PAJTÁS* (1947–1987)

Apstrakt: Članak nastoji da pruži sumaran pregled razvojnih faza vojvođanskog (novosadskog) nedeljnika za decu i omladinu, *Jó Pajtás*, osnovanog 1. januara 1947. godine, koji i danas izlazi. Analiza obuhvata četiri decenije izlaženja ovog lista, s tim što je građa ograničena na ukupno pet godišta, sa razmacima od po deset godina (1947, 1957, 1967, 1977 i 1987). U početku, list se zvao *Pionírújság*, da bi od 1958. godine, posle višemesečnog otvorenog čitalačkog konkursa-ankete, promenio naziv u *Jó Pajtás*. Od skromnog, grafički i tehnički ne preterano zahtevnog, ideologijom prožetog lista, vremenom je izrastao u kultnu lektiru brojnih generacija mađarskih školaraca iz Vojvodine, u list koji nastoji da prati trendove i bogatim sadržajem privuče pažnju mladih čitalaca. Najbolji mađarski, i ne samo mađarski, književnici, novinari i likovni umetnici iz Vojvodine, ali i ne samo iz Vojvodine, ostavili su ozbiljan trag u ovom listu, koji je pružao koristan spoj zabavnih, informativnih i naučno-popularnih sadržaja. U kulturnom smislu, list je karakterisalo intenzivno interesovanje za jugoslovenske, mađarske i svetske kulturne fenomene.

Ključne reči: manjinski list za decu i omladinu, Mađari, Vojvodina, Jugoslavija

Posleratna konsolidacija kulturnog života Jugoslavije podrazumevala je snažno i plansko prisustvo ideološke indoktrinacije u svim sferama kulture, obrazovanja i pismenosti. Ovo je naročito važno za publikacije namenjene najmlađima. Jezici narodnosti¹ Jugoslavije, pogotovo onih većih i uticajnijih, to jest onih čija se mreža, kako bi se današnjim političkim jezikom reklo, manjinskih kulturnih institucija, razvila još u Kraljevini Jugoslaviji, u ovom smislu našli su se pod posebnom kontrolom. Naročito se to odnosilo na one narodnosti čiji su pripadnici,

---

* marko.cudic@gmail.com

¹ Ovde svesno koristimo tada zvanični izraz *narodnosti*, a ne danas aktuelnu odrednicu *nacionalne manjine*.

s obzirom na stranu kojoj su se u Drugom svetskom ratu većinom bili priklonili, barem u prvim godinama konsolidacije novonastale države, prećutno smatrani za neprijateljske, antijugoslovenske elemente; ideološki cenzori, regrutovani uglavnom iz sopstvenih redova, morali su u tom smislu biti dvostruko oprezniji nego cenzori iz redova većinskih, konstitutivnih naroda socijalističke Jugoslavije.

U takvoj, represivnoj ideološkoj atmosferi počeo je 1. januara 1947. godine u Novom Sadu da izlazi dečji list na mađarskom jeziku pod nazivom *Pionírújság* (*Pionirske novine*), po ugledu na slične listove širom tadašnjeg, novostvorenog, ideološko-geopolitičkog Istočnog bloka Evrope, relativno jedinstvenog sve do raskola jugoslovenskog partijskog vrha s Informbiroom 1948. godine. Već na prvoj stranici lista relativno skromnog izgleda, na udarnom mestu, u sredini, nalazimo mađarski prevod čuvene pesme-krilatice „Druže Tito, mi ti se kunemo / Da sa tvoja puta ne skrenemo“ („Tito marsall, mi ígérjűk, / hogy utadról le nem térűnk“). Ispod tog mota, sa leve strane, nalazi se Staljinova izreka „Trebа raditi, a ne jadikovati, treba raditi, a ne čekati da sve dobijemo gotovo“, dok sa desne strane čitamo Titovu mudrost o nastanku i opstanku Jugoslovenske narodne armije usred ratnog vihora (1. II 1947: 1²). Potom čitamo programski tekst izvesne „teta Magde“ pod naslovom „Dragi pioniri“, koji zapravo predstavlja program novoosnovanog lista (isto: 3). U početku, list izlazi dvonedeljno i sadržaj mu je prilično skroman. Tako u drugom broju, od 15. januara 1947. godine, nalazimo pesmu sovjetskih pionira, deo novogodišnje radio-čestitke maršala Tita, poneku poučnu mađarsku narodnu priču, dok od književnih tekstova dominiraju klasici mađarske književnosti, Šandor Petefi, Endre Adi, Margit Kafka – strogo se, pritom, naravno, vodi računa o ideološkoj podobnosti odabranih tekstova; u prvi plan se stavljaju oni tekstovi i oni odlomci koji se mogu tumačiti u ključu klasne borbe, a priča *Čovečuljak* Margite Kafke u broju od 1. marta 1947. ilustrativna je priča o potrebi za emancipacijom i ravnopravnošću žena, povodom Dana žena, odnosno, kako se u listu navodi, Dana majki, 8. marta (1. III 1947: 1).

U broju od 15. marta proslavlja se godišnjica mađarske slobodarske revolucije iz 1848. Osim prigodne Petefijeve pesme „Fűltámadt a tenger“ („Vaskrslo je more“) na naslovnoj strani, čitamo i urednički tekst pod naslovom „Tri marta“ u kojem se autor podseća izbijanja slobodarske mađarske revolucije 15. marta 1848. godine, izbijanja neuspele socijalističke revolucije Bele Kuna u Mađarskoj u martu 1919. godine, te 27. marta 1941. u Beogradu, čime se na lep način spajaju dramatični martovski događaji u mađarskoj i jugoslovenskoj istoriji (15. III

² Zarad jednostavnosti, sve parafraze i citati obeleženi su u zagradi preciznim datumom izlaska dotičnog broja lista; nakon dvotačke sledi broj stranice na kojoj se parafrazirani ili citirani tekst nalazi, a svako naredno (uzastopno) pozivanje na taj broj lista obeležava se oznakom „isto“).

1947: 1). Sledeći broj, od 1. aprila iste godine, donosi opširan izveštaj o izgradnji čuvenih železničkih pruga Brčko–Banovići i Šamac–Sarajevo, a broj od 15. aprila posvećen je 11. aprilu, rođendanu velikog mađarskog pesnika Atile Jožefa – akcenat je, naravno, stavljen na njegove proleterske i društveno angažovane pesme, mada se, istini za volju, na naslovnoj strani nalazi njegova dečja pesma „Uspavanka“ (15. IV 1947: 1).

U broju od 10. juna iste godine na učenje i učinak u školi gleda se kao na svojevrsni petogodišnji plan (u naslovnom tekstu „Naš petogodišnji plan“; 10. VI 1947: 1). Tokom raspusta časopis neće izlaziti i te dinamike izlaženja samo tokom trajanja školske godine, uključujući zimski, ali isključujući letnji raspust, časopis će se držati i u godinama i decenijama koje dolaze.

Sledeći broj, prvi posle letnjeg raspusta, izlazi 15. septembra 1947. godine; sadržajno je nešto bogatiji od brojeva iz prve polovine godine. Čitamo prevode, prepeve i adaptacije školsko-pionirskih pesama jugoslovenskih autora Mire Alečković (15. IX 1947: 1) i Arsena Diklića (isto: 6–7), ali i sami đaci polako počinju da dobijaju prostor za vlastite pesme (strogo rimovane, prema ondašnjem trendu; isto: 4). Na drugoj strani lista čitamo, pak, informativni i poučan tekst o Vukovoj pobedi, povodom godišnjice smrti Vuka Stefanovića Karadžića (isto: 2). Broj od 15. oktobra 1947. godine gotovo je u celosti posvećen godišnjici oslobođenja Beograda, mada na 5. strani nalazimo i belešku o aradskim mučenicima (generalima poražene mađarske vojske koje su 1848. godine Habzburzi pogubili u Aradu; isto: 5). Naročito je značajno istaći ovo, s obzirom na činjenicu da će, počev od 1948. godine, dakle od raskola sa Informbiroom, matična država (i) ovdašnjih Mađara, Mađarska, biti nekoliko godina, sve do 1954–1955, gotovo potpuno ignorisana na stranicama ovog lista; čak i nesumnjivi klasici mađarske književnosti romantizma poput Petefija ili Janoša Aranja, bez ikakve veze sa moskovitskim diktatorom Mačašem Rakošijem i njegovom strahovladom, biće zamenjeni radovima mađarskih pesnika iz Vojvodine. To i ne treba posebno da čudi, s obzirom na to da je početkom pedesetih godina mađarska propaganda Titovu Jugoslaviju označavala kao „psa na lancu“ (imperijalističkih, antisovjetskih sila).

Broj od 1. novembra 1947. godine gotovo je u celosti propagandistički: naslovna strana posvećena je tridesetoj godišnjici Socijalističke Revolucije, druga strana bruji o pionirskom doprinosu petogodišnjem planu, dok se na trećoj strani govori o izborima u Jugoslaviji, ali i o poseti mađarske delegacije Beogradu, pod naslovom „Nova Jugoslavija – Nova Mađarska“. Gotovo čitava peta strana posvećena je, pak, tipičnom ranosocijalističkom projektu: izgradnji posve novog sela pokraj Bečeja (naselje Branko Radičević). Sledeći broj, od 15. novembra 1947. godine, donosi feljton „Bela na izgradnji pruge“; reč je, čini se, o autentičnom svedočanstvu mladog radnika mađarske nacionalnosti koji marljivo učestvuje u

izgradnji pruge, o njegovim zgodama i nezgodama (15. XI 1947: 9). Naredni broj, od 1. decembra 1947. godine, osim uobičajenih sadržaja o Titu, donosi i reportažu o gostovanju istaknutog mađarskog književnika starije generacije, Jenea Heltaija u Novom Sadu (isto: 8). Poslednji broj u toj godini, od 15. decembra, takođe ne prolazi bez borbena-udarničke naslovne strane „Pioniri! Objavite rat dvojkama!“ (15. XII 1947: 1), a potom se, već na drugoj strani, sa velikom pompom slavi 68. rođendan generalisimusa Staljina, sa prigodnim tekstom „Moj prvi susret sa Staljinom“. Potom se već na sledećoj stranici uzdiže nešto što bi se, današnjim političkim žargonom reklo, „novo poglavlje u srpsko-mađarskim odnosima“, u tekstu pod naslovom „Otpočela je nova epoha u odnosima mađarskog i slovenskih naroda: 'Ne želimo granice!'“ (isto: 3). Na petoj, pak, strani, čitamo izveštaj o izgradnji Novog Beograda na levoj obali Save.

Deset godina kasnije, već u prvom januarskom broju lista koji se i dalje zove *Pionírújság*³ čitamo poučne priče vojvođanskih pisaca Mihalja Majtenjija (1. I 1957: 8) i Ferenc Fehera (isto: 12), ali i tekst narodnog poslanika Paška Romca o četničkim zločinima u Vlasenici 1941. godine. U kulturnoj rubrici nalazi se detaljna reportaža o poseti imperiji Volta Diznija (isto: 16–17). Od ovog broja, i strip će izlaziti u koloru, a lepe propratne ilustracije u koloru dobiće i roman u nastavcima (*Vlak u snijegu* Mate Lovraka⁴). Već u narednom broju, od 16. januara 1957, anonimni reporter nas detaljno obaveštava o svojoj poseti velikom piscu Branku Ćopiću, čije su pesme i priče često objavljivane u ranijim brojevima lista, u kvalitetnim prepevima i prevodima. U broju od 1. februara 1957. godine na prilično udarnom mestu, već na četvrtoj strani, nalazi se tekst pod naslovom „Sećanje na Lenjina. Opasno putovanje“, dok broj od 1. marta na naslovnoj strani donosi tekst pune podrške borcima za nezavisnost Alžira, dok se na drugoj strani mladi čitaoci obaveštavaju o odlaganju Titove poseti SAD-u, uz zanimljivo obrazloženje o „propagandističkoj zaveri nedobronamernih novinara“ (16. I 1957: 2). Nedugo potom, pod naslovom „Verni sin domovine – dobrotvor čovečanstva“ nalazi se tekst posvećen Nikoli Tesli (1. III 1957: 6). U broju od 15. marta 1957. godine list kroz zanimljivu, životnu reportažu, brani zvaničan stav države u egipatsko-izraelskom sukobu („Naši vojnici među egipatskom decom“, 15. III 1957: 2). U istom broju, na šesnaestoj strani, čitamo tekst Lajoša Tota pod naslovom „Kako je Draža Mihajlović postao izdajnik?“⁵

³ Tek će 1958. godine list, nakon višemesečne čitalačke ankete, promeniti naziv u *Jó pajtás* (*Dobri drugar*). Razume se, i taj naziv, iako znatno manje ideološki obojen od naziva *Pionirske novine*, nije bio sasvim proizvoljno odabran. Autori i stalni saradnici lista su, naime, govoreći, na primer, o deci sa drugih kontinenata, tu decu gotovo uvek označavali kao *pajások* (pajtaši, drugari).

⁴ Zanimljivo je da mađarski prevod glasi *A nagyfalusi gyerekek*, što je inače prvobitni naslov (a kasnije podnaslov) ovog poznatog Lovrakovog romana (*Djeca Velikog sela*).

⁵ Zanimljivo je da će isti autor u broju od 15. aprila nastaviti svoj feljton o Drugom svetskom ratu informativnim tekstom o Bici na Neretvi (15. IV 1957: 16).

Čitave prve tri strane narednog broja od 1. aprila iste godine posvećene su sećanju na preminulog Mošu Pijadea. U tekstu na prvoj strani pod naslovom „Nećemo više videti njegov osmeh“, bolom skrхани autor, kako bi deci približio preminulog funkcionera, „čika Mošu“ opisuje, sa gotovo nehotičnom ironijom, kao „malog čoveka sa velikim brkovima“ (1. IV 1957: 1). Praznični broj od 1. maja donosi zanimljive i deci prilagođene portrete velikih vođa radničkog pokreta, Karla Marksa (koga ovde još uvek nazivaju, po starom mađarskom pravopisu, „pomadařenim“ imenom Marx Károly), Vladimira Iljiča Uljanova Lenjina (upravo tim redosledom), te Fridriha Engelsa (1. V 1957: 4). Na strani 8 i 9, pak, čitamo poučnu (pre svega u klasnom smislu poučnu) mađarsku narodnu priču „Vojnik i mladi krojač“ u obradi najvećeg tadašnjeg autoriteta za bajke, Eleka Bendeka. U broju od 1. juna kreće zanimljiv feljton *Detinjstvo velikih ljudi*, ovoga puta posvećen Leonardu da Vinčiju (1. VI 1957: 5).⁶ U istom broju, u takođe docnije veoma popularnoj rubrici *Deca u belom svetu* čitamo tekst „Napuljska deca. Mali prodavac sladoleda sa dobošem“ (Isto: 12).

U poslednjem broju pred letnji raspust, 15. juna, u rubrici posvećenoj prirodnim fenomenima, pre svega životinjskom svetu, nalazimo tekst „Ogromne životinje drevnog sveta: džinovski gušteri“ (15. VI 1957: 7), preteču opsesnutosti dinosaurusima današnje industrije za decu. Kao neku vrstu humanog i realističnog kontrapunkta nalazimo, odmah na sledećim stranama, osmoj i devetoj, prevod priče Miška Kranjca o čoveku koji razgovara sa pticama i životinjama.⁷ Na trinaestoj strani istog broja, u skladu sa u to vreme aktivnim izviđačkim pokretom – kao jedinim realnim i pristupačnim načinom za većinu tadašnje omladine da proputuje zemljom – čitamo tekst pod naslovom „Saveti za leto izviđača Ferike“, dok na šesnaestoj strani istog broja čitamo tekst „Pobeda nad fašizmom“, mada bez eksplicitnog pominjanja uloge Crvene armije u oslobođenju Jugoslavije, uprkos otopljanju odnosa sa SSSR-om. U jesenjim brojevima lista dominiraće,

⁶ U skladu sa moralizatorskim i popravljачkim diskursom časopisa, nigde se, naravno, ni u kasnijim delovima ovog feljtona, ne navodi da je neko od tih slavniх ljudi bio, na primer, izrazito loš đak.

⁷ Odista lepa tradicija lista sve do današnjih dana jeste briga za životnu sredinu, a posebno propagiranje humanog odnosa prema divljim i domaćim životinjama. Samo tokom pedesetih godina čitamo prilično veliki broj pesama u kojima se veličaju ptice, posebno lastavice, tekstovi u kojima se naglašava korist od ptica i kako ih hraniti zimi (vrapce, senice, kosove i druge), priče o humanom gestu dečaka koji u svojoj štali drži i hrani povređenu rodu koja nije mogla da odleti na Jug itd. Tek retko kad nailazimo na uznemirujuće tekstove koji bi se, prema današnjim merilima, mogli svrstati u okrutnost prema životinjama. Takva je, recimo, priča „Lisi je osuđena na smrt“, o lisici koju je na novosadskom naselju Telep pripitomio jedan dečak, i koja se igrala sa decom i živila u dečakovom dvorištu sve dok se jednog dana nije povelа za vlastitim nagonima i ubila kokošku, pa su dečakovi roditelji odlučili da je, kako u tekstu piše, osude na smrt. Na kraju, vezali su nesrećnu životinju za drvo, ali lovac koga su pozvali da „izvrši presudu“ nije smatrao da je časno pucati na vezanu životinju, pa je „prljav posao“ odradio dečakov deda. Bizarnost teksta samo potvrđuje epilog: dečak je, kako piše autor, svoju mrtvu prijateljicu liju zaveštao školskom kabinetu, gde će stajati njeno preparirano telo. Uz tekst je objavljena čak i slika dečaka sa još živom lisicom u naručju, pod naslovom, „Dečak se oprašta od Lisi“.

pak, književnost, jugoslovenska u mađarskom prevodu, te mađarskih autora (isključivo „proverениh“ klasika) iz Mađarske, i mađarskih autora (savremenih) iz Jugoslavije, uz obavezno rigidno i pomalo šablonsko obeležavanje praznika (npr. Dana republike, Dana armije i drugih). Zanimljivo je da se dočeku Nove godine još uvek ne pridaje takav značaj kao u narednim decenijama.

Deset godina kasnije, 1967. godine, već govorimo o znatno izmenjenom, modernizovanom, sada već nedeljniku *Jó pajtás*, koji izlazi svakog četvrtka i koji, kako je naznačeno, košta pedeset para (pedeset starih dinara), premda je tradicija neizlaženja tokom letnjeg (a delom i zimskog) raspusta nastavljena. Na trećoj strani prvog broja (5. I 1967.) čitamo reportažu pod naslovom „Automobilom za Deda mrazom“, u kojoj nas autor obaveštava o tome kako je fićom „jurio“ Deda Mraza koji je delio poklone po vojvođanskim selima i gradovima. U sledećem, pak, broju, čitamo novu rubriku izvesne „tetka Ane“ pod naslovom „Abeceda oblačenja“, namenjenu devojkicama. Ipak, ako imamo u vidu da se iza ove „tetka Ane“ zapravo krije jedan mladić, pripadnik neoavangardne generacije okupljene oko časopisa *Új Symposion*, onda ova naizgled naivna rubrika dobija posve drugačiji podtekst (12. I 1967: 14).⁸ U narednim brojevima zapažamo rubriku *Kukkantó* (u slobodnom prevodu *Posmatrač*), koji ponekad daje korisne (upozorava decu na opasnost od sankanja na ulici, 9. II 1967: 14), a ponekad manje korisne savete (kada moralizatorski prebacuje devojkicama zbog izazovnog oblačenja, objašnjavajući kako se to njihovim drugarima sigurno uopšte ne dopada, 16. II 1967: 18, ili kada bez vrednosnog suda, ali sa negativnim podtekstom, govori o rok muzici: 9. III 1967: 21). Takođe, zapažamo i korisnu rubriku *Menja se svet*, u kojoj se najčešće na stručan i kompetentan, ali mladima prijemčiv način govori o tehnološkim inovacijama onog vremena. Zanimljiv je i feljton solidarnosti sa jednim vrlo siromašnim dečakom, Mađarem iz Temerina, koji je pao godinu zbog veoma lošeg materijalnog stanja; autorka feljtona, Roža Mesaroš poziva drugare iz čitave Vojvodine da mu, ako to mogu, pomognu. To se može shvatiti i kao svojevrsna preteča današnjih humanitarnih SMS-kampanja (16. II 1967: 5; 2. III 1967: 5).

Broj od 2. marta 1967. donosi produbljeni intervju književnice Rože Jodal sa (dečjim) pesnikom Ferencom Feherom, pod naslovom „Kako nastaje pesma?“, a povodom nagrade časopisa *Híd*, koju je Feher te godine dobio (2. III 1967: 2). U istom broju čitamo, povodom Osmog marta, i izbor iz japanske poezije pod naslovom „Ruke moje majke“ (isto: 18).

Pored redovne književne rubrike, u kojoj nalazimo odlomke iz dela vrhunskih jugoslovenskih, mađarskih i svetskih dečjih pisaca i pesnika, sa odličnim

⁸ Pretpostavljam da je reč o tada mladom Janošu Dežeu, rođenom Novosadaninu, donedavnom upravniku *Collegium Hungaricum*-a, Mađarskog kulturnog centra otvorenog u Beogradu pre četiri godine, koji je otvoren (sam Janoš Deže mi je jednom prilikom rekao da je, kao mlad novinar, uživao u ulozi starije tete koja savetuje devojkice).

ilustracijama vrsnih vojvođanskih likovnih umetnika (Jožefa Ača, da pomenemo samo najpoznatijeg), ističe se još i rubrika posvećena ispravljanju tipičnih jezičkih grešaka u govoru i pisanju, ali i rubrika o velikim industrijskim pogonima Jugoslavije, rubrika o naučnim temama, a posebno mesto zauzima sada već tradicionalna rubrika koja donosi prevode bajki, basni i poučnih priča „egzotičnih“ naroda, Tatara, Etiopljana, Burmanaca i mnogih drugih (prevodi su gotovo izvesno sačinjeni sa jezika posrednika – sa nekog svetskog jezika ili sa srpskohrvatskog).

Broj od 30. marta 1967. godine vredan je pomena već i zbog toga što nailazimo na informaciju o jednom za današnje prilike teško zamislivom konkursu; čitamo, naime, reportaže sa nagradnog putovanja u Moskvu i Lenjingrad, koje su dobili osvajači prva tri mesta *Jó Pajtás*-evog nagradnog konkursa za najbolji đачki tekst, a povodom dvadesetogodišnjice postojanja časopisa (30. III 1967: 3). Odmah na sledećoj strani, pak, čitamo opširan *In memoriam*, posvećen preminulom piscu i univerzitetskom profesoru Ervinu Šinku (koji je, pored mnogih drugih zasluga, bio i osnivač Katedre za mađarski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu) iz pera Lasla Gala (Isto: 4). Sledeći broj je zanimljiv u tom smislu što se, valjda u skladu sa postepenim „labavljenjem“ do tada vrlo strogog „socijalističkog morala“, donosi reportažu-intervju pod naslovom „Zašto mi se dopada on/ona? Intimni razgovor sa učenicima VII/b odeljenja bečejske osnovne škole 'Šandor Petefi'“ (6. IV 1967: 7).⁹ U istom broju (Isto: 9), u novoj, vrlo korisnoj rubrici *Izbor buduće profesije – pisma čitalaca* čitamo odgovor uredništva na zanimljivo pitanje jedne devojke, Katalin Kiš, koja je listu poslala pismo sa pitanjem da li zlatarska struka može biti (i) „žensko zanimanje“. Izričito pozitivan i ohrabrujući odgovor redakcije svakako ide u prilog tezi o postepenoj emancipaciji žena u socijalističkoj Jugoslaviji, zemlji sa izrazitim patrijarhalnim nasleđem u gotovo svim sferama života (od tog dominantnog patrijarhalnog narativa ni vojvođanski Mađari nisu izuzetak).

Broj od 20. aprila 1967. godine posebno je zanimljiv jer na čak dve lepo ilustrovane strane donosi panoramu savremenih domaćih šiptarskih (!) pisaca (*Hazai siptár írók tollából*, 20. IV 1967: 12–13): ovde nalazimo priče i pesme Mehmeda Ali-Hodže, Vehbija Kikaja, Maksuta Sehua i Rahmana Dedaja, a prevode i prepeve je znalački (za pretpostaviti je, sa srpskog) uradio pesnik Ferenc Feher. Odmah na sledećoj strani (Isto: 14) čitamo (polu)naučnofantastični članak pod naslovom „Ima li života u vasioni? Svemirski brod na fresci u Dečanima“. Ovo je odista čudna koincidencija, povrh svega u vojvođansko-mađarskom časopisu za decu.

⁹ Ovakva vrsta razgovora danas bi, verovatno, bila napadana ne zbog konzervativizma i zadojenosti sramežljivošću, već iz sasvim drugih razloga (politička korektnost, dečja prava, pravo na privatnost, zloupotreba poverljivih podataka, seksizam itd.).

Sledeći broj, od 27. aprila 1967. godine, donosi reportažu iz nagrađene subotičke škole „Zmaj“, pod naslovom „Dva jezika, jedno srce“; uprkos pomalo šablonskom i patetičnom naslovu, ovaj tekst, kroz razgovore sa nekoliko učenika, zaista je lepo svedočanstvo efektivne dvojezičnosti, ali i dvokulturalnosti, koja je među subotičkom omladinom tada zaista i postojala (27. IV 1967: 3). Zatim, na sledećoj strani sledi već standardni prikaz rute štafete mladosti kroz Vojvodinu, a da je književna rubrika časopisa i dalje prožeta ideologijom svedoči i partizanski roman u nastavcima Ištvana Feješa (Fejős István) *Pokraj Drave prema Zapadu* (*Nyugatnak a Dráva mentén*) (Isto: 8). Zanimljiva je odluka uredništva da u jednom od majskih brojeva da roman u nastavcima izrazito građanski orijentisanog Žigmonda Sečenjija, velikog avanturiste i lovca, najvećeg mađarskog eksperta za Afriku tog vremena, koji je bio u nemilosti socijalističkog režima sve do smrti 1967. godine (11. V 1967: 12). Književna rubrika u ovom broju je izuzetno bogata: čitamo, primera radi, „crnačku“ narodnu pesmu (néger népdal) *Lovci na slonove*, a na istoj strani čitamo pesmu Vanča Nikoleskog *Moje rodno selo* u prepevu Ferenc Fehera (Isto: 13). Kulturna rubrika u listu varira po dužini i originalnosti, ali novouvedena rubrika *Promene u svetu* bavi se sve većom popularnošću op-art slika (Isto: 15).

Bratstvo i jedinstvo među najmlađima propagira se u broju od 8. juna 1967. godine kroz izveštaj o susretu školaraca iz Prizrena i Novog Sada (8. VI 1967: 7). U istom broju, u književnoj rubrici, čitamo predratnog klasika mađarske književnosti Friđeša Karintija i njegovu izvrsnu parodiju stila Artura Konana Dojla (Isto: 12–13).

Prvi broj nakon letnjeg raspusta donosi izveštaj o poseti školaraca iz Sovjetskog Saveza redakciji *Jó Pajtás*-a (7. IX 1967: 8), a u broju od 28. septembra 1967. godine čitamo o tome kako su đaci iz Novog Kneževca skupljali korisne predmete za pomoć palestinskoj i egipatskoj deci (28. IX 1967: 5). Solidarnost sa vijetnamskim narodom iskazana je u emotivnom tekstu pod naslovom „Neka stane krvoproliće“ (26. X 1967: 4). U istom broju čitamo i tekst „Uzbudljiv čas istorije u lavirintima Petrovaradina“ (Isto: 5), ali i odlomak iz veoma potresne proze *Mesec blizanaca* pesnika-stradalnika Mikloša Radnotija (isto: 12). Visok nivo književnih priloga potvrđuje se i u narednom broju lista pričom Ištvana Erkenja *Predigra na Uralu* (2. XI 1967: 13). Dana 23. novembra iste godine počinje da izlazi kulturni strip *Pustolovine Robota Karčike* (*Robot Karcsi kalandjai*), u potpunosti delo mađarskih autora iz Vojvodine (23. XI 1967: 24). Književna rubrika ponovo se vraća partizanskim temama, čitamo priče *Diverzanti* Mihalja Majtenjija i *Ranjenici* France Bevka (Isto: 12–13). U istom broju objavljen je i đački sastav „Život jednog đaka 2500. godine“ (Isto: 15), dok je sportska rubrika, osim izveštaja o važnijim rezultatima jugoslovenskih sportista, uvela i podrubriku o manje poznatim sportovima; zanimljivo je da se u ovom broju o jogi govori

kao o sportu (Isto: 19). Na naslovnoj strani broja od 14. decembra 1967. godine izražava se solidarnost sa Vijetnamom, a na 8. strani čitamo tekst „Avionima na obdanište. Bolno svedočanstvo jednog vijetnamskog učitelja“ (7. XII 1967: 8).

Deset godina docnije, 1977. godine, list postaje znatno lepši, šareniji, sa mnogo više prekrasnih, zahtevnih ilustracija, i praktično je ceo u boji. Čini se da agresivna i „providna“ ideološka indoktrinacija polako ustupa mesto suptilnijim oblicima koji više sugerišu nego što otvoreno nameću neki stav. Tako, recimo, već u prvom broju lista za 1977. godinu imamo suptilno marksističko čitanje biografije Džeka Londona (6. I 1977: 10). Istovremeno, međutim, postepeno počinje sve više da se govori i o jednoj dotad gotovo tabu temi, o Mađarima u drugim okolnim zemljama, u Slovačkoj i Rumuniji, na primer; u tome prednjače reportaže novosadske književnice i novinarko Rože Jodal. Upravo u prvom broju čitamo i njenu reportažu „Jedno popodne u pionirskom domu u Koložvaru“¹⁰ (Isto: 9).

List se sve više prilagođava i rastu standarda stanovništva, pa se, recimo, u prvom februarskom broju za tu godinu nalazi opširan tekst o osnovama skijanja (3. II 1977: 5). U istom broju primećujemo i potvrdu o sve većoj popularnosti psihotestova, u mačistički intoniranom tekstu-reportaži-analizi pod naslovom „Da li si mekušac, da li si osetljiv? Mini test u novosadskoj školi 'Šandor Petefi'“ (isto: 7). Posebno je zanimljiv izveštaj o svečanosti u redakciji *Jó Pajtás*-a, gde je kulturni strip-junak, ovoga puta u prirodnoj veličini, na radost mladih čitalaca, izvlačio nagrade (Isto: 9). Naredni broj informiše nas o tome da je, pod adijejski inspirisanim naslovom *Fiatal szívekben (U srcima mladim)*, otvoren književni i likovni konkurs za učenike povodom pripreme za osamdeset peti rođendan predsednika Tita (10. II 1977: 3), na koji će, kako ćemo iz narednih brojeva saznati, biti veoma mnogo prijavljenih. Ideologija je, naravno, i dalje prisutna, ali poprma humaniji, ljudskiji lik. Umesto fraza i slogana glas se sve više daje živim ljudima – vršnjacima iz drugih zemlja. Tako u sledećem broju čitamo reportažu o pionirskoj organizaciji Nemačke Demokratske Republike, iz prve ruke (17. II 1977: 10). Kao neku vrstu finog kontrapunkta ovoj ideologizaciji čitamo, u književnoj rubrici istog broja, priču „Med od ruža“ („Rózsaméz“), zapravo odlomak iz romana *Latroknak is játszott (Svirao je i bitangama)* savremenog vojvođanskog pisca Nandora Giona (Isto: 13).

Primećuje se, kad je reč o tekstovima o Jugoslaviji, jedan tematski i kvalitativni zaokret: umesto hvalospeva (novopodignutim ili već odavno cvetajućim) industrijskim postrojenjima Jugoslavije, sada se, kroz rubriku *Lepote naše domovine*, uvodi jedan, čini se, znatno hedonističkiji koncept, u kojem se, uz tekstove i fotografije prirodnih lepota i turističkih atrakcija SFRJ, u svakom broju prikazuje

¹⁰ Koložvar je mađarski naziv rumunskog grada Kluža, koji je istorijski, sve do Trijanonske katastrofe 1920. godine, pripadao Mađarskoj i bio jedan od njenih najznačajnijih kulturnih centara.

neki drugi deo zemlje, nacionalni park, grad ili regija (Opatija, Ohrid, prašuma Perućica, Plitvice, Vrnjačka Banja itd.). Takođe, uvodi se i novi ilustrovani feljton, koji ima sve odlike vrhunskog, umetničkog stripa (u koloru, razume se), posvećen životima i životnim dramama velikih kompozitora, pod naslovom *Divovi muzike* (*A zene óriásai*), gde će, u brojevima koji slede, mladi čitaoci biti u prilici da, posredstvom jednog popularnog žanra, saznaju ponešto o kompozitorima poput Hajdna, Betovena, Mocarta, Vagnera, Nikolaja Rimskog-Korsakova i drugih. Fina doza ideološkog čitanja, naravno, ni ovde ne izostaje u potpunosti (tako je postavljen, na primer, tekst-strip o Betovenovom komadu *Eroica*; 24. III 1977: 14–15).

Da odista iz decenije u deceniju stege strogog socijalističko-patrijarhalnog vaspitanja i puritanske sramežljivosti polako popuštaju, svedoči i rubrika *Poverljivi redovi* (*Bizalmas sorok*), gde psihološkinja (a ne anonimni i nestručni autor koji se krije iza pseudonima „Tetka Ana“ ili tome slično) savetuje mlade čitaoce i čitateljke koji joj u pismima traže savete za rešavanje svojih, uglavnom ljubavnih problema. U narednom broju dobijamo, opet, veoma bogatu književnu rubriku u kojoj se izdvaja kolumna *Polica sa knjigama* (*Könyvespolc*), gde se đacima preporučuju knjige za čitanje; zanimljivo je da je ovoga puta preporuka da se čita knjiga savremenog neoavangardnog pisca, istaknutog saradnika inovatorskog novosadskog časopisa *Új Symposion*, Ištvana Domonkoša, pod naslovom *Tessék engem megdicsérni* (*Izvolite me pohvaliti*); odmah potom, na istoj strani, sledi rodoljubiva pesma Jure Kaštelana, u prevodu Karolja Ača (7. IV 1977: 13). U istom broju, možda po ugledu (i) na *Politikin zabavnik* i neke druge važne jugoslovenske omladinske listove, čitamo izvrstan naučnopopularni članak o istorijatu velikih ljudskih izuma, ovoga puta o padobranu. Sjajne i vrlo precizne, tehnički besprekorne ilustracije samo doprinose kvalitetu članka (isto: 17).

Broj od 19. maja iste, 1977. godine, zanimljiv je stoga što se, kao uvertira za Titov jubilarni, 85. rođendan, redakcija odlučila da sačini omanji izbor pesama vođodanskih mađarskih pesnika o Titu – u ovom izboru našle su se pesme starih saradnika lista, Šandora Bogdanfija, Karolja Ača i Lasla Gala (19. V 1977: 12–13). Dve nedelje kasnije, u prvom junskom broju za tu godinu, čitamo neku vrstu naručenog članka koji bi se inače teško mogao uklopiti u osnovnu koncepciju lista – reč je o 24. delu feljtona *Na putu samoupravljanja*, gde se mladima na ne preterano zanimljiv i prijemčiv način izlažu osnove ovog političkog koncepta (2. VI 1977: 6). Dve nedelje posle toga, u poslednjem broju pre letnjeg raspusta, redakcija đacima preporučuje knjigu za čitanje: reč je o omladinskom romanu savremenog vođodanskog pisca Nandora Giona *Kormorani se još nisu vratili* (16. VI 1977: 31).

Inovacije u prvom broju nakon letnjeg raspusta dolaze u vidu novog stripa, doduše, uvoznog, o čarobnjaku iz Oza (8. IX 1977: 11); feljton o velikim izumima čovečanstva donosi dragocen i lepo ilustrovan tekst o istorijatu vodovoda (Isto: 17), a, posle više od deset godina druženja, od čitalaca se oprašta njihov idol,

Robot Karčika, istovremeno najavljujući i novi domaći strip, Fantiku Pajtiku (Isto: 28). Da i ideologija bude ravnomerno zastupljena, redakcija se pobrinula u prvom oktobarskom broju za tu godinu, gde se u rubrici *Vremeplov* (*Időgép*) nalazi članak pod naslovom Legendarni Če (6. X 1977: 10).

Broj od 10. novembra iste godine donosi zanimljiv članak o zajedničkoj pevačkoj svečanosti Mađara i Crnogoraca u Feketiću, pod naslovom „Crnogorci i Mađari pevaju zajedno u Feketiću“ (10. XI 1977: 7), dok je gotovo čitava prva polovina sledećeg broja posvećena proslavi stogodišnice rođenja velikog pesnika Endrea Adija. Pored prigodnih i još uvek pomalo ideologijom prožetih tekstova o bardu mađarskog pesništva, ističe se jedna zanimljiva rubrika pod nazivom *Moja omiljena Adijeva pesma*, gde će u narednih nekoliko nedelja istaknuti vojvođanski pesnici (u svakom broju drugi pesnik) izabrati svoju omiljenu Adijevu pesmu i to obrazlagati propratnim tekstovima (17. XI 1977: 13). Pesnici će, zanimljivo, mada možda i očekivano, birati manje poznate Adijeve pesme, one koje nisu ušle u lektiru i u poetičko-idejnopolitički mejnstrim, što govori o sve jačem oslobađanju pesnika od ideoloških stega i decenijama ustaljivanih refleksa koji su se, kako smo to već na početku ovog teksta istakli, sumnjivoj manjini nametali jače nego konstitutivnim narodima SFRJ. Da je redakcija lista pažljivo vodila računa o zastupljenosti svih vojvođanskih mesta u kojima žive Mađari, a ne samo onih na severu Bačke, gde su Mađari oduvek živeli ne samo u većini, već i u nekoj vrsti geografskog bloka, kontinuuma, uz direktnu vezu sa matičnom državom, Mađarskom, svedoči i zanimljiva reportaža o sportskim aktivnostima školaraca u Skorenovcu, banatskom selu koje se geografski nalazi južnije čak i od centra Beograda (Isto: 21). Istina, pisac reportaže nije se odvažio da koristi mađarski naziv Skorenovca, Székelykeve.

Ni deset godina kasnije list ne može bez ideološke potke: tako već u prvom broju za 1987. godinu čitamo izveštaj o susretu Staneta Dolanca sa drugarima¹¹ povodom Dana pionira (1. I 1987: 4). U tu vrstu obaveznog sadržaja, ne dnevopolitičkog, ali svakako ideologijom obojenog, spadaju i članci poput izveštaja o seminaru novosadskih nastavnika mađarskog jezika, koji je na Katedri za mađarski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Novom Sadu održan pod naslovom „Vuk Karadžić i mađarska književnost“; teško je oteti se utisku da je ta vest, zasigurno mladima potpuno nezanimljiva, zapravo, „diktirana odozgo“, sa pozicija akademsko-političke moći, te da bi mnogo više priličila nekom specijalizovanom pedagoškom ili hungarološko-slavističkom časopisu nego listu za decu i omladinu (5. II 1987: 3). Iz sličnog je izvora verovatno diktirano i objavljivanje

¹¹ Termin „drugari“ ovde se, naravno, sve vreme odnosi na „pajtaše“, dakle, ne na „pajtose“ Staneta Dolanca, već na decu. Uostalom, redakcija nekadašnjih *Pionirskih novina* svu decu je nazivala „pajtašima“, „drugarima“ (pajtasok), pa je verovatno i da je 1958. godine u anketi čitalaca upravo to presudilo pri smišljanju novog imena lista.

teksta pod naslovom „Branko Mikulić i Helmut Kol. Jugoslavija i Zajedničko tržište“ (9. IV 1987: 6). Ipak, uprkos ovoj „obaveznoj“ dozi (propagandističke) ideologizacije, jasno se uočava da se list sve više „oslobađa“ u svakom pogledu, te da se sve više trudi da bude tržišno orijentisan, to jest da, prateći trendove, privuče što više mladih: sve je uočljivija, recimo, tendencija pomeranja prema naučnoj fantastici, analizi i kritici popularnih filmova, muzike i pop-kulturnih fenomena u najširem smislu.

Kvalitet književnih priloga zadržava veoma visok nivo. Tako u jednom od februarskih brojeva imamo priliku da čitamo mađarski prevod priče *Deca Slavomira Mrožeka*. Sada se, međutim, redakcija, u nedostatku pouzdanih domaćih stranih filologa, ne oslanja više na posredne prevode svojih saradnika (sa srpskog), već konsultuje vrhunske prevodioce iz Mađarske – tako ovu Mrožekovu priču čitamo u prevodu poznate mađarske prevoditeljke Gracije Kerenji (19. II 1987: 12). Naredni broj donosi opet jedan ideološki „obavezan“, ali zanimljiv izveštaj pod naslovom „Lepa proslava u Nišu na jubileju bugarskog lista za decu *Draganče*“, iz kojeg saznajemo da i *Draganče*, baš kao i *Jó Pajtás*, te godine slavi 40 godina postojanja (26. II 1987: 4). A već sledeći broj pokazuje da redakcija više ne beži od izrazito pozitivnih kritika značajnih fenomena u matičnoj državi: u tom kontekstu, u kulturnoj rubrici čitamo opširan prikaz novog filma *Valcer na kori od banane (Banánhéjkeringő)* istaknutog savremenog mađarskog reditelja Petera Bačoa (5. III 1987: 22). U istoj rubrici pak, nedelju dana kasnije, mladi su imali priliku da čitaju prilično negativnu kritiku filma *Top Gun* (12. III 1987: 22). Negativnost te kritike, međutim, uopšte ne dolazi od bilo kakve ideološke ostrašćenosti, već iz razočaranosti kvalitetom filma.

Takođe, list i dalje neguje praksu saradnje mladih reportera, pa tako u narednom broju imamo intervju malog reportera iz Bečeja Ištvana Tripolskog sa košarkašem Draženom Petrovićem (19. III 1987: 21). Takođe, kao znak demokratizacije i sveopšte liberalizacije lista (a možda i kao dokaz postojanja različitih generacijskih struja unutar redakcije), uvodi se rubrika *Iz albuma naših omiljenih pevača (Kedvenceink albumából)*, kao i *Vruća top lista (Forró top)*, u kojoj svake nedelje neki drugi mladi čitalac ili čitateljka šalju listu svojih deset omiljenih muzičkih hitova za tu nedelju (pa tako imamo top liste na kojima dominiraju grupe *Van Halen, Europe, Duran Duran, EKV* i mnoge druge.¹²

Da književna rubrika lista konstantno drži visok nivo, potvrđuje se i u drugom majskom broju, u kojem je objavljena priča *Kradljivci cipela* Mome Dimića u prevodu Karolja Siladija (14. V 1987: 14), da bi se odmah na sledećoj stranici

¹² Zanimljivo je da je, recimo, top-listu za poslednji aprilski broj lista poslala učenica iz Gornjeg Brega Monika Farkaš Barati, danas predavačica na grupi za bugarski jezik i književnost Katedre za slavistiku Filozofskog fakulteta Univerziteta u Segedinu (30. IV 1987: 22).

našla slovačka narodna bajka *Veliko spremanje na Suncu* u znalačkoj obradi jednog od najznačajnijih mađarskih prozaista XX veka, Mikloša Meselja (Mészöly Miklós, 1921–2001) (Isto: 15). Sledeći broj donosi informaciju o rezultatima maternjejezičkog literarnog konkursa *Politike za decu*. Navode se pobednici (21. V 1987: 20), ali je posebno zanimljivo da je i jedan učenik srpske nacionalnosti, đak odeljenja na srpskom jeziku, Dimitrije Ilaković, učenik iz Subotice, uspeo da osvoji drugu nagradu sa sastavom napisanim na mađarskom jeziku, što je, bez obzira na dvojezičnost u određenim sredinama, ipak podvig svoje vrste. Povodom toga, u narednom broju, list donosi opširan intervju sa ovim mladim dobitnikom (28. V 1987: 5).

Brojevi nakon letnjeg raspusta nastavljaju tradiciju objavljivanja kvalitetne dečje i omladinske književnosti, pa tako imamo priliku da čitamo prozu kulturnog mađarskog omladinskog pisca Ištvana Feketea i Milovana Danojlića (u mađarskog prevodu srpskog pisca iz Mađarske Predraga Stepanovića), kao i poeziju Janoša Pilinskog i Dušana Radovića (u prevodu vojvođanskog prevodioca i esejiste Gabora Turija) (3. IX 1987: 16–17). Međutim, sada umesto stripa na poslednjoj strani imamo postere poznatih svetskih muzičara. Tako, recimo, u broju od 17. novembra te godine u rubrici *Vremeplov* nalazimo tekst o Lajošu Košutu (17. IX 1987: 13), a na poslednjoj strani kvalitetni poster Elvisa Prislija. Nedelju dana kasnije, objavljena je zanimljiva reportaža o susretu citraša u selu Mihajlovo kod Zrenjanina (sada se autor članka već ne libi da upotrebljava mađarski naziv sela, Szentmihályfalu), a posebno je zanimljivo što je prvu nagradu u sviranju citre odneo jedan dvanaestogodišnjak iz Malog Idoša, Feliks Lajko (razume se, isti onaj Feliks Lajko koji će se nepunu deceniju kasnije proslaviti kao jedan od najvirtuoznijih violinista sa ovih prostora; 24. XI 1987: 6).

U oktobru, na udarnim, početnim stranicama lista počinje feljton seksologa doktora Gabora Horvata o sledećim temama: o seksu, kontracepciji, HIV-u, drogi, duvanu, pa čak i o homoseksualnosti i dr.¹³ Horvatov otvoreni, jednostavni, neuvijeni način izlaganja ide u prilog pretpostavci da je licemernom žmurenju pred činjenicama došao kraj, te da se pred činjenicom tinejdžerskog seksa ne treba i ne sme ćutati, pre svega iz zdravstvenih i edukativnih razloga.¹⁴

Poslednji oktobarski broj u književnoj rubrici donosi tekst Ota Tolnaija (29. X 1987: 16), a prvi novembarski broj zanimljiv je i zbog prilične heterogenosti:

¹³ I premda su neki stavovi Gabora Horvata, iz današnje perspektive gledano, mogu tumačiti kao delimično homofobni, sama činjenica da on u svom vrlo korisnom i informativnom tekstu o HIV-u navodi da je verovanje da su homoseksualci jedini prenosioci bolesti teška zabluda, pokazuje apsolutno progresivna shvatanja za to vreme (1. X 1987: 5).

¹⁴ Utoliko današnja kleronacionalistička povika na uvođenje seksualnog obrazovanja u škole, u svetlu ovih tekstova iz 1987. godine, deluje i više nego retrogradno i štetno. I potvrđuje da se, ne samo na planu književnosti, već i na drugim planovima, list *Jó Pajtás* u potpunosti uključio u kulturno-edukativni emancipatorski projekat pozne SFRJ.

od teksta pod naslovom „Sunčana jesen“ u kojem se govori o poseti staračkom domu (5. XI 1987: 3), preko članka Džona Rida posvećenom sedamdesetogodišnjici Oktobarske revolucije (to jest, odlomka iz Ridove poznate knjige *Deset dana koji su potresli svet*) (Isto: 16), do poslednje strane, na kojoj se nalazi veliki, kvalitetan poster popularne mađarske rok-grupe *Omega*. Sledeće nedelje, u broju od 12. novembra, objavljen je članak Imrea Siča (Szűcs Imre), u kojem autor oštro kritikuje nacionalističke ispade u Novom Sadu, kada je grupa neodgovornih ljudi primitivno, na nacionalnoj osnovi, vređala čak hrvatske nacionalnosti iz Osijeka (12. XI 1987: 3). Ova hrabra reakcija *Jó Pajtás*-a na sve prisutnije nacionalističke provokacije i ispade odista služi na čast uredništvu. U tom duhu tolerancije izaći će samo nedelju dana kasnije, u već gotovo legendarnoj književnoj rubrici ovog lista, izvrstan izbor iz lirike savremenih pesnika sa prostora čitave Jugoslavije: možda je ovo i jedna od poslednjih prilika, kada su se, na istim stranicama našle, na mađarskom jeziku, pesme autora kao što su Milovan Danojlić, Ferenc Feher, Jure Kaštelan, Vehbi Kikaj, Pero Zubac, Borislav Radović i Miodrag Stanisavljević (19. XI 1987: 16–17). Umesto postera neke pop ili rok grupe, sada na poslednjoj stranici nalazimo veoma kvalitetnu reprodukciju slike poznatog klasika mađarskog slikarstva, Jožefa Rippl-Ronajja.

Broj od 26. novembra 1987. godine zanimljiv je zbog svoje tematske razuđenosti i verovatno na najbolji način pokazuje trojaku usmerenost koja će karakterisati dečji list *Jó Pajtás* u drugoj polovini osamdesetih godina prošlog veka: prema matičnoj mađarskoj kulturi, prema savremenoj jugoslovenskoj (srpskoj) kulturi i prema zapadnoj (ponajviše američkoj) popularnoj kulturi. Vežanost za mađarsku kulturu ovde je iskazana sećanjem na velikog pesnika Atilu Jožefa povodom pedesetogodišnjice njegovog samoubistva. U okviru tog sećanja navodi se odlomak iz (auto)biografskog romana *Na rubovima grada* (*A város peremén*) njegove sestre Jolan Jožef (József Jolán), koji govori o izuzetno teškom i bolnom detinjstvu velikog pesnika (26. XI 1987: 15). Živo interesovanje za savremenu jugoslovensku (srpsku) kulturu pokazuje izrazito pozitivna i detaljna kritika filma *Andeo čuvar* Gorana Paskaljevića (Isto: 16), dok je američka kultura, osim sa top listom hitova za tu nedelju, reprezentovana na poslednjoj strani divnim posterom filmskog junaka u Jugoslaviji izuzetno popularne serije, Grizlija Adamsa (koga glumi Den Hagerti) u društvu njegovog medveda Bena.

Naravno da smo se, zbog obima i razuđenosti građe, morali ograničiti na ukupno svega pet godišta ovog lista. U tom smislu, neminovno je mnogo toga važnog moralo biti izostavljeno. To je i razlog zašto se nismo usuđivali da iznosimo bilo kakve sintetičke i dalekosežnije zaključke. Osim toga, za iole sistematičnije izučavanje dečje i omladinske periodike u Vojvodini, i to samo u periodu druge, socijalističke Jugoslavije, bilo bi potrebno mnogo više i prostora i vremena. Trebalo bi prelistati i proučiti i ostale listove, pre svih *Képes Ifjúság* (*Ilustrovana*

omladina), pa, zašto da ne, i sporadični dodatak za najmlađe ovde analiziranog *Jó Pajtás*-a pod naslovom *Mézeskalács* (*Medenjak*), a možda čak i najkratkovečniji mađarski dečji list na ovim prostorima, *Buksi*, gotovo verno kopiju *Kekeca*, koji je izlazio tek nepunih šest godina, između 1957. i 1962. godine. Nije, takođe, bilo prostora ni za detaljniju analizu i duže citiranje pojedinačnih članaka. Iskreno se, ipak, nadamo da smo, ako ništa drugo, uspeali barem da nagovestimo neke osnovne tendencije i razvojne tokove u evoluciji ovog kultnog lista mađarskih školaraca iz Vojvodine.

IZVORI

Pionírújság: magyar nyelvű gyermeklap (1947–1957). Novi Sad: Forum.

Jó Pajtás: magyar nyelvű gyermeklap (1958–). Novi Sad: Forum.

Marko Čudić

FOUR DECADES OF *JÓ PAJTÁS*, A CHILDREN'S AND YOUTH JOURNAL FROM VOJVODINA (1947–1987)

Summary: The article attempts to give a summary overview of the evolutionary phases of the legendary Vojvodina weekly journal for children and youth, *Jó Pajtás*, based in Novi Sad, founded on January 1st 1947, and still in publication. This analysis includes four decades of the journal's history. The material is reduced to five years of the journal's history, with space gaps of ten years between each of the annuals in consideration (1947, 1957, 1967, 1977 and 1987). In the beginning, the name of the journal was *Pionírújság*. From 1958, after a relatively democratic readers' survey that lasted for several months, the journal changed its name into *Jó Pajtás*. From a modest, graphically and technically not especially demanding journal saturated with communist ideology, the journal has gradually become a cult lecture for numerous generations of young Hungarian readers in Vojvodina. It has transformed itself into a journal that follows modern trends and vies for the attention of young readers by offering them rich and colourful content. The best Hungarian, but not exclusively Hungarian, writers, poets, journalists and painters from Vojvodina and beyond have left a significant trace in this journal, which was and still is offering, a useful mix of entertainment, informative and popular scientific contents. In a cultural sense, the journal focuses on Yugoslav, Hungarian and international cultural phenomena.

Key words: minority journal for children and youth, Hungarians, Vojvodina, Yugoslavia

Zorana SIMIĆ*
Institut za književnost i umetnost,
Beograd

050.488ВЕСЕЛА СВЕСКА"1952/1992"
оригинални научни рад

ČETRDESETOGODIŠNJI JUGOSLOVENSKI ŽIVOT VESELE SVESKE (1952–1992)¹

Apstrakt: Sarajevski časopis *Vesela sveska* bio je jedan od najčitanijih i najrelevantnijih listova namenjenih učenicima mlađih razreda osnovne škole i deci predškolskog uzrasta u BiH i SFRJ. Osnovan je 1952. godine, u periodu kada državni kadrovi SFRJ, nakon agitpropovske faze kulturne i obrazovne politike, uspostavljaju i promovišu novi koncept detinjstva u cilju jačanja specifičnog jugoslovenskog socijalizma, i kada dolazi do snažne liberalizacije (dečije) štampe u poređenju sa prethodnim posleratnim godinama. Premda se i danas objavljuje pod istim nazivom, takođe u Sarajevu, njegovom poslednjom godinom izlaženja obično se smatra 1991/1992, budući da je ovaj list bio integralni deo jugoslovenskog socijalističkog projekta usklađen sa nastavnim planom i programom, te da se u ovom četrdesetogodišnjem periodu mogu uočiti konstante i kontinuitet u njegovoj uredničkoj politici, o kojima se nakon početka ratova devedesetih godina u Jugoslaviji više ne može govoriti. Upravo iz tih razloga, a i stoga što do sada to nije učinjeno, ovaj tekst nudi sažet i načelan pregled sadržaja svih četrdeset godišta časopisa *Vesela sveska*, uvide u njegovu uredničku politiku, priloge saradnica i saradnika, čitalačku i kritičku recepciju, kao i društveni značaj koji je imao tokom svog izlaženja.

Ključne reči: *Vesela sveska*, dečija štampa, „novo detinjstvo“, „vedro detinjstvo“, odrastanje u SFRJ, književnost za decu

Prvog maja 1952. godine objavljen je prvi broj sarajevskog dečijeg časopisa *Vesela sveska*. Osnivač ove publikacije bila je RK SSO (Republička konferencija Saveza socijalističke omladine) Bosne i Hercegovine, a izdavač OOUR (Osnovna organizacija udruženog rada) „Dječja i omladinska štampa“, ogranak NIŠRO (Novinsko-izdavačke i štamparske radne organizacije) „Oslobođenje“. Sarajevsko

---

* zorana_simic@hotmail.com

¹ Rad je nastao u okviru projekta *Uloga srpske periodike u formiranju književnih, kulturnih i nacionalnih obrazaca* (OI 178024) Instituta za književnost i umetnost u Beogradu.

preduzeće „Oslobođenje“ svoj indikativan naziv duguje istoimenom listu, koji je počeo da izlazi 30. avgusta 1943. godine, u jeku Narodnooslobodilačke borbe, u mestu nadomak Ugljevika, Donjoj Trnovi – jednoj od najznačajnijih i najsigurnijih partizanskih baza tokom Drugog svetskog rata. Pripadnici Komunističke partije Jugoslavije ilegalno su uređivali, objavljivali i distribuirali ovaj list tokom sledećih par godina do završetka rata – kako se navodi upravo u *Veseloj svesci*, „naredni brojevi su štampani u Tuzli, selu Busijama u Bosanskoj krajini, Međedem brdu kod Sanice, Jajcu... Trideseti broj lista pojavio se u oslobođenom Sarajevu“. U oslobođenoj zemlji časopis *Oslobođenje* je i sam je počeo da živi slobodnim životom – objavljivan je svakodnevno i imao je izuzetno važan položaj u periodici BiH, baš kao i istoimeno novinsko-izdavačko preduzeće koje se iz njega razgranalo. Primera radi, 1983. godine, tj. četrdeset godina nakon prvog broja *Oslobođenja*, ovo preduzeće je izdavalo ogroman broj knjiga i čak petnaestak časopisa. Među njima su se nalazila i tri časopisa za decu: *Vesela sveska*, *Male novine* i *Naši dani*. Za sva tri nadležna je bila pomenuta OOUR „Dječja i omladinska štampa“, ali samo prva dva među njima imala su toliki značaj širom SFRJ, te apsolutno privilegovan položaj u BiH, kada je reč o štampi za decu objavljivanoj tokom druge polovine XX veka.

Za razliku od *Malih novina*, školskog lista namenjenog učenicima svih osam razreda,² ali prvenstveno onih starijih, *Vesela sveska* bila je zamišljena kao štivo za najmlađe dečake i devojčice u školskim klupama, tj. za učenike I, II i III razreda osnovne škole, a manjim delom i za predškolce. Shodno tome, časopis je izlazio na mesečnom nivou – tokom prve decenije jednom, a počev od desetog godišta, tj. 1961. godine, pa sve do samog kraja, dva puta mesečno, i to svakog meseca izuzev tokom letnjeg raspusta. Bio je jedan od najtiražnijih časopisa za decu u Jugoslaviji i široko dostupan, budući da je objavljivan u dva izdanja – ćirilicom i latinicom, te da je distribuiran u školske i predškolske ustanove širom zemlje, a stizao je i do „djece naših iseljenika i radnika privremeno zaposlenih u inostranstvu“ (Kreševljaković 1979: bez paginacije). Redakcija ovog lista u kratkom oglašavanju povodom desetogodišnjice njegovog izlaženja izveštava o tome da je svaki broj počev od 1. maja 1952. imao oko 130.000 redovnih čitalaca širom Jugoslavije, a da časopis počev od desetog godišta, tj. novembra 1961, otkada izlazi dva puta mesečno, ima „desetine hiljada novih čitalaca“.³ Ankete i istraživanja koje je uredništvo ovog lista naknadno sprovodilo potvrdile su, pored toga, da

² Pritom ne treba gubiti iz vida da je časopis počeo da se objavljuje 1956. godine, a da je tek dve godine kasnije donet Opšti zakon o školstvu kojim je uspostavljena osmorazredna osnovna škola na teritoriji čitave SFRJ.

³ „*Vesela sveska* je u moje vrijeme imala tiraž od 160.000 primjeraka po broju. Desetak godina prije mene tiraž je dostizao 300.000. List se prodavao širom Jugoslavije, čak i u Makedoniji i Sloveniji. Sjećam se da sam i sam išao u obradu terena u Makedoniji, gdje su škole vrlo rado naručivale Veselu svesku – to je bilo sasvim normalno, takoreći obična stvar. Zanimljivo je da se 80.000 primjeraka ćirilnog izdanja prodavalo u Hrvatskoj. Danas je to nezamislivo“ (Rorić, bez paginacije).

su u praksi *Veselu svesku* najviše i čitali pripadnici predviđene ciljne grupe, iako su u izuzetnom slučaju to činila i deca mlađeg odnosno starijeg uzrasta, dok su *Male novine*, iako nominalno namenjene svima, mahom nabavljali i čitali učenici starijih razreda. Stoga bi se moglo reći da su u pitanju bila dva komplementarna časopisa – školski listovi, izdanci iste izdavačke kuće i slične uredničke politike – koji su se obraćali različitim uzrastima jedne iste publike. Tako su često redovni čitaoci *Vesele sveske* nakon par godina izrastali u redovne čitaoce *Malih novina*.⁴

Ovakva situacija je u izvesnom smislu ostala neizmenjena sve do današnjih dana. Naime, oba lista se pod istim imenom još uvek objavljuju u Sarajevu, i oba su sačuvala nekadašnju ciljnu grupu. *Veselu svesku* je nakon ratova tokom devedesetih godina od „Oslobođenja“ otkupio „Avaz“, danas vrlo uticajna novinsko-izdavačka kuća u BiH, koju je 1995. godine osnovao novinar i političar Fahrudin Radončić. Ona otada, pa i danas, nastavlja da izlazi pod istim nazivom, ali u bitno izmenjenom društvenom kontekstu i u svetlu drugačije uredničke politike, svakako ne više usklađene sa nastavnim planom i programom SFRJ, te se o istinskom kontinuitetu sa prošlošću ne može ni govoriti. Ukoliko, pak, govorimo o prvih četrdeset „jugoslovenskih“ godina njenog izlaženja, možemo lako zaključiti da je kontinuitet postojao: urednička politika ovog lista bila je relativno stabilna, manje-više identična, dosledna i jasna, kako u zamisli tako i u praksi – od 1952. do 1992. godine. Doslednost je očuvana uprkos smenama direktora preduzeća ili njegovog ogranka zaduženog za dečije publikacije, koji su u nekim slučajevima samo nominalno nosili titulu „glavnog i odgovornog“ ili samo „odgovornog urednika“. To je najpre bio Anđelko Ristić, urednik *Malih novina*, u periodu od 1952/53. do 1958/59. godine; potom Zdravko Čolić, koji je kratko vreme (tokom 1973/74. godine) bio na čelu „dečijeg“ ogranka „Oslobođenja“, sada iz NIŠRO preimenovanog u NIP (novinsko-izdavačko preduzeće), a koga je na toj funkciji ubrzo zamenio Azis Hadžihasanović; 1978/79. godine tu je, umesto Hadžihasanovića, bio Srđan Dizdarević, a već 1981/82. na njegovo mesto došao je Bogić Bogićević, danas verovatno najpoznatiji među svim pobrojanima, budući da je bio nosilac važnih političkih funkcija u Jugoslaviji – između ostalog, bio je poslednji član Predsedništva SFRJ iz BiH, a u vreme dok je stajao iza *Vesele sveske* u svojstvu direktora OOUR „Dječja i omladinska štampa“ takođe je bio i član Predsedništva RK SSO BiH. Na stabilnost uredničke politike *Vesele sveske* isto tako nisu presudno uticale ni smene njenih *de facto* urednika. Glavni urednik ovog lista bio je, najpre, Dragan Kulidžan, i to praktično od samog početka, tj. od prvog broja drugog godišta, 1952/53, pa sve do 1978/79. godine. Funkciju njegovog v. d. preuzeo je potom Ivica Vanja Rorić, njegov dotadašnji zamenik,

⁴ O nekim važnim aspektima uredničke politike i sadržaja *Malih novina* videti u tekstu Jovana Bukumire u ovom zborniku.

koji je ostao na čelu ovog lista do početka rata devedesetih godina. Rorić je u čitavom tom periodu, od 1978/79. pa sve do poslednjeg godišta koje je u fokusu naše pažnje, tj. do 1991/92. godine, mada sa povremenim kraćim prekidima, delio uredničku poziciju sa Jakovom Jurišićem. Tokom devedesetih godina njihova saradnica i zamenica bila je i književnica Ljeposava Špoljarić.

Dragan Kulidžan (Mostar, 1930. – Sarajevo, 1987) bio je plodan pesnik za decu, ali je ipak ostao upamćen i hvaljen prvenstveno kao urednik *Vesele sveske*. Preko 25 godina rada u ovom listu ne čini ga samo „najdugovečnijim“ već očito i najvoljenijim među njegovim urednicima. O tome najbolje svedoče iskazi saradnika ovog časopisa, „gostiju na 35. rođendan“ *Vesele sveske*, sukcesivno objavljivani tokom 1986/87. godine u rubrici posvećenoj ovom jubileju. Iz njih se mogu rekonstruisati neke od zamisli Dragana Kulidžana, te iščitati brojni hvalospevi upućeni njegovom književnokritičkom senzibilitetu, uredničkom angažmanu, posvećenosti, idejama i načinima na koje ih je sprovodio u praksi.⁵

Jakov Jurišić (Bijelo Brdo, Derventa, 1948 – Sarajevo, 1993) takođe je bio pesnik, ali, za razliku od svog prethodnika Dragana Kulidžana, ne dečiji. Premda nesvršeni student veterine, veći deo radnog veka posvetio je novinskoj kritici, esejistici i uređivanju (dečije) štampe. Rečima Miljenka Jergovića, on je bio „urednik dječjih listova, *Vesele sveske* i *Malih novina*. Pjesnik, novinski kritičar, posljednji predsjednik predratnoga Udruženja književnika Bosne i Hercegovine. Kulturni radnik u socijalistička doba, uredan u svemu, savršeno prosječan, oslobođen dara i potrebe za velike uzlete, onaj kojemu je suđeno da ostane izvan svih antologija i književnih povijesti“ (Jergović 2014: bez paginacije). Jurišić je ubijen tokom ratova devedesetih godina, na Grbavici, a do pred samu smrt uređivao je *Veselu svesku* u saradnji sa Ivicom Vanjom Rorićem.

Rorić (Foča, 1951) bavi se pisanjem i uređivanjem publikacija za decu i dan-danas. Do 1992. godine, tj. do početka rata u BiH, pored toga što je uređivao *Veselu svesku*, upravljao je, zajedno sa Šimom Ešićem, izdavačkom kućom „Drugari“. Tokom ratnog i posleratnog perioda živio je u Nemačkoj, gde je 1993. godine sa istim kolegom osnovao i izdavačku kuću „Bosanska riječ“, sa ogrankom „Dječija knjiga“, u čijoj upravi trenutno radi. Ivica Vanja Rorić je vrlo priznat i prevođen pesnik za decu, a njegov urednički rad u *Veseloj svesci*, i s početka, kada je bio asistent Dragana Kulidžana, i tokom poslednje decenije pre raspada SFRJ i početka rata, takođe je bio vrlo plodan i uspešan. I Jurišić i Rorić su održali kontinuitet sa Kulidžanovom uredničkom politikom, a drugi među njima i sam je istakao značaj koji je prvi urednik *Vesele sveske* imao za njegov potonji pristup

⁵ Primera radi, književnica i prevoditeljka Jovanka Hrvaćanin hvali Dragana Kulidžana, „nepovnljivog urednika“, tvrdeći da je upravo za potrebe ovog lista napisala svoje najbolje pesme za decu, kao i književnik Zoran Popović, koji ističe da je upravo Kulidžan umeo da odabere njegove najbolje priče za decu pri uređivanju *Vesele sveske*.

poslu i razvoj njegove uredničke i spisateljske karijere u celini:

Kad sam, kao stipendista Radio-televizije Sarajevo, počeo raditi u Dječijoj redakciji, pozvao me Dragan Kulidžan, glavni i odgovorni urednik *Vesele sveske*, koji mi je godinama prije toga objavljivao pjesme, i upitao da li bih prešao kod njega da mu budem zamjenik. To je za mene bilo nešto tako veliko i nevjerovatno da sam ostao bez riječi.

Dragan Kulidžan je bio duša od čovjeka. Primio me kao da sam mu sin, strpljivo me učio redakcijskim poslovima, upoznao me s važnim ljudima, diskutovao sa mnom o poeziji, a i privatno smo se družili. Takvi šefovi više ne postoje. Bila mi je radost ići na posao, znao sam ostati do kasno uveče da nešto završim ili da napišem nešto svoje u redakciji. On se prema meni odnosio kao da sam vrlo značajan pjesnik, što, naravno, nisam bio, hrabrio me, podržavao, upućivao. Ali ne samo mene, nego i sve druge mlade autore koje je svesrdno pomagao. Čitavoj generaciji mladih pjesnika ostao je u spomeni kao učitelj i prijatelj.

Znao sam tu i tamo nehotično pogriješiti u poslu, a Dragan, blag kakav je bio, nikad nije povisio glas niti me ružio, samo bi znao reći: Razmisli. Tako i ja danas, kao šef nekolicini saradnika u svojoj izdavačkoj kući, znam reći: Razmisli. I samo toliko. Ne treba više. (Rorić 2018: bez paginacije).

U skladu sa prirodom ciljne grupe i zamisljima pomenutih urednika, te zahvaljujući njihovoj saradnji i održavanju kontinuiteta od početka izlaženja do ratnih 90-ih godina, *Vesela sveska* je načelno sve vreme bila časopis koji se prvenstveno doticao različitih žanrova književnosti za decu, mada najviše pesama i kratkih priča, otvoren za literarno i likovno stvaralaštvo svojih čitalaca (rubrika posvećena dečijim priložima bila je stalna, a periodično su pokretani i brojni literarni i likovni konkursi), sa brojnim edukativnim i informativnim rubrikama, uz pokoju enigmatsku stranu ili strip. To je bio časopis malog formata i nevelikog obima, u boji, bogat zanimljivim, neretko odličnim, ilustracijama – ilustratori koji se posebno ističu jesu Husnija Husko Balić, Abdulah Kozić, Hamid Lukovac, Mladen Kolobarić, Danica Rusjan, Omer Omerović, Mersad Berber, Omer Berber, Boža Stefanović, Željko Marjanović i dr. Još jedan od „gostiju na 35. rođendanu“ ovog lista, pesnik Dragutin Horkić, opisao ga je na sledeći način: „... ovaj je časopis već u naslovu zgusnuo i izrekao svoj program. To je i – vesela, a to je i – sveska. Sveska koju uvijek imaš pri ruci, a – vesela, zna se, koja u ovome ne baš odviše veselome svijetu i nastoji i uspijeva djecu, svoje čitaoce, i obradovati i oraspoložiti i razveseliti.“

Ovaj „program“ ni u kom slučaju nije bio samo plod uredničke vizije ili saradnje, već na prvom mestu opšte društvene klime u kojoj je ponikao, državne politike čiji je integralni deo bio, te nastavnog plana i programa koji je ona uspostavljala, usled čega se, naravno, i može govoriti o relativno čvrstom kontinuitetu njegove uredničke politike. Sanja Petrović Todosijević u doktorskoj disertaciji

Socijalizam u školskoj klupi. Reforma osnovnoškolskog sistema u Srbiji 1944–1959. ističe upravo 1952. godinu, kada *Vesela sveska* počinje da izlazi, kao prekretničku u formiranju i propagiranju novog shvatanja detinjstva:

Konačno, 1952. godine je izgovoreno da je „Pionirska organizacija mesto gde“ deca „treba da se razvesele i rasonode“ [...] Partija je smatrala da je „jedinствена pionirska organizacija u toku rata odigrala ogromnu ulogu u vaspitanju i aktivizaciji dece“ ali i da već u prvim posleratnim godinama nije mogla sama da zadovolji veoma raznovrsne potrebe i interesovanja novih generacija mladih'. [...] U cilju realizacije „nove osećajnosti“ Pionirska organizacija će se u budućnosti osloniti na Savet društava za staranje o deci i omladini Jugoslavije, osnovan 1952, koji će sve do kraja pedesetih godina 20. veka imati ogroman udeo u procesu kreiranja društvenog ambijenta za odrastanje dece u Jugoslaviji.

Analiza pisanja štampe u periodu od 1944. do 1958. godine ukazuje na činjenicu da se od 1949. godine Pionirska organizacija nedvosmisleno prikazuje kao ona koja treba da doprinese razvoju potpuno novog i drugačijeg koncepta detinjstva u Jugoslaviji tj. koncepta „vedrog detinjstva“. [...] „Novo detinjstvo“ trebalo je u svom fokusu da ima pre svega „srećno“ i „zadovoljno“ dete, ono koje time što ide u školu, provodi vreme igrajući se sa vršnjacima i sluša svoje roditelje u potpunosti ispunjava svoju funkciju u društvu i time gradi socijalizam. (2016: 186–188).

Uprkos tome i paralelno sa tim, *Vesela sveska* uvek je imala i jednu nimalo zanemarljivu dozu ozbiljnosti i društveno-političke aktuelnosti, utoliko što je, i eksplicitno, sve vreme neizostavno negovala socijalistički kult jugoslovenstva i, shodno tome, kult Tita, pospešivala bratstvo i jedinstvo, te snažno promovisala tekovine Narodooslobodilačke borbe, iako se ne može reći da je to, u celini gledano, bila njena isključiva funkcija ili povlašćeni aspekt ovog časopisa.

Ono što pak jeste bilo povlašćeno i na čemu je uredništvo najviše insistiralo tokom čitavih četrdeset godina izlaženja lista svakako je dečija književnost, čiji je odabir bio sasvim u skladu sa idejama o „novom detinjstvu“, i koji često ali ne i nužno jeste podrazumevao implicitno negovanje jugoslovenskog patriotizma:

Dragan (Kulidžan, *prim. aut.*) je, s Anđelkom Ristićem, urednikom *Malih novina*, koji je takođe bio velika dobričina, živo saradivao sa svim dječijim piscima širom Jugoslavije. Svi su oni prošli kroz *Veselu svesku*. Budući da je *Vesela sveska* imala najbolji izbor priča i pjesama za mlađi školski uzrast u državi, bila je odličan izvor tekstova za čitanke, što su autori čitanki obilato koristili.

Tadašnja velika imena dječije književnosti smatrala su privilegijom da objavljuju u *Veseloj svesci*...

U to vrijeme udžbenici nisu bili baš sjajni i učiteljima su bili dobrodošli tekstovi iz *Vesele sveske*, koje su nam brižljivo, sve u skladu s nastavnim planom i programom, pripremali Gavro Subotić iz Sarajeva, Aleksandar Matejić iz Beograda i drugi (Rorić 2018: bez paginacije).

Ovo svedočenje Ivica Vanje Rorića, jednog od trojice glavnih urednika *Vesele sveske* tokom njenog četrdesetogodišnjeg jugoslovenskog života, indikativno je iz više razloga. Na prvom mestu, ono ukazuje na nesumnjivi značaj i, čak, prestiž, koji je ovaj list imao u očima istaknutih spisateljica i pisaca za decu u doba socijalističke Jugoslavije, iako ne treba gubiti iz vida činjenicu da je za njih objavljivanje u njemu na neki način bila i društvena odgovornost i obaveza. U njemu su se oglašavali i već uveliko profilisani i priznati autori i autorke, ali takođe i književnice i književnici u povoju. Neki od onih koji su se učestalo pojavljivali su, na primer: Milica Miron, Momčilo Tešić, Gvido Tartalja, Zlata Kolarić Kišur, Mira Alečković, Branko V. Radičević, Jovanka Hrvacanin, Grigor Vitez, Desanka Maksimović, Milica Bingulac, Dušan Radović, Mato Lovrak, Branko Ćopić, Dragan Lukić, Gustav Krklec, Branka Jurca, Kornelija Šenfeld, Nasiha Kapidžić Hadžić, Ljeposava Špoljarić, Azra Mulalić, Marija Dudvarski, Jovanka Jorgačević, Dubravka Ugrešić, Vesna Parun, Žarko Đurović, Petar Knežević, Laslo Blašković, Stanko Rakita, Sunčana Škrinjarić, Petar Stokić, Vojislav Stanojčić, Bosiljka Letić Fabri, Šimo Ešić, Miroslav Antić, Dobrica Erić, Blažo Mandić, Salih Isak, Mošo Odalović, Milovan Vitezović, Dušanka Marković, Marija Duš... Njihovi poetski, dramski i prozni priloz, baš kao i priloz mnogih drugih autora i autorki koji ovde nisu pobrojani, činili su neizostavni i nezanemarljiv deo sadržaja *Vesele sveske*.⁶ Velimir Milošević, Neža Maurer, Toma Slavković, Laslo Blašković, Rifat Kukaj, Šimo Ešić, Mošo Odalović, Ismet Bekrić, Mehmedali Hodža, Gvido Tartalja, Abdulah Kozić i Stanko Rakita posvedočili su i svojim ličnim iskazima o tome da je za njih bila privilegija da saraduju sa ovim listom, u rubrici „30 godina *Vesele sveske*“, takođe sukcesivno objavljivanoj tokom 1981/82. godine. Nenad Veličković je 2018. godine sačinio izbor pesama objavljenih u ovom časopisu pod nazivom *Vesela, antologija: izbor poezije za djecu iz Vesele sveske 1952–1991* (izdavač: Fond za otvoreno društvo, Sarajevo), podstaknut činjenicom da je upravo u njemu pohranjena svojevrsna riznica dečije poezije, premda se, prema njegovom sudu, do nje ne stiže sasvim lako:

Njegova *Vesela, antologija* – što je još jedno poigravanje s našim horizontom očekivanja – ne vrednuje visoko časopis iz kojeg pravi izbor. Naprotiv, izbor od 78 pesama predstavlja nastojanje da se iz mora opštosti, te *manufakture stereotipa*, kako je naziva antologičar, izdvoje vredna književna ostvarenja i da se ponude deci i nastavnicima. Tako je Veličkovićeva antologija u isti mah osporavanje autoriteta časopisu iz kojeg je nastala, a njen kritičarski zamah, budući da je Sarajevo bilo *časopisna prijestolnica poezije za djecu*, nije ni malih razmera ni slučajna, kako se može učiniti u vremenu u kome se delikatnost jezika i kritike poistovećuje sa usputnom, a proizvođenje velike buke sa oštrom kritikom. (Ahmetagić 2018: bez paginacije).

⁶ Pored objavljivanja tekstova domaćih autora uredništvo *Vesele sveske* je kontinuirano insistiralo i na prevodima strane literature za decu. U pitanju su prvenstveno bili tekstovi na jezicima narodnosti koje su živele u SFRJ, ali i zemalja članica pokreta nesvrstanih, kao i brojni književni klasici.

Imajući u vidu Veličkovićevu kritiku bosanskohercegovačkog obrazovnog sistema, te ideoloških zloupotreba obrazovanja u načelu, Jasmina Ahmetagić, recenzentkinja ove antologije, ističe i sledeće:

Izabranim pesmama, a pre svega natuknicama za njihovo tumačenje na času, sastavljač antologije ispunjava jedan prostor koji nedostaje u našoj književnosti za decu, i sprovodi posrednu kritiku školskog sistema koji previđa da se upravo u tom uzrastu formira čitalac, odnosno trajno odbija od knjige. Stoga je *Vesela, antologija* mnogo više od zbira izabranih pesama za decu: ona je uputstvo kako se gradi najmlađi čitalac, odnosno čitalac uopšte, ali i upozorenje na povezanost književne ponude i razvoja ukusa. (2018: bez paginacije).

Veličkovićeva antologija nam, dakle, poručuje da su dopune lakuna u obrazovnim sistemima u državama nastalim raspadom Jugoslavije, a naročito u BiH, i danas dobrodošle i potrebne, te da se one mogu crpsti upravo iz *Vesele sveske*. Na ovom tragu možemo se vratiti i na preostale opaske Ivica Vanje Rorića, koje se takođe tiču lakuna u tadašnjem obrazovnom sistemu SFRJ, pa tako i BiH, ali i položaju *Vesele sveske* kao časopisa koji tada jeste figurirao kao njihova svojevrsna dopuna. Sanja Petrović Todosijević ističe značaj 1952. godine, dakle ponovo one iste one kada *Vesela sveska* počinje da izlazi, i za razvoj obrazovnih politika u Jugoslaviji, a ne samo za ustanovljavanje novog koncepta detinjstva. U pitanju je, naime, „godina okončanja agitpropске kulturne politike“, te stoga i velika prekretnica – tek od tog trenutka politika obrazovanja i vaspitanja počinje da se značajno liberalizuje i „osamostaljuje“, tj. da se više ne posmatra kao sastavni deo agitpropа (2016: 3), dok počev od iste godine jugoslovenska pedagogija uspeva da se „oslobodi jakog uticaja sovjetske pedagogije koju u periodu od 1936. do 1958. definiše staljinizam, dogmatizam, etatizam“, što se, između ostalog, očituje i u osnivanju Komisije za reformu školstva, čiji je cilj bio da, preuzimajući i modifikujući strane i već poznate modele, izgradi i ponudi jedan novi, socijalistički, jugoslovenski vaspitno-obrazovni model (2016: 72–73). Ovi i potonji prelomi u teorijama obrazovanja i obrazovnim praksama, čija je nagla pojava sasvim razumljiva s obzirom na celokupan društveni kontekst u novoformiranoj socijalističkoj državi, ostavili su pukotine u sistemu koje je bilo neophodno upotpuniti sekundarnim sadržajima. Kako tvrdi Rorić, *Vesela sveska* uspevala je da ispuni tu funkciju – zahvaljujući angažmanu njenih urednika, a najpre Dragana Kulidžana, koji je saradivao sa većinom prominentnijih autora i autorki za decu, brižljivo pravio selekciju njihovih tekstova i sve vreme usaglašavao politiku lista sa opštim nastavnim planom i programom i idejnim merilima socijalističkog konteksta. *Vesela sveska* je uspevala da ponudi dopunsku građu za školske čitanke, a nekada i da bude sam izvor tekstova koji će se u njoj naći.⁷

⁷ Ivica Vanja Rorić svedoči o još jednom književnom značaju ovog časopisa: „Posebna priča bio je Književni karavan *Vesele sveske*. Redakcija je organizovala gostovanja dječijih pisaca u školama širom

U cilju propagiranja i održavanja na snazi „novog“, „vedrog“, posleratnog i mirnodopskog detinjstva časopis *Vesela sveska* nije nudio samo obilje dečije književnosti, od jednog trenutka upotpunjeno enigmatikom (enigmatičar Šefik Vučijak, koji je počeo da saraduje sa listom na poziv Kulidžana i Huska Balića sredinom 70-ih godina, posvedočio je povodom 35-godišnjice o ogromnoj popularnosti enigmatskih strana među decom), već i na desetine edukativnih i zabavnih rubrika. Kulidžanovi zahtevi od njihovih autora i autorki mogu se rekonstruisati iz zapisa još jedne od saradnica, Dušice Lukić, urednice rubrika „Naše ogledalo“ i „Naše zdravlje, ishrana i odijevanje“:

Tražio je da pišem o sasvim običnim stvarima – o ishrani, zdravlju, odevanju, ponašanju, o školi, kući, igri, o svemu što čini dečju stvarnost, da pišem uz malo pouke ali bez didaktičnih mudrovanja. Naglašavao je da to mora da bude pisano zanimljivo, poetično, biranim rečima, literarnim stilom, tako da to budu zapravo priče o svakodnevi u kojoj bi se deca videla kao u nekom literarnom ogledalu. Zaista sam mislila da je to nemoguće ali uredničko Kulidžanovo podsticanje nije prestajalo sve dok nisam napravila te male priče koje su u potpunosti odgovarale njegovoj zamisli. A onda je počeo da ih odabira – kao što je i sve drugo odabirao....

Rubrike sličnim ovim dvema, koje su imale za cilj da deci na oneobičen i pitak način približe aspekte svakodnevice, ili pak znanja iz geografije, biologije, istorije i srodnih disciplina, te vaspitnu funkciju – ukazujući na pravila ponašanja u saobraćaju, bonton ili osnove fiskulture – postaju sastavni deo časopisa počev od 11. godišta (1962/63. godine) i opstaju do samog kraja. Uprkos smenama urednika one čuvaju svoje opšte osobenosti kroz vreme, tj. odgovaraju zamislama prvog među njima, Dragana Kulidžana. Načelno se smenjuju na godišnjem nivou, ali nema čvrstih pravila kada je reč o njihovom pojavljivanju i trajanju. Neke od njih su: „Kako žive ptice“, „Naš voćnjak“, „Naše gljive“, „Zanimanja“, „Žitarice naših njiva“, „Lekovito bilje“, „Naše ptice pevačice“, „Život u reci“, „Saobraćajna škola *Vesele sveske*“, „Šumsko drveće“, „Voda u prirodi“, „Povrće“, „Ptice grabljivice“, „Priče o vazduhu“, „Divlje i domaće životinje“, „Priče o zemljištu“, „Školski vrt“, „Iz đačkog dnevnika“, „Zemlja i ljudi“, „Čovjekovi prijatelji“, „Naj-naj-najmlađima“, „Kako žive divlje životinje“, „Naj-naj-najzanimljivije“, „Gde ko živi“, „Priče o vodi i vazduhu“, „Šetnja zavičajem“, „Naše zdravlje, ishrana i odevanje“, „Dok tata vozi“, „Uzgoj domaćih životinja“, „Špelin dnevnik“, „Naše ogledalo“,

---

zemlje, bili su to živi časovi lektire koje su djeca mnogo voljela, a škole uvijek tražile da im se dođe. Posetio sam tako stotine škola u svim republikama i pokrajinama, družeći se s Brankom Čopićem, Gustavom Krklecom, Desankom Maksimović, Mirom Alečković, Aleksandrom Popovskim, Ahmetom Hromadžićem, Vehbijem Kikajem, Duškom Trifunovićem, Aleksom Mikićem, Advanom Hozićem, Šimom Ešićem, Mošom Odalovićem, Draganom Radulovićem, Dobricom Erićem i mnogim, mnogim drugima“ (2018: bez paginacije).

„Ptice naših krajeva“, „Priče iz obdaništa“, „Drvo – čovjekov prijatelj“, „Vrijedne ruke“, „Čovjek i priroda“, „Zanimljivosti o poznatim životinjama“, „Mala škola Vesele sveske“, „More i njegove tajne“, „Da se upoznamo“, „Najlepše pjesme naših pjesnika“, „Cvjetnik narodnog stvaralaštva“, „Sviramo na gitari“, „Igre djece svijeta“, „Priče o rijekama“, „Mladi filatelista“, „Tamo, u Mongoliji“, „Priče o jezerima“, „Pjesme djece svijeta“, „Lijepo je biti...“, „Nad otvorenom knjigom prirode“, „Numizmatički listići“, „Govore velikani našeg sporta“, „Pisci nobelovci djeći“, „Čistoća je pola zdravlja“, „Računar – drug u igri i učenju“, „Seosko dvorište“, „Književni susret“, „Zvončić“ (posebna rubrika posvećena najmlađim čitaocima, tj. predškolicima), „Priča o riječima“, „More i njegove tajne“ i dr. Posebno treba izdvojiti višegodišnje rubrike „Učimo ćirilicu“, odnosno „Učimo latinicu“, koje se uvode počev od 1985/86. godine i koje su za cilj imale upoznavanje dece sa ovim pismima, kao i rubriku „Knjiga za tvoju biblioteku“, u kojoj su različiti autori i autorke objavljivali svoje prikaze aktuelne književne produkcije za decu objavljivane širom Jugoslavije.

Interesantno je da je upravo ova višegodišnja rubrika, kojoj bi se mogla posvetiti i posebna istraživačka pažnja i koja zaista predstavlja još jednu književnu, tj. književnokritičku riznicu, malim čitaocima bila najmanje zanimljiva. U izveštaju redakcije iz druge polovine osamdesetih godina, nazvanom „Čitaoci ocijenili Veselu svesku“, ističe se da je pristiglo skoro 4.000 odgovora i dopisa dece na poziv redakcije i da je časopis mahom odlično ocenjen. Ispostavilo se da je „Knjiga za tvoju biblioteku“ najlošije ocenjena rubrika *Vesele sveske*, dok su najviše pozitivnih ocena dobili strip „I mi smo partizani“, priče i pesme („posebno priče iz NOB“), rubrika „Titovim stazama revolucije“, strip „Maja“ i „Strane razigrane“. Strip „I mi smo partizani“ takođe je bio jedan od perzistentnijih sadržaja ovog lista. Uređivao ga je Advan Hozić, i to, prema sopstvenom svedočenju povodom 35 godina izlaženja *Vesele sveske*, po narudžbini urednika Jakova Jurišića i Ivice Vanje Rorića. Ovaj strip je, kao i brojni tendenciozni književni prilozi, te najtrajnija, praktično jedina stalna rubrika ovog časopisa – „Titovim stazama revolucije“, pripadao korpusu tekstova i ilustracija koji su imali jasnu funkciju oličenu u promovisanju jugoslovenskog socijalističkog projekta i Tita, pospešivanju bratstva i jedinstva, kao i baštinjenju tekovina NOB. Pored njih, tu su bile i rubrike „Priče o palim borcima“, „Priče iz NOB-e“, „Najmlađi narodni heroji Jugoslavije“, „Razglednice moje domovine“, „Naše posjete“ (reportaže o jugoslovenskim fabrikama i preduzećima koje je pisao i pripremao Anđelko Ristić), „Spomenici revolucije“, „Pioniri u odbrani i zaštiti“, „Brigadirske priče“, „Priče o skojevcima“, „Pioniri u mjesnoj zajednici“, „Pionirski kutak“, „Rastemo pod zastavom Tita“, „Sjećanja pisaca na prve dane slobode“ i dr.

Zahvaljujući doslednoj i brižljivoj izgradnji „novog deteta“ i „novog detinjstva“ (koji, sa svoje strane, grade novo socijalističko društvo) i potom održavanja

ovih koncepata na snazi, kako svojim književnim priložima, tako i edukativnim i zabavnim rubrikama, ali i (in)direktnim propagandnim intervencijama, *Vesela Sveska* je dobijala najprestižnija jugoslovenska priznanja, koja su nekada dolazila i iz samog državnog vrha. Među njima se najpre ističe Orden zasluge za narod sa srebrnim zracima, koji je ovom časopisu dodelio lično Josip Broz: „povodom dvadesetogodišnjice izlaženja lista, a za naročite zasluge i doprinos na širenju naprednih ideja, razvijanju jugoslovenskog patriotizma, drugarstva i društvenog života među najmlađima *Vesela sveska* je ukazom predsednika Republike Josipa Broza Tita odlikovana Ordenom zasluge za narod sa srebrnim zracima“. Predsednik SFRJ se tom prilikom oglasio svojeručno potpisanim pismom, koje je objavljeno povodom njegove smrti, u majskom broju 28. godišta časopisa, svojevrsnom produženom nekrologu, u celosti posvećenom ovom događaju:

Povodom dvadesetogodišnjice *Vesele sveske* upućujem čitaocima, saradnicima i urednicima lista srdačne čestitke i najbolje želje.

Drago mi je da među dječjom štampom ima listova koji su namijenjeni mlađem školskom uzrastu. Prelistavajući komplet *Vesele sveske*, vidim da je ona pomagala našim najmlađim – koji su tek naučili da čitaju, ili to još uče – da upoznaju svijet oko sebe, te da zapazaju i usvajaju ono što je lijepo, plemenito i dobro. Moja želja je da na stranicama lista bude i dalje što više priloga koji kod djece jačaju ljubav prema svojoj zemlji i našim narodima, podstiču njihovo poimanje zajedničkog života i njegovanje bratstva i jedinstva, razvijaju radne navike, drugarstvo i najljepše ljudske vrline. Pri svemu tome treba voditi računa da vaša „Sveska“ bude zaista vesela, da se djetinjstvu ne uskraćuje radost, da se brige, kojih u životu mora da bude, odlože za kasnije, za uzrast i doba kada mogu i da se savlađuju.

Uređivačima i saradnicima želim mnogo uspjeha u radu da bi vaš list bio dobar prijatelj svojim čitaocima i njihov prisnan drug u školi i u slobodnim časovima.

Pored toga, Savet za vaspitanje i zaštitu dece Jugoslavije dodelio je *Veseloj svesci* 1967. godine nagradu „Kurir Jovica“, a Savez organizacija za vaspitanje i brigu o deci Jugoslavije plaketu „Mlado pokoljenje“ – „plaketa je listu dodijeljena povodom tridesetogodišnjice izlaženja, a za uspješan dugogodišnji rad na afirmaciji dječijeg stvaralaštva i stvaralaštva za djecu, njegovanje bratstva-jedinstva i zajedništvo lijepom pisanom riječju i plodnom saradnjom s autorima i listovima iz svih naših republika i pokrajina“.⁸ Takođe, povodom tridesetogodišnjice stiglo je još jedno visoko priznanje – „Zlatno kolo“ – koje je dodelila „Kulturno-prosvjetna zajednica Bosne i Hercegovine za stvaralački doprinos unapređenju kulturno-prosvjetnog života u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini“. Istom tom prilikom oglasio se i ranije pomenuti Bogić Bogićević, u tom trenutku predsednik Konferencije Saveza socijalističke omladine Jugoslavije:

⁸ O ustanovljavanju ove nagrade kratko piše Sanja Petrović Todosijević: nagrada je ustanovljena 1956. godine, a za nju je bila zadužena Komisija za dečiju literaturu i štampu (2016: 394).

Dragi drugovi,

Srdačno vam čestitamo značajan jubilej – 30 godina *Vesele sveske*.

Vesela sveska je rasla sa mnogim generacijama mladih, bila je njihov prvi vodič u život, zanimljivo i vrijedno štivo, tumač i zagovornik osnovnih vrijednosti našeg društva i nadahnuti protagonist bratstva i jedinstva, ravnopravnosti i socijalističkog zajedništva svih naših naroda i narodnosti. Zato *Vesela sveska* ima tako istaknuto mjesto u našoj štampi.

Činjenica da je za proteklih 30 godina stekla nepodjeljeno povjerenje i podršku najmlađih iz svih krajeva naše zemlje obavjezuje *Veselu svesku* da još dosljednije i još predanije obavlja svoju misiju jednog od oslonaca najmlađima u njihovom vaspitanju i pripremi za uspješan razvoj naše samoupravne socijalističke zajednice – Titove Jugoslavije. Želim vam u obavljanju tog zaista plemenitog i značajnog posla mnogo uspjeha i novih dostignuća.

Želje Bogića Bogićevića bile su relativno ispunjene samo do kraja 80-ih i početka 90-ih godina, kada je „razvoj naše samoupravne socijalističke zajednice – Titove Jugoslavije“ doživljavao sve izvesniji krah. Ponikla u okrilju RK SSO BiH, kao izdavački poduhvat „Oslobođenja“, *Vesela sveska* je živela svoj život onoliko dugo koliko i država koja je stajala iza nje i bez koje je bila nezamisliva, a kojoj je ona sama zauzvrat pružala mnogo toga – između ostalog, pažljivu i upornu izgradnju i promovisanje koncepta „novog detinjstva“, veselog i rasterećenog briga, ali ipak ispunjenog jugoslovenskim patriotizmom i socijalističkim idejama, koji je bilo potrebno ustanoviti i propagirati nakon Drugog svetskog rata, prvih posleratnih godina i tokom čitave istorije socijalističke Jugoslavije; izvor edukativnih i informativnih sadržaja za predškolce i najmlađe učenike u osnovnim školama; riznicu dečije književnosti koja i dan-danas može biti dragocena, uprkos „manufakturi stereotipa“ i čestom insistiranju na tendencioznosti. Tendencioznost književnih priloga bila je, inače, najupadljivija na samom početku, tokom prvih godina izlaženja časopisa (a naročito tokom prve, pre nego što je Kulidžan preuzeo urednički posao), sporadično je bila nesumnjivo privilegovana (naročito u majskim brojevima, kada se proslavljao Dan mladosti, a potom i obeležavala Titova smrt), ali vremenom je postepeno iščezavala. Krajem 80-ih i početkom 90-ih godina sva tendencioznost *Vesele sveske* je manje-više bila svedena na pomnjanu rubriku „Titovim stazama revolucije“ i „Pionirski kutak“, posvećen dečijim likovnim i literarnim radovima. U poslednjim brojevima iz 1991/92. godine izostajalo je čak i to, ali se pojavio pacifistički i antiratni angažman, oličan u priložima malih čitalaca i dopisima saradnika lista. Četrdesetogodišnji jugoslovenski život *Vesele sveske* okončan je tako apelima „Hoćemo mir“, „Mir u Srcu“ i „Glasam za mir“, koji nažalost nisu bili uvaženi.

LITERATURA

Ahmetagić, Jasmina. „Upotreba književnosti“. <https://skolegijum.ba/static/files/biblioteka/pdf/5b90eb1cb3961_Upotrebaknjiz%CC%8Cevnosti.pdf> 22. 5. 2019.

Jergović, Miljenko. „Jakov Jurišić: Na Grbavici“. <<https://www.jergovic.com/subotnja-matineja/jakov-juriscic-na-grbavici/>> 22. 5. 2019.

Kreševljaković, J. „*Vesela sveska*, NIŠRO Oslobođenje '79: Najveselija sveska u đачkim torbicama već 26 godina...“ <<http://www.yugopapir.com/2017/11/vesela-sveska-nisro-osloboenje-79.html>> 22. 5. 2019.

Rorić, Ivica Vanja. „Bio sam urednik *Vesela sveske*“. <https://skolegijum.ba/static/files/biblioteka/pdf/5b90eb5b0602f_BiosamurednikVeselasveske.pdf> 22. 5. 2019.

Todosijević Petrović, Sanja. *Socijalizam u školskoj klupi. Reforma osnovnoškolskog sistema u Srbiji 1944–1959*. <<https://singipedia.singidunum.ac.rs/izdanje/42341-socijalizam-u-skolskoj-klupi-reforma-osnovnoskolskog-sistema-u-srbiji-1944-1959>> 22. 5. 2019.

IZVORI

Vesela sveska 1. 1 (1952) – 40. 9/10 (1991/1992).

Zorana Simić

THE FORTY YEARS OF *VESELA SVESKA*'S (THE CHEERFUL NOTEBOOK)
YUGOSLAV LIFE (1952–1992)

Summary: The year 1952 represents a multiple turning point for the cultural and educational politics of SFRY and Bosnia and Herzegovina – from that moment on, the state leadership insists on breaking with the previous agitprop methods and a liberalization of the (children's) press, on changing the old and inventing new pedagogical principles and, simultaneously, establishing and propagating a new concept of childhood. “The new childhood” in SFRY, unlike the one during the war and early post-war years, was meant to be serene, cheerful, unburdened with serious worries and burdens, and yet permeated with a strong Yugoslav patriotism, socialist ideas and an exemplary education of Tito's Yugoslavia's youngest citizens. Such a social context influenced the foundation of *Vesela sveska* in Sarajevo, a magazine intended for preschoolers and the lower grades of primary school – one of the most influential magazines in the whole of Yugoslavia, and one of those with the highest print runs. Its editors, Dragan Kulidžan,

Ivica Vanja Rorić and Jakov Jurišić, managed to establish a noticeable continuity of editorial politics, using the school curriculum for guidance and adapting the magazine contents to the society's shifts and demands during the entire forty years of its publishing run. They undoubtedly focused on children's literature, primarily poetry and prose, and due to their critical and editorial sensibility, *Vesela sveska* became a cult literary journal for children, with nearly all prominent SFRY authors as contributors. Apart from that, they insisted on educational, informative and didactic sections throughout, entertainment sections, as well as those that explicitly promoted Yugoslav socialism and the inheritance of national liberation struggle. Their success in performing that work was rewarded by several prestigious state awards. *Vesela sveska* remained an important children's magazine till SFRY's breakdown, i.e. 1991/1992, when its last issue appeared, and afterwards became a testimony of the (abruptly ended) "new" "serene" childhood in socialist Yugoslavia.

Key words: *Vesela sveska*, children's periodicals, "new childhood", "serene childhood", growing up in SFRY, children's literature

Jovan BUKUMIRA*
Institut za književnost i umetnost,
Beograd

050.488МАЛЕ НОВИНЕ"1956/1991"
оригинални научни рад

SOCIJALISTIČKO POLITIČKO OBRAZOVANJE POSREDSTVOM DEČJE ŠTAMPE: *MALE NOVINE* (SARAJEVO, 1956–1991)¹

Apstrakt: Rad se bavi *Malim novinama*, listom za mlade – učenike i učenice osnovnih škola, prevashodno viših razreda – koji je izlazio u Sarajevu od 1956. do 1991. godine i bio distribuiran širom Jugoslavije. U tekstu se najpre ocrtava društveno-politički kontekst obrazovanja u socijalističkoj Jugoslaviji pedesetih godina prošlog veka, kada je izašao prvi broj lista, i razmatra uloga koju su pritom imali časopisi za decu. Zatim sledi analiza političkog sadržaja *Malih novina*, pri kojoj je posebna pažnja posvećena strategijama obraćanja čitalačkoj publici (interpelacija mladih kao odraslih), izveštavanju o najbitnijim političkim prilikama u zemlji i svetu (društveno samoupravljanje, donošenje Ustava, struktura državne vlasti; antikolonijalne borbe, revolucije, državni udari, Hladni rat, Pokret nesvrstanih), te reprezentaciji mladih (mladi kao proizvođači, zadrugari, samoupravljači, borci, glasači, potrošači, antiratni aktivisti). Naposletku, ukazuje se na šire procese društvene depolitizacije koji su uticali i na uredničku koncepciju *Malih novina* i za posledicu imali приметно umanjivanje eksplicitno političkog sadržaja i „postepeno približavanje inicijalno ‘informativnog lista’ žanru dečjeg zabavnika“.

Ključne reči: *Male novine*, štampa za mlade, Jugoslavija, socijalizam, političko obrazovanje, depolitizacija

Uvodne napomene

Sva srećna detinjstva depolitizovana su i liče jedno na drugo, svako nesrećno politizovano je na svoj način. Ova parafraza Tolstoja, koja je neizostavni deo raznih revizionističkih, apolitičnih, idealističkih i sličnih diskursa, mogla

---

* jbukumira@yahoo.com

¹ Rad je nastao u okviru projekta *Uloga srpske periodike u formiranju književnih, kulturnih i nacionalnih obrazaca* (178024), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

bi da stoji kao *credo* svakog pisanja i razmišljanja o detinjstvu koje u obzir ne uzima istorijske, društvene i kulturne – rečju: političke – okolnosti unutar kojih se svačije detinjstvo nužno odigrava i razvija. Metodološki i ideološki ovaj rad počiva na suprotnim pretpostavkama i polazi od načela da se kategorije detinjstva, politike i sreće mogu i moraju misliti zajedno, iako dijalektički, te na gornji stav radije odgovara epigrafom romana čiji je početak parafraziran. U osnovi ovakvog ispitivanja, prema tome, stoji teza Antonija Gramšija da je politika „središnja djelatnost čovjeka, sredstvo kojim se pojedinačna svijest dovodi u kontakt s društvenim i prirodnim svijetom“, pošto je u njoj „razumjeti svijet i mijenjati ga jedno te isto“ (nav. prema Suvin 2014: 312), što vredi još i više kada je reč o političkom obrazovanju mladih, tom postepenom pripremanju za uvođenje u najšire dimenzije društvenog sveta.

Shodno centralnoj ulozi koju je u komunističkoj misli i praksi imao horizont budućnosti – služeći kao utopistička optimalna projekcija svih društvenih težnji – ne čudi značaj koji su komunisti pridavali politici odgoja i obrazovanja „novih pokolenja“. Mlade je u „drugoj“ Jugoslaviji trebalo formirati u novom, (post)revolucionarnom duhu i time pospešiti sveopštu transformaciju društva ka socijalističkom poretku, ne gubeći iz vida ono što su oci utemeljitelji istorijskog i dijalektičkog materijalizma, Marks i Engels, imali da kažu o ciljevima vaspitanja: naime, ono mora biti svestrano, odnosno cilj mora da bude svestrani i stvaralački razvoj ličnosti, bez obzira na klasnu poziciju (Petrović Todosijević 2016: 71). Glavne smernice (n)ove politike jugoslovenskih komunista prema deci najeksplicitnije su izložene u *Rezoluciji* iz 1949. godine, vezanoj za Peti kongres (1948) i Treći plenum Centralnog komiteta KPJ. Ovim dokumentom rukovodioci novog društva otvoreno su istakli neophodnost „idejnosti u nastavi“², poručivši da se njihovo pregnuće u ovom polju neće skrivati iza tobožnje političke neutralnosti. No, ujedno su morali da priznaju i vlastitu ograničenost, odnosno nemogućnost da nad odrastanjem mladih uspostave sveobuhvatnu kontrolu. Nije bilo dovoljno delovati na decu samo kroz školsku nastavu, već im treba osmisliti i časove dokolice i, prema rečima Milovana Đilasa: „obrazovanje mora biti kako školsko, tako i vannastavno, tj. sveobuhvatno“ (nav. prema Petrović Todosijević 2016: 41). Zbog toga su tražili da se celokupno društvo uključi u ovaj proces. U ovom širokom frontu za „prosvetčivanje širokih narodnih dečjih masa“ najveću ulogu trebalo je da dobiju masovne društvene organizacije poput pionirske, koje bi za ovakve poduhvate imale najviše kapaciteta, ali i mnogobrojna slična udruženja (npr. izviđačka).

Na Sedmom kongresu KPJ (1958) među ciljevima obrazovanja i vaspitanja usvojene su sledeće smernice, obe od suštinske važnosti za temu ovog rada:

² Sintagma je pozajmljena iz naslova referata Iva Frola, tadašnjeg pomoćnika ministra za nauku i kulturu, na V kongresu CK KPJ (1948), koji glasi „O idejnosti i naučnosti u nastavi“.

„razvijanje socijalističke društvene svesti i osposobljavanje za učešće u društvenom životu zemlje, u organima društvenog samoupravljanja i upravljanja... razvijanje internacionalizma, duha međunarodne solidarnosti radnih ljudi, kao i ideje ravnopravnosti i zbližavanja svih naroda u interesu mira i napretka u svetu...“ (nav. prema Petrović Todosijević 2016: 44). U prvi plan je, dakle, istaknuto razvijanje osećanja pripadnosti široj društvenoj zajednici i podsticanje na aktivno sudelovanje u političkom životu društva.

Dečji listovi, štampani u doba socijalističke Jugoslavije, služili su i kao dodatak i dopuna školskih aktivnosti, naročito u prvim godinama izgradnje nove države, kada školski sistem još nije bio u potpunosti kodifikovan niti ujednačen u svim federativnim republikama.³ Vladajuća KPJ, sredinom pedesetih godina prošlog veka preimenovana u Savez komunista Jugoslavije, tada je već ukinula svoja agitprop odeljenja i delimično povukla svoje članstvo iz neposrednijeg učešća u državnoj politici. Ipak, imamo li u vidu da je agitprop nastao i delovao za vreme ilegalnih, a potom i ratnih aktivnosti partije – kada je kultura prvi put postala oruđe komunističke agitacije – ne bismo pogrešili kada bismo u uređivanju dečjih listova videli „nastavak rata drugim sredstvima“, prilagođenim mirnodopskim prilikama.

Prvi broj dečjeg nedeljnika *Male novine* izašao je u martu 1956. godine u Sarajevu u okviru NIPRO „Oslobođenje“, u tiražu od 35 hiljada primeraka i na 8 stranica – ali će se i tiraž i format u narednim godinama samo povećavati, i već nakon prve decenije postojanja novine će se štampati u deset puta više primeraka na dvostruko većem broju stranica. Prvi podnaslov glasio je „nedjeljni informativni list za mlade“, da bi ubrzo bio promenjen u „jugoslovenski informativni list za mlade“, čime je bila precizno određena čitalačka publika, namena, ali i orijentacija lista. Čitaoci su bili osnovnoškolci, i to pre svega oni iz viših razreda, iz svih jugoslovenskih republika, a cilj novina bio je, naravno, primarno edukativno-informativni, iako su se u uredničkim komentarima često mogle naći uobičajene formulacije o novinama „za pouku i zabavu“ i „nerazdvojnim drugom u odmoru i zabavi, neophodnim i dragocjenim pomagačem u školi“ (202/1960). *Male novine*, distribuirane preko mreže školskih referenata i za vreme školske godine (kasnije i tokom raspusta), predstavljale su edukativnu dopunu školskog programa, ali ujedno i platformu za ispunjavanje i osmišljavanje slobodnog vremena mlade populacije. Zdravko Ostojić, koji je u ovom listu jedno vreme obavljao funkciju odgovornog urednika, smatrao je da su „Male novine postale, prije svega, svojevrsan udžbenik socijalističkog vaspitanja, a potom i stvaralačka dopuna nastavnom procesu“ (Ostojić 1982: 318).

³ Tek je 1958. godine donet zakon koji je propisivao jedinstveno opšte i obavezno osmogodišnje osnovnoškolsko obrazovanje, dok je proces standardizacije udžbenika na federativnom nivou potrajao znatno duže.

Prema pedagogu Nedeljku Trnavcu „monopol udžbenika i knjiga“ u školskoj nastavi je nedopustiv, i upravo dečja štampa – novi „inženjer ljudskih duša“ u razdoblju sredstava masovnog komuniciranja – može i mora vaspitanje i obrazovanje da učini aktuelnijim i povezanijim sa neposrednim dečjim iskustvom življenja u savremenom svetu (Trnavac 1974: 10). U njegovoj bi zamisli ovi listovi trebalo da postanu svojevrsna platforma za dečje samostalno obrazovanje, u čemu možemo da prepoznamo poziv na dečje samoupravljanje. Osim toga vredi istaći da, iako nesumnjivo marksistički (tačnije: dijalektičko-materijalistički) opredeljen, ovaj autor u posve šilerovskom idealističkom duhu naglašava da osnovna funkcija dečjih listova leži u „estetskom i moralnom vaspitanju“ (Trnavac 1974: 8). *Male novine* su u velikoj meri uspele da ispune navedene funkcije, iako nisu odgovorile na krajnji ideal samoupravljanja, koji bi u ovom slučaju mogao da glasi „Dečji listovi deci!“, gde bi deca sama pisala i uređivala novine, bez ikakvog nadzora odraslih.

Mladi kao odrasli

Osnovni gest uređivačke koncepcije *Malih novina* sastojao se iz, altiserovski rečeno, interpelacije čitalaca kao odraslih subjekata ili, gledano sa suprotne strane ovog komunikacijskog lanca, u tome da se list predstavi kao novina za mlade u obliku novine za odrasle. Ovo starosno preokretanje imalo je dvostruku ulogu. Oslovljavanje mladih kao odraslih najpre je efektan potez privlačenja pažnje publike, koji se poigrava sa mladalačkom željom da se poraste, da se bude odrastao. Još je bitnije, međutim, to što ova strategija ne čini od čitalaca stanovnike idiličnog carstva mladih, zauvek osuđene na bivanje decom, nego im istinski otvara put u odrastanje. Bodrijar je tvrdio da savremeno društvo getoizira „nenormalne“, uključujući tu i starije, siromahe, nerazvijene, osobe s nižim koeficijentom inteligencije, pervertite i druge, pri čemu je slična sudbina zadesila i decu: „no mi takođe znamo kako stoje stvari sa ekstradicijom dece, sa njihovom progresivnom izolacijom koja teče uporedo sa vladavinom Uma, sa njihovim zatvaranjem u idealizovani status detinjstva, u geto infantilnog sveta, u ponižavajući svet nevinosti“ (Bodrijar 1991: 140). Smer delovanja *Malih novina* upravo je suprotan.

U prvom uvodniku piše: „I vi mladi dobiste svoje novine... Zar ne liče na prave-pravcate novine?“ (1/1956). *Male novine* štampaju se na tipičnom novinskom papiru velikog formata, tek nešto manjem od onog na kojem su izlazile tada najtiražnije *Borba* i *Politika*. Utoliko sarajevski list za mlade dizajnom i grafičkim oblikovanjem imitira „velike novine“, stvarajući kod čitalaca doživljaj da u rukama drže tipičnu štampu za odrasle. S druge strane, pak, naslovom se sugerise i granična pozicija ovih novina, budući da se nedvosmisleno radi o nečemu što je prevashodno namenjeno mladima. To jesu novine za decu, ali – uz

sve uzuse prilogađavanja sadržaja – pravljene su kao za odrasle. Strategija *Malih novina* da se obraćaju ne samo mladima kao mladima nego ponajpre mladima kao odraslima imala je za cilj da mladi vide sebe kao buduće odrasle, i to kao aktivne i ravnopravne učesnike društveno-političkog života socijalističke zajednice.

Ali ovaj list nisu stvarali mladi za mlade, već odrasli za mlade, a u određenoj meri, takođe, i odrasli za odrasle. Peri Nodelman, istraživač dečje književnosti, smatra da je implicitni čitalac svakog dečjeg teksta i neko ko nije dete, a koga on naziva skrivenim odraslim. „Samo je polovična istina da su tekstovi dečje književnosti jednostavni. Oni, naime, sadrže u sebi senku, nesvesno – složenije i potpunije razumevanje sveta i ljudi, koje ostaje neizrečeno na pukoj površini, ali koje omogućava njenu razumljivost“ (Nodelman 2008: 206). U *Malim novinama* bi se iz tog implicitnog „teksta iz senke“, namenjenog odraslom čitaocu (u ovom slučaju, verovatno roditelju), mogao iščitati zvanični politički kurs partije, onaj koji nije uvek bio sproveden u praksi.

U gore navedenom uvodniku možemo, takođe, naći okvirnu najavu sadržaja svakog broja: „Donosićemo vam vijesti o izgradnji naše domovine, zanimljivosti iz naše zemlje i cijelog svijeta...“, a tu su još i zanimljivosti iz prošlosti, znameniti ljudi, nauka i tehnika, flora i fauna, te umetnost za decu (priče, pesme, slike, stripovi, romani u nastavcima itd.), kao i sport, dečji život, dečji samostalni radovi, nagradni konkursi. Redosled kojim su pobrojane stavke sadržaja nije nasumičan, pošto iz njega možemo videti šta je, iz uredničke perspektive, bilo više, a šta manje bitno za mlade. Na prvom mestu nalazi se politički sadržaj, a na poslednjem zabavne rubrike. Ali, kako vreme bude odmicalo, ovaj odnos prioriteta će se preokrenuti i, u poslednjim godinama izlaženja lista, konzumeristička razonoda prevlađaće nad socijalističkom politikom.

Šta mladi treba da znaju?

Mogli bismo ovde izneti tezu da je parola kojom su se vodili svi urednici *Malih novina*, doduše u različitoj meri, istovetna onoj poruci koju su prethodnih godina u Hrvatskoj neprestano isticali mladi nešto stariji od čitalaca sarajevskog nedeljnika: „Jedan svijet – jedna borba“. Jer kada se u kontinuitetu pregleda arhiva *Malih novina*, postaje jasno da društvo čiji čitalac treba da postane punopravni član obuhvata ni manje ni više nego čitav svet. Zbog toga se u centralnoj rubrici koju čine vesti domaće društveno-političke prilike po pravilu ogledaju u svetskim i obratno, a o dalekim i mlađim čitaocima tada nedovoljno poznatim zemljama piše se ne kao o egzotičnim i neshvatljivim pojavama, nego s dovoljno jasnom istorijskom kontekstualizacijom. Uostalom, gornja je parola adekvatna kao zajednički imenilac i stoga što se, ako je suditi prema *Malim novinama*, u celom

svetu vodi u suštini jedna jedina borba, u kojim god „omotima“ bila upakovana: borba radnika i proletera protiv kapitalističke eksploatacije i za oslobođenje.

Male novine – najkraće rečeno – započinju svoj život u jeku Hladnog rata i pokušaja Jugoslavije da u spoljnoj politici izgradi front nesvrstanih zemalja, a u unutrašnjoj sprovede sistem društvenog samoupravljanja. Kritička analiza diskursa mogla bi da gotovo sve relevantne članke – bilo da oni pojašnjavaju daleke ratove i državne udare ili načine na koji funkcionišu ovdašnja državna vlast – pročita pretpostavljajući ovaj kontekst, odnosno doba „kada se nad svijetom još uvijek gomilaju crni oblaci hladnog rata i straha“ (133/1959), s jedne, i „izgradnje humanog socijalističkog samoupravnog društva“ (772/1971), s druge strane.

Tokom prvih dvadesetak godina izlaženja *Male novine* su najvažnije vesti iz sveta i domaće politike donosile na naslovnici, najčešće u članku koji bi (sa pratećom fotografijom) zauzimao više od polovine stranice. U vremenu burnih svetskih hladnoratovskih previranja i podela ovaj list je s velikim uspehom uspevao da mladoj jugoslovenskoj publici približi i predoči složenosti aktuelnih svetskoistorijskih gibanja. Svaki se članak – bilo da se pisalo o ratu, državnom udaru, vojnom puču, demonstracijama, revoluciji ili čemu drugome – po pravilu sastojao od kratkog prikaza društveno-istorijske pozadine događaja, trenutnog političkog uticaja velikih sila i njihovih interesa u datom području, portreta najvažnijih aktera, razvoja dešavanja i mogućih budućih posledica. Pri tome se nikada nije pisalo politički neutralno: *Male novine* su u svakom sukobu, pobuni ili ma kakvom događaju nedvosmisleno zauzimale stranu i obrazlagale zbog čega se tako opredeljuju. Naravno, uvek se radilo o komunističkim i jugoslovenskim vrednostima nezavisnosti, samoopredeljenja, jednakosti, antifašizma, antikolonijalizma, antiimperijalizma i sl. Ali na taj su način poučavale svoju publiku da je, čak i da to žele, nemoguće biti puki neutralni posmatrač, bez obzira na to da li se stvari zbivaju u vlastitom vrtu ili negde preko sedam gora. Uvek je neophodno zauzeti stav, a on je u ovim stvarima uslovljen političkom pozicijom.

S posebnim zanimanjem su *Male novine* pratile zbivanja u Africi, kontinentu na kojem se većina zemalja pre Drugog svetskog rata nalazila u kolonijalnom položaju. Zvanična jugoslovenska politika podržavala je i potpomagala borbu za nezavisnu Afriku, o čemu – u moru drugih tekstova – najbolje govori članak „Probuđena Afrika“ (128/1958), koji zapravo predstavlja prilog o novim nezavisnim afričkim zemljama, izveštavajući o tome kako Afrika postaje „kontinent svetlosti i boljih dana“, jer „porobljene afričke zemlje nezadrživo stupaju putem nezavisnosti i oslobođenja od bijelih gospodara“. Uz to je i svako proglašenje nezavisnosti neke države bivalo praćeno prigodnim tekstom o „novoj nezavisnoj republici“, gde bi se sumirala istorija i dale geografske karakteristike te zemlje. Izveštavanje o borbama za nezavisni Kongo, koje su se vodile krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina, odlično pokazuje u čemu *Male novine* prepoznaju

glavne uzroke sukoba. Tako se, na primer, u članku „Opasna igra“ (211/1960), koji upozorava na to da Belgijanci i dalje ne napuštaju nezavisni Kongo, daje detaljna i dosledna marksistička analiza funkcionisanja kolonijalnog kapitalizma: Belgija, naprosto, ne želi da se odrekne bogatih kongoaskih prirodnih resursa, pa u te svrhe koristi svoje insajdere – partnere inostranih eksploatatorskih kompanija, i time podriva nezavisnost jedne države. Zbog toga je i Patrisu Lumumbi, prvom političkom lideru nezavisnog Konga, bio posvećen čitav niz priloga u kojem su čitaoci mogli da se obaveste o njegovom političkom i moralnom držanju, akcijama koje je sprovodio i državničkim odlukama koje je donosio – sve je to činilo da njegov reljefni portret posluži kao uzorit primer antikolonijalnog otpora.

Ali „crna“ Afrika nipošto nije bila povlašćeni slučaj ovakvog izveštavanja. Slične borbe – i upravo su na toj sličnosti *Male novine* uporno insistirale – vodile su se širom sveta, pa je veliki broj članaka ove rubrike bio posvećen odnosu Alžira i Francuske, rasizmu u Africi i posebno SAD, nebrojenim oružanim sukobima između Izraela i susednih arapskih zemalja, ratu u Vijetnamu, Laosu, Venecueli itd. Među brojnim takvim vestima vredi istaći podršku Čehoslovacima nakon Praškog proleća (632/1968), jer taj prilog nudi istoriju nastanka Atlantskog i Varšavskog pakta, odnosno uzroke hladnoratovske podele na dva bloka. Budući da se radilo o aktu agresije socijalističkih zemalja jednih na druge – dakle, o socijalističkom imperijalizmu – članak implicitno priziva u sećanje sukob sa Informbiroom 1948. godine i retrospektivno opravdava jugoslovensko *ne* Staljinu i staljinizmu. Osim toga, kao dobar primer iznijansirane analize sukoba može nam poslužiti članak o situaciji u Severnoj Irskoj (686/1969), koja se našla na ivici građanskog sukoba između katolika i protestanata. U članku se, međutim, uzrok sukoba nikako ne traži u različitosti veroispovesti, već u tome što su protestanti ukinuli katolicima građanska prava i učinili ih tako građanima drugog reda – zbog čega ovi opravdano zahtevaju „političku, ekonomsku i socijalnu ravnopravnost“, a ne versku.

Veoma je zanimljiva i za istraživanje i te kako podsticajna činjenica – pošto se kroz nju prelama većina bitnih političkih pitanja – da su *Male novine* rasle uporedo sa Pokretom nesvrstanih. Druga polovina pedesetih godina bila je obeležena takoreći pripremnim Titovim susretima sa Naserom, Nehruom i drugim državniciima „vanblokovskog“ sveta, a sarajevski list je vrlo ažurno i emfatično svojoj mladoj publici prenosio vesti i rezultate tih poseta. Faktor povezivanja bilo je „prijateljstvo dvije male, ali nezavisne zemlje... dviju revolucija, različitih, ali i bliskih u isto vrijeme“ (16/1956), kako je napisano povodom boravka „dragog gosta“ Namera u Beogradu. Ovaj paradigmatičan opis međunarodnog odnosa po merilima jugoslovenske politike – bliskost i stranost, ili pre istost i različitost drugog koje bivaju hegelovski prevladane (ali ne i ukinute) revolucionarnom borbom za oslobođenje – predstavljao je primer za izgradnju solidarnosti i očuvanje mira u svetu, iz kojeg su čitaoci *Malih novina* dobijali lekcije o tome na kojim principima

(bi trebalo da) se vodi spoljna politika u interesu svih strana, pošto „dosledna socijalistička politika“ znači da je Jugoslaviji „tuđe ugnjetavanje jednog naroda od strane drugoga“ (178/1959). Svaki samit nesvrstanih zemalja bio je, otuda, praćen velikom reportažom na naslovnici, a ponekad i dodatnim propratnim tekstovima o tim državama, počev od „Doprinosa miru“ (267, 268/1961) pa do „Budućnost pripada nesvrstanim“ (1433/1986) povodom 25. godišnjice pokreta.

Uporedo sa redovnim izveštavanjem o presudnim događajima iz sveta pratili su se i svi radovi – kako ideološko-politički, tako i materijalno-infrastrukturni – na izgradnji novog društva. Revolucionarna promena državnog uređenja zahtevala je sveobuhvatne transformacije, a *Male novine* razjašnjavale su svojoj publici razloge tih preobražaja i pripremale ih da postanu ravnopravni i aktivni članovi novog društva.

Izveštavano je o svim kongresima i plenumima Saveza komunista i sa njih su prenošeni zaključci iz referata. Jedna od najvećih tekovina revolucije i narodnooslobodilačke borbe bilo je uspostavljanje narodne vlasti, a pošto se oblik te vlasti ipak vremenom menjao, mnogi su brojevi ovog nedeljnika za mlade bili posvećeni objašnjavanju funkcionisanja velikog državnog aparata i raspodele vlasti. No, u centru skoro svakog govora o državnom sistemu nalazilo se samoupravljanje: „Sredinom 1950. godine učinjen je jedan od najrevolucionarnijih koraka u poslijeratnom razvitku Jugoslavije – uvedeno je radničko samoupravljanje“ (592/1967). Na svakih četiri ili pet godina *Male novine* pokretale su feljton o osnovnim pojmovima samoupravnog sistema (601 et passim/1968; obrađeni pojmovi: republička skupština, opštinska skupština, radnički savet, upravni odbor, opštinsko veće i veće radnih zajednica, saveti i dr.), pritom prateći kako je Jugoslavija od radničkog došla do društvenog samoupravljanja, odnosno kako je tekla primena ovog principa na društvo u celini. Tome je bila posvećena čak i posebna rubrika, „Zanimljiva škola za radoznale“, u čijem nazivu ponovo pronalazimo uredničku strategiju pomoću koje će ove tekstove, na prvi pogled suvoparne, ali ipak s austom zanimljivosti i radoznalosti, na kraju svi pročitati.

Čitaoci *Malih novina* redovno su bili upućivani i u sve važnije izmene zakona i propisa, pa i smene visokih političkih funkcionera. U vreme pred važnije izbore ili donošenje novog Ustava (1963, 1974) povećavao se broj priloga o državnoj upravi. U tom je smislu naročito bila važna zaista široka društvena rasprava o Ustavu koji će biti donet 1963, pošto je ovaj dokument bio shvaćen kao ogledalo čitavog društva: „Ako u nekoj državi vladaju kapitalisti, onda oni stvaraju ustav pomoću kojeg drže radni narod u pokornosti... U našoj – socijalističkoj zemlji, u kojoj sva bogatstva pripadaju narodu, ustav je zakon koji u potpunosti obezbeđuje prava svakom građaninu podjednako“ (323/1962). O tome su i *Male novine* kontinuirano pisale, donoseći u svakom sledećem broju detaljno objašnjenje ključnih termina i fraza iz najbitnijeg državnog dokumenta.

Ustav iz 1974. dodatno je poboljšao neposrednije učesće ljudi u političkom životu i na osnovu toga je Stane Dolanc, tada član Predsedništva CK SKJ, u intervjuu mogao izjaviti da „u razvijenom socijalističkom samoupravnom odnosu, svi, i stariji i mladi, snose podjednaku odgovornost za sve sfere društvenog života“ (1183/1980). *Male novine* trudile su se da, svojom uređivačkom koncepcijom, slede postulate ovako naznačene socijalističke politike prema mladima i od njih naprave što ravnopravnije članove društva.

Osim politike i ekonomija je dobila veliki prostor na stranicama lista, a o njoj se najviše pisalo počev od sredine šezdesetih godina pa nadalje, kada je sprovedena tzv. Privredna reforma kojom je uvedena delimična liberalizacija tržišta. Ona je rezultirala smanjenjem životnog standarda i poskupljenjem namirnica, pa je čak i dečja štampa morala da reaguje na приметно nezadovoljstvo građana (477/1965). Redovno se pisalo i o kursu i stabilnosti valute (dinara), a urednici se nisu libili ni da upute primedbe i kritike na račun društvenog poslovanja: „Do devalvacije dinara dovelo je loše privredno poslovanje. Trošili smo znatno više nego što su bile naše mogućnosti“ (758/1971).⁴ Indikativno je da je sve ovo bilo praćeno pohvalnim pisanjem o bankama (811/1972), u kojima se želela videti institucija na koju se narod mogao osloniti u teškoj materijalnoj situaciji.

Iako su neki od najvažnijih političkih događaja bili prećutani – smena Rankovića 1966, studentski protesti 1968, hrvatsko proleće 1971, smena liberala 1972. godine – ipak se o nekim drugim, po državu neugodnim političkim pitanjima pisalo, i to najviše o „kosovskom pitanju“ i radničkim štrajkovima (naročito u toku poslednje decenije zajedničke države), a ne treba izostaviti ni osudu *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* (1967). U pozadini izveštavanja o svim ovim zbivanjima nalazio se urednički poziv na poverenje u jugoslovensko društvo, za koje se tvrdilo da će imati snage da navedene probleme reši samo ukoliko svi građani budu mogli da se vrate temeljnim vrednostima revolucije. Kao i ranije, *Male novine* su zagovarale jugoslovenstvo. *Deklaracija* je bila okarakterisana kao „neprijatan događaj“ zato što su potpisnici zahtevali oštro razdvajanje srpskog i hrvatskog jezika, iz čega je bilo „jasno da su i Deklaracija i Prijedlog suštinski usmereni protiv bratstva i jedinstva naših naroda, te najznačajnije tekovine naše revolucije“ (559/1967), pa su njihovi stavovi pobijeni argumentovanim pozivanjem na Bečki i Novosadski književni dogovor. U istom duhu, nakon tragedije koja se dogodila u paraćinskoj kasarni 1987. godine, kada je vojnik albanskog porekla Aziz Keljmendi ubio četvoricu kolega i ranio još petoricu (različite nacionalnosti), a zatim izvršio samoubistvo, komentar lista

⁴ Određeni paratekstualni elementi na stranicama *Malih novina* takođe ukazuju na brojne posledice ekonomske krize s kojima se suočavala Jugoslavija po uvođenju liberalizacije tržišta. Na primer, kratka i nelagodnom natopljena redakcijska obaveštenja o poskupljenju lista zbog cene papira, štampe i ostalih troškova postala su uobičajena pojava od druge polovine šezdesetih godina.

glasio je: „Keljmendi je svojim hicima gađao u jedan od najpostojanijih stubova jugoslovenskog jedinstva i jugoslovenske stabilnosti – u JNA“, koja je „kovačnica bratstva i jedinstva“ (1472/1987).

Kao i u drugim tadašnjim glasilima, a naročito onim koja su (preko različitih saveznih ili republičkih organizacija) bila u društvenom vlasništvu, i u *Malim novinama* je Josip Broz Tito figurirao kao najvažniji jugoslovenski politički subjekt. Zbog toga su se s naročitom pažnjom pratila njegova službena putovanja u inostranstvo, kao i posete stranih državnika Jugoslaviji, te Titovi govori i poruke mladima. Ali, iako je Tito uvek dobijao najistaknutije mesto, приметna je razlika u tretmanu njegovog *lika i dela* na stranicama ovog lista počev od sredine sedamdesetih godina. Tito sve više postaje „živi mrtvac“ i spomenik čija se prethodna dostignuća obeležavaju i komemorišu, a sve manje – uprkos neprekinutim aktivnostima – onaj revolucionarni državnik poznat odranije. Od 1978. godine na drugoj stranici lista ustalila se rubrika „Citiramo“, u kojoj su prenošeni kraći ili duži odlomci iz Titovih starih govora ili knjiga, a veoma retko nedavno date izjave na aktuelne teme. Drugim rečima, Tito više ne govori iz sadašnjosti nego iz prošlosti, biva citiran i na neki način recikliran, a njegove reči i doslovno postaju samo mrtva slova na papiru, ili ono što je Darko Suvin nazvao umrtvljenim, antidijalektičkim „ritualiziranim diskursom“.

Osim detaljnog izveštavanja o političkim zbivanjima „u zemlji i svijetu“ (kako se jedno vreme zvala rubrika s vestima), mladi su se sa politikom upoznavali i kroz druge važne rubrike lista. Među njima valjalo bi izdvojiti barem dve. Prva je „Nova riječ u tvom riječniku“, koja je izlazila od šezdesetih do početka osamdesetih godina i unutar koje su bile date definicije i pojašnjenja za mnoge važne političke termine, naročito one koji su bili u svakodnevnoj upotrebi, kao na primer: komunist, nacionalisti i šovinisti, unitarizam, kvisling, akcija i reakcija, fašizam, utopija, angažovani i neangažovani, dogmatizam, inflacija itd. Ponuđena objašnjenja nisu bila neutralna nego su predstavljala izraz socijalističkih vrednosti i bila su reakcija na aktuelne političke tendencije u zajedničkoj državi, o čemu ilustrativno svedoči članak o nacionalizmu (1290/1982): „Jer – od svih 'izama' koji nasrću na samoupravnu i socijalističku Jugoslaviju, nacionalizam je među najopasnijim, slobodno se može reći i najpokvarenijim.“ Sličnu je funkciju imala i rubrika „Prvi susret s Marksom“ (872 et passim/1973), koja je u vidu feljtona bila štampana u nastavcima, i to više godina zaredom, i preko koje su osnovnoškolci mogli bliže i detaljnije da se upoznaju sa likom i delom idejnog tvorca političkog sistema u kojem su živeli i rasli.

Slika mladih: od samoupravljača do potrošača

U kontekstu priče o političkom obrazovanju neizostavno je utvrditi i kakvu sliku o samoj mladosti pružaju *Male novine*, odnosno šta sve podrazumeva i

obuhvata reprezentacija mladih u časopisu. Kroz ovu samoreprezentaciju mladosti sažima se i politička orijentacija lista, od brige za izgradnju nove domovine preko konzumerističke proizvodnje detinjstva pa do apela protiv rata.

Mladi su uglavnom bili predstavljani kao borci, revolucionari, zadrugari, proizvođači, glasači – ukratko: samoupravljači. Brojne reportaže donosile su priče o mladim partizanima koji su svoje živote žrtvovali u ratu ili, ukoliko su ga preživeli, na osnovu tog iskustva gradili novo društvo (npr. „Svijetli lik dječaka-borca“, 2/1956; „Djeca borbe za slobodu“, 36/1956). Međunarodna solidarnost bila je ohrabrivana, naročito u otporu i borbi protiv kolonijalnih okupatora (npr. „Mali demonstrant“, 3/1956; „Djeca u svijetu: udruženi protiv nejednakosti“, 395/1964), i mladi su u tim procesima po pravilu bili viđeni kao ravnopravni učesnici borbe, s pravom ne samo da iskažu svoje nezadovoljstvo nego i da postanu deo partizanskog rata. Osnovna poruka ovakvih članaka glasila je: Vi, jugoslovenska mladeži, danas živite u igri i miru, ali drugi narodi još uvek se bore za samostalnost. *Male novine* su, pritom, ponosno isticale svoju mobilizatorsku ulogu. S druge strane, deca su podsticana na kolektivni rad i udruživanje, kako bi na vlastitom primeru i kroz praksu učili šta znači samoorganizovanje, zadružni rad, proizvodnja i dr. (npr. „U zadruzi 'Samopomoć', 27/1956; „Pioniri rade, pioniri upravljaju“, 485/1965). Takođe, bilo je dosta napisa o učešću mladih na izborima (npr. „Mladi glasaju“, 91/1958): iako se radilo o generaciji koja je upravo postala punoletna i više nije čitala *Male novine*, list je izveštavao o njihovom prvom izlasku na izbore, predstavljajući ga kao njihovu građansku obavezu i čin dostojan poštovanja, a u takvoj slici tadašnji maloletni čitaoci trebalo je da prepoznaju buduće sebe kao aktivne učesnike jugoslovenskog društveno-političkog života.

Međutim, naličje slike mladih kao proizvođača-samoupravljača bila je konzumeristička proizvodnja detinjstva, koja je mlade interpretirala kao decu potrošače. Prema Ildiko Erdei, bio je to deo šireg procesa koji je na Zapadu počeo odmah nakon Drugog svetskog rata, ali koji je u domaćim uslovima bio dodatno 'poguran' tzv. politikom standarda koju je Partija proklamovala počev od sredine šezdesetih u pokušaju da pomiri napetosti prouzrokovane liberalizacijom tržišta. Paradigmatično, prvi opširni članak o filmu u *Malim novinama*, „Njihova veličanstva – filmske zvezde“ (547/1967), bila je prilika da se koncept poznate ličnosti odnosno zvezde 'useli' i na stranice štampe za decu, a ujedno je predstavljao i početak sve opširnijeg pisanja o zabavi i popularnoj kulturi. U tom periodu objavljen je i prvi veliki intervju sa nekom domaćom muzičkom zvezdom, Arsenom Dedićem, pod naslovom „I ja sam veliko dijete“ (723/1970), da bi od druge polovine sedamdesetih godina u listu izlazilo sve više intervjuja sa muzičarima. Godine 1977. odeljak sa vestima iz zemlje i sveta prebačen je sa naslovne na drugu stranicu novina, a „Zabava“ postaje centralna rubrika novina, dok tog leta izlazi prvi *Ljetnji zabavnik*, koji će za nekoliko godina biti dopunjen

zimskim parnjakom. Uporedo sa ovim procvatom zabavnih rubrika, u novinama su više prostora postepeno zauzimale i reklame, i to najviše one za dečje proizvode i banke, proizvođači kod čitalačke publike mahom konzumerističku žudnju.⁵ Tako je na stranicama lista došlo do kolizije dva suprotstavljena ideološka svetonazora: „Umetnički i zabavni sadržaji koji su stvarani za decu nalaze se u jednom polju preseka između ideologije i čiste popularne kulture, dominantno određene pravilima zabave i tržišta. Ideološki sadržaji nisu potpuno nestali, ali su popkulturalizovani u meri koja će do kraja sedamdesetih gotovo u potpunosti potisnuti simbole i topose vladajuće ideologije, pretvarajući ih u označavajuće koji imaju malo zajedničkog sa nekadašnjim označenim – socijalizmom“ (Erdei 2012: 88). Političko obrazovanje mladih gubilo je bitku zato što više nije uspelo da pronade način da se obrati deci: ogrezlo u umrtvljenim i anahronim slikama i pričama, koje su mogle biti samo odbojne i smešne, ono više nije znalo da čuje i odgovori na nove potrebe mladih, a da se pritom ne surva u depolitizovanu provaliju zabavnih popkulturnih sadržaja.

Naposletku, počev od 1989. godine, dominira slika mladih kao antiratnih agitatora i tada dolazi do zanimljivog obrata u pretpostavljenim pozicijama ugledanja i ogledanja između odraslih i mladih. Anketa sprovedena u sarajevskim školama, objavljena u članku „Šta sanjam, a šta mi se događa: Jugoslavija u meni“ (1558/1989), nedvosmisleno je potvrdila da su deca bila protiv podela, ma koje vrste ove bile. Tamo gde su, u prvim godinama izgradnje novog društva, komunisti i partizani – kao revolucionari i (pali) borci za narodno oslobođenje od stranog fašističkog okupatora i domaćih sluga kapitala – služili kao paradigmatični članovi društva na koje je mladi trebalo da se ugledaju i čijem je *liku i delu* trebalo da teže, sada su se, u poslednjim godinama zajedničke države, na mestu uzornih građana s ispravnim političkim svetonazorima nalazili upravo mladi – kao maltene jedini deo jugoslovenskog društva koji još uvek svesrdno baštini jugoslovenstvo – dok su odrasli prikazani kao oni koji ga, nerazumno i nasilno, odbacuju. Svaka sveska *Malih novina* u poslednje tri godine pred rat je, eksplicitno ili implicitno, poručivala da stariji sada treba da uče od mlađih i slušaju njihove poruke, pošto su samo u njima bile sadržane one ranije prihvaćene vrednosti bratstva i jedinstva i zalaganja za mir po svaku cenu. Međutim, mlade nije imao ko da čuje, upozoravale su *Male novine*, i u tome leži još jedan ironijski obrt: društvo koje je nekada počivalo na principima samoupravljanja i zalagalo se za što veće učešće mladih u političkom životu sada je čitavoj toj grupaciji oduzelo glas, ukinuvši temelje na kojima je počivalo. „Možda stariji misle da mi živimo u nekakvom našem svijetu“ (1628/1991), izjavio je jedan učenik osmoljetke i nije

⁵ Najčešće navodeni primer konzumerističke proizvodnje detinjstva u SFRJ je pesma „Moja mala devojčica“, koju su na muzičkom festivalu u Opatiji 1958. izveli Zdenka Vučković i Ivo Robić: „Moja mala djevojčica / puna je velikih želja... // ... tata, kupi mi / tata kupi mi, tata kupi mi sve...“

bio daleko od istine: upravo su ih stariji i saterali u „nekakav njihov svet“ i tako ih isključili iz političke zajednice, koju su zatim razorili.

Završne opomene

Iako su *Male novine* od samog početka bile informativni list „za pouku i zabavu“ mladih, struktura časopisa – hronološki gledano – kretala se uglavnom od prvog ka drugom polu ove fraze: od didaktičko-informativnog ka zabavno-razonodnom, ili od *utile* ka *dulce*. Časopis je bio politički vitalniji i produktivniji dok su i država i društvo bili spremniji i otvoreniji za političko eksperimentisanje, što je, sudeći barem prema tezama Darka Suvina, trajalo otprilike do 1972. godine. Od inicijalnog revolucionarnog žara i inovativnosti samoupravljanja preostao je samo monolitni, statični i u sebe zatvoreni birokratizam na umoru. „Sustav kojim dominira društveno tijelo protivno emancipaciji zatvara se u sebe, prestaje prodirati u spoznajni prostor i pronalaziti rješenja u budućnosti“ (Suvin 2014: 20–21), a time gubi i potencijal da oblikuje mlade koji će graditi i živjeti tu budućnost. Gubitak ove emancipatorske i eksperimentalne političke inicijative bio je praćen opštom depolitizacijom društvenog života, i to je imalo nemale posledice na uređivačku koncepciju *Malih novina*. Kao što je u radu već primećeno i pokazano, vremenom se sadržaj lista i doslovno 'čistio' od politike, ustupivši previše mesta rubrikama posvećenim zabavi i razonodi. Tamo gde su se mladima ranije obraćali visoki državni i partijski funkcioneri, ili drugi učesnici društvenog života, sa porukama o postajanju socijalističkim (novim) čovekom, iskrsavale su sada muzičke i filmske zvezde sa svojim glamuroznim biografijama i ritualizovanim, dakle politički ispražnjenim diskursom.

U toku debate o ustavu početkom šezdesetih izneto je mišljenje kako „svi znamo, da bismo pocijepani u posebne državice bili slabi i nejak, a samo ujedinjeni u jednu državu – snažni“ (333/1962). Počev od kraja te decenije na uzglavlju magazina često je, kao svojevrсни epigraf broja, štampana Titova poruka: „Čuvajte bratstvo i jedinstvo kao zjenicu svoga oka“. Govoreći o tada već višedecenijskom izdavačkom poduhvatu objavljivanja *Malih novina*, Zdravko Ostojić je početkom osamdesetih zaključio da je taj uspeh na prvom mestu rezultat „čiste, ničim i nikad pomućene jugoslovenske uređivačke politike“ (Ostojić 1982: 319). Poslednje godine zajedničke države je, u članku povodom obeležavanja Dana pobeđe, izašao čak i veoma otvoren komentar na tada sve brojnije pokušaje „nacionalno osvešćenih“ istorijskih revizionista da se ovaj praznik relativizuje: „Ni neki novi istoričari [...] neće moći da izbrišu činjenicu da je 9. maja 1945. godine završen drugi svjetski rat pobedom nad fašizmom“, za koji su se borili „ustaše, četnici i drugi izdajnici“ (1619/1991). Prema svemu tome, jugoslovenska orijentacija

lista, zasnovana na jednakosti, solidarnosti i antifašizmu, bila je najvažniji faktor političkog kontinuiteta *Malih novina* tokom svih godina izlaženja lista, bez obzira na štetne posledice sveopšte društvene depolitizacije. Ima, nažalost, gorke i tužne ironije u tome što su poslednji (jugoslovenski) čitaoci *Malih novina* postali svedoci i žrtve fatalnih političkih odluka, upravo onda kada se njihov časopis od „informativnog lista“ gotovo u celosti pretvorio u „zabavnik“.

LITERATURA

Bodrijar, Žan. *Simbolička razmena i smrt*. Preveo Miodrag Marković. Gornji Milanovac: Dečje novine, 1991.

Erdei, Ildiko. *Čekajući Ikeu: potrošačka kultura u postsocijalizmu i pre njega*. Beograd: Srpski genealoški centar, Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju i antropologiju, 2012.

Nodelman, Perry. *The Hidden Adult: Defining Children's Literature*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2008.

Ostojić, Zdravko. „Dječja štampa kreativna dopuna nastavi“. *Nastava i vaspitanje* 2. 31 (1982): 317–321.

Petrović Todosijević, Sanja. *Socijalizam u školskoj klupi: reforma osnovnoškolskog sistema u Srbiji 1944–1959*. Doktorska disertacija. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije, 2016.

Suvin, Darko. *Samo jednom se ljubi: radiografija SFR Jugoslavije, 1945.–72. uz hipoteze o početku, kraju i suštini*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung, 2014.

Trnavac, Nedeljko. *Vaspitna funkcija školskih listova*. Beograd: Savet za vaspitanje i brigu o deci SR Srbije, 1974.

IZVORI

Male novine: jugoslovenski nedjeljni informativni list za mlade [Sarajevo]: I. 1 (1956) – XXV. 1638/1639 (1991).

Jovan Bukumira

SOCIALIST POLITICAL EDUCATION IN CHILDREN'S
PERIODICALS: *MALE NOVINE (THE LITTLE PAPER,*
SARAJEVO, 1956–1991)

Summary: This paper deals with *Male novine*, a journal for the young – primary school pupils, largely those in higher grades – which was published in Sarajevo from 1956 to 1991 by NIPRO “Oslobođenje” and distributed throughout all Yugoslav republics and autonomous provinces. In the beginning, the text outlines the socio-political educational context in socialist Yugoslavia of the 1950's. The Communist Party of Yugoslavia adopted a more precise plan and programme of education and upbringing only after World War II, at the Fifth Congress (1948) and the Third plenum (1949) that resulted in the 1949 *Resolution*, which defined an encompassing and multifaceted education of young people as its aim, both within and without the school system. Compulsory primary (eight-year) school education was introduced by the General Education Law (1958), and in that period without standardized textbooks children's periodicals were meant to serve as supplements for the school programme and help for designing the young's pastimes. *Male novine* were designed – conceptually and visually – as ‘real’ newspapers, thereby addressing their audience as adults. That strategy's aim was, on one hand, to present the content as interesting and accessible to the young readers, and on the other hand, to prevent shutting them into a childhood world and to enable them to become equal participants in the socialist socio-political life. Therefore, *Male novine* reported extensively on all important events both in Yugoslavia and worldwide, emphasized their political aspect and determined their value, teaching its readers to adequately contextualise these events historically, geographically and politically and to take the appropriate stance. The representation of the young ones in *Male novine* was diverse – manufacturers, cooperative members, fighters, voters, consumers, anti-war activists etc. – and each of these images served as an example to aspire to in different periods. In the end, we show that the consequent pro-Yugoslav orientation of the paper was conflicted with the gradual depoliticization of the content, which resulted in the transformation of an “informative newspaper” into a children's magazine at the brink of the common country's downfall.

Key words: *Male novine*, children's periodicals, Yugoslavia, socialism, political education, depoliticization.

ПОБЈЕДА ЗА ДЈЕЦУ – IDEOLOGIJA I UREĐIVAČKA POLITIKA

Apstrakt: Prvi podlistak za djecu u okviru dnevnog lista u Crnoj Gori pojavio se početkom 1986. godine, po uzoru na beogradsku *Politiku za decu*. Tokom narednih decenija *Pobjeda za djecu* mijenjala je svoju pojavnost u skladu sa uređivačkom politikom, varirajući u kontinuitetu stvaralaštvo za djecu i stvaralaštvo djece, uz prisustvo rubrika edukativnog i zabavnog karaktera. U radu se bavimo periodom od 1986. do 1991. godine, koji je bio obilježen dvostrukom stvaralačkom tendencijom – ideološkom i „arkadijskom“, što je očigledno iz zastupljenih sadržaja koje ćemo analizirati. Takođe, skrećemo pažnju i na opšte osobenosti *Pobjede za djecu* nakon ovog perioda uz markiranje promjena koje su se vremenom događale, izvodeći zaključak o ulozi koju je ovaj podlistak odigrao u promovisanju i transformisanju crnogorske književnosti za djecu i omladinu.

Ključne riječi: *podlistak, ideologija, uređivačka politika, Pobjeda za djecu, kolažna struktura, crnogorska književnost za djecu i omladinu*

U kritičkom promišljanju fenomena časopisā često se isticalo da su u pitanju „dragocjeni dokumenti vremena i prostora, medij koji bilježi život u svojoj punini, kretanju i promjenama“ (Čičko 2010: 64). Različiti umjetnički i naučni prilozi u njima pojavljuju se na pozornici aktualnih političkih dešavanja, bivajući na taj način duboko uronjeni u prostor i vrijeme, što ih, uz niz drugih elemenata, čini kompleksnom tvorevinom.¹ Postavlja se pitanje – kakav je status podlistka koji se, namijenjen sasvim konkretnoj čitalačkoj publici, pojavljuje u

---

* svetla@t-com.me

¹ „Sociokulturni i politički milje u kome se pokreće jedan časopis i misija koju on namerava da ostvari na raznim nivoima (vaspitnom, etičkom, društvenom, estetičkom) čine ga mnogostruko složenom pojavom i u većoj meri ogledalom duha i boje vremena no sama dela koja se u njemu objavljuju“ (Matović 2007: 5).

okviru jednog dnevnog lista? Da li se i on može smatrati indikatorom kolektivnog mentaliteta i kulturne politike jednog doba i na koji način može uticati na književne tokove? U radu ćemo pokušati da odgovorimo na to pitanje.

Prvi broj dnevnog lista *Pobjeda*,² koji je do septembra 1997. godine bio i jedini dnevni list u Crnoj Gori, pojavio se u Nikšiću 24. oktobra 1944. godine, kao organ Narodnooslobodilačkog fronta Crne Gore. U skladu sa svojim osnovnim antifašističkim i komunističkim opredjeljenjem, u okviru posebnih brojeva posvećivana je pažnja događajima poput Petog kongresa KPJ, sukobu sa Informbiroom, tršćanskoj krizi, slučaju Milovana Đilasa, agresiji SSSR-a na Čehoslovačku, smrti Josipa Broza itd. Već iz ovlašnog predstavljanja sadržaja vidljiva je izrazita ideološka usmjerenost *Pobjede*, te je, pored niza drugih karakteristika, zanimljivo ispitati na koji način se data tendencija ispoljavala u podlistku namijenjenom dječijoj čitalačkoj publici od trenutka kada se pojavio pa sve do raspada Jugoslavije.

Samim početkom 1986. godine (16. januara) počela je četvrtkom da izlazi *Pobjeda za djecu*. Poput ostalih, specijalnih kulturnih dodataka dnevnih novina i ovaj je bio posvećen interesu čitalaca i povećanju tiraža.

Pojavu ovog podlistka najlogičnije bi bilo pratiti u odnosu na časopisnu tradiciju namijenjenu djeci, koja se, kada je riječ o Crnoj Gori, ne može pohvaliti pretjeranim bogatstvom. U januaru 1991. godine javlja se informacija o izlasku prvog dječijeg književnog lista u Crnoj Gori *Osmijeh*, čiji je glavni i odgovorni urednik bio glasoviti crnogorski pjesnik za djecu Dušan Đurišić.³ Međutim, iako je najavljen kao prvi književni list za djecu, ne treba zaboraviti ni *Titov pionir, list pionira Crne Gore*, koji je od 1950. do 1991. na Cetinju izdavao Centralni komitet Narodne omladine Crne Gore,⁴ na koji se *Pobjeda za djecu* u izvjesnom smislu ugledala.⁵ Pionirski časopisi koji su nakon Drugog svjetskog rata postojali širom

² Prvi broj je štampan na četiri strane u hiljadu primjeraka. Urednik je bio Puniša Perović, a članovi redakcije Jovan Vukmanović, Aleksandar Obradović, Erih Koš, Mirko Banjević, Branko Drašković i drugi... Nakon četvrtog broja list počinje izlaziti na Cetinju, da bi desetak godina kasnije sjedište *Pobjede* bilo premješteno u Titograd (Podgoricu), gdje se i danas nalazi. U početku nedjeljnik, *Pobjeda* je nakon faze kada je izlazila dva puta sedmično, konačno 1975. godine postala dnevni list (*Istorijski leksikon Crne Gore* 2006: 1034).

³ List *Osmijeh* je, zahvaljujući pregalačkom radu Dušana Đurišića, donosio mnogo prevoda dječije književnosti sa stranih jezika, mahom kratkih pjesama i priča, te dječijih crteža i sastava u nešto manjoj mjeri.

⁴ Slična situacija bila je i u Hrvatskoj, gdje je Glavni odbor Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske 1945. godine počeo da izdaje *Pionir: list najmlađih u Hrvatskoj*. Tokom pedesetih godina značajno je izmijenio svoju pojavnost zahvaljujući eminentnim dječijim piscima, nakon čega postaje dječiji književni časopis (Čičko, 2010: 44).

⁵ Prvi urednik *Titovog pionira* bio je Milenko Ratković, poznati crnogorski pisac za djecu i omladinu; u periodu od 1955. do 1962. Mihailo Gazivoda, takođe etablirani autor za mlade; od 1963. do 1990. novinarka Nada Kosović; posljednje godine izlaženja (1991) književnik Zuvdija Hodžić.

Jugoslavije imali su kao primarni zadatak da vaspitavaju djecu i omladinu u duhu socijalizma i to najviše kroz vijesti i informacije o Savezu pionira i njegovim aktivnostima. Iako je književna, kulturna i društvena klima početkom 50-ih godina XX vijeka bila obilježena nešto slobodnijim duhom, ideološko-estetski obrasci su i dalje imali neke odlike dogmatizma, čemu nije izmakla ni književnost za djecu i omladinu – u značajnoj mjeri objavljivali su se tekstovi koji govore o sjećanjima na ratne događaje, zadrugama, obnovi zemlje, potom prilozi prigodničarskog karaktera povodom državnih praznika, godišnjica važnih historijsko-političkih događaja u čemu se, pored ideologije, mogao vidjeti i ustupak društvenim konvencijama.⁶

Pobjedu za djecu su otpočeta karakterisale sinkretičnost i kolažna struktura, koja je obuhvatala priloge različitog umjetničkog nivoa, različitih autora i tema, pri čemu se društveni kontekst pojavljivao kao njihovo važno određenje. U podlistku se, naročito u periodu građanskog rata 1992–1996, mogla primijetiti veća zavisnost od historijske, političke i kulturne situacije,⁷ zbog čega je, bez obzira na individualne priloge, često funkcionisao kao kolektivni glas. Sa druge strane, ovaj podlistak nije uslovljavala zavisnost od materijalne situacije koja često prati priču o časopisima, iako je postojala drugačija vrsta „prinude nad tekstom“ – ona se najčešće ticala stvaranja poželjne slike svijeta (kroz promovisanje tekovina i vrijednosti socijalizma) i težnje za što većom čitanošću (bila je stvar prestiža, i među djecom i među odraslima, objaviti tekst na njegovim stranicama).

U skladu sa određenjem da je „periodika svojevrsni hronotop“ (Petrov 2010: 41), u kojem stupaju u dijalog književni i neknjiževni tekstovi, prvi broj je sadržao priču Milenka Ratkovića („Dva oraha“), pjesmu Dušana Đurišića („Gdje je sreća“), pjesmu Vere Primožić („Od tate ja ću biti bolji“), osam đачkih radova (dva prozna i šest poetskih), narodne poslovice, zagonetke, rebus, leksikon, kviz znanja i unapređivanja znanja o jeziku, đачki humor, izvještaje o događajima ili pojavama (đaci pješaci, đачki listovi, mladi talenti), kao i rubriku *Vaša pošta*, u kojoj se nisu nalazila pisma čitalaca već spisak onih koji su poslali svoje književne i likovne priloge, a koji zbog malog obima podlistka nisu mogli biti objavljeni.⁸ Na četiri

⁶ Tako je, primjera radi, povodom Dana republike 29. novembra čitav podlistak bio koncipiran u skladu sa datim praznikom – likovni i književni prilozi su dominantno bili obilježeni porukom – *Republiko, uljepšaćemo te našim rukama*, kako je i glasio jedan od naslova đачkih radova.

⁷ „Bez obzira koji je profil časopisa, stručni, književni, ili je glasilo neke organizacije ili političke partije, časopis je marketinško oruđe i vid propagande, čak manipulacije, bilo da propagira neku ideologiju, političku ideju ili estetska ili filozofska merila i svakako ima intenciju da bude glas zajednice. Možda se najjasnije može sagledati propagandna moć časopisa u nesigurnim historijskim ili ratnim vremenima kada moć pisane reči naglo dobija važnost i snagu“ (Peković 2010: 43).

⁸ Ovakav koncept rubrike *Vaša pošta* sasvim je neuobičajen zato što ne potencira direktnu komunikaciju sa čitaocima, već se javlja kao neka vrsta „utjehe“ za autore neobjavljenih priloga, pri čemu se kompenzacija nudi u vidu pojavljivanja imena u novinama. Samo se u rijetkim slučajevima, npr. u brojevima 87 (15. oktobar 1987) ili 134 (15. septembar 1988) pojavljuju izvodi iz pisma čitalaca u kojima se traži više napisa o kompjuterima i više humora.

strane formata A4 kombinovani su sadržaji za djecu i oni koje su stvarala sama djeca. Velikim tiražom jedinih dnevnih novina, *Pobjeda za djecu* je imala izuzetnu recepciju – nevelik obim podlistka kao i zastupljenost sadržaja kratkih formi bili su pogodni za čitanje koje nije zahtijevalo pretjeranu analitičnost ili dubinu.⁹

U skladu sa osnovnom namjenom podlistka, koja je na početku bila edukativno-informativno-zabavnog karaktera da bi kasnije, naročito u periodu nakon 2000. godine, postala dominantno zabavnog predznaka, mijenjala se i njegoa fizionomija. Tokom godina nije bilo „revolucionarnih“ promjena u koncepciji – zastupljenost dječijih književnih¹⁰ i likovnih priloga bila je jedina konstanta, budući da „časopisom najčešće vlada volja ne samo jednog žanra nego višežanrovska vlast, a često i multimedijски принцип“ (Petrov 2010: 32), dok su se rubrike i stepen zastupljenosti pisaca za djecu mijenjali iz godine u godinu, nekada čak uz davanje primata đačkim radovima. Od književnih vrsta najzastupljenija je bila pjesma, zbog čega se često (90-ih godina frekventnije nego kratka priča), uz razna obavještenja uredništva, nalazila na naslovnoj strani.

Obavještenja uredništva nisu bila potpisana i nigdje nisu sačuvani podaci o tome ko je ulazio u njegov sastav – podlistak, budući da je bio dio dnevnog lista, nije u impresumu, svedenom samo na naslov, dan, datum i broj izlaženja, imao bilo kakve podatke o redakciji, sekretaru, saradnicima, grafičkom uredniku ili tome slično. Sva je prilika, na osnovu svjedočenja savremenika, da je Slobodan Vukanović, crnogorski novinar i pisac za djecu i omladinu, bio glavni urednik i realizator *Pobjede za djecu*. Novinarski prilozi su tokom početne godine izlaženja često bili bez potpisa, a kasnijih godina potpisivani inicijalima ili povremeno punim imenom i prezimenom – Milica Kralj, Boban Novović, Jasna Č. Vuković, Ratko Delečić, Borislav Jovanović, Slobodan Bošković, Perivoje Popović, Vojislav Vulanović, Jovanka Vukanović i drugi. U pitanju su autori koji su se tokom svog stvaralačkog vijeka podjednako ogledali u novinarstvu, književnom stvaralaštvu i književnoj kritici.

Uvodni tekstovi *Pobjede za djecu*, kao inicijalni dio na osnovu kojeg se formira slika o uređivačkoj politici, čitaocima, i o vremenu u kojem nastaju, imali su sasvim specifičnu fizionomiju – uglavnom su služili obavještenjima o recentnijim događajima¹¹ povodom državnih praznika ili đačkih takmičenja, izbjegavajući bilo

⁹ Mali obim podlistka i raznovrsnost sadržaja kratkih formi usloveli su nezastupljenost nešto obimnijih književnih vrsta, te tako sasvim izostaju putopis ili roman u nastavcima, dok se dramski tekst u vidu igrokaza pojavljuje svega dvadesetak puta u periodu 1986–1991.

¹⁰ „Čak i kada se naslovi rubrika ne ističu, poezija i proza obično imaju dominantan položaj u književnoj periodici“ (Petrov 2010: 28).

¹¹ Tako će se naći izvještaji o upravo održanim muzičkim festivalima u Crnoj Gori, pobjednicima opštinskih i republičkih takmičenja u školskim predmetima, o smotrama folkloru i ritmike Pionira Crne Gore, o uspjesima ili osnivanjima pojedinih sekcija u okviru osnovnih škola (primjera radi kino-sekcija, rezbarska sekcija, ritmička sekcija itd.), o prijemu u Savez pionira, o najavi događaja u Domu omladine, o najavi zimovanja preko Saveza pionira, o pozivu na akciju solidarnosti itd.

kakvu priču o tome šta se od podlistka može očekivati ili šta se očekuje od čitalaca. Međutim, mnogo se češće dešavalo da se čitaocima obrati neka državna organizacija (poput npr. Pionira Titograda ili Saveza pionira Crne Gore) u vidu glasa kolektiva. U tom smislu je simptomatičan uvodni tekst 15. broja (24. april 1986) pod nazivom „Zahtjevi i zavjeti“, u kojem se, u susret Devetom kongresu Saveza komunista Crne Gore, pioniri obraćaju „dragim drugovima i drugaricama delegatima“, izričući zathjev „govorite komunistički, otvoreno i hrabro. Time ćete pokazati punu brigu i pravu ljubav i prema nama – pionirima, srećnim i radosnim što smo vaši i što ste takvi“. Takođe, naslovna ilustracija *Pobjede za djecu* predstavljala je pionira (sa maramom i kapom na kojoj se nalazila petokraka) koji u ruci drži balon u čijoj je unutrašnjosti napisan drugi dio naslova – *za djecu*, dok se prvi dio naslova (*Pobjeda*) nalazio iznad „titovke“ (dječak se osmjehuje dok gleda u balon). Već iz inicijalnog ikoničkog elementa, koji funkcioniše i kao svojevrsna metafora, bilo je evidentno dvojno usmjerenje ovog podlistka, čime se od djece očekivalo da budu pioniri koji će raditi u korist svoje zemlje, ali i da budu djeca uronjena u bezbrižnost.

Kao i u slučaju časopisa čije je djelovanje „bilo dvostrano: s jedne strane časopis je nametao publici svoje uzuse, a sa druge, trudili su se da 'podidnu' ukusu publike“ (Peković, 2010: 76–77), ni ovaj podlistak nije predstavljao izuzetak. Akcenat je bio na sadržajima kojima se podsticala aktivnost malih čitalaca (stalno traženje saradnje u vidu slanja priloga,¹² često pojavljivanje enigmatskih rubrika i rebusa), dok se literarno-pedagoško usmjerenje, najčešće ka realnom i realističkom, manifestovalo kroz pjesme, kratke priče i sastave sa tematikom iz neposrednog života. Saradnici *Pobjede za djecu* bili su relevantna književna imena dječije literature. Tako među njima zatičemo stvaraoc: Milenka Ratkovića, Čeda Vukovića, Dušana Đurišića, Žarka Đurovića, Dušana Kostića, Mihaila Gazivodu i druge,¹³ u čemu je, između ostalog, bilo evidentno i nastojanje da se u značajnoj mjeri promovišu crnogorski autori. Takođe, preštampani su tekstovi klasika dječije književnosti poput Jovana Jovanovića Zmaja, Dušana Radovića, Moša Odalovića, Duška Trifunovića, Ljubivoja Ršumovića, Nika Grafenauera, Raše Perića, Vesne Vidojević Gajović, Ranka Risojevića, Slobodana Stanišića, Desanke Maksimović, Dobrice Erića, Rajka Petrova Noga, Boška Lomovića, Miroslava Antića, Ranka Pavlovića, Daneta Zajce, Lasla Blaškovića, Stevana Raičkovića, Sunčane Škrinjarić, Rifata Kukaja, Branka

¹² Zanimljivo je upozorenje istaknuto u broju 47 (25. decembar 1986) – „Ko prepisuje i prekopira ne može biti naš saradnik!“

¹³ Takođe, zatičemo i književne priloge Radovana Vujadinovića, Miloša Radusinovića, Slobodana P. Boškovića, Vladislava Pavičevića, Slobodana Došljaka Beća, Ivana Cekovića, Draga Božanovića, Slobodana Vučinića, Dragomira Čulafića, Mitra Mitrovića, Velimira Miloševića, Dragoljuba Jeknića, Spasoja Labudovića, Janka Vučinića, Vladimira Kuljaču, Mirka Vujačića, Jova Kneževića, Dušana Govedaricu, Jovana Dujovića, Blagoja Nišavića, Dragana Radulovića, Bobana Velimirovića, Momira Sekulića, Radoslava Pajkovića, Vuka Minića, Svetislava Vukovića, Dragomira Brajkovića, Borislava Jovanovića, kao i mnogih drugih.

Ćopića i mnogih drugih, čime je, jačanjem modernističke tendencije koja je više bila okrenuta djeci i djetinjstvu nego ideološkim konvencijama, podignut nivo kvaliteta *Pobjede za djecu*. Veća zastupljenost poezije u odnosu na prozu može se, prije svega, objasniti konceptom podlistka, gdje je na malom prostoru trebalo ponuditi što više sadržaja, te se pjesma isključivo zbog kraće forme javljala kao pogodnija.

S obzirom na to da su književni prilozi predstavljali nepromjenljivi segment *Pobjede za djecu* dok su se smjenjivale razne druge, neliterarne rubrike, treba se osvrnuti i na odnos tradicionalno – moderno u njima, koji se najvećim dijelom uklapao u tendenciju „umjerenog moderniteta“, karakterističnu za „specijalizovane časopise“:

„Specijalizovani časopisi“, oni koji su okrenuti određenoj populaciji ili određenim temama (dečji, ženski, radnički, folklorni), ili oni koji su fahovski ili bilo kako drugačije usmereni (policijski, glasila društava i organizacija, humoristički, đački...) pokazuju umereniju naklonost prema modernim opredeljenjima i jače su oslonjeni na tradiciju prosvjećivanja ili politiku i ideologiju i moglo bi se reći da nose i produžavaju relikv prethodnog stilskog kompleksa, prethodnog kanona. (Peković, 2010: 51)

Književne priloge je karakterisala raznovrsnost u temama¹⁴ i u pristupu, ali je bila prisutna i tendencioznost štiva za djecu kojom su se promovisali bratstvo i jedinstvo, tekovine NOB-a, žrtve i dometi revolucije. Međutim, zanimljivo je da je ova težnja više bila zastupljena u okviru đačkih radova, o čemu svjedoče i naslovi pjesama kao najzastupljenijeg žanra¹⁵ nego u okviru stvaralaštva etabliranih autora namijenjenog djeci. Razlog ovakvom nastojanju vidimo u postupku dvostruke cenzure (nastavnika ili profesora koji su odabirali i slali radove, i urednika koji bi odlučili da ih objave), dječije potrebe da se udovolji mišljenju i stavovima odraslih, kao i opšte duhovne klime koja je baštinila tekovine socijalizma i komunizma.

¹⁴ Ako bi se dječiji poetski prilozi razvrstali po tematsko-motivskom kriterijumu, očito je da ubjedljivo dominiraju temati poput prirode, drugarstva, djetinjstva, školskih doživljaja, ljubavi prema porodici ili rodnom mjestu i sl. („Osmi mart“, „Dječija planeta“, „Baru“, „Izvor ljubavi“, „Noć u selu“, „Lasta“, „Proljeće“, „Ptica“, „Pčele i proljeće“, „Zumbul“, „Radost“, „Mrav“, „Ode zima“, „Vjetrove slike“, „Puž“, „Olovka“, „Đačko srce“, „Drugarstvo“, „Časovi“, „Moja učiteljica“, „Sunce“, „Ponoć u mom selu“, „Pismo drugarici iz daleke zemlje“, „Noć“, „Hrast“, „Ispunjalka“, „Drugarska ljubav“, „Mašta“, „Nastavnici“, „More“, „Ljubav“, „Vjetar“, „Kad bi mene pitali“, „Kotor“, „Mladost“, „Nek poleti golub mira“, „Priateljstvo Jerevana i Titograda“, „Moj brat Marko“, „Moja sestra“, „Zašto volim mamu“, „Bolesna baka“, „Majka“, „Kad poželim da porastem“, „Danas moramo reći do viđenja...“).

¹⁵ Iako je bilo i poetskih priloga na druge teme često su se pojavljivali i naslovi poput ovih: „Kadinjača“, „Djeca i rat“, „Na grobu strijeljanih partizana na Vrelima ribničkim“, „Igman“, „Druže Tito, mi ti se kunemo“, „Zastava“, „Partizanska majka“, „Bratska Crna Gora“, „Rat“, „Bratstvo“, „Bista palog borca“, „Mladi Jugoslavije za bolji svijet“, „Sloboda“, „Rukom u budućnost“, „Govori zemlja slobode i Tita“, „Putevi slobode“, „Domovina“, „Snovima ka slobodi“ (pjesma posvećena zarobljenicima na Mamuli), „Proslava Dana mladosti“, „Armija naša mlada“, „Pismo mornaru“, „Rasla jednom jedna zemlja“, „Tito“, „Četiri pjesme o Titu“, „Jugoslavija“, „Branilac domovine“, „Mi poslije Tita“, „Sutjeska“, „Kragujevačkim đacima“, „Armija je naša“, „Volim te, zemljo moja“...

Iako držimo da se ne može uspostaviti oštra podjela između modernog i tradicionalnog, budući da se često preklapaju i prepliću, te da se iskorak u novo često pojavljuje vraćanjem unazad, pomenućemo dva pristupa koja odstupaju od glavnine tekstova *Pobjede za djecu* – jedan prati izrazito modernističku tendenciju lirizovane defabularizacije kratke priče (npr. *Priča o Svijetloj Ani* Dušana Đurišića – broj 157, 23. februar 1989), a drugi oblikovanje fenomena djetinjstva kroz dječiji stil i dječiju fokalizaciju (npr. *Sobe* Dragomira Čulafića – broj 183, 23. novembar 1989). Takođe, zanimljivu modernističku tendenciju predstavljaju pjesme objavljene u okviru rubrike *Srcokazi, ljubavna poezija za djecu*,¹⁶ koja je u okviru patrijarhalne duhovne klime imala poseban značaj, budući da je Crna Gora od svih jugoslovenskih republika najkasnije prihvatila antićevski izdanak pjesništva. U *Pobjedi za djecu* domaća književna produkcija uveliko je nadmašivala prevodnu književnost, koja se uglavnom pojavljivala zahvaljujući naporima jednog od najznačajnijih crnogorskih pjesnika Dušana Đurišića (1932), koji ih je i prevodio i prepjevavao. Literarne tendencije koje su se pojavljivale u djelima bugarskih, njemačkih, austrijskih, jermenskih, ruskih, rusinskih ili turskih pisaca uklapale su se u dvostruku tradicionalističko-modernističku klimu, a u periodu 1986–1991. najčešće su se pojavljivale kratke priče Vilijama Sarojana. Takođe, važan segment su predstavljali i intervjui sa stvaraocima i urednicima dječijih časopisa (npr. Žarko Đurović, Stevan Pešić, Dušan Govedarica, Branko Živković...), koji su donosili njihova viđenja književnosti za djecu i literarnih karakteristika toga doba, kao i autopoetičke stavove.

Druga stranica *Pobjede za djecu* je uglavnom bila rezervisana za edukativnije sadržaje. Tako su se u okviru rubrike *Naš jezik*, koju je godinama uređivao Momir Sekulić (1928–2015), crnogorski književnik i profesor,¹⁷ nalazili tekstovi iz domena pravopisa i gramatike.¹⁸ Zatim, tu je bila i rubrika *Knjige za vas* u kojoj se očitovao dokumentarni karakter periodike koja je između ostalog služila i kao ogledalo književnog života. U njoj su poznati književnici poput Dušana Đurišića, Dragomira Brajkovića, Jasne Č. Vuković i drugih preporučivali nove knjige vrijedne čitanja¹⁹, čime se uz promovisanje autora i podsticanje stvaralaštva skretala pažnja i na novinsku književnu kritiku.

¹⁶ Po specifičnom crtačkom stilu moglo bi se zaključiti da je autor likovnog rješenja njene ikoničke oznake čuveni crnogorski pjesnik, slikar i TV autor Dragan Radulović.

¹⁷ Rubrika koju je uređivao Momir Sekulić bila je i jedina ispod koje je od početka stajao potpis. Tokom prvih šest mjeseci izlaženja glavnina novinskih članaka u *Pobjedi za djecu* bila je nepotpisana.

¹⁸ Primjera radi, prilozi su govorili o pisanju geografskih imena, imena ulica, naziva praznika, o vlastitim, zajedničkim, gradivnim i zbirnim imenicama, o glagolskim vremenima i glagolskim odredbama, o vrstama pridjeva, o funkciji glavnih riječi u rečenici, potvrdnom i odričnom obliku rečenica, upravnom govoru, upotrebi dvije tačke, rastavljanju riječi na kraju reda i sl.

¹⁹ Tako će se u preporukama naći djela – *Lađa za daljine* Alije H. Dubočanina; *Doživljaji Šiša Miša* Ivice Vanje Rorića, *Dječje drame* Radislava Đurovića Maja, *Vedri dani* Milenka Ratkovića, *Plava*

U domen popularnih sadržaja edukativnog karaktera išle su rubrike *Kviz znanja*²⁰ i *Leksikon*²¹, koje se nisu toliko razlikovale po kakvoći zastupljenih sadržaja već po načinu njihove prezentacije – prva je u formi provjere znanja djecu mogla naučiti nečemu, dok je druga koristila formu kraćeg novinskog teksta u kojem se na sažet način objašnjavala određena profesija, pojava ili predmet. Takođe, rubrika *Mladi talenti* predstavljala je neki vid informativno-podsticajnog teksta, promovisući najbolje učenike osnovnih crnogorskih škola – šampione znanja i umijeća iz najrazličitijih oblasti, ali i uspješne školske kolektive koji su mogli poslužiti kao primjer drugima.

Treća stranica *Pobjede za djecu* je najčešće bila namijenjena prezentaciji đачkih radova²² koje su novinari sakupljali po školama.²³ Dominantno obilježje bila je raznovrsnost dječije književne i likovne darovitosti kroz široku reprezentaciju dječijeg stvaralaštva. Predstavljanje i afirmisanje tog stvaralaštva vršilo se uz podjednaku zastupljenost sjevera i juga Crne Gore, što kasnije nije bio slučaj – centralizacija je, naročito posle 2000. godine, uslovlila da se forsira književno stvaralaštvo djece iz Podgorice, a u znatno manjoj mjeri djece sa juga ili sjevera Crne Gore.²⁴ Takođe, tokom osamdesetih godina, dok su i dalje postojali odjeci

---

tajna Mitra A. Mitrovića, *Šumarev ljubimac* Janka Raca, *Tri bajkovite igre* Gorana Simića, *Rođaci iz Lazina* Vuka Cerovića, *Smešno čudo* Dragutina Ognjanovića, *Mačje žice* Radovana Vujadinovića, *Tajna stare tvrđave* Milenka Ratkovića, *Tajne Baj-Dola* Jovana Dujovića, *Putovanje na planetu Zlatosan* Ane Dudaš, *Bosonogi general* Zvonimira Baloga, *Scrolovka* Dragana Radulovića, *Kako se raste* Tiha Najdoskog, *Maslači u letu* Ljiljane Dašić Cvetković, *Uoči novih ljubičica* Blagoja Nišavića, *Balavko prvi* Dragana Radulovića... Međutim, nisu se samo preporučivale knjige za djecu, već i za odrasle. Primjera radi, u broju 167 (11.maj 1989) čitaocima je skrenuta pažnja na roman u stihovima Aleksandra Ristovića *Lak kao pero*.

²⁰ Primjera radi – koja je najduža evropska rijeka; koja životinja najduže živi; ko je bila Pitija; šta znači riječ faraon; šta u narodu označava riječ „čuma“, čiji je pseudonim Frederik Ašton; kako se zove pjevač grupe *Plavi orkestar*, u kojoj se uložio proslavio Zoran Radmilović, kako se zove tekst opere, kako se zove čuvena poema Vladimira Majakovskog i sl.

²¹ Ko je izumio azbuku; šta je materija; koliki je atom; ko je pronašao avion, kako je pronađeno staklo, šta je monsun, objašnjenje riječi (akademik, speleolog, stećci, istraživač, etnolog, fosili, Svač, Rt dobre nade, Olimp, Akropolj, Gali, Mona Liza, Asteci, Rimski forum, prastare sekvoje, seriografija, litografija, kosmodrom, stele...

²² Đачki crteži su uglavnom predstavljali djecu i ljude u raznim svakodnevnim situacijama, oslikavanje prirodnog ili gradskog ambijenta, ilustrovanje određenih književnih djela ili određenih državnih praznika.

²³ Tokom godina mijenjalo se mjesto njihove zastupljenosti u *Pobjedi za djecu*, te se kasnijih godina nije dešavalo da se nalaze na samo jednoj strani, već su u širokom luku bili rasprostranjeni od prve do posljednje stranice.

²⁴ Razlozi centralizacije u prošlosti, u predinternetskoj eri, mogli su se objasniti činjenicom da su novinari *Pobjede* bili u prilici da lakše dođu do priloga iz podgoričkih škola zbog njihove fizičke blizine, koristeći povremene odlaske u druge gradove prilikom raznih događaja i manifestacija kako bi sakupili i đачke radove sa tih prostora. Takođe, radovi poslani poštom dobijali su svoje mjesto u *Pobjedi za djecu*. Iako je era interneta olakšala komunikaciju centra sa periferijom, u međuvremenu se, usljed čitavog niza dobro poznatih društveno-istorijskih okolnosti, mahom

patrijarhalne kulture, u značajnoj mjeri bilo je zastupljeno stvaralaštvo djece iz seoskih škola, što danas takođe nije slučaj. Iako je u domenu književnosti za odrasle distinkcija selo–grad, odnosno periferija i centar, često predstavljala oznaku za dva udaljena tipa kulture, visoku i nisku, oni nisu „nužno bili obeleženi ni geografski niti brojem stanovnika, već specifičnim odnosom prema životu...“ (Peković, 2010: 151–152). Stvaralaštvo djece nije odražavalo u tolikoj mjeri pomenute razlike kao stvaralaštvo odraslih, mada se ne može prenebregnuti činjenica da su globalizacija, internet i elektronski mediji u velikoj mjeri ublažili nekadašnje kulturološke suprotnosti.

Na posljednjoj stranici *Pobjede za djecu* nalazile su se razne zanimljivosti,²⁵ ukrštene riječi i rebusi, a u kasnijim godinama izlaženja ovog podlistka pridodate su i neke nove rubrike kao *Šta je*, koja govori o zanimanjima i profesijama, *Mala škola saobraćaja* ili rubrika *Hajde da se igramo* gdje su opisane neke dječije igre (kao caranje, magarčenje itd.). Promjenljiv odnos priloga u podlistku činio ga je dinamičnom tvorevinom: nisu sve rubrike jednako zaživjele – neke su ostale zastupljene duže, neke kraće, a koji je kriterijum bio pri njihovom uspostavljanju ili ukidanju sa današnje tačke gledišta – teško je ustanoviti. Ilustracije koje doprinose boljoj recepciji i artikulaciji sadržaja, te njihovoj privlačnosti i zanimljivosti – gotovo su sasvim izostale. Likovni prilozi *Pobjede za djecu* su bili đачki radovi na raznovrsne teme, a ako bi se i našla neka ilustracija, nije se znalo ko je njen autor jer su redovno bile bez potpisa.²⁶ Odnos likovnih i književnih elemenata nekada je bio sproveden u vidu saglasja (primjera radi, sastave o prirodi pratili su đачki radovi na iste ili slične teme), ali nekada je bilo i velikih disparatnosti kao npr. u 42. broju (13. novembar 1986), kada je pjesmu *Tragom Igmanskog marša* pratila ilustracija pčele na cvijetu. Uopšte uzev, nije vođeno računa o vizuelnim elementima, a karikatura kao „likovna vrsta koja je preživjela sve tehnološke promene i novine koje su unapređivale izdavanje knjiga i periodike“ (Petrov, 2010: 35) u okviru ovog podlistka – sasvim je izostala.

Samim krajem 1989. godine *Pobjeda za djecu* je promijenila koncept, sa četiri lista svedena je na jedan list velikog, novinskog formata, čime je došlo i do sadržajnih izmjena – izostala je nekadašnja raznovrsnost priloga i akcenat je stavljen na đачke priloge. Takvu, „okrnjenu“ formu zadržala je do jula 1991, kada se ponovo vraća na stari koncept od četiri strane, ali sa izmijenjenim nazivom

---

uzrokovanih raspadom Jugoslavije i nekadašnjeg sistema vrijednosti, dogodio i, uz rijetke izuzetke, i pad interesovanja prosvetnih radnika za promovisanje kvalitetnih đачkih radova.

²⁵ Naslove najčešće karakteriše senzacionalistički prizvuk – „Političari od sladoleda“, „Olovka sa slušalicama“, „Vjenčanje u požaru“, „Učenik predsjednik“, „Džepni tv“, „Žabe sa neba“...

²⁶ Jedan od rijetkih izuzetaka prisutan je u 61. broju (9. april 1987), gdje je istaknuto da su u pitanju ilustracije Aleksandra Drakulovića. Međutim, i u ovim slučajevima često se dešavalo da su bile neusklađene sa tekstom koji su formalno pratile. Najčešće su se javljali crteži lijepih djevojaka i cvijeća.

– *Pobjeda za djecu* postaje *Pobjeda za najmlađe*.²⁷ Transformacija naslova sugerisala je dodatnu infantilizaciju čitalačke publike, međutim, naslovna ilustracija je proširivala taj domen prikazujući djecu predškolskog, školskog i tinejdžerskog uzrasta. Zastupljeni sadržaji su više odgovarali svijetu djetinjstva i manje je bilo napisa ideološkog predznaka, ali ne zadugo – tokom perioda 1991–1995/6 osjeća se povratak pomenute tendencije, koja se sada, doduše, više zalagala za humanizam nego za tekovine socijalizma. Takođe, u isto doba se pojavljuju noviteti koji će kasnijih godina doživjeti svoju punu ekspanziju. Naime, u 260. broju objavljenom u februaru 1993. godine zastupljena je rubrika *Muzički kutak*, koja donosi tekstove pjesama pop-rok izvođača Jugoslavije, a vremenom i sve veći broj neknjiževnih, zabavnih priloga (ukrštenice, recepti za brza jela i slatkiše), da bi na kraju u koloru ubjedljivo dominirali dječiji crteži formata ponekad i preko polovine stranice. Ne iznenađuje činjenica da je ovakav, izmijenjeni koncept zahtijevao i novu promjenu imena – tokom 2006. godine *Pobjeda za najmlađe* mijenja naziv u *Zabavne stranice*, sasvim se uklapajući u tendenciju koju je Slobodanka Peković opisala govoreći o ženskim nefeminističkim časopisima s početka XX vijeka:

Noviji časopisi se *ne čitaju*. Napravljeni su da se prelistavaju i oslanjaju se na govor slike, često su zavisni od diktata reklama. Prvi su uticali na unutrašnju stranu žene, hteli su da poboljšaju njen karakter, dok se novi trude da poboljšaju spoljni izgled, nudeći-reklamirajući niz preparata i predmeta kojima se to postiže. Stariji časopisi su pomagali ženi da se obrazuje, da se poveže sa drugim ženama i nauči nešto. Časopisi sa kraja veka podržavaju potrošnju, obavještavaju čitateljke gde mogu da kupuju. Tako su se od vodiča za formiranje osobe pretvorili u vodiča za kupovinu. (Peković 2015: 11)

Iako na *Zabavnim stranicama* situacija nije poprimila ovako drastične razmjere u domenu sadržaja namijenjenih djeci ne može se poreći da se otkriće djeteta kao konzumenta (igračaka, knjiga, mode, namještaja, hrane itd.) događalo uporedo sa nastajanjem dječije kulture (Batinić 2010: 9). U tom smislu periodika namijenjena djeci postaje pogodno sredstvo za podsticanje konzumerizma, što

²⁷ „Naslov mora da bude upečatljiv, da zaokupi pažnju čitalaca i da odmah pokaže usmerenje časopisa, mora da privuče kupca i da mu nagovesti srodnost misli, ideja, ukusa. Ali ne samo svojim značenjem, naslovi imaju i vizuelnu poruku. Reči se raspoređuju tako da grafički podupiru intenciju reči, a naslovna strana je likovno opremljena kao ilustracija značenja (krajem 19. i početkom 20. veka najčešće kao vizuelni stereotip). Naslovi i naslovne strane časopisa ponekad dobijaju značenje uvodnika jer se značenje koje se konstituiše, ili konstruiše, preko naslova, naslovne strane, podjednao kao i preko uvodnika, šire na socio-kulturne, istorijske, ekonomske i političke fenomene“ (Peković 2010: 34). Zanimljivo je da je ovoj promjeni naslova prethodila promjena naslovne ilustracije, koja je sugerisala veću zastupljenost sadržaja djetinjstva. Od broja 174 (21. septembar 1989) naslovnu ilustraciju predstavlja dvostruka vinjeta u kojoj se nalaze dječak i djevojčica, koji držeći po jagnje, zaljubljeno gledaju jedno u drugo.

se u krajnjem odrazilo i na njihovu koncepciju koja vremenom od vaspitno-pedagoške postaje zabavljačko-razonodna.

Ako bi na kraju trebalo odrediti dijahronijski identitet *Pobjede za djecu* mogli bismo reći da je ovaj podlistak tokom prve dvije i po godine izlaženja u najvećoj mjeri bio društveni vjesnik sa obavještenjima iz svijeta djece (tj. pionira), zatim promoter socrealističkih sadržaja u kojem su polako počele da se pojavljuju nove i drugačije književne tendencije. Akcenat je narednih godina najviše bio stavljan na aktivnost djeteta-čitaoca, koji je u podlistku, i pored postojanja nekih edukativnih rubrika, mogao vidjeti podsticaj za vlastito ogledanje u nekoj vrsti stvaralaštva. Uređivačka politika *Pobjede za djecu* nije podrazumijevala bilo kakav vid spoljašnje prinude, ali postojala je unutrašnja prinuda u vidu autocenzure i prilagođavanja tekstova „duhu vremena“. Sa druge strane, uređivačka politika nije nametala bilo kakve umjetničke norme, već je više usmjeravala čitaoce i stvaraocce ka određenim književnim modelima odabirom priloga, u čemu se mogao vidjeti i princip vaspitavanja ukusa, iako u tome nije postojala jasno izgrađena vizija zbog sadržaja različitih umjetničkih dometa. Takođe, moglo bi se reći da je tokom perioda 1986–1991. *Pobjeda za djecu* uticala na prezentaciju modela djeteta koje na dva, sasvim različita načina, doprinosi *poboljšavanju stvarnosti* – bilo time što će se uklapati u savremeni istorijski trenutak poštovanjem onoga što kažu odrasli, bilo time što će potencirati naivnu svijest, koja, u kontekstu ozbiljnih dešavanja, djeluje kao pročišćujući faktor.²⁸

U XIX i u najvećem dijelu XX vijeka časopisi za djecu su imali obrazovnu i poučiteljnu ulogu,²⁹ dok ih u XXI sve više karakteriše zabava. Kada se napravi presjek sadržaja od 1986. do 2006. godine vidi se da je podlistak *Pobjede* namijenjen dječijoj čitalačkoj publici pored imena (*Pobjeda za najmlađe, Zabavne strane*) postepeno mijenjao i koncepciju, postajući više dodatak koji je namijenjen razonodi i promociji školskih kolektiva i događaja, nego što je bio edukativnog karaktera. Sadržaji postaju sve laganiji uz ubjedljivu dominaciju vizuelnih elemenata koji polako preuzimaju primat, te se mijenja odnos likovne i tekstualne proizvodnje, što se uklapa u opštu tendenciju da se štampani medij više gleda nego čita. Umjesto glavne funkcije oplemenjivanja pomoću literature i zanimljivosti, akcenat se polako stavlja na rekreaciju, u čemu se može vidjeti postepeno smjenjivanje pedagoških sadržaja, koje se uklapa u opšti trend karakterističan za XX vijek: „proces širenja kruga zainteresiranih za dijete kao konzumenta

²⁸ U prvoj polovini XX vijeka od dječije književnosti se nije očekivala naivnost već humanizam: „Godine 1928, kad su se počeli redovno donositi i prilozi iz sovjetske i zapadne progresivne beletristike, Prvoš Slankamenac, u članku 'Dečja književnost u Rusiji', naglasio je: 'Današnje ruske prosvetne vlasti mnogo vode brigu o dečjoj književnosti' i 'ovako shvaćena dečja književnost biće prvi sejač pravog humanizma'“ (Đurić 1967: 37).

²⁹ Pomenuta karakteristika generalno važi za časopise tog perioda: „Časopisi su književno stvaralaštvo posmatrali kao njive koje je trebalo kultivisati i većina časopisa sa početka 20. veka trudila se da ostvari ulogu učitelja, prosvetitelja i sudije“ (Peković 2010: 76).

nezaustavljivo je krenuo svojim tijekom, a učitelji/pedagozi postupno su istiskivani iz tog kruga“ (Batinić, 2010: 20). Data situacija se može objasniti i promjenom pedagoških paradigmi u prvoj polovini XX vijeka, kada se od djeteta više ne zahtijevaju poslušnost i pokornost, već aktivizam i samostalnost.

Uloga ovog podlistka nije bila bez značaja u stvaranju književnih normi i obrazaca. Na stranicama *Pobjede za djecu*, među mnoštvom različitih sadržaja, stupali su u dijalog raznovrsni tekstovi koji su se kretali u širokom luku od utilitarnosti do estetizma, što je publici, ali i stvaraoцима, davalo mogućnost da ih kontrastiranjem bolje percipiraju. Međutim, „cjelovita i funkcionalna književno-komunikacijska relacija *uredništvo – časopis – čitaoci – književni život*“ (Rizvić 1992: 23) ostvarila je veći domet u okviru kulturne misije da se djeca i odrasli u što većoj mjeri podstiču na stvaralaštvo, što je u kontekstu savremene potrošačke kulture – vrijedan pokušaj okretanja čovjeka ka samome sebi.

LITERATURA:

Batinić, Štefka. „Pedagoške paradigme u hrvatskim dječjim časopisima između dvaju svjetskih ratova“. *Časopisi za djecu i mladež*. Prir. Ranka Javor. Zagreb: Knjižnice grada Zagreba, 2010. 5–22.

Čičko, Hela. „Časopisi – skriveno blago najstarije dječje književnosti u Hrvatskoj“. *Časopisi za djecu i mladež*. Prir. Ranka Javor. Zagreb: Knjižnice grada Zagreba, 2010. 43–66.

Ђурић, Војислав. *Окћобдар и деоћрадски часописи 1919–1941*. Београд: Српска књижевна задруга, 1967.

Rastoder, Šerbo et al. *Istorijski leksikon Crne Gore*. Podgorica: Daily Press, 2006.

Матовић, Весна. *Српска модерна. Културни обрасци и књижевне идеје. Периодика*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2007.

Пековић, Слободанка. *Књижевност у функцији „иринуде“: часопис као фактор преобликовања књижевне шексџа и жанра*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2010.

Пековић, Слободанка. *Часописи по мери достојанствене женскиња*. Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за књижевности и уметност, 2015.

Петров, Александар. „Периодика као жанр“. *Жанрови у српској периодици*. Ур. Весна Матовић. Београд: Институт за књижевност и уметност; Нови Сад: Матица српска, 2010. 17–44.

Ризвић, Мухсин. „Улога редакције у књижевном одређењу часописа Босанска вила“. *Традиционално и модерно у српским часописима 1895–1914*. Ур. Слободанка Пековић и Весна Матовић. Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за књижевност и уметност, 1992.

IZVORI

Пођјега за гђеу, brojevi 1–225. Podgorica: Pobjeda, 1986–1991.

Svetlana Kalezić-Radonjić

POBJEDA ZA DJECU (VICTORY FOR CHILDREN)
– ITS IDEOLOGY AND EDITORIAL POLICY

Summary: Montenegro's first daily periodical supplement for children appeared at the beginning of 1986, inspired by *Politika za decu*. During the following decades *Pobjeda za djecu* has been changing its appearance according to its editorial policy, its continuously varying authorship for children and by children, accompanied by educational and entertainment content. This paper deals with the period from 1986 to 1991, marked by dual creative tendencies – the ideological and the “Arcadian” one, which is evident from the contents we analyse. We also draw attention to the general characteristics of *Pobjeda za djecu* following the selected period, with an emphasis on the changes that have been occurring during the time, bringing us to a conclusion about the role of this supplement in the promotion and transformation of Montenegrin literature for children and youth.

Key words: daily press supplement, ideology, editorial policy, *Pobjeda za djecu*, collage structure, Montenegrin literature for children and youth

ПИПЦИ И РАКЕТЕ: РАЗВОЈ НАУЧНОФАНТАСТИЧНЕ ИЛУСТРАЦИЈЕ У СРПСКОЈ ПЕРИОДИЦИ ЗА ДЕЦУ И ОМЛАДИНУ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ПЕРИОДА, НА ПРИМЕРУ ПОЛИТИКИНОГ ЗАБАВНИКА¹

Апстракт: Овај рад ће покушати да истражи начине на које се традиција научнофантастичне илустрације у дечјој и омладинској периодици развијала и богатила током времена. Због изобиља материјала анализа је ограничена на неколико годишта *Полиџикиној забавника*, конкретно 1961, 1971, 1981. и 1991. годину, са фокусом на илустрације рађене за рубрику научнофантастичне приче. Година 1961. одабрана је као гранична година будући да су због првог човековог лета у космос управо од тог датума текстови футуристичког и научнофантастичног карактера постали много заступљенији у бројевима *Забавника*. Покушаћемо да региструјемо промене у формату и стилу илустрације, њеном позиционирању у односу на текст, лични печат појединих илустратора од Божидача Веселиновића до Добросава Боба Живковића, као и везе између новинске илустрације и других уметничких формата којима су се поједини аутори бавили (пре свега стрип, али и илустрација књига и класично сликарство). Илустратори *Полиџикиној забавника* су својим разноврсним опусима формирали научнофантастични имагинаријум више читалачких генерација, али су илустрације рађене за овај часопис свакако имале најшири круг публике и тренутну рецепцију.

Кључне речи: књижевност за децу, дечја периодика, *Полиџикин забавник*, научна фантастика, илустрација

Приликом одабира ове теме пресудну улогу играла је чињеница да је, и поред широке распрострањености и популарности и врло значајне

* tijana@gmail.com

¹ Овај рад написан је у оквиру пројекта 178008 *Српска књижевност у европском културном процесу*, на Институту за књижевност и уметност у Београду, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

функције коју испуњава (више о томе касније), историја илустрације код нас углавном занемарена и недовољно истражена у интердисциплинарном контексту. Једина наша монографија посвећена илустрованој дечјој штампи јесте пионирски рад Весне Лакићевић Павићевић, *Илустирована шtamпa за децу код Срба* (Београд, Улупудс, 1994), док је низ радова расут по периодици и углавном тешко доступним каталозима изложби илустратора. Комплексни међуодноси текста и слике, пренос утицаја и развој мотива уопште су сразмерно ретко истраживани, а то још више важи за развој научнофантастичне илустрације код нас.

И поред традиције која датира још од краја деветнаестог века и првих илустрованих научнофантастичних текстова код нас (в. Миловановић 2016), рад српских илустратора научне фантастике, у периодици још више него у књижевним едицијама, углавном је остао у сенци домаћег, српског и југословенског научнофантастичног стрипа (в. Зупан 2011), што се лако да објаснити значајнијом улогом коју су стрипови имали у обликовању визуелног идентитета научне фантастике. Са друге стране, због сразмерно малог тржишта често су се исти аутори бавили и стрипом и илустрацијом (од Ђорђа Лобачева преко Божидара Веселиновића, па све до савремених аутора који се, понекад, попут Алексе Гајића, баве и анимацијом), не мењајући значајно технику и стил. Овај чланак покушаће да издвоји и формулише неке особености научнофантастичне илустрације и њеног односа према тексту у оквиру четири одабрана годишта *Полиџикиној забавника*, која покривају распон од три деценије: 1961, 1971, 1981, 1991. Као што ћемо видети, прегледом годишта *Полиџикиној забавника*, те различитих видова илустрација научне фантастике и футурологије које у њима налазимо, можемо стећи солидан увид у развој визуелног идентитета овог жанра код нас.

Најпре се треба осврнути на положај научне фантастике у СФРЈ. За разлику од других тзв. тривијалних књижевних жанрова, она је после Другог светског рата имала донекле привилегован положај: истицао се њен едукативни потенцијал и усмереност ка будућности у духу социјалистичког реализма. Тако је већ 1945. године у зборнику *Дајте деци литературу* (Београд, Ново покољење) заједно с текстовима Максима Горког („Дајте деци литературу“, о потреби за стварањем нове дечје књижевности) и Виктора Таубера („О илустровању дечјих књига“) објављен и есеј Александра Бељајева, „Научна фантастика у дечјој књижевности: створимо совјетску научну фантастику“ – а његово уношење у овај зборник још је важније кад се има у виду да је ту књигу превео и приредио Радован Теодосић, који ће постати утицајан педагог социјалистичког периода: овде се ради, дакле, о званичном ставу како совјетске тако и будуће југословенске

педагогије.² Захваљујући специфичном положају Југославије, у каснијим годинама готово подједнако су објављивана научнофантастична дела превођена с енглеског и руског, уз честе подстицаје за стварање домаћих дела; визуелни идентитет жанра, међутим, више дугује западним изворима, пре свега палп часописима попут *Amazing Stories* и *Astounding Stories of Super-Science* (касније *Analog Science Fiction and Fact*) и управо о томе сведоче илустрације у *Полиџикином забавнику*.

Због изузетног обима постојећег материјала, довољног и за вишеструко обимнију анализу, овај рад је ограничен на анализу четири одабрана годишта. Година 1961. одређена је као почетна тачка из више разлога: пре свега, све докле *Забавник* је тек спорадично објављивао научнофантастичну прозу, док од ове године почиње са сразмерно редовним публикавањем фантастичних прича и текстова који се ослањају на футуристичке и научнофантастичне мотиве. Треба нагласити да се ово не односи на научнофантастични стрип који је објављиван још у предратном *Забавнику* и који је пресудно одредио и његов визуелни идентитет крајем педесетих и почетком шездесетих: насловна страна часописа увек садржи табу актуелног стрипа у наставцима, а 1961. је то *Флаш Гордон* Алекса Рејмонда, стрип који је умногоме утицао на формирање научнофантастичне иконографије (али и на авантуристички стрип у целини).³

Потом, 1961. је за научну фантастику значајна због једног нимало литерарног догађаја: у питању је лет Јурија Гагарина, прво путовање човека у космос. Само три дана после лета, *Забавник* на ударном месту доноси обиман чланак (пола стране) и велику фотографију космонаута (15. 4. 1961: 2). Студијска портретна фотографија великог формата доминира страном и значајно одскаче од уобичајене организације и прелома страница у овом годишту: јасно је да није реч о необавезном научнопопуларном чланку него хитној новинској вести. Иако није реч о научнофантастичном тексту, овај чланак симболично означава преломни тренутак за даље појављивање

² Бељајевљев програмски текст о циљевима, могућностима и тешкоћама научне фантастике у основи све до данас није застарео: он истиче да је штетна „тенденција претераног ’утилитаризма“ (Бељајев 1945: 29) и да се не може очекивати одсуство „грешака“ и „хипотеза“; јер без њих уопште не би постојала научна *фантастика*; инсистира на томе да „научно-фантастични роман или прича треба да буду уметнички производи“ (Бељајев 1945: 30) и да круг тема треба проширити на сликање социјалне будућности, односно утицај технолошког напретка на економију, живот, друштвене и породичне односе (Бељајев 1945: 33).

³ Рејмонд је изузетно значајан и утицајан цртач, чији је стваралачки печат присутан у генерацијама познијих стрип-аутора, а *Флаш Гордон* је свакако његово најзначајније дело. Иако је приповедање с данашње тачке гледишта наивно (сижеи припадају традицији Бароузових „планетарних романа“ и класичног пустоловног романа), његов ауторски печат и изузетан цртеж за будуће цртаче су дуго представљали дефинитивно мерило (в. „Alex Raymond“, *web*). Треба напоменути да су епизоде које су се појављивале у *Забавнику* 1961. дело Дејва Берија, једног од Рејмондових наследника на изради овог стрипа.

научне фантастике у *Забавнику* и најављује улогу коју ће илустрација играти у томе: ретко равноправну, али све значајнију. Месец дана касније (13. 5. 1961: 6) појавио се чланак „Од Етана до Гагарина“, преглед митова о путу у свемир, са композитном илустрацијом на којој се могу препознати Етана, митски краљ, потом један од јунака *Калевале*, ковач Илмаринен, пред својим гвозденим орлом, али и Јуриј Гагарин, овде приказан с кацигом астронаута. Док тај текст заједно с илустрацијом заузима преко пола стране, мањи простор у самом центру странице посвећен је фотографији космонаута у кабини ракете и њеном коментару: у питању је вест о лету Алана Шепарда, првог Американца у свемиру. Иако знатно скромнијег обима него чланак о Гагариновом лету, уклопљен је у тематски контекст странице и наратив о човековој вечитој тежњи за звездама и тако добио на важности.

Поменута композитна илустрација, која спретно уклапа хетерогене мотиве на ограниченом простору, дело је Божидача Веселиновића. Међу различитим, често анонимним ауторима црно-белих цртежа, он се издваја специфичним стилем и наклоношћу према научнофантастичним темама, које спаја са слободнијим приступом тексту.⁴ Једна од првих Веселиновићевих илустрација која у *Забавнику* 1961. свесно комбинује текстуални и визуелни елемент јесте она за причу „Оранж“: наслов приче је исцртан и уклопљен у кружно компоновани цртеж људског пара, који заузима централно место на страници, а текст приче је уклопљен око и испод илустрације. Док иконографија – стилизовано одело са симболом Сатурна и футуристичко оружје – много дугује међуратном стрипу и класичној часописној илустрацији, Веселиновићев цртеж овде већ показује карактеристичну флуидну линију и одсуство контраста светлог и тамног, које ће и доцније одликовати његов цртеж.⁵ Из односа уредника часописа према овој приповеци и њеној илустрацији, међутим, може се ишчитати још понешто.

⁴ Веселиновићев афинитет према научној фантастици посведочен је и тиме што је он аутор неколико научнофантастичних стрипова. До данас је, међутим, остао запамћен пре свега као илустратор дечје и омладинске литературе; на пример, његове препознатљиве омотнице су формирале ликовни идентитет легендарне Просветине едиције *Плава џиџица*, у којој је уредник Жика Богдановић годинама интензивно објављивао епску и научну фантастику за млађе читаоце. Милица Илић, једна од малобројних аутора који су Веселиновићу посветили засебан рад, анализира његов илустраторски опус преко дела завештаних Завичајном музеју у Петровцу на Млави (Илић 2012). У питању је корпус илустрација посвећених готово искључиво историјским темама и народној ношњи кроз векове, тако да ова иначе садржајна и исцрпна анализа у потпуности изоставља научнофантастични део Веселиновићевог опуса.

⁵ О карактеристикама Веселиновићевог цртежа видети Јовановић у: Граси 2007: 18 и Илић 2012 *passim*. Обоје истичу употребу линије: Јовановић говори о „ковитлацу линије“ и „разиграној линији“, а Милица Илић каже: „Контурне линије на његовим цртежима су танке и бледе. Волумен фигура постиже вештим сенчењем, које гради уз помоћ згуснутих танких линија, често центрифугално постављених једних у односу на друге“ (Илић 2012: 113).

Као прво: ни текст ни илустрација нису потписани, што је већ индикација њиховог статуса у оквирима листа. Истраживање је показало да се ради о драстично скраћеном преводу новелете Едвина Чарлса Таба, „Orange“, првобитно објављене у часопису *If* у новембру 1959.⁶ Надаље, иако је у питању SF са израженом сатиричном нотом која је у кондензованом преводу додатно наглашена (централни мотив јесте развијено дужничко ропство у свету будућности које очито пародира систем кредитног задуживања), Веселиновићев цртеж је класично авантуристички, без икаквих комичких или гротескних нота, што сведочи о извесном раскораку између интенција аутора, преводиоца/адаптатора и илустратора. Овакав однос према тексту сведочи о ниском статусу научнофантастичне новинске приповетке, аутора, преводилаца и илустратора уједно.

И други футуристички текстови и илустрације у овом годишту *Полиџикиној забавника* деле сличну судбину с „Оранжом“. Свих тринаест научнофантастичних приповедака је те 1961. објављено анонимно, те се о њиховом ауторству мора нагађати и истраживати у SF часописима са енглеског и руског говорног подручја објављиваним тих година: тако је нпр. „Страшнији од куге“ (25. 11. 1961: 4) превод приче Роберта Силверберга „The Insidious Invaders“, објављене у *Super-Science Fiction* две године раније, и прва приповетка од које се може говорити о сталној рубрици – у углу стране је у оквиру назначено да је реч о „Фантастичној причи“, што је одредница коју ће носити и преостале приче у овом годишту. „Црни квадрат“ (23. 12. 1961: 10) је незнатно скраћен превод истоимене приче која је под именом Ф. Белкова објављена у руском часопису *Техника-молодежи* исте године, али је као жртва скраћења пао баш онај завршни пасаж у коме се открива решење загонетке црног квадрата. „Муранова тајна“ (30. 12. 1961: 4) представља, по свему судећи, тек сажетак неке знатно дуже приповести који је драстично редукован, до нивоа синопсиса, тако да није било могуће утврдити његово порекло. Сви текстови, дакле, у различитом степену показују трагове адаптације (пре свега скраћивања) за новински формат који није трпео дуге форме. Не постоје назнаке да су биране по неком кључу, било естетском било политичком (тако се нпр. у „Мурановој тајни“ може ишчитати алегоријски приказ хладног рата)⁷; рубрика са ознаком жанра се

⁶ Библиографија научне фантастике Миодрага Миловановића и Бобана Кнежевића упућује на то да је у познијем броју *Полиџикиној забавника* (18. 9. 1970) ова прича прештампа, а аутор наведен као „Питер Ричардсон“. Као што ћемо видети, није реч о машки већ о понављаној пракси да се приповетке страних аутора објављују под псеудонимом или анонимно, како би се избегли проблеми с ауторским правима.

⁷ Ово се поклапа с чињеницом да чак и Јањетовић, у тексту посвећеном искључиво анализи идеолошког садржаја у овом часопису, признаје да је *Забавник* био лист „са јако мало идеологије“ (Јањетовић 2007: 117).

појављује тек накнадно, а ритам њиховог објављивања је неуједначен. Узете заједно, илустрације тих приповедака и футуристичких чланака, уз понеку карикатуру на футуристичке теме, показују изразиту стилску хетерогеност. Одличан пример за то јесте страница на којој је објављена „Муранова тајна“: Веселиновићева илустрација приказује двоје људи у егзотичним футуристичким костимима и назначује детаље „муранске“ архитектуре која их окружује, и графички – стриповском композицијом кадра и динамичном линијом – значајно одудара од анонимних карикатура у дну странице које типичном гротескном стилизацијом приказују роботе и свемирске летелице. Веселиновићев препознатљив, рано изграђен стил једнак је и у чланцима о подводним авантурама и у другим фантастичним причама, а свемирска чудовишта с пипцима и храбри астронаути слабо се разликују од хоботница и ронилаца у скафандрима. Међутим, научнофантастична илустрација у овом годишту јесте стилски кохерентна у једном погледу – утолико што је највећим делом представљају управо Веселиновићеви радови, уједначеног и сразмерно високог квалитета.

Прелазак на 1971. представља радикалан одмак у односу на дотадашњи формат. Појављује се данашњи часописни формат *Задавника*, за који је заслужан уредник Никола Лекић.⁸ Лекићев допринос је и видно повећање удела стрипа: у овом годишту стрипови имају почасно место, у првом делу часописа, и заузимају око половине датог броја (епизоде се често објављују у целини). Утиску модерности доприноси и чињеница да су илустрације у боји знатно бројније него раније. На први поглед јасно је да је под Лекићевим уредништвом драматично осавремењен визуелни идентитет листа: илустрације су брижљивије уклопљене у целину странице, често доминирају њом; комбинују се оригинални цртежи, колажи и фотографије са преузетим материјалом. Како описује тадашњи сарадник листа, Вера Смиљанић:

Нови Забавник, међутим, није био само леп, офарбан, с крупним илустрацијама, цртаним насловима, украсним иницијалима, белинама да лист дише, фрајштенованим фотографијама с балонима, разиграним слогом различитих цицеража... Уопште, много ручног рада... Главни мамац крио се ипак унутра, у садржају. (Смиљанић 2013: 136)

⁸ Лекић је заслужан за стварање *Илустриране Полиџике* и за потпуну реорганизацију и модернизацију *Полиџикиној задавника* као часописа. Иако је на месту уредника остао сразмерно кратко, промене које је унео биле су темељне и трајне, почев од новог визуелног идентитета, модерне штампе, преко организације сталних рубрика па до знатно повишених критеријума за квалитет текстова. Више о томе видети у Смиљанић 2013. Овде ћемо издвојити само одломак који описује формирање рубрике за фантастичну причу: „Промене су се, изгледа, рабале у његовој глави ноћу, јер би ујутру зарећао од једног до другог задавниковца. 'Шта мислиш да убацимо фантастичну причу? На две стране? У сваком броју?' О да, да. Сви смо то волели. Шекли, Кларк, Асимов, Лем, удри у превођење“ (Смиљанић 2013: 136).

Први број у марту 1971. има насловницу са SF елементима: слику девојке која лебди у свемиру, обучена у скафандар и окружена стилизованим планетама и звездама, док је на летелици иза ње видљив натпис „Политикин Забавник“. По стилу судећи, очито је реч о раду дугогодишње сараднице *Забавника*, Владане Ликар Смиљанић, данас најпознатије по цртежима за *Забавникову* рубрику „Цицин кутак“ и илустрацијама дечјих књига попут *Ризнице ђесама за децу*. Њене илустрације одликују јасна, сведена линија јаких контура и употреба јасних основних боја, без сенчења и нијанси; цртеж је стилизован у складу са захтевима „Цициног кутка“ – требало је креирати слике које ће послужити као јасно упутство за израду једноставног одевног предмета или играчке, или цртеже одеће за папирне лутке који нису смели да буду превише захтевни за дечју моторику тј. исецање и лепљење.

У контексту овог рада, међутим, најважније је што су формиране сталне рубрике којима индивидуални печат дају њихови стални илустратори. То важи и за рубрику научнофантастичне приче, коју је током 1971. илустровао, колико се може препознати по стилу и по потписаним цртежима, Петар Пера Радичевић. Ова рубрика је унутар часописа већ тада заузимала место које ће имати и касније, све до гашења почетком двехиљадитих – при самом крају броја. У овом годишту просторно ограничење и организација странице су строги: тексту и слици заједно припада страна и по, док пола десне странице заузимају стрип у наставцима и мини приказ неког новог музичког издања, а повремено и реклама. То доводи, с једне стране, до тренутног препознавања дате рубрике коју заинтересовани могу наћи и овлашним листањем, али с друге до проблема када треба уклопити визуелни и текстуални део.

Радичевић, како се види и по квалитету ових радова, није имао посебних склоности према научној фантастици, а његови цртежи, који би често могли послужити пре као илустрације кратких новинских прича (какве је код нас радио нпр. Брана Јовановић у *Илустрованој Полицији и Базару*), готово у потпуности су лишени фантастичних елемената. И Слободан Јовановић наглашава да је Радичевићева „техника [...] обележена тешким сенкама и реалистичним елементима“ (Граси 2007: 20). Захваљујући просторном ограничењу и уредничкој или ауторској одлуци због које су све илустрације SF прича у овом годишту црно-беле, Радичевић је био принуђен да често изналази различита решења како би на малој расположивој површини приказао неку сцену из приче: стриповско кадрирање с висине, ликове сабијене у тесном простору, фокус на детаљ. У комбинацији са његовим цртачким стилем који фаворизује сенке, тамне валере и површине насупрот динамичној Веселиновићевој линији или наглашеној контури Владане Ликар Смиљанић, то доприноси стварању тескобне, клаустрофобичне атмосфере у већини илустрација. Чест додатак цртежу јесте поднаслов: конкретна фраза

издвојена из текста коју цртеж илуструје. Свакако да ови радови одударају од целине Радичевићевог опуса, посвећеног пре свега историјском стрипу (*Тајансџивени виџез*), уз наглашено занимање за детаље историјске одеће и хералдике. Видљив је и контраст са другим илустрацијама из овог годишта, не само онима футуристичког карактера. Тако нпр. детаљан цртеж у доји, дело Жан Лик Бегина које репродукује унутрашњост кабине Апола, пренето из стране штампе, заузима целу дуплерицу и доминира њеним простором. Друге рубрике, попут „Звезде забавне музике“, комбинују цртеже рађене на основу фотографија и смело обојене јарким основним бојама, упадљиве, са мало пропратног текста. У том погледу, рубрика „Фантастична прича“ остаје једна од визуелно најскромнијих у овом годишту. Издваја се само подела прича на мање целине поднасловима, што их чини прегледнијим.

С друге стране, видљив је значајан помак у погледу квалитета објављених прича, али и њиховог третмана: редовно су потписане именом аутора, док се адаптирање превода изводи спретније и уз веће поштовање оригиналног текста (имена преводилаца, као ни имена илустратора, и даље се не наводе). Међу писцима чије су приповетке објављене у *Полиџикином забавнику* током 1971. налазимо класике научне фантастике, најзначајније ауторе тог периода: од Фредерика Пола преко Роберта Шеклија и Роџера Зелазнија до Џина Волфа, Артура Кларка, Исака Асимова, али и Курта Вонегата. Од аутора ван енглеског говорног подручја ту су Иља Варшавски и Ђани Родари. Налазимо чак и поједине приче домаћих аутора (Зоран Поповић, Петар Ранђеловић), које су потписане именом а не псеудонимом. Све указује на брижљиву селекцију прича за објављивање, уз добро познавање савремене сцене, како стране тако и домаће.

Прелаз на 1981. годиште, као и претходни, доноси велики помак на свим плановима. У овом годишту наслућујемо промену која ће се дефинитивно одиграти током следеће деценије, а коју помињу и Весна Лакићевић Павићевић и Слободан Јовановић: „почетак периода у којем се у нашој средини мења однос према илустраторима, али и према самој илустрацији“ (Граси 2007: 20). Већ прва насловна страна у овој години (2. 1. 1981) традиционалне новогодишње мотиве приказује у научнофантастичном контексту: на илустрацији сликаној гвашом, живим бојама и слободним потезима, видимо веселу децу која се грудвају и играју док њихове санке кроз снег вуче робот са капом Деда Мраза, огрнут шалом испод којег се назире реч АТОМ. Сликарски стил Ненада Мирковића, иначе склоног фотографски реалистичној илустрацији, смишљено евоцира класичне новогодишње и божићне честитке – ликови деце стилизовани су до ивице кича – али те конвенције су подривене хумористичним приказом робота. Оваква самосвест илустратора који с лакоћом укрштају конвенције различитих стилова

и намена илустрације пресудно обележава и велики број других научнофантастичних илустрација у овом годишту: њихов аутор је углавном Жељко Пахек, у то време већ етаблиран илустратор и стрип-аутор.

У односу на 1971, на први поглед, нема великих промена у позиционирању рубрике „Фантастична прича“ нити њених димензија и визуелног идентитета: и даље се налази при крају броја, смештена на две стране, илустрације су и даље искључиво црно-беле, а један део десне стране заузима друга садржина. Међутим, простор посвећен приповеци ипак је повећан, а додатни садржај више не представљају стрип и вести о музичким издањима, већ енигматика (најчешће скандинавка), тако да илустрација приче доминира визуелним идентитетом стране. У складу с тим, илустрације су по правилу веће него до сада – што није безначајно, јер је препознатљиво обележје Пахековог цртачког стила управо обиље детаља и велика прецизност у приказивању футуристичких предмета и возила (те карактеристике имају и његове илустрације рађене за друге *Задавникове* рубрике, рецимо слика судара возова за чланак „Јесмо ли живе?“ (10. 4. 1981: 16–17). Његове илустрације стога често првенство дају управо таквим мотивима. Понекад амбициозност ауторске замисли превазилази простор намењен илустрацији и могућности штампарске технике: у случају приче Роберта Шеклија „Двадесет први век“ (заправо скраћене верзије новелете „The People Trap“, 9. 1. 1981), велика илустрација штампана је као *изогадина* целе приче, тако да је текст у потпуности прекрива, док посматрање цртежа захтева другачији фокус посматрања – тек тако читалац претворен у гледаоца може да разбере композицију у којој се људска фигура креће по постапокалиптичном пејзажу. Овакав тип илустрације, као концепт веома занимљив, нажалост, још неко време је морао да чека на адекватну реализацију – у овом примеру, уклапање текста и слике не функционише из техничких разлога: основни сиви тон илустрације отежава праћење текста, а ступци текста, опет, ометају перцепцију слике.

Треба нагласити један важан податак о сасвим другачијем *шуму* који домаћем читаоцу отежава рецепцију овог текста: као што је већ поменуто, слично многим другим приповеткама објављеним у *Задавнику*, и ова заправо представља прераду а не превод. На несрећу, сажимањем се изгубила основна одлика Шеклијеве приповести: *пародичност*. Од његовог раскошног поигравања топосима различитих жанрова, пре свега вестерна, али и старијих пустоловних романа, у овој верзији преостаје само гола окосница радње у којој преостали елементи пародије делују као да су ненамерно комични, овештали мотиви коришћени без дубљег промишљања у оквиру приказивања једне неуверљиво осмишљене будућности. Пахекова илустрација одражава овакво читање текста: иако је у својим „читањима“

других дела издвајао и наглашавао хумористичне црте, овде је на делу ре-алистична стилизација „јунака“ и његове околине.

Пахекове илустрације су, дакле, великом већином амбициозније изведене и жанровски свесније него радови Пере Радичевића. У појединим радовима вињете какве су постојале у ранијим годиштима – нпр. кроки ракете или неког другог SF мотива – и које служе рашчлањивању текста, Пахек преобликује и разрађује тако да постану минијатурне илустрације, као у причи „Рођендан“ Ли Сеји (24. 4. 1981: 54–55). Иако централна илустрација приказује кључни приказ приче, тренутак кад девојчица напушта породицу везану за аутомобил у коме живе, вињете које деле стубачни текст на четири сегмента представљају визуелне поднасловне, сличне текстуалним поднасловима којима су приче сегментирани 1971. године.

Поједини бројеви (нпр. 9.10. 1981: 54–55 или 25. 9. 1981: 54–55) имају по две приповетке; илустрације су у складу с тим смањене и у класичном четвртастом формату који омогућава лакше уклапање у целину стране. Међутим, у појединим случајевима као у причи „Ко краде“, Цека Луиса (24. 7. 1981: 48–9) – стандардна илустрација мушкарца за писаћом машинном графички добија динамику на два начина: не само што је горња ивица закошена, у одговарајућем степену искошени су и сви ступци са текстом. Сличан поступак је коришћен и у броју 1546 (14. 8. 1981: 54–55) у причи „Станица Grand Central“ Леа Шиларда, али је у њој ипак искошен само наслов и, овог пута, доња ивица илустрације, док је текст штампан на традиционалан начин.

Задржаћемо се – из разлога који ће постати јаснији нешто касније – на илустрацији за причу „Хилда“ (17. 4. 1981:) Х. Б. Хикија. Пахек ову класичну причу о трагикомичној роботској имитацији људског понашања илуструје у свом типичном маниру: бира динамичну сцену (робот Хилда избацује нежељене госте свог власника) и с љубављу приказује механичке детаље робота у покрету, док је жена која наследила робота обучена у традиционалну одећу с половине двадесетог века (парадоксално, нимало погрешно с обзиром на то да ова прича из 1952. приказује друштво будућности са родним и друштвеним односима „пресликаним“ из америчког друштва свог доба).

Коначно, стижемо и до последњег годишта обрађеног у овом тексту: 1991. године. На први поглед нема великих промена у концепцији самог часописа: основне рубрике уведене за време Лекићевог уредниковања и даље су присутне, као и део аутора и илустратора. Од првог броја видљиво је, међутим, да је часопис у знатно већој мери отворен према странијој илустрацији. У њему налазимо чланак „Час свемирске анатомије“ (4. 1. 1991: 14–15), који заправо преноси илустрације из новог издања Барлоуовог *Водича за ванземаљце* (*Barlowe's Guide to Extraterrestrials*, 1987). Уз кратак увод, чланак

преузима низ илустрација и њихове пропратне коментаре: „Илустровани каталог ликова из познатих дела научне фантастике настао је из сарадње америчког илустратора Вејна Дагласа Барлоуа и Иана Самерса, уметничког уредника многих издања из ове области. Намера им је била, како каже Барлоу, да нас убеди како би та створења заиста могла да постоје и – како би управо у овом тренутку могла да буду на путу ка Земљи...“

У складу с оваквим отварањем јесте и састав научнофантастичних илустрација у целом овом годишту: разнолик, савремен и актуелан на више нивоа. У текстовима објављиваним те године нагле друштвене и политичке промене и почетак рата могу се ишчитати само између редова, али сличан поступак даје резултате и кад је реч о илустрацијама.

Прво што пада у очи јесте хетерогеност илустрација за рубрику фантастичне приче: не само да их раде разни аутори који се смеђују из броја у број, већ неке од њих нису рађене наменски него су настале апропријацијом постојећих цртежа или илустрација. Овде можемо навести само неколико примера: прича „Очигледно самоубиство“ С. Фаулера Рајта (15. 2. 1991: 46–47) и приповетка Зорана Јакшића „Господин чемпрес“ (22. 3. 1991: 46–47), илустроване су преузетим кадровима из стрипа Данијела Тореса, аутора данас углавном познатом по стрип-серијалу *Роко Варјас*, али у часопису о томе нема напомене нити се наводи извор илустрације: читалац може да закључује само на основу Торесовог потписа у углу илустрације за „Очигледно самоубиство“, док илустрација за Јакшићеву причу нема ни потпис, али њен стил указује на Тореса. По раскораку између описаног и приказаног садржаја видљиво је да се текст и слика не односе на исти наратив: тако се прича Фаулера Рајта одвија у породичној кући и разговору мужа и жене, док је на илустрацији препознатљив канцеларијски амбијент са паром шеф-секретарица. Још је интензивније одударење слике од текста у случају „Господина чемпреса“: на илустрацији је чак видљиво место где су спојена два стриповска кадра, а појављују се ликови којих у причи уопште нема (робот и човек с руком у повезу). Текст и слика су успешније уклопљени у случају приче Велимира Ђургуса Казимира „Програм ’Вини Пу‘“ (20. 12. 1991: 50–51), али, иако је аутор илустрације наведен као „Т. Каспер“, по самом цртежу би се рекло да је реч о неком детаљу из неког дела белгијског стрип-аутора Ермана Ипена (код нас много познатијег као Херман), познатог пре свега по постапокалиптичном стрип-серијалу *Церемаја*, у више наврата објављиваног и у самом *Полиџикином забавнику*. Сумњу појачава и чињеница да илустратор по имену Каспер није заступљен ни у каталогу изложбе *Илустрајтори Полиџикиној забавника*. О разлозима за овакав поступак можемо само да нагађамо: највероватније је реч о решењу из нужде, изазваном спољним условима (финансијским тешкоћама или

кратким роковима). У сваком случају, преиначавање постојећих илустрација можемо упоредити са већ помињаним објављивањем прича страних аутора под (и даље страним) псеудонимима.

Уколико, међутим, занемаримо овакве појаве, на површини нам се нуди друга слика. За разлику од рубрике „Фантастична прича“ из ранијих годишта, она у 1991. нуди илустраторима могућност илустрације у боји, сасвим другачију визуелну концепцију рубрике која више није везана за „дуплерицу“ већ може да се „прелије“ на идућу страну, знатно више простора на располагању (тако да у појединим случајевима слика апсолутно надвладава текст), редовно паратекстуално навођење аутора илустрације и, коначно, много већу слободу у погледу избора предмета цртежа.

Како се та слобода могла искористити? Овде као врло занимљив пример утицаја промењених конвенција на развој илустрације можемо издвојити цртеж у броју 2036. У питању је илустрација за причу *Хилга* Х. Б. Хикија, (4. 1. 1991: 46–47), чији је аутор прерано преминули Љубомир Милојевић Љубац (1948–1998), један од аутора научнофантастичне илустрације у овом годишту. Љубац, искусни графички дизајнер и карикатуриста, био је један од најважнијих илустратора *Полишкиној забавника* током осамдесетих; његови ведри цртежи јарких боја, карактеристични за поп естетику те деценије, али и цртежи тушем у којима ефекат сенчења и динамику постиже минуциозном употребом линије, давали су *Забавнику* препознатљив стилски печат. Илустрације које је у овом годишту радио за научнофантастичне приче разликују се од Живковићевих пре свега по типу стилизације који не показује утицај Међијуса; Љупчеви гротескно-комични ликови више дугују надреалистичном хумору Јаковитија, као што његов чест мотив увијених шарених оловака подсећа на саламе неизоставне у Јаковитијевим цртежима. У односу на Пахекову десет година старију илустрацију исте приче видљив је пре свега наглашени еротизам с којим Милојевић приказује робота Хилду, а који је код Пахека потпуно одсутан: док Пахеков робот нема никакве полне карактеристике, Љубац Хилду приказује готово као женску верзију ЦЗПО из Звезданих ратова, али с реалистично обликованим нагим дојкама и женственим облинама, што би било незамисливо у претходним анализираним годиштима. Пахек за предмет илустрације промишљено бира ранији тренутак у причи, када Хилда избацује власникову љубавницу и њеног сурруга; Милојевић, не обазирјући се на евентуално кварење ефекта читалачког изненађења, приказује сам расплет у коме Хилда нехотице убија власника, понављајући љубавне реченице и гестове које је чула од њега, од пољупца до (смртоносног) загрљаја. Љупчев цртеж, иако без Пахекове динамике, можда боље (а свакако драстичније) одражава комплексну поенту Хикијеве приче – заводник бива кажњен не само за своје понашање према женама које је

искоришћавао већ и за третман служавке-робота чије је одржавање занемарио; Хилда је приказана, иако у хумористично-еротском кључу, са узнемирујућим спојем људског и машинског, а детаљ са жицама које се вијоре из главе истовремено асоцира и на људску косу, и на квар који изазива промену у Хилдином понашању, и на цртачку конвенцију приказивања љутње или узбуђења у стрипу – таласасте линије изнад главе јунака.

Међу бројним ствараоцима који су ову новостечену слободу испитивали радећи за *Забавник* свакако се издваја Добросав Боб Живковић, који је и данас један од наших најактивнијих илустратора, са посебним афинитетом према научној фантастици и хорору. Живковићев стил се 1991. још није у потпуности ослободио снажног утицаја Мебијуса, видљивог у његовим раним радовима, али већ показује његов особени стилски печат: наглашену, истовремено прецизну и разиграну линију, радо коришћење контраста црвеног и зеленог које често прати мотивски контраст органско-неорганско, распон стилизације од реалистичног до гротескног, понекад у оквиру исте илустрације или истог броја. Тако нпр. у броју који доноси две SF хумореске Никите Богословског, „Ајнштајн у опасности“ и „Очевидно, али вероватно“ (3. 5. 1991: 46–47) Живковић на два странама супротставља минуциозни реалистични цртеж старца у скафандру (уз експлицитно омажирање Кјубрикове *Одисеје у свемиру*) и хумористичку карикатуру многооког ванземаљца с бројним пипцима, који, у препознатљиво људском налету пијане меланхолије, грли флашу. Ако упоредимо Живковићевог ванземаљца са Веселиновићевим свемирским чудовиштима, јасно је – иако се, на први поглед, иконографија „пипака и ракета“ тј. имагинарних монструма и футуристичке технологије није променила – колики је помак настао у нашој уметности илустрације, како на чисто занатском нивоу тако и у погледу рафинираности и вишеслојности значења која се могу ишчитати из илустрације.

Сјајан пример Живковићеве уметности је и илустрација за причу Сирила Корнблута „Ма, нек се сви торњају“ (26. 4. 1991: 44–45). Корнблутова тада већ класична горка приповетка о разочараном научнику и о занемареним ветеранима-космонаутима овде је добила више него адекватан визуелни еквивалент: Живковићева црно-бела илустрација, сва у контурама (са значајним изузетком црне униформе у првом плану која тако доминира простором) простире се на дуплерици, потискујући текст приче на маргину. Композиционо, она делује као широки кадар из научнофантастичног филма осамдесетих, уз свесне одјеке филма „Блејд Ранер“ и, стилски, Мебијусове хладне и контролисане линије. Иако се усредсређује на верно репродуковање главног јунака у првом плану слике, Живковић своју инсценацију кафане будућности у којој се срећу његови јунаци обogaћује детаљима којих нема у тексту: то су бармен са вештачким оком, андроид-келнер и

нага плесачица у позадини. Приказани свет тако добија на „густини“ и веродостојности. Из контекста објављивања наслућујемо да су и одабир приче и визуелна решења једнако намерни и да Корнблутев текст обогаћују антиратним подтекстом. Ова хипотеза може се ојачати другим сличним примерима, попут Живковићеве илустрације за приповест „Пет минута до Марса“ В. Лишевског (11. 1. 1991: 48–49), која приказује полицајца са старинским шлемом, типичним немачким шлемом са шиљком, на коме, међутим, препознајемо грб који по венцу ловорика личи на грб СФРЈ; као и увек, све могуће импликације оваквог сучељавања прошлог и актуелног у литерарном и ванлитерарном контексту препуштене су читаоцу.

Тиме се завршава преглед одабраних годишта *Полиџикиној забавника*. Иако због наметнутих ограничења није било могуће размотрити опус неких врло значајних илустратора *Забавника* (морамо макар поменути Растка Ђирића и Михаила Ђоковића Тикала, чије илустрације за *Забавник* представљају тек мали део њихових опуса), општи ток развоја научнофантастичне илустрације кроз тих тридесет година ипак се да сагледати. Веома је примамљиво – и било би сразмерно једноставно – приказати га као непрекинути, праволинијски успон који је нагло и брутално заустављен издијањем рата и распадом Југославије. Међутим, право стање ствари је знатно комплексније. Свакако, штампарска техника, занатски ниво цртачке вештине, а често и упућеност у жанровске конвенције – напредовали су током деценија; фантастична прича је издвојена у засебну рубрику и уређивали су је и профилисали стручњаци за ту област (опет, морамо макар поменути Зорана Живковића). Па ипак, у последњем годишту видљиво је и постепено попуштање дотадашњих строгих критеријума, испомагање „рециклажом“ радова и смењивање различитих аутора без обзира на њихове афинитете према теми (иако су Живковићеви радови најбројнији). Коначно, јасно је да су за успех илустрације пресудни *иојединачни* аутори, њихов индивидуални труд и дар уложени у комуникацију са књижевним делом с једне и читаоцем/гледаоцем с друге стране.

Деценије које су потом уследиле нису биле нежне према овом типу илустрације. Заједно са другим часописима, *Полиџикин забавник* је пролазио кроз оскудна времена изазвана најпре ратом а потом глобалним успоном интернета и упоредним пропадањем штампаних медија, што је условило и тихо гашење рубрике „Фантастична прича“ у овом веку. Научна фантастика се донекле повукла пред сродним жанровима хорора и епске фантастике; али, техника дигиталне илустрације и даље вртоглаво напредује, често потискујући старије, „аналогне“ технике, и њени данашњи донети би за некадашње научнофантастичне ствараоце свакако представљали остварење најлепших футуристичких снова.

ЛИТЕРАТУРА

Бељајев, Александар. „Научна фантастичност у дечјој књижевности. Створимо совјетску научну фантастику.“ Горки, Бељајев и Таубер: Дајте деци литературу. Београд: Ново поколење, 1945. 25–38.

Граси, Зефирино (ур.) *Илустрајори Политиикиној Забавника*. Београд: Музеј примењене уметности, 2007.

Илић, Милица. „Илустрације Боже Веселиновића у Политиикином забавнику од 1973. до 1979. године“. *Зборник Музеја примењене уметности*, 2012/8. 109–118.

Јањетовић, Зоран. „Комунизам на кашичицу: Идеолошки садржаји у Политиикином забавнику 1952 – 1991.“ *Токови историје*, 2007/4. 97–117.

Миловановић, Миодраг. Српска научна фантастика. Београд: Еверест медија, 2016.

Миловановић, Миодраг, Кнежевић, Бобан. *SF&F bibliografija*.

<<http://www.znaksagite.com/sfbiblio/>> 3. 7. 2019.

„Raymond, Alex“. *Lambiek Comicklopedia*. <<https://www.lambiek.net/artists/r/raymond.htm>> 3. 7. 2019.

Смиљанић, Вера. „Јунак рођен у великом праску: Никола Лекић, уредник Забавника и иницијатор Дикана“. Средановић, Лазо et al. *Дикан* (књига 1, 1969–1971), Београд: Еверест Медија, 2013. 130–142.

Tubb, E. C. „Orange“. *The Internet Speculative Fiction Database*.

<<http://www.isfdb.org/cgi-bin/title.cgi?93118>> 3. 7. 2019.

Silverberg, Robert. „The Insidious Invaders.“ *The Internet Speculative Fiction Database*.

<<http://www.isfdb.org/cgi-bin/title.cgi?416011>> 3. 7. 2019.

Sheckley, Robert. „The People Trap“. *The Internet Speculative Fiction Database*.

<<http://www.isfdb.org/cgi-bin/title.cgi?53765>> 3. 7. 2019.

Зупан, Здравко. „Божидар Веселиновић (1921–1999)“. <https://www.rastko.rs/strip/bveselinovic/zzupan-veselinovic_c.html> 3. 7. 2019.>

Белков, Ф. „Черный квадрат“. <<http://epizodsspace.airbase.ru/bibl/tm/1961/4/chern-kvadr.html>> 3. 7. 2019.

ИЗВОРИ

Политиикин забавник. Београд: Политика.

Tijana Tropin

ROCKETS AND TENTACLES: THE DEVELOPMENT
OF SCIENCE FICTION ILLUSTRATION IN SERBIAN
PERIODICALS FOR CHILDREN AND YOUTH
OF THE YUGOSLAV PERIOD, ON THE EXAMPLE
OF *POLITIKIN ZABAVNIK*

Summary: This paper attempts to trace the various manners in which the tradition of science fiction illustration in children's and youth periodicals developed and improved over time. Considering the surfeit of material, this analysis deals with a four years' worth of *Politikin zabavnik* issues, namely the issues published in 1961, 1971, 1981 and 1991, and focuses on the illustrations created for the short story column. 1961 was chosen as the starting point, since the Space Race and Gagarin's first foray into outer space caused a massive increase in *Zabavnik's* publication of futuristic and science fiction content. We attempt to register shifts in style and format, the positioning of illustration within the text, the personal mark of individual illustrators (Božidar Veselinović, Petar Radičević, Željko Pahek, Dobrosav Bob Živković) as well as the links between these illustrations and other art forms explored by the authors (primarily comics, but book illustration and classical art as well). The illustrators of *Politikin zabavnik* and their heterogeneous works formed the SF iconography for several generations of readers, and the illustrations created for this magazine have had the largest reading audience and instantaneous reception.

Key words: children's literature, children's periodicals, *Politikin zabavnik*, science fiction, illustration

Јован М. ЉУШТАНОВИЋ*

Висока школа струковних студија
за образовање васпитача у Новом Саду

050.488ДЕЧЈЕ НОВИНЕ
741.5(497.11)
050-057.874(497.11)"19"
оригинални научни рад

„МИРКО, ПАЗИ МЕТАК...“
ПОЈАВА „ДЕЧЈИХ НОВИНА“ ИЗ ГОРЊЕГ
МИЛАНОВЦА – КУЛТУРНОПОЛИТИЧКИ
И ИДЕОЛОШКИ КОНТЕКСТ

Апстракт: Рад се бави генезом културнополитичких и идеолошких околности које су довеле до медијске концептуализације и тржишног успеха *Дечјих новина* из Горњег Милановца. Прати се историја дечје штампе у Југославији и Србији непосредно после Другог светског рата. Открива се да су главне промене у тој области биле непосредна последица промене културне политике и начина на који се артикулисао непосредни идеолошки дискурс. Указује се на два кључна догађаја који су обликовали физиономију дечје штампе: на проглашење слободе уметничког и научног стваралаштва коју су политички и идеолошки центри моћи донели 1949–1950. године и на реформу школства 1956–1957. године. Појава *Дечјих новина* везана је, превасходно, за школске реформе. Овај школски лист настао је на идеји васпитавања социјалистичког човека и био је добрим делом испуњен дечјим прилозима. Актуелан идеолошки дискурс и школска мрежа дистрибуције допринели су ширењу и нарастању тиража у југословенским оквирима. Лист је успевао да нађе симбиозу идеолошки пожељног и забавног садржаја. Симбол те симбиозе био је стрип *Никад робом*. У духу тадашњег социјалистичког предузетништва око листа је настала угледна издавачка кућа.

Кључне речи: *Дечје новине*, дечја периодика, *Дечја полиџика*, идеологија, *Никад робом*, *Пионири*, слобода стваралаштва, стрип

Пола века, од 1957. до 2006. године у Горњем Милановцу излазиле су *Дечје новине*. Ова публикација, која је почела свој живот као школски лист

---

* jovanlju@gmail.com

и чије су странице испуњавали дечји радови, израсла је у један од најпопуларнијих листова за децу у ондашњој Југославији, чији је тираж досегао 180.000 примерака („*Деčје новине*“ – *simbol jednog vremena*, 2015). Око овог листа настала је издавачка кућа Дечје новине, која је објављивала различите, високотиражне дечје листове и публикације, стрипове, албуме са сличицама, затим озбиљне часописе, попут *Културе истока*, или различите књиге, укључујући, на пример, прва југословенска издања појединих Маркесових дела, као и универзитетске уџбенике.

Ипак, иза овог великог издавачког и тржишног подухвата, као један од најупечатљивијих сигнума постојања *Дечјих новина* и њиховог медијског идентитета, али и као нека врста живе успомене на опсесије и симулакруме југословенске социјалистичке идеологије, остао је један дијалог из стрипа *Никад робом*, поставши нека врста топоса у савременом урбаном фолклору. Он се појављује повремено у јавној употреби, углавном као предмет хумористичке игре, зато што својим идеологизованим подтекстом делује и као амблем за фикцију стрипа, која воли разне облике претеривања и наивности, и као гротескни идеолошки пребачај. Сам дијалог је можда и апокрифан, јер не можемо, за сада, ставити поуздану парентезу која указује на изворни библиографски податак о њему, али, без обзира на то, он по много чему сублимира дух, идеолошки и рецепцијски оквир на коме су свој медијски статус градиле *Дечје новине*. У једној савременој новинској парафрази он гласи овако:

Све личи на стрип о Мирку и Славку, два млада партизана који имају сензоре за лоцирање муниције у лету.

Па тако у једној епизоди Славко каже:

–Пази, Мирко, метак!

А Мирко му одговори:

–Хвала ти, Славко, спасао си ми живот! (Petrović 2018: 18)

Повишене моћи јунака стрипа, које су доведене до комичног апсурда, у новинској козерији написаној пред градске изборе у Београду у марту 2018, служе да би се детронизовала и извргла подсмеху одређена политичка позиција. Коментаришући резултате истих тих избора, новинарка *Нина*, месец дана после свог колеге из *Данаса*, упућује сатиричну стрелицу на сасвим различиту политичку страну, алудирајући на исти стрип-дијалог. Она свој текст насловљава „Славко, пази метак!“ (Вера Дидановић 2018/3508: 14). Несумњиво, невероватна способност младих партизана да „лоцирају муницију у лету“ подесна је за различите видове хумористичке игре и асоцијативности. Изузетну популарност овог стрип-дијалога потврђује и страсни колекционар стрипова из серијала *Никад робом* Јурица Кладушан из Хрватске.¹⁰ Он каже:

¹⁰ Кладушан вероватно поседује најпотпунију колекцију стрипова *Никад робом*, мада ни он нема све бројеве.

У разговору са старијим људима који су читали ово издање, примјетио сам рекавши да то скупљам, скоро сваки се сјетио реченице: „Пази, Мирко, метак! Хвала, Славко! Спасио си ми живот! (Kladušan).

Немогућ дијалог двојице дечака из ратног стрипа, ма колико сам по себи изазивао чуђење и смех, никада не би стекао овакав истакнути статус у савременом урбаном фолклору да нису стрипови о Мирку и Славку од краја педесетих до осамдесетих година двадесетог века преплавили југословенски културни простор, поставши омиљено штиво хиљадама дечака и девојчица.¹ Та популарност се генерисала у одређеним социјалним и културним околностима, рефлектујући, што посредно што непосредно, преовлађујуће вредности и опште стање друштвене свести у Југославији тог времена. *Дечје новине*, као и популарни стрип објављиван у њима, имале су своје идеолошке, али и антрополошке и културне изворе и потпоре, и биле су у свом времену више од штива за пуку дечју разоноду. С тог становишта занимљиви су настанак и еволуција овога листа као и издавачка инфраструктура која је израстала око њега, такође с називом *Дечје новине*.

Сам лист је друкчије настао и освојио своју читалачку публику, свој културни статус и тржишну позицију него ли периодика за децу у социјалистичкој Југославији пре њега. Та разлика чини нам се битном и она и те како рефлектује друштвене и идеолошке промене у социјалистичкој Југославији током педесетих и шездесетих година двадесетог века.

Дечја периодика, током прве деценије после Другог светског рата, имала је, упркос свим, не малим турбуленцијама, своје јасне политичке и идеолошке оквири. Ти оквири су на почетку били резултат централизоване културне политике. Непосредно по ослобођењу главни и практично једини оснивач дечје периодике у Југославији била је друштвенополитичка организација Уједињени савез антифашистичке омладине Југославије, односно огранци ове организације по републикама.² У окриљу УСАОЈ био је и Савез пионира. Према совјетским узорима организована је посебна издавачка инфраструктура намењена деци, укључујући и издавачку организацију *Дечја штампа* (Љуштановић 2009: 83–84). Унутар те издавачке инфраструктуре важно место су заузимали, најчешће као уредници појединих листова за децу, писци за децу, учесници народноослободилачке борбе или они идеолошки блиски новој власти: Бранко Ћопић, Мира Алечковић,

¹ И сам сам, читаво десетлеће, од почетка шездесетих до почетка седамдесетих, био страстан конзумент *Дечјих новина* и стрипа *Никад робом*.

² Од 1946. године ова друштвенополитичка организација мења име у Савез народне омладине Југославије.

Јелена Билбија, Арсен Диклић, Душан Радовић... Објављивани су листови различитог профила и за различите узрасте: *Пионири*, *Пионирске новине*, *Пољетарац*...

Најдинамичнију историју имали су *Пионири*. Током 1944. и 1945. лист излази петнаестодневно и уређује га Бранко Ћопић. Његови *Пионири* претежно рефлектују широку и релативно толерантну политику Народног фронта, истичу братство и јединство југословенских народа и значај антифашистичке борбе. Од јануара 1946. *Пионири* постају месечник претежно окренут култури, популарној науци и књижевности. Истовремено, почињу да излазе једном седмично на осам страна *Пионирске новине*, које имају претежно информативни карактер. Оба листа славе радно прегалаштво младих на обнови и изградњи земље и изражавају соцреалистичку културну политику. Притом, *Пионирске новине* публицистички најнепосредније промовишу конструкт политички и идеолошки освешћеног детета, члана социјалистичке заједнице. Идеолошки аспекти ових листова још су израженији и агресивнији после 1948. године и Резолуције Информбироа.

Сукоб Југославије са Совјетским Савезом и Информбироом изазвао је у почетку талас појачаног идеолошког правоверја, али већ крајем 1949. долази до напуштања соцреалистичке културне политике и партијски и државни врх прокламује слободу научног и уметничког стваралаштва (Воšković 1981: 4–5; Пеković 1986: 63–87). Реч је била о далекосежној промени културне политике, која је постајала либералнија, отварајући врата борби мишљења на јавној сцени и плурализму уметничких израза, али у оквиру одређене идеолошке правоверности.

У духу такве политике, средином 1950. најзначајнији центар политичке моћи у земљи, Централни комитет Комунистичке партије Југославије, упутио је писмо о раду Савеза пионира. Писмо је било номинално намењено централним комитетима република и Централном комитету Народне омладине Југославије, али оно је, у ствари, било саставни део јавне кампање, „која је хтела, кроз размекшавање различитих видова друштвене ауторитарности, да оствари нови, либералнији легитимитет партијске власти“ (Љуштановић 2009: 93). Мета критике су и различите „слабости“ у раду Савеза пионира, које се огледају, између осталог, „у увођењу извесног намењивог политичког рада (предавања и политичке информације за децу), у увођењу претераног војничког духа и дисциплине, што све није одговарало дечјем узрасту и интересовању“. Писмо одаје признање пионирској организацији за развијање дечјег интересовања за колективни живот и рад и за неговање патриотизма, али јој замера да је „недовољно пружила деци игре, забаве и свакодневне дечје радости“ (Ognjanović, Prelić 1982: 250). Савез

пионира, према писму, треба „по свом карактеру да буде васпитно-забавна организација“ (Ognjanović, Prelić 1982: 251).

Ово писмо је имало далекосежне последице и по дечју штампу и по књижевност за децу. Већ крајем 1950. либерализује се уређивачки концепт и *Пионирских новина* и *Пионира*. Та либерализација се огледа, између осталог, у разигранијем графичком дизајну, у повременом објављивању стрипова из Дизнијеве продукције, као и појединих песама које садрже игру и нонсенс.

Ипак, најрадикалнија промена дешава се у јесен 1951. године, када бивају укинута и *Пионирске новине* и дотадашњи *Пионири* и покренут практично нови лист, од броја 1 и године I, са старим називом *Пионири*, али и, у поднаслову, с новим одређењем карактера листа: *Забавни дечји лист*. Лист уређује Душан Радовић.³ У заглављу стоји и да га „издаје Савет Савеза пионира Србије“. Промена издавача је значајна, јер одражава промену културне политике према деци и детињству, иницирану управо споменутим писмом Централног комитета Комунистичке партије Југославије. Савез пионира је отргнут из окриља Савеза омладине. Реорганизована је друштвена инфраструктура одраслих на коју се ослања Савез пионира. У другој половини 1950. бивају основани савети Савеза пионира на свим нивоима, од југословенског до локалног, састављени од широког круга људи који су, било професионално, било лично, окренути раду с децом и заинтересовани за тај рад. Почетком 1951. године појавила се иницијатива да савети прерасту у масовне републичке организације за старање и бригу о деци. Тако је у Србији настало Друштво пријатеља деце, у Хрватској Наша дјеца, у Словенији Пријатељи младине. Године 1952. све те организације повезане су у Савет друштава за васпитање и бригу о деци Југославије (Ognjanović, Prelić 1982: 256).

У *Пионирима* из 1951/1952. године одигравају се значајне садржинске промене у односу на дотадашњу дечју штампу, пре свега у домену књижевних прилога: на пример, у листу је објављено неколико Радовићевих песама у знаку игре, партнерског односа одраслих и деце, и Радовићеве „педагогије слободе“ (Јовановић, 43–50).⁴ Ту је и једна верзија *Пушовања и авантура храброј Коче* Александра Вуча, *Ћопићеви Доживљаји мачка Тоше* и *Болесник на шри сираша*, *Алиса у чаробној земљи* Луиса Керола као Дизнијев стрип с преводом Станислава Винавера... Значајно присуство игре, хумора, нонсенса, фантастике у овом листу означио је дефинитиван

³ Душан Радовић је пре тога уређивао *Пионирске новине* у њиховој најригіднијој идеолошкој фази 1948–1949. године.

⁴ Све ће оне бити потом штампане у сликовници *Поштована децо*.

раскид са соцреалистичким моделом књижевности за децу, донео је нарастање естетске функције ове литературе у односу на социјалну и педагошку функцију и најавио *йоеџику модерној* у послератној књижевности за децу (Љуштановић 2009: 92–99).⁵

Ипак, *Пионири* су лист који, променом садржинских сразмера, пре деконструише пређашње стање у дечјој штампи него што га револуционарно преображава. Рецимо, видан је пораст забавних садржаја, објављују се пустоловни романи у наставцима, стрипови, научнопопуларне репортаже, популарни текстови из историје, не само из народно-ослободилачке борбе него и из Првог српског устанка. С друге стране, још увек има информативних садржаја из рада пионирске организације, а присутни су и идеолошки садржаји. Разлика, ипак, постоји и у овом домену: информативно-идеолошки текстови презентовани су или на занимљив начин (на пример, кроз репортаже из НОБ-а, које садрже драматичност и елементе пустоловног) или су потиснути у бројеве везане за празнике: 29. новембар, 1. мај, Дан младости (Љуштановић 2009: 95–96). Можда Радовићеви *Пионири* први озбиљније трагају за наративима који, истовремено, и доносе идеолошке садржаје и приближавају се дечјој потреби за пустоловном причом.

Лист је под уредништвом Душана Радовића излазио само једну годину. У лето 1952. године Радовић је смењен с положаја одговорног уредника, а у јесен *Пионири* се враћају на стару нумерацију годишта и бројева и чине корак уназад у уређивачком концепту. Слути се да би главни узрок ове промене могло бити Радовићево прекорачење идеолошких и поетичких граница успостављених у дотадашњој периодици за децу. „Нови одговорни уредник листа је Ђорђе Мандић. Његови *Пионири* дрзо разводњавају Радовићеву концепцију и, по степену отворености, подсећају на иновирану концепцију *Пионирских новина* из 1950/51. године“ (Љуштановић 2009: 99).

Долазак педагога Ђорђа Мандића, непознатог у књижевности за децу, за одговорног уредника *Пионира*, јесте једна од нових и само на први поглед изненађујућих последица либерализације културне политике после 1950. године. Писци, који су до тада имали главну реч у дечијој периодици, одједном постају заменљиви. Захваљујући новим принципима на којима почивају друштвене организације за бригу и старање о деци све већи утицај на дечју штампу стиче педагошки еснаф. Књижевници се временом из

⁵ Излазак Радовићевих *Пионира* поклапао се с појавом поезије Васка Попе и Миодрага Павловића и са јустрим полемикама на „великој“ књижевној сцени, на страницама *Младосџи*, *Књижевних новина* и *Сведочансјава*, с првим таласом распри произашлим из идеолошки прокламоване слободе стваралаштва, поједностављено означеним као „сукоб реалиста и модерниста“.

многих уредништава повлаче и групишу, на пример, у књижевном листу за децу *Змај*, који је покренут 1954. године, али, истовремено, они преузимају и дечје редакције електронских медија: прво радија, па потом телевизије.

Либерализација с почетка педесетих доноси и могућност да забавне листове за децу објављују и издавачке куће које нису специјализоване за дечју литературу и периодику. Тако *Полиџика* у јануару 1952. обнавља *Полиџикин забавник*, а *Борба* покреће 1957. *Кекец*, *Борбин забавник за младе од 7 до 77 година*.

Истовремено, поступно се мења однос према стрипу: он ниједног часа није био у потпуности забрањен⁶ у дечјој штампи, па ни одсутан с тржишта, али је, по правилу, пуштан спорадично и био је под сталном идеолошком и педагошком паском.⁷ Од средине 1950. долази и до наглог нарастања стрип-продукције. Новонасталу ситуацију можда најбоље објашњава Марија Крсмановић, уредница у издавачком предузећу *Дечја књиџа*, у анкети коју је под заједничким насловом *Сџирџ и деца* у децембру 1951. објавио месечник *Наша деца*, *Оријан Савеџа Савеза џионџира Јуџославије*:

Стрип као масовна појава на страницама неких листова, па чак у посебним свешчицама, наишао је код одраслих на подељена мишљења, а код деце на једнодушно усхићење. (55)

У анкети, поред Марије Крсмановић, учествују истакнути друштвени и културни радници, педагози, уредници, писци и књижевници. Нико од анкетираних није децидно против стрипа, али, без обзира на одређене разлике у приступима и нијансе у вредносним судовима, сви постављају веома високе захтеве за уметничке вредности и текста и цртежа и оштро критикују постојећу стрип-продукцију у Југославији. Најоштрији је у критикама педагог Тихомир Т. Продановић, који сматра да стрип „као одраз брзине и тежње скраћивања напора око предугог читања и комплицираног одгајања у читању, носи озбиљне клице површности и изразито скучене могућности идејно-одгојног дјеловања на младе“. У том духу он тврди: „Дјеца су несташна, склона авантуризму различитих смјерова и површна у раду. Стрип је најбољи терен за афирмацију ових обиљежја њихове психе“ (55).

Истина, у анкети постоје и вредносно издиференциранији судови о стрипу. На пример, професор ликовне академије Павле Васић, иако веома критички пише о ликовним аспектима текуће продукције, сматра „да добар стрип исто може да врши исти утицај као добра књига“ (58). Међу стриповима

⁶ Занимљиво је да су *Пионири* из 1945, које је уређивао Бранко Ђопић, објављивали и стрипове укључујући и Дизнијев стрип *Паја Паџак* (18/1945: 8).

⁷ У својој соцреалистичкој фази критички текст о стрипу и његовој поетици имао је Зоран Мишић (1946: 84–86).

који долазе са Запада он истиче, као добар пример, цртеже Харолда Фостера у стрипу *Принц Валијант*.

Занимљиво је да су у одговору на анкету Марије Крсмановић посебан предмет критике били управо стрипови који су се појавили у првом броју већ спомињаних и по много чему превратничких *Пионира* Душана Радовића из 1951/1952. године. Између осталог, предмет њене критике јесте *Прича о смелим људима*, стрип који је цртао Андрија Мауровић. Она каже:

Још једном: у стрипу говоре слике. Први поглед на поменути стрип даје ути-сак да се ради о неком гангстерском сижеу. Тим поразније делују патетичне уводне речи: „Ово су догађаји из храбре борбе омладине у једном нашем окупираном граду...“ Без обзира што тематика народноослободилачке борбе није сиже за стриповање, и то из многих разлога, када се већ правио тај покушај, требало је бар наћи илустратора који би се поштено борио с овим, у суштини нерешивим проблемом. (56)⁸

На основу овога, можемо лако претпоставити какав би био суд Марије Крсмановић о стрипу *Никад родом*, започетом у *Дечјим новинама* у јесен 1958. године. Ипак, треба рећи и следеће: вредносни судови из ове анкете, па и судови Марије Крсмановић, део су ширег полемичког контекста из прве половине педесетих. На јавној сцени била је видљива борба појединаца и група за превласт у културном животу, али све те полемике, без обзира на страст и идеолошка значења, биле су део плурализма у новоуспостављеној слободи стваралаштва и, углавном, нису биле идеолошки обавезујуће. Идеолошки ауторитет је, из сенке, опрезно руковао својим дискреционим правом да интервенише и пресуђује. Зато се појавила могућност, која ће у духу либерализма из педесетих нарастати, а коју ће искористити *Дечје новине*, да и народноослободилачка борба постане „сиже за стриповање“.

Сва ова културна и политичка збивања утицала су, углавном посредно, на појаву *Дечјих новина*. Главни идеолошко-политички и просветни догађај који је створио друштвену ситуацију у којој би се могле појавити *Дечје новине* била је реформа школства из 1956. године.

Школски систем у Федеративној Народној Републици Југославији у другој половини педесетих година битно је мењан. Уместо четворогодишњих основних школа успостављане су обавезне осмолетке, а укидане су ниже гимназије. Сем тога, мењани су и школски програми. Школска реформа ставља акценат на социјалистичко васпитање. Широм земље води се снажна друштвена кампања за промовисање новог школског система и приступа васпитању и образовању. Тако, на пример, др Милош Жанко,

⁸ Данас се Андрија Мауровић сматра класиком југословенског стрипа и генијалним стрип-цртачем (Зупан 2012).

председник Савезне комисије за реформу школства, говорећи пред просветним радницима Општине Стари град у Београду, каже да нова школа треба да да „нашој земљи људе какви ће јој бити потребни и какви ће бити у стању да даље развијају социјализам и социјалистичке односе“:

Гледајући са тог становишта на реформу осмогодишње школе, ми морамо кроз њу да обезбедимо што је могуће више свестран развој личности. Такав развој личности у социјализму постаје нужност. (Р. 1956: 1)

На Шестом пленуму Савеза комуниста Југославије једна од основних порука јесте да је „главни задатак школе да створи социјалистичког човека“ (*Просветни њреїлед* XII/12, 1956: 1). На Вишој педагошкој школи у Београду потпредседник Савезног извршног већа Родољуб Чолаковић, говорећи о реформи школства, у тексту „Нашој школи морамо изменити дух...“ каже: „Ако хоћемо да створимо нашу школу, школу социјалистичког друштва, њен задатак треба да буде да првенствено васпитава активне трудбенике социјалистичке земље“.

Он се осврнуо и на нови положај ученика у таквој реформисаној школи: „У нашој школи треба створити такву атмосферу у којој ће се наши млади грађани, осећати слободнији, а истовремено и одговорнији“ (*Просветни њреїлед* 1956/12, 1956: 2). Дијалектички конструкт слободе и одговорности, присутан у овој Чолаковићевој тврдњи, био је у нешто другачијем облику већ конституисан кроз спрегу слободе стваралаштва и идеолошке правоверности у културној политици из педесетих. Овде је само проширен на школу и подразумева слободу за одређени друштвени активизам који се не своди на само пуко учење већ треба да пружи могућност ученицима да се индивидуално изразе, под условима да се остаје у оквирима одређене идеолошке одговорности.

Године 1956. већ су постојали у југословенским школама различити видови стваралаштва и социјалног активизма ученика које ће даље подстицати нова реформисана школа. На пример, *Просветни њреїлед* доноси преко целе стране свог фолио формата, испод надналова *Из живоїта и рада наших школа*, велики наслов: *Не само насїава...* (1956/20: 5). Исти лист пише и текст под насловом *Све већи број школа у НР Срдији изгаје ђачке листїове и часоїисе*. У тексту се истиче нарастање броја школских листова и указује на то да је то „значајно за преображај и измену лика наше школе, као једна од форми рада која може да допринесе остварењу васпитних и образовних циљева“ (1956/17–18: 5).

Један од таквих листова покренут је 1957. у Горњем Милановцу. Његов наслов је *Дечја њолийїика* (1957/1). Лист графичким уобличењем заглавља и целом првом страном потпуно опонаша београдску *Полийїику*. У оквиру, у

десном углу заглавља, тамо где у београдској *Полијици* стоји име оснивача Владислава Рибникара, у *Дечјој њолијици* стоји име њеног оснивача Срећка Јовановића. Срећко Јовановић је у том часу био двадесетседмогодишњи професор руског језика у горњомилановачкој основној школи. Школа је покренула лист, а редакцију листа сачињавали су ученици и наставници. Имитирање *Полијице* и Јовановићево упоређивање с Владиславом Рибникаром свакако је знак младалачке претенциозности, али и несумњиве амбиције. Уосталом, у програмском тексту „Наш лик“ редакција ће изјавити: „Наши су планови велики а жеље неизмерне. Ми се граничимо с утопијом“ (1957/1: 1).

Тај велики полет, ветар у једра подухвату Јовановића и његове редакције, удахнула је снажна јавна политичка кампања везана за реформу школског система и образовања у Југославији. Већ смо показали да су идеолошко-политичке структуре поставиле пред школу задатак „да ствара социјалистичког човека“. Тај задатак има извесних сличности са улогом коју је Стаљин додељивао писцима, тврдећи да су они „инжењери људских душа“. Југословенска културна политика била се, у том часу, дистанцирала од многих стаљинистичких идеја и, уопште, од совјетског друштвеног модела, деконструирајући их, између осталог, идејом о „слободи научног и уметничког стваралаштва“, али и увођењем „радничког самоуправљања“, као и извесном децентрализацијом политичког и економског система. Ипак, дијалектички конструкт који је био на делу у реформи школства имао је и своју тврду идеолошку страну, а појава *Дечје њолијице* и амбициозност овог листа били су пропорционални високим васпитним и идеолошким циљевима које су прокламовале политичке и идеолошке структуре. То је очигледно, између осталог, и из програмског текста редакције у коме се каже:

Ми бисмо хтели школу да повежемо са животом, да наша школска активност буде веран одраз активности друштва; да ученик кроз школски рад и изградњу, кроз школску корисну активност прерасте у друштвеног радника и изградитеља. (*Наш лик*, 1957/1: 1)

Истовремено, редакција жели да својим подухватом прекорачи преко граница једне школе.

Ми се надамо да ће наш лист да нађе своје пријатеље и сараднике у свим установама до којих дође и да ће својом садржином да делује позитивно и васпитно на људе различитог доба и менталитета. [...] Зато се препоручујемо колико деци и омладини толико и васпитачима и родитељима. (*Наш лик*, 1957/1: 1)

Очигледно, реч је о амбицији која није само утопијска, већ тежи ширем социјалном умрежењу и, слуту се, у крајњој инстанци јесте и тржишна.

Уосталом, већ почетком педесетих у југословенској социјалистичкој привреди почела је да се шири идеја о потреби успешног пословања, па се почело говорити и о рентабилности дечје штампе. Нема сумње да је у кругу око Срећка Јовановића постојала идеја, истина имплицитна, о тржишном продору новопокренутог листа.

Ипак, прави идентитет *Дечје њолиџике* види се, можда и више него из програмског текста редакције, из уводника на првој страни *На њочетџку 1957. њодине* (1957/1: 1–2). Текст је у потпуности у духу спољнополитичких уводника *Полиџике* из тог времена, само је значењски и језички донекле прилагођен деци. У тексту се говори о актуелним спољнополитичким догађајима, о покушају англо-француских снага да заузму Суецки канал, као и о совјетској интервенцији у Мађарској. У први план је истакнута улога Уједињених нација, иза чега се наслућује васпитна накана да се деци представе пожељни модели у међународним односима. Текст је илустрован портретом Јосипа Броза Тита, иако се у догађајима описаним у њему не спомиње било каква Титова улога. Тито је представљен у елегантном оделу, по моди из тог времена, с муштиклом у руци. То је један од званичних портрета који треба да изрази Титову државничку улогу и ту је опет, вероватно, реч о имитацији графичког изгледа прве стране *Полиџике*.

Седам година пре појаве *Дечје њолиџике* Централни комитет Комунистичке партије Југославије замерао је због „наметљивог политичког рада“ с пионирима и као негативну појаву истицао „предавања и политичке информације за децу“, тражећи више игре и забаве. Један од одговора на ову критику били су *Пионири* Душана Радовића, који су донели продор фантастике, игре, хумора и нонсенса у дечју периодику. Насупрот томе, у *Дечјој њолиџици* уочавамо реидеологизацију дечје штампе, поновно „политичко информисање“ за децу. Истина, идеолошки приступ јесте модернизован, у првом плану су спољнополитичке активности, политика мирољубиве коегзистенције Јосипа Броза Тита. Уз то, лист, ипак, има концепт шири од политичко информативног приступа некадашњих *Пионирских новина*. Имитирајући *Полиџику*, *Дечја њолиџика* садржи и културну рубрику у којој, између осталог, ученици седмог и осмог разреда приказују поједине књиге (Бранко Ћопић, *Срце у бури* и Стеван Јаковљевић *Српска њрилоџија*), има рубрику из популарне науке, као и рубрику идентичног назива као и у *Полиџици: Међу нама* (1957/1: 7), у којој се објављују писма читалаца критички настројена према појединим појавама у школи. Ту су и литерарни радови ученика и спортска рубрика. Лист је комбинација ђачких прилога и прилога одраслих чланова редакције.

Још један политички садржај важан је за пројекат покренут *Дечјом њолиџиком*. На другој страни, одмах иза спољнополитичког уводника, пажња

је посвећена политици у оквиру локалне заједнице. Објављен је интервју с „другом Ђоком Цајићем председником Народног одбора општине“, посвећен односу горњомилановачке комуне према школама и школству (*Ой-иштина ће њоседно ићи...*, 1957/1: 2). У подтексту овог интервјуа наслућује се дух децентрализације, који је у првој половини педесетих, паралелно с увођењем радничког самоуправљања, довео до новоуспостављеног комуналног система у Југославији и до политичког и економског јачања општина. Из интервјуа сазнајемо да је први број *Дечје њолићике* добио „извесну новчану помоћ од општине“. Цајић не обећава наставак те помоћи: „јер су нам средства мала“, али сматра да „ако Редакција успешно изврши добро постављен задатак, можда ће се та помоћ наћи на другој страни“. Ово су јасни наговештаји да подухват који је покренула школа и круг наставника око Срећка Јовановића има подршку локалне заједнице и да он може, можда, постати пројекат који, у духу локалног предузетништва омогућеног комуналним системом, излази из оквира ваннаставних активности у школи.

Дечја њолићика је престала да излази после првог броја. Објашњење је једноставно: угледна издавачка кућа и лист *Полићика* нису могли да пристану на такву врсту имитације, без обзира на то што је била реч о школском листу чији тираж је био само 1.000 примерака. Уосталом, *Полићика* је имала своја издања за децу: литерарно забавни подлистак са знатном традицијом *Полићику за децу* и лист *Полићикин забавник*. Зато су се одмах, после првог броја, на месту *Дечје њолићике* појавиле *Дечје новине*, *лист њченика осмојо-дишњих школа*. Пагинација *Дечјих новина* настављала се на претходни лист. *Дечја њолићика* је била број 1, *Дечје новине* су отпочеле да излазе од броја 2.

Разлике између два листа биле су, углавном, спољашње. Променио се графички изглед, а, унеколико, и нагласак у медијском наступу. Уместо редакцијског програма, који је изражавао претензије које се „граниче с утопијом“, стајао је позив на сарадњу ученицима других школа, који потписује Б. Стривовић, ученик VIII₁ (1957/2: 1). Јасна је намера редакције да окупи сараднике из других школа, али и да дистрибуцију свог листа усмери према њима.

Ситуација која је настала с појавом *Дечјих новина* може се, донекле, поредити са збивањима на тржишту дечје периодике код Срба из последњих деценија 19. века. Тада су истовремено излазили Змајев *Невен* и *Голуб*, лист који су у Сомбору уређивали просветни радници окупљени око Препарандије. Уређивачки концепт ових листова је био по много чему сличан (објављивали су, између осталог, прилоге писца почетника, који ће временом постати истакнута имена српске књижевности); ипак, *Невен* је био литерарнији, „најбољи дечји лист на Словенском југу“ (Скерлић 1914: 299), док је *Голуб* био претежно педагошки инструментализован, окренут позитивним знањима, родољубљу и побожности, садржински свакако једноличнији и

ригиднији од *Невена*. Међутим, *Голуб* се ослањао на мрежу коју су сачињавали учитељи, па је због тога његова дистрибуција била успешнија. *Дечје новине* су, по томе што су изражавале дух актуелних просветних реформи и општи полет социјалистичке земље која је била у економском и друштвеном успону, по опредељености за ђаке-сараднике, као и по еснафској вези међу просветним радницима, понављале нешто од формуле *Голуба* и, захваљујући томе, постизале брз тржишни успон.

Континуитет у уређивачкој политици између *Дечје ђолийишке* и *Дечјих новина* несумњив је. *Дечје новине* остају лист који наставља да негује друштвено-политичко информисање ученика. Нагласак је и даље на спољно-политичкој активности Југославије и Јосипа Броза Тита. Титова путовања по свету бивају редовно пропраћена у листу. Тако, на пример, на крају 1958, ученице VII₁ разреда, Мирјана Росић и Олга Обрадовић пишу надахнути уводник „Рука пружена пријатељу“, о Титовом путовању бродом „Галеб“ у неке од земаља Африке и Азије. Оне тврде да „за ’Галебом’ и великом мисијом Председника Тита јачају неосвојиве тврђаве мира“ (1958/23: 1). Одмах поред овог текста стоји песма „Срећан пут“, илустрована фотографијом „Галеба“, у којој се, између осталог каже:

Идеш код пријатеља Сукарна.
Радост на путу нек Те прати,
Поздрави Џуанду, Нехруа, Насера,
Срећан Ти пут и здраво се врати.

Песму потписује Љиљана Перишић, ученица VII разреда из Борче. Дечја редакција и деца сарадници из разних крајева земље укључени су и у креирање других политичких садржаја у листу. На пример, 1959. у Југославији је обележаван округли јубилеј, 40 година од оснивања Комунистичке партије Југославије и СКОЈ-а. Тим поводом одржан је састанак редакције и политичког руководства општине, на коме су учествовали Милојко Вељовић, секретар Општинског комитета СКЈ, и Ђорђе Цајић, председник општине. На фотографији са састанка се виде и деца чланови редакције. Између осталог, редакција на овом састанку тражи савет како да обележи јубилеј Партије:

Ви морате – рекао је Вељовић – користити искуства листова који су се укључили у прославу, да пишете не само о активностима школа на културном, спортском и васпитном пољу, већ и да изнесите материјал из историје радничког покрета, да објављујете репортаже о младим људима који су јуришали на непријатељске бункере, о пионирима-бомбашима какав је био Бошко Буха и низ других. (*Период ђлодної рада*, 1959/27: 1)

Већ у следећем броју објављен је текст *Комунистички – наши йонос*, у коме ученица из Падинске Скеле тврди да „прослава Четрдесетогодишњице СКЈ и СКОЈ-а је наша најдража ствар. Она продире у све поре нашег живота...” (1959/28: 1). На првој страни листа објављена је и песма ученице VII разреда Мирјане Нешић из Власотинаца под насловом *За славу Партије*, као и песма ученика VI разреда Фехима Суљетовића из Тузле *Тишо на челу*.

Очигледно, остварују се иницијалне намене уредништва, ђаци учествују у уређивању листа, показујући, између осталог, и однос према актуалним политичким и идеолошким догађајима и формама, шири се мрежа сарадника и, вероватно, и дистрибуција по школама. *Дечје новине* сигурно корачају од школског листа према правом тржишном производу. То се види и по промени ритма излажења, месечник из 1957. постаје већ у 1958. дво-недељник. *Дечје новине* ће током шездесетих година прерасти у недељник.

Паралелно са ширењем мреже сарадника и, вероватно, побољшањем дистрибуције листа, јача и забавни карактер *Дечјих новина*. Већ од првих бројева уведена је енигматска рубрика. Све више се објављују хумористички прилози. Од 1959. године почињу да излазе и *Насмејане дечје новине*. На почетку, то је требало да буде специјално издање *Дечјих новина*, али временом прераста у самосталну периодичну публикацију. Литерарних прилога је релативно мало, мада се редакција труди и њих да добије. У једном писму Бранко Ђопић позив редакције веома уљудно одбија, подржавајући уређивачки концепт листа и удељујући му и низ комплимента:

Сад не знам шта да Вам пошаљем за лист јер сам у последње време врло мало писао за децу, а и то је све објављено. Уосталом, боље је да Ваш лист попуњавате претежно ђачким радовима, нека се ђаци вежбају у писменим саставима, а књижевници ће и за Вас писати књиге кад год за то буду имали времена. (1957/1: 1)

У *Дечјим новинама* постепено расте број стрипова, као и простор који они заузимају у листу, а мења се и њихова тематика. *Дечја йолићика* није била без стрипа, али то је био само један каиш без текста на дну 8. стране: *Ђак йрвак – на одмору*. На шаљив начин приказане су велике обавезе ђака првака око израде домаћих задатака у слободно време после школе. Редакција као да има на уму све оне критике које су претходно изречене на рачун стрипа, пажљиво уводи стрипове с наглашеним едукативним садржајима. Већ у јесен 1957. године почиње да се објављује стрип по народној песми *Краљевић Марко и Муса Кесеџија* (1957/8: 3). Стрип је непотписан и на почетку излази у једном каишу од три слике испод којих иде текст народне песме, да би у наредним бројевима добио већи простор, не само два каиша, него и већи формат сличица, што утиче на квалитет цртежа.

У *Дечјим новинама* се, у октобру 1958. године, на средњим странама појављује неми стрип 1915–1918 (1958/20–22). Стрип је уклопљен у један од стандардних методичких поступака – *йричање йо сликама* – што му даје педагошку легитимност. Занимљиво је то што је тематика овог стрипа везана за Први светски рат и страдање српске војске и народа. Ово је само један од примера да су *Дечје новине*, у првим годинама излажења, повремено објављивале садржаје везане за српску прошлост. Они су посредно, ослободилачким духом који их је прожимао, добијали актуелну идеолошку легитимност. Сем тога, у случају 1915–1918, чини нам се да су сценариста и илустратор хтели да се огледају у националној ратној тематици, а да не дирају у народноослободилачку борбу, која је, због мишљења да „није сиже за стриповање“, представљала ризичну тематску област. Стрип 1915–1918 цртао је Десимир Жижовић Буин, а у самом стрипу може се препознати иконографија која ће бити присутна и у *Никад робом*. У току 1958. почиње да излази и стрип о Магелану, који на први поглед има едукативни карактер, али је, у суштини, права пустоловна прича с драматургијом и патосом карактеристичним за поетику стрипа.

Никад робом почиње да излази у новембру 1958. године (23: 3). На самом почетку дат је историјски оквир који треба да обезбеди едукативни легитимитет стрипу. Споминју се догађаји од 27. марта 1941, а једна парола из демонстрација даје назив стрипу. У крокију, у две-три сличице приказан је и распад југословенске војске у Шестоаприлском рату. После тог општеисторијског увода отпочиње прича о дечаку, пекарском шегрту, који неће да пече хлеб за Немце, већ пали пекару и одлази у партизане. Лик детета-хероја произашао је из искуства с непосредним учешћем деце у Другом светском рату, али је после ослобођења постао и један од распрострањених идеолошких конструкта који служе за социјалистичко васпитање деце. Он је имао не само патриотски него и класни карактер и био је веома распрострањен у литератури за децу после Другог светског рата (Majhut i Lovrić Kralj 2016). Истовремено, лик детета хероја био је као створен за обликовање пустоловног сижеа и за брзу и лаку идентификацију деце с главним јунаком. Иза свега се наслућује не само идеолошки већ и сижејни конструкт пријемчив за дечју рецецију.

Управо Мирко је оличење таквог конструкта. Његов лик је природна симбиоза детета хероја и стрип-јунака повишених моћи: храброг, паметног, довитљивога. Он није дете-херој које ће пасти за слободу, нити је жртва која треба да буде принета на патриотски и идеолошки олтар, мада, по природи тематике, у овом стрипу има и погибије и жртвовања. Мирко је оличење победничког менталитета – дечјег суперхероја. Он симболизује тријумф једног политичког и идеолошког пројекта који, истина, почива на победи над фашизмом, али крајем педесетих и у шездесетим остварује снажну

самореализацију и кроз убрзан економски развитак и промену друштвене структуре у социјалистичкој Југославији. У духу таквог тријумфализма укључују се и други ликови овог стрипа: пре свих, најбољи друг и саборац дечак Славко, али и друга деца, на пример, мали дечак Бошко и курирка Сека. Ту су и верни пас Вучко и галерија одраслих ликова: митраљесци, десетари, болничарке, илегалци, студенти, старци...

Појава стрипа *Никад робом* посредно оспорава тврдњу Марије Крсмановић с почетка педесетих да „тематика народноослободилачке борбе није сиже за стриповање“. Њено становиште изражава дивинизацију одређене тематике, идеолошку сакрализованост народноослободилачке борбе и, у складу с тим, недодирљивост светих збивања у идеолошки проскрибованим видовима медијске презентације. Међутим, идеологија у јавној комуникацији мора се отелотворити кроз наратив. Сваки наратив, сам по себи, као начин организовања времена поприма својства *фикције*. Отуда, наративи на којима почива стрип, њихов патос и њихова комуникабилност као да су створени и за развијање идеолошких сижеа. Сем тога, у часу када се појавио стрип *Никад робом Дечје новине* су већ имале чврсто утемељену легитимност. „Путовања мира“ и Титове фотографије с државницима из Азије и Африке на насловним странама били су добар заклон и давали су слободу редакцији да стрипују и догађаје из народноослободилачке борбе. Управо ова слобода коју дефинитивно освајају *Дечје новине* показује колико је идеологија, пре свега као вредносни систем, непостојана и како једна идеолошка матрица може да се претаче у различите, често супротне, манифестације.

Нарастање популарности *Дечјих новина* и стрипа *Никад робом* иду руку под руку. Од 1960. издавач листа није више основна школа из Горњег Милановца већ засебно издавачко предузеће Дечје новине. Предузеће воде исти људи који су покренули прво *Дечју њолићкику* па потом *Дечје новине*. Несуђени Владислав Ридникар из *Дечје њолићкике* Срећко Јовановић несумњиво је *spiritus movens* целог подухвата. Уз њега, на почетку, као уредничка имена фигурирају Јакша Дрљевић и Александар Лазаревић. Лист шездесетих година почиње да излази једном недељно, а од 1962. године добија поднаслов *Југословенски лист основних школа*, што потврђује његову тржишну распрострањеност. „У периоду 1967–1968 *Дечје новине* су бележиле тираж од око 180 000 примерака“ („*Дејче новине*“ – *simbol jednog vremena* 2015).

Истовремено, издавачка кућа Дечје новине покреће различита издања, прво од њих јесу *Насмејане дечје новине*, које излазе од 1959. до 1964. Године 1963. покренута је засебна едиција стрипова под називом *Никад робом*. Осим стрипова о Мирку и Славку у њој су излазили и стрипови с историјском тематиком (понајвише из српске и хрватске историје) посвећени ослободилачкој борби југословенских народа. Већина од тих стрипова се

продаје у тиражу од 2.000 до 20.000 примерака, али стрип о Мирку и Славку се продаје од 35.000 до 50.000 примерака (Kladušan 2010). Временом се стрип о Мирку и Славку издваја у посебну едицију, мења формат, излази седмично и у једном тренутку достиже тираж од 200.000 примерака (Kladušan 2010). Продукција стрипа достигла је толике размере да Десимир Жижовић Буин није стизао све да нацрта, па је ангажован читав низ других илустратора. И на сценарију је радило више аутора, да би у самосталном серијалу стрипа фигурирао Б. Томић, што је, по мишљењу Јурице Кладушана, вероватно псеудоним који покрива више аутора.

Стрип *Никад робом* нарастао је заједно са снажним економским растом и побољшањем друштвеног и личног стандарда у социјалистичкој Југославији. То је, истовремено, био и раст издавачке куће Дечје новине, која је, по разноликим, углавном забавним издањима намењеним деци, а потом и одраслима, постала један од најзначајнијих издавача у Југославији. Лист *Дечје новине* и стрип *Никад робом* доживели су своје звездане тренутке у часу када су се на југословенској сцени појављивали први знаци озбиљније кризе. Студентске демонстрације 1968. и њихове последице, појава на јавној сцени круга интелектуалаца критички настројених према официјелној идеологији, међунационалне трзавице, напетост међу федералним јединицама и покушај да се оне умање и легализују уставним променама, учестале забране у култури, тиха ерозија ауторитета већ престарелог Тита – само су најкрупнији наговештаји будућег распада политичког система и земље.

Припадам генерацијама које су одрастале на стриповима о Мирку и Славку. У седамдесетим годинама двадесетог века, док нас је још обасјавало сунце социјалистичког благостања, али сунце које се полако хладило, престали смо да верујемо у изузетне моћи партизанских суперхероја. Тако бисмо двојицу нераздвојних другова називали, тинејџерски грубо, с подсмехом, Мирко и Славко. Већ крајем осамдесетих и у деведесетим највећи део идеолошких вредности које су оличавали Мирко и Славко распршио се као илузија. Остао је, као сведочанство о апсурдној и смешној неодмерности, претеривању и бесмислу једног идеолошког конструкта, онај (можда и апокрифни) дијалог:

„Мирко, пази метак.

Хвала, Славко, спасио си ми живот“.

Ипак, у том вршном претеривању и апсурду има животне енергије која је уткана у наше културно памћење и обнавља се, на неки начин, кроз сваки помен, кроз алузије и хумористичку игру. То је разлог да стрип *Никад робом* сагледамо не само као реликт једног времена већ и као значајан културни феномен и као утицајно дело српске и југословенске уметности стрипа.

ЛИТЕРАТУРА

Bošković, Dušan M. *Stanovišta u sporu. Stanovišta i sporovi o slobodi duhovnog stvaralaštva u srpsko-hrvatskoj periodici 1950–1960*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, 1981.

„Dečje novine’ – simbol jednog vremena: Bilo jednom u Gornjem Milanovcu“. *Biznis & finansije*, 2015/114. <<http://bif.rs/2015/03/decje-novine-simbol-jednog-vremena-bilo-jednom-u-gornjem-milanovcu/>>, 18. 2. 2018.

Vasić, Pavle. „Strip i deca“. *Naša deca*. Decembar 1951, 58–60.

Дидановић, Вера. „Славко, пази метак“. *Нин*. 22. март 2018/3508: 14–17.

Зупан, Здравко. „Андрија Мауровић – генијалност испољена у стрипу“. *Градац. Часопис за књижевност, уметност и друштвена питања*. 2012: 185–187, 157–162

Јовановић, Славица. *Поетика Душана Раговића*. Београд: Научна књига-комерц, 2001.

Kladušan, Jurica. „Nikad robom“. *Stripovi.com*. 19. 8. 2010. <<http://www.stripovi.com/enciklopedija/izdavaci-edicije/nikad-robom/246/>> 9. 4. 2018.

Krsmanović, Marija. „Strip i deca“. *Naša deca*. Decembar 1951: 55–56.

Majhut, Berislav i Lovrić Kralj, Sanja. „Slika djeteta u dječijoj književnosti pedesetih godina 20. st. u socijalističkoj Jugoslaviji“. *Детинство. Часопис о књижевности за децу*. 2016/2: 43–53.

Љуштановић, Јован. *Брисање лава (Поетика модерној и српској поезији за децу, од 1951. го 1971. године)*. Нови Сад: Дневник, Висока школа струковних студија за образовање васпитача у Новом Сад, 2009.

Мишић, Зоран. „Стрип литература на тржишту“. *Млагост*. II/1–2, 1946: 84–86.

Ognjanović, Dragoslav i Prelić, Rade. *Savez pionira Jugoslavije 1942–1982*. Gornji Milanovac: Dečje novine, 1982.

Рековић, Ратко. *Ni rat ni mir. Panorama književnih polemika 1945–1965*. Beograd: Zavod za izdavačku delatnost „Filip Višnjić“, 1986.

Petrović, Dragoljub. „Pazi, Mirko, Đilas“. *Izborna groznica. Specijalni dodatak lista „Danas“*. 20. februar 2018/29: 18.

Prodanović, Tihomir T. „Strip i deca“. *Naša deca*. Decembar 1951: 60.

Скерлић, Јован. *Историја нове српске књижевности*. Београд: Издавачка књижара С. Б. Цвијановића, 1914.

ИЗВОРИ

В., „Питања реформе школства. Јединствена нова осмогодишња школа не значи и њену униформност – рекао је др Милош Жанко у говору просветним радницима Општине Стари Град у Београду“. *Просветни йрејег*. 1956/1–2, 1

„Ђак првак – на одмору“. *Дечја њолићика*. 1957/1, 8.

„Из живота и рада наших школа. Не само настава...“. *Просвећени њрећлед* 1956/20, 5.

„Краљевић Марко и Муса Кесеџија“. *Дечје новине*. 1957/8, 3.

„На почетку 1957. године“. *Дечја њолићика*. 1957/1, 1–2.

„Нашој школи морамо изменити дух – то је оно што треба да буде садржај реформе“. *Просвећени њрећлед*. 1956/12, 1956, 2.

„Наш лик“. *Дечја њолићика*. 1957/1, 1.

Нешић, Мирјана. „За славу Партије“. *Дечје новине*. 1959/28, 1.

„Општина ће посебно ићи на то да наше школе оспособи за извођење савремене наставе“. *Дечја њолићика*. 1957/1, 2.

„Паја Патак“. *Пионири*. 1945/18, 8.

„Период плодног рада“. *Дечје новине*. 1959/27, 1.

Перишић, Љиљана. „Срећан пут“. *Дечје новине*. 1958/23, 1.

Росић, Мирјана и Обрадовић, Олга. „Рука пружена пријатељу“. *Дечје новине*. 1958/23, 1.

Стризовић, Б. „Поздрав друговима“. *Дечје новине*. 1957/2, 1.

Суљетовић, Фехим. „Тито на челу“. *Дечје новине*. 1959/28, 1.

„Шести пленум Савеза комуниста Југославије. Главни задатак школе је да створи социјалистичког човека“. *Просвећени њрећлед* 1956/12. 1956, 2.

Ђопић, Бранко. „Драги другови“. *Дечје новине*. 1957/9: 1.

„1915–1918“. *Дечје новине*. 1958/20–22, 4–5.

Jovan Ljuštanović

“MIRKO, WATCH OUT, A BULLET...” THE ADVENT OF *DEČJE NOVINE* (CHILDREN’S NEWSPAPER) FROM GORNJI MILANOVAC
– A CULTURAL, POLITICAL AND IDEOLOGICAL CONTEXT

Summary: This paper deals with the genesis of cultural, political and ideological circumstances that led to the media conceptualization and market success of *Dečje novine* from Gornji Milanovac. We trace the history of children’s periodicals in Yugoslavia and Serbia in the aftermath of World War II. The main changes, as we will discover, were directly caused by a shift in cultural politics and the manner of the direct ideological discourse’s articulation. We point out two key events that shaped the physiognomy of children’s press: the fact that the political and ideological centres of power proclaimed freedom of artistic and scientific work in 1949-1950 and the school system reform in 1956-7. The appearance of *Dečje novine* was linked to that reform and its ideological discourse. *Dečje novine* were, at first, a school journal that attempted to realize the ideas of educating future socialist laborers and was largely occupied with children’s own contributions. The imitating of the current ideological discourse and the school network of distribution aided its expansion across Yugoslavia and its circulation growth. The magazine managed to find a symbiosis of ideologically desirable and entertaining content. A symbol of that symbiosis was the comic *Nikad robom* (*Never a Slave*). Supported by the local community, a respectable publishing house arose around the journal, in the spirit of the socialist entrepreneurship of those times.

Key words: *Dečje novine*, children’s periodicals, *Dečja politika*, ideology, *Nikad robom*, *Pioniri*, artistic freedom, comics

НЕГОВАЊЕ ПРЕТЧИТАЛАЦА: ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКЕ ФУНКЦИЈЕ ПЕРИОДИКЕ ЗА НАЈМЛАЂЕ НА ПРИМЕРУ ЧАСОПИСА ЗЕКА (ОД 1970. ДО 1991)

Апстракт: У раду се прати развој концепције часописа *Зека* од његовог оснивања (1970) до последњег броја у саставу СФРЈ (1991), премда је часопис наставио да излази и након тога. Посветићемо пажњу избору садржаја, васпитним утицајима које је кроз тај избор часопис могао да изврши, променама у уређивачкој политици и концепцији листа, као и начинима могућег утицаја на формирање интересовања најмлађих читалаца – *иретицијалаца*. Чињеница да је у СФРЈ постојала и периодика намењена и најмлађем – претчиталачком узрасту сведочи о системској бризи за подмладак и усмерености ка њиховом раном увођењу у оквире друштвено-културног система вредности. Централни део анализе биће посвећен садржајима намењеним неговању (прет)читаоца, који још није овладао читалачком вештином. Овде се мисли на садржаје усмерене на подстицање говорних, претчиталачких и графомоторичких способности деце, који формирају дечја почетна интересовања за писану реч, дају прилику за почетне успехе у овладавању симболичким системом, поштујући притом развојни ступањ на коме се (прет)читалац налази. С овом функцијом часопис нуди дидактичко-методички обликоване материјале као што су сликоприче, ситуациони речници, моторичке вежбе итд., којима се предшколско дете на занимљив начин упознаје са писменима. Ово су, поред илустрација, једини садржаји којима се дете коме је часопис намењен самостално бави листајући га. Стога ћемо овој важној компоненти часописа за најмлађе поклонити дужну пажњу.

Кључне речи: развој ране писмености, најмлађи читалац, претчиталачке вежбе, читалачко интересовање, васпитање

---

* visnjavukazic@yahoo.com

Издавачка кућа Дечје новине обележила је дуг период југословенске периодике за децу и младе пре свега афирмисањем и неговањем домаћег стрипа и пружањем избора часописа за децу прилагођених одговарајућем узрасту – читалачкој публици која расте, од часописа *Зека* намењеног предшколцима, преко *Тик-џака* за ученике млађих разреда, *Дечјих новина – листића за ученике осмогодишње школе до Веница – омладинске ревије за књижевности и културу*.¹ Таква усмереност на узрасно прилагођено и континуирано комуницирање са младима преко штампе сведочи о бризи за њихово уклапање у оквире друштено-културног система вредности.

Предмет нашег истраживања је часопис *Зека*, који је у поднаслову најпре носио одређење *часопис за предшколску децу*. Био је први дечји часопис код нас посвећен деци предшколског узраста (што нам сугерише и хипокористик у његовом наслову) и изузетно популаран у Југославији.² Након прве године излагања поднаслов је промењен у *часопис за најмлађе*, а дистрибуиран је као школски лист. Пратили смо развој концепције листа од његовог оснивања (1970) до последњег броја у старом саставу државе (1991), премда је часопис наставио да излази и након тога. Корпус за анализу чинила су годишта у којима су се мењали уредници, па она обухвата годишта 1970/71. (Срећко Јовановић), 1975/76. (Бранко Живковић), 1982/83. (Срећко Јовановић), 1982/83. (Радмила Јовановић), 1984/85. (Рада Ристановић), од 1985/86. (Радмила Јовановић) (Кисић 1988: 256–257). Лист је излазио петнаестодневно – петог и двадесетог у месецу, изузев годишта 1971/72, када је излазио сваке среде. Штампан је у целости ћирилицом.

Анализа је ишла у три смера. Први се односи на анализу садржаја усмерених на развијање претчиталачких компетенција будућих читалаца, други на простор пласирања важеће идеологије и последњи на проучавање природе књижевних рубрика као материјала за подстицање читалачког интересовања. Анализа неће обухватати процену естетских квалитета илустрација и графичких решења, језичко-стилских квалитета одабраних

¹ Идеја о покретању дечјег листа са забавним и образовним садржајем поникла је међу наставницима основних школа у Горњем Милановцу у децембру 1956. године. У јануару наредне године изашао је први број *Дечје јолијшике* која је касније преименована у лист *Дечје новине*. Лист је званично настао као ваннаставна активност литерарне секције из које је неколико година касније израсла у једну од најпопуларнијих издавачких кућа у СФРЈ (в. Миладиновић 2015).

² На листи најтиражнијих часописа за прва три месеца 1983. године *Зека* се нашао међу двадесет и пет најпродаванијих листова у Југославији, тачније на шеснаестом месту. Рангиран је уз часопис *НИН* (Београд), *Start* (Загреб), дечји лист *Тик-џак*, који објављује иста издавачка кућа, и других југословенских листова, са 146.194 продата примерка. Ово истраживање спроведено је након несташнице и поскупљења папира 1983. године, а резултати су објављени у часопису *Светић* („Зашто су поскупеле новине“, *Светић*, 4, 40/1983: 9–10).

прилога и психолошког и емоционалног ангажовања детета/читаоца, већ процену њихове функционалности у подстицању развоја ране писмености.³

Претчиталац у свету штампе

Први бројеви часописа *Зека* били су сасвим посвећени предшколској деци. Почев од формата (24 x 17, а касније чак и 21 x 14), па до садржаја којим је испуњен, све је у овом листу било прилагођено интелектуалним потребама и могућностима предшколског детета. Био је то једини часопис у Југославији посвећен том узрасту. У уводној речи уредника Срећка Јовановића („Реч уредника“, *Зека*, 1, 1/1970: унутрашња страна корице, без пагинације) позивају се родитељи и васпитачи да својим сугестијама унапреде концепцију листа:

Драги родитељи и васпитачи,

Овај лист, ако га тако можемо назвати, намењен је најмлађима – деци предшколског узраста.

Он је створен по вашим замислима, на основу ваших предлога. Зато вас најлепше молимо да га пажљиво прегледате, да помогнете свом детету и својим малим васпитаницима да се снађу, први пут, у свету штампе са којим ће се, када одрасту, непрекидно дружити.

Молимо да нам пишете о томе како се *Зека* допада вама и деци, шта је добро у њему и који су му недостаци. Пишите шта бисмо могли још да предузмемо да *Зека* изгледа лепши и кориснији.

Молимо, немојте заборавити да је ово први покушај овакве врсте у нас и зато схватите наше слабости и помозите нам јер једино уз вашу помоћ можемо створити лист – сликовницу – који ће бити леп и користан, који ће ненаметљиво, кроз игру упознавати децу са новим појмовима.

Имали смо на уму да су дечје сликовнице обично скупе, да су уско специјализоване и зато смо одредили минималну цену од 1 динар како би се *Зека* могао наћи у свакој дечјој руци.

Унапред вам захваљујемо на помоћи!

Уредник

Обраћање уредника наставило се и у наредних седам бројева у којима се, сходно узрасту коме су намењене, предочавају поједине функције листа. У трећем броју даје се опис рубрика (Срећко Јовановић, „Очекујемо мишљење

³ Посебно питање могло би се поставити у вези са емоционалним одговором на понуђени садржај, о чему је писала Мирјана Митровић, психолог (1977: 319). У својој анализи на узорку од првих петнаест бројева седмог годишта часописа *Зека* (1976/77) она истиче да садржај листа не може емотивно да ангажује дете тако да код њега изазове изразите афективне реакције (сложене емоције).

и предлоге“, *Зека*, 1, 3/1970): *Панорама* (материјал за визуелне вежбе и учење нових речи), *Колаж* (материјал за развој моторике кроз рад са маказама) и *Басна у четири слике* (низ догађаја приказан илустрацијама које дете треба да преточи у причу). Рубрике које уредник описује у уводном тексту имају за циљ усвајање нових појмова, њихових међусобних односа и функција, као и односа значења и назива. У циљу развоја графомоторичких способности осим поменуте рубрике јављају се релевантни задаци и у оквиру дечје енигматике (лабиринт, бојење задатих поља, довршавање цртежа у осној рефлексији са предлошком, визуелне вежбе: скривалице и уочавање разлика итд.). Посебно место заузимају задаци за уочавање узрочно-последичних односа у визуелним предлошцима са функцијом подстицања говорних интерпретација задате фабуле.⁴ Све три описане рубрике имају за циљ развијање претчиталачких потенцијала. У шестом броју часописа покреће се и питање компетенција родитеља и васпитача који раде са децом, па уредник у уводној речи поставља питање: „Да ли је потребно да се уз басну објављује и текст поред илустрација? Многи родитељи су нам писали да не могу увек да се сете речи и да би било погодно да се, макар најситнијим словима, штампа текст басне“ („Реч уредника“, *Зека*, 1, 6/1970: унутрашња страна корице, без пагинације). Након ове програмске одлуке часопис ће садржати басну или другу адаптирану прозну врсту илустровану низом слика којим се дочаравају најважнији елементи фабуле, чиме се (прет)читаоцу омогућава да самостално гради причу (вербално репродукује фабулу исказану илустрацијама) и симулира процес читања (в. Фурлан 1963: 116), а родитељу и васпитачу да процес прати у писаном тексту. Овај материјал изузетно је погодан, што због обима текста, што због илустрација које потпомажу разумевање прочитаног и за децу која тек савлађују почетно читање. Исту функцију у првом годишту листа има и узрасно прилагођен стрип *Зека* (1970–1976), као и дечји стрипови који су га повремено замењивали *Цеца и Пеца* (1972/73), *Ђаци њрваци* (део годишта 1974/75), *Томини несјаашлуци* (1976/77), *Ђачки сџирџи* (1985/86) итд.

У осмом броју часописа на још један начин се предочава програмска намењеност листа (прет)читаоцу (Срећко Јовановић, *Зека*, 1, 8/1970: унутрашња страна корице, без пагинације):

Редакција би за васпитаче и за родитеље, који захтевају писменим путем, уз сваки број *Зеке* слала њима малу свешчицу са методичким упутствима о могућностима коришћења појединих материјала. На овај начин *Зека* би

⁴ Јер смислени говор представља „ланац логички усклађених реченица које заједно садрже цјеловиту довршену мисао“ (Ткаченко 2012: 2). Једна од битнијих улога претчиталачких вежби је подстицање развоја смисленог говора детета, што је предуслов за разумевање туђег говора – усменог или писаног (разумевање прочитаног).

био ослобођен неких рубрика које имају доста текста и које деца, по природи ствари, не могу да схвате сама (*Зекина њесма, Наше њозоришће, Ринје, раја...*). Уместо ових рубрика убацили бисмо нове садржаје, схватљиве сваком детету, а ипак не бисмо лишили ових материјала оне који раде са децом.

Из обраћања родитељима јасно се издваја замисао уредништва о функцији овог часописа и популацији којој је намењен, као и доминантна тежња да се дете њиме самостално бави. Према нашим подацима методичке „свешчице“ нису заживеле, али је смислена прилагођеност узрасту предшколске деце и деце раног школског узраста у првом циклусу излагања часописа (од 1970. до 1975, уредник Срећко Јовановић) више него видљива. Од четвртог броја првог годишта уводном речју ће се позивати читаоци да шаљу своје фотографије и ликовне радове, где ће се и експлицитно одредити узраст коме је лист намењен: „могу учествовати сва деца млађа од осам година“ (Срећко Јовановић, *Зека*, 1, 4/1970). Објављивање фотографија (прет)читалаца једна је од најсталнијих програмских рубрика у овом часопису до прве промене уредника 1975. године. Тада се наставља само са објављивањем ликовних радова деце из целе Југославије уз обавезно истицање града из којег стиже пошта. На овај начин утицало се на интересовање читалаца, који су ишчекивали да њихов рад или фотографија буду објављени у неком од наредних бројева.

У циљу развијања претчиталачких способности лист је у почетку садржао визуелне речнике – иконичке и ситуационе, који су могли бити подстицај за разумевање различитих врста лексичких односа као што су хипонимија, синонимија, антонимија. Сходно узрасту деце биле су присутне вежбе онома-топеје, упознавања тематских група речи, графомоторички задаци транслације једноставних ликова у мрежи и исецања задатих облика маказама. Пре свега тога часопис је (прет)читаоца ангажовао илустрованим предлошцима за почетно читање/симулирање процеса читања, о чему је било речи. Уколико се осврнемо на програме за предшколски узраст и почетне разреде основне школе из овог периода, приметимо да је часопис чак ишао корак испред у подстицању развоја говора и ране писмености деце овог узраста – припреме за читање и писање (уп. Милатовић 2011: 108–133).⁵ У програму се као задатак предшколског васпитно-образовног рада наводи овладавање гласовном страном говора и увођење елемената припреме деце за почетно читање и писање у основној школи, суштину процеса почетног читања и писања, без прецизирања конкретних методичких радњи (в. ПНППВ 1970: 271–282. и ПВОРПУ 1970: 103–108). У школском програму за први циклус истиче се да при вежбању ученика у читању и писању, поред савлађивања технике читања

⁵ В. „Настава почетног читања и писања“ и „Предбукварска настава“, ЛОТ 2014: 480–481, 615–616.

речи, реченица и кратких текстова, посебну пажњу треба посветити разумевању значења речи и садржаја текста, разликовању реченице, речи и гласа (НППОШ 1964: 14). Часопису за најмлађе недостајали су задаци гласовне анализе и синтезе, као важан облик претчиталачке припреме, што се уводи као редовна рубрика 1973/74. године (прилог 1. и 2). У програме за предшколски узраст делимично се уводи тек 1979. године: „грађење речи одузимањем и додавањем гласова на почетку, у средини и на крају речи“ (ОППВО 1979: 44), а у школски програм 1984: „анализа гласовне структуре речи“ (ЗПВОР 1984: 156). Гласовна анализа и синтеза подразумевају рашчлањивање речи на гласове (или слова) и освешћивање њене гласовне структуре: издвајање гласова од којих је реч састављена и освешћивање позиције одређеног гласа или слова у речи. Способности гласовне анализе и синтезе представљају основне менталне предиспозиције за правилно читање и писање.⁶ Систематским радом на овим вештинама спречавају се будуће типичне грешке у почетном читању и писању као што је изостављање речи, изостављање слова или гласова, неправилна подела реченице на речи и речи на гласове, механичко читање итд.⁷ Илустратор часописа се на једној од насловница другог годишта послужио управо једном од најтипичнијих грешака у описмењавању деце – писањем слова као у огледалу (прилог 3).

Полазна концепција листа примењивана је до прве промене уредника 1975. године. Од овог годишта мења се и формат листа на А4. У структури часописа задржавају се поједине графомоторичке вежбе, гласовна анализа и синтеза, а као нови облик увођења деце у свет писане речи јавља се сликоприча (прилози 4. и 5).⁸ Уз ову врсту текста дете постепено прелази са

⁶ Другим речима, да би у будућем развоју деца правилно записала реченицу мораће да је рашчлани на речи, затим на гласове и забележе одговарајућим словним знацима, правећи размаке међу речима и поштујући елементарна правописна правила. Вежбама гласовне анализе и синтезе пажња деце преноси се са значења речи на њихово звучање. Дете се оспособљава да изврши гласовну анализу речи у мислима (в. Ćudina-Obradović 2002: 34, Каменов 2006: 349–354, Анђелковић 2012: 64–65). „Већ гласовна структура речи, која се у усменом говору изговара аутоматски, без рашчлањивања на поједине делове, захтева приликом писања рашчлањивање. Изговарајући ма коју реч, дете није свесно које гласове изговара и не обавља никакве намерне радње приликом изговарања сваког појединачног гласа. У писаном говору, напротив, оно мора да доведе до свести гласовну структуру речи, да је рашчлани и вољно репродукује у писменима“ (Виготски 1996: 180). Супротно томе, приликом читања дете визуелно обухвата графичку структуру речи, опажа графичке елементе, декодира их појединачно, а затим слива у акустичке слике (в. Marilyn Jager 1994: 237; Милатовић 2011: 62–67). Оне се затим повезују са одговарајућим јединицама у менталном лексикону, те им се придружује одговарајуће значење, које се остварује у контексту виших јединица текста (Marilyn Jager 1994: 157).

⁷ О типичним грешкама у почетном читању и писању детаљније видети у Милатовић 2011: 169–171.

⁸ В. Хорват-Вукеља 2015.

нивоа читања појединачних речи ка читању реченице и текста. Пут усвајања симболичког система подупиरे интуитивни иконички приказ појединих речи у реченици, али и цртеж целовитог догађаја којим је илустровано значење сликоприче (прилог 4). Те речи обично садрже сугласничке групе⁹ које деца теже шчитавају (*санке, скије*), мада не доследно у свим прилозима (прилог 4). Тиме се процес читања убрзава, јер се одређене речи, које би због сугласничких група биле теже за шчитавање, интуитивно надовезују на прочитано. Подупире се процес разумевања прочитаног у полазној фази усвајања читања. Иконички приказане речи, које дете у току читања именује са слике, наведене су иза маргине, па се њиховом симболичком приказу претчиталац ипак враћа, и то изван реченице и текста. Тако се нивои читања унутар прилога усмерено комбинују. Поред сликоприче постојала је још једна рубрика, која је, макар наизглед, била посвећена описмењавању – *На слово*. За свако слово азбуке понуђено је неколико речи које тим словом почињу, а затим и објашњење њиховог значења. Такви прилози мање су могли имати за циљ учење слова, а више проширивање опсега значења речи које почињу одговарајућим словом (прилог 6). Форматом и одабиром осталих прилога часопис се са све мање садржаја обраћа претчитаоцу.

Осамдесетих година *Зека* се сасвим усмерава ка потребама школског детета. Потпора почетном читању сведена је на букварско упознавање слова. Уместо речника са овом функцијом садржи рубрику *Коло слова*, коју чине пригодне песме Добрице Ерића (1982/83). За једног претчитаоца прелиставање ове рубрике могло би бити корисно зато што су у сваком од прилога одређена слова (она која се обрађују на страници) истакнута бојом. Тиме је визуелно наглашена њихова позиција у речи и реченици, што је могло послужити као материјал за вођену гласовну анализу и синтезу (прилог 7). У декорисању странице појављује се понеки појам чији назив почиње словом које се обрађује. У осталим рубрикама спорадично се јављају прилози засновани на фонографичкој методи (в. Милатовић 2011: 77), којом се проналази веза између облика предмета и облика слова (*На шћа личе слова из ѝриче*) како би га дете лакше запамтило (прилог 8). Поново се у редовне рубрике укључују материјали погодни за извођење елементарних лексичких вежби (ономатопеја, антоними, тематски речници итд). Међутим, предшколско дете у прелиставању овог часописа више није самостално. Следећа промена уредника из 1984/85. још више удаљава садржаје од света и могућности деце овог узраста. Иако су кроз рубрику *Мали буквар* присутни предбукварски и

⁹ Сугласничке групе (консонантски кластери) јесу парови или низови узастопних сугласника унутар једне речи, који представљају пратећи проблем приликом учења говора (в. Крстић и Владисављевић 2009: 211), а касније и приликом шчитавања – сливања гласова у речи у току декодирања записа (в. Милатовић 2011: 73–74).

букварски елементи (речи приказане сликама и словима), ове садржаје дете ипак не може самостално да користи уколико не зна да чита.

Године 1985/86. враћа се претходна уредница (Радмила Јовановић), а са њом и усмереност на гласовну анализу кроз рубрику *Ново слово*. Страница садржи букварске елементе: графичко-методички обликован наслов на коме се, слично словарици, свако слово визуелно одређује одговарајућом иконичком представом (сличицом) предмета чији назив почиње тим словом (прилог 9). Понуђен је текст који се налази у раму облика задатог слова. У њему доминира то слово, те је и графички истакнуто бојом, као у рубрици *Коло слова* (в. прилог 7). Ови текстови нису посебно квалитетни у језичком, стилском и сижејном смислу, али би могли представљати функционалан материјал за вођено упознавање слова.

Од 1990. године више нема претчиталачких вежби. Часопис се обраћа детету које зна да чита. У духу тадашњег стања у друштву и својеврсног преиспитивања вредносних система постепено се губе неке од васпитних компоненти овог часописа, а тиме, између осталог, и брига за системско подстицање ране писмености. Такав тренд у оквирима васпитно-образовних институција у Србији, што кроз програме, што кроз доступност штампаних материјала за рад, потврђују и новија истраживања у овој области (в. Шево и Радишић 2013: 170–172).¹⁰

Структура листа

Прво годиште часописа садржало је следеће рубрике: *Зекини њријатјељи* (фотографије деце читалаца), *Штја је ово?* (ситуациони и појмовни речници), *За мале црџаче*, *Зека* (прича у сликама), *Мала шареница* (енигматика за најмлађе), *Колаж* (задаци за рад са маказама), *Одабране басне* (по низу слика или илустровани текст), *Учимо да бројимо*, *Одабрана дајка*, *Зекин зоолошки врџи*, *Цеца и Пеца* (прича у сликама), *2 њесмице*, *Зекина њесма*, *Наше њозорџиџе* (драмски текст), *Ринџе, ринџе, раја* (дечје игре), *Стџриџ* (са партизанском тематиком). Полазно ангажовање детета кроз различите задатке у оквирима сталних рубрика првом променом уредника (1974/75) замењују

¹⁰ Резултати истраживања о основним ресурсима који су на располагању вртићима и васпитачима показују да садашњи образовни програми у Србији експлицитно не подржавају развој ране писмености код деце млађег предшколског узраста: „Иако читање које иницира васпитач представља саставни део свакодневних активности у вртићу, наши вртићи једва да испуњавају неопходне услове за обезбеђивање окружења богатог штампаним материјалима“ (Шево и Радишић 2013: 174).

прилози из других часописа као што су: „Тик-џак у посети Зеки“, „Из Чика Јовиног листа Невен“, „Прича из Микијевој алманаха“ и др. Истоветност рубрика и привидна монотоност са психолошког становишта подложна је већој критици. Једна таква критика, Мирјане Митровић, објављена је 1977. у часопису *Предшколско дете*: „Зека има јасно утврђен профил, устаљену спољашњу форму са сталним рубрикама и промене у структури листа су ретке. Ово је један од разлога што Зека делује монотono, што нема иновација нити довољно ширине у комуникацији са децом“ (1977: 319). С друге стране, с обзиром на то да је сусрет са децом штампом, кроз упознавање листа Зека, нова и непозната ситуација за једног (прет)читаоца, устаљеност у структури листа развојно одговара потреби за предвидивошћу, поузданошћу и сигурношћу, „неком врстом непоремећене рутине“ (Maslow 1982: 96). Најпре упознавши, а затим и очекујући сличне задатке у следећем броју листа, дете након неколико бројева постаје све самосталнији читалац који тачно зна шта у оквирима које рубрике треба и може да чини. Међутим, ова одлика часописа након критичког текста из 1977. постепено бледи, а часопис тиме не добија на квалитету. Промене су се могле усмерити више ка унутарњим аспектима листа, које је поменута анализа минуциозно предочила јавности, а мање ка формалним.

Следећом сменом уредника (1982/83) структура часописа постаје савсим флексибилна. Од сталних рубрика посвећених подстицању ране писмености издвајају се *Шејшало*, *Њејшало*, *зајонешало* (загонетке и друге кратке умотворине), *Зекина чиианка* (која у наредном периоду два пута мења свој назив и уредника) и *Стириј*.¹¹ Од 1984/85. уводи се и рубрика посвећена архаизмима коју уређује Добрица Ерић под називом *Стиринарница*, где се дају објашњења и илустрације мање фреквентних речи (трлица, преслица, разбој, чекрк, чунак, губер, гуњ итд.). Од 1987. године редовне рубрике више не постоје. Прилози се слажу тематски, тако да цео број подразумева низ различитих материјала и задатака на заједничку тему. Издвојићемо само неколико таквих тема које су испуњавале цео број: *Усмена књижевност*, *Задаци и ениџанка*, *Пионери* (новембарски бројеви), *Живошње*, *Нова година*, *Космос*, *Мајка* (мартовски број), *Страх*, *Друи Тишо* (мајски број), *Љубав* итд.

У структури листа запажа се намера да се неки од сталних прилога посвете „историјској прошлости (хероји у рату и раду) и југословенском социјалистичком патриотизму“, како овај аспект васпитног деловања система

¹¹ Делимично ову улогу допуњава страница посвећена енигматици – *Мала шареница* (1970–1975).

именује наставни програм за матерњи језик из 1964. године (НППОШ 1964: 29).¹² У програму за предшколски узраст у време оснивања листа (ПВОРПУ 1970: 95), између осталог, наводи се следеће усмерење за рад са децом:

Живот и рад друга Тита посебно привлачи пажњу и интерес деце и правилно одабраним текстовима, причама, организованим разговорима треба даље богатити деčја сазнања о другу Титу; о животу и раду других наших заслужних људи на разним пољима делатности како би се код деце на приступачним садржајима јаче усађивала патриотска осећања и развијали други морални квалитети деçје личности.

Са поменутом функцијом на крају листа првог годишта налазио се ратни стрип (в. прилог 10). Био је наративно обликован као стрип о суперхеројима, у коме су јунаци именовани као партизани, борци или личним именима, а непријатељи као фашисти.¹³ Јунаци ових стрипова не боре се увек против непријатеља. Они своје подвиге бележе и у немаркираним ситуацијама у којима се непријатељ не именује, или је повод за херојство некаква природна непогода. Саме ратне сцене у овом кратком стрипу често су представљене универзално. Противници се вербално не експлицирају, те је идеолошка потка, уколико је има, садржана само у визуелним симболима као што је партизанска капа с петокраком с једне, а шлем с друге

¹² Наставни програм српскохрватског језика за млађе разреде из 1984. године налаже да се у рад са ученицима укључи „анализа савременог (новог) књижевног дела с тематиком из НОБ-а и револуције народа и народности СФРЈ. Анализа ликова пионира приказаних у делима с тематиком у НОБ-у“ (ЗПВОР 1984: 170).

¹³ Сама реч *фашистиа* (следбеник „идеолошко-политичког покрета и праксе сувог и насилног укидања демократије, грађанских, политичких и националних права и слободе појединца и појединих народа у циљу остварења супремације властите државе и нације и владавине уског круга људи који представљају руководство и приврженике тога покрета“, РСЈ 2007: 1434) деци предшколског узраста не може значити много. Опсег значења овог појма, стога, сасвим је изједначен са значењем речи *непријатељ*, јер и да је постојала намера, тешко би се деци предшколског узраста могла предочити *differentia specifica* овог појма у односу на познати, за њих ипак апсолутни синоним *непријатељ*. Иако су униформе које фашисти или непријатељи у стрипу носе немачке, ни у једном од бројева се они не називају Немцима. Међутим, појмовна неодређеност, а визуелна недвосмисленост у цртежу потенцијално ће се у свести детета у првом сусрету са конкретнијим чињеницама заменити одговарајућим конкретним садржајем. Супротну ситуацију имамо у прилогу 11. Јунаци на основу изгледа „неке тамне прилике која пролази *ка нашим*“ закључују да су „на месечини препознали једног издајника“. За разлику од *фашисте*, чије је обележје у овом контексту униформа, тешко је одредити специфичну физичку одлику *издајника*. Могуће је да је разлог овој, као и многим другим празнинама у анализираној рубрици, прилагођавање елемената шире композиције стрипа простору једне рубрике часописа за најмлађе. Можда је *издајник*, који се у одломку помиње, у целовитом стрипу предочен читаоцима као један од ликова којег су могли препознати. Ако занемаримо омашку да се издајништво може визуелно препознати, у овом случају се у дијалогу јунака најмлађем читаоцу ипак расветљава значење речи *издајник*: „Он ће открити скровиште! После ће јавити непријатељима!“

стране, затим униформе и застава.¹⁴ У годишту 1971/72. партизански стрип замењују одломци стрипа *Мирко и Славко* (прилог 11). Ако изузмемо идеолошке утицаје на младе претчитаоце, ова врста прилога била је сасвим примерена њиховим сазнајним и читалачким способностима, с обзиром на медијске специфичности стрипа. Насупрот томе, од 1974/75. године идеолошку функцију коју је имао стрип заузимају садржаји сасвим недоступни једном претчитаоцу, што због обима текста, што због тематике и садржаја. Прва таква рубрика била је *Прича из раиша*, коју 1975/76. замењује рубрика *Они су звезде на небу слободе*. Ову рубрику су наизменично уређивали Ласло Блашковић и Саша Трајковић. Чиниле су је поетизоване биографије народних хероја писане са приметном дозом патетике и театралности. Као што видимо, увођење претчиталаца у основе идеолошког система сужено је и сведено на најважније личности и догађаје епохе. Изузев упознавања са народном традицијом, архаичном лексиком и краћим текстовима усмене књижевности, уредници нису сматрали потребним да читаоце упознају са онима који чине основу културног памћења и националног идентитета. То примећује и Мирјана Митровић, када каже да су једине друштвено-историјске појаве и личности са којима *Зека* упознаје читаоце везане за НОБ и личност друга Тита. „О другим историјским, али и савременим личностима (научни и културни радници, јунаци националне историје, уметници, спортисти и др.) и догађајима, уопште се не говори“ (1977: 320).

Осамдесетих година, чак и пре смене уредника, постепено ће се партизанске и патриотске теме јављати само у новембарским бројевима – око Дана републике и у мају, поводом Дана младости, а не и у сталним рубрикама. Бројеви посвећени Новој години у сваком од наредних годишта најављују и период ослобађања од партизанске тематике, све до 1990. године, када је у часопису *Зека* више неће бити ни у ком облику. Мајски бројеви ће од овог годишта бити посвећени *Змајевим гечјим ијрама*.

Књижевни прилози

Часопис *Зека* није имао првенствено књижевни, већ забавно-дидактички карактер, што се огледа у избору полазних рубрика и садржаја. Улога књижевног текста у највећој мери била је пригодна. У новембарским и мајским бројевима јављају се патриотски текстови, у мартовским текстови

¹⁴ Могуће је да ће се у сусрету са неким од каснијих годишта или часописима који на старијем узрасту замењују *Зеку* ти симболи читавати као дефинисани кодови за даље идеолошке утицаје. Партизани и фашисти дефинисани су као два пола – апсолутно добро и зло.

о мајци, баки, жени, заступљене су песме о годишњим добима, у децембру новогодишњи. Са поетског становишта овакву грађу веома је тешко разматрати, јер се за доминантни критеријум избора издваја пригодност и упошљавање теме. Праћење поетички усмерених критеријума у избору, уколико их је било, могуће је једино у оквиру редовних књижевних рубрика, које су углавном следиле тематске оквире и периодично су се мењале. Из списка аутора чији су текстови били објављивани у *Зеки*, а који због обима рада нећемо приказати у целини, може се извести закључак да су се уредници у највећој мери држали канона у избору писаца, али да су прилику дали и писцима који нису антологијски.¹⁵

Лист је 1970/71. почео двома књижевним рубрикама – 2 *Песмице* и *Наше њозоришће* (краћи непотписани драмски текстови – скечеви – прилагођени узрасту деце), које су биле у највећој мери ослобођене идеолошких садржаја. Сажетост и скромност ових прилога објашњава се потребом предшколског детета за самосталним бављењем часописом. Стога су се књижевни текстови морали разумети као прилози за које је детету била потребна помоћ (в. Срећко Јовановић, *Зека*, 1, 8/1970).

Након што је место уредника преузео Бранко Живковић, уследило је са више становишта видљиво одвајање од поменуте полазне функције листа, па и са становишта броја и избора књижевних текстова. Тачније, у прилог богатијем избору књижевних текстова. Годиште 1975/76. (*Зека*, 6, 1–18) садржи чак четири редовне књижевне рубрике: *Јесења*, *Зимска* или *Пролећна чийшанка*, чији је уредник и аутор Добрица Ерић; *Пионир сам*, *Њим се дичим* и *Ринје*, *ринје*, *раја*, које су садржале избор из поезије за децу, и *Одабрана њрича*, *бајка*, *басна*, са избором кратке прозе. У оквиру рубрике *Пионир сам*, *Њим се дичим* бирани су текстови са експлицитним васпитним утицајем, песме о Титу, партизанима, домовини, слободи, породици, мајци, док су рубрику *Ринје*, *ринје*, *раја*, сходно њеном називу, испуњавале песме засноване на начелу игре, изузев у новембарским бројевима, када, у сусрет

¹⁵ Најзаступљенији у часопису *Зека* био је Добрица Ерић, као аутор и уредник поетских текстова за неколике рубрике листа *Зека* (*Јесења*, *Зимска* или *Пролећна чийшанка*, 1974/75; *Коло слова* 1982/83; *Старинарница*, 1984/85. итд.), али и песмама у оквиру рубрика које су уређивали други аутори. У проучаваним годиштима (1970/71, 1975/75, 1982/83, 1984/85, 1990/91) објављено је највише текстова Драгана Лукића (16), затим Јована Јовановића Змаја и Станка Раките (15), Момчила Тешића (12), Душана Радовића, Ранка Симовића, Десанке Максимовић, Шима Ешића, Ласла Блашковића, Мире Алечковић, Гвида Тартаље, Григора Витеза, Душана Ђуришића, Сергија Калужанина и других канонских писаца, али, чак и у већем броју, и текстови писаца који не припадају канону, тј. који се нису нашли ни у једној од репрезентативних антологија (Павић 1960, Царић 1961, Ћосић 1965, Карић 1966, Радовић 1984, Опачић 2018), међу којима су: Рада Стефановић (13), Михаило Ђуповић (12), Зоран Богдановић (10), Стеван Мутибарић, Саша Трајковић, Стево Пуповац и др.

државном празнику, ова рубрика уступа простор *Рејублицы, Тију, армији и слободи*. Анализирајући избор писаца у ове две рубрике, дошли смо до закључка да је он готово исти, те да је критеријум расподеле песама на две посебне рубрике био наизглед поетски, а у ствари тематски, јер се у основи неких песама које „васпитавају“ такође јавља начело игре као градивни елемент, док је у појединим песмама о игри поетски оквир наиван (о развоју поетике српске поезије за децу видети Опачић 2018: 20–24).¹⁶ Избор кратке прозе у рубрици *Одабрана ѝрича, бајка, басна* садржи кратке народне басне, приповетке или пословице-причице (в. Кнежевић 1957:106–129), уз које, уколико припадају српској традицији, нису назначени порекло и жанр, док је то обавезно назначено уколико је по Езопу, Федру, уколико је Криловљева или припада неком другом далеком народу (камбоџанска народна прича, етиопска народна прича). Исти принцип налазимо и у осталим рубрикама овог типа (које су поменутој претходиле или су је наследиле).¹⁷ У избору народне књижевности других народа осамдесетих година огледа се одјек ранијих тенденција да се промовишу братства са другим социјалистичким земљама и несврстаним народима (в. Опачић 2013: 4–8).¹⁸ Као посебно жанровско одређење јавља се *ѝарѝизанска народна ѝесма*.

Од дванаестог годишта (1982/83) уз избор књижевних текстова уво-ди се обавезно упознавање деце са биографијом, поетиком или појединим анегдотским елементима из биографија писаца. Рубрику *Зекина чиианка* најпре приређује Радмила Јовановић (1982–1984). Циљ ове рубрике био је да

¹⁶ О квалитету литерарних прилога на примеру седмог годишта, што спада у период под истим уредником, Мирјана Митровић (1977: 320–323) износи оштру критику у којој истиче да је квалитет крајње неуједначен. Истиче присуство великог броја прилога у којима нема новина у језику, у којима су прилози стилски запуштени, те се деца преинфантилизују, да се у појединим чак врши насиље над језиком и злоупотребљава (често неправилна) рима. Међу прилозима које сврстава у ову категорију налазе се текстови С. Мутибарића, М. Ђурића, С. Ракиће, Г. Витеза, Р. Зорића, Ј. Хрваћанина, Н. Петровића, К. Булатовића, М. Бингунца и др. С друге стране, она истиче квалитете другог корпуса прилога у којима се као поетски критеријум јавља неочекивана садржина, игра, хумор и обрт, међу којима су текстови Д. Лукића, Љ. Ршумовића, Д. Радовића, Л. Лазића. У пожељне прилоге ауторка је сврстала и бајке, народне умотворине, као и поједине песме Г. Витеза.

¹⁷ У избору српске народне књижевности, без обележја, часопис су испуњавале загонетке, бројалице, пословице-причице, кратке приче, басне и др.

¹⁸ Једна од редовних рубрика годишта 1981/82. и цео годишњак 1982/83. били су посвећени пријатељству са кинеским народом. Годишњак је имао форму репортаже. Прва половина овог прилога односила се на истражање сличности у друштвеном уређењу Кине са тадашњом Југославијом. Објашњава се појам *комуне*, истичу заслуге Централног комитета омладине Кине за оснивање новинске куће „Кинеске дечје новине“ и сл. У другом делу годишњака садржаји се измештају из полазног концепта и окрећу представљању културно-историјских знаменитости Кине. Тенденција да се успостави равнотежа између идеолошких и културно-историјских садржаја није била присутна у сваком од бројева.

се у сваком броју представи по један писац. У избору писаца запажамо тежњу да се уврсте представници свих југословенских народа и народности¹⁹. Као што видимо, таква је била политика листа.²⁰ У уводним текстовима, својеврсној методичкој апаратури *Зекине чиијанке*, која је преузета „из белешки Наде Вељковић“, назире се труд да се на деци разумљив начин дочара поетика писца. Међутим, ова се намера у процесу адаптације често губи. У покушају приређивача да поетизује методичку апаратуру и успостави комуникацију са најмлађим читаоцем овај дискурс постаје претерано наиван и удаљен од интересовања читалаца којима је намењен („Кад познати македонски песник почне да пише песму за децу, догоде се необичне ствари. Појаве се у његовој песми лепе и смешне речи и почну да се траже и да зову једна другу“, *Зека*, 13, 3/1982).²¹ Избор текстова којима ће се представити неки писац није увек одговарао избору репрезентативних дела из којих се може, макар делимично, упознати његова поетика.²²

Следећи уредник књижевних рубрика *Писци и деца* (од 1984/85) и *Они су најисали за вас, децо* (1985/86) био је Ласло Блашковић. Уводни прилози писани су вешто, анегдотски, укључивањем аутобиографских, често шаљивих елемената, са циљем да заинтересују читаоца. У избору писаца и

¹⁹ У овом избору 1982/83. нашли су се (према редоследу објављивања): Драган Кулиџан, Мирослав Антић, Славко Јаневски, Нусрет Дишо Улку, Душан Радовић, Живојин Карић, Стојанка Грозданов Давидовић, Сунчана Шкрињарић, Бранка Јурца, Добрица Ерић, Десанка Максимовић, Миодраг Тодоровић, Анђела Мартић, Шукрија Панџо, Ирме Сич, Јурај Тушјак, Енес Кишевић.

²⁰ О томе сведочи и рубрика која постоји од почетка издавања листа под називом *Зекини иријайељи*, где се објављују фотографије деце из целе Југославије, са акцентом на ту разноврсност, која има програмски карактер. У анализираним годиштима, поред српских антологијских писаца, који преовлађују, у *Зеки* су објављивани и текстови следећих признатих југословенских писаца: Владимир Назор, Густав Крклец, Никола Дреновац, Шукрија Панџо, Ванчо Николески, Славко Јаневски, Душан Ђуришић и др.

²¹ Треба поменути да су предтекстови и одабрана дела из ове рубрике 1988. године прерасли у антологију Наде Вељковић, *Дај ми сунце руку – златна чиијанка деињиства*. Београд: Нова просвета.

²² Од свих песама Душана Радовића којима га је требало представити деци и које су могле да се уврсте у *Зекину чиијанку*, ауторка рубрике бира песму „Како расте наша Југославија“, коју касније укључује и у своју антологију. Разлог за избор песме је јасан, налази се у новембарском претпразничном броју (*Зека*, 12, 5/1982, 5. новембар). Међутим, овде се мора запазити да се пригодном песмом деци представља поетика песника (што је функција ове рубрике) коме пригодност није својствена (в. аутопоетске текстове „Моја химна“, „О критици“, „Дете и књига“, Радовић 2006: 118, 413–417, 425. и зборник радова Јовановић и Хамовић (ур.), *Душан Радовић и развој модерне српске њоешике* 2008). У часопису су у овом периоду присутне само две књижевне рубрике – *Шејало*, *Њејало*, *зајонејало* и *Зекина чиијанка*. За испуњавање листа пригодним садржајима остало је сасвим довољно простора изван њих. С друге стране, избор да Душан Радовић буде представљен у новембарском броју можда има везе са његовим предстојећим шездесетим рођенданом (29. новембар), премада је *Зека* излазио и 20. у месецу, те би наредни број више одговарао обема пригодностима.

дела нема поузданог критеријума осим поменуте тежње да се уврсте ствараоци свих југословенских народа и народности, као и, додуше у мањој мери, афирмисана дела светске књижевности за децу.²³ Као једна од сталних књижевних рубрика наставила је да траје и ризница кратких (народних и ауторских) умотворина *Шејшало, њејшало, зајонејшало*. До 1987. године се не би могао издвојити ниједан период у коме књижевни блок није постојао. Од годишта 1987/88. часопис *Зека* остаје без иједне књижевне рубрике. Књижевни текст је присутан у часопису, али без икаквог програмског критеријума.

Увиђамо у првој деценији излагања високу свест о потреби неговања најмлађе популације, која је и најподложнија васпитним утицајима, а након тога постепено урушавање полазне, дечјем свету иманентне, политике листа. Ово урушавање огледа се у све мањој бризи да се садржаји прилагоде поимању света и развојним карактеристикама читалаца којима је лист намењен. Донекле се промена односа друштва према функцији и значају дечје штампе може пратити и у наставним програмима за најмлађе тога доба. У програму који је претходио оснивању листа *Зека* дечја штампа имала је значајну улогу у васпитно-образовном раду са подмлатком (НППОШ 1964: 29): „У сва три прва разреда, а нарочито од другог, обраду штива изводити читањем и препричавањем краћих песама или прича (песме за децу, народне приче, бајке, басне, текстови из дечјих листова – *Полејшарац, Пионир, Кекец, Мале новине* и др., као и краћа научно-популарна штива)“.²⁴ Програм из 1976. године препоручује „развијање навика за свакодневно праћење и коришћење пионирске штампе“ (ЗППОВР 1976: 286), док се у програму из 1984. штампа не спомиње, те се програмски писменост у оквирима масовних комуникација усмерава само на филмску и сценску културу (ЗПВОР 1984). Одјеке овог тренда уочавамо у све мањем присуству књижевних садржаја у анализираном дечјем листу и приметном упливу поп културе, почев од превођења популарних сликовница (*Човечуљци* Роџера Харгривса и др.), актуелних јунака стрипова и анимираних филмова (*Сиорџ Били, Нинџа корњаче, Мики Маус, Паја Пајшак, Шиља* итд.),

²³ У овом избору 1984/85. године читаоцима су представљени (редоследом објављивања): Мирко Петровић, Десанка Максимовић, Ела Пероци, Душан Ђуришић, Алекса Микић, Мирослав Антић, Драган Кулиџан, Звонимир Балог, Ахмет Хромаџић, Стојан Тарапуза, Момчило Тешић, Мира Алечковић, Добрица Ерић, Миленко Ратковић и Драган Лукић, а 1985/86. године: Јован Јовановић Змај, Астрид Линдгрен, Душан Радовић, Насиха Капиџић Хаџић, Бранко Ђопић, Арсен Диклић, Вера Чаплина, Влада Стојиљковић, Карло Колоди, Гвидо Тартаља, Ханс Кристијан Андерсен, Љубивоје Ршумовић, Григор Витез, Милован Данојлић и Александар Поповић.

²⁴ Ослањамо се на програме за најмлађе разреде основне школе, јер се предшколски програми углавном не одликују прецизнијим прописивањем конкретних садржаја и извора за рад.

илустрација преузетих из Дизнијевих екранизација (*Петар Пан*, *Књиџа о џунџи* итд.) и других садржаја.

На трагу популарности, ови упливи представљају пружену руку дечјим тренутним, пролазним, али нужним интересовањима. Подршку оваквом односу према садржајима донеће, у том периоду такође све популарнији, комплексни поступак учења читања и писања, који подразумева да доминантан критеријум избора материјала за рад буду дечја интересовања (Миоч 1957), јер без интересовања за садржај текста нема ни потребе за читањем (уп. Фурлан 1963: 130). Овај критеријум могао је бити одржив у периоду када се системски неговао претчиталац и када су се кроз одговарајућу штампу могла неговати и усмеравати његова интересовања. Насупрот томе, ускраћен за учешће у друштву кроз штампани медиј, претчиталац је морао бити ослоњен на телевизијске садржаје и екранизације које замењују књижевни текст и на свој начин дефинишу интересовања.²⁵ Међутим, то не оправдава чињеницу да годиште 1990/91. доноси чак два броја без иједног књижевног текста (*Зека*, 21, 4/1990. и 11/1991), тј. апсолутну доминацију информативних садржаја, у којој се огледа коренита промена функције дечје штампе. Књижевни текст уступа место Информацији и жељно ишчекиваним садржајима поп културе. У закључку првог дела анализе констатовали смо да *од 1990. године више нема њрећчићлалачких вежди и да се часојис од овој годинића обраћа искључиво дейейу које зна да чийа*. Парадоксално је што у том обраћању, које је очишћено од претчиталачке апаратуре, а видели смо и од југословенске идеологије, књижевне рубрике више не постоје. Парадокс, или нова идеологија?

ЛИТЕРАТУРА

Andelković, Darinka. „Razvoj komunikacije: neverbalna komunikacija, govor i pismenost“. *Standardi za razvoj i učenje dece ranih uzrasta u Srbiji*. Ur. Baucal, Aleksandar. Beograd: Filozofski fakultet – Institut za psihologiju (2012): 49–66.

Виготски, Лав. *Проблеми ойишће йсихолођије, Сабрана дела 2*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1996.

„Zašto su poskupele novine“, *Svet*, 4, 40/1983: 9–11.

²⁵ Посебно би се у овом контексту могло говорити о квалитету телевизијских прилога за децу почетком осамдесетих година прошлог века у односу на садржаје који се јављају почетком деведесетих, а зависно од тога и њиховом утицају на интересовања деце. Концепт заснивања васпитно-образовног рада на интересовањима деце одржив је једино у друштву у коме се интересовања усмеравају и негују.

Јовановић, Александар и Драган Хамовић (ур.). *Душан Радовић и развој модерне српске књижевности – зборник радова*. Београд: Учитељски факултет, 2008.

Каменов, Емил. *Васпийно-образовни рад у припремној школи дечје вртића*. Нови Сад: Драгон, 2006.

Карић, Живојин. *Антологија југословенске поезије за децу*. Титоград: Графички завод, 1966.

Кисић, Милица. *Пионирска и омладинска штампа у СР Србији 1945–1985. – библиографија*. Горњи Милановац: Дечје новине, 1988.

Кнежевић, Миливоје. *Антологија народних умотворина*. Нови Сад: Матица српска; Београд: Српска књижевна задруга, 1957. Крстић, Ђорђе и Спасенија Владисављевић. „Развој структуре речи“. *Методика развоја говора*. Прир. Вук Милатовић. Београд: Учитељски факултет, 2009.

ЛОТ. *Лексикон образовних термина*. Петар Пијановић (ур.). Београд: Учитељски факултет, 2014.

Marilyn Jager, Adams. *Beginning to read – Thinking and Learning about Print*. England, London – Massachusetts, Cambridge: The MIT Press, 1994.

Maslov, Abraham. H. *Motivacija i ličnost*. Beograd: Nolit, 1982.

Miladinović, Marko. „Dečje novine – simbol jednog vremena: Bilo jednom u Gornjem Milanovcu“. *B&F Plus*. <<http://bif.rs/2015/03/decje-novine-simbol-jednog-vremena-bilo-jednom-u-gornjem-milanovcu/>> objavljeno 14. 3. 2015, stranica posećena 8. 4. 2018.

Милатовић Вук. *Методика наставе српског језика и књижевности у разредној настави*. Београд: Учитељски факултет, 2011.

Миоч, Јелена. *Приручник за предшколску и почетну стварну наставу*. Београд: Нолит, 1957.

Mitrović, Mirjana. „Psihološka analiza lista za decu Zeka.“ *Predškolsko dete: časopis Saveza pedagoških društava Jugoslavije*, 7(22). 3–4 (1977): 315–328.

Опачић, Зорана. „Писмо из Индије за друга Кардеља (слика других култура у часописима за децу 50-их година XX века“. *Детињство*, 39, 2 (2013): 3–13.

Опачић, Зорана. *Антологија књижевности за децу*. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2018.

Павић, Борислав. *Врт детињства – антологија дечје поезије српске и хрватске од Змаја до данас*. Сарајево: Свјетлост, 1960.

Радовић, Душан. *Антологија српске поезије за децу*. Београд: Српска књижевна задруга, 1984.

Радовић, Душан. *Баш свашта*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006.

РСЈ. *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.

Ткаченко, Tatjana. *Velika knjiga aktivnosti i vježbi za razvoj govora*. Zagreb: Planet Zoe, 2012.

Тосић, Бора. *Дечја поезија српска*. Нови Сад; Матица српска; Београд: Српска књижевна задруга, 1965.

Furlan, Ivan. *Govorni razvoj djeteta*. Beograd: Savremena škola, 1963.

Horvat-Vukelja, Željka. *Slikopriče*. Zagreb: Školska knjiga, 2015.

Царић, Воја. *Анџолооџија савремене поезије за децу*. Београд: Младо поколење, 1961.

Ћудина-Obradović, Mira. *Čitanje prije škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2002.

Ševa, Nada i Radišić, Jelena. „The Development of Emergent Literacy in Serbian Kindergartens: Basic Resources and Related Practices“. *Psihološka istraživanja*, 16, 2 (2013): 159–174.

ВАСПИТНО-ОБРАЗОВНИ ПРОГРАМИ

ЗППОВР. „Заједнички програм образовно-васпитног рада у основној школи – српскохрватски језик“. *Просветни гласник*, 26, 6, 7, 8, и 9 (1976): 281–297.

ЗПВОР. „Заједнички програм васпитно-образовног рада – српскохрватски језик“. *Просветни гласник*, 34, 3. 4. и 5 (1984): 155–180.

НППОШ. *Наставни план и програма за основну школу у Социјалистичкој Републици Србији*. Београд: Завод за основно образовање и образовање наставника – Савремена школа, 1964.

ОПВВО. *Оријентациони програма предшколској васпитања и образовања шестогодишње деце која су обухваћена полудневним боравком – Оријентациони програма васпитно-образовној рада у њујужњем вршићу*. Београд: Библиотека „Дечја заштита“, 1979.

ПНПВ. „Правилник о наставном плану и програму за школе за васпитаче“, *Просветни гласник*, 20, 2 (1970): 271–285.

ПВОРПУ. *Програма васпитно-образовној рада у предшколској установи*. Београд: Завод за основно образовање и образовање наставника СР Србије, 1970.

ИЗВОРИ

Века – лист за предшколску децу. Горњи Милановац: Дечје новине (1970–1991).

Višnja Mičić

NURTURING PRE-READERS: DIDACTIC AND METODIC
FUNCTIONS IN PERIODICALS FOR THE YOUNGEST
AUDIENCE, ON THE EXAMPLE OF THE *ZEKA* (*BUNNY*)
MAGAZINE (1970 – 1991)

Summary: Our research focuses on the magazine *Zeka*, published by “Dečje novine”, our first magazine intended for pre-schoolers. The analysis of contents devoted to the development of pre-readers’ capabilities centres on an estimation of the contributions’ functionality in encouraging early literacy skills, while disregarding their aesthetic qualities and the possibilities of the children’s psychological and emotional engagement.

The initial editorial politics of the magazine, inherent to the child’s (pre)reading world, gradually changed its course. At first, it included permanent sections more or less adapted so the youngest children could work independently (1970–1982), and then gradually moved away from the preschool reader, both in content and in format. That trend continued in the following period, and in 1990 *Zeka* devoted itself to a literate audience. Among the permanent sections, one was devoted to stories from the national liberation struggle and other forms of influencing and developing Yugoslav social patriotism. In the second decade, this type of content appears only occasionally, during preparations for a certain state holiday, until 1990, and then ceases completely. The initial conception of literary sections included a more modest selection of short texts. An increased presence and variety of literary texts is characteristic for the 1975 – 1987 period, which was followed by a reduction. The dominant editorial norm for literary contributions was their aptness for certain relevant subjects or events. *Zeka* mostly published texts by anthology-value children’s writers, with a visible tendency to present works by writers from all nations and ethnic groups in SFRY, and later by renowned foreign writers as well.

The fact that SFRY had periodicals intended for pre-readers is an evidence of the systemic care for the young generations and the effort to introduce them into the socio-cultural system of values early on. However, along with the state’s downfall, the magazine’s concept deteriorated as well, testifying, in its own way, that this previous system of values deteriorated along with the importance it placed on the education and edification of children.

Key words: early literacy development, youngest readers, pre-reader exercises, reader’s interest, upbringing

ИЗМЕЂУ ИДЕОЛОШКОГ И ЕСТЕТСКОГ: ПОЕТИКА КРАТКЕ ПРИЧЕ У ДЕЧЈЕМ ЛИСТУ ТИК-ТАК

Апстракт: Истраживањем је обухваћено сто бројева *Тик-Така*, односно првих пет година постојања ове дечје публикације (1969–1974). У средишту аналитичке пажње налази се поетика кратке приче, која није испитивана искључиво из перспективе индивидуалних стваралачких особености различитих аутора, већ и у ширем контексту уређивачке политике листа, затим имплицитних педагошко-дидактичких захтева и нескривених идеолошких налога. Изузев изразите сажетости и начелне намењености дечјим читаоцима, објављиване приче имају врло мало заједничких својстава. Због тога се радом настојао систематизовати корпус поетички дисперзивних, тематско-мотивски разноликих, а према естетским донетима често диспаратних наративних прилога. Интерпретацијом књижевних текстова издвајани су скупови прича који уоченим заједничким својствима сачињавају засебне приповедне моделе. Нарочита пажња посвећена је анализи идеолошке функционализације литерарног текста, као и прекомерне дидактичке инструментализације књижевног чина. Посебно херменеутичко интересовање изазвали су прилози поетички сродни хуморескама и шаљивим народним приповеткама, потом модерне наративне стратегије у текстовима Душка Радовића, као и укупни садржај рубрике „Ратна прича“. Истраживање указује на то да би у уметнички најуспелија прозна остварења, осим текстова фолклорног порекла, ваљало убројати оне приче што су, у окружењу дидактички инструментализованих, празнично-пригодних и комунистичким идејама уподобљених наративних целина, очувале своју – на темељима хумористичког проседеа и модерног приповедачког осећања засновану – поетичку аутономност.

Кључне речи: поетика, кратка прича, приповедни модел, наивна свест, идеолошки догматизам, дидактизам

---

* karovic.nemanja@gmail.com

Први број дечјег листа *Тик-Так* објављен је 20. маја 1969. године. Иако поменути датум несумњиво представља званични почетак серијског издажења публикације, садржај првог броја имао је, што је посве очекивано, преваходно програмску и промотивну сврху. Њиме се нови лист представља и препоручује пред лицем јавности, износе се основне уредничке намере и пружа конкретан увид у природу и разноликост замишљених рубрика. Отуда се саморазумљивом указује чињеница да је мајски број остао једини број првог годишта, те да је уједначен ритам петнаестодневног серијског публиковања започет првим бројем другог годишта, објављеним у септембру; дакле, упоредо са отпочињањем школске 1969/1970. године.

Уместо експлицитног програмског текста, у којем би непосредовани глас главног уредника Миломира Глишића или одговорног уредника Бранка Живковића образложио основне идеје и циљеве покретања публикације, на почетној страници првог броја овог листа читаоца дочекује фиктивни јунак по имену Тик-Так, из чије се поздравне речи и начина обраћања будућим читаоцима јасно ишчитавају имплицитна програмска полазишта и ставови уредништва. Овим је, разуме се, испољена жеља за подбуђивањем пажње и знатижеље најмлађих читалаца, као и начелна тежња ка прилагођавању садржаја листа дечјем узрасту којем је намењен. Лист је на тај начин персонификован, односно поистовећен са истоименим фиктивним јунаком, те је читање рубрика представљено као дружење са вршњаком Тик-Таком, место сусрета су странице публикације, а време је одређено почетком и средином сваког месеца у току школске године. Уколико је један од полазних уредничких циљева био заснивање односа између читалаца и листа на, наивној свести²⁷ примамљивој, логици персонификације, онда је томе посве следствена одлука да се именовање водећег јунака и тиме насловљавање публикације препусти неспутаној вољи дечје маште и слободним имагинацијским преференцијама најмлађих:

²⁷ Шилеровом студијом *О наивном и сенџименталном њеснишићву* (1795) појам наивности је уведен у домен естетичке мисли. Диференцирање наивног и сенџименталног песничког стварања, утемељено на подударној разлици између интуитивног и спекулативног, уједно представља и прву обухватну типологију песничства. Почетна промишљања српске књижевне критике о наивној песми у контексту дечје књижевности везује се за текстове „Поезија за децу и осетљиве“ (1954) Бранка Миљковића и „Дечје – као маска“ (1960) Данила Киша. Нарочит књижевнотеоријски домет при разматрању ових питања достиже Милован Данојлић књигом *Наивна њесма* (1976). У новије време значајне прилоге истраживању значења наречених термина објавили су: Петар Пијановић (*Наивна њрича*), Јован Љуштановић (*Књижевност за децу у ојлегалу кулџуре*), Валентина Хамовић (*Поеџика чистџој даха*), Зорана Опачић (*Наивна свест и фикција*). У овом раду термин наивна свест односи се преваходно на рецептивну моћ дечјег читаоца, коју одликује појачана осетљивост, чистота опажаја, невиност мисли, природна знатижеља, неспутаност маште и уживање у игри.

Зовем се Тик-Так. Име су ми дали ваши другови из првог, другог и трећег разреда основних школа из Београда, Врњачке Бање, Горњег Милановца, Загреба, Титовог Ужица, Обилића и многих других места. Ни сам не знам због чега су ми такво име дали. Шта мислите ви? (*Тик-Так* 1/1/1969: 2).

У Тик-Таковој програмској најави:

На својим страницама водићу вас у све крајеве *наше леје домовине*, путоваћемо у прошлост и будућност, и бити добри другови. Заједно ћемо решавати школске и домаће задатке, ребусе и загонетке и писати песме и приче (1/1/1969: 2 курзив Н. К.),

истакнуто је патриотско усмерење географских и историјских рубрика, обећани су енигматички прилози и отворена могућност да школски читалац буде равноправни учесник и сарадник листа. Из наведених редова се истовремено може ишчитати и стратешко опредељење уредника да лист утемеље на средишњој позицији између, с једне стране, садржајно саображеног пратиоца школске наставе и ђачких активности; а са друге, средства за забаву и разоноду, којим би најмлађи читаоци испуњавали часове слободног времена. Уводна реч окончава се још једним позивањем најмлађих да креативним учешћем допринесу садржајном богатству листа, односно најавом рубрике намењене различитим облицима дечјег ликовног и литерарног изражавања: „Чуо сам да ви лепо цртате и пишете, да волите игру и да сте добри ђаци. Због тога вас позивам да ми пишете о својим жељама, успеху и својим доживљајима“ (1/1/1969: 2). Почетним обраћањем читаоцима као могућим сарадницима и потоњим доследним програмским неговањем живе комуникације, односно прилежним афирмисањем присне сарадње између публике и редакције, испуњен је један од основних педагошких налога при осмишљавању концепције листа за децу: „Деџа штампа је puna dinamike: она obaveštava, пита, postavlja zadatke, zahteva razmišljanje. Posebno je značajno da na stranicama dečje štampe oživi učeničko stvaralaštvo“ (Trnavac 1988: 21). Након првог броја, лик Тик-Така се премешта у засебну рубрику, где преузима главну улогу у фиктивном свету шаљивих стрип-епизода, а функцију посредника између редакције и читалаца преузеће други јунак – поштар Боба. Редакција ће гласом овог лица одговорати на писма читалаца, саветовати сараднике како да што боље израде своје прилоге, оглашавати нове рубрике, најављивати државне празнике, подсећати на важне годишњице и давати смернице за тематско обликовање наступајућих бројева.

О чврстој вези и готово неодојивости *Тик-Така* од сфере школског живота сведочи наизглед ситна измена у поднасловној одредници листа. Наиме, првобитно одређење публикације као „листа за најмлађе“ биће врло брзо замењено прецизнијом синтагмом „лист за ученике млађих разреда основне

школе“. У наведеном преиначењу манифестовала се програмска свест уредника о својеврсном двоструком лицу читалаца: једном дечјем и наивном, што се с неспутаном радозналошћу креће слободним простором одрастања; и другом ученичком, формализованом, које на путу личног образовања пролази прописаним и утврђеним стазама школског система. Имплицитне уредничке намере да се *Тик-Так* учини неизоставним чиниоцем ђачког искуства садржајно се присаједињујући разноврсним динамичним токовима разредне наставе, раскриљују и следеће чињенице: годишњи циклус публикавања овог листа између септембра и јуна у потпуности је ритмички усаглашен са оквирима трајања школске године; у различитим рубрикама *Тик-Така* редовно су описивани забавни ученички доживљаји са часова, али и разрешаване многе педагошке ситуације и наставне недоумице; несумњив је повољан пријем листа међу просветним радницима и задовољство учитеља општом концепцијом публикације и избором рубрика: „У редакцију стижу писма и од учитеља. Они су посебно задовољни што *Тик-Так* доноси такве материјале који у свему одговарају образовању ученика нижих разреда“ (2/II/1969: 2); поштар Боба није само фикционална фигура чијим се гласом обелодањују и проносе ставови редакције, већ ће се пред наивним очима и будним читалачким ишчекивањем најмлађе публике представити као ђак и вршњак: „Да, да, идем и ја у школу као и ви, а поштар Боба сам узгредно“ (10/IV/1971: 2).

Према врсти конституисаних рубрика и природи објављиваних садржаја, у *Тик-Таку* је примењен уобичајен и класичан уређивачки модел дечјих листова, у којем у односу својеврсне противтеже на једном тасу стоје образовно-васпитни прилози, што се даље разлажу на текстове из области школских предмета, педагошко-дидактичких тежњи и практичних знања, а на другом прилози забавног карактера, чији је циљ дечја разонода, али и стваралачки ангажман читалаца.

Првобитну концепцију *Тик-Така* сачињавало је 20 рубрика, које овде износимо не према распореду унутар листа, већ груписане по садржинској сродности. То су образовно-историјске: „Историјски календар“, „Из прошлости наших народа“, везане за школски предмет Природу и друштво: „Упознајмо нашу домовину“, „Животиње и птице“; наглашено васпитне: „Догодило се на часу“, „Истакнути-примерни“, „*Тик-Так* огледало“; потом литерарне: „Прича у речи и слици“, „Одабрана басна“, „Песма, прича“, „Ратна прича“, „Песме и приче наших вршњака“; затим два стрипа: један о шаљивим догодовштинама неспретног и несташног, али маштовитог и доброћудног дечака Тик-Така, и други, о ратним подвизима партизанских курира Мирка и Славка; и коначно, рубрике испуњене различитим занимљивостима и хумористичним садржајем, новостима из популарне културе и енигматским задацима: „Наш познаник“, „За мале цртаче“, „Мале шале“, „Шарене стране“.

Будући да однос између прононсиране програмске концепције и њене реализације у потоњим бројевима може бити обележен знатним недоследностима и неподударностима, односно да је унутар типолошког континуитета часописног модела готово нужна извесна структурна динамичност, не сме се губити из вида да

оно по чему се тип часописа конституише суштински, изнутра, јесте карактер и субординација прилога у њему, укључујући и све оно што их прати, а не унапријед, извана успостављени захтјев према њему (на примјер, како је замишљен, какав би морао или требао бити, какав је по нечијој оцени, и сл.). (Тутњевић 1997: 11)

Отуда би ваљало поближе сагледати и аналитички расветлити какви су међусобни односи установљени у рубрикама *Тик-Така*.

Осим доследном тежњом за одржањем садржајног паралелизма између листа и школске наставе, уређивачку политику темељно је одређивало и настојање да објављивани прилози буду у знатној мери тематски усклађени са календаром државних празника. То су била главна места уласка и водећи начини утискивања идеолошких садржаја у разноврсно, како образовно-васпитно, тако и књижевно, ткиво листа *Тик-Так*. Иза југословенског празничног синхронизма распознавао се општији идеолошки налог: „Један од покушаја којим се вршила хомогенизација најширих слојева друштва из свих крајева земље, био је начин општејугословенског обележавања важних датума. Програм прослава био је унапред задат, тако да га се сваки град или село придржавао“ (Докнић 2013: 219). Постојећи и чврсто утврђени хијерархијски однос међу државним празницима преликан је и на страницама ове публикације, те иако је у *Тик-Таку* било места за све важне датуме, неизоставно су и са највише пажње обележавани: Дан републике, Дан младости, Дан Армије, Дан жена, Ослобођење Београда, Први мај.

Рубрике „Историјски календар“ и „Из прошлости наших народа“, којима се публикација отварала, имале су кључну улогу у саображавању актуелних празника или редовних официјелних евокација важних догађаја са основним тематским усмерењима текућег броја.²⁸ Ради се о прилозима чији је начин уобличавања осцилирао између прецизне енциклопедијске одреднице и историјског сажетка битних дешавања из прошлости, неретко обележених комунистичким идеолошким интерпретацијама друштвено-политичких услова минулих доба. У појединим текстовима могли би се назрети чак и једноставни наративни модели, чиме концепција прилога

²⁸ Од септембра 1970. године, када је зачето треће годиште листа, рубрика „Из прошлости наших народа“ је угашена, односно присаједињена садржајно готово идентичном „Историјском календару“. На њеном месту се јавља одељак „Наука и техника“.

задобија контуре поетички сведене кратке приче. Наративизација овде ипак не служи стварању књижевноуметничке фикције већ сликовитијем и дечјој машти прилагођенијем саопштавању историјских знања, односно постизању веће разумљивости и пријемчивости повесних садржаја. Овим рубрикама је по природи ствари припадало прошло време, али испуњено искључиво идеолошки привилегованим догађајима који су чинили темеље званичне доктрине титоистичког југословенства.²⁹ Кругу повлашћених тема припадала је антифашистичка и слободарска традиција НОБ-а, морални идеализам и ратни подвизи партизанских бораца, изградња и неговање култа Титове личности³⁰, похвале животним делима и укупним идејним доприносима великана комунистичке мисли, као и афирмисање различитих социјалистичких тековина.

У јавној сфери социјалистичке Југославије високо је вреднована и доследно негована култура сећања на партизанске подвиге и етапе револуционарног деловања. Међутим, ток њене реализације био је каткад одређен селективношћу колективног памћења и идеолошком уподобљавању историјског искуства.³¹ Изданке описане културе сећања (чији поглед у прошлост није мотивисан жудњом за целовитом историјском истином, већ прибављањем повесних садржаја подесних одржању актуелног политичког система, чак и по цену евидентног кривотворења чињеница) можемо уочити и на страницама дечјег листа *Тик-Так*. При редовном обележавању годишњице 27. марта, у прилозима „Историјског календара“ понављана је идеолошки прекројена историјска представа о разлозима издијања и главним организаторима демонстрација, која је поступно кристалисана у првим годинама по завршетку Другог светског рата: „У реферату који је Тито поднео на Петом конгресу КПЈ 1948. године више није било пуча, војске, монарха. Они су

²⁹ Титоизам је термин који се у политичком речнику Истока и Запада усталио након сукоба Информбироа и КПЈ 1948. године. Њиме је означавано југословенско кретање ка социјализму настало Титовим одупирањем дотад неприкосновеним совјетским идеолошким путањама (в. Macridis 1952: 219–238; Wolfe 1952: 105–131). Истражујући видове савременог како колективног тако и индивидуалног сећања на комунистичку Југославију, Тодор Куљић оправдава употребу појма титоизам следећим разлозима: „(1) зато што се jugoslovenski socijalizam razlikovao od lagerskih verzija razvijenog socijalizma, (2) zbog dominantne uloge Tita u državnom, partijskom i vojnom odlučivanju i (3) zbog stožerne integrativne uloge njegove harizme i kulta u pravdanju vlasti komunista i u održanju jedinstva višenacionalne države“ (2011: 32). Промисљајући о рецидивима југословенско-социјалистичке културне политике у савремености, Мило Ломпар издваја три чиниоца титоизма: „недемократско стање, противрпско кретање, привид слободе“ (2014: 25).

³⁰ О култу Титове личности в. Kuljić 2005: 195–222; Николић 2006; Пригоров 2008: 105–135; Bondarev 2011: 750–754; Nikolić 2011: 760–778; Basara 2011: 779–798; Dimitrijević 2011: 797–818.

³¹ О проблему идеологизованих садржаја унутар културне политике, књижевне критике и културе сећања комунистичке Југославије в. Ranković 1988: 78–89, 119–128; Радуловић 2013: 505–508; Опачић 2013: 295–308; Ломпар 2014: 239; Duda 2014: 415–418.

ишчезли из партијске слике о 27. марту. То је био идеолошки оквир унутар кога су давана тумачења прошлости, састављани наставни планови и програми, писани уџбеници“ (Димић 2012: 107). Отуда у поменутој рубрици 1970. године читамо следеће редове: „И наши капиталисти су се бојали да не изгубе власт. Зато су се 25. марта 1941. придружили Тројном пакту и нашу земљу предали фашистима“ (13/II/1970: 3); два годишта касније наилазимо на исказе: „Увређене југословенске родољубе окупила је Комунистичка партија и организовала демонстрације“ (14/IV/1972: 3); а 1974. године у тексту „Срамна издаја“ уочавамо тврдњу: „Сви су одушевљено клицали Партији и захтевали да се брани домовина“ (14/VI/1974: 3).

У *Тик-Таку* је доследно истицана својеврсна симетрија између усташког и четничког покрета, установљена на оснивачком конгресу КП Србије³², коју Мило Ломпар назива „магистралном формулом титоистичког југословенства“ (2014: 176):

Када су фашисти окупирали нашу земљу, најпре су је поделили на више делова, а затим на власт поставили домаће издајнике како би што успешније владали. У Србији су поставили четнике и недићевце, у Словенији рупниковце, у Хрватској усташе и домобране и тако редом. (*Тик-Так* 2/IV/1971: 3)

На страницама овог листа, у прилогу о масакру у Крагујевцу 21. октобра 1941, злогласна фашистичка квота према којој је за сваког убијеног Немца стрељано стотину Срба, а за рањеног педесет, преиначена је на следећи начин: „Да би заплашили народ, издали су наређење да се за једног убијеног Немца стреља сто Југословена“ (4/V/1972: 3).³³

Међутим, мора се нагласити да се у садржини *Тик-Така* нису рефлектовала актуелна питања југословенске културне политике нити проблематични међурепублички односи, који су шездесетих и седамдесетих година били обележени слабљењем утицаја савезне управе, поступним јачањем

³² Овај *асиметрични симетризам* успоставио је управо Тито 12. маја 1945. године: „Ако су Хрвати имали усташе, онда су Срби имали четнике“ (према Ломпар 2014: 425).

³³ У Извештају капетана *Bishofshausena* од 20. октобра 1941. о масовном стрељању у Крагујевцу, који је поднет Фелдкомандантури Панчево ради обавештења заповеднику Србије, изнета је следећа наредба: „По повратку оданде, баталјон је добио наређење из 749 пука да за svakог poginulог има стрелјати 100, а за svakог ranjenог 50 Srба из Kragujevca“ (Zbornik 1949: 551). У Изводу из извештаја шефа немачке полицијске службе од 21. октобра 1941, каже се: „Pošto se do postavljenja оруномоћеног командуюћег генерала у Србији није могла sasvim sprovesti u delo bezobzirna акција, jer su nedostajala odgovarajuća nedvosmislena наређења, sad je наређењем генерала Bömea, da se за svakог ubijenог војника pogubi 100 а за svakог ranjenог 50 Srба, data potpuno jasna линија“ (Zbornik 1949: 555). У низу мера спровођених ради сузбијања народног устанка, примењиваних у новембру 1941. године и пописаних у Извештају *Einsatzgruppe SIPO и SD-а* поднетом централи Гестапоа, налази се и следећи параграф: „mere odmazde nemačkog Wermachta, norma: за 1. ubijenог pripadnika nemačkog Wermachta 100, а за ranjenог 50 стрелјанја Srба.“ (NOS VIII 1956: 871).

моћи појединачних република и нарастањем национализама и културног партикуларизма, што се с нарочитом очигледношћу испољило у спровођеним школским програмима, посебно у настави историје, језика и књижевности (в. Vahtel 2001: 216, 222). Уместо тога, на страницама овог дечјег листа оглашаван је магистрални ток комунистичких идеја, језгро социјалистичке доктрине, дакле, оно што не подлеже историјским променама и интерпретативним ревизијама, као што је темељна идеја радничког самоуправљања, због чега се према најмлађим читаоцима текстови односе као према будућим самоуправљачима; потом баштина народноослободилачке борбе, будући да се рат почео повлачити из колективног сећања; као и брижљиво неговање култа Титове личности.

Ипак, нужно се намеће питање због чега се над листом намењеним дечјим очима и наивној свести надвијала несумњива идеолошка сенка, која је, помрачујући историјске прилоге и мутећи поглед у рецентну прошлост, доводила и остале рубрике публикације у својеврсно доктринарно озрачје. Реч је заправо о поступцима спровођења системског васпитања, чији је декларативни циљ стварање целовите личности самоуправљача, а дубљи и утолико скривенији разлог формирање идеолошки подобних појединаца и образовање догматски правоверне јавне свести. У одломку Титовог разговора са београдским пионирима 1949. године није тешко уочити како из званичног погледа на најмлађе ишчезава свест о аутентичној дечјој природи под утицајем оглашене бриге о контролисаном стасавању будућих социјалистичких грађана: „А ја вам морам рећи да васпитавати вас male nije tako jednostavno. Teška je to stvar, jer ima i djece koja se ne daju tako lako savijati i koja, danas-sutra, ako sistemski ne budu vaspitavana, neće biti dobri građani“ (1978: 192). Важност правременог идеолошког ангажовања при обликовању („савијању“) различитим утицајима подложне наивне свести, евидентно је наглашена у Титовим речима упућеним делегацијама Конгреса удружења професора и наставника и Конгреса удружења учитеља у Београду 1952. године: „Težak je posao modelirati novog čovjeka, ali je to ipak najlakše postići ako se radi od rane mladosti. [...] Treba imati na umu da nije samo važno da iz škole izlaze razni specijalisti i pismeni ljudi, nego prije svega da to budu ljudi sa karakterom ponosnog i svijesnog socijalističkog građanina“ (1978: 132); као и касније при сусрету са делегацијом Савеза педагошких друштава Југославије 1965. године: „Formiranje socijalističkog čovjeka mora da počne od najranijeg doba, u roditeljskoj kući“ (1978: 257).

Превођењем садржаја наведеног налога власти у подручје стручне јавности, односно преображајем у принципијелни став струке, обезбеђује се континуирано и далекосежно распрострањање његовог дејства у образовно-васпитном пољу. О томе нам недвосмислено могу посведочити поједина

педагошко-идеолошка упутства Недељка Трнавца из марксистичко-лењинистичког новинарског приручника намењеног наставницима и ученицима, који су објавиле Дечје новине:

„Деџа штампа посебно је снажна јер врши утицај на младе личности које су тек у фази формирања“ (1988: 7); „Идол нашег друштва у целини јесте свестрана социјалистичка личност која ће у себи обједињавати одлике произвођача и управљача. Основни услов да би неко био осposobljen за самoуправљање и колективно одлучивање јесте да је информисан. [...] Школски живот мора да буде позорница истинских самoуправних односа“. (1988: 32)

Нарочито снажан ефекат аутор постиже закључком у којем, не остављајући нимало места аналитичким недоумицама, без задршке огољује идеологизованост властитог педагошког захтева: „Треба бити најчистије са чињеницом да школски листови треба да имају првенствено своју друштвено-политичку функцију, а затим и естетску“ (1988: 34).

Рубрике „Историјски календар“ и „Из прошлости наших народа“, како видимо, указују се као почетна и уједно најдубља места продора комунистичких идеолошких садржаја у ткиво објављиваних прилога, али и као тачке са којих се овај утицај простирао ка другим рубрикама, диригујући тако њиховим тематским усмерењима. Рецимо, у новембарском броју 1969. године, посвећеном ишчекивању Дана републике, садржај многих текстова *Тик-Така* био је прилагођен контексту великог државног празника. Отуда се, након уводне најаве поштар Бобе да ће број имати пригодан карактер, у „Историјском календару“ могло читати о симболима на грбу СФРЈ, у рубрици „Упознајмо нашу домовину“ о Јајцу, у „Нашем познанику“ о сећањима Марка Вујачића на друго заседање АВНОЈ-а, док литерарни прилози беху обележени пионирским мотивима. Дакле, државни празнични канон није представљао само подразумевајући идеолошки оквир прилога већ и својеврсни тематски и поетички оријентир објављиваних литерарних текстова.

Готово у свим рубрикама листа *Тик-Так* могли би се пронаћи прилози који су, независно од врсте садржине, уобличени на приповедачки начин. Разлог томе је првенствено узрасно доба и перцептивна моћ најмлађих читалаца, који природније усвајају наратив од енциклопедијски саопштеног знања, односно лакше разумеју презентациони језик од дискурзивног. Отуда је приповедни проседе повремено коришћен и у неуметничке сврхе, ради наивној свести подеснијег артикулисања образовно-васпитних и идеолошких садржаја. Очит пример наративизације енциклопедијских знања представљају прилози рубрике „Причице о музичким инструментима“, која је структуре *Тик-Така* прикључена септембра 1972. године наместо одељка „Познати занати“, и у чијем је именовану јасно присутна тежња да се

садржина из области музичке културе уобличи приповедним средствима. Могли бисмо претпоставити да се коришћењем деминутива „причица“ у називу рубрике није хтело само указати на сажетост текстова, нити одредити књижевни жанр објављиваних прилога, већ се пре свега желело имплицитним путем истаћи доминантно педагошко поступање. Нарација унутар ове рубрике најчешће се тицала неког забавног догађаја из детињства, који се обично одиграо при првом сусрету дечје свести са појединим музичким инструментом (в. *Тик-Так* 2/V/1972: 17). Међутим, казиване су и анегдоте из најмлађих дана композитора класичне музике (в. 7/V/1972: 17).

Иако су кратке приче објављиване у свим раније побројаним чисто литерарним рубрикама, њихово кључно место, односно оквир у којем су показале највиши ниво разноликости јесте рубрика „Песма, прича“. Она ће од септембра 1972. године бити подељена у засебне одељке: доминантно песнички, под именом „Одабрали смо за вас“, у којем су ипак повремено објављивани и прозни прилози; и доследно приповедни, назван „Одабрана прича“.

Изузев изразите сажетости и начелне намењености дечјим читаоцима, објављиване приче имају врло мало заједничких својстава. Оне се указују као поетички дисперзивне, тематско-мотивски разнолике, док на скали естетских вредности заузимају често сасвим диспаратне позиције. Дакле, рубрику о којој је реч не одликује унапред одређен и стриктан поетички оквир, већ је управо поетичка разноврсност прилога она сила која променљивим и динамичним деловањем установљава границе рубрике, чинећи их еластичним, растегљивим и отуда крајње широким. Иако се, како видимо, не може говорити о јединственом књижевном концепту или стабилно конституисаном прозном систему, ипак би се могле издвојити извесне поетичке тенденције, односно доминантни приповедни модели, обједињени отвореним и пространим окриљем ове рубрике.

Наративне процедуре појединих прича директно проистичу из првобитне функционализације литерарног чина, односно извођења из поља естетског деловања и превођења у подручје дистрибуције идеолошких садржаја. Прилози као што су „Бајка лака за ђака првака“ Павла Сабовљева или „Преко Игмана“ Родољуба Чоловића теже да се на подлози реминисцентне приповести, темом и тоном приповедања усагласе са актуелним тренутком унутар државног празничног канона. Прва прича насловним решењем и формулативним почетком: „Био једном...“ (*Тик-Так* 5/II/1969: 11) најављује на бајковним поетичким принципима засновано приповедање, али садржином у потпуности изневерава такво ишчекивање. У свега неколико сведених наративних потеза изведена је алегорија о оцу који са шесторо деце обнавља спаљену кућу и, обрачунавши се са зликовцима, заснива нови

заједнички дом, у којем ће сви живети у равноправности, слободи, братству и јединству. Тиме је, како видимо, приповедним начином прилагођеним дечјој машти саопштен историјски наратив Дана републике.

Другом причом евоцирана су сећања на Игмански марш, и то у броју *Тик-Така* тематски посвећеном обележавању годишњице формирања Прве пролетерске бригаде, односно Дану армије. На подлози субјективног доживљаја и даром приповедачке сугестивности, веома су ефектно дочарани јади војске у бесомучном повлачењу кроз завејане пределе, борба свести за будност и самоодржање, одблесци халуцинантних прилика и тренуци неразликовања сна од јаве:

Мени се чинило да то и није планина, него чудовиште из чијих раља бије тако хладан дах да се од њега смрзавају људи. [...] Да ли постоји то Велико поље, да ли уопште има кућа на овом свијету, огњишта, ватре? – питао сам се осјећајући да ми је снага на измаку. (7/II/1969: 11)

Прича „Новембарска шетња“ Власте Илића започиње сликом београдског предвечерја у Пионирском парку, а развија се разговором оца са синовима о улози и значају Савезне скупштине, функцији и раду различитих државних органа, и узгредним асоцијативним помињањем реквизита обременених идеолошком симболиком, који чине обавезан декор прославе Дана републике: „У тој згради је 29. новембра 1945. године наша земља проглашена за Републику. Пре тога су наши народи ратовали за слободу. – Знаш – рече Бојан – ја сам на Дан републике добио црвену пионирску мараму“ (*Тик-Так* 6/III/1970: 12). У издвојеним прилозима можемо распознати да је иза постигнутог ефекта празничне пригодности, најчешће оствареног на рачун књижевно-уметничке вредности текста, пребивало нескривено лице идеолошког налога.

Засебан и јединствен поетички корпус сачињавају приче које прекомерно и стога недејственом дидактизираношћу празне литерарни текст од књижевно-уметничке супстанце, свдећи га на пуку квазиприповедну илустрацију неког општег и унапред прописаног васпитног принципа или садржаја планиране наставне лекције. Рецимо, у причама Војислава Станојчића књижевни текст је неретко сапет оваквим условностима, лишен смисаоне аутономности, те потчињен разним неуметничким циљевима. У прилогу „На паради“ (в. *Тик-Так* 16/II/1970) експлицитно наглашавање педагошко-васпитних поенти одвија се упоредо са проношењем идеолошких клишеа саображених првомајској празничној атмосфери. Прича „Помоћ“ Момира С. Секулића³⁴ започиње описом каснојесењих сеоских предела дочараних стилски добро изведеним маниром реалистичког проседеа. Међутим,

³⁴ Наставник из Бијелог Поља.

естетски учинак првих редова убрзо се урушава превладавањем средстава моралног подучавања над литерарним квалитетима текста. Уместо заплета и даљег развоја радње приповедач је приказао како дечац Јован, Халил и Ђетко, у чијем се именовану може осетити промоција југословенског братства и јединства, помажу чика Стеву да извуче запрежна кола заглављена у стрмини крај пута. Ономогућивши успостављање заплета наративним скретањем у слепу улицу фабуларног тока и поставивши илустрацију лепог понашања у средиште сижејног склопа, приповедачу није преостало ништа друго него да прилог оконча семантички испразним композиционим потезом: „Стево им је много захваљивао. Шубаром је махао и поздрављао дјечаке све док нису утонули у шуму“ (3/IV/1971: 12). На сличној процедури дидактичког инструментализовања књижевног текста заснован је и прилог „Све за друга“ учитеља Милорада Борковића (в. 4/V/1972). Прича „Роса и слана“ Владимира Назора (в. 15/III/1971) почива на јутарњем дијалогу оца и сина, у којем се разјашњава разлика између росе и слане и истиче њихов утицај на биљни свет. Како видимо, реч је о наставном садржају овлашно заоденутом поједностављеним прозним рухом.

Радња наративних прилога Станка Раките и Злате Видачек Микић окупља се око тривијалног и сувопарног породичног догађаја или свагдашње и прозаичне школске ситуације и, структурно се не развијајући, оставља утисак рутинског, имагинацијски бескрвног, а према уметничким, па и дидактичким донетима веома оскудног приповедног ангажмана. У причама Злате Видачек Микић, иначе веома заступљеним на страницама *Тик-Така*, као што су „Грудва и Џеки“ (11/II/1970), „Сузице“ (11/III/1971), „Најлепши“ (1/IV/1971), „Прва шетња“ (14/IV/1972), „Лоз за Флокија“ (12/V/1973), „Попуњено гнездо“ (16/V/1973), доминантни су мотиви кућних љубимаца и домаћих животиња. Тема односа деце и животиња обрађивана је приповедним стилем чији естетски досег не премашује меру уредно сачињеног ученичког писменог састава. Прилози Станка Раките постизали су најслабије књижевно-уметничке резултате. Приповедну окосницу текстова „Јесам ли добар“ (10/II/1970), „Песма косова“ (5/III/1970), „Детлић и зима“ (10/III/1971), „Голуб стегоноша“ (6/IV/1971), „Луткин рођендан“ (3/V/1972), чиниле су проста образовно-васпитна поука, догађај саобразан комунистичком празничном канону, или сведена комична ситуација, али је Ракитино казивање било, више него код осталих аутора, обележено изразитом немаштовитошћу и потпуним изостанком хумористичког талента.

Најприсутнији приповедни модел унутар дечјег листа *Тик-Так* одликује наративна сажетост, једноставна хумористичка обрада казиваних догађаја, дијалогски конципирана прозна структура, једноепизодична композиција и доследно ведар тон. Побројане одлике чине скуп оваквих прича поетички

сродним са хумореском и шаљивом народном приповетком. Већ у првом броју ове публикације наилазимо на прилог „Празник“ (1/I/1969), којим је предочена шеретска идеја дечака да три узастопна дана мајци честита Први мај, како би сваки пут због тога био почашћен. Као и код шаљиве народне приповетке, срж приповедања чини „потенцирање несклада између понашања и 'норме'“ (Самарџија 2006: 27), а јунакова довитљивост не бива прекорена, нити искоришћена за извођење морално поучних поенти, јер наратив до краја остаје у регистру хумористичних тонова. У тексту „Колачи за госте“ Миленка Ратковића (13/III/1971) хуморни учинак происходи из симпатичне промућурности дечака жељних колача, док се у преведеном тексту „Зашто су комарци љути“ руског писца Бирјукова (19/IV/1972), шаљив и зачудан поглед на свет и порекло ствари укршта са приповедним механизмима етиолошких предања. Кључни смеховни ефекат у причама попут „Ивиног рудника“ Војислава Станојчића (3/II/1969), „Миће и кише“ Гвида Тартаље (6/II/1969) и „Непотребних казаљки“ Миленка Ратковића (12/IV/1972), происходи из дијалогског сусрета дечје маште и наивног доживљаја стварности са представником света одраслих, односно из сукоба два диспаратна гледишта, који се окончава неочекиваним, комичним обртом. Да стилском и обликотворном окриљу приповедних прилога *Тик-Така* сасвим приличе прозни облици српске усмене традиције, говори податак да се, почевши од VI годишта, у структури публикације повремено јавља и подрубрика „Вукова казивања“, у чијим су оквирима објављиване различите врсте народне књижевности: шаљиве приче, басне, загонетке, пословице.

Несумњива отвореност овог дечјег листа према поетици усмених облика, као и тежња за спајањем хумористичног и поучног, проузроковале су да басне од првог броја публикације задобију посебан одељак под именом „Одабрана басна“, али да буду штампане и у просторима других рубрика, и тако постану један од најфреквентније објављиваних жанрова. Широка распрострањеност басана не само у подручју дечје периодике и сфери књижевног израза, већ и у другим областима културе, комуникације и уопште људског живота, проистиче директно из универзалности њиховог смисла: „Етичко-педагошка вредност ових прича отварала им је путеве до школа и позорница, утирала популарност у свакодневној комуникацији, примену у политици и књижевности“ (Самарџија 2011: 78). У рубрикама *Тик-Така* сусрећемо се са српским народним баснама, Доситејевим посрбама Езопа, прилозима домаћих аутора као што су: Јанко Вучинић, Радиша Илић, Видоје Подгорец, али и са преводима прича познатог руског баснописца Ивана Крилова. Међутим, у публикацији су текстови басана често скраћивани, поједностављивани или свођени на парафразу без потписа и података о пореклу. Ради се заправо о уобичајено нехајном односу према изворним текстовима

овог жанра:

Алманаси, новине и часописи чешће су доносили преводе или прераде текстова познатих баснописаца, а често се и није правила већа разлика између ауторских текстова и записа усмених варијаната. Није зато нимало случајно што су временом постајали све сложенији проблеми утврђивања аутентичности и извора народне басне, као и сагледавање њених односа према истоветном литерарном жанру. (Самарџија 2011: 81)

Када се, пак, у окружењу наведених поетичких модела нађе и прозни прилог Душка Радовића, модерност његовог књижевног израза постане још уочљивија. У првих сто бројева *Тик-Така* Радовић је објавио четири приповедна текста: „Причу о мајмунима“ (1/II/1969: 10), „Причу о краљу Пуши“ (1/V/1972: 10), „Причу за Гордану“ (9/V/1973: 10) и „Причу о незахвалном мишу“ (10/V/1973: 10), чиме је у подручје густо насељено морално или идеолошки функционализованим и отуда књижевно-уметнички често slabим прилозима повремено уносио свежину имагинацијски крепког књижевног света и естетску надмоћ аутентичног прозног израза. Оно што Радовића на страницама *Тик-Така* чини приповедачки апартном појавом јесу неки од следећих раније досегнутих поетичких преокрета: смена огољене и прекомерне дидактичности неприкосновеном логиком дечје игре; привилеговање слободе неспутане наивне маште уместо идеолошких садржаја прокријумчарених пригодним празничним псеудоприповедним склоповима; усложњавање хумора луцидним језичким поигравањима и нонсенсним излетима; укидање строге разграничености и неравноправног односа између дечјег света и света одраслих: „Sa ljubavlju i pijetetom on ponire u svijet 'poštovane' djece, taj istovremeno i veliki i mali svijet, pokušavajući da ga slika sa unutrašnje strane, i da usput, ispravlja mnoge krive predstave o njemu“ (Vuković 1996: 126).

Следећи путеве наивног асоцијативног повезивања удаљених појмова, Радовић у „Причи о мајмунима“ исписује кратку и зачудну историју постанка мајмунског репа, чији развитак отпочиње од кишобрана. Дечји доживљај света тако је поставио у језгро приповедне логике, а наративном ткању доследно придодавао хумористичке нити. Измаштани свет „Приче о краљу Пуши“ моделовао је неколиким бајковно инспирисаним потезима, створивши слику далеког краљевства у којем је све умањено до нестварних размера. Чим је довршио исцртавање контура ове чудесне земље, приповедач одводи читаоца у наредни ниво имагинације, приказујући како краљ Пуша седи крај мора и замишља једну подједнако фантастичну земљу Алабамију, у којој живи принцеза малена попут зрна бисера. Дакле, измаштаним краљевством влада краљ, што маштајући ствара слику Алабамије.

На структурној равни ове приче читава се дејство својеврсне поетске наративне стратегије, која из унутрашњег приповедног плана уклања заплет и потоњи развој радње, заменивши их еминентно песничким принципом семантичког варирања сржних мотива. Динамику фабулирања, како видимо, Радовић преображава у енергију приповедачке фасцинираности не-исцрпном слободом маштања, односно стваралачким моћима имагинације.

Док „Прича о незахвалном мишу“ у потпуности проиходи из поетичког окриља басне, „Прича за Гордану“ могла би послужити као убедљив пример како Душко Радовић не приповеда о дечјем свету, већ се наративно оглашава из дечјег света. Приповедач и уједно јунак ове кратке прозне творевине придружује се немирном и непредвидљивом ритму Горданине наивне свести и саображава се њеном погледу на стварност. Уједињени истоветним доживљајем света, они се крећу кроз недељни дан вођени снажним импулсом неутаживе радозналости, не обазирјући се на конвенције лепог понашања и доследно пркосећи досади. Међутим, након читалачког сусрета са редовима: „А ја сам је питао како да почне прича, а она је рекла нека почне како хоће, само да не буде стално исто. Лакше је да се прича једно исто, то свако зна. А ја сам морао да измислим за Гордану једну друкчију причу“ (*Тик-Так* 9/V/1973: 10), пред истраживачком пажњом искрсава могућност паралелног тумачења ове приче као аутопоетичке алегорије, у којој Горданин лик има улогу персонификоване модерне приповедачке осећајности.³⁵

Посебан наративнопоетички модел сачињавају прилози објављивани у рубрици „Ратна прича“, која ће од V годишта *Тик-Така* бити преименована у „Причу из борбе“. Ради се о текстовима које не уједињује само чврст оквир тематски дефинисаног жанра, већ и устаљени ауторски потпис Б. Томића, иза чије се, како претпостављамо, псеудонимске маске крије скуп различитих сарадника листа.³⁶ Основни смисао ових кратких наративних прилога јесте евоцирање непосредног искуства Другог светског рата, али из перспективе дечјег подвижничког учешћа у народнослободилачкој борби, при чему су главни јунаци, поетичка основица и композиционо-структурна схема преузети из познатог стрипа *Мирко и Славко*.

Херојска дела пионирских курира приказивана су динамиком једноставно конципираних и брзо разрешених заплета, односно сажетом и неколиким догађајима дочараном радњом, чијим су током дириговали

³⁵ О Радовићевој имплицитној аутопоетици у „Причи за Гордану“ в. Пијановић 2008: 141–142 и Опачић 2008: 150.

³⁶ Име Б. Томић је иначе служило као ауторски псеудоним за епизоде стрипа *Мирко и Славко*: „Od osamostaljivanja serije kao autor scenarija potpisivan je B. Tomić, što je u stvari bio pseudonim iza koga su stajali razni scenaristi“ (Zupan 2007: 66). Отуда би се могло претпоставити да је наведено име и у поменутој рубрици *Тик-Така* имало идентичну улогу.

устаљени сижејни обрасци. Окосницу фабуле најчешће је чинило низање следећих делокруга: задржавање фашиста како би се начинила одступница партизанском одреду; пренос важног писма и надмудривање фашистичке контроле; долазак у запаљено село и спасавање немоћних; помоћ мајкама да поврате отету децу; организовање заседе, заробљавање фашиста и прибављање оружја, камиона или тенкова; минирање мостова преко којих прелази непријатељска војска; ангажман у биткама, додавање муниције, пуцање из митраљеца. Благим варирањем побројаних типских дешавања јунаци се сваком наредном епизодом искуствено богате, али њихови карактери остају непроменљиво једнодимензионални и стереотипни.

Историјским догађајима мотивисано приповедање о деци у контексту ратних страхаота нужно је изискивало знатна поетичка померања у односу на дотадашње узусе дечје литературе. Мирко и Славко су изведени из безбрижног света игре и смештени у окружење премрежено условима ратног стања и законом перманентне животне опасности. Отуда је начело хумора смењено етичко-идеолошком озбиљношћу, а импулс наивне знатижеље уједначеним тактом војничке дужности. Напустивши област властитог, привремено и насилно окончаног детињства, главни јунаци не само што обитавају у подручју одраслих људи, већ се с њима и сједињују, због чега се низањем ратних прича обликују као узрастом мали, али по делима велики партизански хероји.

Наведене одлике тумаченог наратива чине га подударним историјском искуству дечјег народноослободилачког покрета, конституисаног на Првом конгресу Уједињеног савеза антифашистичке омладине Југославије у Бихаћу 27. децембра 1942. године и названог Пионирска организација. Сећање на различита пионирска херојства брижљиво је неговано унутар „Историјског календара“ *Тик-Така*:

Окупацијом Југославије 1941. срушен је распевани, весели дечји свет. Из њихових срца избрисана је безбрижност. Страхоте рата окрвавиле су и дечја нејака тела. Дечје игре замењују пушке и бомбе. По угледу на старије, постајали су и они борци и диверзанти. На ослобођеној и окупираној територији стварају се дечје чете са задатком да сакупљају храну, одећу, оружје, муницију и санитарски материјал. Како су озбиљна и зрела та мала дечја лица! Како су брзи и нечујни дечји кораци док се провлаче кроз шуму да пренесу борбене поруке или да убаце бомбе у непријатељске бункере! Скривати и неговати рањене партизане – равно је херојству. У свакој партизанској бригади било је бораца мањих од пушке. (8/VI/1973: 3)

Мирко и Славко, дакле, како у стрипу тако и у ратној причи, представљају кристализовано и у књижевно-фикционалан простор преведено повесно искуство дечјег антифашистичког ангажмана.

Како видимо, кратке приче објављиване у првих сто бројева дечјег листа *Тик-Так* нису биле међусобно поетички саобразне, нити су скупа твориле јединствени прозни систем, већ се могу разврстати у низове разнородних поетичких модела, конституисаних под утицајем различитих, неретко ванкњижевних сила. Скала књижевноуметничке вредности штампаних наративних прилога подрхтавала је под дејствима идеолошких налога ти-тоистичког југословенства, прекомерног педагошко-дидактичког уплитања у литерарно стваралаштво, као и скромног приповедачког талента појединих аутора. Сходно томе, осим текстова фолклорног порекла, у најуспелија прозна остварења убрајају се оне приче што су, одупирући се деловању спољашњих чинилаца, очувале своју – на темељима хумористичког проседеа и модерног приповедачког осећања засновану – поетичку аутономност.

ЛИТЕРАТУРА

Basara, Mihajlo. „Titov kult u Jugoslovenskoj narodnoj armiji“. *Tito – viđenja i tumačenja*. Zbornik radova. Ur. Olga Manojlović Pintar. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011. 779–798.

Bondarev, Nikita. „Tito's cult: chronological borders and intensity“. *Tito – viđenja i tumačenja*. Zbornik radova. Ur. Olga Manojlović Pintar. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011. 750–754.

Vahtel, Endru Baruh. *Stvaranje nacije, razaranje nacije. Književnost i kulturna politika u Jugoslaviji*. Preveo Ivan Radosavljević. Beograd: Stubovi kulture, 2001.

Vuković, Novo. *Uvod u književnost za djecu i omladinu*. Podgorica: Unireks, 1996.

Тригоров, Димитар. „’Рачунајте на нас.’ ’Одломак’ о Титовој штафети или Штафети младости“. *Годишњак за друштвену историју*, 1–3, 2008. Београд: Удружење за друштвену историју, 2008. 105–135.

Милован Данојлић, *Наивна ђесма*. Огледи и записи о дечјој књижевности. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.

Dimitrijević, Bojan. „Jugoslovenska armija – oslonac Titovog kulta ličnosti u prvim posleratnim godinama“. *Tito – viđenja i tumačenja*. Zbornik radova. Ur. Olga Manojlović Pintar. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011. 797–818.

Љубодраг Димић. „27. март 1941 – сећања, тумачења, истраживања и уџбеничка литература“. *27. март 1941. седамдесет година касније*. Зборник радова са међународне научне конференције. Ур. Момчило Павловић и Ивана Пантелић. Београд: Институт за савремену историју, Фонд Краљевски двор, 2012. 101–112.

Докнић, Бранка. *Културна историја Југославије: 1946–1963*. Београд: Службени гласник, 2013.

Duda, Igor. „S Vucom i Bongom protiv krize. Hitrecovi smogovci, djetinjstvo i

svakodnevnica kasnog socijalizma“. *Historijski zbornik*, LXVII, 2 (2014), Zagreb: Društvo za hrvatsku povjesnicu, 2014. 401–418.

Zbornik dokumenata i podataka o Narodno-oslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom I. Borbe u Srbiji 1941. godine. Beograd: Vojno-istorijski institut Jugoslovenske armije, 1949.

Zupan, Zdravko. *Vek stripa u Srbiji*. Pančevo: Kulturni centar, Galerija savremene umetnosti, 2007.

Kuljić, Todor. *Sećanje na Titoizam. Između diktata i otpora*. Beograd: Čigoja štampa, 2011.

Kuljić, Todor. „Struktura i funkcija Titovog autoriteta, harizme i kulta“. *Tito, sociološkoistorijska studija*. Zrenjanin: Kulturni centar Zrenjanina, 2005. 195–222.

Ломпар, Мило. *Дух самојорицања. Прилоі кријици српске културне поли-тике. У сенци титојинске власи*. Beograd: Euro giunti, 2014.

Macridis, Roy. „Stalinism and the Meaning of Titoism.“ *World politics*, 4. 2 (Jan, 1952): 219–238. Cambridge University Press. 3. 2. 2019.

Nikolić, Kosta. „I posle Tita – Tito. Održavanje i rušenje Titovog kulta u Srbiji 1980–1990“. *Tito – viđenja i tumačenja*. Zbornik radova. Ur. Olga Manojlović Pintar. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011. 760–778.

Николић, Коста. *Тито јовори шито народ мисли. Кули Јосипа Броза Тита 1944–1949*. Beograd: Службени лист СЦГ, 2006.

Nemačka obaveštajna služba. Tom VIII. Zbirka dokumenata: Srbija. Beograd: Uprava državne bezbednosti, 1956.

Опачић, Зорана. „Игра и апсурд у причама Душана Радовића и Ежена Јонеска“. *Душан Радовић и развој модерне српске књижевности*. Зборник радова. Ур. Александар Јовановић, Драган Хамовић. Beograd: Учитељски факултет, 2008. 145–158.

Опачић, Зорана. „Идеологија и књижевност у дечјој периодици половине ХХ века“. *Књижевност за децу и њена улога у васпитању и образовању деце школској узраси*. Тематски зборник. Ур. Сунчица Денић. Врање: Учитељски факултет, 2013. 295–308.

Пијановић, Петар. „Инверзија као приповедни поступак у причама Душана Радовића“. *Душан Радовић и развој модерне српске књижевности*. Зборник радова. Ур. Александар Јовановић, Драган Хамовић. Beograd: Учитељски факултет, 2008. 139–143.

Радуловић, Милан. „Српска књижевна критика и културна политика друге половине ХХ века“. *Српска књижевна критика и културна политика у другој половини ХХ века*. Тематско-проблемски зборник радова. Ур. Милан Радуловић. Beograd: Институт за књижевност и уметност, 2013. 505–540.

Ranković, Milan. *Kultura u pitanju. Aktuelni problemi jugoslovenske kulture*. Nikšić: НИО „Univerzitetska riječ“, 1988.

Самарџија, Снежана. „Одlike шаливе народне приповетке“ (предговор). *Ша-*

љиве народне ѝријовейке. Антологија. Приредила Снежана Самарџија. Крушевац: Гутенбергова галаксија, 2006. 5–37.

Самарџија, Снежана. *Облици усмене ѝрозе*. Београд: Службени гласник, 2011.

Tito, Josip Broz. *O umetnosti, kulturi i nauci*. Izbor tekstova. Priredio Miloš Nikolić. Beograd–Subotica: Minerva, 1978.

Trnavac, Nedeljko. *Školski list i rad novinarske sekcije*. Priručnik za nastavnike i učenike. Gornji Milanovac: Dečje novine, 1988.

Тутњевић, Станиша. *Часојис као књижевни облик*. Прилог типологији књижевне периодике. Београд: Институт за књижевност и уметност, 1997.

Wolfe, Bertram. „Spirit of Titoism.“ *Naval War College Information Service for Officers*, 4. 7 (March, 1952): 105–131. U. S. Naval War College Press. 3. 2. 2019.

ИЗВОРИ

Тик-Так: листи за најмлађе. Глишић, Миломир (ур.). Горњи Милановац: Дечје новине, годиште I–VI, 1969–1974.

Nemanja Karović

BETWEEN IDEOLOGY AND AESTHETICS: THE POETICS OF THE SHORT STORY IN THE CHILDREN'S MAGAZINE *TIK-TAK* (*Tick-Tock*)

Summary: This research encompasses a hundred issues of *Tik-Tak*, i.e. the first five years of this children's periodical existence (1969–1974). Our analytic attention centres on the poetics of the short story, analysed not only from the perspective of individual creative characteristics of various authors, but in the broader context of the magazine's editorial politics as well, its implicit pedagogical-didactic demands and unconcealed ideological behests. Apart from their prominent conciseness and children readers as a target group, the published stories have very few common characteristics. Therefore, this paper attempted to systematize a corpus of poetically dispersive narrative contributions with various themes and motifs, aesthetically often disparate. We interpreted the literary texts and divided the corpus into sets of short stories with perceived common characteristics, constituting separate narrative models.

Narrative procedures of some stories proceed directly from the initial functiona-

lization of the literary act, i.e. its shift from the field of aesthetic function to the area of ideological content distribution. A separate and unified poetic corpus consists of stories that empty the literary text from its artistic substance by using an excessive and therefore inefficient didacticism, turning it into a mere quasi-narrative illustration of some general and preordained educational principle or content of a planned lesson.

The most common narrative model in *Tik-Tak* is characterised by narrative conciseness, simple, comical treatment of the narrated events, dialogical prose structure, single-episode composition and a consistently cheerful tone. The listed traits place this set of stories in the poetic vicinity of the humoresque and the comic folktale. *Tik-Tak*'s obvious openness towards the poetics of oral genres, as well as its attempt to unite comic and didactic content, have caused the creation of a separate section for fables from the first issue onwards, titled "A chosen fable", and the printing of fables in other sections of the magazine as well, thus becoming one of the most frequently published genres in this magazine.

When a prose contribution by Duško Radović appears in such a surrounding, with the aforementioned poetic models, the modernity of its literary expression becomes even more noticeable. Here are some of the poetic turns that set apart Radović's texts on the pages of *Tik-Tak*. He replaces the naked didacticism with the supreme logic of child's play; privileges the freedom of boundless naïve imagination over ideological content; complicates the humour with lucid puns and excurses into nonsense; suspension of the strict limits and unequal relationship between the children's world and the world of adults.

A separate narrative-poetic model is constituted by the contributions in the section "War story". The basic intention of those short narrative texts is the evocation of an immediate experience of World War II, from the perspective of the children's heroic participation in the national liberation struggle, while the protagonists, the poetic fundaments and the compositional-structural scheme were copied from the popular comic *Mirko i Slavko* (*Mirko and Slavko*).

Our research indicates that the artistically most successful prose texts, apart from those with folklore origins, are those stories that managed, in a surroundings of narratives that were didactically instrumentalized, occasion-inspired and adjusted in accordance with communist ideas, to preserve their poetic autonomy based on the comic model and modern narrative sensibility.

Key words: poetics, short story, narrative model, naïve consciousness, ideological dogmatism, didacticism.

Страхиња Д. ПОЛИЋ*
Учитељски факултет
Универзитета у Београду

050.488ВЕНАЦ"1972/1991"
655.4/.5(497.1)
оригинални научни рад

УРЕЂИВАЧКА ПОЛИТИКА ЧАСОПИСА *ВЕНАЦ* (1972–1991) (СТРАТЕГИЈЕ У ИЗГРАДЊИ КЊИЖЕВНЕ СВЕСТИ ОМЛАДИНСКОГ УЗРАСТА)

Апстракт: У раду се испитују могућности, домети и ограничења амбициозне уредничке политике часописа *Венац*. Сагледавају се књижевне, естетске и идеолошке вредности које учествују у обликовању његовог садржаја. Посебан циљ рада је да објасни уређивачку стратегију која инсистира на изградњи јединствене и целовите књижевне свести публице омладинског узраста. Рад испитује проблем реципијентности и усклађености часописа са особеностима читалаштва ком је намењено. Уредништво часописа две деценије је окупљало значајне фигуре из књижевног живота, те се у њиховом раду могу уочити напори ка успостављању корпуса књижевних сазнања намењених омладинском узрасту, као и тежњу ка академизацији знања и канонизацији појединих књижевника у спрези са културно-политичким контекстом у ком је часопис објављиван. У раду се анализира и разноликост рубрика и њихови садржаји који су континуирано или са прекидима излазили у *Венцу*, као и методолошки плурализам који је једна од кључних карактеристика часописа. На концу, рад испитује и статус *Венца* у контексту шире стратегије издавачке куће Дечје новине.

Кључне речи: часопис *Венац*, периодика, омладина, академизација знања, књижевност, уређивачка политика, школска лектира

Периодичка делатност својим истраживачким потенцијалом нуди врло разнолик распон проучавања: од испитивања индивидуалних тенденција неке часописне политике до проучавања којима се жели успоставити шири културнополитички образац на којем се поједини часописи у оквиру једне културе темеље. Освртом на живот часописа омогућава се увид у опште културне, уметничке, идеолошке и политичке обрасце на којима он у

* strahinja.polic@uf.bg.ac.rs

датом тренутку почива, а који се манифестују у његовој уређивачкој политици. (Ре)евалуацијом једног часописа уједно се формира и шири оптика тумачења у којој се трага за мрежом различитих агенаса који учествују у формирању ширих културних и књижевних оквира на којима се темеље. Питање улоге периодике у изградњи књижевне свести младог читањства јесте од немалог значаја за разумевање статуса наше књижевне културе у последњим деценијама прошлог века. Будући да говоримо о статусу и карактеристикама дечје периодике, не смемо сметнути с ума снажне и несумњиво присутне одјеке владајуће идеологије и државне политике, на којима уређивачка политика неког часописа, у већој или мањој мери, почива. Часопис *Венац* у том смислу пружа парадигматичну представу о статусу дечије периодике у осамдесетим и деведесетим годинама прошлог века и разноликим и врло дивергентним механизмима изградње књижевне свести омладинског узраста.¹

Венац представља особен периодички пројекат; задирући у осетљиве и несигурне просторе граничног узраста, часопис се упуштао у врло сложене текстуалне, сазнајне и рецепцијске посебности таквог читалаштва. Свест о формирању целовитог књижевног промишљања код читаоца омладинског узраста чини основно и превасходно начело којим се *Венац* водио. Он их је упознавао у једнакој мери са књижевношћу за младе и за одрасле, а свест о посебности *Венчевој* читаоца потврђују и бројни текстови који указују на различите аспекте разумевања књижевности за одрасле у млађим узрастима. Хронолошки посматрано, *Венац* је доследно спроводио своју основну идеју; реч је о неопходности обликовања и стимулисања књижевних интересовања код читалаца омладинског узраста. У овом раду бавимо се испитивањем домета, граница, али и ограничења оваквог уређивачког концепта.

1. Настанак часописа *Венац*: изазови и друштвенополитички контекст

Богата и разноврсна издавачка делатност „Дечјих новина“ из Горњег Милановца је, фебруара 1972. године, објављивањем првог броја часописа *Венац* на познат начин објединила све узрасте дечје и омладинске доби у оквири-ма своје периодичке делатности. Часопис се уклапа у општу стратегију Дечјих новина, пружајући целовиту читалачку активност за све узрасте – преко *Зеке*,

¹ Тема рада је уређивачка политика часописа *Венац* и уређивачки модел који га је обликовао од првог до последњег броја 1992. године. Напоменимо да је тематски оквир такав да последњу годину њеног објављивања не можемо узети у обзир, али исто тако, поменимо и да се у уређивачком смислу није мењао ни у тој, последњој години објављивања.

Дечјих новина (часопис), *Тик-џака* и, на концу, *Венца*. Потоњи часопис је у свом називу носио одредницу – „омладинска ревија за књижевност, уметност и културу”², а својим садржајем и сазнајним нивоима представља финалну етапу у темељитом и разноврсном издавачком процесу. *Венац* је часопис који се пре свега окретао омладинској публици, односно узрасту од четрнаест до осамнаест година, иако је током целог трајања осциловао у проналажењу своје циљне групе. Излазио је према школској календарској години, десет пута годишње (испочетка није било изузетака у оваквом редовном публиковању, да би касније, у последњим годинама, понајвише из финансијских разлога, каснио и повремено излазио као двоброј). Број страница *Венца* је варирао; од првог броја који је имао четрдесет и пет страна до сто десет колико су имали неки бројеви осамдесетих година, да би се опет драстично смањио у последње две године његовог излажења. Тираж овог часописа такође је импресиван: већ 1974. године, три године по објављивању првог броја, имао је тираж од четрдесет хиљада штампаних примерака.

Већ првим бројем *Венац* најављује дечји лист са импресивним бројем аутора и разноликим садржајима. Часопис окупља значајне фигуре из света књижевности и уметности, како у виду сарадника, тако и у погледу уређивачког одбора. Живот часописа, кроз готово цео свој век, протицао је уз уређивачку делатност Тоде Чолака³. Књижевни и академски рад главног уредника омогућавао је *Венцу* тешњу везу са младим књижевним радницима и ствараоцима, инсистирајући на учешћу завидног броја сарадника; велики број његових студената са Филолошког факултета је касније, по завршетку студија, наставио сарадњу у *Венцу*. Тиме је сараднички круг бивао све шири, успостављајући везу са школством у разним крајевима земље. Часопис је оваквом уређивачком политиком добио нову димензију, креирајући простор у ком објављује академски књижевни свет – студенти, просветни радници и ђаци средњих и (ређе) основних школа. Оваква стратегија је омогућавала вишеструкост у сагледавању књижевних питања, показујући тачке у којима се оне сабирају и разилазе. Овај диверзитет, из данашње перспективе, показује се као јединственост *Венца*; часопис, као особен уређивачки подухват, израста на снажном уверењу о потреби књижевне речи у животу појединца, независно од друштвеног статуса, позива или нивоа

² Часопис *Венац* је, што се из самог поднасловa може видети, доносио различите садржаје из области књижевности, ликовних уметности, филма, фотографије, претендујући на пружање целовите слике о уметности у синхронијској и дијахронијској равни. Тема нашег рада биће само испитивање књижевних питања која су вези са уређивачком политиком часописа *Венац*, иако сваки од садржаја нуди плодно и занимљиво истраживачко подручје.

³ Проф. др Тоде Чолак био је писац, књижевни критичар, преводилац и редовни професор Филолошког факултета Универзитета у Београду. Уредник је часописа *Венац* од његовог оснивања до смрти (1990), када на његово место долази мр Љиљана Николић.

знања, али са јасном тенденцијом ка академском промишљању књижевности. Она, према идејама *Венца*, мора бити *дошћуина свима*. Свакако да у овом уређивачком концепту проналазимо одјеке идеје о самоуправљању, али обимност, разноврсност и интензитет којим је часопис учествовао у овим питањима показује једну сложену и прецизну свест о потреби, важности и неопходности књижевности у свачијем животу.

Венац је током целог свог трајања експлицитно износио своје уређивачке ставове, објављујући интервјуе са уредницима, сугестијама читалаца, просветних радника, анализирајући у засебним текстовима своје претходне бројеве итд. Тоде Чолак у првом тексту „Разговора са уредником“ истиче:

Пре свега, морам да кажем да је ревија намењена младима, у првом реду онима који уже и шире интересује култура, литература и уопште уметност. Ова ревија великим својим делом окренута је – или ће томе тежити – и проблемима литературе, оне која се предаје у нашим средњим школама; она ће се трудити да буде извесна *дојуна*. (*Венац*, 1/1972: 3)

Овим исказом се потврђује двострука усмереност *Венца*, на којој се инсистирало до самог краја његовог објављивања, односно на успостављању канона југословенске књижевности и праћењу наставног програма, али и на ваннаставним и ширим литерарним питањима. Двадесет и шести број часописа доноси важну новину која ће се задржати до последњег броја. Реч је о „Венчевој школској лектури“, својеврсном додатку у ком се, из броја у број, налази хрестоматски избор репрезентативних⁴ текстова аутора који су део школске лектуре, уз основне биобиблиографске податке и пропратне књижевнокритичке текстове. Овај додатак потврђује *Венчеву* везаност за наставни курикулум. Са друге стране, часопис је неговао везе са актуелним књижевним дешавањима, настојећи да читање упозна са савременом књижевном продукцијом. Актуелност *Венца* потврђивала се кроз сваки број часописа праћењем тренутних појава на пољу писане речи, нудећи својим читаоцима различите садржаје помоћу којих су се могли информисати како о домаћим, тако и о страним књижевним дешавањима⁵. На његовим страницама објављивани су интервјуи бројних аутора (Ж. П. Сартр, Мирослав Крлежа, Оскар Давичо, Петер Хандке, М. Капор и др.⁶), лауреати актуелних

⁴ О томе колико и на који начин су ови текстови били репрезентативни биће више речи у одељку који се бави анализом садржаја часописа *Венац*.

⁵ Тоде Чолак ће истаћи важан статус *Венца* у југословенској периодици за омладину: „Смаграм да је младима она [ревија] преко потребна: да се на једном месту могу обавестити о најзначајнијем и најважнијем што се збива у култури и шта се дешава и шта се дешавало у књижевности и култури прошлих времена и савременог доба“ (*Венац*, 2/1972, 2).

⁶ Примера ради, у 8. броју *Венца* јавља се интервју *Сартир о својој новој књизи*, у ком се читаоцима пружају Сартрови експлицитни поетички коментари: 42. број доноси интервју

књижевних награда и одломци из награђених дела, као и странице још увек необјављених дела више или мање афирмисаних писаца. Савремена поезија и проза интензивно су сагледаване кроз бројне књижевнокритичке текстове, а инсистира се на једнакој заступљености текстова који се односе на науку о књижевности, као и на питања наставне праксе.

Уређивачка стратегија *Венца* може се (ре)конструисати праћењем релативно редовног објављивања „Разговора са уредником“, нарочито у првим годинама *Венчевој* излагања. Додатно, сагледавањем рубрика и промена које су се вршиле такође опажамо у ком смеру и под којим околностима се уређивачка политика часописа мењала.

Подстакнут питањем о називу часописа и његовим потенцијалним везама са предатним часописом *Венац*, Т. Чолак негира сваку везу са њим, идеолошку или поетичку⁷. Куриозитет је да се по његовој смрти, а под уредничким руководством Љиљане Николић, на првој страници часописа уписује управо ова веза, навођењем периода публикавања и чланова уредништва старог, предатног часописа *Венац*. Разлози оваквој промени остају нејасни. Чињеница је да се легитимитет *Венца* није морао градити на основама истоименог предатног часописа, будући да је већ по изласку првог броја задобио велики број читатеља.

Венац је неговао отвореност за сугестије, неретко штампајући коментаре и замерке читалаца. Један од приговора часопису односио се на захтевну садржину коју нуди својим читаоцима, премашујући тиме њихове нивое знања и читалачке компетенције. Замерајући му висок регистар научности и академског промишљања литературе, Чолак даје одговор кроз опозицију *озбиљно – неозбиљно* у једном од својих коментара у рубрици „Разговор са уредником“, указујући на њену неутемељеност у контексту часописа који се бави уметношћу. Није реч о неозбиљном или озбиљном, јер може бити речи само о добром, а сваки часопис који је добар мора бити и озбиљан, вели Чолак (*Венац* 4/1972: 4). Овај одговор као да имплицитно потврђује и речи Боре Ђосића, који говори о потреби деце за једним ваљаним и добрим часописом, који неће подлегати идеолошком утицају у оној мери у којој је то махом присутно:

Ја се према томе залажем за један озбиљнији тон дечјих новина и треба прекинути са праксом некритичког и потпуно површног оптимизма који ће

са Момом Капором и питања рецепције његове прозе у оквиру српске књижевности, а 99. број Хандкеов необичан интервју *Свакодневица је срамотно деживојина* (*Венац*, 8/1972, 8–9; 42/1976, 18–22; 99/1982, 12–14).

⁷ Обећао сам, али сам размишљао, после поновног читања Живановићевог *Венца*, који је за наше прилике био дуга века [...] о нашим конвенцијама ревије и дошао до закључка да наш и предатни *Венац* немају ни не могу имати ништа заједничко. Једино им је заједничко то што су намењени младима у њиховом стваралаштву (*Венац*, 3/1972: 3).

репродуковати будућу публику интелектуалних хермафродита и фељтонистички поједностављене психологије. (Трнавац 1973: 12)

Ослобађање од снажне идеологизације дечјих часописа остварено је знатно раније⁸, иако је и даље било часописа који су политички и идеолошки догматизам претпостављали естетским вредностима књижевног дела⁹. *Венац* се, како селекцијом књижевноуметничких текстова, тако и њиховим интерпретацијама значајно удаљавао од тога. Иако је садржао рубрике које су инсистирале на одржавању социјалистичких „стубова сећања“ (нпр. „Говорница НОБ-а“), којих има и у другим дечјим часописима НИП Дечје новине, и на известан начин подупирао идеолошку матрицу социјалистичког система у ком је настајао (управљање рубрика и садржаја према државним празницима и важним датумима), уплитање социјалистичке идеологије/државе у питања књижевности је сведено на минимум. У наметнуте оквири периодичке делатности *Венац* је утискивао један сложен, разгранат и аутономан књижевни дискурс.

Кроз сагледавање рубрика часописа *Венац* недвосмислено се примећује тенденција ка синтетизацији естетске, идеолошке и друштвене свести, и то у оквирима оне матрице коју успоставља културна политика времена у ком настаје, настојећи да питања књижевне уметности у што је већој мери ослободи ванлитерарних чинилаца. У даљем току рада покушаћемо да укажемо на импулсе културне политике социјалистичке Југославије у *Венцу*, који, напоменимо, нису *ипсусудно* детерминисали његов садржај. Омладински часопис издавачке куће „Дечје новине“, према томе, успевао је да одржи аутономију књижевности у оквирима доминантне идеологије.

Будући да су третирани као важна карика у процесу информисања и културног обликовања јавног мњења, дечји листови су посматрани као „инжењери људских душа на информативном, рекреативном и васпитном пољу“ (Трнавац 1973: 9) Дечји и омладински листови, у већој или мањој мери, учествују у подупирању и заступању правно и институционално заштићених идеја владајуће идеологије (Радуловић 2013: 506). Како се, према томе, часопис *Венац* артикулише у датом културнополитичком контексту?

⁸ Недељко Трнавац истиче да је овај процес започет и окончан педесетих година прошлог века (в. Трнавац: 1973), а књижевноуметнички текстови који илуструју ове промене понајвише се виде у часописима *Пионири*, *Змај*, *дечји књижевни часопис*, *Полећарац*, *Голуб*, *забавни дечји лист* и др. (в. Опачић: 2013)

⁹ Довољно је погледати остала издања „Дечјих новина“, попут *Тик-џака* и *Дечјих новина*, у којима је степен идеологизације знатно већи. Ови дечји листови, намењени млађем узрасту, кроз своје садржаје и тематику у знатно већој мери инсистирају на ставовима социјалистичке идеологије, неретко занемарујући естетску вредност објављеног текста, или пак у стрипу и некњижевним текстовима, попут рубрика о народној самоодбрани, анегдотама из НОБ-а и др.

Друштвена клима седамдесетих година умногоме се разликује од оне која је била присутна након Другог светског рата. Наравно, процес ослобађања садржаја од идеолошких примеса текао је постепено; процес либерализације текстова трајао је кроз педесете и шездесете године прошлог века, што и омогућује *Венцу* овакву уређивачку парадигму. Ограничавајућа и репресивна природа друштвене мисли ограничавала је и тематски и формални хоризонт часописа у Југославији (Радуловић 2013: 505). Крајем педесетих већ се превазилази идејни редуccionизам и идеолошки догматизам (Радуловић 2013: 506), што је уочљиво и на примеру дечјих и омладинских листова. Овај преломни¹⁰ тренутак (в. Трнавац 1973: 16) омогућава и часопису *Венац* да своју издавачку праксу обликује на таквим, идеолошки ублаженим културнополитичким струјањима. Томе у прилог иде и реформа школства, па се рецимо идеја о усмереном образовању неретко осветљавала и подстицала на страницама овог омладинског часописа.¹¹ Ипак, удео владајуће идеологије уочљив је и у *Венцу*; пре свега, темељећи се на два кључним компонентама, идеји југословенства као државотворног и културног оквира, и идеји социјализма као вечног и непрекидног друштвеног поретка (Радуловић 2013: 505). Дакле, када је реч о начину на који се сагледава, промишља и интерпретира књижевност, *Венац* није правио уступке тенденциозним или ангажованим приступима блиским државној идеологији. Њено присуство се пак не може порећи, али се очитује пре свега у организацији рубрика према актуелним празницима и значајним догађајима и идеји југословенства датој кроз национални кључ у избору аутора.¹²

¹⁰ Политичке промене с краја 40-их година, као и постепено удаљавање од снажне идеологизације књижевности омогућиле су ауторима наредне деценије да своје текстове отворе за нове тематске и стилско-изражајне могућности. Ово удаљавање се види у дечјој периодици тог времена (в. Опачић: 2013), а такође и врло транспарентно у делима Душана Радовића, који управо педесетих година прави значајан поетички заокрет и ствара услове за једну нову поетичку парадигму књижевности за децу.

¹¹ Реформа школства и усмерено образовање ступило је на снагу 1976. године. Бројни аутори *Венца* коментарисали су реформу као значајно приближавање образовног и производног сектора, између *школе* и *фабрике*, као и идеју о *заједничкој основи* за све ученике у току прве две године средњошколског образовања. Велики број прилога давио се питањем обима наставног програма, као и селекције књижевних текстова који у њега улазе. Аутори, свесни захтева које државна, просветна и културна политика намеће, неретко указују на преобимност и одсуство промишљенијег приступа у селектовању школске лектире. Такав рад рецимо представља „Шта ученици читају и колико могу да читају“ Ранђела Стојковића (*Венац*, 99/1982, 40).

¹² „Културни образац у Југославији нужно је морао имати предзнаке југословенски и социјалистички. То је био идеолошки систем вредности у чијем су стварању битног удела имали државни програми у науци, образовању и култури, партијски утицаји и смернице у овим областима и институције“ (Пијановић 2012: 36).

Овакву тезу недвосмислено показују бројне рубрике *Венца* у којима, по националном кључу, бивају заступљени представници свих југословенских књижевности. Повремено му је замерана ћирилична штампа¹³, часопис је инсистирао на објављивању текстова мањинских народа и активно суделовао у њиховом културном животу. У њему се налазе текстови на њиховим језицима, избор из поезије, али и критички текстови о појавама у књижевности мањина (нпр. „Структура развоја албанске књижевности у Југославији“). Трагови овог модела приметни су, као и у свим осталим часописима НИП Дечје новине, у тематизацији одређених бројева према календарској години, те су сви већи државни празници узети као стожери тих бројева, неретко потискујући и остале рубрике које редовно излазе. Тако је после смрти Јосипа Броза Тита број из маја 1980. изашао у обиму од 120 страница, без иједне стандардне рубрике коју је имао, већ само са текстовима посвећеним Титу. Слична стратегија, само мањих размера, практикована је поводом смрти других значајних званичника, попут Едварда Кардеља, или пак на годишњицу смрти Моше Пијаде и других политичких функционера. И поједине рубрике, попут „Говорнице НОБ-а“ или „НОБ у стваралаштву наших уметника“, учествовале су у одржавању идеолошке парадигме, с тим што је, приметимо, разлика у томе да је *Венац*, када објављује ове теме, и даље везан за књижевност, па тако објављује књижевноуметничке текстове са том тематиком, што рецимо није случај са часописом *Дечје новине* истог издавача, који је објављивао неуметничке садржаје о НОБ-у, историјске податке, коментаре, или су пак објављиване идеализоване анегдоте снажне идеолошке обојености.

Часопис је у свом дводеценијском стажу бележио константни напредак; успоставивши своје читалачко тело готово по првом објављивању, тираж *Венца* био је у сталном порасту, а потражња за садржајима које је нудио видљиво је расла са порастом страница. Уз неколико кашњења, излазио је континуирано и проширивао своје странице, уносио нове рубрике и садржаје, све до последњих година објављивања.

Крај *Венца* коинцидира са крахом *Дечјих новина*; крах горњомилановачког издавачког гиганта у тесној је вези са економским и политичким променама са почетка деведесетих година прошлог века. НИП *Дечје новине* редукује своју издавачку делатност и смањује своје дистрибутивне могућ-

¹³ Замерку је *Венцу* упутио управо Оскар Давичо на округлом столу *Венца*, на ком су учествовали Т. Чолак, О. Давичо, Б. Шуица и Рамиз Куртеша, председник комисије за културу. „Оскар Давичо је замерио *Венцу* што се штампа само ћириличним писмом, а истовремено је предложио да се комбиновано ћирилично и латинично писмо по целинама не би нимало одразило на квалитет часописа, чак би било и пожељно с обзиром да се покрива читаво српскохрватско подручје“, истиче се у коментару текста. (*Окрутили сјо* „*Венца*“ бр. 1/1977, 66–68)

ности. Услед политичких криза и касније распада СФРЈ, *Венац* се суочио са драстичним смањењем тиража који је дистрибуиран само у Србији. Губитком великог броја читалаца, проузрокованог сужавањем дистрибуције часописа, уједно опада и сараднички потенцијал на ком је инсистирао. Последњи бројеви *Венца* то најбоље илуструју; број страница је сведен, доминирају текстови који припадају корпусу народне књижевности, а квалитет папира такође незанемарљиво опада. Број илустрација и страница у боји је смањен, а све учесталија је појава двоброја, чији обим не премашује примерке с краја седамдесетих и почетка осамдесетих.¹⁴

2. Ко је имплицитни читалац *Венца*?

Чувајући своју аутономију и не препуштајући се одвише ванлитерарним питањима, *Венац* се суочавао са другачијом проблематиком – његова узрасна децентрираност и садржајна разноликост показује стално колебање у својој потрази за „идеалним читаоцем“. На страницама сваког *Венчевог* броја објављивани су текстови који својим сазнајним захтевима и читалачким афинитетима далеко надилазе омладински узраст. Један од разлога је несумњиво тенденција уредника да васпитају књижевни укус младих читалаца и уздигну га на ниво вишег, свестраног и академског промишљања литературе. Са друге стране, приметно је да је велики број радова био намењен наставничком позиву, са оне стране катедре. Разлози томе су свакако јасни: *Венац* је требало дистрибуирати широм земље, а највеће заговорнике имали су управо у наставном кадру. Према томе, ове појаве покрећу питање кохезивности часописа и његовог имплицитног читаоца.

Један од кључних проблема часописа *Венац*, који се намеће и летимичним погледом на његов садржај, јесте онај који се односи на узраст којем је намењен. Одредница „омладинска ревија“ упућује на узраст од четрнаест до осамнаест година, међутим, садржај неретко одлази изнад и, ређе, испод поменутог узрасног регистра. Једна од рубрика, „Венчева школска лектира“,

¹⁴ Примера ради, 183. број *Венца* из 1990. године има свега 48 страница, свих у црно-белој боји, док су бројеви из осамдесетих година, заједно са додатком „Венчева школска лектира“, излазили на стотину страница, а издавач је поседовао лиценцу за права на бренд „Дизни“ и „Панини“, албуме за самолепљиве сличице и школски прибор. Крах „Дечјих новина“ и *Венца* је превасходно економске природе; горњомилановачки *ишанић* није успео да се избори са политичким и економским дешавањима с почетка деведесетих година, што понајбоље илуструју тиражи и квалитет страница, садржаја и број сарадника у тим последњим годинама, а смањено тржиште остављало је издавачко друштво у све већем дефициту. Године 2017. године је организована и изложба *Дечје новине – ишанић југословенској издаваштва* у Народној библиотеци Србије на тему успона и пада овог издавача.

излази од двадесет и шестог броја и има два сегмента: један, који је намењен вишим разредима осмољетке и други, који је намењен средњошколском узрасту. Приметно је да се текстови намењени ученицима основних школа јављају веома ретко. У свега неколико бројева присутна је поезија за децу Добрице Ерића, Бранка В. Радичевића, Десанке Максимовић и неколико прозних текстова у избору Воје Марјановића и ређе Слободана Ж. Марковића¹⁵. Остали текстови припадали су школској лектури и налазили су се у оквиру поменутог додатка.

И други текстови показују тежњу *Венца* за синхронизацијом садржаја са наставним програмом. У њима је доста речи о ауторима који су део званичног наставног програма: Борисав Станковић, Франце Прешерн, Виљем Шекспир, Иво Андрић, П. П. Његош, Аугуст Шеноа, делима усмене књижевности итд. Реч је о текстовима који су интерпретативног карактера и везују се за корпус књижевноуметничких текстова из школског програма. Важно је истаћи да се ти текстови заснивају на различитим интерпретативним моделима, крећући се од стилистичке, преко тематско-мотивске, анализе књижевних јунака и приповедних/песничких поступака итд. Доминантни унутрашњи приступ у проучавању књижевног дела основно је начело којим се *Венац* водио. Тако се у различитим бројевима *Венца* могу наћи нови, па некад и опречни приступи у интерпретирању приповедака Боре Станковића и Лазе Лазаревића, *Хасанаинице*, *Горској вијенци* и других дела. Књижевне интерпретације у *Венцу*, али и књижевнотеоријски прилози показују доминирајуће присуство унутрашњег приступа у проучавању књижевности. Часопис тиме прати методолошке промене на нивоу српске књижевне мисли које се одвијају у другој половини прошлог века. Наиме, готово сви књижевнокритички текстови одсликавају својеврстан плурализам метода који у нашој књижевној критици живи током шездесетих и седамдесетих година прошлог века (в. Радуловић 2013). Ти се методи темеље на унутрашњем приступу, односно иманентној критици, без обзира на то да ли је реч о лингвостилистичком, структуралистичком, формалистичком или пак неком другом приступу. У *Венчевим* рубрикама готово да нема спољашњег приступа, уз повремене, најчешће ученичке текстове који су засновани на биографизму или у служби шире локализације текста. Из тадашње перспективе, *Венац* заузима врло модеран став, потискујући готово у потпуности биографска и импресионистичка тумачења књижевноуметничких текстова. Овакву методолошку позицију илуструју прилози

¹⁵ Уз ове текстове, аутори су објављивали књижевну критику у *Венцу*, махом пишући текстове о дечјој књижевности. Питања дечије књижевности у часопису везују се превасходно за њихова имена.

о интерпретацијама појединих дела, али и бројни књижевнотеоријски текстови који су објављивани у њему.¹⁶ Поједине рубрике су се посредно бавиле литерарним темама, обогаћујући тиме читаочеву представу о неким значајним писцима. Таква је рецимо рубрика „Из преписке наших писаца“, која се појавила већ 1972. године – у њој су објављивани одломци из писама и записа Јована Јовановића Змаја, Петра Кочића, Максима Горког, Лазе Костића, Густава Крклеца и других аутора, као и анегдотски текстови о знаменитим књижевницима. Овакви текстови пружали су увид у њихове биографије, али са идејом да се из документарне грађе свестраније и целовитије разумеју њихова дела.¹⁷

Ипак, поједини текстови упућују на то да се *Венац* окреће оним читаоцима којима је књижевност позив и професија – наставницима и професорима. Инкорпорација садржаја који је занимљив и користан њима оправдана је и разумљива из финансијских и дистрибутивних разлога, али тиме се, као што је већ поменуто, уноси рецепијентска дискрепанција у часопис. Просветним радницима је *Венац* могао послужити не само као средство за додатно ангажовање ученика у настави већ су и сами у њему могли пронаћи корисне текстове, од практичне и теоријске вредности. Будући да је велики број аутора и сарадника *Венца* био у улози средњошколског професора, текстови који су у њему објављивани неретко су имали задатак да управо њих упуте на различите методичке могућности у обради књижевног дела или да сугеришу проблеме и особености појединих наставних јединица у пракси. У бројевима који су објављивани пред државне празнике своје место су редовно проналазили текстови школских представа, рецитала, избора из поезије на тему НОБ-а и песама о Титу. Наставници су тиме могли да искористе објављени предлогак и примене га у оквиру часа или школске приредбе. Часопис *Венац* је за време свог излагања покрио готово цео средњошколски наставни програм у погледу методичке апаратуре; радови из методике наставе књижевности сачињавали су неизоставни садржај сваког броја.

Ова приметна амбивалентност у погледу усмерености часописа се продубљује када се погледају и остале рубрике, у којима се неретко садржај везује за студенте и студенстички ниво знања. Тако се у *Венцу* јављају рубрике „Студентска казивања“, „Прва прича“, „Прва песма“, „Први есеј“ итд.

¹⁶ Тако се рецимо у *Венцу* јављају одломци из књиге *Нека њишња оишће теорије уметности* Јурија Лотмана, у којима се истиче да је сличност са животом наивни критеријум за вредновање уметничког дела. (*Венац*, 41/1975, 14.) О одликама тих текстова ће више речи бити у одељку који се бави анализовањем садржаја рубрика у *Венцу*.

¹⁷ Примера ради, Змајева писма жени Ружи илуструју стваралачке побуде за писање *Ђулића* (*Венац*, 1/1972, 46) или експлицитно поетички записи Лазе Костића (187/1991, 2-5).

Оваквим приступом остварује се многиликост *Венчевој* идеалног читаоца. Питање рецепијентских могућности тиме остаје упитно, будући да ученик осмог разреда основне школе несумњиво мора остати запитан над страницима појединих текстова који надилазе њихове сазнајне компетенције, попут текста *Неки аспекти филозофије еџисџенџијализма Ж. П. Сарџра* Томислава Иричанина (*Венац*, 91/1981, 50–55) или пак *О „Хасанаџиниџи“ – два века џосле* Петра Пијановића (85–88/1979). Обратно, неки садржаји остају мање занимљиви матурантима и студентима; у такве спадају свакако и методички текстови.

Још једна особеност *Венчеве* часописне политике је тенденџија ка подстицању самосталног промишљања књижевних појава код омладинског узраста. Сарадници се позивају да шаљу не само своје литерарне радове већ и интерпретације књижевних дела, полемике, опажања поводом књижевних појава и сл. Тиме се уочава уређивачки напор *Венца* да своје читаоце уједно и заинтересује и упозна са савременим стваралаштвом, али и стимулише да самостално и истраживачки промишљају књижевност. Овакав уређивачки модел показује да часопис пред себе поставља један важан и сложен задатак: изградњу књижевне свести у омладинском узрасту.

Академизација знања се манифестује кроз избор текстова и рубрика у којима се инсистира на академском нивоу промишљања књижевности. У преплету таквих рубрика („Анализе“, „Погледи“, „Есеј“, „Осветљења“, „Студија“, „Интерпретације“, „Оглед“ итд.) примећује се тенденџија ка свеукупном промишљању литературе. *Венац* у континуитету негује књижевну критику, бави се темама из књижевне историје и теорије. Поседна пажња посвећена је феномену дечије књижевности; током целог трајања, часопис је објављивао текстове који су настојали да (ре)дефинишу позиџију дечије књижевности. Текстовима Тода Чолака, Слободана Ж. Марковића, Воје Марјановића, Радомира Животића и других инсистира се на легитимизацији књижевности за децу и демаргинализацији њене позиџије у токовима наше књижевне културе.¹⁸ Занимање за питања дечије књижевности од немале је важности за њено конституисање и укључивање у академске кругове, померајући га са маргине научног интересовања. Часопис *Венац* показао је да се са једнаком заинтересованошћу и истим интерпретативним интензитетом може говорити и о књижевности за децу и о књижевности за одрасле.

Изградња књижевне свести омладинског узраста у *Венцу* темељи се на идеји упознавања ученика и младих са светом литературе на онај начин који

¹⁸ Такви радови су нпр. *Феномен дечије џоезије* Јована Пејчића (*Венац*, 8/1972, 14–15), *О јеџику и стилу књије за децу* Радомира Животића (*Венац*, 53/1977, 29–31), *Проза Г. Олујић Т. Чолака* (27/1973 42–43), *Нови џокови и џрекоуџације у савременој књижевности за децу* Т. Чолака (10/1973, 42–44) и др.

би их активно укључио у поље књижевног деловања. Часопис је неговао литературу младих, у којој су неки од данас значајних аутора објавили своје прве приче и песме (Михајло Пантић, Драган Великић, Владислав Бајац, Никола Вујчић и др.)¹⁹, али и бројне књижевнокритичке текстове оних који се тек упуштају у просторе науке о књижевности. Нарочито је занимљиво инсистирање часописа на активирању свих младих, а не само оних који су у близем и интензивнијем контакту са књижевношћу. Тако је на Округлом столу *Венца* 1976. године покренута акција приближавања часописа ученицима техничких и ШУП школа (Школа ученика привреде), као и младим радницима који не похађају средњу школу (*Венац*, 45/1976: 66–67). Ово је један од најзанимљивијих аспеката *Венчеве* уређивачке стратегије. Свест о различитим компетенцијама ученика даје простор за осетљивије преиспитивање садржаја. Јединствено решење, како и сам часопис потврђује, није могуће, већ се може само инсистирати на разноликости текстова са циљем да у његовим страницама свој читалачки кутак пронађе сваки ученик и студент, без обзира на ниво знања и разумевања књижевности. Управо из тог разлога, о *Венцу* можемо говорити као о еклектичном часопису који својим садржајем жели да одговори на различите читалачке захтеве.

У прилог томе иде и чињеница да је уредништво часописа свесно да се на његовим страницама јављају текстови који не припадају књижевности за децу и који неретко превазилазе читалачке компетенције своје публике. У том смислу, нарочито је занимљив напор редакције да такве текстове приближи средњошколском узрасту. Илустративан пример, међу многим, био би текст Радомира Батурана *Зашићо је Крлежа досадан?* (*Венац*, 96/1981: 45–46), у којем се проблематизује управо средњошколски однос према књижевном делу за одрасле, указујући на проблеме наставне праксе, лоше селекције Крлежених дела и својеврсног читалачког отпора код ученика. Исти принцип примењује се на Шекспира²⁰ и друге класике, па чак и на поједине жанрове.²¹ Дакле, *Венац* подстиче млађег читаоца да је читање разнолико и слободно аутономно искуство, удаљујући се од униформног, једностраног и у наставној пракси устаљеног разумевања дела.

Учешће оmlадине у јавном животу намеће се као једна од важних тема часописа. Поспешивање доприноса младих у различитим облицима књижевног деловања намеће се као један од приоритета *Венца*. Велики број

¹⁹ Примера ради, Драган Великић је у 90. броју у оквиру рубрике „Прва прича“ објавио текст *Бекство Ивана Мераве*, а у оквиру истог броја Драган Симовић објављује *Пориреи Владислава Бајца* (*Венац*, 90/1981, 19: 29–30).

²⁰ У неколико бројева излазио је *Шекспиров речник* који је писао редитељ Душан Михаиловић.

²¹ *Да ли басна изумире* Саве Кличковића (*Венац*, 153/1987, 6–7).

текстова се бави проблемима рецепције омладинске књижевности и младих генерација у књижевној средини. Часопис је свест о њиховој афирмацији показивао и инсистирањем на публикавању њихових књижевних остварења. *Венац* је редовно објављивао конкурсе за најбољу песничку збирку. Исто тако, Т. Чолак у једном од својих предговора примећује да млади највише објављују поезију, ређе се упуштајући у писање прозних текстова, поготово обимнијих приповедних форми (*Венац*, 45/1976: 3). Из тог разлога *Венац* је покренуо и конкурс за најбољи омладински роман, а награђени аутори имали су прилику да им романи буду објављени, док су одломци редовно излазили у наредним бројевима. Такође, покренуто је питање књижевног ангажмана и његове оправданости (*О ангажману – res acerba* Михајла Пантића), потом односа афирмисаних књижевника према младим књижевницима (*Млади писац данас и овде* Владислава Бајца) и улога и природа књижевних гласила у животу младих (*Књижевна и уметничка гласила младих* Момира Лазића). Михајло Пантић у свом чланку говори о различитим облицима књижевног ангажовања, о односу тенденције и ангажмана, отвореном и латентном ангажману итд. Док се о сваком књижевном делу може говорити као о ангажованом, јер је сваки избор књижевне грађе „у крајњој линији, ипак опредељење за *нешто*“ (*Венац*, 99/1981: 35), постоје и она код којих је ангажман сепаратна категорија у чијој основи није тежња за књижевном истином. Уздизање ангажмана над естетском вредношћу дела, према Пантићу, само је резултат ванлитерарних и идеолошких покушаја да се дело објасни као „одраз текуће стварности“ (Исто: 35) и тиме додели друга улога од оне коју би требало да има. Потом, текст Владислава Бајца је полемичког карактера и на врло занимљив начин указује на тешкоћу у којој се млади, неафирмисани писац налази у простору књижевне јавности. Аутор истиче да у значајнијим и истакнутијим књижевним часописима уредници свој „простор уступају имену, а не остварењу“ и тиме ускраћују могућност да се међу страницама часописа²² нађу нове вредности, што и за младог писца „ствара зачарани круг“. (*Венац*, 94/1981: 25). За Бајца места у ком се генерише нова књижевност представљају Београд и Београдски универзитет; он је назива „супротним табором“ у односу на књижевну продукцију која јој претходи и за коју истиче да јој неизоставно предстоји објективно пре-

²² Сличан коментар има и уредник *Венца* Тоде Чолак у једном од својих коментара поводом првих бројева часописа: „Ја мислим, када је реч о овоме проблему – који није данашњи нити само овдашњи – да се ради о извесној затворености књижевних часописа и листова према младим ствараоцима. Ту затвореност чине, пре свега, несигурни уредници, кажем несигурни, а мислим: они који су то постали сасвим случајно, не доказавши властите вредности, личне способности као ствараоци и не потврдивши свој таленат који се, тамо негде, давно, био само наговестио“ (*Венац*, 4/1972: 3).

вредновање домета. Овај текст само је један пример који илуструје *Венчеву* отвореност за преиспитивање савремене књижевне продукције и за нова читања класика и књижевних дела афирмисаних аутора.

Здружено, ови чланци показују тенденцију ка инкорпорацији младог читатељства у актуелне и савремене књижевне токове. *Венац* је такође упознавао своје читаоце са другим омладинским гласилима и давао рецензије бројних часописа широм земље. Већ од првог броја јавља се рубрика „Преглед књига и часописа“²³, а и каснијих година спорадично се дају рецензије омладинских и других часописа: *Књижевност*, *Савременик*, *Израз*, *Живой*, *Расковник* и др.

3. Анализа садржаја *Венца*

Већ први број доноси рубрике које успостављају уређивачку парадигму *Венца*. Актуелност часописа потврђују рубрике о ауторима награђеним за дату годину, те се извештавало о награђеним добитницима Његошеве, Глишићеве, Седмојулске, Миљковићеве, Змајеве и других награда. Уз сваку од њих дат је кратак приказ награђеног дела. Осамдесетих година, *Венац* уноси једну нову и веома важну рубрику – „Из рукописа нових књига наших писаца“. Њено појављивање додатно потврђује стратегију часописа да књижевну стварност приближи читаоцу и понуди му могућност за упознавање савремених књижевних токова. Додатно, *Венац* је сваким бројем доносио у својим рубрикама интервјуе, одговоре и коментаре разних савремених књижевника који су експлицитно-поетички говорили о свом стваралаштву, статусу књижевности, положају југословенске књижевности итд.

„Кутак за матуранте“ је нарочито занимљив. Пратећи наставни програм, *Венац* даје својеврсну хрестоматију критичких текстова о неком писцу из школског програма (Бора Станковић, Аугуст Шеноа, Иво Андрић, Ђура Јакшић, Владимир Видрић итд.). Уз текст се даје и списак најзначајније литературе о писцу, а сама библиографија критичких радова може да досегне и неколико десетина референци. Рубрика показује амбициозно и целовито предочавање књижевнокритичких публикација о неком аутору, па је у том смислу посебно занимљива рубрика у седмом и осмом броју *Венца*: у њој се јавља врло опсежна библиографска грађа о делу Иве Андрића. Предговор и избор приредио је Гојко Тешић, а сама грађа се састоји из стотину и једне

²³ У трећем броју *Венца* јавља се први преглед омладинских часописа. *Венац* показује занимање за стваралаштво младих и ван својих страница и упућује на друге часописе; у поменутом трећем броју представљени су омладински часописи *Ми: ревија лесковачких гимназијалаца* и *Развийак* (*Венац*, 3/1972: 58–59).

библиографске јединице (*Венац*, 7/1972: 62–64). Из ове рубрике ће нићи поменута „Венчева школска лектира“, која ће излазити од двадесет шестог до последњег броја часописа²⁴, у ком се даје избор текстова за завршне разреде основне школе, као и за средњошколски узраст. Избор су махом састављали Тоде Чолак и Слободан Ж. Марковић. У њему су заступљене све јужнословенске књижевности, дела из светске књижевности знатно ређе. Ваља напоменути да се у избору текстова осећа извесна идеологизација књижевних опуса неких уметника. Ово су ретки тренуци у којима је *Венац* повлађивао ванестетским критеријумима. На место репрезентативних текстова појединих аутора долазили су текстови који су махом били у вези са НОБ-ом, ликом Тита, или су пак снажно и тенденциозно подупирали државну идеологију. Илустративан пример био би рецимо избор из поезије Десанке Максимовић, у ком доминира партизанска и родољубива лирика (*Венац*, 37/1975).

Рубриком „Из страних књижевности“ потхрањује се потреба читалаца за информацијама о другим националним књижевностима, како о класицима светске књижевности, тако и о савременим литерарним остварењима. Јасно је да прилози из ових рубрика настају као резултат државне политике којом се промовишу књижевности афричких, азијских и других неевропских књижевности, међу којима је већина оних са којима је СФРЈ активно сарађивала у оквиру Покрета несврстаних. У *Венцу* је писано о ауторима или националним књижевностима из Африке (Кенија, Судан, Сенегал и др.), индијској, јапанској, и абориџинској књижевности. Свакако да се у овој тежњи ка удаљеним књижевностима види и рефлекс социјалистичког егзотизма, нарочито присутног педесетих година прошлог века.²⁵

Теоријско промишљање књижевности је у фокусу рубрике „Како читати књижевно дело?“ Реч је, заправо, о најамбидициознијем делу часописа, који настоји да поспеши, али исто тако на изванредан начин проблематизује читалачке компетенције читалаца. Ова рубрика даје одломке и приказе значајних књижевнотеоријских студија, попут текстова *Избор теме* Бориса Томашевског (*Венац*, 8/1972: 35), *Естетичка схваћања* Ђерђа Лукача (22/1974:

²⁴ „Венчева школска лектира жели да помогне ученицима и наставницима, односно професорима у наставној пракси, остављајући простор и једним и другим за самосталност у интерпретацијама и тумачењима. Практика показује из дана у дана да је много неприступачног или нерешеног кад су у питању поједине наставне јединице и *Венац* хоће да тај проблем колико-толико ублажи“ (Т. Чолак, „Разговори са уредником“, *Венац*, 25/1976: 2).

²⁵ Дечија периодика од педесетих година прошлог века настојала је да промовише удаљене земље, егзотичне крајеве и људе који у њима живе. Социјални егзотизам одговара на читалачке афинитете које фасцинира непознат, тајанствен и необичан свет. Његово порекло је и неидеолошко, будући да подразумева и извесну обнову духа авангарде, али и својеврсну негацију западног европоцентризма (Опачић, 2/2013: 7–8).

74), *Основне њвргње о суиштинској сїрукїиури књижевної умейничкої дела* Романа Ингардена (3/1972: 15), али и *Песничке умейности* Николе Боалоа (6/1972: 4–7). Рубрика је 1981. године нешто модификована и добија назив „Из теорије књижевности“, у којој се теоријски постулирају неки аспекти књижевноуметничког дела, попут дијалога, монолога, гротеске, дескрипције, а 1984. године појавиће се и рубрика „Речник књижевних термина“, коју је објављивао Живан Живковић.

Свестраност *Венчевої* садржаја илуструју и прилози из рубрике „Млади преводиоци“. Часопис је тиме на изванредан начин и подстицао традицију у омладинском узрасту, позивајући их да своје знање страних језика примене на омиљеним књижевним делима и своје преводе пошаљу редакцији.

Када је у питању заступљеност књижевноуметничких текстова у *Венцу*, лирика је доминантан књижевни род. Било да је реч о радовима ученика, студената, или пак афирмисаних писаца, поезија квантитативно преовлађује²⁶. Такође, лирика је била у служби прилагођавања садржају одређеног броја часописа, који је често био условљен важнијим датумима, државним празницима или успостављању окосница државне идеологије. Управо из тог разлога, квалитет лирике је неретко највише трпео и подлегао ванестетским критеријумима. На страницама *Венца* објављиване су другоразредне песме пригодног карактера и снажне идеолошке обојености (песме о Титу, о револуцији, о народноослободилачкој борби, народним херојима). Омладина се позивала да шаље своје песме о Титу и НОБ-у, а неретко се дешавало да међу песмама афирмисаних аутора осване текст са таквом тематиком чији квалитет далеко премашују друге песме из њихових опуса. Такође, часопис ће већ у првој години отворити конкурс за најлепшу родољубиву песму. Уз поезију, *Венац* је највише објављивао кратку прозу. Жанровски врло разнолика, од хумореске²⁷ преко научнофантастичне приче, новеле и понекад дужих приповедака, проза у *Венцу* објављивана је из пера младих аутора од којих су неки данас награђени и афирмисани писци. Међу њима су, као што је већ поменуто, Михајло Пантић, Драган Великић, Немања Митровић и други. У *Венцу* су објављиване и приче постмодернистичке оријентације; у 117. броју из 1984. године Тоде Чолак ће објавити избор прича Давида

²⁶ Две најконстантније рубрике, када је лирика у питању, биле су „Антологија љубавне лирике“ и „Антологија родољубиве лирике“, обе у избору уредника Т. Чолака.

²⁷ Хумореска се чини занимљивом појавом у *Венцу*. Наиме, часопис је неговао сатиричну литературу управо кроз овај жанр. У овим кратким хумореским и сатиричним минијатурама неретко је била маркирана идеолошки гледано осетљива тематика, попут социјалне неједнакости, корумпиране власти, неједнаких права и могућности друштвеног успињања у социјалистичком друштву. Међу најзаступљенијим ауторима био је хумориста и сатиричар Зоран Божовић.

Албахарија. Кратка проза са темом детињства била је покривена рубриком „Приче из детињства“, у којој су објављивани текстови Бранка Ћопића, Јелене Билбије, Скендера Куленовића и др. Када су у питању обимније прозне форме, *Венац* је објављивао одломке, махом омладинских романа из корпуса *йрозе у йрайерицама*. Поједини омладински романи су излазили у наставцима, попут романа *У йоверењу* Антона Инголича, *Моја йородица и друје живоишиње* Џорџа Дарела и *Газела* Ђорђа Каблара.

Есејистика свакако представља један од најзначајнијих доприноса часописа *Венац*. Разнолика, усмерена ка свим питањима културе и уметности, она се у *Венцу* кретала од есејистичког приступа једном делу (*Есеј о „Процесу“* Драгана Великића, 92/81, 6–7), промишљања актуелних књижевних питања (*Јујословенски роман у 1980. йодини* Миливоја Милинковића, 96/81, 18–19), књижевноисторијских осврта на одређену стилску формацију или период (*Неки видови романйизма*), књижевне критике (*Неки йроблеми филозофије књижевне крийиике* Бошка Дошеновића, 149/1987, 18–19), до есеја о културној политици, питању шунда, рок културе (*Рок кулйура и вредности* Зорана Матића, 150/1987: 37). Највећи број текстова у часопису био је оваквог карактера, што сугеришу и наслови рубрика и прилога: „Есеј“, „Први есеј“, „Разматрања“, „Погледи“, „Позајмљени есеј“, „Сугестије“, „Питања“ и др.

4. Завршна разматрања

У продукцији децјих часописа *Венац* заузима особито место. Својим садржајем инсистирао је на учешћу и укључивању младих љубитеља књижевности, са настојањем да их афирмише као релевантне учеснике културног и јавног живота и притом изгради њихов књижевни укус и унапреди знање о књижевној науци. На страницама *Венца* неговала се свест о важности читања и тумачења књижевности, кроз полемички карактер књижевних разматрања. У њему је објављивала афирмисана и академска књижевна јавност једнако као и млади љубитељи књижевности. Часопис је тиме постао важно место у ком је стасавала тада млада генерација књижевника која се касније афирмисала у простору српске и југословенске књижевности.

Окренут осетљивом узрасту, *Венац* је један од ретких часописа свог времена који је уложио велики напор у стварање садржаја за средњошколце. *Венчеви* подухвати нису били без изазова, како дистрибутивних, идеолошких, тако и оних који изискују преиспитивање читалачких компетенција и других посебности које је његова публика носила. Уз извесна одступања и, врло ретка повиновања идеолошке или практичне природе, часопис је успевао да одоли изазовима превасходно својом одговорном и аутономном

уређивачком политиком, која се одржала од оснивачких до последњих дана. Уређивачка политика *Венца* сва је била у знаку систематичног васпитавања и изграђивања књижевног укуса, свесно дотичући и, неретко, прелазећи узрасне границе свог публикума.

Разноликост садржаја, неговање методолошке разноврсности и тенденција ка афирмисању младих у токове књижевног јавног деловања остају највећи домети и доприноси које је *Венац* донео у простор дечје периодике, остајући и данас усамљен у размери, амбициозности и распрострањености међу омладинским узрастом. Сагледавајући статус дечије периодике данас, неизоставно примећујемо у којој мери је она сузбијена, уколико се о дечијој и омладинској периодици данас може и говорити. У односу на време *Венца* и његовог објављивања статус ове периодике у знаку је деградације, квалитативно и квантитативно гледано. Часопис *Венац* је, несумњиво, био узор српске дечје периодике, а данас можда и идеал ком треба стремити.

ИЗВОРИ

Венац, омладинска ревија за књижевност, уметност и културу. Тоде Чолак, Љиљана Марковић (ур.). Горњи Милановац: НИП *Дечје новине*, 1972–1991.

ЛИТЕРАТУРА

Српска књижевна критика и културна политика у другој половини XX века. Милан Радуловић (ур.). Београд: Институт за књижевност и уметност, 2013.

Опачић, Зорана. „Писмо из Индије за друга Кардеља (слика других култура у часописима за децу 50-их година 20. века)“. *Детињство. Часопис о књижевности за децу* 39, 2 (2013): 3–13.

Пијановић, Петар. *Српски културни круи 1900– 1914*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2012.

Трнавац, Недељко. *Дечји списови у основној школи*. Горњи Милановац: НИП *Дечје новине*, 1973.

Strahinja Polić

EDITORIAL POLITICS OF THE *VENAC* MAGAZINE (1972–1991).
STRATEGIES FOR BUILDING LITERARY AWARENESS
IN TEENAGERS

Summary: *Venac* is an unusual occurrence in Serbian and Yugoslav periodicals. Targeting young people, with the aim to take part, comprehensively and versatily, in building their literary awareness, the editorial politics of *Venac* tried to cover all aspects of literary activity in its sections during the two decades of its publication. The magazine's success is largely linked to the activity of editor-in-chief Tode Čolak (1972–1990), who established *Venac*'s identity from the first issue onwards, aiming for thematic and programmatic variety. By insisting equally on publishing curricular texts, works from Yugoslav and foreign literature and literary theory contributions, the magazine aimed to intensify the pupils' participation in the teaching process, and to academize their knowledge in a way. The magazine's quality was bolstered by the most important authors of Yugoslav literary theory. *Venac* also belonged, methodologically, to modern literary-theoretical currents, based primarily on the internal analysis approach in literary research. A look on the variety of contributions in different issues of the magazine reflects the pluralism of methods, characteristic for the literary theory of the time. Because of that content diversity, often even estranging its target group, *Venac* remains an unusual and singular undertaking, even for today's periodicals.

Key words: *Venac* magazine, periodicals, youth, knowledge academisation, literature, editorial politics, school reading lists

Прилози

Биљана АНДОНОВСКА
(Институт за књижевност и уметност, Београд)

БУДУЋНОСТ (БЕЗ) БУДУЋНОСТИ: ПРВИ КОМУНИСТИЧКИ КЊИЖЕВНИ ЧАСОПИС ЗА ДЕЦУ У КРАЉЕВИНИ СХС

Будућност, бр. 9, 1920

Предраг ТОДОРОВИЋ
(Институт за књижевност и уметност, Београд)

ТАРЗАН У СТРИПУ

Џунгла Вел, српски Тарзан Ђуке Јанковића

Овако је изгледала „Тарцанета“ Николе Навојева

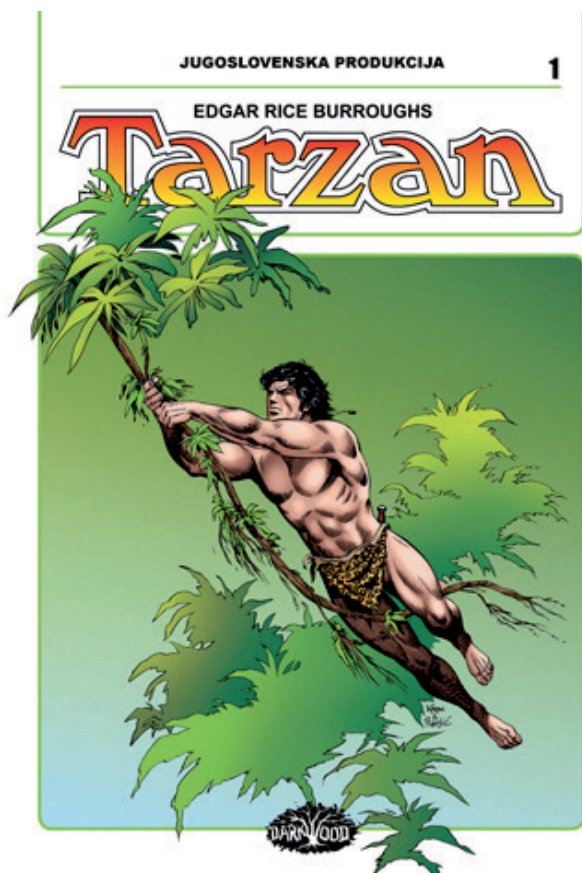

Неке од насловних страна МИС издања стрипова о Тарзану

Насловне стране Ариних издања

„Тарзан“ Банета Керца

Вирна КАРЛИЋ и Сања ШАКИЋ
Филозофски факултет, Загреб

„DOBA REDA, STEGE I ČESTITOSTI“:
IDEOLOGIJA U DJEČJEM ČASOPISU
USTAŠKA UZDANICA 1941–1945.

Усташка узданица, бр. 1, 1941, насловна страна

Усташка узданица, бр. 2, 1941, насловна страна

10. TRAVNJA

Radostan dan nam svanu,
Sunce slobode granu,
Sav narod sretan kliče:
Hvala Ti, Poglavniče!

Ti donio si hrvatskom' rodu
Spas i davno žuđenu slobodu,
Zato nek bude vječna Ti hvala,
Od srca kliču djeca Ti mala!

OLGA ŠENAUER

Hrvatskoj i Poglavniku

Oj Hrvatska, zemljo sveta,
Za tebe bih život dao!
Makar imam malo ljeta,
Svud bih za te ja pošao.

Poglavniče, svaki čas
Uzdat možeš se u nas,
Jer mi smo Ti uvijek vjerni,
Za Te i Dom vazda spremni!

Dražen Stahuljak

Poglavniku

Poglavniče dragi,
Ljubimo Te mi,
Ti si naš, mi Tvoji
Od reda smo svi!

Uviek ćemo slušat
Tvoj junački glas,
Jer Hrvatskoj cjelej
Donio si spas!

ZLATICA PERADZE

Тијана ТРОПИН
(Институт за књижевност и уметност, Београд)

ПИПЦИ И РАКЕТЕ: РАЗВОЈ НАУЧНОФАНТАСТИЧНЕ ИЛУСТРАЦИЈЕ У СРПСКОЈ ПЕРИОДИЦИ ЗА ДЕЦУ И ОМЛАДИНУ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ПЕРИОДА НА ПРИМЕРУ ПОЛИТИКИНОГ ЗАБАВНИКА

Божидар Веселиновић, *Полиџикин забавник* бр. 490, 2. 5. 1961.

Божидар Веселиновић, *Полиџикин забавник* бр. 499, 22. 7. 1961.

Генерал Јозеф Флинт бесно је корчао крућим корацима по чулавој тепиху свога кабинета. „До ђавола! Какав скандал! И како све то да објасним онима горе?“
 Мрачне генералове мисли прекинуо је долазак пуковника Пирса.
 – Побогу, Ентони, у чему је ствар? И како је тако нешто могло уопште да се догоди?!
 – Бесно је урлао генерал.
 – Дозволите да објасним, господине!
 – Хајде, покушај, али кратко.
 – Ствар је у томе што је наш главни лансер Боб

ОЧЕВИДНО АЛИ НЕВЕРОВАТНО

Никита Богословски

Марс има два сателита, Фобс и Дејмос, неправилна облика и малих димензија, али какве све то везе има са разбијеном главом у кафанској тучи?

Кингфи очи полетања целу ноћ провео у фару „Спавај, Доли“, па је ујутру, пошто се није сасвим оздрео, помешао дугмад за лансирање и упутио „ЈЕДНОСЕД – 4“ на сасвим супротну страну од планиране. На тај начин, баш како стоји у теорији Алберта Ајнштајна, дошло је до антивременског кретања и све се десило обрнуто. Уместо да...

– Станите, пуковниче, не, сада сте мајор Пирс – једва се суздржавајући просиктао је генерал – чим се овај млади старац мало прибере и дође к себи, српајте га натраг у ракету и лансирајте поново, али овог пута у исправном правцу да се цела ствар поправи. А тог пијанца главом лансера овог часа наурите и утувите себи у главу, пуковниче, односно мајоре Пирс: ако овог пута погрешите, и ваша глава и глава тог... Артура Ајнштајна летеће деветом космичком брзином.

В. М.

Шта је, пријатељу, ми се опет срећемо?
 – Верујте ми, шефе, уопште нисам крив! Признајем, јесам пио са друштвом флашу, онда смо пресекали, али шта је ту страшно?
 – А што си потпуно невиног пролазника треснуо флашом по глави, то не рачунаш.
 – Сам је крив, шефе, кучем се. Он је први почео. Ми смо стајали мирно и достојанствено крај улаза и пили онако лепо људски, редом из флаше, а он се зауставио и почео да звоца, као какав је то начин опијати се на јавном месту и слично. Ја сам био јако траумиран јер ме претходног дана напустила жена и одвела децу, нерви нису издржали и... Стварно, извините, шефе, то се никад више неће десити!
 – Није ми први пут да чујем таква обећања од тебе. Трећи је или четврти пут да ми на исту тему разговарамо, је ли тако?

– Признајем своју кривицу, шефе, али знате ону „Ко признаје пола му се прашта“. Ево, нека ме удари гром ако прекршим реч!
 – Е, видиш, не може. Прошли пут сам ти опростио. У ствари, било ми је жао твоје жене која је долазила да моли за тебе, плакала. И децу је довела. Али, и закон има своје границе. Овог пута мораш на петнаест дана физичког рада. Можда ће ти то бити добра лекција да се опаметиш...
 – Како ви кажете, шефе, али да знате, нема смисла. Сувише сте строги, за једну ситницу целих петнаест дана.
 – Кажу хвала што те нисам послао на суд. А сад, разговор је завршен. Код дежурног неш обавити формалности.
 ...Радни дан је завршен. Наслонивши се на алатку он је посматрао тамно небо начичкано хиљадама звезда, тешко уздахнуо и почео да машта.
 – Како је то код нас неправедно! Гледам у

далеке звезде и размисљах: узмимо на пример ту планетицу која је следећа од нас према Сунцу, заборавио сам како се зове. Тамо, сви знају, не прогоне оне који пију. Напротив, сви им гледају кроз прсте, и породица и шефови, многи од њих су на истакнутим местима, заузимају цењене положаје, добијају награде. Ех, кад бих некако могао ракетом да се винем до тамо. Можда бих постао главни човек и славан. А овде...

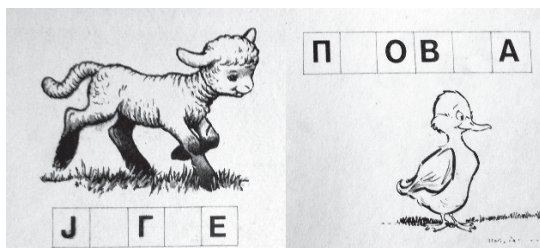
✿
 Још једном је тужно уздахнуо, леђи махнуо репом, седмим рачунајући од врха, зеленим пипком се почешао по десној љускастој глави и тешка, мутна, тамноплава суза из његовог деветог ока, ако се броји слеза, нечујно је канула на јарконаранцасту траву и заблестела у нестварној светлости Фобоса и Дејмоса...

В. М.

Илустровао: Добросав Боб Живковић

Вишња МИЋИЋ
Учитељски факултет, Београд

НЕГОВАЊЕ ПРЕТЧИТАЛАЦА:
ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКЕ ФУНКЦИЈЕ
ПЕРИОДИКЕ ЗА НАЈМЛАЂЕ НА ПРИМЕРУ
ЧАСОПИСА ЗЕКА (ОД 1970. ДО 1991)

Прилог 1. Гласовна анализа и синтеза
– одабрани прилози, *Зека*, 6, 10/1976: 12.

С . . . . . Е

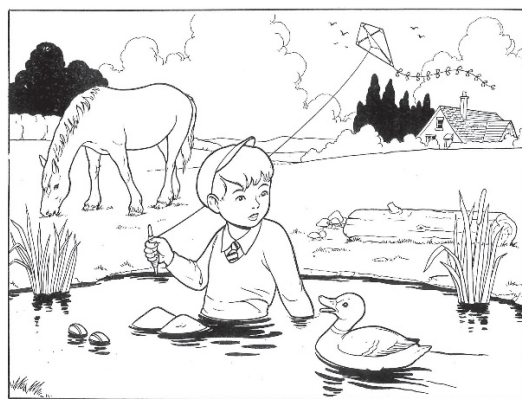

Прилог 2. Гласовна анализа и синтеза
– одабрани прилог, *Зека*, 5, 3/1974: 29.

Прилог 3. Типична грешка, Зека, 4, 8/1973: насловна страна

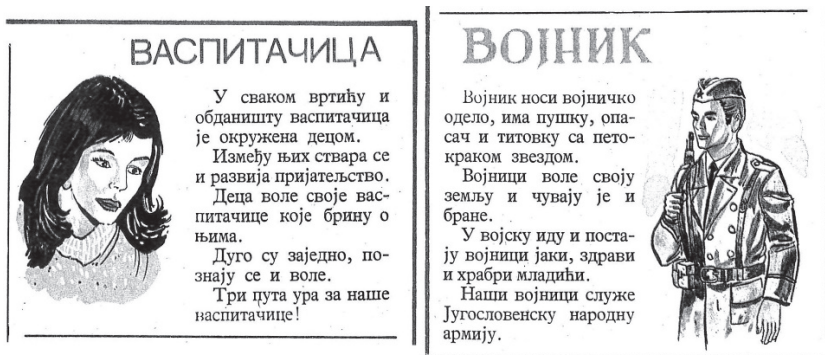

Тома је седео на и пу-	дрво
штао свог . Змај га је повукао	змај
и он је упao у бару поред .	патка
Уквасио је а такође и	панталоне
своје нове жуте .	ципеле

Прилог 4: Сlikoпpичa, Зека, 5, 2/1974: без пагинације

Прилог 5: Сlikоприча, Зека, 5, 2/1974: без пагинације

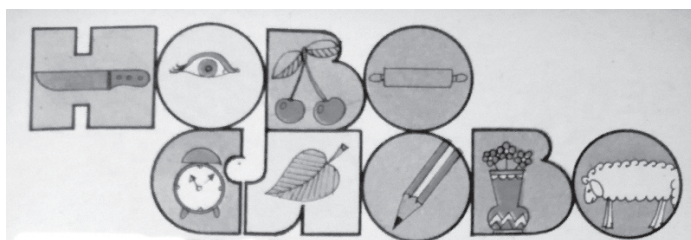
Прилог 6: Из рубрике На слово – избор прилога, Зека, 6, 2/1975: 26.

Прилог 7: Рубрика *Коло слова*, 13, 2/1982: 4.

Прилог 8: *На шийа лице слова из њриче* – избор прилога, *Зека*, 13, 16/1983: 10–11.

Прилог 9: Наслов рубрике *Ново слово*, *Зека*, 16, 1985.

Прилог 10: „Мали Бошко“, стрип са партизанском тематиком
 – исечак, Зека, 1, 13/1971: без пагинације

Прилог 11: Мирко и Славко, „Тиха ноћ“, стрип
 – исечак, Зека, 5, 11/1975: 32.

Биографије аутора

Биљана Андоновска (1981, Београд). Дипломске, мастер и докторске студије завршила је на Катедри за српску књижевност и језик са јужнословенским књижевностима Филолошког факултета у Београду. Запослена је на Институту за књижевност и уметност у Београду. Коауторка је изложбе *Авангарда: од даде до надреализма* (Галерија-легат Милице Зорић и Родољуба Чолаковића; МСУБ и ИКУМ, 2014). Бави се историјом и теоријом књижевности, француским и српским надреализмом и авангардном периодиком и штампом.

Ана Батинић (1979, Загреб). Дипломирала кroatистику и англистику на загребачком Филозофском факултету, на којему је 2011. и докторирала с темом „Анималистичко читање хрватских дјечјих часописа“ под менторством проф. др Винка Брешића. Од 2004. запослена као стручна сурадница, од 2005. као знанствена новакиња, а од 2016. као знанствена сурадница у Одсјеку за повијест хрватске књижевности Завода за повијест хрватске књижевности, казалишта и глуме Хрватске академије знаности и умјетности. Сурађивала на знанственим пројектима *Крајњи пријовједни облици у хрватској књижевности* водитеља проф. др Томислава Сабљака, те *Од грађе до анализе. Нејознајни и заборављени хрватски писци XIX и XX стољећа*, који је водио академик Дубравко Јелчић. Сурађује и на пројекту дигитализације књижевних оставштина хрватских писаца, у организацији и припреми изложби у Одсјеку, те Дана отворених врата ХАЗУ. Објавила је ауторску књигу *У царству живојине. Анималистичко читање хрватских дјечјих часописа* (Загреб, 2013), приредила зборник *Лијечници писци у хрватској књижевности од Димитрије Деметра до данас* (Загреб, 2008), те *Кореспонденцију Анте Тресића-Павичића* (са Ж. Стрижићем, Загреб, 2015). Објавила четрдесетак стручних и знанствених радова, те излагањима судјеловала на двадесетак домаћих и међународних знанствених скупова. Од 2001. до 2009.

преводила је за издавачку кућу Алгоритам, а од 2012. чланица је Хрватске удруге истраживача дјечје књижевности.

Станислава Бараћ (1977, Зрењанин). Научна сарадница у Институту за књижевност и уметност у Београду, од 2004. године ангажована на пројекту специјализованом за проучавање књижевне периодике, којим од 2016. и руководи. Дипломирала, магистрирала и докторирала на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Учествовала у више националних, билатералних (*Српска књижевност и уметност у процесу социјалистичких трансформацијама, Десничини сусрећ и хрватско-српски / српско-хрватски интеркултурализам*) и мултилатералних међународних научних пројеката (*Каталографија својих улога у словенским књижевностима и културама*). Организовала и уредила (са Весном Матовић) конференцију и зборник радова *Часови Руски архив (1928–1937) и култура руске емиграције у Краљевини СХС/Југославији*; организовала конференцију *Часови Жена данас 1936–1940*. Ауторка је две монографске књиге (*Авангардна „Мисао“, 2008; Феминистичка контрајавност. Жанр женског историјата у српској периодици 1920–1941, 2015*). Главне области истраживања: српска и југословенска књижевност 20. века, посебно у периоду између два светска рата, женска књижевност и феминистичка периодика.

Јован Букумира (1992, Краљево). Дипломске и мастер студије завршио је на Катедри за општу књижевност и теорију књижевности Филолошког факултета у Београду, где тренутно похађа докторске студије. Ангажован је као стипендиста на Институту за књижевност и уметност на пројекту за проучавање књижевне периодике и члан је студентског удружења Клуб 128. Бави се књижевном теоријом, историјом авангарде и модернизма и југословенском културом.

Бојан Ђорђевић (1965, Трстеник). Дипломирао је, магистрирао и докторирао на Катедри за српску књижевност Филолошког факултета у Београду. Бави се књижевноисторијским и културолошким истраживањима Дубровника и Боке которске, као и културном историјом Срба и Хрвата у двадесетом веку. Професор је архивистике и музеологије на Катедри за библиотекарство и информатику Филолошког факултета у Београду и спољни сарадник Института за књижевност и уметност у Београду. Објавио је десет монографија и више од сто научних студија.

Светлана Калезић Радоњић (1980, Подгорица). Књижевница, доктор филолошких наука, есејиста и књижевна критичарка. Њена најужа стручна

профилација, поред шездесетак радова из других области (у широком распону од усмене и средњовјековне до модерне и савремене књижевности) везана је за књижевност за дјецу и омладину, што се огледа и у темама њеног магистарског (*Умјетности ријечи Иване Брлић-Мажуранић*, 2006) и докторског рада (*Тилологија црногорској романа за дјецу и омладину 1953–1978*, 2009). Дати предмет предаје на Студијском програму за српски језик и књижевност Филолошког факултета, као и на Студијском програму за образовање учитеља и Студијском програму за предшколско васпитање Филозофског факултета у Никшићу. У звање доцента изабрана је 2013. године. Члан је Центра младих научника при Црногорској академији наука и умјетности, Хрватске удруге истраживача дјечије књижевности (ХИДК) и Европске мреже за књижевне компаративне студије (*Réseau européen d'études littéraires comparées/European Network for Comparative Literary Studies REELC/ENCLS*). Говори енглески, француски и италијански језик, а служи се шпанским. Живи у Подгорици.

Вирна Карлић (1985, Ријека). Ради као доцентка на Катедри за српску и црногорску књижевност, чија је предстојница, при Одсјеку за јужнославенске језике и књижевности на Филозофском факултету Свеучилишта у Загребу. Године 2008. завршила је студиј јужнославених језика и књижевности, те етнологије и културне антропологије, а 2014. године је докторирала на теми „Одређеност и неодређеност у српском и хрватском језику“ у склопу Послиједипломског докторског студија лингвистике на истом факултету. У оквиру студија јужнославених језика и књижевности изводи наставу из подручја српског језика. Тијekom досадашњег радног вијека била је ангажирана као сурадница на два знанствена пројекта: *Књижевни, језични и културолошки аспекти хрватско-македонских односа* под водством др Борислава Павловског и *Хрватски књижевно-културни идентитети у транзицији/регионалном контексту (аспекти хрватско-српској културној дијалога)* под водством др Душана Маринковића. Ауторка је двадесетак знанствених и стручних радова, те је судјеловала на петнаест међународних знанствених скупова. Заједно са Душаном Маринковићем и Сањом Шакић уредила је зборник радова *Транзиција и културно ђамћење* (2017) с истоименог међународног знанственог скупа.

Немања Каровић (1989, Београд). Филолошки факултет Универзитета у Београду, студијски програм Српска књижевност и језик уписао 2008. године, где је дипломирао 2014. године. Мастер академске студије на истом факултету уписао 2014. године, модул *Српска књижевност*, а завршио их 2015. године одбравивши рад „Истражни поступак као литерарни проседе

у делима Данила Киша и Франца Кафке“. У школској 2015/2016. години уписао је докторске академске студије на Филолошком факултету Универзитета у Београду, на модулу *Српска књижевност*. Био је запослен у ОШ „Душко Радовић“ у Сремчици, потом у ОШ „Вук Караџић“, такође у Сремчици, а затим и у Трећој београдској гимназији. Од јануара 2016. године запослен је на Учитељском факултету Универзитета у Београду, као сарадник у настави на предмету *Увод у њумачење књижевности*.

Ева Коволик (1976, Хале). Студирала славистику (јужнославистику и русистику) и германистичку науку о књижевности, као и немачки као страни језик у Халеу, у Немачкој, и докторирала је 2012. године са темом „Историја и нарација. Стратегије фикционализације код Радослава Петковића, Давида Албахарија и Драгана Великића“ (објављена 2013. године на немачком: *Geschichte und Narration. Fiktionalisierungsstrategien bei Radoslav Petković, David Albahari und Dragan Velikić*). Научна је сарадница на Семинару за славистику на Халешком универзитету од 2015. године. Коуредница је (заједно са G. Lehmann-Carli и T. Petzer) зборника (*Südost-)Europa. Narrative der Bewegtheit* (2017). Тренутни интереси истраживања: траума и приповедање у јужнословенским књижевностима, миграција и књижевност, књижевност за децу, постколонијалистички и феминистички теоријски приступи у науци о књижевности.

Јелена Лалатовић (1994, Београд). Феминистичка активисткиња, теоретичарка и књижевна критичарка. Запослена је у Институту за књижевност и уметност, где је у звању истраживачице приправнице ангажована на пројекту за проучавање књижевне периодике. Дипломирала је и одбранила мастер рад на Катедри за општу књижевност и теорију књижевности на Филолошком факултету у Београду, одбранивши мастер рад под насловом „Женска страна рата: меморија и поетика у роману *Равнојнежа* и часопису *ProFemina* ауторке и уреднице Светлане Слапшак“. Похађа докторске студије на матичном факултету. Једна је од уредница *Bookvice*, *Њоршала за њобуњена читања*, где објављује књижевну критику. Објављивала је текстове у *Данасу*, *Речи*, *Лице улице*, као и на порталима *Машина*, *Билџен*, *Муф*, *Пешчаник*, *Либела*.

Јован Љуштановић (1954, Пријепоље). На Филолошком факултету Универзитета у Београду завршио Групу за југословенске и општу књижевност. На истом факултету одбранио магистарску тезу: *Тийови њриповедања и хумор у делима за децу Бранислава Нушића*, као и докторску дисертацију: *Поеџика модерној и српска њоезија за децу од 1951. до 1971. њодине*.

Професор је струковних студија на Виској школи струковних студија за образовање васпитача у Новом Саду. Предаје Књижевност за децу и Методу развоја говора. Главни је и одговорни уредник *Детинство*, *Часописа о књижевности за децу*. Области научног интересовања: књижевност за децу, теорија хумора, драма и позориште. Објављене књиге: *Црвенкаја трицка вука. Студије и есеји о књижевности за децу* (2004), *Дечји смех Бранислава Нушића. Уметности Нушићевој хумористичкој приповедања за децу* (2004), *Брисање лава. Поетика модерној и српској поезији за децу од 1951. до 1971. године* (2009) и *Књижевност за децу у олегалу културе* (2012). Приредио је књигу: *Принцеца лута замком. Теоријска мисао о књижевности за децу из окриља Змајевих дечјих илара* (2009). У едицији *Десет векова српске књижевности* Издавачког центра Матице српске приредио је књиге: *Бранислав Нушић* (2013) и *Александар Појовић* (2015). Преминуо је 2019. године.

Јелена Милинковић (1981, Београд). Дипломирала је 2006. на Филолошком факултету у Београду на Катедри за српску књижевност и језик са општом књижевношћу. На истом факултету је 2016. одбранила докторску тезу *Женска књижевност у часопису Мисао 1919–1937*. Коауторка је књиге *Двадесет жена које су обележиле XX век у Србији* (Београд, НИН 2013). Једна је од уредница зборника *Нова реалност из сопствене собе, књижевно стваралаштво Милице Јанковић* (Београд, Велико Градиште: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Народна библиотека „Вук Караџић“). Чланица је редакције *Књиженство, часописа за студије књижевности, рода и културе*. Координаторка је и једна од ауторки базе података *Књиженство* (<http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr>). Запослена је као научна сарадница на Институту за књижевност и уметност у Београду на пројекту *Улога српске историје у формирању књижевних, културних и националних образаца* (<http://periodika.ikum.org.rs/>).

Вишња Мићић (1980, Бар). Основну школу и гимназију завршила је у Бару. Дипломирала је и докторирала на Учитељском факултету у Београду. Докторски рад на тему *Синтаксичка анализа реченице у млађим разредима основне школе* одбранила је 2013. године под менторством проф. др Милице Радовић Тешић. Ради на Учитељском факултету од 2005. године, најпре као сарадник. Сада је доцент за предмете *Методика развоја јовора I, II*, *Синтакса једне реченице – методички аспекти* (Београд) и *Методика настава српској језика и књижевности I, II* (одељење у Вршцу). Најзначајнији радови које је до сада објавила су: *Синтакса једне реченице у разредној настави*, Учитељски факултет, Београд (2016), „Хронолошко читање збирке песама *Авантуре Краљевића Марка*“, *Иновације у настави* (4/2015), „Функција

огледала у бајкама Гроздане Олујић – могућности за методичку обраду“, *Бунтовници и сањари – књижевно дело Гроздане Олујић*, Учитељски факултет у Београду (2010), „Методички аспекти савременог буквара“ (коаутор), *Буквар и букварска настава код Срба*, Педагошки музеј, Београд (2010).

Зорана Опачић (1970, Крушевац). Професор *Књижевности за децу и младе* на Учитељском факултету Универзитета у Београду. Дипломирала је, магистрирала и докторирала српску књижевност на Филолошком факултету у Београду. Објавила је књиге *Алхемичар и приповедања Стиванислав Краков* (2007), *Поетика бајке Гроздане Олујић* (2011), *Наивна свесћ и фикција* (2011), приредила више књига, антологија и научних монографија. Бави се истраживањем књижевности за децу и савремене српске књижевности. Објављује радове у националним и међународним научним часописима и зборницима. Учествовала је на научним конференцијама у Немачкој, Русији и Пољској. Била је гостујући професор на Филолошком факултету Педагошког универзитета у Кракову.

Јелена Панић Мараш (1976, Ужице). Доценткиња на Учитељском факултету Универзитета у Београду на предмету *Књижевност за децу и младе*. Студије књижевности завршила је на Филолошком факултету Универзитета у Београду, а постдипломске студије на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду, где је и магистрирала и докторирала. На магичном факултету реализује и изборни предмет *Млади јунак у савременом српском роману за децу*. Сарадница је више националних и регионалних пројеката. Ауторка је монографије *Град и сирасћ, натуралистички елементи у српском модернизичком роману* (2009). Објавила је преко четрдесет научних чланака, студија, есеја и критика у часописима и зборницима радова. Чланица је жирија за доделу годишње награде из области књижевности за децу „Плави чуперак“ Змајевих дечјих игара из Новог Сада. Области научног интересовања су јој српска књижевност 20. века, са посебним акцентом на период авангарде, односно српска књижевност за децу и посебице везе између авангарде и књижевности за децу.

Сања Петровић Тодосијевић (1977, Шабац). Дипломирала је на Катедри за општу савремену историју Одељења за историју Филозофског факултета Универзитета у Београду. На истој катедри је магистрирала. Докторску тезу под називом „Социјализам у школској клупи. Реформа основношколског система у Србији 1944–1959“ одбранила је у оквиру докторског програма *Трансдисциплинарне студије савремене уметности и медија* на Факултету за медије и комуникације Универзитета Сингидунум. Од јуна 2007.

запослена је у Институту за новију историју Србије. Бави се друштвеном историјом Србије и Југославије у периоду после Другог светског рата са посебним акцентом на историју образовања и детињства као и историјом Другог светског рата. Ангажована је на више међународних пројеката који су уже повезани са основним усмерењем њеног истраживања. Била је члан и секретар *Редакција за издавање трађе и докумената Института за новију историју Србије* (2011–2015). Један је од оснивача Центра за југословенске студије (*Цејус*). Др Сања Петровић Тодосијевић је члан Пројектног тима Радне групе Републике Србије за обнову бившег југословенског павиљона у Државном музеју Аушвиц-Биркенау, координатор је архивских истраживања Музеја Холокауста из Вашингтона за Србију и члан Националне групе Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије за имплементацију едукативних материјала о антисемитизму ОДИНР и Куће Ане Франк (Амстердам). Учествовала је у раду двадесет три конференције и међународна скупа као и у реализацији бројних трибина и промоција. Аутор је већег броја радова објављених у домаћим и страним часописима, као и монографске студије *За безимене. Делатности УНИЦЕФ-а у Федеративној Народној Републици Југославији 1947–1954* (Београд, 2008).

Страхиња Полић (1989, Шабац). Дипломирао је (2012) и одбранио мастер рад (2013) на Филолошком факултету Универзитета у Београду на Катедри за српску књижевност и језик, где је уписао и докторске студије на модулу Српска књижевност. Од 2016. године је ангажован као сарадник у настави на Учитељском факултету у Београду, на предмету Књижевност за децу и младе.

Меланија Римар (Рамач) (1958, Руски Крстур). У родном месту је завршила основну школу и гимназију на матерњем, русинском језику. Дипломирала је на Природно-математичком факултету – смер географија, у Новом Саду. Прву збирку поезије *Ранши новини (Јуџарње новине)* за одрасле објавила је 1983. године, а после је почела да пише песме, кратке приче, драмске сличице и бајке за децу. Објављене су јој збирке поезије и прозе: *Летио у ђида* (Лето код деде) 1987, *Слунечков сон* (Сунашцев сан) 1991, *Пошећуала ми њишица* (Шапнула ми је птица) 1999, *Сказков зајлавчок* 2001, *Бајкино јасиуче* (приче и бајке на српском) 2007, *Шнурка и њужљик* (Пертла и чворих) 2008, *Чилаш, а без њринца* 2012, *Жвирки у азбуки* (Зверчице у азбуци) 2013, *Хајзидан на шјарју* (Воз на канап), 2016, *На крилима машиће* (проза на српском) 2016, *Кец из удварања* (поезија на српском) 2016. Заступљена је у антологијама песама за децу, у букварима, читанкама и неким уџбеницима на русинском, као и у десет антологија поезије, прозе и драмских

сличица за децу на српском језику. Песме и приче превођене су јој и на украјински, руски, словачки, румунски, македонски и бугарски језик. За часопис за децу *Зајрадка*, чија је одговорна уредница, преводи савремене стихове и приче српских књижевника. Направила је избор песама 50 најпознатијих аутора, а Међународни центар књижевности за децу *Змајеве гечје ијре* објавио је двојезичну (српско-русинску) књигу *Да ли ми верујете – Чи ми верице* 2013. године. Члан је Друштва књижевника Војводине. Живи и ствара у Петроварадину.

Сања Роић (1953, Пула). Магурирала је у Швицарској (Liceo cantonale), у Лугану. Дипломирала је талијанистику и германистику на Филозофском факултету Свеучилишта у Загребу, где је и магистрирала и докторирала (ментор проф. емеритус Мате Зорић). Од 2005. је редовна професорица у трајном звању на истом Свеучилишту и предстојница Катедре за талијанску књижевност. Предавала је на Свеучилиштима у Риму, Торину, Трсту, Пескари, Напуљу, Барију, Катанији, Берлину, Варшави, Љубљани, Задру и на Универзитету Црне Горе. Предавала и истраживала на Freie Universitat у Берлину 1991/92. и 1995. као стипендиста закладе „Alexander von Humboldt“ из Бона. Усавршавала се и истраживала на више талијанских и еуропских свеучилишних и знанствених институција. Суделовала је с рефератима на конгресима у Хрватској, еуропским земљама, САД и Индији. Објавила је више ауторских и уредничких књига те стотињак знанствених радова у домаћим и страним публикацијама из талијанске културе (од 16. до 21. столећа) и компаратистике. Била је водитељица знанственог пројекта *Хрватско-талијански културни односи* (2002–2014), а од 2011. води међународни пројект *Viaggio adriatico*. Талијански културни институт у Загребу додијелио јој је 1999. године годишњу награду за талијанистику, а председник Талијанске Републике одликовао ју је 2007. одличјем *Stella della solidarieta*, реда *commendatore* за заслуге у промицању талијанске културе. Добитница је талијанске награде *Flaiano* за стране талијанисте 2014. године.

Зорана Симић (1992, Брус). Основне студије је завршила на Катедри за општу књижевност и теорију књижевности Филолошког факултета Универзитета у Београду, као и мастер студије, одбранивши тезу под насловом „Чехов и Набоковљева кратка проза“. Школске 2016/2017. уписала је докторске студије на матичном факултету, модул Књижевност. Ангажована је као стипендисткиња на пројекту за проучавање књижевне периодике у Институту за књижевност и уметност. Чланица је и једна од оснивача студентске организације Клуб 128 – Клуб студената опште књижевности и теорије књижевности, у оквиру којег је учествовала у организацији две

регионалне студентске конференције у Београду: „Савремена компаратистика у региону: (ре)контекстуализација“ (април 2014) и „Књижевност и уметност у Југославији: (дис)континуитети (1918–1992)“ (април 2016). Уже поље интересовања су јој савремене књижевне теорије, са посебним фокусом на феминистичку књижевну критику, те студије српске и југословенске (књижевне) периодике у 20. и 21. веку.

Предраг Тодоровић (1958, Сплит). Основну школу и гимназију завршио у Београду. Дипломирао је на Филолошком факултету у Београду 1985, на Групи за општу књижевност и теорију књижевности. Одбранио је магистарски рад 6. јуна 1990. на Одсеку за романистику Филолошког факултета у Београду са темом „Протејска свест приповедача Бекетове Трилогије“. Био је постдипломац на Сорбони (Париз) на Одсеку за компаративну књижевност, 1989–1990. Докторску дисертацију одбранио је 10. новембра 2010. на Филозофском факултету у Новом Саду са темом „Дадаизам у српској књижевности“. У Институту за књижевност и уметност у Београду запослен је од фебруара 2011. године, као истраживач сарадник. У мају 2012. изабран је у звање научног сарадника, а 2017. у звање вишег научног сарадника. Ради на пројекту *Српска књижевност у европском културном простору*. Објавио зборник радова *Бекет, Антилопију српског дадаизма*, монографије *Планета Дада. Историјат и поетика, Дадаистички часописи* и преко педесет научних радова.

Тијана Тропин (1977, Београд). Дипломирала 2000. на Филолошком факултету у Београду, одсек Општа књижевност са теоријом књижевности. Магистрирала 2005. године на Филолошком факултету у Београду, одсек Наука о књижевности, са темом „Мотив Аркадије у дечјој књижевности“. Године 2015. одбранила докторску тезу „Теоријски аспекти превођења књижевности за децу са становишта студија културе“. Објавила монографију *Мотив Аркадије у дечјој књижевности* (Институт за књижевност и уметност, Београд, 2006) и више радова у периодици. Течно говори енглески и немачки језик; пасивно познавање руског и шпанског. Поља њеног научног рада су књижевност за децу, теорија и поетика превођења, фантастична књижевност. Запослена је у Институту за књижевност и уметност у Београду од 2003. године.

Милица Ђуковић (1987, Панчево). Основне дипломске и мастер академске студије завршила на Катедри за српску књижевност са јужнословенским књижевностима Филолошког факултета Универзитета у Београду. На истој катедри тренутно је на докторским студијама. Истраживач сарадник

Института за књижевност и уметност у Београду, запослена на пројекту *Улога српске ѧериодике у формирању књижевних, културних и националних образаца*.

Маријана Хамершак (1977, Сплит). Дипломирала је 2000. године компаративну књижевност и опћу лингвистику на Филозофском факултету у Загребу. Докторирала је 2008. године на истој факултету с тезом *Творбе дјетињства и ѧреобразбе бајке у хрвајској дјечјој књижевности*. Од 2001. године знанствена је новакиња у Институту за етнологију и фолклористику – од 2002. до 2006. године на пројекту *Фолклор, књижевност и култура: ѧредаја, бајка, маска и мит* (вод. др Иван Лозица), а од 2007. до 2013. на пројекту *Инѧерѧреѧајивне разине ѧрадиције* (вод. др Иван Лозица). Тренутно је, у звању више знанствене сураднице, ангажована на пројекту матичног института *Еѧноѧрафија избјеѧишиѧа: хрвајски контекст*, те на пројекту Хрватске закладе за знаност *Економски ѧемељи хрвајске књижевности* (вод. Маша Колановић). У хрватским и иноземним часописима и књигама објављује знанствене и стручне радове и чланке о теоријским, материјалним и институционалним аспектима дјечје, популарне и усмене књижевности те популарне (дјечје, медијске и др.) културе, затим о повијести, теорији и методологији етнологије и фолклористике, као и о производњи баштине, те избјеѧиштву у савременом контексту. Ауторица је књига *Причалице: о ѧовијести дјетињства и бајке* (Загреб, Алгоритам 2011), *Увод у дјечју књижевност* (Загреб, Leykam International, 2015, са Дубравком Зима) и уредница зборника *Фолклористичка чиѧанка* (Загреб, 2010, са Сузаном Марјанић), *Производња даѧиѧине: криѧичке сѧудије о немаѧеријалној култури* (Загреб, 2013, с Ивом Плеше и Ана-Маријом Вукушић), *Камѧ, коридор, ѧраница: сѧудије избјеѧишиѧа у савременом хрвајском контексту* (Загреб, 2017, са Емином Бужинкић). Као вањска сурадница предавала је на Свеучилишту у Дубровнику (2009–2011) те преддипломским, дипломским и последипломским студијима Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу (од 2009).

Валентина Хамовић (1970, Куманово). Ванредни професор на Учитељском факултету у Београду за предмет *Увод у ѧумачење књижевности*. На истом факултету држи и курс *Слика деѧеѧа у српској књижевности два-десетѧој века*. Дипломирала, магистрирала и докторирала на Филолошком факултету у Београду. Монографију *Два ѧесника ѧреврајника* (напоредна анализа поезије Васка Попе и Душана Радовића) објављује 2008. године, а књигу есеја *Неѧрекидно дјетињство* 2015. Научне радове публиковала у часописима *Деѧињство*, *Поезија*, *Зборник Маѧиѧе српске за књижевност и*

језик, *Књижевна историја*, као и у зборницима Института за књижевност и уметност, Учитељског факултета из Београда, Народне библиотеке „Стефан Првовенчани“ из Краљева, Задужбине Десанке Максимовић. Приредила је књиге *Школа испод сјола* Мирјане Стефановић (2004) и *Мали животи* Душана Радовића (2004).

Марко Чудић (1978, Сента). Историчар је књижевности, есејиста и књижевни преводилац, ванредни професор мађарске књижевности и теорије превођења на Филолошком факултету у Београду. Главне области научног и стручног интересовања су му мађарско-српске књижевне везе, поетички, језичко-стилски и естетички проблеми књижевног превођења, као и поетика жанра. Објавио је четири књиге студија и есеја на српском и мађарском језику. Преводи дела мађарских прозаиста на српски језик. Објавио је 12 превода књига савремених мађарских аутора и ауторки (Ласло Краснахоркаи, Ото Толнаи, Викторија Радич, Ђерђ Шпиро, Арпад Нађ Абоњи), као и књиге мађарских аутора класичне и позне модерне (Деже Костолањи, Андраш Хевеши, Петер Хајноци). Члан је уредништва часописа за преводну књижевност *Мосџови* из Београда, а члан је и Управног одбора Удружења књижевних преводилаца Србије. Члан је и Уређивачког одбора научног часописа *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, који издаје Филозофски факултет Универзитета у Сегедину. Од 2017. године је управник Катедре за хунгарологију на Филолошком факултету у Београду. Добитник је награде *Bazsalikom* за књижевно превођење (2004), као и награде „Ервин Шинко“ (2006) за есеје и студије на мађарском језику. Живи и ради у Београду.

Сања Шакић (1986). Завршила је преддипломски и дипломски студиј компаративне књижевности, те преддипломски студиј француског језика и књижевности и јужнословенских језика и књижевности (србистика и бугаристика) на Филозофском факултету Свеучилишта у Загребу. Докторандица је на Послиједипломском докторском студију књижевности, изведбених умјетности, филма и културе. Судјеловала је на осам домаћих и међународних знанствених скупова и објавила десетак знанствених и стручних радова. На пројекту *Хрвајски књижевно-културни идентитет у транзицији / регионалном контексту (аспекти хрвајско-српској културној дијалога)* под водством др Душана Маринковића била је запослена као истраживачица на пројекту. Заједно с др Душаном Маринковићем и др Вирном Карлић уредила је 2017. године зборник радова *Транзиција и културно њамћење*. Подручја њезина ужег знанственог интереса јесу компаративна књижевност, повијест књижевности, теорија књижевности и српска књижевност.

ИНДЕКС ИМЕНА

- А. А. Ј. (псеудоним) 20
Абрашевић, Коста 36, 39
Аверченко, Аркадије (Аркадий Тимофеевич Аверченко) 55
Ади, Ендре (Ady Endre) 362, 371
Ајлец, Корнелија 300, 305, 307, 313, 317
Аквавита, Влада (Vlada Acquavita) 295
Албахари, Давид 514
Алигијери, Данте (Dante Alighieri) 292
Алексић, Весна 169, 350
Алексић, Дејан 169
Алексић, Сима 96
Алечковић, Мира 169, 292, 323, 325, 326, 329, 335, 344, 348, 351, 352, 353, 363, 383, 385, 438, 468, 471
Алечковић Николић, Мила 352, 353, 358
Амруш, Милан 119
Марианти Анастисиаду (Marianthi Anastasiadou) 302, 317
Андерсен, Ханс Кристијан (Hans Christian Andersen) 51, 55, 128, 138, 471
Андерсон, Бенедикт (Benedict Anderson) 317
Андоновска, Биљана 12, 33 45, 207, 324, 535
Андреевски, Петре 292
Андрић, Владимир 169
Андрић, Иво 200, 506, 511
Анђелковић, Даринка 472
Антић, Мирослав Мика 169, 383, 411, 470, 471
Аполонио, Марко (Marco Apollonio) 294
Арањи, Јанош (Arany János) 363
Арко, Владимир 121
Арсенин, Новак 67
Асимов, Исак (Isaac Asimov) 428
Аскерланд (псеудоним А. Вуча) 57, 141, 151–153, 165
Асман, Алаида (Aleida Assmann) 218, 336 345
Ауер, Људевит 96
Ахметагић, Јасмина 383, 384, 389
Аца (псеудоним) 235
Ач, Јожеф (József Ács) 367
Ач, Карољ (Ács Károly) 370
Ашкерц, Антон 62
Бабић, Богдан 116
Бабић, Крунослав 119
Бајац, Владислав 509, 510
Бајфорд, Тимоти Џон (Timothy John Byford) 323
Бакић, Јово 75, 90
Балић, Хуснија Хуско 381, 385
Балог, Звонимир 414, 471
Бандић, Даница 54, 61, 65, 68, 87
Бањевић, Мирко 408
Бараћ, Станислава 13, 19, 24, 39, 43, 46, 213, 225, 536
Бари, Џејмс Метју (James Matthew Barrie) 128
Барловић, Иво 116, 124, 125, 132
Барлоу, Вејн Даглас (Wayne Douglas Barlowe) 430, 431
Бароуз, Едгар Рајс (Edgar Rice Burroughs) 175–177, 180, 182, 183, 191
Бартолић, Звонимир 248, 257
Баргуловић, Нико 200
Басара, Михајло 482, 493
Басаричек, Стјепан 201
Бата Коста (псеудоним Константина Степановића) 140, 142
Батинић, Ана 12, 207, 535
Батинић, Штефка 112, 132, 225, 300, 317, 416, 418
Батиница, Анте 312, 314, 317
Батуран, Радомир 509
Бауцал, Александар 472
Бачелор, Џени (Jennie Batchelor) 87, 90
Бачо, Петер (Peter Bacsó) 372
Бевк, Франце 62, 368
Бегин, Жан Лик (Jean Luc Beguin) 428
Бека (псеудоним) 235
Бекрић, Исмет 383
Белков, Ф. (Флор Белков) 425, 435

- Бељајев, Александар (Александар Романо-
вич Беляев) 422, 423, 435
 Бенедек, Елек (Elek Benedek) 365
 Бентам, Џереми (Jeremy Bentham) 126, 132
 Бенуси, Владо (Vlado Benussi) 292
 Бербер, Мерсад 381
 Бербер, Омер 381
 Бери, Ден (Dan Barry) 181, 423
 Берџер, Џон (John Berger) 118
 Бетовен, Лудвиг ван (Ludwig van
Beethoven) 370
 Бешевић, Стеван (види Стеб) 54, 58, 100,
142, 159
 Бјасиол, Аделија (Adelia Biasiol) 293, 295
 Билал, Енки (Енес Билаловић) 188, 189
 Билдија, Јелена 13, 49, 54, 56, 71, 142, 153,
323–327, 330, 344, 346, 440, 514
 Бингулац, Милица 383, 469
 Биргер, Готфрид Аугуст (Gottfried August
Bürger) 55
 Бирјуков, Николај (Николай Зотович
Бирюков) 489
 Бисконтини, Алфред (Alfred Biscontini)
116, 124, 126
 Бити, Тери (Terry Beatty) 181
 Бихаљи, Ото 220
 Бичер Стоу, Херијет (Harriet Beecher Stowe)
128
 Бјанки, Виталиј (Виталиј Валентинович
Бианки) 329
 Бјажић, Младен 289
 Блажина, Мате 270
 Блашковић, Ласло 383, 411, 467, 468, 470
 Боало, Никола (Nicolas Boileau) 513
 Богдановић, Зоран 468
 Богдановић, Жика 424
 Богдановић, Периша 83, 236, 238
 Богданфи, Шандор (Bogdanfi Sándor) 370
 Божићевић, Божић 379, 387, 388
 Богојевић, Милан 157, 164
 Богословски, Никита 433
 Богумил, Тони 62, 63, 201
 Бодријар, Жан (Jean Baudrillard) 394, 404
 Бојанић, Иво 318
 Бондарев, Никита 482, 493
 Бонселс, Валдемар (Waldemar Bonsels) 116
 Бор, Матеј 292
 Борковић, Милорад 488
 Борхарт, Јулијан (Julian Borchardt) 20
 Божанић-Милић, Анте 300, 318
 Божановић, Драги 411
 Божиновић, Неда 30, 46
 Божић, Мирко 292
 Божовић, Зоран 513
 Бошковић, Душан М. 440, 454
 Бошковић, Слободан 410, 411
 Брадан (псеудоним) 56
 Брана (псеудоним) 56
 Brass (Leonard Brass) 123
 Брајковић, Драгомир 411, 413
 Братанић, Матео 302, 305–308, 313, 318
 Бребановић, Предраг 42, 46
 Брем, Алфред (Alfred Brehm) 123
 Бремер, Алида 300, 318
 Брешић, Винко 115, 132, 535
 Брлић Мажуранић, Ивана 120, 128, 132, 219
 Брлић Мажуранић, Зденка 120
 Бруно, Ђордано (Giordano Bruno) 291
 Брусина, Спиридон 119
 Бурдински, Мирон 168
 Будисављевић (Броз), Јованка 278
 Бужинкић, Емина 544
 Бујас, Милица. 20, 46
 Буквић, Димитрије 59, 60, 70
 Букумира, Јован 13, 379, 536
 Булатовић, Бранка 19, 47
 Булатовић, К. 469
 Булатовић, Мирјана 169
 Буља, Даринка 94, 107
 Буљубашић, Ивана 250, 257
 Буонароти, Микеланђело (Michelangelo
Buonarroti) 291
 Буторац, Јосип 129
 Буха, Бошко 270, 449
 Буфон, Жорж-Луј Леклерк де (Georges-
Louis Leclerc de Buffon) 123
 Бучевић, Јакша 302, 308, 309, 318

Вагнер, Рихард (Richard Wagner) 370
 Вајлд, Оскар (Oscar Wilde) 128
 Вајлди, Даг (Doug Wildy) 179
 Вајсмилер, Џони (Johnny Weissmuller) 180,
182
 Вајт, Хејден (Hayden White) 218
 Валерјев, Павле 311
 Вамба, Луиђи Бертели (Luigi Bertelli
Vamba) 293
 Ван Дајк, Теун (Teun A. van Dijk) 253, 258
 Варга, Ђура 168
 Варен, Алекс (Alex Warren) 184
 Варшавски, Иља (Иљја Иосифович
Варшавский) 428
 Васић, Павле 443, 454

- Ват, Џејмс (James Watt) 42
 Вател, Ендру Барух (Andrew Baruch Wachtel) 75, 78, 82, 84, 85, 88, 91, 484, 493
 Вебер, Макс (Max Weber) 197, 252
 Великић, Драган 509, 513, 514
 Велимировић, Бобан 411
 Величковић, Ненад 383, 384
 Вељковић, Надежда 153, 164, 470
 Вељовић, Недељко 449
 Вереш, Саша 133
 Верн, Жил (Jules Verne) 183
 Вертхајм, Павао (Wertheim) 116, 123
 Веселиновић, Божидар 421, 422, 424, 426, 427, 436
 Веселиновић, Јанко 349
 Веселица, Уго (Ugo Vesselizza) 294
 Весовић, Милан 18, 21, 22, 46
 Виготски, Лав (Лев Семёнович Выготский) 462, 472
 Видачек Микић, Злата 488
 Видић, Бранко 175, 183, 184, 191
 Видојевић Гајовић, Весна 169, 411
 Видрић, Владимир 511
 Вилијамс, Рејмонд (Raymond Williams) 218
 Винај, Мафтеј 168
 Винавер, Станислав 136, 142, 146, 147, 160, 163, 441
 Висковић, Никола 116–118, 121, 133
 Виталић, Кузма 304
 Витез, Григор 61, 130, 219, 289, 350, 383, 468–471
 Витезовић, Милован 383
 Витман, Волт (Walt Whitman) 124
 Владисављевић, Драгутин 17–22, 25, 29, 30, 35, 37, 42, 44, 46, 48
 Владисављевић, Спасенија 463, 473
 Влашкалин, Милорад 96
 Водановић, Гроздана 310
 Војновић, Иво 102
 Волф, Бертрам (Bertram Wolfe) 482, 495
 Волф, Џин (Gene Wolfe) 428
 Вонегат, Курт (Kurt Vonnegut) 428
 Вртар, Борис 116, 123, 126, 130
 Врховац, Максимилијан 119
 Врховац, Радивој 96
 Ву Ванг 117
 Вујадиновић, Радован 411, 414
 Вујачић, Марко 485
 Вујачић, Мирко 411
 Вујић, Владимир 86
 Вујковић, Марица 324
 Вујчић, Никола 509
 Вукадиновић, Љубомир 236
 Вукадиновић, Живојин Бата 12, 136, 153
 Вукановић, Јованка 410
 Вукановић, Слободан 410
 Вукасовић, Душан 61
 Вукасовић, Милан 54, 61
 Вукмановић, Јован 408
 Вуковић, Ђорђе 36
 Вуковић, Јасна 410, 413
 Вуковић, Ново 161, 164, 490, 493
 Вуковић, Светислав 411
 Вуковић, Чедо 411
 Вукомановић (Растегорац), Владимир 36, 46
 Вукуша, Вјекослав 62, 67
 Вукушић, Ана-Марија 544
 Вукчевић, Стеван Н. 235, 236
 Вулановић, Војислав 410
 Вулфман, Клифорд (Clifford Wulfman) 74
 Вучетић, Шиме 304
 Вучинић, Јанко 411, 489
 Вучинић, Слободан 411
 Вучјак, Шефик 385
 Вучковић, Владета 269
 Вучковић, Драгомир 233
 Вучковић, Зденка 281, 402
 Вучо, Александар (види Аскерланд, Тоза Трећеавлија, Чика Аца) 12, 33, 35, 47, 49, 54, 56–58, 69, 71, 141, 142, 146, 151–161, 163, 165, 166, 348, 349, 355, 441
 Гагарин, Јуриј (Јуриј Алексеевич Гагарин) 423, 424, 436
 Газивода, Михаило 408, 411
 Гај, Људевит 64, 83
 Гајић, Алекса 422
 Гал, Ласло (Gál László) 367, 370
 Гарибалди, Ђузепе (Giuseppe Garibaldi) 291
 Garner 123
 Геснер, Конрад (Conrad Gessner) 122, 123
 Гете, Јохан Волфганг фон (Johann Wolfgang von Goethe) 30
 Гинев, Н. Ф. (Никола Ф. Гинев) 39
 Гинзбург, Наталија (Natalia Ginzburg) 293
 Гион, Нандор (Gion Nándor) 369, 370
 Гјурковић, Стјепан 61
 Глишић, Миломир 478, 495
 Глишовић, Светислав 235, 236, 239
 Говедарица, Душан 411, 413
 Гогољ, Николај (Николай Васильевич Гоголь) 183
 Голић, Мита 146

- Горки, Максим (Максим Горький) 29, 39, 329, 422, 507
- Гос, Филип Хенри (Philip Henry Gosse) 123
- Готвалд, Стјепан (Gotwald) 116, 122, 123, 128, 130
- Градник, Алојзиј 66
- Грамши, Антонио (Antonio Gramsci) 291, 392
- Граси, Зефирино 427, 428, 435
- Графенауер, Нико 411
- Грдијан, Нада 234
- Грел, Мајк (Mike Grell) 181
- Григоров, Димитар 482, 493
- Грим, Јакоб и Вилхелм (Jacob Grimm и Wilhelm Grimm) 55, 128
- Гримпе, Георг (Georg von Grimpe) 131
- Грин, Барбара (Barbara Green) 74
- Грозданић, Симеун 114, 132
- Грозданов Давидовић, Стојанка
- Гулд, Џон (John Gould) 123
- Гуцевић, Синан 300, 318
- Да Винчи, Леонардо (Leonardo da Vinci) 365
- Дабовић, Тицијана (Tiziana Dabović) 291
- Давичо, Оскар 500, 504
- Данајер, Џоан (Dunayer, Joan) 122, 132
- Даничић, Ђуро 75
- Данолић, Милован 141, 142, 154, 160, 164, 350, 373, 374, 471, 493
- Дантон, Жорж Жак (George Jacques Danton) 266
- Дапчевић, Пеко 334, 342
- Дарвин, Чарлс (Charles Robert Darwin) 40, 123
- Дарел, Џорџ (George Durrell) 514
- Дау, Џилијан (Jillien Dow) 87, 90
- Дашић Цветковић, Љиљана 414
- Дебре, Режи (Régis Debray) 22, 24, 46
- Девил, Габријел (Gabriel Deville) 20
- Дедај, Рахман (Rahman Dedaj) 367
- Дедић, Арсен 216, 401
- Деже, Јанош (Dezső János) 366
- Дејвис, Фил (Phil Davis) 181
- Делетић, Ратко 410
- Делтон, Паола (Paola Delton) 294
- Денић, Сунчица 494
- Дерк, Денис 350, 358
- Дидановић, Вера 438, 454
- Диздаревић, Срђан 379
- Дизни, Волт (Walt Disney) 49, 54, 68, 70, 71, 142, 162, 178, 179, 364, 441, 443, 471
- Дикенс, Чарлс (Charles Dickens) 183
- Дикилић, Арсен 161, 329, 348, 349, 363, 440, 471
- Дил, Лудвиг (Ludwig Diel) 116, 122
- Дима, Александар (Отац) (Alexandre Dumas père) 183
- Димитријевић, Бојан 482, 493
- Димић, Љубодраг 59–61, 70, 139, 146, 328, 336, 345, 483, 493
- Димић, Мома 372
- Димник, Иван 59, 61, 70
- Добран, Роберто (Roberto Dobran) 290, 291, 294, 296
- Довдидековић, Тајјана 222
- Дојл, Артур Конан (Arthur Conan Doyle) 368
- Докнић, Бранка 329, 345, 481, 493
- Доланц, Стане 371, 399
- Домјанић, Драгутин 201
- Домонкош, Иштван (Domonkos István) 370
- Донат, Бранимир 248, 258
- Достојевски, Фјодор Михајлович (Фёдор Михайлович Достоевский) 55, 124, 138
- Дора д'Истрија 80
- Дошеновић, Бошко 514
- Дошљак-Бећо, Слободан 411
- Драгинчић, Славко 181, 190
- Драговић, Вук 234
- Драинац, Раде 355
- Дракуловић, Александар 415
- Драшковић, Бранко 408
- Дрводелић, Милан 116
- Дреновац, Никола 470
- Дрљевић, Јакша 452
- Дубочанин, Алија Х. 413
- Дуда, Игор 20, 46, 309–311, 318, 324, 330–334, 338, 339, 345, 482, 493
- Дудаш, Ана 414
- Дудварски, Марија 383
- Дујовић, Јован 411, 414
- Дука (псеудоним) 235
- Дунгерн, Адолф фон (Adolf von Dungern) 116
- Дучић, Јован 353
- Душ, Марија 383
- Ђентиле, Ђузепе (Giuseppe Gentile) 288
- Ђилас, Милован 330, 392, 408
- Ђоковић, Михаило Тикало 434
- Ђорђевић, Бојан 13, 233, 240, 536
- Ђорђевић, Јован 27, 46
- Ђорђевић Анђелковић, Радмила 235, 236
- Ђукић, Ноца 36
- Ђурђевић, Душан (Поп Д. Ђурђевић) 146, 169
- Ђурић, Војислав 417, 418
- Ђурић, М. 469

- Бурић Топаловић, Милица 19, 30
 Буришић, Душан 408, 409, 411, 413, 468, 470, 471
 Буровић, Радислав Мајо 413
 Буровић, Жарко 383, 411, 413
- Еверс, Ханс-Хайно (Hans-Heino Ewers) 214
 Егелинг, Волфрам (Wolfram Eggeling) 359
 Езоп 55, 469, 489
 Еке, Марселин (Marceline Hecquet) 27
 Еко, Умберто (Umberto Eco) 164, 293
 Енгелс, Фридрих (Friedrich Engels) 26, 47, 392
 Енде, Михаел (Michael Ende) 354
 Ердеи, Илдико 401, 402, 404
 Ерић, Добрица 383, 385, 411, 463, 465, 468, 470, 471, 506
 Еркењ, Иштван (Örkény István) 368
 Ешић, Шимо 380, 383, 385, 468
- Жанко, Милош** 306, 444
 Ждрвуц (псеудоним) 56
 Жедрински, Владимир 195
 Женет, Жерар (Gérard Genette) 250, 251, 258
 Жерјавић, Владимир 269, 283
 Живановић, Јеремија 501
 Живковић, Бранко 413, 458, 468, 478
 Живковић, Добросав Боб 421, 432–434, 436
 Живковић, Живан 513
 Живковић, Зоран 434
 Живковић, Јоза 256
 Животић, Радомир 508
 Жижовић, Десимир Буин 186, 451, 453
 Жупанчич, Отон 62, 66, 67
- З. В.** 133
 Заина, Елиза (Elisa Zaina) 291, 294
 Зајпс, Џек (Jack Zipes) 31, 32, 43 48
 Зајмуровић, Александар 96
 Зајц, Дане 411
 Залар, Иво 217, 218
 Занини, Елиђо (Eligio Zanini) 293
 Зелазни, Роџер (Roger Zelazny) 428
 Зелмановић, Ђорђе 318, 319
 Зигел, Холгер (Holger Siegel) 348, 359
 Зима, Дубравка 42, 44, 47, 78, 89, 193, 194, 199, 213, 214, 225, 309, 318, 544
 Змај, Јован Јовановић 12, 30, 55, 61, 93, 99, 100, 101, 104, 106, 109, 135, 139, 140, 141, 143, 147, 151–153, 165, 169, 178, 198, 199, 203, 223, 234, 235, 241, 329, 350, 411, 448, 468, 471, 507
- Зоговић, Радован 304
 Зограф, Саша Ракезић 184, 185, 188, 190
 Зола, Емил (Emile Zola) 124
 Зорић, Мате 542
 Зорић, Радмила 469
 Зотовић, Љубица 71
 Зрински Шубић, Никола 64, 83, 84
 Зрнић, Јелена 203
 Зубац, Перо 374
 Зупан, Здравко 70, 144, 146, 181, 184, 185, 186, 190, 422, 435, 444, 454, 494
- и.** (псеудоним) 133
 Иванић, Душан 74
 Ивануш, Реа (Rhea Ivanuš) 303, 307, 313, 318
 Ивачић, Перо 218
 Ивековић, Младен 302, 304, 318
 Ивковић, Александар 181
 Ивошевић Димитрова, Љубица 19, 36
 Иган, Шон (Sean Egan) 180, 190
 Игњачевић, Милутин 181
 Иго, Виктор (Victor Marie Hugo) 29, 55, 183
 Илакович, Димитрије 373
 Илић, Војислав (Млађи) 62, 202
 Илић, Власта 487
 Илић, Катарина 36
 Илић, Милица 424, 435
 Илић, Радиша 489
 Илић Рајковић, Александра 210, 225
 Иљан, М. 314
 Иљин, Иван (Иван Александрович Иљин) 329
 Ингарден, Роман (Roman Ingarden) 513
 Инголич, Антон 514
 Иноћенти, Орсега (Orsetta Innocenti) 296
 Ипен, Ерман (Hermann Huppen) 189, 431
 Иричанин, Томислав 508
 Исак, Салих 383
 Исаковић, Павле 234
- Јавор, Анка** 418
 Јаковити (Benito Jacovitti) 432
 Јаковљевић, Стеван 447
 Јакшић, Зоран 431
 Јакшић, Мато 305, 308, 310, 318
 Јакшић, Милета 61, 102
 Јакшић, Ђура 201, 511
 Јанев, Игор 265, 282
 Јаневски, Славко 470
 Јанковић, Ђука 175, 183, 184, 191, 519
 Јанковић, Милица 54, 56, 61, 63, 87, 102

- Јанковић, Милош Б. 27
 Јанц, Загорка 23, 46, 146
 Јањетовић, Зоран 425, 435
 Јарошевић, Хењрик 258
 Јекнић, Драгољуб 146, 411
 Јеленић, Мара 56
 Јеличић, Живко 304
 Јелчић, Дубравко 248, 535
 Јерговић, Миљенко 380, 389
 Јешић, Данко 184, 190
 Јовановић, Алекса 234
 Јовановић, Александар 470, 473, 494
 Јовановић, Борислав 410, 411
 Јовановић, Брана 427
 Јовановић, Владан 85, 90
 Јовановић, Живка 234
 Јовановић, Недељко 28
 Јовановић, Радмила 458, 464, 469
 Јовановић Сирогојно, Сава 270
 Јовановић, Славица 441, 454
 Јовановић, Слободан 428
 Јовановић, Срећко 446–448, 452, 458–461
 Јовановић Батут, Милан 178
 Јовановић Стоимировић, Милан 146
 Јовић, Виолета 169
 Јодал, Рожа 366, 369
 Јожеф, Атила (József Attila) 363, 374
 Јожеф, Јолан (József Jolán) 374
 Јојкић, Владан 96
 Јоргачевић, Јованка 383
 Јосимовић, Боривоје 181
 Јувал Дејвис, Нира (Nira Yuval Davis) 73, 88, 89, 91
 Јунг, Емил (Emil Jung) 46
 Јуришић, Јаков 380, 386, 390
 Јурца, Бранка 383, 470
- Каблар, Ђорђе 514
 Калвино, Итало (Italo Calvino) 293
 Калеб, Вјекослав 304, 312, 307
 Калезић Радоњић, Светлана 13, 536
 Калкинс, Дик (Dick Calkins) 181
 Калужанин, Сергије 468
 Каменов, Емил 462, 473
 Кампанела, Томазо (Tommaso Campanella) 217
 Капићић Хаџић, Насиха 383, 471
 Капор, Момо 500, 501
 Каравелов, Љубен 80
 Карађорђе (види Петровић, Карађорђе)
 Карађорђевић, Александар 52, 75, 77, 80, 81, 82, 86, 112, 202
 Карађорђевић, Марија 56, 129
 Карађорђевић, Павле 96, 205
 Карађорђевић, Петар 56, 64, 80, 82, 202
 Карађорђевић, Петар II 80, 139, 205
 Карајличев, Ангел 62
 Караџић Стефановић, Вук 64, 75, 83, 93, 103, 105, 109, 341, 363
 Кардељ, Едвард 504
 Каринти, Фриђеш (Karinthy Frigyes) 368
 Карић, Живојин 62, 66, 67, 468, 470, 473
 Карлић, Вирна 13, 205, 531, 537
 Каровић, Немања 14, 537
 Кафка, Маргит (Margit Kaffka) 362
 Каховић, Енес 354
 Кашанин, Милан 96
 Каштелан, Јуре 292, 370, 374
 Кведер Деметровић, Зофка 85, 201, 208
 Кејн, Гил (Gil Kane) 181
 Кекић, Гојко 189, 190
 Кељменди, Азиз (Aziz Kelmendi) 399, 400
 Керац, Бранислав 175, 180, 188–191, 521
 Керењи, Грација (Kerényi Grácia) 372
 Керкез, Јелена 87, 90
 Керол, Луис (Lewis Carroll) 151, 160, 165, 441
 Кестнер, Ерих (Emil Erich Kästner) 219, 220
 Кеџић, Данило 19, 20, 25, 47
 Кеџман, Јованка 20, 47
 Кивије, Жорж (Georges Cuvier) 123
 Кикај, Вехди (Vehbi Kikaj) 367, 374, 385
 Кириловић, Димитрије 96
 Кирков, Георги 44
 Кисић, Милица 19, 47, 458, 473
 Кисић, Остоја 164
 Китон, Бастер (Buster Keaton) 53
 Киш, Данило 478
 Киш, Каталин 367
 Кишевић, Енес 470
 Кишјухас, Јаков 170
 Кјубрик, Стенли (Stanley Kubrick) 433
 Кладушан, Јурица 438, 439, 453, 454
 Клаић, Брагољуб 133, 255
 Кларк, Артур (Arthur Clarke) 428
 Кличковић, Сава 509
 Кмох, Фрањо (Kmoch) 116, 125
 Кнежевић, Бобан 425, 435
 Кнежевић, Јово 411
 Кнежевић, Миливоје 469, 473
 Кнежевић, Петар 383
 Ковач, Михајло 167, 168, 171
 Ковачевић, Богољуб 269, 282
 Ковачевић, Драган 270
 Ковачевић, Сава 334, 342

- Ковачевић, Синиша 136, 146, 147
Ковачић, Иван Горан 215, 292
Коволик, Ева (Eva Kowollik) 13, 538
Козић, Абдулах 381, 383
Колановић, Маша 544
Коларић, Ана 74, 88, 90
Коларић Кишур, Злата 383
Коларов, Игор 169
Колобарић, Младен 381
Колоди, Карло (Carlo Collodi) 294, 471
Колонтај, Александра (Александра Михайловна Коллонтај) 213
Колумбо, Кристофер (Cristoforo Colombo) 291
Кон, Геца 208
Конески, Блаже 292
Коњовић, Петар 96
Кордић, Милош 355
Корен, Сњежана 333–336, 339, 340, 345
Корнблут, Сирил (Cyril M. Kornbluth) 433, 434
Кос, Винко (види Чика Ника и Чича Ника) 243, 244, 247–249, 252, 256–259
Косем, Звонимир 62
Космач, Цирил 292
Косовић, Нада 408
Костић, Андра 33
Костић, Душан 161, 411
Костић, Лаза 353, 507
Костолањи, Деже (Kosztolányi Dezső) 545
Котроманић, Твртко 64, 80, 81
Кокјето, Марио (Mario Cocchiello) 293
Кочић, Петар 202, 507
Кочиш, Евгениј М. (Евгений М. Кочиш) 168
Кочиш, Микола М. 168
Кош, Ерих 408
Кошут, Лажош (Lajos Kossuth) 373
Кравар, Зоран 76, 86, 91
Крајачић, Јосип 201
Крајачић, Људевит 128, 199, 208
Краљ, Милица 410
Краљић, Јосип Антун 62
Крамб, Роберт (Robert Crumb) 184, 189
Крањац, Мишко 365
Краснахоркаи, Ласло (László Krasznahorkai) 545
Крешевљаковић, Ј. 378, 389
Крилов, Иван 469, 489
Крлежа, Мирослав 292, 293, 500
Крклец, Густав 220, 383, 385, 470, 507
Крсмановић, Марија 443, 444, 452, 454
Крсник, Борис 131
Крстић, Бранислав 84, 91
Крстић, Ђорђе 463, 473
Крстуловић, Вицко 300, 308, 318
Куберт, Џо (Joe Kubert) 180
Кузњецов, Константин (Константин Константинович Кузнецов) 175, 183, 191
Кукај, Рифат (Rifat Kukaj) 354, 383, 411
Кукурин, Бранко 288, 296
Куленовић, Скендер 292, 514
Кулиџан, Драган 379–382, 384, 385, 389, 470, 471
Куљач, Владимир 411
Куљић, Тодор 482, 494
Кунерт, Вилијам (William Kuhnert) 130
Кун, Бела (Kun Béla) 362
Куртеши, Рамиз (Ramiz Kurtesi) 504
Курто, Ђусто (Giusto Curto) 293
Кушан, Иван 131
Лаберс, Боб (Bob Lubbers) 181
Лабудовић, Спасоје 411
Лазаревић, Александар 452
Лазаревић, Лаза 506
Лазић, Зорка 93, 94, 96–104, 106, 108, 109, 325
Лазић, Лаза 469
Лазић, Момир 510
Лазић, Светислав 181
Лазић, Сима Лукин 94, 99, 101
Лајко, Феликс (Lajkó Félix) 373
Лакићевић, Драган 146
Лакићевић Павићевић, Весна 422, 428
Лалатовић, Јелена 12, 538
Ламартин, Алфонс де (Alphonse de Lamartine) 124
Лангхофер, Аугуст (August Langhoffer) 119
Лапчевић, Дејан 324
Ласић, Станко 256, 258
Левстик, Фран 62
Леда, Гавино (Gavino Ledda) 293
Лејтам, Шон (Sean Latham) 74
Лекић, Никола 426, 430
Лековић, Кораљка (Koraljka Lekovich) 294
Леман-Карли, Г. (Gabriela Lehmann-Carli) 538
Лењин, Владимир Ильич (Владимир Ильич Ульянов Ленин) 22, 342, 343, 365
Летић, Петар 96
Летић Фабри, Босилка 383
Ликар Смиљанић, Владана 427
Линдберг, Чарлс (Charles Lindbergh) 53

- Линдгрен, Астрид (Astrid Lindgren) 294, 471
- Липа, Филип 116, 122, 123, 129
- Лит, Криштоф (Christoph Lüth) 347, 359
- Личанин, Ружа 99, 507
- Лишевски, В. 434
- Лобачев, Ђорђе 49, 54, 68, 71, 142, 175, 183, 186, 191, 422
- Ловрак, Мато 13, 62, 65, 67, 89, 128, 193–227, 352, 364, 383
- Ловрић Краљ, Сања 214, 218, 219, 222, 226, 451, 454
- Лозица, Иван 544
- Лојаница, Андра 54, 61
- Ломовић, Бошко 411
- Ломпар, Мило 482, 483, 494
- Лондон, Џек (Jack London) 369
- Лончаревић, Владимир 248
- Лончаревић, Зорица 222
- Лотман, Јуриј (Юрий Михайлович Лотман) 507
- Луис, Џек (Jack Lewis) 430
- Лукач, Ђерђ (György Lukács) 512
- Лукић, Драган 142, 163, 169, 323, 350, 383, 468, 469, 471
- Лукић, Душица 385
- Луковац, Хамид 381
- Луксембург, Роза (Rosa Luxemburg) 213
- Лумумба, Патрис (Patrice Lumumba) 397
- Људевит Посавски 80
- Љштановић, Јован 14, 50, 70, 157, 161, 162–164, 439, 440, 442, 454, 478, 538
- Мај, Карл (Karl May) 176
- Мајаковски, Владимир (Владимир Владимирович Маяковский) 414
- Мајданац, Боро 238, 240
- Мајзнер (Julius W. Meiszner) 208
- Мајтењи, Михаљ (Mihály Majtényi) 364, 368
- Мајхут, Берислав 451, 454
- Макаји, Серафима 169
- Макаји, Силвестер 169
- Максимовић, Десанка, 49, 54, 61, 65, 71, 87, 141, 142, 153, 169, 234, 235, 241, 292, 329, 351, 353, 383, 385, 411, 468, 470, 471, 506, 512
- Максимовић, Мирослав 146
- Максон, Рекс (Rex Maxon) 179
- Макридис, Рој (Roy Macridis) 482, 494
- Мала Зора (псеудоним) 20, 21, 33–35, 38, 41, 42, 45
- Малетић, Гордана 141, 146, 169
- Малин, Иво (Ivo Mallin) 119
- Малки, Лиза (Liisa Malkki) 305, 312, 313, 318
- Малуза, Мирела (Mirella Malusà) 294
- Манара, Мило (Milo Manara) 184, 189
- Манастериоти, Иво (Ivo Manasteriotti) 111, 115, 134
- Мандић, Блажо 383
- Мандић, Ђорђе 163, 442
- Манојловић Пинтар, Олга 493, 494
- Марвакис, Атанасиос (Athanasios Marvakis) 302, 317
- Марек, Џејн (Jyne E. Marek) 74
- Маринковић, Душан 531, 537
- Марјанић, Сузана 538
- Марјановић, Благоје Моша 57
- Марјановић, Воја 506, 508
- Марјановић, Жељко 381
- Маркес, Габријел Гарсија (Gabriel García Márquez) 438
- Маркиг, Лаура (Laura Marchig) 295
- Марко Краљевић, в. Мрњавчевић, Марко
- Марковић, Александар 271
- Марковић, Василије 233, 240
- Марковић, Горан 161
- Марковић, Душанка 383
- Марковић, Лаза 96
- Марковић, Љиљана 515
- Марковић, Предраг М. 349, 359
- Марковић, Светозар 79
- Марковић, Слободан Ж. 157, 164, 506, 508, 512
- Маркос, Пабло (Pablo Marcos) 181
- Маркс, Карл (Karl Marx) 20, 21, 26, 39–41, 47, 365, 392
- Мартинов, Добрила 94, 99, 107
- Мартић, Анђелка 318, 470
- Марус, Мајклс (Michaels R. Marrus) 313, 318
- Марчинко, Мато 248, 258
- Марш, Џеси (Jesse Marsh) 179, 181
- Масарик, Томаш 64, 138
- Маслов, Абрахам (Abraham Maslow) 465, 473
- Матаушић, Наташа 307, 318
- Матејић, Александар 382
- Матеони, Умберто (Umberto Mateoni) 293
- Матешић, Марина 80, 91
- Матић, Душан 33, 35, 47
- Матић, Зоран 514
- Матић, М. В. 43
- Матковић, Хрвоје 258
- Матовић, Весна 407, 418, 536
- Матовић, Милош 62, 78, 87, 89

- Магошић, Јошко 302, 304, 318
 Маурер, Нежа 383
 Мауровић, Андрија 130, 195, 208, 444
 Мацијери, Ђана (Gianna Mazzieri) 289, 296
 Мацут, Петар 258
 Мачек, Влатко 204
 Мебијус, Жан Жиро (Jean Giraud Mebius) 189, 432, 433
 Мезиду, Панајота (Panagiota Mezidou) 317
 Мекалум, Робин (Robyn McCallum) 253, 254, 258
 Мелсон, Гејл (Gail Melson) 118, 133
 Менинг, Расел (Russell Manning, Rus Manning) 175, 176, 179, 188, 191
 Мерилин Џегер, Ејдамс (Adams Marilyn Jager) 462, 473
 Месарош, Рожа 366
 Месељ, Миклош (Mészöly Miklós) 373
 Методије 64, 83
 Мекони Мековић, Лучијана (Luciana Mesoni Mesovich) 290
 Мештровић, Иван 60, 64, 138
 Микенберг, Џулија (Julia L. Mickenberg) 28, 31–33, 36, 39, 40, 43, 47
 Микић, Алекса 62, 385, 471
 Микулац, Даниел 248, 258
 Миладиновић, Марко 458, 473
 Милаковић, Јосип 102, 199, 202, 205
 Милани, Нелида (Nelida Milani) 290, 291, 293, 294, 296
 Милатовић, Вук 461–463, 473
 Милетић, Светозар 94
 Милијус, Џон (John Milius) 180
 Милковић, Златко 116, 121
 Милиновић, Еђидио (Egidio Milinovich) 293
 Милинковић, Јелена 13, 539
 Милинковић, Миливоје 514
 Милитар, Трива 99, 102, 108
 Миловановић, Миодраг 422, 425, 435
 Милојевић, Љубомир Љубац 432
 Милојковић, Живота 21
 Милосављевић, Оливера 80, 91, 195–197, 211, 342, 343, 345
 Милосављевић, Предраг Пеђа 59
 Милосављевић, Светолик 59, 70
 Милошевић, Велимир 383, 411
 Милошевић, Десанка 62
 Милчец, Звонимир 120, 127, 130, 133
 Миљан, Горан 252, 258
 Миљковић, Бранко 478
 Миндеровић, Чедомир 292
 Минић, Вук 411
 Миоч, Јелена 472, 473
 Мирко, Алозије 314
 Мирковић, Милан 119
 Мирковић, Ненад 428
 Мирон, Милица 382
 Мислер, Пол (Paul Mishler) 34, 40, 42, 43, 47
 Митровић, Андреј 343–345
 Митровић, Жика 175, 183, 191
 Митровић, Исаије 62
 Митровић, Мирјана 459, 465, 467, 469, 473
 Митровић, Митар 411, 414
 Митровић, Немања 513
 Мићић, Вишња 14, 522, 539
 Михаиловић, Драгољуб Дража 271, 328
 Михаиловић, Душан 509
 Михановић, Ангун 204
 Михотић, Крсто 63
 Мишић, Зоран 443, 454
 Мишчевић, Вера 270
 Мликота, Иво 318
 Молнар, Ференц 183
 Монтале, Еуђенио (Eugenio Montale) 293
 Мор, Томас (Thomas More) 217
 Мореира, Руден (Ruben Moreira) 181
 Моровић, Енрико (Enrico Morovich) 294
 Мороу, Греј (Gray Morrow) 181
 Моцарт, Волфганг Амадеус (Wolfgang Amadeus Mozart) 53, 370
 Мравља, Милан 270
 Мрвар, Фрањо 206
 Мрњавчевић, Марко 83, 84, 85
 Мрожек, Славомир (Sławomir Mrożek) 372
 Мудри, Васил 168
 Мудрињак, Давид 119, 133
 Мулалић, Азра 383
 Мур, Реј (Ray Moore) 180, 181
 Мураг 353
 Мусолини, Бенито (Benito Mussolini) 287, 288
 Мутибарић, Стеван 468, 469
Н. К. 237
 Навојев, Никола 175, 183–185, 191, 519
 Нађ Абоњи, Арпад (Nagy Abonyi Árpád) 545
 Назор, Владимир 128, 215, 292, 470, 488
 Најдовски, Тихо 414
 Насер, Гамал Абдел (Gamāl Abd an-Nāsir) 397
 Наулен, Филип (Philip Nowlan) 181

- Нахман, Соња (види Тетка Соња) 54, 56, 142
 Начиновић, Елвија (Elvia Nacinovich) 294
 Неђић, Милан 237, 238, 241
 Нел, Филип (Philip Nel) 31–33, 36, 39, 47
 Неофитовић Грубјешкић, Иванка 94, 97, 98, 99, 107
 Нелсон, Каролин (Caroline Nelson) 31, 42
 Ненадовић, Јован 96
 Нехру, Џавахарлал (Jawaharlāl Nehrū) 397
 Нешић, Мирјана 450
 Никић, Федор 60
 Николески, Ванчо 62, 368, 470
 Николић, Коста 232, 240, 482, 494
 Николић, Љиљана 499, 501
 Николић, Милош 495
 Николова, Маја 27, 42, 47
 Нишавић, Благоје 411, 414
 Новаковић, Бошко 94, 107
 Нововић, Бобан 410
 Ного, Рајко Петров 353, 411
 Ноделман, Пери (Perry Nodelman) 214, 395, 404
 Нола, Анте 311
 Нола, Даница 300, 301, 303, 304, 308, 319
 Нушић, Бранислав 157, 183
- Његош, Петар Петровић** 86, 93, 103, 105, 109, 506
- Обилић, Милош** 353
 Обичан, Јован 235
 Обрадовић, Александар 408
 Обрадовић, Доситеј 64, 93, 103–105, 109, 138, 489
 Обреновић, Милош 197
 Обрадовић, Олга 449
 Обреновић, Раде 169
 Огњановић, Драгослав 161, 162, 164, 351, 440, 441, 454
 Огњановић, Драгутин 414
 Огњановић Абуказем, Илија 178
 Огризовић, Михајло 20, 24, 47
 Одаловић, Мошо 169, 383, 385, 411
 Олејар, Јаким 168
 Олујић, Гроздана 169
 Омерзо, Фрањо 119
 Омеровић, Омер 381
 Опачић, Зорана 12, 50, 56, 70, 163, 164, 351, 468, 469, 473, 478, 482, 494, 502, 503, 512, 515, 540
 Оршанић, Иван 245
- Остојић, Здравко 393, 403, 404
 Остојић, Јелена 96, 108
 Остојић, Тихомир 93, 96, 98, 102, 103, 104–106, 108, 109
 Островски, Николај (Николай Алексеевич Островский) 152
 Ожанић, Јосип 39, 42
- Павелић, Анте** 197, 205, 226, 244, 254, 257
 Павелић, Јошко 310
 Павић, Борислав 468, 473
 Павићевић, Владислав 411
 Павичић, Снјежана 304, 319
 Павковић, Васа 143, 144, 146
 Павлас, Игњат 96
 Павловић, Меланија 168
 Павловић, Миодраг 152, 163, 166, 442
 Павловић, Момчило 493
 Павловић, Радивој 96
 Павловић, Ранко 411
 Павловски, Борислав 531
 Пајковић, Радослав 411
 Паланчанин, Сава 18, 19, 21, 22, 26, 47
 Палавршић, Анте 300, 301–304, 307, 319
 Палчок, Зоран 303, 304, 307, 308, 310, 319
 Панекук, Антон (Anton Pannekoek) 27
 Панџо, Шукрија 470
 Панић Мараш, Јелена 12, 540
 Пантелић, Ивана 493
 Пантић, Михајло 509, 510, 513
 Папић, Д. 29
 Папхархаји, Агнета Бучко (Агнета Бучко Папгаргај) 169
 Папхархаји, Ђура (Ђура Папгаргај) 169
 Парун, Весна 383
 Паскаљевић, Горан 374
 Паут, Мира 289
 Пахек, Жељко 429, 430, 432, 436
 Пашагић, Бранка 112, 131, 133
 Пашић, Никола 58
 Пеић Чалдаровић, Дубравка 300–304, 307, 308, 319
 Пејић, Наталија 36
 Пејчић, Јован 508
 Пекић, Борислав 234
 Пековић, Рагко 440, 454
 Пековић, Слободанка 409, 411, 412, 415–418
 Пелин, Елин 62
 Перић Нешић, Софија 232
 Перић, Рашо 411

- Перишић, Љиљана 449
 Перо, Мишел (Michelle Perrot) 263, 264, 267, 282
 Перовић, Пуниша 408
 Пероци, Ела 471
 Першић, Валерија (Valeria Persic) 290
 Петефи, Шандор (Petőfi Sándor) 362, 363
 Петрановић, Бранко 51, 70, 75, 91
 Петричић, Душан 146, 323
 Петров, Александар 409, 410, 415, 418
 Петровић, Вељко 95
 Петровић, Драгољуб 438, 454
 Петровић, Дражен 372
 Петровић, Јасминка 169
 Петровић, Јован 96
 Петровић, Карађорђе 64, 80, 81, 85, 86, 197
 Петровић, Љубомир 60, 61, 71
 Петровић, Милан 97
 Петровић, Милић Ф. 329, 345
 Петровић, Мирко 471
 Петровић, Н. 469
 Петровић, Петар 54
 Петровић, Радослав 63
 Петровић, Тихомир 348, 359
 Петровић Тодосијевић, Сања 13, 266, 275, 277, 279, 283, 306, 307, 319, 331, 340, 341, 345, 382, 384, 392, 393, 404, 534, 540
 Песталоци, Јохан Хајнрих (Johann Heinrich Pestalozzi) 24
 Пехер, Клаус (Klaus Pecher) 347, 359
 Пехнел-Леше, Едвард (Eduard Pechnel-Loesche) 123
 Пецер, Т. (Tatjana Petzer) 538
 Пешић, Стеван 413
 Пивац, Жељко 304, 310, 319
 Пијаде, Моша 365, 504
 Пијановић, Петар 52, 71, 153, 154, 164, 473, 478, 491, 494, 503, 508, 515
 Пилински, Јанош (János Pilinszky) 373
 Плавшић, Бранко 188
 Плеше, Ива 316, 319, 544
 Плутарх 55
 Подгорец, Видоје 489
 Пол, Фредерик (Frederik Pohl) 428
 Поланча, Душан 306
 Полић, Страхинја 14, 541
 Поло, Марко (Marco Polo) 292
 Попа, Васко 152, 163, 166, 353, 442
 Попов, Душан 93, 95, 98, 107
 Попов, Раша 169
 Поповић, Александар 471
 Поповић, Велимир 60
 Поповић, Зоран 380, 428
 Поповић, Јован 220
 Поповић, Љуба 353
 Поповић, Перивоје 410
 Поповић, Радован 178, 190
 Поповић, Стеван (Чика Стева) 102
 Поповски, Александар 385
 Поткоњак, Никола 265, 283
 Празник, Бранка 309, 310, 313, 316, 318
 Прат, Хуго (Hugo Pratt) 189
 Предић Нушић, Гита 232
 Прелић, Рада 161, 162, 164, 440, 441, 454
 Прерадовић, Петар 201
 Прешерн, Франце 292, 506
 Прешић, Богољуб 96
 Примозић, Вера 409
 Присли, Елвис (Elvis Presley) 373
 Прљинчевић, Драгољуб 234
 Продановић, Тихомир Т. 443, 454
 Пузић, Милан 233
 Пулић, Никола 131
 Пунит, Иван 56
 Пуповац, Стево 468
 Пушкин, Александар Сергејевич (Александр Сергеевич Пушкин) 183
 Пфунгст, Оскар (Oskar Pfungst) 123
 Радивојевић, Ђорђина 354
 Радикић, Василије 144–146
 Радић, Лепа 270
 Радић, Стјепан 204
 Радич, Викторија 545
 Радичевић, Бранко 329, 353, 354
 Радичевић, Бранко В. 383, 506
 Радичевић, Петар Пера 427, 428, 430, 436
 Радишић, Јелена 464, 474
 Радмиловић, Зоран 414
 Радноти, Миклош (Miklós Radnóti) 368
 Радовић, Борислав 374
 Радовић, Душан Душко 12, 14, 55, 135, 142, 143, 144–147, 151–153, 159–162, 165, 166, 323, 327, 343, 373, 383, 411, 440–442, 444, 447, 468–471, 473, 477, 490, 491, 496, 503, 545
 Радовић Тешић, Милица 533
 Радојевић, Мара 52, 71
 Радојчић, Никола 96
 Радончић, Фахрудин 379
 Радосављевић, Иван 493
 Радошевић, Јосипа 202, 203, 205

- Радуловић, Драган 385, 411, 413, 414
 Радуловић, Милан 482, 494, 502, 503, 506, 515
 Радусиновић, Милош 411
 Раичковић, Стеван 411
 Рајић, Милан 154
 Рајковић, Богољуб 94, 95, 107
 Рајхенбах, Хајнрих Густав (Heinrich Gustav Reichenbach) 123
 Ракита, Станко 383, 468, 469, 488
 Ракић, Милан 353
 Раковић, Радован 236, 240
 Раковски, Кристијан 80
 Рамач, Михал 169
 Рамоус, Освалдо (Osvaldo Ramous) 293
 Ранђеловић, Петар 428
 Ранитовић, Бранко 141, 146
 Ранковић, Александар Лека 399
 Ранковић, Милан 482, 494
 Ранхнер, Алексеј (Алексей Борисович Ранхнер) 175, 183, 191
 Расветников, Асен (Асен Разцветников) 55
 Растодер, Шербо 418
 Ратковић, Миленко 408, 409, 411, 413, 414, 471, 489
 Рац, Јанко 168, 414
 Рацин, Кочо 292
 Рашић, Дамјан 59, 63, 70, 76, 80, 81, 82, 83, 84
 Рејмонд, Алекс (Alexander Gillespie Raymond) 178, 181, 423
 Рејнцер, Теренс (Terence Ranger) 74, 75
 Реља, Мате 216
 Рем, 288
 Реслер, Ервин (Erwin Rössler) 119
 Ресуловић, Назиф 62, 63, 83
 Рибар, Иво Лола 334, 342
 Рибникар, Владислав 153, 234, 446, 452
 Рид, Џон (John Reed) 374
 Ризвић, Мухсин 418
 Риле, Ото (Otto Rühle) 27
 Рилке, Рајнер Марија (Rainer Maria Rilke) 248
 Римар, Меланија 13, 169, 541
 Римски-Корсаков, Николај (Николай Римский-Корсаков) 370
 Рипл-Ронаи, Јожеф (Rippl-Rónai József) 374
 Рисојевић, Ранко 411
 Ристановић, Рада 458
 Ристић, Анђелко 379, 382, 386
 Ристић, Јован 64, 138
 Ристовић, Александар 414
 Рише, Шарл (Charles Robert Richet) 39
 Робић, Иво 281, 402
 Роић Муса, Теа 221
 Родари, Ђани (Gianni Rodari) 292, 296, 428
 Роић, Сања 13, 289, 296, 542
 Ролан, Ромен (Romain Rolland) 124
 Ромац, Пашко 364
 Ромул, 288
 Рорић, Ивица Вања 378, 380–384, 386, 389, 390, 413
 Росић, Мирјана 449
 Рота, Карла (Carla Rotta) 294
 Рохаљ, Владимир 168
 Рошуљ, Жарко 94, 100, 107
 Ружић, Војко 304
 Рукавина, И. 128
 Русјан, Даница 381
 Русо, Жан-Жак (Jean-Jacques Rousseau) 24
 Ршумовић, Љубивоје 143, 146, 411, 469, 471
 Сабљак, Томислав 535
 Сабовљев, Павле 486
 Савлић, Срба П. 240
 Салајпај, Тереза 61, 66, 67, 71
 Саламон, Силвестер 168
 Салгари, Емилио (Emilio Salgari) 176
 Саливен, Пат (Pat Sullivan) 181
 Самарџија, Марко 255, 258
 Самарџија, Снежана 489, 490, 494, 495
 Самерс, Иан (Ian Summers) 431
 Сарајлија, Сима Милутиновић 353
 Сарленд, Чарлс (Charles Sarland) 163, 164
 Саројан, Вилијам (William Saroyan) 413
 Сартр, Жан-Пол (Jean-Paul Sartre) 500
 Свачић, Петар 80, 81, 83
 Свети Сава 64, 83
 Сегар (E. C. Segar) 181
 Сеји, Ли (Lee Saye) 430
 Секви, Ерос (Eros Sequi) 291
 Секулић, Милан 96
 Секулић, Момир 411, 413, 487
 Селардо, Џон (John Celardo) 181, 187
 Селус, Едмунд (Edmund Selous) 123
 Сент-Егзипери, Атоан де (Antoine de Saint-Exupéry) 294
 Сервантес, Мигел де (Miguel de Cervantes) 183
 Серпијери, Паоло (Paolo Serpieri) 184
 Сеху, Максут (Maksut Shehu) 367
 Сечењи, Жигмонд (Széchenyi Zsigmond) 368
 Силађи, Карољ (Silagyi Karoly) 372
 Силверберг, Роберт (Robert Silverberg) 425, 435

- Силоне, Игнацио (Ignazio Silone) 293
 Симеоновић Чокић, Стеван 96
 Симић, Горан 414
 Симић, Зорана 13, 542
 Симовић, Драган 509
 Симовић, Љубомир 353
 Симовић, Ранко 468
 Симоновић, Божидар 271
 Синеговић, Син 116
 Сич, Имре (Szűcs Imre) 374, 470
 Скалабрин, Војка 315
 Скерлић, Јован 448, 454
 Скјавато, Марио (Mario Schiavato) 293, 294
 Скок, Жожа 221, 226
 Скот, Валтер (Walter Scott) 183
 Скоти, Ђакомо (Giacomo Scotti) 292, 294, 296, 297
 Скоулс, Роберт (Robert Scholes) 73, 74
 Славковић, Сибин 188
 Славковић, Тома 383
 Слапшак, Светлана 80, 91
 Смиљанић, Вера 426, 435
 Смодлака, Јосип 300, 305, 306, 313, 319
 Соловјев, Сергеј (Сергей Михайлович Соловьёв) 175, 183, 191
 Солонар, Јелена 168
 Сопка, Љубомир 171
 Спахин, Мустафа 354
 Средановић, Лазар Лазо 186, 435
 Срњић, Витомир 59, 70
 Срхој, Иво 300, 319
 Стајић, Васа 95, 96, 97, 102, 107
 Стајић, Милица 95, 96
 Стаљин, Јосиф Висарионович (Иосиф Висарионович Джугашвили Сталин) 291, 333, 342, 343, 364, 397, 445
 Станисављевић, Миодраг 374
 Станишић, Слободан 169, 354, 411
 Станковић, Борисав Бора 506, 511
 Станојчић, Војислав 349, 383, 487, 489
 Стеб (псеудоним Стевана Бешевића) 56, 58, 142, 159, 161
 Стевановић, Бранко 169
 Стевановић, Лада 59, 65, 71, 78, 79, 91
 Стел, Стефано (Stefano Stell) 293
 Стерија, Јован Поповић 353
 Степановић, Константин (види Бата Коста) 54, 142
 Степановић, Предраг 373
 Стефановић, Божа 381
 Стефановић, Мирјана 354, 545
 Стефановић, Рада 468
 Стефановић, Светлана 74, 91
 Стивенс, Џон (John Stephens) 250, 253, 254, 258
 Стивенсон, Роберт Луис (Robert Louis Stevenson) 294
 Стојадиновић, Драги 234
 Стојадиновић, Милан 60
 Стојадиновић, Михаило 234
 Стојаковић, Гордана 94, 107
 Стојановић, Драгослав 59
 Стојиљковић, Влада 471
 Стојков, Мојсије 96
 Стојковић, Градимир 169
 Стојковић, Милица 234
 Стојковић, Ранђел 503
 Стокер, Брем (Bram Stoker) 177
 Стокић, Петар 383
 Стрижић, Живко 535
 Стризивић, Б. 448
 Стриц Миho (псеудоним) 65
 Суботић, Гавро 382
 Сувин, Дарко 392, 400, 403, 404
 Суљетовић, Фехим 450
 Сучевић, Бранко 54, 56, 68
 Таб, Едвин Чарлс (Edwin Charles Tubb) 425, 435
 Тарапуза, Стојан 471
 Тартаља, Гвидо 49, 54, 62, 71, 153, 383, 468, 471, 489
 Тасић, Никола 51, 71
 Тагић, Паја 96
 Таубер, Виктор (Viktor Tauber) 422
 Твен, Марк (Mark Twain) 291
 Тежак, Дубравка 218–220, 225
 Теодосић, Радован 422
 Тесла, Никола 64, 364
 Тетка Ана (вероватно псеудоним Јаноша Дежеа) 366, 370
 Тетка Соња (псеудоним Соње Нахман) 140, 142
 Тешић, Гојко 511
 Тешић, Момчило 468, 471
 Тимотијевић, Гордана 169
 Тимотијевић, Душан Дуда 177
 Тителбах, Владислав 178
 Тито, Јосип Броз 197, 216, 270, 278, 279, 291, 293, 294, 305, 311, 316, 330, 334, 342, 362–364, 370, 382, 387, 397, 400, 403, 408, 447, 449, 453, 466, 467, 482–484, 495, 504, 507, 512

- Тишченко, Николај (Николай Иванович Тищенко) 175, 183, 191
Ткаченко, Тајјана (Татјана Ткаченко) 460, 474
Тодоровић, Миодраг 470
Тодоровић, Михајло 43
Тодоровић, Предраг 13, 176, 177, 190, 519, 543
Тоза Трећеавлија (псеудоним Александра Вуча) 159
Толнаи, Ото (Tolnai Ottó) 373, 545
Толстој, Лав (Лев Николаевич Толстой) 19, 24, 28, 29, 55, 66, 329, 391
Томашевски, Борис (Борис Викторович Томашевский) 512
Томић, Б. (колективни псеудоним) 453, 491
Тончинић, Ерна (Erna Toncinich) 293
Топаловић, Живко 30
Торес, Данијел (Daniel Torres) 431
Тоскић, А. 63
Тот, Лајош (Tóth Lajos) 364
Трајковић, Саша 467, 468
Тремул, Маурицио (Tremul Maurizio) 294
Тресић Павичић, Анте 200
Триполски, Иштван (Tripolski István) 372
Трир, Валтер (Walter Trier) 220
Трифунуовић, Душко 169, 385, 411
Трнавац, Недељко 394, 404, 479, 495, 502, 503, 515
Тропин, Тијана 14, 45, 349, 359, 543
Троцки, Лав (Лев Давидович Троцкий) 33
Трпимировић, Томислав 64, 80, 81
Трубар, Примож 64, 83
Трухелка, Јагода 128
Тургењев, Иван (Иван Сергаевич Тургенев) 19, 29, 124, 138
Тури, Габор (Turi Gábor) 373
Тутњевић, Синиша 481, 495
Тутуновић, Надежда 324
Туцовић, Димитрије 19, 39, 79, 91
Тушановић, Душан 96
Тушјак, Јурај 470
- Ђ**
Ђирило 64, 83
Ђирић, Растко 434
Ђирић, Саша 353, 358
Ђопић, Бранко 49, 54, 56, 71, 141, 142, 163, 169, 216, 291–293, 296, 323, 327, 329, 348, 351, 364, 383, 385, 411, 439–441, 443, 447, 450, 471, 514
Ђоровић, Владимир 200, 354
Ђоровић, Светозар 102
- Ђосић, Бора 468, 474, 501
Ђуковић, Милица 12, 325, 543
Ђулафић, Драгомир 411, 413
Ђуповић, Михаило 468
Ђургус, Велимир Казимир 431
- Угрешић, Дубравка 350, 383
Удицки, Јован 61
Улку, Нусрет Дишо (Nusret Dišo Ülkü) 470
Урошевић, Велибор 116, 124
- Ф**
Фабрио, Недјељко 217, 226
Фалачи, Оријана (Oriana Fallaci) 293
Фаркаш Барати, Моника (Farkas Baráti Mónika) 372
Фаулер Рајт, С. (S. Fowler Wright) 431
Федар, 469
Фејеш, Иштван (Fejes István) 368
Фејса, Јанко 168
Фекете, Иштван (Fekete István) 373
Фелски, Рита (Rita Felski) 73, 90
Фехер, Ференц (Fehér Ferenc) 364, 366–368, 374
Филајдић, М. 128
Филиповић, Драгољуб 62, 85
Филиповић, Мијо (Philippović) 116–121, 127, 129, 130, 133, 198, 219
Финк, Никола 114, 119
Фихте, Јохан Готлиб (Johann Gottlieb Fichte) 124
Флајшер, Макс (Max Fleischer) 181
Фландерс, Чарлс (Charles Flanders) 181
Флоршиц, Јосип (Josip Florschütz) 255
Фолк, Ли (Lee Falk) 180, 181
Фостер, Харолд (Harold Foster, Hal Foster) 175, 176, 179, 181, 182, 184, 188, 191, 444
Франичевић, Андра 54, 56, 136, 137, 140, 141, 143
Франки, Ерио (Erio Franci) 291
Франс, Анатол (Anatole France) 29
Франц Јозеф I (Franz Joseph I) 197
Фребел, Фридрих (Friedrich Wilhelm August Fröbel) 24
Фрковић, Душан 120
Фрол, Иво 392
Фроло, Леоне (Leone Frolo) 184
Фулгоси, Славомир 314
Фурлан, Иван 460, 472, 474
Фућек, Мартин 67
- Х** (псеудоним) 132
Хабермас, Јирген (Jürgen Habermas) 74

- Хагард, Рајдер (Henry Rider Haggard) 176
 Хагенбек, Карл (Hagenbeck) 120, 128
 Хагерти, Ден (Dan Haggerty) 374
 Хајдн, Јозеф (Joseph Haydn) 53, 370
 Хајноци, Петер (Hajnóczy Péter) 545
 Хајнцел, Вјекослав (Heinzel) 119
 Хал, Кетрин (Catherine Hall) 278, 283
 Хамершак, Маријана 13, 42, 44, 47, 78, 89, 193, 194, 198, 199, 206, 213, 214, 225, 309, 318, 544
 Хамовић, Валентина 12, 478, 538
 Хамовић, Драган 145, 146, 470, 473, 494
 Хандке, Петер (Peter Handke) 500, 501
 Хант, Лин (Lynn Hunt) 266, 283
 Хант, Питер (Peter Hunt) 164
 Харамбашић, Аугуст 206
 Харгривс, Роџер (Roger Hargreaves) 471
 Харди Ковачевић, Ирина 169
 Хауард, Роберт (Robert Howard) 180
 Хаџић, Зорица 99, 100, 107
 Хаџихасановић, Азис 379
 Хеда, Луџија Мађа (Lucia Maggia Hedda) 291
 Хевеши, Андраш (Hevesi András) 545
 Хек, Хајнрих (Heinrich Heck) 126, 131
 Хелтаи, Јене (Heltai Jenő) 364
 Хемет, Дешижел (Samuel Dashiell Hammett) 178
 Хенри III 117
 Хершер, Ендру (Andrew Herscher) 305, 313, 318
 Хики, Х. Б. (H. V. Hickey) 430, 432
 Хирц, Мирослав (Miroslav Hirtz) 113, 114
 Хитлер, Адолф (Adolf Hitler) 310
 Хитрец, Хрвоје 131
 Хобсбом, Ерик (Eric Hobsbawm) 74, 75, 77, 212, 332, 345
 Хованец, Руди (Rudi Chowanetz) 358
 Ходоровски, Алехандро (Alejandro Jodorowsky) 189
 Хогарт, Берн (Burne Hogarth) 175, 176, 179, 181, 182, 186, 188, 189, 191
 Хозић, Адван 354, 385, 386
 Хорват, Габор (Horvat Gábor) 373
 Хорват, Иван 61
 Хорват-Вукеља, Жељка 462, 474
 Хоркић, Драгутин 381
 Хофман, Иван 328, 329, 345
 Хоџа, Мехмед (али) (Mehmet Hoxha) 367, 383
 Хоџић, Зувдија 408
 Хоџић, Сабадахин 304
 Хрваћанин, Јованка 234, 241, 380, 383, 469
 Храниловић, Јован 102
 Хребљановић, кнез Лазар 64, 83, 86, 354
 Хромаџић, Ахмед 200, 210, 220, 225, 385, 471
 Хубер, Иван 132
 Цајић, Ђорђе 448, 449
 Цанкар, Иван 62, 292
 Цанки, Драгутин 119
 Царић, Воја 329, 341, 468, 474
 Цветковић, Бранислав Брана 12, 49, 51, 52, 54, 56, 68–71, 135, 136, 138, 140–147, 234, 235, 238, 239, 241
 Цветковић, Драгиша 204
 Цвијић, Влахо 116, 126
 Цвијовић Јаворина, Ивана 249, 252, 257
 Цвитан, Габријел 62
 Цвитан, Далибор 217, 225
 Цвртило, Јосип 202
 Цековић, Иван 160, 164, 411
 Церовић, Вук 414
 Црнко, Мијат 199
 Црнковић, Милан 198, 206, 218, 219, 220, 225
 Црногорац, Жељка 131
 Црнчић, Менци Клемент 131
 Цур Милен, Херминија (Hermynia zur Mühlen) 31, 43, 44, 213
Ча Гавро (псеудоним Габријела Пинтера) 199
 Чавельан (псеудоним) 56
 Чаврак, Александар 200
 Чакан, Штефан 168
 Чапајев, Василиј (Василиј Иванович Чапаев) 290
 Чаплина, Вера 471
 Черноземски Георгијев, Владо 112
 Чех, Анте 111, 115, 134
 Чехов, Антон Павлович 124
 Чика Андра (псеудоним) 68, 140
 Чика Аџа (псеудоним А. Вуча) 57, 141, 153
 Чика Брана (види Цветковић, Бранислав)
 Чика Доктор (псеудоним) 20, 27, 37
 Чика Ника / Чича Ника (псеудоним Винка Коса) 244, 248
 Чичко, Хела 407, 408, 418
 Чолак, Тоде 499–501, 504, 508, 510, 512, 513, 515, 516
 Чолаковић, Родољуб 21, 48, 445
 Чолић, Здравко 379

- Чоловић, Иван 81, 82, 83, 85, 86, 90
 Чоловић, Родољуб 486
 Чудина-Обрадовић, Мира 462, 474
 Чудић, Марко 13, 545
 Чутурило, Данило 62
- Шавит, Зохар (Zohar Shavit) 214**
 Шакић, Сања 13, 205, 531, 537, 545
 Шантић, Алекса 101, 102, 329
 Шарчевић, М. 19, 36, 37
 Шварценегер, Арнолд (Arnold Schwarzenegger) 180
 Шево, Нада 464, 474
 Шевић, Милан 101, 102
 Шекли, Роберт (Robert Sheckley) 428, 429, 435
 Шекспир, Вилијам (William Shakespeare) 183, 506, 509
 Шеншин, Иван (Иван Иванович Шеншин) 175, 183, 191
 Шеноа, Аугуст 204, 506, 511
 Шенфелд, Корнелија 383
 Шепард, Алан (Alan Shepard) 424
 Шешењ, Војислав 352, 353
 Шибалић, Нинослав 186
 Шибица, Н. 237
 Шикић, Јасна 118, 133
 Шилард, Лео (Leó Szilárd) 430
- Шилер, Фридрих (Friedrich Schiller) 478
 Шилић, Димитрије 96
 Шинко, Ервин 367
 Широки, Карел 62, 63, 66
 Шкавић, Јосип 199
 Шковрљ, Вењко 305
 Шкрињарић, Сунчана 383, 411, 470
 Шмале, Волфганг (Wolfgang Schmale) 264, 265, 283
 Шопенхауер, Артур (Arthur Schopenhauer) 124
 Шпајхер, Клаудија (Claudia Speicher) 347, 359
 Шпенглер, Освалд (Oswald Spengler) 86
 Шпер, Марк (Marc Speer) 317
 Шпехт, Фридрих (Friedrich Specht) 123
 Шпиро, Ђерђ (Spiró György) 545
 Шпољар, Златко 208
 Шпољарић, Љепосава 380, 383
 Штајнер, С. 116, 120, 123, 125
 Штросмајер, Јосип Јурај (Joseph Georg Strossmayer) 63, 64, 67, 83
 Шубашић, Иван 204, 205
 Шуица, Б. 504
 Шулиц, Х. (Heinrich Schulz) 24
 Шулиц 123
 Шушнић Мартинчић, Федора (Fedora Susnich Martincic) 290

ИНДЕКС ПЕРИОДИКЕ

- Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* 539
Amazing Stories 423
Anđeo čuvar 112
Astounding Stories of Super-Science / Analog Science Fiction and Fact 423
- Базар** 427
Борба 186, 394, 443
Bosiljak 198
Будућности 11, 17–45, 48, 195, 309, 324
Buksi 371
Висуриа Сопилор 169
- Венац** 458, 497–516
Весела свеска = Vesela sveska 169, 377–390
Весели задавник 182
Večernji list 350
Vijesti 307
Виц 53
Vjesnik 305
Врач њојаћач 58, 94, 95, 100
Време 86, 234
Vrtić 112, 115, 130
- Глас омладине** 343
Glasnik 114
Голуб = Golub 448, 449, 502
- Danas** 438
Das Deutsche Mädel 247
Der Zoologische Garten 131
Der Pimpf 247
Дејинињсџво 218, 533
Дечја њолијика (од 2. броја, 1957. године, *Дечје новине*) 445, 447–450, 452, 455, 458
Дечја сџрана (од 1930. године *Полијика за децу*) 51, 56, 136, 139, 142, 147, 153, 234
Деџје новине 93–106, 108, 109, 325
Дечја радосџ 234
- Дечје новине** (види и *Дечја њолијика*) 169, 186, 437–439, 444, 448–453, 455, 456, 458, 499, 502, 504
Dječje kolo 112
Дом и свеџ 238, 240
Dot i škola 112, 129
Драџанче 372
Друџарче 39, 169
- Ђаво** 53
- Емиџор** (од 2013. године на латиници) 45
- Жена данас** 213, 325
Žena zbjega 307
Женске сџране (прилог *Полијике*) 278
Женски њокреџ (прилози објављивани и на латиници, као и на словеначком језику) 213
Женски свеџ 234
Ženski svijet (од 1920. године *Jugoslavenska žena*) 201
Živinarev glasnik 114
Живоџ 511
Живоџ и рад 154, 165
Život i škola 279
- За нашу младеж** 19, 27, 29
Задавне сџране (претходно *Подјега за децу*) 417
Задавни лисџ 234
Задавник 182
Заџрадка (1937–1941. године *Наша заџрадка*; 1947–1991. године *Пионирска заџрадка*) 167, 168, 170–173, 536
Зека 457–461, 463, 465, 467, 468, 470–472, 474, 475, 498, 522–526
Злаџина серија 186
Змај 13, 347–358, 360, 443, 502
Zoološki vrtić 111–117, 124, 127–129, 131, 134
Зорица 234, 241

- Izvestje Muzejskega Društva u Mariboru* 114
Израз 511
Il Pioniere (од 1990. године *Arcobaleno*)
 287–297
Илустрована Полиџика 426, 427
- Јединствено: ордан Демократијске странке* 96,
 97, 108
Једнакост: ордан жена социјалиста
 (комуниста) Југославије 18, 19, 24, 29
Jó Rajtás (претходно, 1947–58. године,
Pionírújság) 9, 169, 361, 362, 364,
 366–369, 371–375
Jugoslavenska žena (види и *Ženski svijet*) 85,
 201, 202
Jugoslovenska iskra 89, 91
Jugoslovenče (прилози објављивани на оба
 писма) 11, 12, 49–51, 54, 55, 58, 59, 61,
 62, 65, 66, 68–73, 75–80, 82, 83, 85–89,
 91, 92, 309
Jutarnji list 120
- Камила* 178
Кекец 169, 186, 327, 329, 375, 443, 471
Képes Ifjúság 370
Књижевне новине 163, 442
Књижевност 511
Књижевни јуџ 201
Књижевни север 95
Koprive 128
Corriere della bambini (касније *Corriere dei*
piccoli) [прилог *Corriere della sera*] 290
Kostmos (прилози објављивани на оба
 писма) 114
Кременков завањик 186
Krijes 112
Kronika zbjega 307
Kulisa 126
Кулџуре Истџока 438
- La voce del popolo* 289
Лџџоис Маџџице срџске 103, 104, 106
Libri et Liberi 222
- МАК* 169
Mala mladost 112
Мале новине = Male novine 378–380, 382,
 391, 393–405, 471
Мали завањик 182, 234
Mali Istranin (први број је прилог листа
Istra; од 1941. године *Mali rodoljub*) 112
- Mézeskalács* 371
Ми: ревија лесковачких џмназијалаца 511
Мика Миш 181–183, 185, 191
Миџи 186
Миџијев алманах 186
Млади дорац 270–273, 283, 327
Mladi prirodnjak 114
Mladi stražar 112
Mladost 163, 442
Modra lasta 169
Moј planet 131
Мосџови 539
- Народна џросвеџа* 208, 222
Narodne novine 255, 256
Насмејане геџје новине 450, 452
Насџава и васџџињање 279
National Geographic Junior 131
Náš koutek 169
Naš list 301–303, 307, 320
Naš vrt 114
Naš pas 114
Naš pionir 299–305, 307–315, 320, 321
Наш роџ 77
Наш свеџ 169
Наша геџа 32, 203, 279, 280, 283, 327
Наша заџраџка (види *Заџраџка*)
Наша школа 279
Naši dani 378
Невен 12, 93, 98, 99, 102, 103, 106, 109, 135,
 139, 143, 147, 350, 448, 449
Nikad robot 437–439, 451–453, 456
НИН 438, 458
Нова Југославија 30, 305
Нови Србодран 106
Ново време 231, 233–241
- Обнова* 233, 237, 240
Omladinska riječ 307
Осмџџ 169, 408
- Пеџаџошџка стџварност* 279
Pedagoški rad 279
Pionir 289, 299–301, 308–310, 313, 315, 316,
 320, 471
Пионџри 12, 142, 151, 152, 154–156, 160–163,
 165, 166, 270, 274, 283, 326–329, 346,
 440–444, 447, 455, 502
Пионџрсџка заџраџка (види *Заџраџка*)
Пионџрсџка џрваџа 327

- Пионирске новине* 162, 324, 326–330, 340, 346, 440, 447
Pionirski list 300–302, 309, 315–317, 320, 321
Pionirski prilog 300–303, 308–312, 314, 316, 320, 321
Пионирски руководицац 270, 274, 275, 283, 327
Pionirsko delo 289
Pionjeri 169
Побједа 408, 414, 417
Побједа за гђецу (види и *Задавне сѝране*) 407–419
Побједа за најмлађе (раније, до 1991, *Побједа за гђецу*) 416
Позориште 106
Полећарац 12, 55, 135, 142, 143, 147, 323, 324, 326–330, 332–338, 340–346, 440, 471, 502
Полићика 11, 12, 20, 51, 54, 56, 57, 68, 69, 135–145, 147, 151–153, 165, 177, 185, 234, 241, 273, 274, 276–278, 283, 394, 443, 445–448
Полићика за гецу (види и *Дечја сѝрана*) 11, 49–55, 64–66, 68–72, 137, 151–160, 163, 165, 166, 234, 241, 373, 407, 448
Полићикин задавник 9, 185, 186, 421–429, 431–436, 443, 448
Предшколско геће 279, 465
Prijatelj živali 114
Prijatelj životinja 114
Priroda 113, 115, 120, 125, 131
Priroda i nauka 114
Просвећно дело 279
Prosvjeta 307

Радничке новине 21
Радосѝ 169
Развиор 169
Развићак 511
Расковник 511
Ribarski list 114
Руске слово 169

Savremena škola 279

Савременик 511
Сайирац 53
Svedočanstva 163, 442
Свеѝ 458
Slobodna Dalmacija 305
Slobodna pedagogika 279
Службене новине Краљевине СХС/Јуославије 58
Smilje (од 1932. године *Smilje – Vrelo*) 13, 112, 128, 130, 193–209, 211–216, 223, 224, 226, 227
Соко 106
Срдобран 106
Срѝкиња 94
Срѝске новине 58
Срѝски књижевни гласник 106, 208, 209
Срѝски лисѝ: ордан Срѝској народној одбора 96, 98, 108
Start 458
Сѝрић 183
Student im Volk 249

Тарцан 182
Техника молодежи 425
Тик-ћак 169, 458, 477–483, 485–492, 495, 496, 499, 502
Тићов ѝонир 169, 408
Трѝовачке новине 106

Ўј Symposion 366, 370
Umjetnost i dijete 216, 221
Ustaška uzdanica 112, 205, 243–257, 259
Ustaška uzdanica: Priručni list za rad 243–247, 249, 251, 252, 257
Учићель 208–210, 222

Нид 366
Hrvatska smotra 245

Церекало 53
Цѝцибан 169

Швејлосц 169

15 dana 307

ЧАСОПИСИ ЗА ДЕЦУ: ЈУГОСЛОВЕНСКО НАСЛЕЂЕ (1918–1991)

Издавач
Институт за књижевност и уметност
Београд, Краља Милана 2
www.ikum.org.rs

За издавача
Бојан Јовић

Лектура и коректура
ЈП „Службени гласник“

Страница Пројекта за проучавање књижевне периодике
www.periodika.ikum.org.rs

ISBN 978-86-7095-250-8

Тираж
300

Припрема и штампа
ЈП „Службени гласник“

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

050.488ЈУГОСЛОВЕНСКО НАСЛЕЂЕ(082)
050.488-053.2(497.1)"18/19"(082)
82-93.09(497.1)"18/19"(082)

ЧАСОПИСИ за децу : Југословенско наслеђе : (1918-1991) : зборник радова / уредиле Тијана Тропин , Станислава Бараћ. - Београд : Институт за књижевност и уметност, 2019 (Београд : Службени гласник). - 566 стр. ; 24 см. - (Институт за књижевност и уметност. Историја српске књижевне периодике ; 28)

Текст ћир. и лат. - Тираж 300. - Стр. 7-14: Уводна реч / Уреднице. - Биографије аутора: стр. 535-545. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Регистар.

ISBN 978-86-7095-250-8

1. Тропин, Тијана, 1977- [уредник] [аутор додатног текста] 2. Бараћ, Станислава, 1977- [уредник] [аутор додатног текста]
а) Југословенско наслеђе. часопис б) Књижевни часописи за децу -- Југославија -- 19в-20в в) Дечја књижевност -- Југославија -- 19в-20в

COBISS.SR-ID 280876300